

MARX
ENGELS
OPERE

26

KARL MARX FRIEDRICH ENGELS

OPERE VOLUMUL 26

PARTEA I

Proletari din toate țările, uniți-vă!

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

OPERE

EDITURA POLITICĂ
1980

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

VOLUMUL 26

Partea I

EDITURA POLITICĂ
București — 1980

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul în limba germană apărut în Editura „Dietz”, Berlin, 1965, completat cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1962

Volumul 26 partea I al Operelor lui K. Marx și F. Engels cuprinde prima parte a manuscrisului lui Marx „Teorii asupra plusvalorii”, în principal analiza concepțiilor reprezentanților școlii fiziocrate și ale lui Adam Smith.

Pentru noua versiune în limba română s-a revizuit traducerea anterioară, datînd din 1959, și, cu acest prilej, s-au făcut unele precizări și îndreptări. În afară de aparatul științific obișnuit, adnotări, indice de nume, indice bibliografic, volumul cuprinde și o anexă în care sînt reproduse citate în original, precum și un indice de lucrări citate de Marx, care există și în limba română.

Notele de subsol ale lui K. Marx sînt date cu asterisc. Spre deosebire de acestea, notele aparținînd redacției se dau la subsol cu cifră și paranteză și cu mențiunea *Nota red.* Traducerea expresiilor sau a pasajelor în limbi străine din text se dă tot la subsol cu cifră și paranteză și cu mențiunea *Nota trad.* În cazurile cînd unele expresii din original nu au putut fi traduse exact s-a dat, alături de traducere, în paranteze drepte, expresia în original. Citatele din lucrările lui David Ricardo și Adam Smith au fost date în text după versiunile în limba română apărute în Editura Academiei R.P.R. în 1959 și, respectiv, 1962.

Prefață

Volumul 26 al Operelor lui Karl Marx și Friedrich Engels cuprinde lucrarea „Teorii asupra plusvalorii”, scrisă de Marx în perioada ianuarie 1862—iulie 1863.

„Teorii asupra plusvalorii” reprezintă o parte din amplul manuscris economic din 1861—1863, care conține 23 de caiete paginate în continuare de la 1 la 1472 însumând un volum total de aproximativ 200 de coli de tipar, constituie continuarea fasciculei întâi a lucrării „Contribuții la critica economiei politice”, apărută în 1859, și poartă același titlu. Este prima expunere sistematică, deși încă neelaborată în detaliu, a tuturor părților principalei opere economice a lui Marx. Primele cinci caiete și, în parte, caietele XIX—XXIII conțin materialul care a intrat ulterior în volumul I al „Capitalului”. În caietele XXI—XXIII sînt tratate mai multe teme care țin de „Capitalul”, printre care unele ce au intrat în volumul al II-lea. Problemele volumului al III-lea sînt cuprinse în caietele XVI și XVII. Partea cea mai mare și mai amănunțit elaborată a manuscrisului o constituie „Teorii asupra plusvalorii”, care reprezintă conținutul caietelor VI—XV și XVIII, precum și al unor schițe istorice din alte caiete, și însumează aproximativ 110 coli de tipar. Aceasta este prima și unica versiune a cărții a IV-a a „Capitalului” ; Marx o numea, spre deosebire de cele trei cărți teoretice, partea istorică, istoric-critică sau istoric-literară a operei sale.

Marx a început să scrie „Teorii asupra plusvalorii” în conformitate cu planul inițial al lucrării sale „Critica economiei politice”. El s-a referit la acest plan în prefața la fascicula întâia a „Contribuțiilor la critica economiei politice”, în numeroase scrisori din anii 1858—1862 și chiar în manuscrisul din 1861—1863. Din toate aceste date rezultă următoarea schemă a structurii lucrării lui Marx :

Planul „Criticii economiei politice” (1858—1862)

I. Despre capital	}	1. Transformarea banilor în capital
1. Capitalul în general		2. Plusvaloarea absolută
a) Marfa		3. Plusvaloarea relativă
b) Banii		4. Combinarea amîndurora
c) Capitalul		5. Teorii asupra plusvalorii
	{	Procesul de producție a capitalului
	{	Procesul de circulație a capitalului
	{	Unitatea amîndurora sau capital și profit, dobîndă
2. Concurența		
3. Creditul		
4. Capitalul pe acțiuni		
II. Proprietatea funciară		
III. Salariul		
IV. Statul		
V. Comerțul exterior		
VI. Piața mondială		

Din această schemă se vede că lucrarea „Teorii asupra plusvalorii” a fost concepută inițial numai ca o digresiune istorică la secțiunea „Procesul de producție a capitalului”, pe care urma să o și încheie; la fel a procedat Marx în 1859 la fascicula întâia a „Contribuțiilor la critica economiei politice”, unde în cele două capitole despre marfă și despre bani a adăugat trei subcapitole teoretice-istorice¹⁾.

Acesta a fost planul inițial al lui Marx. Pe parcursul realizării lui, însă, prezentarea istorică a teoriilor burgheze asupra plusvalorii a depășit cu mult cadrul acestui plan. În primul rînd, însuși materialul existent reclama o extindere a cercetărilor. „Toți economiștii — scrie Marx — fac greșeala de a nu analiza plusvaloarea în forma ei pură, plusvaloarea ca atare, ci în formele ei speciale — profitul și renta” (vezi volumul de față, p. 6). De aceea, critica con-

¹⁾ Comp. K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 41, 65 și 146. — Nota red.

cepțiilor burgheze asupra plusvalorii se împletește la Marx cu analiza teoriilor burgheze asupra profitului, rentei și dobânzii. Pe de altă parte, Marx nu se limitează la o simplă critică a vederilor greșite sau unilaterale, ci le opune propria sa teorie economică, care, spre sfârșitul anilor '50, era deja — în linii mari și în detaliile ei esențiale — elaborată și a însemnat o revoluție în întreaga economie politică.

Pentru a înțelege particularitatea părților componente și a structurii „Teoriilor asupra plusvalorii” trebuie avute în vedere și următoarele împrejurări. Când Marx a început să scrie această lucrare, din cele trei părți teoretice ale „Capitalului” numai prima („Procesul de producție a capitalului”) era elaborată în ciornă, în timp ce din părțile a doua și a treia existau numai secțiuni dispartate sub forma unor schițe preliminare în manuscrisul din 1857—1858 ¹⁾. Lucrând la „Teorii asupra plusvalorii” Marx nu a putut deci să se refere la un pasaj sau altul din partea teoretică, ci a trebuit să clarifice și să răspundă pozitiv la problemele teoretice, pe măsură ce ele apăreau în cursul cercetărilor sale teoretice-istorice. Toate acestea au făcut ca lucrarea să ia proporții enorme.

În cursul elaborării „Teoriilor asupra plusvalorii” cercul problemelor cercetate de Marx s-a lărgit continuu. În ianuarie 1863 Marx intenționa — după cum reiese din schițele de plan pentru părțile I și a II-a ale „Capitalului” — să repartizeze materialul istoric-critic pe respectivele secțiuni teoretice ale studiului său despre „Capitalul în general” (comp. Volumul de față, p. 401 și urm.). Pe măsură însă ce lucrarea înainta, devenea tot mai evidentă importanța pe care o are pentru întreaga operă teoretică împărțirea pe care Marx o prevăzuse inițial pentru un singur capitol: 1. Procesul de producție a capitalului; 2. Procesul de circulație a capitalului; 3. Unitatea amindurora sau capital și profit (comp. planul de la p. VI. Vezi și scrisoarea lui Marx către Lassalle din 11 martie 1858 în *K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 29, București, Editura politică, 1968, p. 494—496). Această structură s-a dovedit a fi atât de importantă și decisivă, încît treptat ea a cuprins și temele care, potrivit planului inițial, urmau să constituie secțiuni de-sine-stătătoare (de exemplu: „Concurența capitalurilor”, „Creditul”, „Proprietatea funciară”). Așadar, în timp ce cele trei părți teoretice căpătau contururi tot mai precise și treptat înglobau în structura lor toate

¹⁾ Manuscrisul din 1857—1858 a fost publicat în 1939—1941 de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S., în limba originalului, sub titlul „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie. Rohentwurf 1857/1858”. În limba română această lucrare a apărut în Editura politică sub titlul „Bazele criticii economiei politice”, partea I în 1972, iar partea a II-a în 1974. — Nota trad.

problemele teoretice ale economiei politice, Marx ajungea tot mai mult la convingerea că „Teorii asupra plusvalorii” trebuie să constituie o parte de-sine-stătătoare și, în calitate de al patrulea volum, să încheie întreaga operă.

Intenția lui Marx de a urmări critic istoria gândirii economice cu începere de la mijlocul secolului al XVII-lea ne este atestată de schița detaliată consacrată lui William Petty în caietul XXII, scrisă în mai 1863. Prin conținutul ei, această schiță nu este legată organic nici de textul anterior și nici de textul ulterior al manuscrisului, fiind evident destinată de Marx părții istorice-critice a operei sale. În prezentarea succintă a doctrinei lui Petty, concepțiile acestuia despre valoare, salariu, rentă funciară, prețul pământului, dobândă etc. sînt examinate destul de amănunțit. O atare înțelegere largă a concepțiilor lui Petty arată că în mai 1863 era deja conturată intenția exprimată de Marx patru ani mai tîrziu în scrisoarea din 30 aprilie 1867 către Sigfrid Meyer, în care făcea cunoscută structura „Capitalului” : „*Volumul I* cuprinde „Procesul de producție a capitalului”... *Volumul al II-lea* cuprinde continuarea și încheierea părții teoretice ¹, iar *volumul al III-lea* — *istoria economiei politice începînd de la mijlocul secolului al XVII-lea*” (*K. Marx și F. Engels. Opere*, vol. 31, București, Editura politică, 1971, p. 491).

Prima mențiune expresă cu privire la a patra carte a „Capitalului” se găsește în scrisoarea adresată de Marx lui Engels la 31 iulie 1865, în care vorbește despre mersul lucrului la „Capitalul” : „Mai am de scris trei capitole pentru a termina partea teoretică (primele trei cărți). Apoi trebuie să scriu cartea a patra, istorică-literară, care pentru mine e relativ cea mai ușoară, întrucît toate problemele au fost rezolvate încă în primele trei cărți ; deci este mai degrabă o repetare sub aspect istoric” (*Op. cit.*, p. 122).

La acea dată Marx refăcuse aproape total cele trei părți teoretice ale operei sale și le îmbunătățise substanțial față de textul din 1863. Spre deosebire de acestea, partea istorică-critică rămăsese în stadiul inițial în care fusese scrisă în 1862—1863 și ar fi necesitat și ea o finisare corespunzătoare. În acest sens trebuie înțeleasă afirmația lui Marx că această carte a patra abia urmează să fie scrisă. Din păcate, Marx n-a mai apucat să revadă și să finiseze „Teoriile asupra plusvalorii” ; există însă în diferite scrisori ale lui o serie de observații care duc la concluzia că și ulterior Marx considera cartea teoretică-istorică a „Capitalului” în forma existentă în 1863 ca fiind în linii mari elaborată (*Comp. scrisoarea din 3 noiembrie*

¹) Pe atunci Marx mai intenționa să publice într-un singur volum cărțile a II-a și a III-a ale „Capitalului”. — *Nota red.*

1877 către Siegmund Schott, citată mai jos. Acolo Marx vorbește despre partea istorică deja scrisă).

Remarcabilă și interesantă este ordinea în care a scris Marx marea sa operă economică. Despre această ordine el vorbește într-o scrisoare adresată lui Siegmund Schott la 3 noiembrie 1877. „De fapt” — spune el acolo — „am început «Capitalul» privatim exact în ordinea inversă (începînd cu partea a treia, istorică) celei în care va fi prezentat publicului, numai că volumul I, pe care l-am început ultimul ¹⁾, a fost pregătit imediat pentru tipar, în timp ce celelalte două au rămas în forma brută, proprie oricărei cercetări în faza inițială” (*K. Marx și F. Engels*, „Scrisori despre Capitalul”, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 243). La începutul deceniului al 7-lea Marx formulase deja în principiu numeroase teze fundamentale ale doctrinei sale economice. În acel moment erau însă sistematizate și definitive numai cele două capitole introductive care constituie conținutul primei fascicule „Contribuții la critica economiei politice”, apărută în 1859; capitolul despre marfă și cel despre bani. Ceea ce Marx însuși numește *capitolul principal* al lucrării sale, adică analiza esenței capitalului, se afla într-o formă nesistematizată și nu prea ordonată în manuscrisul său din 1857—1858. Pentru a prelucra științific vastul material pe care îl strînsese și a-i da forma necesară, pentru a definitiva elaborarea teoriei economice marxiste, Marx a reluat temeinic cercetarea și analiza economiei politice burgheze, îndeosebi a clasicilor englezi. Curînd după ce a început să scrie secțiunea principală a lucrării sale, secțiunea despre capital, Marx a întrerupt expunerea teoriei plusvalorii pentru a trece la digresiunea istorică-critică „Teorii asupra plusvalorii”, care, în cursul cercetării făcute de el a luat asemenea proporții, încît a devenit partea principală a manuscrisului din 1861—1863.

În „Teorii asupra plusvalorii” cercetarea istorică-critică este strîns legată și împletită cu elaborarea unui șir întreg de probleme teoretice fundamentale ale economiei politice marxiste. Lucrarea ne oferă o imagine pregnantă a apariției, dezvoltării și înfloririi, precum și a declinului economiei politice burgheze pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. În „Teorii asupra plusvalorii” Marx arată „în ce forme — devenite jaloane istorice — au fost formulate pentru prima oară și dezvoltate ulterior legile economiei politice” (vezi volumul de față, p. 330), el apreciază în chip deosebit marile merite științifice ale economiei politice burgheze clasice și mai cu seamă ale

¹⁾ Marx se referă la forma definitivă, pregătită pentru tipar a volumului I al „Capitalului”, realizată de el în 1866 și în prima jumătate a anului 1867. — *Nota red.*

principalilor ei reprezentanți — Adam Smith și David Ricardo. El apără concluziile lor juste în multe probleme fundamentale ale teoriei economice împotriva atacurilor vulgarizatorilor lor și adversarilor lor politici. Această recunoaștere se îmbină la el în chip magistral cu o critică principială, el combătînd erorile lor, relevînd inconsecvențele lor și dezvăluind cauzele metodologice și de clasă ale acestora. În același timp însă Marx citează și apreciază mulți economiști mai puțin cunoscuți, atunci cînd în anumite probleme ei reprezintă o nouă treaptă în cunoașterea științifică și critică pe cei ale căror lucrări n-au adus nici un progres și nu făceau decît să servească interesele claselor sociale parazitare, condamnate la dispariție. În legătură cu aceasta, el obișnuia să spună în cercul prietenilor săi : „Eu exercit justiția istoriei: dau fiecăruia ceea ce i se cuvine” (P. Lafargue: „Karl Marx. Amintiri personale”. În „Maurul și generalul”. Amintiri despre Marx și Engels, București, Editura politică, 1966, p. 258).

Legarea strînsă a cercetării istorice-critice cu elaborarea și soluționarea teoretică a numeroase probleme economice are, sub un dublu aspect, o însemnătate deosebită. În primul rînd, aceasta ne permite să urmărim cum a realizat Marx unele părți componente ale doctrinei sale economice. În al doilea rînd, în „Teorii asupra plusvalorii” găsim nu arareori unele probleme esențiale tratate aici mult mai pe larg decît în cele trei volume ale „Capitalului” scrise ulterior. Spre exemplificare pot fi citate : problema muncii productive și a celei neproductive, inevitabilitatea crizelor în capitalism, renta funciară absolută și naționalizarea pămîntului, raportul dintre valoarea individuală a mărfii și valoarea ei de piață.

Toate acestea fac din „Teorii asupra plusvalorii” o lucrare de extraordinară importanță în economia politică marxistă. Ea are o mare însemnătate atît pentru înțelegerea istoriei economiei politice burgheze, cît și pentru abordarea creatoare a multor probleme economice actuale și pentru combaterea economiei politice burgheze, vulgare contemporane, a revizionismului și dogmatismului. O serie întreagă de teorii pseudo-științifice la modă azi în economia politică vulgară reiterează într-o măsură sau alta, cu variațiile de rigoare, concepțiile neștiințifice deja criticate și infirmate de Marx în „Teorii asupra plusvalorii”. Drept exemplu în acest sens pot servi : concepția apologetică a productivității tuturor profesiilor, teoria dezvoltării fără crize a capitalismului, pledoaria pentru consumul neproductiv, teoria mizantropică a inevitabilității mizeriei maselor largi populare, ca și cele mai diferite teorii vulgare ale valorii.

Concluziile esențiale ce decurg din ampla sa cercetare a istoriei economiei politice burgheze au fost trase de Marx în 1873, în post-

fața la ediția a II-a germană a volumului I al „Capitalului” : „În măsura în care economia politică este burgheză, adică în măsura în care ea consideră că orînduirea capitalistă este forma absolută și ultimă a producției sociale, și nu o treaptă trecătoare a procesului istoric de dezvoltare, ea poate rămîne știință numai atîta timp cît lupta de clasă se află în stare latentă sau nu se manifestă decît în cazuri izolate.

Să luăm Anglia. Economia ei politică clasică coincide cu perioada cînd lupta de clasă nu era dezvoltată. Ultimul ei mare reprezentant, Ricardo, este acela care, în cercetările sale, pornește, în sfîrșit, în mod deliberat de la opoziția dintre interesele de clasă, de la opoziția dintre salariu și profit, dintre profit și renta funciară, considerînd în mod naiv această opoziție ca o lege naturală a societății. Cu aceasta însă știința economică burgheză a atins o limită pe care nu o va putea depăși... În 1830 a izbucnit criza care avea să hotărască totul.

În Franța și în Anglia burghezia cucerise puterea politică. Din acest moment lupta de clasă ia, atît din punct de vedere practic, cît și din punct de vedere teoretic, forme din ce în ce mai accentuate și mai amenințătoare. Economiei politice științifice burgheze îi bătuse ceasul. Acum nu mai era vorba de faptul dacă cutare sau cutare teoremă este adevărată, ci dacă este folositoare sau dăunătoare capitalului, dacă este comodă sau incomodă pentru capital, dacă este sau nu pe placul poliției. Locul cercetării dezinteresate a fost luat de bătăliile unor scribi năimiți, locul cercetării științifice obiective a fost luat de conștiința încărcată și de reaua-credință a apologeticii... Oameni care mai aspirau la un rol în știință și care doreau să fie mai mult decît simpli sofiști și sicofanți ai claselor dominante căutau să pună de acord economia politică a capitalului cu revendicările proletariatului, care acum nu mai puteau fi ignorate. De aici acest sincretism searbăd, reprezentat cum nu se poate mai bine de John Stuart Mill. Este un faliment al economiei politice «burgheze», pe care marele savant și critic rus N. Cernișevski l-a scos în evidență magistral în opera sa «Studii de economie politică după Mill». În perioada declinului economiei politice burgheze, ca și în perioada clasică, germanii au rămas niște simpli învățăcei, care nu făceau decît să admire și să imite străinătatea, niște simpli comis-voiajori ai unei mari firme străine.

Evoluția istorică specifică a societății germane a exclus deci orice dezvoltare originală a economiei politice «burgheze», nu însă critica acesteia. În măsura în care o astfel de critică reprezintă în general o clasă, ea nu poate să reprezinte decît clasa care are misiunea istorică de a transforma radical modul de producție capitalist

și de a desființa în cele din urmă clasele : cu alte cuvinte, proletariatul" (*K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 20—22).

În 1883 când a murit Marx, nu erau publicate nici „Teorii asupra plusvalorii” și nici volumele al II-lea și al III-lea ale „Capitalului”. Din acel moment Engels a considerat ca principală sarcină a sa pregătirea pentru publicare a manuscriselor rămase de la prietenul și tovarășul său de luptă și îndeosebi redactarea și editarea volumelor II, III și IV ale „Capitalului”. El a consacrat îndeplinirii acestei îndatoriri față de proletariatul internațional mai bine de un deceniu din viața sa. Engels se referă pentru prima oară la manuscrisul „Teorii asupra plusvalorii” în scrisoarea adresată Laurei Lafargue la 22 mai 1883 și în cea adresată lui Kautsky la 16 februarie 1884. La 24 martie același an, Engels îi scrie lui Kautsky că a stabilit cu Otto Meissner, editorul volumului I al „Capitalului”, ordinea în care vor fi publicate celelalte volume, și anume, în primul rând, cartea a II-a a lucrării, după care vor urma cartea a III-a și „Teorii asupra plusvalorii”.

Despre ultima carte a „Capitalului” Engels vorbește mai pe larg într-o scrisoare adresată lui Bernstein în august 1884 : „...«Istoria teoriei», între noi fie vorba, este scrisă în esență. Manuscrisul «Critica economiei politice» ...conține, după cum ți-am mai spus aici, mi se pare, circa 500 de pagini în quarto, consacrate «Teoriilor asupra plusvalorii», din care ...va trebui tăiat foarte mult, pentru că între timp a fost altfel elaborat ; mai rămîne totuși destul” (*K. Marx și F. Engels*. Scrisori despre „Capitalul”, E.S.P.L.P., 1955, p. 294).

Datele cele mai amănunțite cu privire la manuscrisul „Teorii asupra plusvalorii” și la modul în care intenționează să-l editeze au fost date de Engels în prefața la volumul al II-lea al „Capitalului”, datată 5 mai 1885. „Această secțiune” — scrie el — „cuprinde un istoric critic amănunțit al punctului nodal al economiei politice, teoria plusvalorii, și dezvoltă, concomitent, sub forma unei polemici cu predecesorii, majoritatea punctelor examinate ulterior, în mod special și în înlănțuirea lor logică, în manuscrisul pentru cărțile a II-a și a III-a. Îmi rezerv dreptul să public partea critică a acestui manuscris drept cartea a IV-a a «Capitalului», după ce voi fi înlăturat numeroasele pasaje privind probleme deja epuizate în cartea a II-a și a III-a. Pe cât de valoros este acest manuscris, pe atât de puțin a putut fi folosit pentru ediția de față a cărții a II-a” (*K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 8).

În scrisorile de la sfîrșitul deceniului al 9-lea și începutul ultimului deceniu al secolului trecut, Engels menționează, în repetate

rînduri, intenția sa de a trece, după editarea volumului al III-lea al „Capitalului”, la pregătirea pentru tipar a celui de-al IV-lea volum — „Teorii asupra plusvalorii”. În aceste scrisori el vorbește mai puțin categoric despre înlăturarea pasajelor teoretice din respectivul manuscris.

Engels s-a referit ultima oară la „Teorii asupra plusvalorii” în scrisoarea adresată lui Stephan Bauer la 10 aprilie 1895. După cum se poate deduce din această scrisoare, în 1895 el mai spera să editeze această lucrare a lui Marx. Dar n-a reușit să pregătească pentru tipar ultimul volum al „Capitalului” ; a încetat din viață la mai puțin de patru luni de la data cînd a trimis această scrisoare. În manuscrisul „Teorii asupra plusvalorii” el a corectat numai unele lapsusuri.

Din sus-citatele afirmații ale lui Engels rezultă că el atribuia o mare însemnătate „Teoriilor asupra plusvalorii” și le considera drept volumul al IV-lea al „Capitalului”. Dar tot din aceste afirmații reiese că în 1884—1885 Engels intenționa să înlătore din manuscris „numeroase pasaje privind probleme deja epuizate în cărțile a II-a și a III-a”.

Singurul care ar fi avut dreptul să înlătore pasaje din manuscrisul „Teorii asupra plusvalorii” era Engels, în calitatea sa de coautor al „Capitalului”. Pentru ca părțile rămase din manuscris să nu prezinte caracterul unor fragmente dispartate, s-ar fi impus o amplă prelucrare a lor și ar fi fost necesare numeroase intercalări pentru a le suda. Dar o astfel de prelucrare a textului lui Marx ar fi avut dreptul să facă tot numai Engels.

Lenin a dat o înaltă apreciere „Teoriilor asupra plusvalorii”. În scrierile sale el se referă adesea la această lucrare a lui Marx, pe care o prețuia foarte mult atît pentru conținutul istoric-critic, cît și pentru cel pur teoretic. Un interes deosebit prezentau pentru Lenin secțiunile în care Marx și-a expus punctul de vedere asupra esenței rentei funciare (comp. *V. I. Lenin. Opere complete*, vol. 5, București, Editura politică, 1961, p. 119, 232 și vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 255 și 281). Lenin se referă la „admirabilele explicații date de Marx în «Teorii asupra plusvalorii» în care este arătată deosebit de convingător și semnificația revoluționară — în sensul burghezo-democratic — a naționalizării pămîntului” (*V. I. Lenin. Opere complete*, vol. 37, București, Editura politică, 1965, p. 335 ; comp. și vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 285, 305). El citează din „Teorii asupra plusvalorii” enunțurile fundamentale cu privire la renta funciară absolută și constată că acestea confirmă justetea interpretării date de el acestei probleme în lucrarea „Pro-

blema agrară și «criticii lui Marx», apărută cu câțiva ani înainte de editarea „Teoriilor asupra plusvalorii” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 5, București, Editura politică, 1961, p. 119).

„Teorii asupra plusvalorii” au fost publicate pentru prima oară de Karl Kautsky în anii 1905—1910. Datorită acestei ediții, remarcabila lucrare a lui Marx a devenit accesibilă unui cerc larg de cititori; ea a fost tradusă în numeroase limbi.

Cu toate acestea, trebuie arătat că ediția Kautsky a „Teoriilor asupra plusvalorii” nu corespunde rigorilor unei ediții științifice a operei lui Marx. Această lucrare a lui Marx este, de fapt, o primă ciornă, un bruion. Alături de expuneri amănunțite întâlnim fraze lapidare, eliptice, adesea doar scurte indicații pentru o prelucrare ulterioară. De asemenea, pe tot parcursul lucrării, Marx se exprimă alternativ în una din cele trei limbi pe care le stăpânea în egală măsură — germana, franceza și engleza. Aceste dificultăți și altele permit în unele cazuri mai multe posibilități de interpretare a unei idei a lui Marx. De aceea, nu este recomandabil să vrei să netezești asperitățile și este cu desăvârșire exclusă realizarea unui text „curgător”, dacă nu se vrea să iasă ceva cu totul diferit de ceea ce a scris Marx. Dat fiind că Marx însuși n-a mai reușit să facă o redactare, editorul acestui studiu științific trebuie să pună la îndemina publicului cititor ceea ce a rămas de la Marx, limitându-se — așa cum spunea Engels și cum a și procedat de altfel cu prilejul editării volumului al III-lea al „Capitalului” — la ordonarea necesară a materialului existent.

Kautsky a procedat altfel. În primul rînd, el a respins în principiu ideea de a edita „Teorii asupra plusvalorii” ca volumul al IV-lea al „Capitalului”, adică de a proceda așa cum intenționau Marx și Engels. Kautsky considera „Teorii asupra plusvalorii” o lucrare paralelă cu „Capitalul” și, în plus, susținea că ea nu are nici plan logic și nici cea mai elementară ordonare. Acest punct de vedere greșit a generat și metodele lui arbitrare în tratarea manuscrisului lui Marx. El nu a înțeles deloc structura specifică a lucrării lui Marx și abia dacă a sesizat însemnătatea pe care o au în cuprinsul ei legarea și împletirea cercetării istorice-critice cu expunerea rezultatelor teoretice la care a ajuns Marx. Kautsky a ignorat sumarul notat de Marx pe copertele caietelor sale, care ajută cel mai bine la înțelegerea alcătuirii diverselor capitole și secțiuni, și a modificat mult structura lucrării.

În manuscrisul lui Marx, „Teorii asupra plusvalorii” încep cu observația generală că toți economiștii consideră plusvaloarea nu ca atare, în forma ei pură, ci în formele ei particulare — profitul și

renta. Urmează apoi un scurt capitol consacrat lui James Steuart, capitol care constituie totodată o introducere la analiza teoriei fiziocrate, în care cercetarea sursei plusvalorii este mutată din sfera circulației în cea a producției nemijlocite. Marx trece apoi la cercetarea detaliată a doctrinei lui Smith, după care revine la fizicrați, spre a examina acea parte a teoriei lor — și anume, prezentarea procesului social de reproducție și circulație în celebrul Tableau Economique al lui Quesnay — în care ei s-au dovedit a fi mai profunzi decât Adam Smith, care le-a succedat în timp. Această succesiune a primelor capitole ale „Teoriilor asupra plusvalorii” corespunde evoluției contradictorii a economiei politice burgheze, în care orice progres în cercetarea unei probleme era însoțit de stagnare sau regres în tratarea alteia.

Kautsky a intervertit această succesiune a capitolelor stabilită de Marx. În ediția sa el a început cu patru mici fragmente din ultimele caiete ale manuscrisului din 1861—1863, a pus laolaltă expunerile conexe făcute de Marx în caietele VI—XV și XVIII cu adăsurile din caietele XX—XXIII, a eliminat din textul de bază cercetările teoretice ale lui Marx legate direct de analiza ideilor lui Smith și Quesnay și le-a publicat ca anexe separate.

În volumul al II-lea al ediției sale, Kautsky a procedat și mai arbitrar cu textul lui Marx. Acest volum constă din două părți. Capitolul intitulat „Teoria ricardiană a profitului”, care în manuscrisul lui Marx reprezintă un tot unitar și conține o critică riguroasă logică a concepției lui Ricardo asupra ratei medii a profitului și asupra cauzelor scăderii ei, a fost împărțit de Kautsky în două părți, care, separate prin 350 de pagini de text, au fost plasate în cele două jumătăți ale volumului. În acest capitol Marx arată cum erorile lui Ricardo în teoria rentei au influențat a sa teorie a profitului. De aceea, nu întâmplător, în manuscrisul lui Marx analiza teoriei ricardiene a rentei este plasată înaintea capitolului „Teoria ricardiană a profitului”. Kautsky a ignorat acest lucru și a mutat textul, încercând să-l plaseze în ordinea ce ar fi fost aplicată de Marx în volumul al III-lea al „Capitalului”, care însă conține expunerea sistematică a teoriei lui Marx, și nu o cercetare istorică-critică a concepțiilor lui Ricardo.

În ediția Kautsky textul lui Marx a suferit numeroase prescurtări, prin nimic justificate. Unele omisiuni făcute de Kautsky sînt deosebit de grave, deoarece în felul acesta au dispărut din text importante afirmații ale lui Marx. Spre exemplificare poate fi citat pasajul din capitolul despre Ramsay în care Marx spune că acumularea capitalului înrăutățește situația clasei muncitoare (pagina 1 098 din manuscrisul lui Marx), precum și pasajul din capitolul despre Cherbuliez unde se vorbește despre reducerea absolută a capitalului

variabil în sferile mai dezvoltate ale producției capitaliste (paginile 1 112—1 113 din manuscrisul lui Marx).

Descifrarea manuscrisului lui Marx este o operație extrem de complicată. Engels însuși l-a inițiat pe Kautsky în descifrarea manuscrisului — greu lizibil — al lui Marx și i-a dat multe indicații și sugestii cu privire la modul în care se poate pătrunde în taina „hieroglifelor”. Dar Kautsky nu a dat dovadă de suficientă scrupulozitate în această muncă. Chiar pasaje scrise clar au fost descifrate de el cu multe greșeli și în felul acesta mai multe idei ale lui Marx au fost denaturate sau au devenit neinteligibile. Spre ilustrare poate fi citată descifrarea greșită a cuvântului „Prozess” în capitolul despre teoria ricardiană a acumulării (pagina 703 din manuscrisul lui Marx). Marx spune: „Cu toate acestea, dacă avem în vedere procesul în ansamblul lui, este limpede că producătorii de mijloace de subsistență nu pot să cumpere pentru înlocuirea [capitalului lor constant] mașini sau materii prime dacă producătorii elementelor care servesc pentru înlocuirea capitalului constant nu vor cumpăra de la ei mijloacele de subsistență pe care le-au produs, dacă, prin urmare, această circulație nu reprezintă în fond schimbul dintre mijloacele de subsistență și capitalul constant” (*K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 418—419*). În ediția sa Kautsky a înlocuit cuvântul „proces” prin cuvântul „profit” și în felul acesta ideea clară a lui Marx a devenit complet neinteligibilă ¹⁾.

Pasajele care în manuscris figurează în limbile engleză sau franceză au fost adesea traduse inexact de către Kautsky ; pe lângă aceasta, el a făcut unele intervenții redacționale greșite și o serie de corecturi nemotivate în textul lui Marx. Ediția Kautsky păcătuiește de asemenea prin unele înlocuiri de termeni folosiți de Marx cu alți termeni. Astfel, în loc de „Arbeitsbedingungen” (condițiile muncii) găsim în ea „Produktionsmittel” (mijloace de producție), în loc de „Arbeitsinstrumente” (instrumente de muncă) — „Arbeitsmittel” (mijloace de muncă), în loc de „Durchschnittspreis” (preț mediu) — „Produktionspreis” — (preț de producție).

★

Deficiențele și greșelile substanțiale din ediția Kautsky au făcut necesară o ediție principial nouă a „Teoriilor asupra plusvalorii”. După ani îndelungați de muncă pregătitoare, în Uniunea Sovietică au fost create premisele necesare. În 1950 au fost publicate și puse

¹⁾ Numeroase alte exemple de descifrare neglijentă de către Kautsky a unor pasaje importante se găsesc în : V. S. Vigodski, „Mesto «Teorii pribavocinoi stoi-mosti» v ekonomiceskom nasledii Karla Marksa”, Moskva 1963. — *Nota red.*

în dezbaterile principiile unei noi ediții a acestei lucrări, precum și un sumar detaliat al ei¹⁾. În 1954 Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. a publicat partea întâia a ediției noi, științifice a „Teoriilor asupra plusvalorii” în limba rusă; în 1957 a urmat partea a doua, iar la începutul lui 1961 partea a treia.

Noua ediție a „Teoriilor asupra plusvalorii” are la bază manuscrisul original al lui Marx, a cărui descifrare a fost minuțios verificată și în multe cazuri s-au adus precizări esențiale. Pentru redarea textului de bază, pentru ordonarea și structurarea lui s-a ținut seama de sumarul notat de Marx pe copertele caietelor VI—XV ale manuscrisului.

Împărțirea noii ediții în trei părți a fost necesară din cauza volumului mare al lucrării și corespunde conținutului ei: prima parte se ocupă în principal de economia politică precaridiană, partea a doua se ocupă de doctrina lui Ricardo, iar partea a treia de economia postricardieni.

Partea *întia* a „Teoriilor asupra plusvalorii” este consacrată în principal examinării concepțiilor fiziocraților și ale lui Adam Smith. Marx relevă cele două mari merite ale fiziocraților în istoria științei economice: pe de o parte ei au deplasat cercetarea sursei plusvalorii din sfera circulației în cea a producției nemijlocite; pe de altă parte ei au fost primii care au încercat să prezinte ansamblul procesului de reproducție și circulație a capitalului la scara unei țări întregi. Analizând concepțiile economice ale fiziocraților, Marx relevă maniera lor specific neistorică de cercetare, în virtutea căreia ei considerau eterne, naturale formele de producție burgheze, imitați fiind în această privință de întreaga economie politică burgheză de după ei. El subliniază de asemenea ambiguitatea concepției lor asupra plusvalorii, care uneori apare ca simplu dar al naturii, iar alteori ca rezultat al supramuncii muncitorului agricol, pe care și-l apropiază proprietarul funciar.

În această primă parte Marx arată de asemenea contradicțiile, insuficiențele și erorile din doctrina lui Adam Smith și relevă ambiguitatea acestuia în tratarea unor categorii economice importante cum sînt valoarea, plusvaloarea, munca productivă etc., ambiguitate care își găsește expresia mai cu seamă în coexistența a două moduri diferite și contradictorii de a determina valoarea. Străbătînd întreaga operă a lui Adam Smith și privînd-o de orice caracter unitar, această ambiguitate este, la rîndul ei, expresia contradicției de care a fost marcat Smith în cercetările sale: pe de o parte el a fost animat de dorința de a descoperi conexiunea internă, ascunsă a sistemului

¹⁾ Comp. „Voprosi ekonomiki”, nr. 9/1950. — *Nota red.*

capitalist, iar pe de altă parte a fost preocupat de „descrierea” modului de producție burghez, „a formelor lui de viață și a conexiunii lui așa cum se manifestă ele în exterior” (Marx), de catalogarea și conceptualizarea lor. În măsura în care a urmat prima cale, Smith a ajuns la o determinare justă a valorii prin timpul de muncă și a găsit adevărata sursă a plusvalorii ; pe această linie se înscriu realizările lui valoroase sub raport științific. În măsura însă în care a urmat cea de-a doua cale, el a rămas la suprafața lucrurilor.

Marx relevă meritele științifice ale lui Smith și totodată prezintă magistral elementele vulgare din sistemul lui științific care au stat apoi la baza teoriilor economice vulgare și apologetice ale epigonilor acestuia. În legătură cu critica așa-numitelor dogme ale lui Smith potrivit cărora valoarea totală a produsului social s-ar reduce la venit, Marx procedează la analizarea și elaborarea teoretică a problemei reproducției capitalului social total și se ocupă deosebit de amănunțit de înlocuirea capitalului constant. El examinează sub toate aspectele teoria lui Smith cu privire la munca productivă și munca neproductivă și urmărește de asemenea procesul vulgarizării acestei teorii la economiștii de după Smith. Marx dezvăluie totodată atît rădăcinile metodologice ale acestor teorii neștiințifice, cît și condiționarea lor de clasă.

Partea a doua a „Teoriilor asupra plusvalorii” începe cu o „Digresivă” consacrată prezentării critice a teoriei rentei funciare a lui Rodbertus, care întreprinsese o încercare — nereușită dealtfel — de a demonstra existența rentei absolute, pe care Ricardo o negase. Locul central însă în această a doua parte îl ocupă teoria economică a lui David Ricardo, îndeosebi teoria ricardiană a rentei funciare. În sistemul teoretic al lui Ricardo, economia politică burgheză clasică a atins punctul ei culminant ; Ricardo a fost, după cum spune Marx, „ultimul ei mare reprezentant”, a cărui însemnătate istorică pentru știință constă în faptul că a rămas consecvent în determinarea valorii prin timpul de muncă și, bazat pe aceasta, a căutat să stabilească în ce măsură categoriile economice determinate de economiștii precedenți ca expresie teoretică a relațiilor de producție burgheze corespund acestei baze sau o contrazic. Deși justificarea istorică și necesitatea științifică a acestui mod de a proceda al lui Ricardo sînt evidente în istoria economiei politice, nu-i mai puțin adevărat, însă, că din el decurge, după cum a arătat amănunțit Marx, și insuficiența științifică a metodei ricardiene, „o insuficiență care nu se manifestă numai în modul de expunere (formal), ci duce la rezultate eronate, deoarece sare peste verigi intermediare necesare și caută să demonstreze în mod *nemijlocit* congruența categoriilor

economice". Astfel Marx relevă marile merite științifice ale lui Ricardo și, totodată, subliniază neajunsurile principiale ale metodei folosite de acesta; el critică incapacitatea lui de a lega de legea valorii legea ratei medii a profitului, elementul vulgar din a sa teorie a profitului, faptul că Ricardo pune laolaltă formarea valorii de piață în cadrul unei ramuri de producție cu formarea prețului de producție, precum și confundarea legilor plusvalorii cu legile profitului etc. Criticînd erorile teoretice ale lui Ricardo, Marx își expune totodată propriile sale concepții privind raportul dintre valoare și preț de producție, renta funciară absolută și renta diferențială, formarea ratei medii a profitului și cauzele scăderii ei, procesul de acumulare a capitalului și consecințele lui economice, precum și problema crizelor.

În *partea a treia* a „Teoriilor asupra plusvalorii” este examinată critica făcută sistemului ricardian atît de pe poziții de dreapta, de către Malthus, cît și de pe poziții de stînga, de către ricardienii socialiști din Anglia. Marx prezintă procesul destrămării școlii ricardiene și arată că, odată cu intensificarea luptei de clasă dintre proletariat și burghezie, vulgarizarea cuprinde înseși temeliile economiei politice burgheze, baza ei de plecare și categoriile ei esențiale.

La începutul părții a treia Marx dezvoltă esența reacționară a teoriei economice a lui Malthus; el stigmatizează și combate îndeosebi teza apologetică care afirmă că înclinația spre risipă a claselor neproductive ar constitui cel mai bun mijloc împotriva supra-producției. În capitolul consacrat destrămării școlii ricardiene, Marx învederează declinul economiei politice burgheze, arătînd că acesta și-a găsit expresia în renunțarea la toate elementele valoroase ale sistemului ricardian, generînd o scolastică sterilă și o apologetică, în bună parte cinică, a modului de producție capitalist și avînd pe plan teoretic trăsături esențialmente vulgarizatoare. În capitolul consacrat expunerii concepțiilor ricardienilor de orientare socialistă Marx subliniază ca meritorie critica făcută de aceștia capitalismului, arătînd totodată incapacitatea lor de a depăși premisele burgheze ale teoriei lui Ricardo, de a se debarasa de ele și de a dezvolta pe noi baze doctrina socialistă.

Textul propriu-zis al părții a treia se încheie cu trei capitole despre Ramsay, Cherbuliez și Jones. Marx critică concepțiile lor greșite asupra esenței capitalului și sursei profitului, arătînd totodată că în lucrările acestor economiști se manifestă tendințe de considerare istorică a modului de producție capitalist precum și alte puncte de vedere teoretice juste.

Fiecare din cele trei părți conține anexe care se referă la textul propriu-zis. În partea I au fost incluse 13 anexe. Este vorba în

principal de schițe și observații suplimentare cu privire la economiști și filozofi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cuprinse în ultimele caiete ale manuscrisului din 1861—1863. Ele reprezintă adaosuri scrise mai târziu în completarea textului propriu-zis pe care Marx le-a inclus inițial, așa cum s-a arătat deja mai sus, în alt plan. Printre anexele din partea întâi figurează și studiul teoretic al lui Marx cu privire la munca productivă și munca neproductivă, studiu care constituie un adaos esențial la capitolul al patrulea, precum și digresiunea, de proporții mai mici, privind același cerc de probleme. La sfârșit, cititorul va găsi schițele de plan din ianuarie 1863 pentru părțile I și a III-a ale „Capitalului”.

Anexele la partea a doua conțin scurte însemnări suplimentare, făcute de Marx pe copertele caietelor XI, XII și XIII.

Ca anexă la partea a treia figurează un studiu pe tema „Venitul și sursele lui. Economia vulgară”, studiu ce se ocupă în principal de probleme teoretice, dar prezintă importanță și pe planul istoriei gândirii economice. El este dat ca anexă, deoarece aceasta era intenția lui Marx, după cum reiese clar din sumarul întocmit de el, unde după „Richard Jones” scrie textual „Încheierea acestei părți 5”, adică a „Teoriilor asupra plusvalorii”, iar imediat după aceasta urmează cuvintele „Episode : Revenue and its sources” ¹⁾. Înseamnă deci că această „Încheiere” reprezintă o completare finală la întregul studiu istoric-critic al lui Marx.

Textul „Teoriilor asupra plusvalorii” se publică în ordinea în care se găsește în manuscrisul lui Marx. Unele intervertiri s-au făcut numai în cazurile în care necesitatea lor reiese chiar din indicațiile lui Marx. Așa, de pildă, în caietul VII, care se ocupă de concepțiile lui Smith asupra muncii productive și în acest context îl menționează pe Germain Garnier, ca vulgarizator al doctrinei acestuia, Marx a scris o amplă secțiune consacrată lui John Stuart Mill, care începe cu cuvintele : „Înainte de a trece la Garnier, ne vom opri puțin la *Mill junior*, despre care am vorbit mai sus. Cele spuse aici vor intra mai târziu în acest capitol unde vom vorbi despre teoria ricardiană a plusvalorii ; deci nu aici unde ne ocupăm de A. Smith”. În conformitate cu această indicație și cu sumarul întocmit ulterior de Marx la caietul XIV, digresiunea consacrată lui John Stuart Mill se publică în partea a treia a „Teoriilor asupra plusvalorii”, unde Marx îi rezervă acestuia o secțiune specială în capitolul care tratează despre destrămarea școlii ricardiene. Un alt exemplu de intervertire : caietul X conține un scurt capitol consacrat socialistului englez Bray (p. 331—333 din manuscris) ; or, în sumarul

¹⁾ „Încheiere : Venitul și sursele lui”. — *Nota trad.*

scris ulterior pe coperta caietului XIV, Marx a inclus în capitolul „Opoziția față de economiști” și paginile de manuscris referitoare la „Bray ca opus al economiștilor”; în conformitate cu această indicație, respectivele pagini au fost mutate în capitolul „Opoziția față de economiști”.

Structura manuscrisului lui Marx este vag schițată și de aceea numai arareori conține titluri sau subtitluri. Împărțirea textului pe capitole s-a făcut pe baza indicațiilor date de Marx fie în sumarul său, fie în manuscrisul propriu-zis. Pentru titlurile din textul „Teoriilor asupra plusvalorii” au fost folosite: 1) Puținele titluri ce se găsesc chiar în manuscris, 2) titlurile din sumarul lui Marx și 3) cele puse de Marx în schițele de plan pentru părțile I și a III-a ale „Capitalului” și care se referă la una sau alta — dintre secțiunile manuscrisului „Teorii asupra plusvalorii”. Toate acestea laolaltă nu reprezintă însă decît o parte relativ mică din titlurile care trebuiau date la capitolele și subcapitolele din ediția de față. Majoritatea titlurilor au fost date deci de redacție. De cele mai multe ori aceste titluri au la bază formulările folosite de Marx în text. Acolo unde acest lucru nu a fost posibil, titlurile au fost date în spiritul terminologiei uzitate de Marx și al modului său de exprimare.

Textul original al lui Marx este dat fără schimbări. Scăpările de condei au fost corectate fără a le mai menționa. În ediția de față cuvintele prescurtate se dau de regulă în întregime, cu excepția numelor de persoane, care se dau completate în paranteze drepte. Pentru o mai bună înțelegere a textului, au fost inserate pe alocuri, în paranteze drepte, cuvinte care îl lămuresc sau îl completează. Tot în paranteze drepte se dau și titlurile date de redacție. De aceea parantezele drepte folosite de Marx au fost înlocuite prin acolade; acolo unde ele conțin raționamente mai lungi acoladele sînt aldine. Unele pasaje tăiate de Marx au fost inserate în text, dată fiind importanța lor. Ele se dau în paranteze ascuțite.

Toate citatele mai lungi sînt tipărite cu petit. Pentru o mai comodă folosire a cărții, citatele în limbi străine se dau traduse în text; în original ele pot fi găsite în aparatul științific la sfîrșitul volumului. Abaterile substanțiale de la originalul citat sînt indicate în note de subsol, dar nu și în cazurile cînd Marx rezumă sau — fără a menționa acest lucru — scurtează citatele.

Numerele caietelor de manuscris sînt indicate prin cifre romane, iar ale paginilor de manuscris prin cifre arabe date între linii verticale. Cînd textul e în continuare, cifra indicatoare apare

numai la începutul fiecărei pagini de manuscris în caz de interver-tire de text sau la trecerea în alt caiet cifrele indicatoare marchează atât începutul cât și sfârșitul respectivului text.

Fiecare parte a volumului conține adnotări, un indice biblio-grafic și un indice de nume, precum și un tablou de greutate, mă-suri și monede. Partea a treia a volumului 26 va conține și un indice de materii pentru toate cele trei părți.

Institutul de marxism-leninism
de pe lângă C.C. al P.S.U.G.

KARL MARX

Teorii asupra plusvalorii

(Volumul al IV-lea al „Capitalului“)

Partea I
Capitolele I—VII și Anexe

[Cuprinsul manuscrisului
„Teorii asupra plusvalorii”¹]

/VI—219 b/ *Cuprinsul caietului al VI-lea :*

5. *Teorii asupra plusvalorii*²
 - a) *Sir James Steuart*
 - b) *Fiziocrații*
 - c) *A. Smith* /VI—219 b/

/VII—272 b/ [Cuprinsul caietului al VII-lea]

5. *Teorii asupra plusvalorii*
 - c) *A. Smith* (Continuare)
(Analiza modului în care este posibil ca profitul anual și salariul anual să cumpere mărfurile produse anual, care, în afară de profit și de salariu, conțin și capital constant) /VII—272 b/

/VIII—331 b/ [Cuprinsul caietului al VIII-lea]

5. *Teorii asupra plusvalorii*
 - c) *A. Smith (Înceiere)*³ /VIII—331 b/

/IX—376 b/ [Cuprinsul caietului al IX-lea]

5. *Teorii asupra plusvalorii*
 - c) *A. Smith. Înceiere*
 - d) *Necker* /IX—376 b/

/X—421 c/ [Cuprinsul caietului al X-lea]

5. *Teorii asupra plusvalorii*
 - Digresiune. Tableau Économique al lui Quesnay*
 - e) *Linguet*
 - f) *Bray*
 - g) *D-1 Rodbertus. Digresiune. O nouă teorie a rentei funciare* /X—421 c/

/XI—490 a/ [Cuprinsul caietului al XI-lea]

5. Teorii asupra plusvalorii

g) Rodbertus

Digresiune. Pe marginea istoriei descoperirii așa-numitei legi a lui Ricardo

h) Ricardo

Teoria prețului de cost la Ricardo și la Adam Smith (infirmare)

Teoria rentei a lui Ricardo

Tabele de rentă diferențială, însoțite de explicații
/XI—490 a/

/XII—580 b/ [Cuprinsul caietului al XII-lea]

5. Teorii asupra plusvalorii

h) Ricardo

Tabel de rentă diferențiată, însoțit de explicații (considerații asupra influenței pe care variația valorii mijloacelor de subsistență și a materiilor prime — deci și a valorii mașinilor — o exercită asupra compoziției organice a capitalului)

Teoria rentei a lui Ric[ardo]

Teoria rentei a lui A. Smith

Teoria plusvalorii a lui Ric[ardo]

Teoria profitului a lui Ric[ardo] (XII—580 b)

/XIII—670 a/ [Cuprinsul caietului al XIII-lea]

5. Teorii asupra plusvalorii etc.

h) Ricardo

Teoria profitului a lui Ricardo

Teoria acumulării a lui Ric[ardo]. Critica acestei teorii (deducerea crizelor din forma fixă a capitalului)

Miscelanee la Ric[ardo]. Încheiere (John Barton)

i) Malthus /XIII—670 a/

/XIV—771 a/ [Cuprinsul caietului al XIV-lea și planul capitolelor următoare ale „Teoriilor asupra plusvalorii”]

5. Teorii asupra plusvalorii

i) Malthus

k) *Destrămarea școlii lui Ric[ardo]* (Torrens, James Mill, Prevost, scrieri polemice, MacCulloch, Wakefield, Stirling, J. St. Mill)

l) *Adversarii economiștilor*⁴

(Bray ca adversar al economiștilor)⁵

- m) *Ramsay*
- n) *Cherbuliez*
- o) *Richard Jones* ⁶ (Sfârșitul părții a 5-a)
Episod : Venitul și sursele lui ⁷ /XIV—771 a/

/XV—862 a/ [Cuprinsul caietului al XV-lea]

5. *Teorii asupra plusvalorii*

- 1) *Adversari proletari pe baza teoriei lui Ricardo*

2. *Ravenstone*. Încheiere ⁸

3. și 4. *Hodgskin* ⁹

(Avuția existentă în raport cu mișcarea producției)

Așa-numita acumulare (*Aufhäufung*) ca simplu fenomen al *circulației* (rezervele etc., rezervoare ale circulației)

(Dobindă compusă : explicarea pe această bază a scăderii ratei profitului)

Economia politică vulgară ¹⁰

(Dezvoltarea capitalului purtător de dobindă pe baza producției capitaliste)

(Capitalul purtător de dobindă și capitalul comercial în raport cu capitalul industrial. Forme mai vechi. Forme derivate) (*Camăta*. Luther etc.) ¹¹ /XV—826 a/

[Observație generală]

/VI—220/ Toți economiștii fac greșeala de a nu analiza plusvaloarea în forma ei pură, plusvaloarea ca atare, ci în formele ei speciale — profitul și renta. Mai încolo, în capitolul al III-lea ¹², unde va fi analizată forma foarte mult modificată pe care o ia plusvaloarea ca profit, vor fi tratate pe larg erorile teoretice care au decurs în mod necesar de aici.

[Capitolul întâi]

Sir James Steuart

[Distincție între „profit upon alienation”¹⁾
și creșterea pozitivă a avuției]

Pînă la fiziocrați, plusvaloarea — adică profitul, plusvaloarea sub forma de profit — era explicată ca provenind exclusiv din *schimb*, din vînzarea mărfii peste valoarea ei. În general Sir James Steuart nu a depășit această concepție limitată; mai exact, el a fost acela care a reprodus-o în mod științific. Spun: a reprodus-o „în mod științific”. Căci Steuart nu împărtășește iluzia că plusvaloarea pe care o obține capitalistul individual prin vînzarea mărfii peste valoarea ei este crearea de avuție nouă. De aceea, el face distincție între profitul *pozitiv* și profitul *relativ*.

„Profitul *pozitiv* nu înseamnă pentru nimeni o pierdere; el rezultă dintr-o *sporire* a muncii, a hărniciei sau a îndemnării și are drept efect sporirea sau creșterea *avuției sociale*. Profitul *relativ* înseamnă pierdere pentru cineva; el indică o oscilare a balanței *avuției* între participanți, dar nu implică un *adaos la fondul total*.. Profitul *compus* este ușor de înțeles: este un profit... În parte *relativ* și în parte *pozitiv*..., ambele pot exista inseparabil în cadrul aceleiași tranzacții” („Principles of Pol. Economy”, I, *The Works of Sir James St[euart]* etc., ed. by General Sir James Steuart, his son etc., în 6 vols., London, 1805, p. 275, 276).

Profitul *pozitiv* rezultă din „*sporirea* muncii, a hărniciei și a îndemnării”. Dar Steuart nu caută să înțeleagă *cum* rezultă el din această sporire. Precizarea că acest profit sporește și înmulțește „*the public good*”²⁾ pare a indica că prin aceasta St[euart] înțelege numai creșterea masei de valori de întrebuințare ca urmare a dezvoltării forței productive a muncii, și că el consideră acest profit *pozitiv* ca ceva cu totul deosebit de profitul capitalistului, care pre-

¹⁾ — „profitul din înstrăinare”. — *Nota trad.*

²⁾ — „avuția publică”. — *Nota trad.*

supune întotdeauna o sporire a valorii de schimb. Acest fel de a înțelege lucrurile este pe deplin confirmat de expunerea lui ulterioară.

El spune :

„În prețul mărfurilor eu consider două lucruri ca existind realmente și ca fiind *total diferite* unul de celălalt : *valoarea reală* a mărfurilor și *profitul din înstrăinare*” (p. 244).

Prețul mărfurilor cuprinde deci două elemente total diferite unul de celălalt : în primul rînd, *valoarea lor reală* și, în al doilea rînd, *the profit upon alienation*, profitul realizat din înstrăinarea mărfurilor, din vînzarea lor.

/221/ Acest „*profit upon alienation*” rezultă deci din faptul că prețul mărfurilor este mai mare decît valoarea lor reală, cu alte cuvinte din faptul că mărfurile se vînd *peste* valoarea lor. Cîștigul de o parte implică aici *întotdeauna* o pierdere de cealaltă parte. Nu se produce nici o addition to the general stock ¹⁾. Profitul, adică plusvaloarea, este relativ și se reduce la „a vibration of the balance of wealth between parties” ²⁾. St[euart] însuși respinge ideea că în acest fel se poate explica plusvaloarea. Teoria lui cu privire la vibration of the balance of wealth between parties, deși nu se referă la natura și originea plusvalorii, își păstrează întreaga importanță la analiza repartizării plusvalorii între diferite *clase* și între diferite *rubrici*, cum sînt : profitul, dobînda, renta.

Că Steuart limitează întregul profit al capitalistului individual la acest „relative profit”, la acest profit upon alienation, se vede din următoarele :

„Real value”, spune el, este determinată, în medie, de acea „quantity” de muncă pe care „o poate efectua în mod obișnuit un lucrător dintr-o țară dată... într-o zi, o săptămînă, o lună”. În al doilea rînd : „de valoarea mijloacelor de subzistență ale lucrătorului și a cheltuielilor sale necesare atît pentru satisfacerea nevoilor lui personale cît și... pentru procurarea uneltelor necesare meseriei lui ; toate acestea trebuie și ele considerate în medie...”. În al treilea rînd : „de valoarea materialelor” (p. 244—245). „Dacă sînt cunoscute aceste trei mărimi, prețul produsului este determinat. El nu poate fi mai mic decît suma acestor trei mărimi, adică decît *valoarea reală* ; ceea ce *depășește* această valoare *formează profitul fabricantului*. Acest profit va fi întotdeauna proporțional cu cererea și de aceea va oscila după împrejurări” (l. c. p. 245). „Rezultă că pentru a se stimula înflorirea manufacturilor este nevoie de o cerere mare... Fabricanții își reglează modul de viață și cheltuielile după profitul de care sînt siguri” (l. c. p. 246).

De aici reiese clar : profitul „manufacturer’s”, al capitalistului individual, este întotdeauna relative profit, întotdeauna profit upon

¹⁾ — sporire a fondului total. — *Nota trad.*

²⁾ — „o oscilare a balanței avuției între participanți”. — *Nota trad.*

3) Maxime si la D. Marx

in aceste cazuri unde se afla in interesul lor sa nu se lase de partea lor sa nu se lase de partea lor sa nu se lase de partea lor

o persoana care nu are nici o parte in nici un profit sau nu are nici o parte in nici un profit sau nu are nici o parte in nici un profit

de asemenea, unde nu are nici o parte in nici un profit sau nu are nici o parte in nici un profit sau nu are nici o parte in nici un profit

in aceste cazuri unde se afla in interesul lor sa nu se lase de partea lor sa nu se lase de partea lor sa nu se lase de partea lor

alienation, rezultă întotdeauna din excedentul prețului mărfii peste valoarea ei reală, *din vânzarea mărfii peste valoarea ei*. Prin urmare, dacă toate mărfurile s-ar vinde la valoarea lor, nu ar mai exista nici un profit.

Steuart a scris un capitol special despre aceasta, el analizând amănunțit: „How profits consolidated into prime cost¹⁾ (vol. III, l.c. p. 11 și urm.).

Pe de o parte, Steuart respinge ideea sistemului monetar și a celui mercantilist, potrivit căreia vânzarea mărfurilor peste valoarea lor și profitul care rezultă de aici dau naștere plusvalorii, adică unei creșteri pozitive a avuției*; pe de altă parte, el rămâne la ideea lor că profitul la capitalul individual nu este altceva decât acest excedent al prețului peste /222/ valoare, acest profit upon alienation, care însă, după părerea lui, este doar *relativ*, deoarece câștigul uneia dintre părți se compensează prin pierderea suferită de cealaltă parte și, din această cauză, mișcarea acestuia nu este decât „a vibration of the balance of wealth between parties”.

În această privință, Steuart este, așadar, exponentul *rațional* al sistemului monetar și al celui mercantilist.

Meritul lui în înțelegerea capitalului constă în faptul că a arătat cum decurge procesul de separare a condițiilor de producție, ca proprietate a [unei] anumite *clase*, de capacitatea de muncă [Arbeitsvermögen]¹³. Steuart acordă o mare atenție acestui *proces de apariție* a capitalului; e drept că, deși el nu concepe acest proces ca un proces de apariție a capitalului, el vede totuși în acest proces condiția existenței mării industriei; el analizează acest proces *mai ales* în agricultură și consideră *in mod just* că numai acest proces de separare în agricultură a dus la apariția industriei manufacturiere ca atare. A. Smith presupune acest proces de separare ca fiind dat.

(Cartea lui Steuart [a apărut] în 1767 la Londra, lucrarea lui Turgot [a fost scrisă] în 1766, cartea lui A. Smith în 1775.)

* Dar chiar și sistemul monetar consideră că acest profit ia naștere nu în interiorul țării, ci în schimbul cu alte țări. Nici sistemul mercantilist nu merge mai departe, considerând că această valoare este reprezentată în bani (aur și argint), și că de aceea plusvaloarea își găsește expresia în balanța comercială soldată în bani.

¹⁾ „Cum se contopesc profiturile cu costul de producție”. — *Nota trad.*

[Capitolul doi]

Fiziocrații

[1. *Transferarea problemei originii plusvalorii din sfera circulației în cea a producției nemijlocite. Renta funciară ca unică formă a plusvalorii*]

Meritul esențial al fiziocraților constă în faptul că ei au analizat, în limitele orizontului burghez, *capitalul*. Datorită acestui merit ei sînt adevărații părinți ai economiei politice moderne. În primul rînd, ei au analizat diversele *componente materiale* în care există și în care se descompune capitalul în cursul procesului de muncă. Nu li se poate reproșa fiziocraților că ei, ca și toți urmașii lor, consideră drept capital aceste forme materiale de existență a acestuia — unelte, materii prime etc. — independent de condițiile sociale în care ele funcționează în producția capitalistă, pe scurt le consideră sub forma în care ele sînt elemente ale procesului de muncă în general, independent de forma lui socială. În felul acesta, fiziocrații fac din forma capitalistă a producției o formă naturală, eternă a producției. Pentru ei formele burgheze ale producției apar în mod necesar ca forme naturale ale acesteia. Marele lor merit a fost că au considerat aceste forme ca forme fiziologice ale societății: ca forme care rezultă din necesitatea naturală a producției înseși și care sînt independente de voința oamenilor, de politică etc. Acestea sînt legi materiale; greșeala constă numai în aceea că legea materială a unei trepte istorice determinate a societății este considerată drept lege abstractă care domină deopotrivă toate formele de societate.

În afara acestei analize a elementelor materiale care constituie capitalul în procesul de muncă, fiziocrații definesc formele pe care le ia capitalul în sfera circulației (capital fix, capital circulant, chiar dacă folosesc alți termeni) și, în general, legătura între pro-

cesul de circulație și procesul de reproducție al capitalului. La aceasta vom reveni în capitolul despre circulație¹⁴.

În aceste două puncte principale, A. Smith a preluat moștenirea fiziocraților. Meritul lui se limitează, în această privință, la faptul că a fixat categoriile abstracte, stabilind mai exact deosebirile analizate de fiziocrați.

/223/ Așa cum am văzut¹⁵, baza dezvoltării producției capitaliste o constituie, în general, faptul că *capacitatea de muncă, ca marfă* care aparține muncitorilor, se opune condițiilor de muncă, ca unor mărfuri *statornicite* sub formă de capital și existente independent de muncitori. Pentru capacitatea de muncă ca marfă determinarea *valorii* este de o însemnătate esențială. Această valoare este egală cu timpul de muncă necesar pentru producerea mijloacelor de subsistență necesare reproducerii capacității de muncă, sau este egală cu prețul mijloacelor de subsistență necesare existenței muncitorului ca muncitor. Numai pe această bază apare diferența dintre *valoarea* capacității de muncă și *valorificarea* forței de muncă, diferență care nu se constată la nici o altă marfă, deoarece valoarea de întrebuințare, deci și întrebuințarea oricărei alte mărfi, nu poate spori *valoarea ei de schimb* sau valorile de schimb care rezultă din ea. Astfel, la baza economiei politice moderne, care se ocupă de analiza producției capitaliste, se află concepția asupra *valorii capacității de muncă* ca ceva fix, ca o mărime dată, ceea ce și este practic în fiecare caz determinat. De aceea, *minimul de salariu* constituie în mod necesar axa doctrinei fiziocrate. Deși nu cunoșteau natura valorii ca atare, ei au putut formula totuși această noțiune deoarece *valoarea capacității de muncă* își găsește expresia în prețul mijloacelor de subsistență necesare, prin urmare într-o sumă de valori de întrebuințare determinate. Fără a înțelege natura valorii în genere, ei au putut totuși să-și reprezinte valoarea capacității de muncă ca o mărime determinată în măsura în care acest lucru era necesar pentru cercetările lor. Și dacă mai departe ei au comis greșeala de a considera acest *minim* ca o mărime constantă, determinată în întregime, după părerea lor, de natură și nu de treapta de dezvoltare istorică, [care] este ea însăși o mărime supusă schimbărilor, aceasta nu afectează cu nimic justetea abstractă a concluziilor lor, deoarece diferența dintre valoarea forței de muncă și valorificarea capacității de muncă nu depinde deloc de mărimea — mai mare sau mai mică — a valorii cu care se operează.

Fiziocrații au transferat analiza originii plusvalorii din sfera circulației în cea a producției nemijlocite și, prin aceasta, au pus bazele analizei producției capitaliste.

Ei formulează absolut corect teza fundamentală potrivit căreia *productivă este numai munca creatoare de plusvaloare*, adică munca al cărei produs conține o valoare mai mare decât suma valorilor consumate în timpul producerii acestui produs. Valoarea materiilor prime și a materialelor fiind dată, iar valoarea capacității de muncă fiind egală cu minimumul de salariu, este evident că această plusvaloare nu poate consta decât din excedentul de muncă pe care muncitorul îl dă capitalistului peste cuantumul de muncă primit de el sub forma de salariu. E adevărat că la fiziocrați plusvaloarea nu apare sub această formă, pentru că ei nu au redus încă valoarea în general la *substanța ei simplă*: cantitatea de muncă sau timpul de muncă.

/224/ Modul lor de a trata problema este, firește, necesarmente determinat de concepția lor generală despre natura valorii, care, la ei, nu este un anumit mod social de existență al activității omenești (munca), ci constă din substanță, pământ, natură și din diversele modificări ale acestei substanțe.

Diferența dintre valoarea capacității de muncă și valorificarea acesteia — adică plusvaloarea, care, ca urmare a cumpărării capacității de muncă, revine celui care o întrebuițează — nu apare, în nici o ramură de producție, atât de pregnant și de incontestabil ca în agricultură, această ramură inițială a producției. Suma mijloacelor de subzistență pe care le consumă muncitorul an de an, sau masa de substanță pe care o consumă, este mai mică decât suma mijloacelor de subzistență pe care el o produce. În industrie, în general, nu se vede în mod direct că muncitorul își produce mijloacele de subzistență și nici că produce un excedent peste mijloacele lui de subzistență. Procesul este mijlocit de vânzare și cumpărare, de diferite acte ale circulației, și pentru a fi înțeles necesită o analiză a valorii în general. În agricultură el se manifestă nemijlocit în surplusul de valori de întrebuițare produse peste valorile de întrebuițare consumate de muncitor și poate deci să fie înțeles fără să se analizeze valoarea în general, fără să se înțeleagă clar natura valorii. Prin urmare, acest proces poate fi înțeles și atunci când valoarea este redusă la valoarea de întrebuițare, iar aceasta este redusă la substanță în genere. De aceea, fiziocrații consideră munca în agricultură ca singura *muncă productivă*, deoarece, după părerea lor, este singura muncă *creatoare de plusvaloare*, iar *renta funciară* este *unica formă de plusvaloare* pe care o cunosc. Muncitorul din industrie nu sporește substanța; el îi modifică doar forma. Materialul — masa substanței — îi este dat de agricultură. E drept că el adaugă valoare substanței, dar nu prin munca lui, ci prin cheltuielile de producție ale muncii lui: prin suma mijloacelor

de subzistență pe care le consumă în timpul muncii lui, sumă egală cu minimul de salariu pe care el îl primește de la agricultură. Deoarece munca în agricultură este considerată singura muncă productivă, forma de plusvaloare prin care munca în agricultură se deosebește de munca în industrie, *renta funciară*, este considerată singura formă a plusvalorii.

De aceea, pentru fiziocrați, *profitul* propriu-zis la capital, din care de fapt derivă *renta funciară*, nu există. Pentru ei profitul este doar un fel de salariu mai mare, care este plătit de proprietarii funciari și consumat de capitaliști ca venit (prin urmare intră în cheltuielile de producție, așa cum intră minimul de salariu al muncitorilor obișnuți) și care sporește valoarea materiilor prime, pentru că *intră în cheltuielile de consum* făcute de capitalist, de industriaș, în timp ce produce produsul, în timp ce transformă materia primă într-un produs nou.

De aceea, unii fiziocrați, ca, de pildă, Mirabeau-senior, declară plusvaloarea sub forma *dobânzii la bani* — o altă varietate a profitului — drept camătă, contrară naturii. Turgot, dimpotrivă, deduce legitimitatea dobânzii la bani din faptul că capitalistul posesor de bani ar putea să cumpere pământ, deci rentă funciară, și, prin urmare, capitalul lui bănesc trebuie să-i furnizeze atita plusvaloare cîtă ar obține dacă l-ar transforma în proprietate funciară. Astfel, nici dobînda nu este valoare nou creată, nu este plusvaloare; aici se explică numai de ce o parte a plusvalorii obținute de proprietarii funciari revine capitalistului posesor de bani sub formă de dobîndă, după cum se explică, /225/ prin alte cauze, de ce o parte a acestei plusvalori revine capitalistului industrial sub formă de profit. Deoarece *munca în agricultură* este singura muncă productivă, singura creatoare de plusvaloare, *forma de plusvaloare* care deosebește munca din agricultură de toate celelalte ramuri ale muncii, adică *renta funciară*, este declarată *forma generală a plusvalorii*. Profitul industrial și dobînda sînt numai rubrici diferite sub care se repartizează *renta funciară* și trece în părți determinate din mîna proprietarilor funciari în mîna altor clase. Acest fel de a vedea lucrurile este diametral opus concepției economiștilor de mai tîrziu, care, începînd cu A. Smith, consideră, pe bună dreptate, *profitul industrial* ca fiind forma sub care este apropiată inițial plusvaloarea de către capital și, prin urmare, forma inițială generală a plusvalorii; dobînda și *renta funciară* sînt considerate varietăți ale profitului industrial distribuit de capitalistul industrial între diferite clase coposesoare ale plusvalorii.

În afară de motivul menționat mai sus, și anume că munca în agricultură este munca în care crearea plusvalorii apare material-

mente palpabilă și se manifestă în afara proceselor de circulație, fiziocrații aveau și alte motive care explică punctul lor de vedere.

În primul rînd, în agricultură renta funciară apare ca un al treilea element, ca o formă de plusvaloare care fie că nu există în industrie, fie că are acolo numai o existență efemeră. Aceasta este plusvaloarea peste plusvaloare (peste profit), prin urmare cea mai palpabilă și mai evidentă formă de plusvaloare, plusvaloarea la puterea a doua.

„În agricultură” — după cum spunea economistul vulgar *Karl Arnd* în „*Die naturgemässe Volkswirtschaft* etc.”, Hanau, 1845, p. 461, 462 — „se creează, sub forma rentei funciare, o valoare care nu există în industrie și în comerț, o valoare care rămîne după înlocuirea întregului salariu plătit și a întregului profit la capital”.

În al doilea rînd. Dacă se face abstracție de comerțul exterior, ceea ce fiziocrații în mod just au făcut și trebuiau să facă pentru a realiza o analiză abstractă a societății burgheze, este clar că numărul muncitorilor ocupați în industrie etc. și cu totul detașați de agricultură — „brațele libere”, după cum îi numește Steuart — este determinat de cantitatea de produse agricole pe care lucrătorii din agricultură le produc peste propriul lor consum.

„Este evident că numărul relativ de oameni care pot să-și asigure existența fără a presta ei înșiși muncă în agricultură este determinat în întregime de productivitatea muncii agricultorilor” (*R. Jones*, „*On the Dist. of Wealth*”, London, 1831, p. 159, 160).

Munca în agricultură este astfel baza naturală (în legătură cu aceasta vezi unul dintre caietele anterioare)¹⁶ nu numai pentru supramuncă în sfera agriculturii înseși, ci și pentru autonomizarea tuturor celorlalte ramuri de activitate, deci și pentru plusvaloarea creată în aceste ramuri; de aceea este limpede că ea a trebuit să fie considerată ca fiind creatoare de plusvaloare, mai ales atîta timp cît o muncă anumită, concretă — nu munca abstractă, și măsura ei, timpul de muncă — este considerată substanță a valorii.

/226/ În al treilea rînd. Orice plusvaloare, atît cea relativă cît și cea absolută, se întemeiază pe o productivitate dată a muncii. Dacă productivitatea muncii ar fi atins numai gradul de dezvoltare în care timpul de muncă al unui om ar fi suficient numai pentru întreținerea propriei lui vieți, pentru producerea și reproducerea propriilor lui mijloace de subzistență, nu ar exista nici supramuncă și nici plusvaloare, nu ar fi în genere nici o diferență între valoarea capacității de muncă și valoarea creată prin folosirea acesteia. De aceea, posibilitatea existenței supramuncii și a plusvalorii este de-

terminată de o productivitate dată a muncii, de o productivitate datorită căreia capacitatea de muncă poate să producă o valoare nouă mai mare decât propria ei valoare, să producă peste ceea ce este necesar pentru întreținerea procesului vieții. Totodată, așa cum am văzut la punctul *al doilea*, această productivitate, acest grad de productivitate care constituie premisa, trebuie să existe în primul rând în agricultură, și de aceea apare ca *un dar al naturii, ca forță productivă a naturii*. Aici, în agricultură, există de la început în proporții mari influența forțelor naturii, sporirea forței de muncă [Arbeitskraft] omenești prin folosirea și exploatarea forțelor naturii care acționează automat. În industrie această folosire a forțelor naturii pe scară largă apare numai odată cu dezvoltarea marii industrii. O anumită treaptă de dezvoltare a agriculturii, fie în propria țară, fie în alte țări, constituie baza pentru dezvoltarea capitalului. În general, aici plusvaloarea absolută coincide cu plusvaloarea relativă. (Până și *Buchanan*, un mare adversar al fiziocraților, susține aceasta împotriva lui A. Smith, căutând să demonstreze că și apariția industriei orășenești moderne a fost precedată de dezvoltarea agriculturii.)

În al patrulea rând. Întrucât meritul și specificul sistemului fiziocrat a fost deducerea valorii și plusvalorii nu din circulație, ci din producție, el începe, în opoziție cu sistemul monetar și cel mercantilist, în mod necesar cu ramura de producție care poate fi în general concepută separat, independent de circulație, de schimb, și care nu presupune schimbul dintre om și om, ci numai dintre om și natură.

[2. *Contradicții în sistemul fiziocrației :
învelișul ei feudal și esența ei burgheză ; dualitate
în tratarea plusvalorii*]

Din cele arătate mai sus rezultă contradicțiile din sistemul fiziocrat.

Acesta este, de fapt, primul sistem care analizează producția capitalistă și care prezintă ca legi naturale eterne ale producției condițiile în care capitalul este produs și produce la rîndul lui. Pe de altă parte însă, acest sistem apare mai degrabă ca o reproducere burgheză a sistemului feudal, a dominației proprietății funciare, iar ramurile industriale în cadrul cărora capitalul se dezvoltă de-sine-stătător mai devreme decât în altele apar ca ramuri de activitate „neproductive”, ca simple anexe ale agriculturii. Prima

condiție a dezvoltării capitalului este separarea proprietății funciare de muncă, este faptul că pământul — această condiție inițială a muncii — începe să se opună muncitorului liber ca o forță de-sine-stătătoare, ca o forță care se află în mina unei anumite clase. De aceea, la fiziocrați proprietarul funciar apare drept capitalistul propriu-zis, apare drept acela care-și apropiază supramunca. Astfel, feudalismul este prezentat și explicat din punctul de vedere al producției burgheze și agricultura este prezentată și ca ramura de producție în care producția capitalistă, adică producția de plusvaloare, se manifestă exclusiv. În timp ce feudalismul capătă astfel un caracter burghez, societatea burgheză capătă o aparență feudală.

Această aparență i-a indus în eroare pe adepții de origine nobilă ai d-ului Quesnay, ca și pe bizarul și patriarhalul Mirabeau-senior. La ceilalți reprezentanți /227/ ai sistemului fiziocrat, care au văzut mai departe, și mai ales la *Turgot*, această iluzie dispăre cu totul, și sistemul fiziocrat apare ca expresie a noii societăți capitaliste, care își croiește drum în cadrul societății feudale. El corespunde deci societății burgheze în epoca în care aceasta iese din limitele feudalismului. De aceea, punctul de plecare se află în Franța, țară în care predomină agricultura, și nu în Anglia, țară în care predomină industria, comerțul și navigația maritimă. Aici privirea este, firește, îndreptată spre circulație, căci produsul capătă valoare, devine marfă numai ca expresie a muncii sociale generale, [ca] bani. De aceea, în măsura în care nu este vorba de forma valorii, ci de mărimea valorii și de valorificare, aici se impune în primul rând *the profit upon expropriation* ¹⁾, adică profitul relativ, descris de Steuart. Dar dacă este vorba de a dovedi că plusvaloarea se creează în sfera producției înseși, trebuie să ne întoarcem în primul rând la ramura de activitate în care plusvaloarea apare independent de procesul circulației, adică la agricultură. De aceea, și această inițiativă s-a manifestat într-o țară în care predomină agricultura. Frînturi de idei care se apropie de cele ale fiziocraților există și la înaintașii acestora, în parte chiar în Franța, la Boisguillebert. Dar numai la fiziocrați aceste idei devin un sistem care marchează o nouă etapă în știință.

Muncitorul agricol, redus la minimul de salariu, la strictul necesar, reproduce mai mult decît acest strict nécessaire ²⁾, și acest mai mult este renta funciară, plusvaloarea apropiată de proprietarii condiției fundamentale a muncii, de proprietarii naturii. Așadar, fiziocrații nu spun : muncitorul lucrează peste timpul de muncă ne-

¹⁾ — profitul din înstrăinare. — *Nota trad.*

²⁾ — necesar. — *Nota trad.*

cesar pentru reproducerea forței sale de muncă și de aceea valoarea creată de el este mai mare decât valoarea capacității sale de muncă, sau munca pe care el o prestează este mai mare decât cantitatea de muncă pe care o primește sub formă de salariu, ci : suma valorilor de întrebuințare pe care muncitorul le consumă în timpul producției este mai mică decât suma valorilor de întrebuințare pe care el le creează și astfel rămîne un surplus de valori de întrebuințare. Dacă ar lucra numai timpul necesar pentru reproducerea propriei lui capacități de muncă, nu ar mai rămîne nici un excedent. Dar fiziocrații au reținut numai faptul că forța productivă a pămîntului îi dă muncitorului posibilitatea să producă în cursul zilei lui de muncă, presupusă ca fiind dată, mai mult decât are el nevoie să consume pentru întreținerea sa. Această plusvaloare apare deci ca *un dar al naturii*, grație căreia o anumită masă de materie organică — semințe de plante, un număr de animale — dă muncii capacitatea de a transforma o cantitate mai mare de materie anorganică în materie organică.

Pe de altă parte, se presupune ca ceva de la sine înțeles că proprietarul funciar se opune muncitorului în calitate de capitalist. El îi plătește muncitorului capacitatea de muncă pe care acesta i-o oferă ca marfă și primește în schimb nu numai un echivalent, ci își apropiază și valorificarea acestei forțe de muncă. Acest schimb presupune înstrăinarea condiției obiective a muncii și a capacității de muncă înseși. Punctul de plecare este proprietarul funciar feudal, dar el apare în calitate de capitalist, de simplu posesor de marfă, care valorifică mărfurile schimbate contra muncă și care primește nu numai echivalentul lor, ci și un surplus peste acest echivalent, deoarece el plătește capacitatea de muncă numai ca marfă. Ca posesor de marfă, el se opune muncitorului liber. Cu alte cuvinte, acest proprietar funciar este, în esență, capitalist. Și în această privință sistemul fiziocrat se dovedește a avea dreptate în măsura în care separarea muncitorului de pămînt și de proprietatea funciară constituie condiția fundamentală /228/ a producției capitaliste și a producției de capital.

De aceea întîlnim în același sistem următoarele contradicții : explicînd pentru prima oară *plusvaloarea* prin apropierea muncii altuia, și anume pe baza schimbului de mărfuri, acest sistem nu consideră valoarea în genere ca formă a muncii sociale și plusvaloarea ca supramuncă ; valoarea este considerată simplă valoare de întrebuințare, simplă materie, iar plusvaloarea un simplu dar al naturii, care în locul unei anumite cantități de materie organică, restituie o cantitate mai mare din aceeași materie. Pe de o parte, renta funciară — adică forma economică reală a proprietății funciare — este

desprinsă din învelișul ei feudal și redusă pur și simplu la plusvaloare, la excedentul peste salariu. Pe de altă parte, această plusvaloare este dedusă — din nou în spirit feudal — din natură și nu din societate, din raportul față de pământ și nu din circulație. Valoarea însăși se reduce la simplă valoare de întrebuințare, deci la substanță. Totodată, în această substanță pe fiziocrați îi interesează numai cantitatea, excedentul valorilor de întrebuințare produse peste cele consumate, așadar numai raportul cantitativ dintre valorile de întrebuințare, numai valoarea lor de schimb, care în ultimă instanță se reduce la timp de muncă.

Toate acestea sînt contradicții ale producției capitaliste din perioada cînd ea abia se naște din societatea feudală, cînd îi mai dă acesteia din urmă o interpretare burgheză, cînd încă nu și-a găsit o formă proprie, asemenea filozofiei care ia naștere în forma religioasă a conștiinței care, prin aceasta, distruge pe de o parte religia ca atare, iar pe de altă parte se afirmă pozitiv numai în această sferă religioasă idealizată, tradusă în limbajul ideilor.

De aceea, și în concluziile fiziocraților aparenta elogiare a proprietății funciare se transformă în negarea ei economică și în afirmarea producției capitaliste. Pe de o parte, toate impozitele grevează renta funciară sau, cu alte cuvinte, proprietatea funciară este supusă unei confiscări parțiale, ceea ce legislația revoluției franceze a încercat să realizeze și ceea ce concordă cu concluzia economiei politice ricardiene¹⁷ moderne. Întrucît renta funciară este considerată unica formă de plusvaloare și, ca urmare, toate impozitele cad asupra ei, rezultă că orice impozit asupra altor forme de venit reprezintă numai o cale indirectă de impunere a proprietății funciare, deci o cale dăunătoare din punct de vedere economic, care frînează producția. Ca urmare, industria este degrevată de povara impozitelor și astfel ea este eliberată de orice imixtiune din partea statului. Aparent toate acestea se fac spre binele proprietății funciare, nu în interesul industriei, ci în cel al proprietății funciare. De aici *laissez faire, laissez aller*; concurența liberă, nestînjinită, înlăturarea din industrie a oricărui amestec al statului, înlăturarea monopolurilor etc. Deoarece industria nu creează nimic și nu face decît să dea altă formă valorilor furnizate de agricultură, cărora ea nu le adaugă nici o valoare nouă, ci restituie doar sub altă formă, ca echivalent, valorile ce i-au fost furnizate, este, firește, de dorit ca acest proces de transformare să decurgă fără perturbări și să fie mai puțin costisitor, ceea ce se poate obține numai prin libera concurență, lăsînd producția capitalistă în voia ei. Așadar, emanciparea societății burgheze de monarhia absolută, înălțată pe ruinele societății feudale, are loc numai în interesul proprietarului

funciar feudal transformat în capitalist /229/ și preocupat exclusiv de îmbogățirea sa. Capitaliștii sînt capitaliști numai în interesul proprietarului funciar, tot așa cum economia politică, în dezvoltarea ei ulterioară, îi obligă să fie capitaliști numai în interesul clasei muncitoare.

De aici se vede cît de puțin a fost înțeles sistemul fiziocrat de către economiștii moderni de felul d-lui Eugène Daire, editorul fiziocraților și autor al unei lucrări consacrate lor care a fost premiată, atunci cînd consideră că tezele specific fiziocrate privind productivitatea exclusivă a muncii agricole, renta funciară ca unică formă de plusvaloare și poziția excepțională a proprietarilor funciari în sistemul producției nu au nici o legătură între ele și sînt numai întîmplător asociate cu proclamarea liberei concurențe, cu principiul marii industriei, al producției capitaliste. Totodată devine explicabil cum aparenta feudală a acestui sistem, asemenea tonului aristocratic al iluminismului, trebuia să facă din numeroși domni feudali adepți entuziaști și propagatori ai unui sistem care proclama în esență sistemul de producție burghez pe ruinele celui feudal.

[3. *Quesnay despre cele trei clase ale societății.*
Dezvoltarea teoriei fiziocrate de către Turgot : elemente
ale unei analize mai profunde a relațiilor capitaliste]

Vom examina acum o serie de pasaje, în parte pentru a explica tezele expuse mai sus, în parte pentru a le demonstra.

Însuși Quesnay scrie în „*Analyse du Tableau Économique*” că națiunea este formată din trei clase de cetățeni :

„clasa productivă” (agricultural labourers¹⁾), „clasa proprietarilor funciari și clasa sterilă” („toți cetățenii care efectuează alte servicii sau alte munci decît cele din agricultură”) („*Physiocrates etc.*”, *édit. Eugène Daire, Paris, 1846, I. partie, p. 58*).

Clasa productivă, clasa care creează plusvaloarea, o constituie numai muncitorii din agricultură, nu și proprietarii funciari. Importanța acestei clase des propriétaires²⁾, care nu este „sterilă”, deoarece ea este reprezentanta „plusvalorii”, nu rezultă din faptul că ea creează această plusvaloare, ci exclusiv din faptul că ea și-o apropiază.

1) — muncitori din agricultură. — *Nota trad.*

2) — clase a proprietarilor funciari. — *Nota trad.*

La *Turgot*, forma cea mai dezvoltată. Pe alocuri la el chiar și le pur don de la nature ¹⁾ este prezentat ca *supramuncă*, iar pe de altă parte necesitatea pentru muncitor de a ceda ceea ce depășește salariul necesar pentru subzistența lui este explicată prin separarea muncitorului de condițiile de muncă ce i se opun ca proprietate a unei clase care le comercializează.

Primul motiv pentru care munca din agricultură este singura productivă e acela că ea constituie baza naturală și premisa exercitării independente a tuturor celorlalte munci.

„Munca sa¹ (du *laboureur* ²⁾) „păstrează, în seria muncilor repartizate între diferiții membri ai societății, aceeași prioritate... pe care o avea munca de procurare a hranei printre diferitele munci pe care omul, pe vremea când trăia izolat, era obligat să le îndeplinească pentru a-și satisface diferitele trebuințe. Nu este vorba aici de prioritate în sens de onoare sau de merit, ci de o prioritate determinată de o necesitate *naturală*... Produsul extras din pământ prin munca agriculturului peste ceea ce este necesar satisfacerii nevoilor lui personale constituie unicul fond al salariilor pe care le primesc toți ceilalți membri ai societății în schimbul muncii lor. Aceștia, folosind prețul obținut în cadrul acestui schimb pentru a cumpăra, la rîndul lor, produsele agriculturului, îi restituie” (sub formă materială) „exact ceea ce au primit. Aceasta constituie o deosebire esențială /230/ între aceste două feluri de muncă” („*Reflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses*” (1766). *Turgot, Oeuvres, edit. Daire, t. I, Paris, 1844, p. 9, 10*).

Cum apare însă plusvaloarea? Ea nu apare în procesul circulației, dar se realizează în procesul circulației. Produsul este vîndut la valoarea sa, nu peste valoarea sa. Plusvaloarea nu este un excedent al prețului peste valoare. Întrucît însă produsul se vinde la valoarea sa, vînzătorul realizează o plusvaloare. Acest lucru este posibil deoarece el nu a plătit în întregime valoarea pe care o vinde, cu alte cuvînte, deoarece produsul conține o componentă a valorii care nu a fost plătită de vînzător, nu a fost înlocuită printr-un echivalent. Astfel stau lucrurile în ceea ce privește munca în agricultură. El vinde ceva ce nu a cumpărat. Acest ceva necumpărat este prezentat de *Turgot* mai întîi ca „*pur don de la nature*”. Vom vedea însă că apoi acest „*pur don de la nature*” se transformă la el pe nesimțite în *supramuncă* a muncitorului din agricultură pe care proprietarul funciar nu a cumpărat-o, dar o vinde sub formă de produse agricole.

„De îndată ce munca agriculturului *produce mai mult decît este necesar* pentru satisfacerea nevoilor lui, cu acest surplus, pe care *natura i-l dăruiește ca simplu dar* peste retribuirea ostenețelor lui, el poate să cumpere munca celorlalți membri ai societății. Aceștia, vînzîndu-i munca lor, nu cîștigă decît cele necesare

¹⁾ — simplul dar al naturii. — *Nota trad.*

²⁾ — a agriculturului. — *Nota trad.*

traului ; agricultorul însă dobîndește, în afară de mijloacele de subzistență necesare, o avuție de care poate să dispună independent, *pe care nu a cumpărat-o, dar pe care o vinde*. El este deci unica sursă a avuțiilor care, datorită circulației lor, înviorează toate categoriile de muncă în societate, *deoarece munca lui este singura care produce mai mult decît ceea ce reprezintă retribuția muncii** (l. c. p. 11).

Această primă tratare a problemei cuprinde, în primul rînd, esența plusvalorii, și anume faptul că ea este o valoare care se realizează la vînzare fără ca vînzătorul să fi dat un echivalent pentru ea, adică fără s-o fi cumpărat. *Valoarea neplătită*. Dar, în al doilea rînd, acest excedent peste *salaire du travail*¹⁾ este considerat pur don de la nature ; căci în genere un dar al naturii, ceva ce depinde de productivitatea naturii, este considerat faptul că muncitorul poate produce în cursul zilei sale de muncă mai mult decît este necesar pentru reproducerea capacității lui de muncă, mai mult decît ceea ce reprezintă salariul său. În această primă tratare a problemei, produsul total este apropiat de muncitorul însuși... Și acest produs total se împarte în două părți. Prima parte constituie salariul muncitorului ; el apare în raport cu sine însuși ca muncitor salariat care își plătește partea de produs necesară reproducerii capacității sale de muncă, subzistenței sale. Cealaltă parte, partea excedentară, este un *dar al naturii* și constituie plusvaloarea. Natura acestei plusvalorii, a acestui pur don de la nature, se conturează mult mai clar de îndată ce dispăre premisa propriétaire cultivateur²⁾ și cele două părți ale produsului — salariul și plusvaloarea — revin unor clase diferite : o parte muncitorului salariat și cealaltă proprietarului funciar.

Pentru formarea unei clase de muncitori salariați, fie în manufactură, fie în agricultură — la început toți cei ocupați în manufacturi apar ca stipendiés, ca muncitori salariați ai cultivateur propriétaire³⁾ —, condițiile de muncă trebuie să se separe de capacitatea de muncă, iar baza acestei separări o constituie faptul că pămîntul însuși apare ca proprietate privată a unei părți a societății, astfel încît cealaltă parte a ei este lipsită de această condiție materială necesară exercitării muncii sale.

„Inițial nu era necesar să se facă o distincție între proprietarul funciar și agricultor... În acele vremuri îndepărtate, cînd orice om harnic găsea oricît pămînt voia [231], nimeni nu putea fi tentat să *muncească pentru altul*... În cele din urmă însă, fiecare parcelă de pămînt și-a găsit stăpînul, iar cei care nu au putut

1) — salariu. — *Nota trad.*

2) — proprietar care își cultivă singur pămîntul. — *Nota trad.*

3) — proprietar funciar. — *Nota trad.*

avea pământ în proprietate nu au găsit altă soluție decât aceea de a da munca brațelor lor — în calitate de clasă de salariați” (anume de clasă a meseriașilor, într-un cuvânt a tuturor celor care nu muncesc în agricultură) — „în schimbul surplusului de produse ale proprietarului care își cultivă singur pământul” (l. c. p. 12).

Le propriétaire cultivateur, dispunînd de acel superflu considérable¹⁾ cu care pământul recompensa munca sa, putea

„să plătească oameni care să-i cultive pământul, căci pentru oamenii care trăiau din salariu era indiferent de pe urma căreia meserii îl cîștigau. *Proprietatea asupra pământului a trebuit deci să se separe de munca agricolă și curînd, acest lucru s-a și întîmplat...* Proprietarii funciari încep... să se debaraseze de cultivarea pământului, trecînd această muncă asupra agricultorilor salariați” (l. c. p. 13).

Astfel, relația dintre capital și munca salariată apare chiar în agricultură. Ea apare abia atunci cînd un număr de oameni sînt lipsiți de proprietatea asupra condițiilor de muncă, în primul rînd asupra pământului, și nu au de vîndut decât propria lor muncă.

Acum, pentru muncitorul salariat care nu mai poate produce nici o marfă, ci este nevoit să vîndă însăși munca lui, *minimumul* salariului, echivalentul mijloacelor de subzistență necesare, devine inevitabil o lege necesară în schimbul dintre el și proprietarul condițiilor de muncă.

„Muncitorul simplu, care nu posedă decât brațele și pricepera sa, obține ceva numai dacă reușește să vîndă altora munca lui... În toate ramurile de activitate trebuie să se ajungă și se ajunge într-adevăr la situația în care salariul muncitorului se limitează la ceea ce este strict necesar pentru subzistență” (l. c. p. 10).

De îndată ce a apărut munca salariată,

„produsul pământului se împarte în două : o parte cuprinde mijloacele de subzistență și cîștigul agricultorului, acestea constituind răsplata muncii lui și condiția în care el își asumă cultivarea terenului proprietarului ; restul este partea independentă și disponibilă pe care *pământul o oferă ca simplu dar celui care îl cultivă* peste ceea ce a avansat el și peste plata muncii sale ; și aceasta constituie partea proprietarului, sau venitul din care el poate trăi fără a munci și pe care îl poate folosi după cum vrea” (l. c. p. 14).

Acest pur don de la terre²⁾ apare însă acum în mod determinat ca un dar pe care pământul îl oferă „à celui qui la cultive³⁾”, deci ca un dar oferit muncii ; el apare ca forță productivă a muncii investite în pământ, o forță productivă pe care munca o posedă ca

¹⁾ — excedent considerabil. — *Nota trad.*

²⁾ — simplu dar al pământului. — *Nota trad.*

³⁾ — „celui care îl cultivă”. — *Nota trad.*

urmare a folosirii forței productive a naturii și pe care o soarbe astfel din pământ, dar o soarbe din pământ numai ca muncă. De aceea, în mâna proprietarului funciar, surplusul nu mai apare ca „dar al naturii”, ci ca apropiere — fără echivalent — a muncii altuia, care datorită productivității naturii este în stare să producă mijloace de subzistență peste nevoile ei proprii, dar care, în virtutea faptului că este muncă salariată, se limitează doar la apropierea a „ce qui lui est nécessaire pour lui procurer sa subsistance¹⁾”.

„Agriculorul produce *propriul* lui salariu și, în afară de acesta, venitul care servește pentru plata întregii clase a meseriașilor și celorlalte persoane salariate... *Proprietarul funciar nu are nimic fără munca agricultorului*” (prin urmare nu prin pur don de la nature); „el capătă /232/ de la agricultor mijloacele lui de subzistență și mijloacele pentru plata muncilor celorlalți salariați... agricultorul are nevoie de proprietar numai în virtutea convențiilor și legilor existente” (l. c. p. 15).

Așadar, aici plusvaloarea apare nemijlocit ca parte a muncii agricultorului, pe care proprietarul funciar și-o apropiază fără echivalent și al cărei produs el îl vinde deci fără să-l fi cumpărat. Turgot însă nu are în vedere valoarea de schimb ca atare, timpul de muncă însuși, ci excedentul de produse pe care munca agricultorului îl dă proprietarului funciar peste propriul său salariu; acest excedent de produse nu este decât materializarea cuantumului de timp în cursul căruia agricultorul muncește gratuit pentru proprietarul funciar peste timpul în care el muncește pentru reproducerea salariului său.

Vedem, așadar, că, în limitele muncii în agricultură, fiziocrații au înțeles just plusvaloarea, că au considerat-o ca un produs al muncii muncitorului salariat, deși această muncă însăși este concepută de ei sub forma concretă în care ea apare în valorile de întreținere.

În treacăt fie zis, exploatarea capitalistă a agriculturii — „darea în arendă sau închirierea pământului” — este considerată de Turgot drept „cea mai avantajoasă metodă dintre toate, dar ea presupune o țară destul de bogată” (l.c. p. 21).

{Cînd se analizează plusvaloarea, trebuie să se treacă de la sfera circulației la cea a producției, adică plusvaloarea nu trebuie dedusă pur și simplu din schimbul de marfă contra marfă, ci din schimbul care are loc în cadrul producției: între proprietarii condițiilor de muncă și muncitori. Aceștia se opun unii altora ca pose-

¹⁾ — „ceea ce îi este necesar pentru subzistență”. — *Nota trad.*

sori de marfă și de aceea nici producția nu este considerată ca fiind independentă de schimb.}

{În sistemul fiziocrat, propriétaires sînt salariants¹⁾, iar muncitorii și les manufacturiers din toate celelalte ramuri de producție sînt salariés sau stipendiés²⁾. De aici și gouvernants și gouvernés³⁾.}

Îată cum analizează Turgot condițiile de muncă :

„În orice ramură de activitate, muncitorul trebuie să aibă în prealabil unelte de muncă și o cantitate suficientă de materiale, care constituie obiectul muncii sale ; el trebuie să aibă din ce să trăiască pînă cînd își vinde produsele“ (l.c.p. 34).

Inițial pămîntul a furnizat gratuit toate aceste avances, toate aceste condiții care fac posibilă munca și care constituie, așadar, *premisele* procesului de muncă :

„El a furnizat primul fond de avansuri, înaintea oricărei cultivări a pămîntului“, sub formă de fructe, pește, animale etc. și sub formă de unelte, ca, de pildă, crengi, pietre, bestiaux⁴⁾, care se înmulțesc prin procesul de reproducere și în afară de aceasta dau anual produse ca : lapte, lînă, piei și alte materiale, care, alături de lemnul luat din pădure, au constituit fondul inițial al producției industriale (l. c, p. 34).

Aceste condiții ale muncii, aceste avances ale muncii devin *capital* de îndată ce ele trebuie avansate muncitorului de către o terță persoană, iar acest lucru are loc în momentul în care muncitorul nu mai posedă decît capacitatea lui de muncă.

„În momentul în care o mare parte a societății a avut ca unică sursă de existență munca brașelor ei, a trebuit ca cei care trăiau din salarii să primească ceva *anticipat*, fie pentru a-și procura materiile prime pe care le prelucrau, fie pentru a putea trăi pînă la plata salariului“ (l.c.p. 37, 38).

/233/ Turgot definește „*capitiaux*“⁵⁾ ca „valeurs mobiliaries accumulées“ (l.c. p. 38). Inițial, le propriétaire sau le cultivateur plătește zilnic direct salariul și furnizează material, de exemplu torcătoarei de in. Odată cu dezvoltarea industriei sînt necesare avansuri mari și asigurarea continuității procesului de producție. De acest lucru se ocupă possesseurs of capitaux⁶⁾. În prețul produselor lor, ei trebuie să recupereze „*les avances*“ și un profit egal cu

1) — cei care angajează. — *Nota trad.*

2) — salariați sau angajați. — *Nota trad.*

3) — guvernanți și guvernați. — *Nota trad.*

4) — animale domestice. — *Nota trad.*

5) — capitalurile. — *Nota trad.*

6) — posesorii de capitaluri. — *Nota trad.*

„ceea ce i-ar fi adus banii în cazul în care i-ar fi folosit pentru cumpărare de pământ, precum și salariul său, căci, firește, avînd același profit, el ar fi preferat să trăiască fără nici o osteneală din venitul adus de un teren pe care l-ar fi putut dobîndi cu același capital“ (l.c.p. 39).

La clasele stîpendiice industriale este subdivisă „en entrepreneurs capitalistes et simples ouvriers“¹⁾ etc. (p. 39). Entrepreneurs și entrepreneurs-fermiers se află în aceeași situație. Ca în cazul de mai sus, ei trebuie să recupereze toate avansurile precum și profitul.

„Toate acestea trebuie să fie scăzute în prealabil din prețul produselor pămîntului; *excedentul* îi servește agriculturii pentru a plăti proprietarului permisiunea de a folosi terenul pe care și-a întemeiat întreprinderea. Aceasta este arenda, venitul proprietarului, *produsul net*; căci tot ceea ce produce pămîntul pînă la concurența avansurilor de tot felul care se recuperează și a profiturilor realizate de cei care plătesc aceste avansuri nu poate fi considerat ca venit, ci numai ca o *recuperare a cheltuielilor de cultivare a pămîntului*; căci, dacă agricultorul nu ar recupera aceste cheltuieli, el s-ar feri să-și cheltuiască mijloacele și munca pentru a cultiva pămîntul altuia“ (l.c.p. 40).

În sfîrșit :

„Deși capitalurile se formează în parte din economisirea profiturilor claselor muncitoare, întrucît aceste profituri provin întotdeauna din pămînt — căci ele toate sînt plătite fie din venit, fie din cheltuielile care contribuie la producerea venitului — este evident că capitalurile, întocmai ca venitul, provin din pămînt sau, mai exact, că ele nu sînt decît acumularea acelei părți din valorile produse de pămînt pe care posesorii venitului sau cei cu care ei își împart venitul o pot pune deoparte în fiecare an, fără a o cheltui pentru nevoile lor“ (l.c.p. 66).

Din moment ce renta funciară reprezintă unica formă de plusvaloare, este absolut firesc ca ea să fie unica sursă de acumulare a capitalului. Ceea ce capitaliștii acumulează în afara rentei provine din salariul lor (din venitul destinat consumului, căci profitul este considerat ca un venit de acest fel).

Întrucît profitul, ca și salariile, intră în frais de cultură²⁾ a pămîntului și numai surplusul este considerat venit al proprietarului funciar, acesta din urmă, deși i se atribuie un loc important, în realitate este exclus — ca și la ricardieni — de la participarea la frais de cultură a pămîntului și, prin aceasta, încetează de a mai fi un agent al producției.

Apariția sistemului fiziocrat se leagă atît de opoziția față de colbertism cît și, mai ales, de falimentul sistemului Law.

¹⁾ — Clasa salariată industrială se împarte în „întreprinzători capitaliști“ și simpli muncitori“. — *Nota trad.*

²⁾ — cheltuieli de cultivare. — *Nota trad.*

[4. Identificarea valorii cu materia la Paoletti]

/234/ Confundarea valorii cu materia, sau, mai exact, identificarea lor și legătura dintre această concepție și întregul sistem de concepții al fiziocraților reies limpede din următoarele extrase din lucrarea lui *Ferdinando Paoletti* : „*I veri mezzi di render felici le società* (îndreptată, în parte, împotriva lui Verri, care, în lucrarea sa „*Meditazioni sulla Economia politica*“ (1771), îi atacase pe fiziocrați). (Paoletti din Toscana, lucrarea menționată, t. XX, *Custodi, Parte moderna.*)

„O asemenea sporire a materiei“ cum sînt produzioni della terra¹⁾, „nu a avut loc, desigur, niciodată, și nici nu este posibilă în industrie, care nu face decît să dea materiei forma, s-o modifice ; prin urmare, industria nu creează nimic. Dar, mi se ripostează, industria dă materiei formă, deci este productivă ; chiar dacă nu produce materie, ea produce totuși forma. Fie, nu contest acest lucru. Dar *aceasta nu înseamnă creare de avuție, dimpotrivă, aceasta nu este altceva decît o cheltuire...* Economia politică presupune și cercetează producția materială și reală care are loc numai în agricultură, deoarece numai agricultura sporește materia și produsele care constituie avuția... Industria cumpără materia primă de la agricultură pentru a o prelucra ; munca ei dă, așa cum am mai spus, acestor materii prime numai formă, dar nu le adaugă nimic și nici nu le sporește“ (p. 196, 197). „Dați bucătarului o cantitate de mazăre din care să vă pregătească prînzul ; el vă va servi mazărea bine fiartă și bine preparată, dar în aceeași cantitate pe care a primit-o ; dați, dimpotrivă, aceeași cantitate de mazăre grădinarului spre a o încredința pămîntului ; el vă va înapoia, cînd va veni timpul, cel puțin de patru ori mai mult decît a primit. Aceasta este unica și adevărata producție“ (p. 197). „Lucrurile capătă valoare datorită trebuințelor umane. Deci valoarea mărfurilor sau sporirea valorii lor nu este rezultatul muncii industriale, ci al cheltuielilor făcute de cei ce muncesc“ (p. 198). „De îndată ce apare o nouă industrie la modă, ea se răspîndește imediat înăuntru și în afara țării ; și, iată, foarte curînd concurența altor industriași și negustori reduce prețul la adevăratul lui nivel, care... este determinat de valoarea materiilor prime și a mijloacelor de subsistență ale muncitorilor“ (p. 204—205).

[5. Elemente fiziocrate la Adam Smith]

În agricultură, forțele naturii sînt folosite pe scară mare în procesul de producție cu mult înainte ca ele să fie folosite în celelalte ramuri de producție. Folosirea forțelor naturii în industrie manufacturiere²⁾ devine evidentă abia pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare a acesteia. Din citatul de mai jos se poate vedea cum A. Smith mai reflectă aici preistoria mării industrii și, prin urmare, enunță

¹⁾ — produsele pămîntului. — *Nota trad.*

²⁾ — industria manufacturieră. — *Nota trad.*

concepții fiziocrate, în timp ce Ricardo îi răspunde din punctul de vedere al industriei moderne.

/235/ În cartea a II-a, cap. 5 [„An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“], A. Smith spune cu privire la renta funciară :

„Ceea ce rămâne după ce se scade sau se compensează tot ceea ce se poate considera rezultat al muncii omului este opera naturii. Această rămășiță este rareori mai mică de un sfert și adeseori mai mare de o treime din întregul produs. Niciodată o egală cantitate de muncă productivă folosită în manufactură nu poate da o reproducție atât de mare. *In manufactură natura nu face nimic ; omul face totul*, iar reproducția obținută este întotdeauna în raport cu forța factorilor care o prilejuiesc“. [Versiunea românească, vol. I, p. 245].

La care Ricardo remarcă [„On the Principles of Political Economy, and Taxation“], 2 nd. ed. 1819, notă la p. 61—62 :

„Nu face natura nimic pentru om în fabrici? Forțele vântului și ale apei, care pun în mișcare mașinile și ajută navigația, nu contribuie cu nimic? Presiunea atmosferică și elasticitatea vaporilor, care ne permit să punem în funcțiune cele mai mărețe mașini, nu sînt acestea daruri ale naturii? Fără ca să mai amintim de efectele căldurii la înmuierea și topirea metalelor sau despre descompunerea atmosferei în procesele de colorare și de fermentație. Nu poate fi menționată nici o industrie în care natura să nu dea omului ajutor și să nu-l dea, de asemenea, în mod generos și gratuit“. [Versiunea românească, vol. I, p. 91].

Fiziocrații consideră profitul numai ca un scăzămînt din rentă :

„Fiziocrații spun, de pildă, despre prețul unei bucăți de dantelă că o parte înlocuiește numai ceea ce a consumat muncitorul, iar cealaltă parte este doar transferată din buzunarul unui om“ {al landlordului} „în cel al altuia“ („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption lately advocated by Mr. Malthus etc.“, London, 1821, p. 96).

Din concepția fiziocraților, care consideră profitul (inclusiv dobînda) ca simplu venit menit să fie consumat de capitaliști, decurge și părerea lui A. Smith și a succesorilor lui că acumularea capitalului se datorează abstenenței, spiritului de economie și renunțării personale a capitalistului. Fiziocrații au putut susține acest lucru deoarece pentru ei numai renta funciară constituia sursa de acumulare autentică, economică, legitimă, ca să zicem așa.

„El“ — spune Turgot — adică le laboureur¹⁾, „este singurul a cărui muncă produce ceva peste ceea ce constituie salariul“ (Turgot, l.c.p. 11).

Așadar, aici profitul este inclus în întregime în salaire du travail.

¹⁾ — agricultorul. — Nota trad.

/236/ „Agriculterul produce peste această înlocuire” (a propriului lui salariu), „venitul proprietarului funciar, pe cînd meseriaşul nu produce nici un venit nici pentru el, nici pentru alţii” (l.c.p. 16). „Tot ceea ce produce pămîntul pînă la concurenţa avansurilor de tot felul care se recuperează şi a profiturilor realizate de cei care fac aceste avansuri nu poate fi considerat ca venit, ci numai ca o recuperare a cheltuielilor de cultivare a pămîntului” (l.c.p. 40).

A. Blanqui, „*Histoire de l'éc. pol.*”, Bruxelles, 1839, spune la p. 139 :

[Fiziocraţii considerau că] „munca investită în cultivarea pămîntului nu produce numai atît cît are nevoie muncitorul pentru propria sa întreţinere pe toată durata muncii, ci şi un *excedent peste valoare*” (plusvaloare), „care poate fi adăugat la masa de avuţie deja existentă. Ei au denumit acest *excedent produsul net*” (aşadar, ei concep plusvaloarea sub forma valorilor de întrebuinţare în care este întrucipată). „Produsul net trebuia să aparţină în mod necesar proprietarului funciar şi constituia, în mîinile acestuia, un venit de care putea dispune în mod liber. Care este produsul net al celorlalte ramuri de producţie?... Proprietari de manufacturi, comercianţi, muncitori erau toţi consideraţi slujbaşii, *salariaşii* agriculturii, suverana creatoare şi distribuitoare a tuturor bunurilor. Potrivit sistemului *economiştilor*¹⁸, produsele muncii tuturor acestor oameni nu reprezentau decît echivalentul consumului lor în decursul muncii lor, iar după terminarea muncii suma totală de avuţie era absolut aceeaşi ca şi înainte, în afară de cazul în care *muncitorii sau patronii puneau ceva deoparte, cu alte cuvinte economiseau ceva din ceea ce aveau dreptul să consume*. Astfel, munca de cultivare a pămîntului era considerată producătoare de avuţie, iar munca din celelalte ramuri de producţie era considerată sterilă, pentru că *din ea nu rezulta nici o sporire a capitalului total*”.

(Aşadar, fiziocraţii vedeau esenţa producţiei capitaliste în producţia de plusvaloare. Tocmai acesta era fenomenul pe care ei trebuiau să-l explice. Şi aceasta a fost problema după ce ei respinseseră le profit d'expropriation¹⁾ al sistemului mercantilist.

„Ca să ai bani — spune Mercier de la Rivière — trebuie să-i cumperi şi după această cumpărare nu eşti mai bogat decît erai înainte ; obţii doar sub formă de bani aceeaşi valoare pe care ai dat-o sub formă de marfă” (Mercier de la Rivière, „*L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*”, t. II, p. 338).

Acest lucru este valabil atît pentru /237/ cumpărare cît şi pentru vînzare, precum şi pentru rezultatul întregii metamorfoze a mărfii, adică pentru rezultatul cumpărării şi vînzării, pentru schimbul dintre diferite mărfuri la valoarea lor, adică pentru schimbul de echivalente. De unde provine atunci plusvaloarea? Adică de unde provine capitalul? Aceasta era problema care se punea în faţa fiziocraţilor. Greşeala lor consta în aceea că confundau *sporirea materiei*, care, datorită creşterii naturale a plantelor şi a înmulţirii naturale a animalelor, face ca agricultura şi creşterea animalelor să

¹⁾ — profitul din înstrăinare. — Nota trad.

se deosebească de manufactură, cu *sporirea valorii de schimb*. Fiziocrații luau ca bază valoarea de întrebuințare. Iar valoarea de întrebuințare a tuturor mărfurilor, redusă, cum spun scolasticii, la esență universală, era materia naturii ca atare, a cărei sporire în forma ei dată are loc numai în agricultură.)

G. Garnier, traducătorul lui Adam Smith, el însuși fiziocrat, expune corect *teoria fiziocrată a economisirii* etc. În primul rînd, el spune că numai industria, așa cum susțineau mercantiliștii despre orice producție, poate crea plusvaloare *numai* prin profit of expropriation¹⁾, vînzînd mărfurile peste valoarea lor, așa încît are loc numai a new distribution of values created, but no new addition to the created values²⁾.

„Munca meseriașilor și a celor din manufacturi, care nu creează nici o nouă sursă de avuție, poate aduce profit numai în cazul unui schimb avantajos și nu are decît o valoare pur relativă, valoare care nu se va mai repeta dacă nu se va ivi din nou prilejul unui câștig prin schimb” („Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations”, traducerea lui, t. V, Paris, 1802, p. 266)³⁾.

Sau economiile pe care ei le fac — the values³⁾ pe care ei le păstrează peste ceea ce cheltuiesc — trebuie să se facă pe seama reducerii propriului lor consommation⁴⁾.

„Deși munca meseriașilor și a celor din manufacturi poate adăuga masei totale de avuție a societății numai economiile făcute de muncitorii salariați și de capitaliști, ea poate totuși contribui pe această cale la îmbogățirea societății” (l.c.p. 266).

Și mai amănunțit :

„Lucrătorii din agricultură îmbogățesc statul prin produsul muncii lor ; lucrătorii din manufacturi și din comerț, dimpotrivă, nu-l pot îmbogăți decît prin *economii făcute pe seama propriului lor consum*. Această afirmație a economiștilor este o consecință a deosebirii pe care ei o fac între munca agricolă și munca industrială și apare tot atît de incontestabilă ca și această deosebire însăși. Într-adevăr, munca meseriașilor și a celor din manufacturi poate adăuga valorii materiei numai valoarea propriei lor munci, adică valoarea salariilor și a profiturilor pe care această muncă trebuie să le aducă /238/ potrivit ratei profitului și nivelului salariului existente în țara respectivă și în perioada respectivă. Aceste salarii, oricît de mari sau de mici ar fi ele, reprezintă răsplata muncii ; ele reprezintă ceea ce muncitorul are dreptul să consume și ceea ce se presupune că el

¹⁾ — profit din înstrăinare. — *Nota trad.*

²⁾ — o nouă distribuire a valorilor create, dar nu o adăugire la valorile create. — *Nota trad.*

³⁾ — valorile. — *Nota trad.*

⁴⁾ — consum. — *Nota trad.*

chiar consumă ; căci numai consumînd el se poate bucura de roadele muncii lui, și aceasta constituie în realitate toată răsplata lui. *La fel și profiturile, fie mari, fie mici, sînt considerate ca fiind consumate zi de zi de capitalist, presupunîndu-se, firește, că acesta își proporționează consumul după venitul pe care i-l aduce capitalul său. Prin urmare, dacă muncitorul nu ar renunța la o anumită parte din bunăstarea la care are dreptul potrivit nivelului obișnuit al salariului care i se cuvine pentru munca lui, dacă capitalistul nu ar economisi o parte din venitul pe care i-l aduce capitalul lui, atunci atît unul cît și celălalt ar consuma, pe măsură ce munca s-ar termina, întreaga valoare care ar rezulta din această muncă. Astfel, la terminarea muncii lor, masa totală a avuției societății ar fi aceeași ca înainte dacă ei nu ar fi economisit o parte din ceea ce aveau dreptul să consume din ceea ce puteau consuma, fără să fie considerați risipitori. În acest caz, masa totală a avuției societății va fi sporită cu întreaga valoare a acestor economii. Prin urmare, se poate spune, pe bună dreptate, că cei care lucrează în industrie și în comerț pot spori masa totală a avuției existente în societate numai datorită privațiunilor lor personale*" (l.c.p. 263, 264).

Garnier intuiește foarte just că teoria lui Adam Smith cu privire la acumulare prin economisire este așezată pe baze fiziocrate (Adam Smith era molipsit de fiziocrație, lucru care se vedește deosebit de pregnant în critica pe care o face fiziocrației).

Garnier spune :

„În sfîrșit, dacă economiștii au susținut că industria și comerțul au putut spori avuția națională numai prin privațiuni, Smith spune și el că industria ar lucra în zadar și capitalul unei țări nu ar spori niciodată dacă economia nu l-ar spori prin economisirile ei" (liv. II, ch. 3). „Smith este, așadar, întru totul de acord cu economiștii" etc. (l.c.p. 270).

[6. Fiziocrații ca adepți ai marii agriculturi capitaliste]

/239/ Printre împrejurările istorice nemijlocite care au contribuit la răspîndirea și chiar la apariția sistemului fiziocrat, A. Blanqui indică în lucrarea citată mai sus următoarele :

„Din toate valorile care au înflorit în atmosfera înfierbîntată a sistemului" (lui Law) „nu a rămas nimic decît ruina, disperarea și falimentul. Proprietatea funciară este singura care nu a pierit în această furtună".

{De aceea și plasează d-l Proudhon, în „Philosophie de la Misère", proprietatea funciară după credit.}

„Situția acestei proprietăți s-a îmbunătățit chiar, pentru prima oară, poate, de la feudalitate încoace, prin trecerea ei din mină în mină și prin subdivizarea pe scară largă" (l.c.p. 138). Și anume : „Nenumăratele treceri ale proprietății din-

tr-o mână în alta care au avut loc sub influența sistemului au însemnat începutul fărâmițării proprietății funciare... Proprietatea funciară a ieșit pentru prima oară din starea de încremenire în care o menținuse atîta timp sistemul feudal. A fost pentru agricultură o adevărată trezire... El" (la terre)¹⁾ „a trecut de la regimul de mână moartă la cel al circulației" (p. 137, 138).

Turgot, ca și Quesnay și ceilalți adepți ai acestuia, este pentru producția *capitalistă* în agricultură. Astfel, Turgot spune :

„Arendarea sau închirierea pămîntului... această ultimă metodă" (a marii agriculturi, bazată pe sistemul de arendare modern) „este cea mai avantajoasă dintre toate, dar presupune o țară destul de bogată" (vezi *Turgot*, l.c.p. 16—21).

Iar Quesnay, în lucrarea sa „*Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*", scrie :

„Pămînturile folosite pentru cultura cerealelor trebuie să fie, pe cît posibil, comasate în mari ferme exploatate de agricultori bogați" (adică capitaliști) ; „căci, în marile întreprinderi agricole cheltuielile pentru întreținerea și repararea clădirilor, precum și cheltuielile de producție sînt proporțional mult mai mici și produsul net este mult mai mare decît în cele mici". [p. 96, 97.]

Totodată, în pasajul citat, Quesnay admite că rezultatele sporirii productivității muncii agricole revin „venitului net", deci în primul rînd proprietarului funciar, adică posesorului plusvalorii, și că sporirea relativă a plusvalorii nu provine din pămînt, ci din *arrangements*²⁾ cu caracter social etc. luate pentru sporirea productivității muncii. /240/ Căci în pasajul citat el spune :

„Orice economisire avantajoasă" { i.e. au profit du produit net³⁾ } „de muncă ce poate fi realizată cu ajutorul animalelor, mașinilor, forței hidraulice etc. este în folosul populației" etc. [p. 97.]

În același timp, Mercier de la Rivière (l.c., t. II, p. 407) intuiește vag că plusvaloarea, cel puțin în manufactură (lucru pe care, după cum am menționat mai sus, Turgot îl extinde asupra tuturor ramurilor de producție), are o oarecare legătură cu muncitorii din manufacturi. În pasajul citat, el exclamă :

„Moderați-vă entuziasmul, voi admiratori orbi ai înșelătoarelor produse ale industriei. Înainte de a-i slăvi minunile deschideți ochii și vedeți în ce sărăcie sau, cel puțin, în ce lipsuri trăiesc aceiași muncitori care cunosc arta de a

¹⁾ — pămîntul. — *Nota trad.*

²⁾ — măsuri. — *Nota trad.*

³⁾ — adică în folosul produsului net. — *Nota trad.*

schimba 20 de sous într-o valoare de 1 000 de taleri ; cine profită oare de această enormă sporire de valori ? Ei bine ! Cei ale căror miini le creează nu cunosc bunăstarea ! Temeți-vă de acest contrast !"

[7. *Contradicții în concepțiile politice ale fiziocraților.
Fiziocrații și revoluția franceză*]

Contradicțiile întregului sistem al economiștilor. Printre adepții monarhiei absolute se număra și Quesnay.

„Puterea trebuie să fie unică... În domeniul guvernării, sistemul forțelor opuse una alteia este funest ; el lasă să se vadă discordia dintre cei mari și oprimarea celor mici” (din „*Maximes générales*” etc. citate mai sus [p. 81]).

Mercier de la Rivière :

„Prin însuși faptul că omul este menit să trăiască în societate, el este menit să trăiască sub despotism” ([I.c.] t. I, p. 281).

Și iată-l și pe „prietenui poporului”²⁰, marchizul de Mirabeau ! Mirabeau le père ! Tocmai această școală, prin laissez faire, laissez aller, respinge Colbertismul și, în general, orice amestec al guvernului în treburile societății civile. Ea permite statului să dănuie numai în porii acestei societăți, așa cum, potrivit învățaturii lui Epicur, zeii sălășluiesc în porii universului ! Proslăvirea proprietății funciare se transformă practic în cerința de a trece impozitele exclusiv asupra rentei funciare, iar aceasta ascunde în sine confiscarea virtuală de către stat a proprietății funciare, așa cum cere partea radicală a ricardienilor²¹. În ciuda opoziției lui Roederer și a altora, revoluția franceză a adoptat această teorie fiscală.

Turgot însuși este un *ministru* burghez radical, a cărui activitate a fost un preludiu al revoluției franceze. Cu toată aparența lor pseudofeudală, fiziocrații au lucrat mînă în mînă cu enciclopediștii ! [240].

[241/ Turgot a încercat să anticipeze măsurile revoluției franceze. Prin edictul din *février*¹⁾ 1776, el a desființat corporations²⁾. (Acest edict a fost revocat după trei luni de la publicarea lui.) El a desființat la corvée des paysans³⁾ pentru construirea de dru-

¹⁾ — februarie. — *Nota trad.*

²⁾ — corporațiile. — *Nota trad.*

³⁾ — corvoada țărănilor. — *Nota trad.*

muri. A încercat să introducă des impôts uniques ¹⁾ pe renta funciară ²⁾.

/241/ Vom reveni ulterior asupra marelui merit al fiziocraților respecting the analysis of capital ³⁾ ²³⁾.

Așadar, aici constatăm următoarele : plusvaloarea există (după părerea fiziocraților) datorită productivității unui anumit fel de muncă — agricultura. Și această productivitate deosebită există în genere datorită naturii înseși.

Potrivit sistemului mercantilist, plusvaloarea este numai relativă ; ceea ce câștigă unul pierde celălalt. Profit upon alienation sau oscillation of wealth between different parties ³⁾. Analizînd capitalul total al unei țări, constatăm că în interiorul țării respective nu se creează de fapt plusvaloare. Aceasta poate să apară numai în relațiile dintre o națiune și alte națiuni. Iar excedentul pe care o națiune îl realizează față de altă națiune se exprimă în bani (balanța comercială), căci tocmai banii constituie forma nemijlocită și de-sine-stătătoare a valorii de schimb. În opoziție cu cele de mai sus — căci sistemul mercantilist neagă de fapt crearea plusvalorii absolute —, sistemul fiziocrat vrea să explice plusvaloarea absolută : *le produit net*. Întrucît însă atenția fiziocraților este concentrată asupra valorii de întrebuințare, agricultura constituie pentru ei *unica crea-toare a acestui produs net*.

[8. *Vulgarizarea doctrinei fiziocrate de către reacționarul prusian Schmalz*]

Unul dintre cei mai naivi reprezentanți ai sistemului fiziocrat — dar cît de inferior este el lui Turgot ! — este Schmalz, consilier intim regal din Prusia și vechi vînzător de demagogi ²⁴⁾. Schmalz spune, de exemplu, următoarele :

„Dacă natura îi plătește" (au bailleur des biensfonds ⁴⁾, proprietarului funciar) „chiar dublul dobinzii legale, în baza căror motive plauzibile s-ar putea pretinde ca el să fie lipsit de acest venit ?" („*Econ. politique*", traduit par *Henri Jouffroy* etc., t. I, Paris, 1826, p. 90 ²⁵⁾).

¹⁾ — impozite unice. — *Nota trad.*

²⁾ — în ceea ce privește analiza capitalului. — *Nota trad.*

³⁾ — Profit din înstrăinare sau oscilațiile avuției între diferite părți (vezi volumul de față, p. 8). — *Nota red.*

⁴⁾ — celui care dă pămînt în arendă. — *Nota trad.*

Fiziocrații formulează minimum de salariu în așa fel încît *consommation* (sau *dépense*) des ouvriers est égale au salaire *qu'ils reçoivent*¹⁾. Sau cum exprimă d-l Schmalz acest lucru într-o formă generală (l.c. p. 120) :

„Salariul mediu dintr-o profesiune sau alta este egal cu ceea ce consumă în medie un om de profesiunea respectivă în timpul muncii sale”.

„Renta funciară este unicul element al venitului națiunii : /242/ atît dobînda la capitalul investit cît și salariul pentru toate categoriile de muncă nu fac decît ca produsul acestei rente funciare să treacă dintr-o mînă într-alta” (Schmalz, l.c., t. I, p. 309, 310).

„Avuția unei națiuni constă numai în capacitatea solului, în puterea lui de a reproduce anual renta funciară” (l.c.p. 310). „Dacă ne întoarcem la bazele, la elementele inițiale ale *valorii* tuturor obiectelor, oricare ar fi ele, trebuie să recunoaștem că această valoare nu este altceva decît valoarea simplelor produse ale naturii. Adică, deși munca adaugă obiectelor o valoare nouă și le spozește astfel prețul, această valoare nouă sau acest preț nou nu se compune totuși decît din suma valorilor tuturor produselor naturii care au fost distruse, consumate sau folosite de muncitor într-un fel oarecare în scopul de a le da o *formă nouă*” (l.c.p. 313).

„Acest gen de muncă” (agricultura propriu-zisă) „este singurul care contribuie la crearea de *noi corpuri* ; de aceea el este și singurul care, pînă la un anumit grad, poate fi considerat ca productiv. Cît privește munca în industria prelucrătoare... ea nu face decît să dea pur și simplu o formă nouă corpurilor pe care le-a produs natura” (Schmalz, l.c.p. 15—16).

[9.] *Împotriva prejudecății fiziocraților*

Verri (Pietro) : „*Meditazioni sulla Economia politica*” (tipărit pentru prima oară în 1771), t. XV, *Custodi*, Part. mod., p. 21, 22 :

„Toate fenomenele din univers, fie că sînt produse de mîna omului sau de legile generale ale fizicii, nu ne sugerează ideea de creație nouă, ci numai pe aceea de *modificare* a materiei. *Imbinare* și *separare* sînt unicele elemente pe care le găsește spiritul omenesc atunci cînd analizează ideea de *reproducție* ; și tot astfel reproducția *valorii* și a *avuției* are loc cînd pămîntul, aerul și apa de pe cîmpuri se transformă în grîne și atunci cînd, datorită miinii omului, secreția unei insecte se transformă în mătase sau cîteva pîrțițele de metal se asamblează pentru a forma mecanismul unui ceasornic”.

Mai departe : fiziocrații numesc

„sterilă clasa muncitorilor din manufacturi pentru că, după părerea lor, *valoarea produselor manufacturiere este egală cu valoarea materiilor prime plus alimentele pe care le consumă muncitorii în timpul prelucrării acestor materii prime*” (l.c.p. 25).

¹⁾ — consumul (sau cheltuiala) muncitorilor este egal cu salariul pe care îl primesc. — *Nota trad.*

/243/ Verri, dimpotrivă, atrage atenția asupra sărăciei constante a agricultorilor în opoziție cu îmbogățirea progresivă a muncitorilor din manufacturi și continuă :

„Aceasta dovedește că industriașul, în prețul pe care îl primește, obține nu numai înlocuirea a ceea ce a consumat, ci și o anumită parte în plus ; și această parte este o nouă cantitate de valoare, creată în producție în cursul anului“ (l.c. p. 26). „Valoarea nou creată este, așadar, acea parte din prețul produsului agricol sau industrial care reprezintă ceea ce depășește valoarea inițială a materialelor și cheltuielile de consum necesare în timpul prelucrării lor. În agricultură trebuie să se scadă sămînța și consumul agricultorului ; de asemenea în manufacturi trebuie să se scadă materiile prime și consumul muncitorului ; și valoarea nouă creată anual este egală cu ceea ce rămîne după acest scăzămînt“ (l.c. p. 26, 27).

[Capitolul trei]

Adam Smith

[1. Cele două determinări ale valorii la Smith]

Adam Smith, ca toți economiștii worth speaking of¹⁾, a preluat de la fiziocrați salariul mediu, pe care el îl numește prix naturel du salaire²⁾.

„Un om trebuie întotdeauna să poată trăi din munca sa, iar salariul trebuie să fie cel puțin suficient pentru a-l întreține. Salariul trebuie să fie în cele mai multe împrejurări chiar ceva mai mare decât atât; altfel ar fi imposibil pentru muncitor să întemeieze și să întrețină o familie, iar cursul vieții unor asemenea muncitori nu ar putea dura mai mult de o generație” ([„Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations”, Paris, 1802] t. I, l. I, ch. VIII, p. 136). [Versiunea românească, vol. I, p. 49].

Adam Smith constată în mod expres că dezvoltarea forței productive a muncii nu este în folosul muncitorului însuși. Astfel, el spune (l. I, ch. VIII, edit. McCulloch, London, 1828) :

„Produsul muncii constituie răsplata naturală sau salariul muncii. În starea primitivă care precede atât trecerea pământului în proprietatea privată cât și acumularea de capital, întregul produs al muncii aparține celui ce muncește. El nu are nici proprietar, nici stăpîn cu care să împartă acest produs. Dacă această stare ar fi continuat, salariul s-ar fi mărit pe măsura tuturor acelor perfecționări ale forțelor productive ale muncii cărora le dă loc diviziunea muncii. Toate lucrurile ar fi devenit, treptat, mai ieftine. [Versiunea românească, vol. I, p. 47].

{ În orice caz, all those things requiring a smaller quantity of labour for their reproduction, but they "would" not only have become cheaper; they have, in point of fact, become cheaper³⁾ }.

¹⁾ — demni de a fi luați în seamă. — *Nota trad.*

²⁾ — prețul natural al salariului. — *Nota trad.*

³⁾ — toate lucrurile care necesită o cantitate mai mică de muncă pentru reproducția lor, dar ele nu numai că „ar fi” devenit mai ieftine, ci au și devenit mai ieftine. — *Nota trad.*

„Ele ar fi fost produse cu o cantitate mai mică de muncă și, deoarece mărfurile produse de cantități egale de muncă s-ar fi schimbat în mod firesc unele cu altele, ele ar fi fost cumpărate, /244/ de asemenea, cu produse rezultate din cantități mai mici de muncă... Dar starea aceasta de lucruri de la început, în care muncitorul se bucură de întregul produs al muncii sale, nu a putut *dura după trecerea pământului în proprietate privată și după acumularea de capital*. Ea se sfârși deci cu mult înainte de a se fi produs cele mai considerabile perfecționări în forțele productive ale muncii; și nu ar mai avea nici un rost să urmărim care ar fi putut fi efectele asupra recompensei muncii sau a salariului” (t. I, p. 107—109). [Versiunea românească, vol. I, p. 47].

A. Smith observă aici cu multă subtilitate că dezvoltarea în proporții într-adevăr mari a forței productive a muncii începe abia din momentul în care munca se transformă în muncă salariată și în care condițiile de muncă i se opun, pe de o parte, ca proprietate funciară și, pe de altă parte, ca capital. Dezvoltarea forței productive a muncii începe deci abia în condițiile în care muncitorul nu-și mai poate apropria rezultatele ei. De aceea este cu totul inutil să se analizeze cum ar fi influențat sau cum ar influența această creștere a forței productive salariul, care aici este egal cu produsul muncii, în ipoteza că produsul muncii (sau valoarea acestui produs) ar aparține producătorului însuși.

A. Smith este contaminat în mare măsură de ideile fiziocraților, și opera lui este adesea străbătută de filoane întregi care aparțin fiziocraților și care sînt în totală contradicție cu părerile formulate de el însuși. Așa, de pildă, în teoria rentei funciare etc. Aceste părți din lucrarea lui, care nu-i sînt caracteristice și în care el apare ca un simplu fiziocrat²⁶, nu prezintă interes pentru scopul nostru și nici nu trebuie să le luăm în considerare.

În prima parte a acestei lucrări, analizînd marfa, am arătat²⁷ cum oscilează Adam Smith între determinări diferite ale valorii de schimb, și anume între determinarea valorii *mărfurilor* prin cantitatea de muncă necesară pentru producerea lor și determinarea ei prin cantitatea de muncă vie cu care se poate cumpăra o marfă sau, ceea ce este același lucru, prin cantitatea de marfă cu care se poate cumpăra o anumită cantitate de muncă vie; prima determinare este uneori confundată cu a doua, uneori este înlăturată de aceasta. Aici el ia ca măsură a valorii mărfurilor *valoarea de schimb* a muncii. De fapt, *salariul*; căci salariul este egal cu cantitatea de mărfuri care poate fi cumpărată cu o anumită cantitate de muncă vie sau este egal cu cantitatea de muncă ce poate fi cumpărată cu o anumită cantitate de mărfuri. Dar valoarea muncii, sau, mai exact, a capacității de muncă, ca și valoarea oricărei alte mărfi, variază și nu se deosebește prin nimic specific de valoarea celorlalte mărfuri.

Aici valoarea apare ca măsură a valorii și ca bază a explicării ei, așadar un cercle vicios¹⁾.

Din cele ce urmează, se va vedea însă că aceste oscilări și această confundare a unor determinări cu totul eterogene nu-l împiedică pe Smith să urmeze calea justă în cercetările sale asupra naturii și originii plusvalorii, pentru că de fapt, chiar dacă nu este conștient de acest lucru, pretutindeni unde își dezvoltă tezele el susține o determinare justă a valorii de schimb a mărfurilor, și anume determinarea ei prin cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea lor și încorporată în ele, sau prin timpul de muncă. /244/

/VII—283 a/ {Există numeroase exemple care dovedesc cât de frecvent consideră Smith în opera sa — acolo unde el explică efectiv faptele — cantitatea de muncă cuprinsă în produs drept valoare și drept factor care determină valoarea. O parte din acest material este citat de Ricardo²⁸. Întreaga teorie a lui Smith cu privire la influența diviziunii muncii și a mașinilor perfecționate asupra prețului mărfii se bazează pe această teză. Aici este suficient să cităm un singur pasaj. În ch. XI, l. I, A. Smith vorbește despre ieftinirea, pe vremea sa, a multor produse manufacturiere în comparație cu secolele anterioare și încheie cu cuvintele :

„După cum aducerea mărfurilor pe piață costă o /283b/ mai mare cantitate de muncă și de subzistențe, tot astfel odată ajunse acolo, ele reprezintă sau sînt echivalente cu o mai mare cantitate de muncă și de subzistențe” ([„Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations”, Paris, 1802] t. II, p. 156)} [VII—283b] [Versiunea românească, vol. I, p. 159].

/VI—245/ Contradicția menționată și trecerea de la un mod de a explica la altul are la A. Smith o cauză mai profundă, fapt pe care Ricardo, atunci cînd a dezvăluit această contradicție, nu l-a observat, nu a apreciat just această contradicție și de aceea nici nu a rezolvat-o. Să presupunem că toți muncitorii sînt producători de mărfuri și că ei nu se limitează la a produce mărfurile, ci le și vînd. Valoarea acestor mărfuri este determinată de timpul de muncă necesar pe care îl conțin. Prin urmare, dacă mărfurile sînt vîndute la valoarea lor, muncitorul cumpără cu o marfă care este produsul unui timp de muncă de 12 ore tot un timp de muncă de 12 ore sub forma unei alte mărfii, adică 12 ore timp de muncă materializat în altă valoare de întrebuintare. Valoarea muncii lui este deci egală cu valoarea mărfii lui, adică este egală cu produsul timpului de muncă de 12 ore. Vînzarea și cumpărarea subsecventă, într-un cuvînt întregul proces al schimbului, metamorfoza mărfii, nu schimbă aici

¹ — cerc vicios. — *Nota trad.*

nimic. Schimbă numai forma valorii de întrebuițare care reprezintă acest timp de muncă de 12 ore. Valoarea muncii este, așadar, egală cu valoarea produsului muncii. În primul rînd, atunci cînd se schimbă mărfuri — în măsura în care ele se schimbă la valoarea lor —, se schimbă cantități egale de muncă materializată. În al doilea rînd însă, se schimbă o anumită cantitate de muncă vie pe o cantitate egală de muncă materializată, deoarece, pe de o parte, munca vie se materializează într-un produs, într-o marfă care aparține muncitorului iar, pe de altă parte, această marfă, la rîndul ei, se schimbă pe o altă marfă care conține o cantitate de muncă egală. De fapt se schimbă deci o anumită cantitate de muncă vie pe o cantitate egală de muncă materializată. Așadar, nu se schimbă numai marfă contra marfă în proporția în care ele reprezintă cantități egale de timp de muncă materializat, ci totodată o anumită cantitate de muncă vie se schimbă pe o marfă care reprezintă o cantitate egală de muncă materializată.

Pornind de la această presupunere, valoarea muncii (cantitatea de marfă care poate fi cumpărată cu o cantitate dată de muncă, sau cantitatea de muncă care poate fi cumpărată cu o cantitate dată de marfă), ca și cantitatea de muncă pe care o conține marfa, ar putea avea rolul de măsură a valorii mărfii, întrucît valoarea muncii reprezintă întotdeauna, într-o formă materializată, o cantitate de muncă egală cu cantitatea de muncă vie necesară pentru producerea acestei mărfi; cu alte cuvinte, o anumită cantitate de timp de muncă vie ar dispune întotdeauna de o cantitate de marfă care reprezintă într-o formă materializată un timp de muncă egal. Dar în toate modurile de producție — și mai cu seamă în modul de producție capitalist — în care condițiile materiale ale muncii aparțin uneia sau mai multor clase, în timp ce unei alte clase, clasa muncitoare, nu-i aparține decît capacitatea de muncă, se întîmplă contrariul. Produsul muncii, sau valoarea produsului muncii, nu aparține muncitorului. O cantitate determinată de muncă vie nu dispune de o cantitate egală de muncă materializată; cu alte cuvinte, o cantitate determinată de muncă materializată în marfă dispune de o cantitate de muncă vie mai mare decît cea cuprinsă în respectiva marfă.

Întrucît A. Smith pornește foarte just de la marfă și de la schimbul de mărfuri și deci, inițial, producătorii apar la el ca simpli posesori de mărfuri, vînzători și cumpărători de mărfuri, el descoperă (așa i se pare lui) că, în schimbul dintre capital și munca salariată, /246/ dintre munca materializată și munca vie, legea generală este brusc suprimată și mărfurile (căci și munca este marfă în măsura în care este cumpărată și vîndută) nu se mai schimbă pro-

porțional cu cantitățile de muncă pe care le reprezintă. De aici el trage concluzia că, de îndată ce condițiile de muncă se opun muncitorului salariat sub forma proprietății funciare și a capitalului, timpul de muncă încetează de a mai fi măsura imanentă care reglează valoarea de schimb a mărfurilor. El ar fi trebuit să tragă mai degrabă concluzia contrară, după cum just remarcă Ricardo, și anume că expresiile „cantitatea de muncă” și „valoarea muncii” nu mai sînt identice și deci valoarea relativă a mărfurilor, deși este reglată de timpul de muncă pe care îl conțin, nu este însă reglată de valoarea muncii, întrucît această din urmă expresie a fost justă numai în măsura în care era identică cu prima. Mai departe, acolo unde va fi vorba de Malthus²⁰, se va putea demonstra că, chiar dacă muncitorul și-ar însuși propriul său produs, adică valoarea propriului său produs, ar fi în sine greșit și absurd ca această valoare sau valoarea muncii să fie considerată măsură a valorilor în același sens în care timpul de muncă sau munca însăși este măsură a valorilor și element creator de valoare. Chiar și în acest caz, munca ce poate fi cumpărată cu o marfă oarecare nu ar putea avea rolul de măsură în același sens în care îl are munca cuprinsă în această marfă. Una ar fi doar un indice al celeilalte.

În orice caz, A. Smith simte că din legea care determină schimbul de mărfuri este greu să deduci schimbul dintre capital și muncă, schimb care în aparență se bazează pe principii total opuse acestei legi, pe principii care o contrazic. Această contradicție însă nu putea fi explicată atîta timp cît capitalul era opus direct muncii, și nu capacității de muncă. A. Smith știe foarte bine că timpul de muncă cheltuit pentru reproducerea și întreținerea capacității de muncă este foarte diferit de munca pe care ea o poate efectua. În legătură cu această problemă, el citează lucrarea „Essai sur la nature du commerce...” a lui Cantillon :

„Munca unui sclav voinic — adaugă același autor — este socotită ca valoarea de două ori cît întreținerea lui, iar aceea a celui mai slab muncitor nu poate valora mai puțin decît a unui sclav voinic” (vol. I, l. I, ch. VIII, p. 137, Garnier) [Versiunea românească, vol. I, p. 49].

Pe de altă parte, este surprinzător că A. Smith nu a înțeles că ezitățile lui au prea puține lucruri comune cu legea care reglează schimbul dintre mărfuri. Schimbul mărfurilor A și B proporțional cu timpul de muncă pe care îl conțin nu este nicidecum afectat de proporțiile în care producătorii acestor mărfuri își repartizează între ei produsele A și B, sau, mai bine zis, valoarea lor. Dacă o parte din A revine proprietarului funciar, o alta capitalistului și o a treia

muncitorului, acest lucru, indiferent de mărimea părților ce le revin, nu modifică întru nimic faptul că A însuși se schimbă pe B corespunzător valorii lui. Raportul de timp de muncă cuprins în mărfurile A și B nu este cu nimic afectat de modul în care diferitele persoane își apropiază timpul de muncă cuprins în A și B. „Cînd se va face schimbul dintre postav și pînză, producătorii postavului vor primi din pînză tot atîta cît au primit înainte din postav” ([Marx,] „Misère de la Phil.”, p. 29)³⁰. Acesta este și argumentul pe care, mai tîrziu, ricardienii l-au adus, pe bună dreptate, împotriva /247/ lui Adam Smith. Astfel malthusianul John Cazenove spune :

„Trebuie să se facă distincție între schimbul de mărfuri și repartiție... Împrejurările care influențează schimbul de mărfuri nu acționează întotdeauna asupra repartiției. De pildă, o reducere a cheltuielilor de producție a unei mărfi oarecare va modifica raportul dintre ea și toate celelalte, dar nu va modifica neapărat propria ei repartiție și nici nu va influența neapărat repartiția celorlalte mărfuri. Pe de altă parte, o micșorare generală a valorii mărfurilor, care le afectează pe toate deopotrivă, nu va schimba raportul dintre ele ; ea poate să influențeze, dar poate și să nu influențeze repartiția lor etc.” (John Cazenove în prefața la ediția sa a lucrării lui Malthus' „Definitions in Polit. Econ.”, London, 1853 [p. VI]).

Cum însă „distribuția” valorii produsului între capitalist și muncitor se bazează pe exchange¹⁾ dintre mărfuri — între mărfuri și capacitatea de muncă —, este firesc ca A. Smith să fie startled²⁾. Faptul că Smith ia ca măsură a valorii și valoarea muncii sau gradul în care o marfă (sau banii) poate cumpăra muncă alterează expunerea teoriei prețurilor, cercetarea efectului concurenței asupra ratei profitului etc., lipsește în genere opera sa de orice unitate și face ca numeroase probleme esențiale să rămînă în afara sferei cercetării sale. Dar, așa cum vom vedea îndată, aceasta nu influențează analiza *plusvalorii în genere*, deoarece aici el se menține în permanență la o determinare justă a valorii, determinarea ei prin timpul de muncă cheltuit pentru producerea diferitelor mărfuri.

Să trecem, așadar, la expunerea sa.

În prealabil însă trebuie să menționăm încă o împrejurare. Adam Smith confundă lucruri diferite. În primul rînd, în l. I, ch. V [Garnier] el spune :

„Un om este bogat sau sărac după gradul în care își poate permite să se bucure de bunurile necesare și de înlesnire a traiului, precum și de plăcerile vieții. Odată însă diviziunea muncii deplin înfăptuită, numai o foarte mică parte din aceste bunuri pot fi dobîndite direct, prin munca proprie a fiecărui om. Cea mai mare parte din ele trebuie ca să le obțină prin *munca altora* ; și el va fi bogat

¹⁾ — schimbul. — *Nota trad.*

²⁾ — deconcertat. — *Nota trad.*

sau sărac după cantitatea din această muncă de care poate dispune sau pe care își poate îngădui să o cumpere. Astfel, valoarea oricărei mărfii, pentru persoana care o posedă și care înțelege să nu o întrebuițeze sau să nu o consume personal, ci să o schimbe cu alte mărfuri, este egală cu cantitatea de muncă ce-i dă posibilitatea să le cumpere sau să dispună de ele. Munca, prin urmare, este măsura reală a valorii de schimb a tuturor mărfurilor" (t. I, p. 59, 60). [Versiunea românească, vol. I, p. 24].

Mai departe :

„*Ele*” (*les marchandises* ¹⁾) „conțin valoarea unei anumite cantități de muncă pe care noi o schimbăm cu ceea ce se presupune /248/ la un moment dat că ar conține valoarea unei cantități egale de muncă... Nu prin aur și argint, ci prin muncă s-a achiziționat la început avuția lumii, iar valoarea avuției pentru cei ce o posedă și doresc s-o schimbe cu alte produse noi este egală exact cu cantitatea de muncă pe care ea le dă posibilitatea s-o cumpere sau de le dă posibilitatea să dispună” (l.c. [ch.]V, p. 60, 61). [Versiunea românească, vol. I, p. 24].

În sfârșit :

„*Avuția* — după cum spune d-l Hobbes — este *putere*. Dar persoana care dobândește sau moștenește o avere mare nu dobândește și nu ajunge prin această avere numaidecît la o putere politică, civilă sau militară... Puterea pe care această posesie i-o transmite imediat și direct este puterea de cumpărare ; o putere de a dispune asupra muncii sau asupra produselor muncii care se află atunci pe piață” (l.c.p. 61). [Versiunea românească, vol. I, p. 24].

Vedem că în toate aceste pasaje Smith confundă le travail d'autrui ²⁾ și produsul de ce travail ³⁾. De cînd s-a statornicit diviziunea muncii, valoarea de schimb a mărfii pe care o posedă o persoană își găsește expresia în mărfurile aparținînd altor persoane pe care aceasta le poate cumpăra, adică în cantitatea de muncă străină cuprinsă în ele, în cantitatea de muncă străină materializată. Și această cantitate de muncă străină este egală cu cantitatea de muncă cuprinsă în propria lui marfă. Smith afirmă clar :

„Mărfurile conțin valoarea unei anumite cantități de muncă pe care noi o schimbăm cu ceea ce se presupune... că ar conține valoarea unei cantități egale de muncă”.

Accentul cade aici pe schimbarea generată de *diviziunea muncii*, schimbare care se exprimă în faptul că avuția nu mai constă în produsul propriei munci, ci în cantitatea de muncă străină de care dispune acest produs, în cantitatea de muncă socială pe care o poate cumpăra și care este determinată de cantitatea de muncă pe care o

¹⁾ — mărfurile. — *Nota trad.*

²⁾ — munca altuia. — *Nota trad.*

³⁾ — produsul acestei munci. — *Nota trad.*

conține el însuși. De fapt, aici este cuprins numai conceptul de valoare de schimb, ideea că numai ca muncă socială munca mea — și deci produsul ei ca posibilitate de a dispune de o cantitate egală de muncă socială — îmi determină averea. Marfa mea, care conține o cantitate determinată de timp de muncă necesar, îmi dă posibilitatea de a dispune de toate celelalte mărfuri de valoare egală, așadar de o cantitate egală de muncă străină, realizată în alte valori de întrebuințare. Accentul cade aici pe egalizarea — generată de diviziunea muncii și de valoarea de schimb — a muncii mele cu muncă străină, adică cu muncă socială (lui Adam îi scapă faptul că și munca mea sau munca cuprinsă în mărfurile mele este deja *socialmente* determinată și că și-a schimbat radical caracterul), și nicidecum pe deosebirea dintre munca *materializată* și *munca vie* și pe legile specifice ale schimbului dintre ele. De fapt, A. Smith nu spune aici decât că valoarea mărfurilor este determinată de timpul de muncă pe care îl conțin și că averea posesorului de mărfuri constă în cantitatea de muncă socială de care el dispune.

Fără îndoială însă că identificarea *muncii* cu *produsul muncii* /249/ face deja aici, pentru prima oară, ca determinarea valorii mărfurilor prin cantitatea de muncă pe care o conțin să fie confundată cu determinarea valorii lor prin cantitatea de muncă vie pe care o pot cumpăra, adică cu determinarea valorii lor prin valoarea muncii. Dacă Adam Smith spune :

„Averea unei persoane este mai mare sau mai mică exact în proporție cu mărimea acestei puteri sau cu cantitatea de muncă a altor oameni sau, ceea ce este același lucru” (aici se vede identificarea greșită), „cu produsul muncii altora pe care el o poate cumpăra...” (l.c.p. 61) [Versiunea românească, vol. I, p. 24].

el ar fi putut tot atât de bine să spună : averea unei persoane este în proporție cu cantitatea de muncă socială cuprinsă în propriile ei mărfuri sau în propria ei fortune¹⁾. Dealtfel, însuși Smith remarcă aceasta :

„Ele” (les marchandises) „conțin valoarea unei anumite cantități de muncă pe care noi o schimbăm cu ceea ce se presupune la un moment dat că ar conține valoarea unei cantități egale de muncă”.

(Cuvîntul *valeur*²⁾ este aici de prisos și fără sens). Concluzia greșită apare chiar în acest capitol al V-lea, cînd el spune de pildă :

„Prin urmare numai munca, fiind aceea care niciodată nu variază în valoarea sa, numai ea este etalonul adevărat și definitiv după care valoarea tuturor

¹⁾ — avere. — *Nota trad.*

²⁾ — valoare. — *Nota trad.*

mărfurilor poate fi întotdeauna și oriunde apreciată și comparată" (l.c.p. 66). [Versiunea românească, vol. I, p. 26].

Ceea ce este valabil pentru muncă deci și pentru măsura ei, timpul de muncă — și anume că valoarea mărfurilor este întotdeauna proporțională cu timpul de muncă materializat în ele, indiferent de variațiile *valorii muncii* —, se atribuie aici tocmai acestei valori variabile a muncii.

Aici A. Smith examinează deocamdată numai schimbul de mărfuri în genere : natura valorii de schimb, a diviziunii muncii și natura banilor. Participanții la schimb apar deocamdată ca simpli posesori de mărfuri. Ei cumpără muncă străină sub formă de marfă, după cum și propria lor muncă apare sub formă de marfă. De aceea, cantitatea de muncă socială de care dispun este egală cu cantitatea de muncă cuprinsă în marfa cu care ei înșiși cumpără. Când însă, în capitolele următoare, Smith trece la schimbul dintre munca materializată și munca vie, dintre capitalist și muncitor și *subliniază* că acum valoarea mărfii nu mai este determinată de cantitatea de muncă cuprinsă în ea, ci de cantitatea de muncă străină care se deosebește de cantitatea de muncă cuprinsă în ea, și anume de cantitatea de muncă vie de care această marfă poate dispune, adică poate s-o cumpere, aceasta, de fapt, nu înseamnă că mărfurile înseși nu se mai schimbă proporțional cu timpul de muncă pe care îl conțin, ci că *îmbogățirea*, sporirea valorii cuprinse în marfă și gradul acestei sporiri depind de cantitatea mai mare sau mai mică de muncă vie pe care o pune în mișcare munca materializată. Și în acest sens aceasta este exact. La Smith însă nu este clar.

[2. *Teoria generală a plusvalorii la Smith. Profitul, renta funciară și dobânda ca scăzăminte din produsul muncii muncitorului*]

/250/ În ch. VI l. I, A. Smith trece de la relația în care se presupune că producătorii se opun unii altora doar ca vânzători și posesori de mărfuri la relația de schimb dintre posesorii condițiilor de muncă și cei care nu posedă decît capacitate de muncă.

„În acel stadiu primitiv al societății care precede alîl *acumularea de capital cît și proprietatea asupra pămîntului, proporția între cantitățile de muncă necesare pentru dobîndirea diferitelor obiecte* pare a fi singura împrejurare care poate oferi vreo regulă pentru schimbul între aceste obiecte... E natural că ceea ce de obicei este produsul unei munci de două zile sau de două ore să valoreze de două ori cît ceea ce reprezintă produsul unei munci de o zi sau o oră" (l. I, ch. VI, p. 94—95, Garnier) [Versiunea românească, vol. I, p. 36].

Așadar, timpul dă muncă necesar pentru a produce diverse mărfuri determină proporția în care acestea se schimbă între ele, adică *valoarea lor de schimb*.

„În starea primitivă de care vorbim, întregul produs al muncii aparține muncitorului, iar cantitatea de muncă întrebuițată, de regulă, pentru a dobîndi sau produce o marfă este singurul factor care determină cantitatea de muncă pe care această marfă trebuie în mod obișnuit s-o cumpere, să dispună de ea sau s-o obțină în schimb” (l.c.p. 96) [Versiunea românească, vol. I, p. 36].

Așadar : în această ipoteză, muncitorul este pur și simplu vânzător de marfă, și un om nu dispune de munca altuia decît atunci cînd cumpără cu marfa sa marfa altuia. Prin urmare, cu ajutorul mărfii sale, el dispune numai de o cantitate de muncă a altuia egală cu cea cuprinsă în propria sa marfă, întrucît ambii nu schimbă între ei decît mărfuri, iar valoarea de schimb a mărfurilor este determinată de timpul de muncă sau de cantitatea de muncă cuprinsă în ele.

Dar continuă Adam :

„De îndată ce capitalul a fost acumulat în *miinile particularilor*, unii dintre ei îl vor utiliza, în mod firesc, punînd la muncă oameni harnici, pe care îi vor aproviziona cu materii prime și cu mijloace de subzistență în scopul de a realiza un profit din vânzarea produselor lor sau din ceea ce munca acestora adaugă la valoarea materiilor prime” (l.c.p. 96) [Versiunea românească, vol. I, p. 36].

Înainte de a trece la pasajul următor, să ne oprim la acest citat. D'abord ¹⁾, de unde provin acești gens industriels ²⁾ care nu posedă nici mijloace de subzistență, nici material de muncă și care nu au nici o bază ? Fără învelișul ei naiv afirmația lui Smith nu înseamnă altceva decît că producția capitalistă începe în momentul în care condițiile de muncă aparțin unei clase, în timp ce o altă clasă nu dispune decît de forța de muncă. Această separare a muncii de condițiile de muncă constituie premisa producției capitaliste.

În al doilea rînd însă, ce vrea să spună A. Smith atunci cînd afirmă că employers of labour ³⁾ utilizează ouvriers ⁴⁾ „în scopul de a realiza un profit din vânzarea produselor lor sau din ceea ce munca acestora /251/ adaugă la valoarea materiilor prime” ? Oare el vrea să spună că profitul provine din vânzare, că marfa este vîndută peste valoarea ei, că deci profitul este ceea ce Stuart numește

¹⁾ — În primul rînd. — *Nota trad.*

²⁾ — oameni harnici. — *Nota trad.*

³⁾ — patronii. — *Nota trad.*

⁴⁾ — muncitori. — *Nota trad.*

profit upon alienation¹⁾, care nu este altceva decît a vibration of wealth between parties²⁾ ? Să-l lăsăm să răspundă el însuși.

„Schimbînd produsele fie cu bani, fie cu muncă” (aici găsim sursa unei noi greșeli), „fie cu alte bunuri, cu mai mult decît ceea ce ar fi suficient ca să se acopere prețul materiilor prime și salariile muncitorilor, trebuie să se dea ceva și pentru profitul întreprinzătorului, care și-a riscat în această afacere capitalul său.” [Versiunea românească, vol. I, p. 36].

(La acest risc va trebui să revenim, vezi caietul al VII-lea, p. 173 în capitolul consacrat prezentărilor apologetice ale profitului.)³⁾ Acest *quelque chose de donné pour les profits de l'entrepreneur quand l'ouvrage fini est échangé*⁴⁾ provine oare din vînzarea mărfii peste valoarea ei, este oare profit upon alienation al lui Stuart ?

„Valoarea deci — continuă imediat Adam — pe care lucrătorii o adaugă materialelor se descompune aici” (de cînd a apărut producția capitalistă) „în două părți, din care una plătește salariul muncitorilor, iar cealaltă profitul patronului asupra întregii sume avansate de el pentru materiale și salarii” (l.c., p. 96, 97). [Versiunea românească, vol. I, p. 36].

Așadar, aici Smith spune clar : profitul realizat cînd se vinde l'ouvrage fini⁴⁾ nu provine din vînzarea ca atare, nu provine din faptul că marfa este vîndută peste valoarea ei, nu este profit upon alienation. Dimpotrivă, valoarea, adică cantitatea de muncă pe care muncitorii o adaugă materialului, se descompune în două părți: O parte plătește salariile lor sau este plătită prin salariile primite de ei. Ei înapoiază astfel numai o cantitate de muncă egală cu aceea pe care au primit-o sub formă de salariu. Cealaltă parte constituie profitul capitalistului, adică reprezintă o cantitate de muncă pe care acesta o vinde fără s-o fi plătit. Așadar, dacă el vinde marfa la valoarea ei, adică la o valoare care exprima timpul de muncă cuprins în ea, adică dacă o schimbă pe alte mărfuri în conformitate cu legea valorii, profitul lui provine din faptul că el nu a plătit o parte din munca cuprinsă în marfă și totuși a vîndut-o. Astfel, A. Smith infirmă propria lui părere potrivit căreia faptul că muncitorului nu-i mai aparține întregul produs al muncii sale, că el trebuie să împartă cu proprietarul capitalului acest produs sau valoarea lui anulează legea conform căreia proporția în care mărfurile se schimbă între ele — sau valoarea lor de schimb — este deter-

¹⁾ — profit din înstrăinare. — *Nota trad.*

²⁾ — o oscilare a avuției între participanți. — *Nota trad.*

³⁾ — ceva care reprezintă profitul întreprinzătorului atunci cînd produsul finit este schimbat. — *Nota trad.*

⁴⁾ — produsul finit. — *Nota trad.*

minată de cantitatea de timp de muncă materializată în ele. Mai mult, el deduce profitul capitalistului din faptul că acesta nu a plătit o parte din munca adăugată mărfii, și tocmai de aici provine profitul realizat de capitalist la vânzarea mărfii. Vom vedea cum mai târziu Smith deduce în mod și mai explicit profitul din munca prestată de muncitor peste cantitatea de muncă cu care muncitorul plătește, adică înlocuiește printr-un echivalent salariul său. Astfel, Smith a sesizat adevărata origine a plusvalorii. Totodată el a remarcat foarte exact că ea nu provine din /252/ fondul avansat a cărui valoare — oricât de util ar fi el în procesul real al muncii — nu face decât să reapară pur și simplu în produs, și provine exclusiv din munca nouă pe care les ouvriers ajoutent aux matériaux¹⁾ în noul proces de producție, în care acest fond figurează sub formă de mijloace de muncă sau unelte de muncă.

Dimpotrivă, el greșește (și greșeala lui se datorează confuziei despre care am vorbit mai sus) când spune :

„Schimbînd produsele fie cu bani, fie cu muncă, fie cu alte bunuri...”
[p. 96.]

Cînd capitalistul schimbă marfa pe bani sau pe marfă, profitul lui provine din faptul că el vinde mai multă muncă decît a plătit, din faptul că el nu schimbă o anumită cantitate de muncă materializată pe o cantitate egală de muncă vie. De aceea, A. Smith nu trebuie să pună pe același plan l'échange ou contre de l'argent ou contre d'autres marchandises²⁾ cu l'échange de l'ouvrage fini contre du travail³⁾, deoarece în primul schimb plusvaloarea provine din faptul că mărfurile se schimbă la valoarea lor, la valoarea care exprimă timpul de muncă cuprins în ele, care însă în parte nu este plătit. Aici se presupune că capitalistul nu schimbă o anumită cantitate de muncă trecută cu o cantitate egală de muncă vie ; că cantitatea de muncă vie pe care el și-o însușește este mai mare decît cantitatea de muncă vie pe care o plătește. Altminteri salariul muncitorului ar fi egal cu valoarea produsului său. Profitul realizat cînd se schimbă l'ouvrage fini cu bani sau cu marfă, cînd acestea se schimbă la valoarea lor, provine deci din faptul că l'ouvrage fini este schimbat pe muncă vie după alte legi, din faptul că aici nu se schimbă echivalente. Aceste cases⁴⁾ nu trebuie deci confundate.

Așadar, profitul nu este altceva decît un scăzămînt din valoarea pe care muncitorii au adăugat-o materialului muncii. Ei nu adaugă

1) — muncitorii o adaugă materialelor. — Nota trad.

2) — schimbul fie pe bani fie pe alte mărfuri. — Nota trad.

3) — schimbul produsului finit cu muncă. — Nota trad.

4) — cazuri. — Nota trad.

însă materialului altceva decît o nouă cantitate de muncă. Timpul de muncă al muncitorului se divide deci în două părți : o parte pentru care el a primit de la capitalist un echivalent, salariul său, și o parte pe care el i-o dă gratis și care constituie *profitul*. A. Smith relevă just că numai partea de muncă (valoare) nou adăugată de muncitor materialului se divide în salariu și profit ; prin urmare, plusvaloarea nou creată nu are, propriu-zis, nimic comun cu partea de capital cheltuită (pentru materiale și unelte).

După ce a redus astfel profitul la apropierea de muncă străină neplătită, A. Smith spune direct :

„Profiturile capitalului s-ar putea gîndi că sînt numai un nume diferit al salariilor unui anumit fel de muncă, munca de supraveghere și de conducere” (p. 97). [Versiunea românească, vol. I, p. 37].

El respinge această concepție greșită cu privire la labour of superintendence ¹⁾. În unul din capitolele următoare vom reveni la aceste probleme ²⁾. Aici este important să menționăm doar că A. Smith cunoaște foarte bine, relevă și subliniază ferm opoziția dintre concepția sa asupra originii profitului și această concepție apologetică. După ce relevă această opoziție, el continuă :

/253/ „În această stare de lucruri, întregul produs al muncii nu aparține întotdeauna muncitorului. În cele mai multe cazuri, el trebuie să-l împartă cu *proprietarul capitalului*, care îl utilizează. Iar cantitatea de muncă, întrebuițată de obicei pentru a dobîndi sau a produce o marfă oarecare, nu este singura împrejurare care poate determina cantitatea de muncă pe care ea ar trebui să o cumpere, să dispună de ea sau pentru care să fie schimbată. Se cuvine, evident, o *cantitate adițională* de profit pentru capitalul care a avansat salariile și a furnizat materialele în vederea acelei munci” (l.c.p. 99) [Versiunea românească, vol. I, p. 37].

Este foarte adevărat. În condițiile producției capitaliste, munca materializată — exprimată în bani sau în marfă, — cumpără întotdeauna, în afara cantității de muncă cuprinse în ea însăși, și „une quantité additionnelle” ²⁾ de muncă vie „pour le profit du capital” ³⁾, ceea ce, cu alte cuvinte, nu înseamnă însă altceva decît că munca materializată își însușește gratuit o parte din munca vie, și-o însușește fără s-o plătească. Superioritatea lui Smith față de Ricardo constă în aceea că el pune accentul pe faptul că această change ⁴⁾ survine odată cu apariția producției capitaliste. Și, dimpotrivă, el

1) — munca de supraveghere. — *Nota trad.*

2) — „o cantitate adițională”. — *Nota trad.*

3) — „pentru profitul capitalului”. — *Nota trad.*

4) — schimbare. — *Nota trad.*

este depășit de Ricardo prin faptul că nu se poate debarasa cu nici un chip de concepția — respinsă de el însuși în cursul cercetării sale — potrivit căreia această *changed relation between materialised labour and living labour*¹⁾ provoacă o change in the determination of the relative value of commodities²⁾, care nu reprezintă unele față de altele decât materialised labour, given quantities of realised labour³⁾.

După ce Smith prezintă astfel una dintre formele plusvalorii, forma profitului, ca parte a muncii pe care muncitorul o prestează peste partea de muncă which pays his wages⁴⁾, el procedează la fel cu cealaltă formă a plusvalorii, cu *renta funciară*. Una dintre condițiile materiale ale muncii care au fost răpite muncii, și de aceea i se opune ca proprietate străină, este *capitalul*; cealaltă este pământul *însuși*, pământul ca *proprietate funciară*. De aceea, după ce a vorbit despre *propriétaire de capital*⁵⁾, A. Smith continuă astfel :

„Îndată ce pământul dintr-un ținut oarecare a devenit proprietate privată, proprietarilor de pământ, întocmai ca oricărui *altor oameni*, le place să culeagă de-acolo de unde niciodată nu au semănat și cer *rentă* chiar pentru produsul natural al pământului... „EL“ (l'ouvrier)⁶⁾ „trebuie să renunțe în favoarea proprietarului, la o parte din ceea ce munca sa culege sau produce. Această parte sau, ceea ce revine la același lucru, prețul acestei părți constituie *renta pământului*“ (l.c., p. 99, 100). [Versiunea românească, vol. I, p. 37—38].

Așadar, *renta funciară*, ca și profitul industrial propriu-zis, reprezintă numai o parte din munca pe care muncitorul a adăugat-o materialelor, o parte *qu'il cède*⁷⁾, pe care o dă fără plată proprietarului pământului, proprietarului funciar; prin urmare, ea reprezintă numai o parte din supramunca prestată de muncitor peste partea de timp de muncă în cursul căreia lucrează to pay his wages⁸⁾ sau pentru a da un echivalent pentru timpul de muncă cuprins în salariu.

A. Smith consideră deci *plusvaloarea*, adică supramunca, excedentul de muncă efectuată și concretizată în marfă *peste* munca plă-

¹⁾ — relație schimbată dintre munca materializată și munca vie. — *Nota trad.*

²⁾ — o schimbare în determinarea valorii relative a mărfurilor. — *Nota trad.*

³⁾ — muncă materializată, cantități date de muncă realizată. — *Nota trad.*

⁴⁾ — care plătește salariul său. — *Nota trad.*

⁵⁾ — *proprietarul de capital*. — *Nota trad.*

⁶⁾ — muncitorul. — *Nota trad.*

⁷⁾ — *pe care o cedează*. — *Nota trad.*

⁸⁾ — pentru a plăti salariul său. — *Nota trad.*

tită, deci peste munca ce și-a primit echivalentul în salariu, drept *categoria generală /254/*, iar profitul propriu-zis și renta funciară ca simple subdiviziuni ale acesteia. Totuși el nu a separat plusvaloarea ca atare, ca o categorie distinctă, de formele particulare — profit și rentă funciară — pe care ea le ia. De aceea, în analiza lui, și într-o măsură și mai mare în cea a lui Ricardo, există multe erori și lacune.

O altă formă sub care apare plusvaloarea este *l'intérêt du capital* ¹⁾, dobînda (*l'intérêt d'argent* ²⁾). Dar această

„dobîndă a banilor este întotdeauna” (spune Smith în același capitol) „un venit derivat, care, dacă nu este plătit din *profitul* realizat prin întrebuințarea banilor, trebuie plătit din alt izvor de venit”

(deci ori din renta funciară, ori din salariu. În acest din urmă caz, presupunîndu-se un salariu mediu dat, dobînda nu provine din plusvaloare, ci este un scăzămînt din salariu sau o altă formă a profitului, și, sub această formă, așa cum vom vedea mai departe, ea se întilnește în producția capitalistă nedezvoltată) ³⁾,

„afară poate de cazul în care împrumutatul este un risipitor care contractează o a doua datorie în scopul de a plăti dobînda celui dintîi” (l.c., p. 105, 106). [Versiunea românească, vol. I, p. 39].

Așadar, dobînda este sau o parte din *profitul* realizat cu ajutorul capitalului împrumutat; în acest caz, ea este deci o formă secundară a profitului însuși, o subdiviziune a acestuia, adică este rezultatul unei noi împărțiri, între diferite persoane, a plusvalorii însușite sub formă de profit. Sau este plătită din rentă. În acest caz, lucrurile se prezintă la fel. Sau cel care ia cu împrumut plătește dobînda din propriul său capital sau din capitalul altuia. În acest caz, ea nu este nicidecum plusvaloare, ci doar rezultatul unei altfel de repartizări a avuției existente, este vibration of the balance of wealth between parties ³⁾, ca atunci cînd este vorba de profit upon alienation ⁴⁾. Cu excepția ultimului caz, în care dobînda nu este deloc o formă de plusvaloare (și cu excepția cazului în care ea reprezintă un scăzămînt din salariu sau chiar o formă de profit; Adam nu vorbește de acest ultim caz), dobînda este, așadar, doar o formă secundară a plusvalorii, pur și simplu o parte a profitului sau a rentei (privește doar repartizarea profitului și a rentei);

1) — *dobînda la capital*. — *Nota trad.*

2) — *dobînda la bani*. — *Nota trad.*

3) — o oscilație a balanței avuției între participanți. — *Nota trad.*

4) — profit din înstrăinare. — *Nota trad.*

prin urmare, dobînda nu reprezintă nici ea altceva decît o parte din supramunca neplătită.

„Rezerva de bani împrumutată cu dobînda este considerată întotdeauna de împrumutător ca un capital. Împrumutătorul se așteaptă ca, la timpul convenit, aceasta să-i fie înapoiată și ca, între timp, împrumutatul să-i plătească un fel de rentă anuală pentru folosința ei. Împrumutatul poate dispune de ea fie ca de un *capital*, fie ca de o *rezervă destinată pentru consumul său imediat*. Dacă se servește de ea drept capital, o întrebuințează pentru întreținerea lucrătorilor productivi, care îi reconstituie valoarea cu un profit. În acest caz, el poate atît să reconstituie capitalul, cît și să plătească dobînda fără a înstrăina sau fără a ataca vreun alt izvor de venit. Dacă se servește de ea ca de un fond destinat pentru consumul lui imediat, face ca un risipitor ce irosește pentru întreținerea unor inactivi ceea ce era destinat pentru susținerea celor activi. În acest caz, nu poate nici să înapoieze capitalul, nici să plătească dobînda fără a înstrăina sau a ataca vreun alt izvor de venit, cum ar fi proprietatea sau renta pămîntului (v. II, b. II, ch. IV, p. 127, edit. McCull[och].) [Versiunea românească, vol. I, p. 236].

/255/ Așadar, cel ce ia bani cu împrumut — adică, în cazul de față, capital — poate să-i folosească el însuși ca capital și să realizeze un profit. În acest caz, dobînda pe care o plătește creditorului nu este altceva decît o parte din profit, care aici capătă o *denumire specială*. Sau poate să cheltuiască banii împrumutați. În acest caz, el sporește avuția creditorului, micșorîndu-și propria lui avuție. Aici are loc doar o altă distribuire a avuției, care trece din mîna risipitorului în aceea a cămătarului, dar nu se creează plusvaloare. Așadar, în măsura în care dobînda reprezintă în genere plusvaloare, ea nu este altceva decît o parte din profit, care, la rîndul lui, nu este altceva decît o anumită formă de plusvaloare, adică de muncă neplătită.

În sfîrșit, A. Smith remarcă faptul că și toate veniturile persoanelor care trăiesc din impozite sînt plătite sau din salariu, adică reprezintă un scăzămînt din acesta, provin din profit și din renta funciară, adică reprezintă doar dreptul anumitor grupuri sociale de a participa la consumarea profitului și rentei funciare, care, la rîndul lor, nu sînt altceva decît forme diferite ale plusvalorii.

„Toate impozitele și tot venitul care se bazează pe impozite, toate salariile, pensiile și plățile anuale de orice fel derivă în cele din urmă din unul sau altul din aceste trei izvoare originare de venit ; și sînt plătite, fie nemijlocit, fie mijlocit, din salariul muncii, profiturile capitalului sau renta pămîntului“ (I. I, ch. VI, p. 106, l.c. [Garnier]) [Versiunea românească, vol. I, p. 39].

Așadar, dobînda, ca și impozitele sau veniturile provenite din impozite — în măsura în care nu sînt scăzăminte din salariul în-

suși —, nu reprezintă altceva decît participări la profit și la renta funciară ; care, la rîndul lor, se reduc la plusvaloare, adică la timp de muncă neplătit.

Aceasta este teoria generală a plusvalorii la A. Smith.

A. Smith rezumă încă o dată întreaga lui concepție, și abia atunci se vede limpede cît de puțin se străduiește să dovedească în vreun fel oarecare că valoarea adăugată de muncitor produsului (după ce se scad les frais de production ¹⁾, valoarea materiilor prime și a uneltelor de muncă) nu ar mai fi determinată de timpul de muncă cuprins în produs, deoarece muncitorul nu-și apropiază în întregime această valoare, ci trebuie să împartă această valoare, sau produsul, cu capitalistul și cu proprietarul. Modul în care valoarea unei mărfi se repartizează între producătorii acestei mărfi nu schimbă, firește, cituși de puțin nici natura ei, nici raportul de valoare dintre o marfă și alta.

„De îndată ce pămîntul devine proprietate privată, proprietarul funciar cere o parte din aproape toate produsele pe care muncitorul le poate produce sau culege de pe acest pămînt. *Renta proprietarului constituie primul scăzămînt din produsul muncii cheltuite pentru cultivarea pămîntului.* Rareori se întîmplă ca omul care ară ogorul să aibă cu ce să se întrețină pînă la culesul recoltei. Întreținerea îi este de obicei avansată din capitalul unui patron, fermierul, care îl utilizează pe acel om și care nu ar avea interes să-l utilizeze dacă acela nu ar împărți cu el produsul muncii sau dacă nu i s-ar fi reconstituit capitalul său cu un profit. *Acest profit constituie al doilea scăzămînt ? [256] din produsul muncii întrebuițate în agricultură. Produsul aproape al tuturor celorlalte feluri de muncă este expus la un scăzămînt similar în vederea profitului.* În toate meseriile și manufacturile, majoritatea muncitorilor au nevoie de un patron, care să avanseze materialele necesare muncitorilor, salariile și întreținerea pînă la terminarea lucrului. *Acesta ia o parte din produsul muncii sau din valoarea pe care munca o adaugă materialelor, și în această parte constă profitul său*” (v. I, b. I, ch. VIII, p. 109, 110, [ed. McCulloch].) [Versiunea românească, vol. I, p. 47—48].

Aici A. Smith definește, așadar, renta funciară și profitul la capital ca simple *scăzăminte* din produsul muncitorului sau din valoarea produsului său, egală cu munca adăugată de el materiei prime. Dar, așa cum a arătat mai înainte A. Smith, acest scăzămînt poate să constea numai din partea de muncă pe care muncitorul o adaugă materiilor prime peste cantitatea de muncă care corespunde numai salariului ce i se plătește sau care reprezintă numai un echivalent pentru salariul său, deci din supramunca, din partea neplătită a muncii sale. (Așadar, în treacăt fie zis, profitul și renta sau capitalul și proprietatea funciară nu pot fi niciodată *source de valeur* ²⁾.)

¹⁾ — cheltuielile de producție. — *Nota trad.*

²⁾ — *sursă de valoare.* — *Nota trad.*

[3. *Descoperirea de către Smith a producției de plusvaloare în toate sferile muncii sociale*]

Vedem deci că în domeniul analizei plusvalorii, deci a capitalului, A. Smith a făcut un mare pas înainte în comparație cu fiziocrații. Fiziocrații consideră că numai un anumit fel de muncă reală — munca din agricultură — creează plusvaloare. Ei au deci în vedere valoarea de întrebuințare a muncii, nu timpul de muncă, munca general socială, care este singura sursă de valoare. Dar atunci când este vorba de această muncă de un fel deosebit, de fapt *natura*, pământul, creează plusvaloare, în sensul sporirii materiei (organice), în sensul creării unui excedent al materiei produse față de materia consumată. Ei analizează această problemă într-un mod încă cu totul limitat și de aceea denaturat de reprezentări fanteziste. A. Smith însă consideră că valoarea este creată de munca general socială — indiferent de valorile de întrebuințare în care aceasta este exprimată —, că este creată exclusiv de cantitatea de muncă necesară. Plusvaloarea, fie că apare sub forma de profit, de rentă funciară sau sub forma secundară de dobândă, nu este decît o parte din această muncă, și anume partea pe care posesorii condițiilor materiale ale muncii și-o însușesc în procesul schimbului cu munca vie. De aceea, la fiziocrați plusvaloarea apare numai sub forma de rentă funciară. Pentru A. Smith, renta funciară, profitul și dobînda nu sînt decît diferite forme de plusvaloare.

Dacă numesc plusvaloarea — raportată la întreaga sumă a capitalului avansat — *profit la capital*, o fac pentru că capitalistul care participă nemijlocit la producție își apropiază *nemijlocit* supra-munca, indiferent în ce rubrici trebuie să împartă ulterior această plusvaloare, adică indiferent dacă o împarte apoi cu proprietarul funciar sau cu cel care dă capital cu împrumut. Astfel, fermierul plătește direct proprietarului funciar. Astfel, fabricantul plătește, din plusvaloarea apropiată de el, rentă funciară proprietarului pământului pe care se află fabrica sa și dobînda capitalistului care i-a avansat capital.

/257/ {Acum mai trebuie să analizăm : 1) confundarea de către A. Smith a plusvalorii cu profitul ; 2) concepțiile lui asupra muncii productive ; 3) cum transformă el renta și profitul în *surse ale valorii* și cît de greșită este analiza pe care o face prețului natural al mărfurilor, preț în care, după părerea lui, valoarea materiei prime și a uneltelor de muncă nu există separat de prix celor 3 sources of revenue ¹⁾, și nu trebuie considerată separat de acesta}.

¹⁾ — prețul celor 3 surse de venit. — *Nota trad.*

[4. *Neînțelegerea de către Smith a acțiunii legii valorii în schimbul dintre capital și munca salariată*]

Salariul, sau echivalentul cu care capitalistul cumpără dreptul de a dispune temporar de capacitatea de muncă, nu este marfă în forma ei nemijlocită, ci marfă metamorfozată, bani, marfă în forma ei de-sine-stătătoare ca valoare de schimb, ca materializare nemijlocită a muncii sociale, a timpului de muncă general. Cu acești bani, muncitorul cumpără, firește, mărfuri la același preț { facem abstracție aici de detalii, cum ar fi, de pildă, faptul că el cumpără în condiții și în împrejurări mai dezavantajoase etc. } ca oricare alt posesor de bani. Muncitorul, ca oricare alt posesor de bani, se opune vânzătorilor de mărfuri ca cumpărător. În însuși procesul circulației mărfurilor, el nu apare ca muncitor, ci ca polul-bani față de polul-marfă, ca posesor de marfă în forma ei generală, în forma care poate fi totdeauna schimbată. Banii lui se transformă din nou [în] mărfuri, care urmează să-i servească ca valori de întrebuintare, și în acest proces el cumpără mărfurile la prețul pe care ele îl au pe piață, adică, în general vorbind, la valoarea lor. El efectuează aici numai actul B—M, care înseamnă o schimbare a formei, și nicidecum o schimbare a mărimii valorii, dacă considerăm acest act sub forma sa generală. Întrucît însă, prin munca sa materializată în produs, el nu a adăugat numai atîta timp de muncă cît era cuprins în banii pe care i-a primit, nu a plătit numai un echivalent, ci a dat gratuit supramuncă, care constituie sursa profitului, el a dat *de fapt* (mișcarea intermediară cuprinsă în vînzarea forței de muncă este lăsată la o parte cînd se are în vedere rezultatul) o valoare care depășește valoarea sumei de bani care reprezintă salariul său. El a cumpărat cu un timp de muncă mai mare cantitatea de muncă concretizată în banii care îi revin ca salariu. Se poate spune deci că, indirect, el cumpără și mărfurile în care se transformă banii cîștigați de el (care nu sînt decît expresia de-sine-stătătoare a unei anumite cantități de timp de muncă social) tot cu un timp de muncă mai mare decît cel pe care îl conțin ele, deși le cumpără la același preț ca și oricare alt cumpărător sau posesor al unei mărfi care suferă prima ei transformare. Și invers : banii cu care capitalistul cumpără munca conțin o cantitate de muncă, de timp de muncă, mai mică decît cantitatea de muncă sau de timp de muncă al muncitorului care este cuprinsă în marfa produsă de el ; în afară de cantitatea de muncă cuprinsă în această sumă de bani, care constituie salariul, capitalistul cumpără o cantitate adițională de muncă pe care nu o plătește, un excedent peste cantitatea de

muncă cuprinsă în banii plătiți de el. Și tocmai această cantitate adițională de muncă constituie plusvaloarea creată de capital.

Intrucît însă banii /258/ cu care capitalistul cumpără muncă (de fapt, în ultimă instanță, în acest caz se cumpără muncă, deși acest lucru este mijlocit de schimbul pe capacitate de muncă, și nu direct pe muncă) nu reprezintă altceva decît forma transformată a *tuturor celorlalte mărfuri*, existența lor de-sine-stătătoare ca valoare de schimb, se poate spune, de asemenea, că toate mărfurile, atunci cînd se schimbă pe munca vie, cumpără mai multă muncă decît cea cuprinsă în ele. Această cantitate adițională constituie plusvaloarea.

Marele merit al lui A. Smith este că tocmai în capitolele cărții întîii (ch. VI, VII, VIII), în care trece de la schimbul de mărfuri simplu și de la legea valorii pe care este bazat acesta la schimbul dintre munca materializată și munca vie, la schimbul dintre capital și munca salariată, la analiza profitului și a rentei funciare în general, într-un cuvînt la problema originii plusvalorii, că tocmai în aceste capitole el simte că aici s-a produs o ruptură, că, oricare ar fi verigile intermediare pe care el nu le înțelege, în rezultatul final această lege este de fapt suprimată, în sensul că se schimbă mai multă muncă pe mai puțină muncă (din punctul de vedere al muncitorului), mai puțină muncă pe mai multă muncă (din punctul de vedere al capitalistului). Meritul lui Smith este că relevă, însă tocmai aceasta îl induce în eroare, că odată cu *acumularea capitalului* și cu apariția *proprietății funciare* — așadar din momentul în care condițiile de muncă capătă un caracter de-sine-stătător, opunîndu-se muncii înseși — are loc o cotitură : aparent (și efectiv sub raportul rezultatului) legea valorii se transformă în contrariul ei. Dacă meritul teoretic al lui Smith constă în faptul că el simte și subliniază această contradicție, slăbiciunea lui teoretică constă în faptul că această contradicție îl induce în eroare în ceea ce privește legea generală chiar și atunci cînd este vorba de schimbul de mărfuri simplu, că el nu înțelege că această contradicție se datorează faptului că însăși capacitatea de muncă devine o marfă și că, în cazul acestei mărfi specifice, valoarea ei de întrebuintare, care ca atare nu are nimic comun cu valoarea ei de schimb, este chiar energia creatoare de valoare de schimb. Ricardo este superior lui A. Smith prin aceea că aceste contradicții aparente — și reale sub raportul rezultatului lor — nu-l induc în eroare. Dar el este inferior lui A. Smith prin aceea că nici măcar nu bănuiește că aici se pune o problemă, și de aceea dezvoltarea *specifică* pe care o capătă legea valorii odată cu apariția capitalului nu-l pune pe gînduri și nu-l preocupă nici o clipă. Mai departe vom vedea cum ceea ce este

genial la A. Smith devine la Malthus ceva reacționar atunci cînd el combate punctul de vedere al lui Ricardo ³⁴.

Firește însă că, totodată, tocmai această părere îl face pe A. Smith șovăitor și nesigur, îi răpește terenul de sub picioare și nu-i permite să ajungă — așa cum a ajuns Ricardo — la o concepție teoretică unitară asupra bazei generale abstracte a sistemului burghez.

/259/ Teza lui A. Smith menționată mai sus, potrivit căreia marfa cumpără mai multă muncă decît conține ea însăși sau muncitorul plătește pentru marfă o valoare mai mare decît conține marfa, este exprimată de Hodgskin în felul următor :

„*Prețul natural* (or *necessary price* ¹⁾) înseamnă întreaga *cantitate de muncă* pe care natura o cere omului pentru producerea unei mărfi oarecare... Munca a fost primul și va fi întotdeauna singurul mijloc de cumpărare în relațiile noastre cu natura... Indiferent de cantitatea de muncă necesară pentru producerea unei mărfi, muncitorul, în actuala stare a societății, pentru a dobîndi și a poseda această marfă, trebuie să dea întotdeauna mult mai multă muncă decît se cere pentru a o cumpăra direct de la natură. Prețul natural, spus astfel în ceea ce-l privește pe muncitor, este *prețul social*. Trebuie să facem întotdeauna distincție între aceste două prețuri” (*Thomas Hodgskin, „Popular Political Economy etc.”, London, 1827, p. 219, 220*).

Această părere a lui Hodgskin redă atît ceea ce este just, cît și ceea ce este confuz în concepția lui A. Smith și produce confuzie și la alții.

[5. *Confundarea plusvalorii cu profitul — element vulgar în teoria lui Smith*]

Am văzut că A. Smith prezintă *plusvaloarea* în general în așa fel încît renta funciară și profitul apar doar ca diferite forme și părți componente ale acesteia. Potrivit prezentării lui, partea din capital care constă din materie primă și mijloace de producție nu are, direct, nici o legătură cu crearea plusvalorii. Aceasta izvorăște exclusiv din the additional quantity of labour ²⁾ pe care muncitorul o dă *peste* acea parte din munca sa care constituie numai echivalentul salariului său. Așadar, plusvaloarea provine nemijlocit numai din partea de capital cheltuită pentru salariu, deoarece aceasta este singura parte din capital care nu numai că se reproduce, dar produce și un *ovenplus* ³⁾. În profit însă, plusvaloarea este raportată

¹⁾ — sau *prețul necesar*. — *Nota trad.*

²⁾ — cantitatea adițională de muncă. — *Nota trad.*

³⁾ — *excedent*. — *Nota trad.*

la întreaga sumă a capitalului avansat, și la această modificare se adaugă altele noi, datorită egalizării profiturilor în diferitele sfere de producție ale capitalului.

Întrucît Adam, deși în fond are în vedere plusvaloarea, nu o prezintă net sub forma unei categorii determinate, distincte de formele ei particulare, el o confundă nemijlocit cu forma mai dezvoltată care este profitul. Această greșeală persistă la Ricardo și la toți urmașii lui. De aici rezultă (la Ricardo într-un chip mai izbitor, pentru că la acesta legea fundamentală a valorii este prezentată într-un mod mai unitar, mai sistematic, mai consecvent, și de aceea inconsecvențele și contradicțiile sînt mai izbitoare) o serie de inconsecvențe, contradicții nerezolvate și absurdități, pe care ricardienii (după cum vom vedea mai departe în capitolul despre profit) caută să le rezolve scolastic prin subterfugii verbale³⁵. Empirismul grobian se transformă într-o metafizică falsă, în scolastică, care se chinuiește să deducă indiscutabile fenomene empirice direct din legea generală, prin simplă abstracție formală, sau să le potrivească în așa fel încît să se încadreze în această lege. Vom da un exemplu chiar aici, unde analizăm concepțiile lui A. Smith asupra plusvalorii, pentru că confuzia lui nu începe acolo unde el se ocupă în mod special de profit și de renta funciară, aceste forme particulare ale plusvalorii, ci aici, unde le privește doar ca forme ale plusvalorii în general, ca *deductions from the labour bestowed by the labourers upon the materials* ¹⁾.

/260/ După ce, în l. I, ch. VI [p. 96, 97], A. Smith a spus :

„Valoarea deci pe care lucrătorii o *adaugă* materialelor se descompune, în acest caz, în două părți, din care una plătește salariul muncitorilor, iar cealaltă profitul patronului asupra întregii sume avansate de el pentru materiale și salarii”,

el continuă astfel :

„El” (l’entrepreneur ²⁾) „nu ar avea interes să întrebuințeze pe lucrători dacă nu ar aștepta din vânzarea produselor lor ceva mai mult decît ceea ce ar fi suficient pentru a-i refaca capitalul ; și nu ar avea interes să întrebuințeze un capital mai mare, în loc de unul mai mic, afară de cazul în care profiturile ar fi oarecum în proporție cu mărimea capitalului său”. [Versiunea românească, vol. I, p. 36—37].

Remarquons d’abord ³⁾ : la început A. Smith reduce plusvaloarea — the overplus pe care l’entrepreneur îl obține peste masa de va-

¹⁾ — *s_căzăminte* din munca pe care muncitorii au adăugat-o materialelor. — *Nota trad.*

²⁾ — întreprinzătorul. — *Nota trad.*

³⁾ — În primul rînd remarcăm. — *Nota trad.*

loare necesară pour lui remplacer ses fonds ¹⁾ — la partea de muncă pe care muncitorii o adaugă materiei prime peste cantitatea de muncă care înlocuiește salariile lor ; el deduce acest overplus exclusiv din partea de capital care este cheltuită pentru salarii. Însă imediat după aceea el consideră acest surplus sub formă de profit, adică nu-l raportează la partea de capital din care provine, ci îl prezintă ca un surplus peste valoarea totală a capitalului avansat, peste „întreaga sumă avansată de el pentru materii prime și salarii” (din neatenție, mijloacele de producție sînt aici lăsate la o parte). El consideră deci plusvaloarea direct sub formă de profit. De aici decurg numaidecît o serie de dificultăți.

Capitalistul, spune A. Smith,

„nu ar avea interes să întrebuințeze pe lucrători dacă nu ar aștepta din vînzarea produselor lor *ceva mai mult* decît ceea ce ar fi suficient pentru a-i refaca capitalul”. [p. 97.]

Dacă se presupune existența relațiilor capitaliste, această aserțiune este în totul justă. Capitalistul nu produce pentru a-și satisface cu ajutorul produsului nevoile sale ; în general, pentru el consumul nu este scopul direct al producției. El produce pentru a produce plusvaloare. Dar prin această premisă, care nu înseamnă altceva decît că în condițiile producției capitaliste capitalistul produce de dragul plusvalorii, A. Smith nu *explică plusvaloarea*, cum au făcut mai tîrziu mulți dintre nerozii lui succesori, adică nu explică existența plusvalorii prin interesul capitalistului, prin dorința sa de a obține plusvaloare. Dimpotrivă, el deduce plusvaloarea din valeur pe care ouvriers ajoutent à la matière au-dessus de la valeur qu'ils ajoutent en échange pour le salaire reçu ²⁾. Însă imediat după aceea el continuă astfel : capitalistul nu ar avea interes să întrebuințeze un capital mai mare, în loc de unul mai mic, dacă între profiturile lui și mărimea capitalului nu ar exista un raport determinat. Aici profitul nu mai este explicat prin natura plusvalorii, ci prin „interesul” capitalistului. Ceea ce este o platitudine și o absurditate.

A. Smith nu-și dă seama că, confundînd nemijlocit plusvaloarea cu profitul și profitul cu plusvaloarea, răstoarnă tocmai legea originii plusvalorii stabilită de el. /261/ Dacă plusvaloarea nu este decît parte de la valeur ³⁾ (sau din cantitatea de muncă) que l'ou-

¹⁾ — pentru a-i înlocui fondurile. — *Nota trad.*

²⁾ — muncitorii o adaugă materiei peste valoarea adăugată de ei în schimbul salariului primit. — *Nota trad.*

³⁾ — partea din valoare. — *Nota trad.*

vrier *ajoute au-delà* de la partie qu'il ajoute à la matière afin de payer son salaire¹⁾, de ce ar trebui această a doua parte să crească în mod nemijlocit ca urmare a faptului că valoarea capitalului avansat este mai mare într-un caz decât în celălalt? Și mai evident apare această contradicție în exemplul pe care A. Smith îl dă el însuși imediat după aceea pentru a răsturna părerea că profitul este wages pentru so-called labour of superintendence²⁾. Iată ce spune el :

„Ele” (les profits des fonds³⁾) „sînt cu totul deosebite de salariu și orînduite de principii cu totul diferite ; și nu sînt deloc în raport cu cantitatea, osteneala sau iscusința acestei presupuse munci de supraveghere și conducere. *Ele sînt determinate, în întregime, de valoarea capitalului întrebuițat* ; și sînt mai mari sau mai mici în proporție cu mărirea acestui capital. Să presupunem, de exemplu, că într-un anumit loc unde *profiturile normale anuale ale capitalului* plasat în manufactură sînt de 10%, există două feluri de manufacturi, în fiecare din ele fiind întrebuițai 20 de lucrători, plătiți fiecare cu cîte 15 lire pe an, adică o cheltuială de 300 de lire anual în fiecare manufactură. Se presupune, de asemenea, că materialul brut anual întrebuițat într-una din aceste manufacturi costă numai 700 de lire, pe cînd materialele mai fine din cealaltă costă 7 000 de lire. Capitalul anual întrebuițat într-una din ele se va ridica, în acest caz, numai la 1 000 de lire, în timp ce capitalul întrebuițat în cealaltă se va ridica la 7 300 l. Deci, la o cotă de ciștig de 10%, întreprinzătorul uneia din aceste manufacturi se va aștepta la un profit anual de vreo 100 de lire numai, în timp ce celălalt întreprinzător se va aștepta la un profit cam de 730 de lire. Dar, deși profiturile lor sînt atît de diferite, munca lor de supraveghere și conducere poate fi egală sau aproape egală”. [l.c.p. 97, 98.] [Versiunea românească, vol. I, p. 37].

De la plusvaloare în forma ei generală ajungem dintr-o dată la o taxe commune de profits⁴⁾, care nu are, nemijlocit, nimic comun cu această chestiune. Mais passons outre !⁵⁾ În ambele fabrici sînt folosiți 20 de muncitori ; în ambele fabrici, salariul lor este același : 300 l [ivres]. Rezultă deci că nu se poate presupune că în una din aceste fabrici se folosește o muncă de calitate superioară în comparație cu cealaltă, astfel că o oră de muncă, deci și o oră de supramuncă prestată în una din ele să echivaleze cu mai multe ore de supramuncă prestate în cealaltă. Dimpotrivă, în ambele cazuri se presupune aceeași muncă medie, după cum reiese din faptul că salariul este același. Cum se poate deci ca în una din fabrici supramunca pe care muncitorii ajoutent au-delà du prix de leurs salaires⁶⁾ să fie de șapte ori mai mare decât în cealaltă? Sau de

1) — pe care muncitorul o adaugă peste partea pe care o adaugă materialului spre a plăti salariul său. — *Nota trad.*

2) — salariul pentru așa-numita muncă de supraveghere. — *Nota trad.*

3) — profiturile capitalului. — *Nota trad.*

4) — rată generală a profitului. — *Nota trad.*

5) — Dar să trecem mai departe. — *Nota trad.*

6) — o adaugă peste prețul salariilor lor. — *Nota trad.*

ce ar presta muncitorii dintr-o fabrică, pentru faptul că materialul prelucrat în ea este de șapte ori mai scump decât în cealaltă, de șapte ori mai multă supramuncă, deși în ambele cazuri primesc același salariu și, prin urmare, muncesc tot atîta timp pentru a-și reproduce /262/ salariul ?

Faptul că profitul realizat în una din fabrici este de șapte ori mai mare decât cel realizat în cealaltă — sau, în genere, legea profitului potrivit căreia acesta este proporțional cu mărimea capitalului avansat — contrazice deci prima facie legea plusvalorii sau a profitului (căci A. Smith le identifică nemijlocit), potrivit căreia plusvaloarea sau profitul nu reprezintă decât supramunca, munca neplătită a muncitorilor. A. Smith prezintă lucrurile foarte naiv fără să reflecteze cîtuși de puțin asupra acestei chestiuni și fără să bănuiască măcar că aici există o contradicție. Toți urmașii lui — întrucît nici unul dintre ei nu consideră plusvaloarea în general, separat de formele ei determinate — i-au rămas fideli în această privință. La Ricardo, așa cum am arătat mai sus, acest lucru apare în mod și mai evident.

Întrucît A. Smith reduce plusvaloarea nu numai la profit, ci și la rentă funciară — două forme particulare de plusvaloare, a căror mișcare este determinată de legi cu totul diferite —, el ar fi trebuit să vadă chiar și de aici că nu-i este permis să confunde nemijlocit forma abstractă generală cu vreuna dintre formele ei particulare. Atît la el cît și la toți economiștii burghezi de mai tîrziu, lipsa înțelegerii teoretice necesare pentru a sesiza deosebiriile dintre formele relațiilor economice rămîne regulă ; ei folosesc materialul empiric existent, singurul care îi interesează, fără a-l prelucra. De aici și incapacitatea lor de a înțelege just natura banilor, în cazul cărora nu este vorba decât de diferite transformări ale formei valorii de schimb, mărimea valorii rămînînd neschimbată.

[6. *Concepția greșită a lui Smith asupra profitului, rentei funciare și salariului ca surse ale valorii*]

Lauderdale, în „*Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique*” traduit par Lagetie de Lavaisse, Paris, 1808, reproșează concepției lui A. Smith asupra plusvalorii — despre care spune că corespunde vederilor formulate încă de Locke — că, potrivit ei, capitalul nu ar fi sursa originară a avuției, deși Smith îl prezintă ca atare, ci doar o sursă derivată. Iată ce spune Lauderdale în legătură cu aceasta :

„Acum mai bine de un secol, Locke a emis aproape aceeași părere” (ca și A. Smith)... „Banii — spune el — sînt ceva steril, ei nu produc nimic ; tot folosul tras de pe urma lor constă în faptul că, în virtutea unui acord reciproc, ei fac ca venitul care a fost răsplata muncii unui om să treacă în buzunarul altuia” (*Lauderdale*, p. 116). „Dacă această idee despre profitul la capital ar fi riguros exactă, ar rezulta că profitul nu este o sursă originală a avuției, ci doar una derivată, și capitalul nu ar putea să fie considerat ca una dintre sursele avuției, întrucît profitul la capital nu ar fi altceva decît trecerea venitului din buzunarul muncitorului în cel al capitalistului” (l.c.p. 116, 117).

În măsura în care valoarea capitalului reapare în produs, capitalul nu poate fi numit source de richesse¹⁾. Capitalul adaugă aici produsului propria sa valoare doar ca muncă acumulată, ca o anumită cantitate de muncă materializată.

Capitalul este producător de valoare doar ca *relație*, în măsura în care, ca forță de constrîngere care domină munca salariată, el o constrînge să dea supramuncă sau determină forța productivă a muncii să creeze plusvaloarea relativă. În ambele cazuri, el produce valoare doar /263/ ca o forță înstrăinată de muncă și ca o forță care o domină, ca forță a propriilor ei condiții materiale, în general doar ca una dintre formele muncii salariate înseși, ca condiție a muncii salariate. Dar în sensul în care îl înțeleg de obicei economiștii, în sensul de muncă acumulată existentă sub formă de bani sau de mărfuri, capitalul, ca și toate condițiile de muncă, inclusiv forțele gratuite ale naturii, acționează productiv în procesul muncii, în procesul producerii de valori de întrebuințare, dar nu devine niciodată sursă de valoare. El nu creează nici o valoare nouă și, în general, adaugă produsului valoare de schimb numai în măsura în care el însuși are valoare de schimb, adică în măsura în care el însuși se reduce la timp de muncă materializat, sursa valorii lui fiind deci munca.

Lauderdale are dreptate cînd remarcă faptul că A. Smith, după ce analizează natura plusvalorii și a valorii, prezintă, în mod greșit, capitalul și pămîntul ca surse de-sine-stătătoare ale valorii de schimb. Ele sînt surse de venit pentru posesorii lor în măsura în care sînt titluri asupra unei anumite cantități de supramuncă, pe care muncitorul trebuie s-o presteze peste timpul de muncă necesar pentru înlocuirea salariului său. Astfel, A. Smith spune de pildă :

„Salariul, profitul și renta funciară sînt cele trei surse primare ale oricărui venit, ca și ale oricărei valori de schimb” (l. I, ch. VI [p. 105]). [Versiunea românească, vol. I, p. 39.]

¹⁾ — sursă a avuției. — *Nota trad.*

Pe cît de exact este că ele sînt cele trois sources primitives de tout revenu¹⁾, pe atît este de inexact că ele ar fi și cele trois sources primitives de toute valeur échangeable²⁾, întrucît valoarea unei mărfi este determinată exclusiv de timpul de muncă pe care îl conține. Cum este posibil ca A. Smith, imediat după ce a prezentat renta funciară și profitul drept simple deductions³⁾ din valoarea sau din munca adăugată de muncitor materiei prime, să le considere sources primitives de la valeur échangeable⁴⁾? (Ele pot fi considerate ca atare numai în sensul că pun în mișcare la source primitive, adică îl constring pe muncitor să presteze supramunca.) În măsura în care sînt titluri (condiții) pentru apropierea unei părți din valoare, adică din munca materializată în marfă, ele sînt surse de venit pentru posesorii lor. Dar repartizarea valorii sau apropierea ei nu constituie o sursă a valorii apropiate. Dacă această apropiere nu ar avea loc și muncitorul ar primi ca răsplată întregul produs al muncii sale, valoarea mărfii produse ar fi aceeași ca în primul caz, deși nu ar fi împărțită cu proprietarul funciar și cu capitalistul.

Faptul că proprietatea funciară și capitalul sînt surse de venit pentru posesorii lor, adică le dau puterea de a-și apropria o parte din valorile create de muncă, nu face ca acestea să devină surse ale valorii pe care ei și-o aproprie. Dar tot atît de greșit este să se spună că salariul constituie o source primitive de la valeur échangeable, deși salariul, sau, mai bine-zis, vînzarea continuă a capacității de muncă, constituie un izvor de venit pentru muncitor. Munca muncitorului, și nu salariul său, creează valoare. Salariul nu este decît valoare deja existentă, sau, dacă privim producția în ansamblu, nu este decît partea de valoare creată de muncitor și apropiată de el însuși. Dar această apropiere nu creează valoarea. Salariul muncitorului poate să crească sau să scadă fără ca valoarea mărfii produse de el să fie afectată de acest lucru. /263/

/265/ { De adăugat la cele de mai sus un citat care confirmă faptul că A. Smith consideră rubricile sub care este apropiată valoarea mărfii drept surse ale acestei valori: după ce a respins părerea că profitul nu înseamnă decît un alt nume pentru salaire al capitalistului sau pentru wages, of labour of superintendence⁵⁾, el conchide:

¹⁾ — trei surse primare ale oricărui venit. — *Nota trad.*

²⁾ — trei surse primare ale oricărei valori de schimb. — *Nota trad.*

³⁾ — scăzăminte. — *Nota trad.*

⁴⁾ — surse primare ale valorii de schimb. — *Nota trad.*

⁵⁾ — salariul pentru munca de supraveghere. — *Nota trad.*

„Astfel că în prețul mărfurilor *profiturile* capitalului constituie o parte componentă cu totul *diferită* de salarii și determinată de cu totul alte principii” (b. I, ch. VI, [p. 99]) [Versiunea românească, vol. I, p. 37].

Or, puțin mai înainte Smith a arătat că valoarea pe care muncitorii o adaugă materialelor se împarte între ei și capitaliști sub formă de salariu și profit; munca este, așadar, unica *source de valeur* și din această *source de valeur* provin *prix des salaires et prix des profits*¹⁾. Dar aceste *prix* înseși nu sînt *source de valeur*. }/265/

[7. *Ambiguitatea concepției lui Smith asupra raportului dintre valoare și venituri. Concepția lui asupra „prețului natural” ca sumă a salariului, profitului și rentei*]

/263/ Nu intenționăm să stabilim aici în ce măsură consideră A. Smith renta funciară ca un element constitutiv al prețului mărfurilor. Pentru analiza noastră, acest lucru nu prezintă interes, cu atît mai mult cu cît el consideră renta funciară, ca și profitul, pur și simplu drept o parte a plusvalorii, drept deduction from the labour added by the labourer to the raw material²⁾. Prin urmare, /264/ de fapt el o consideră și ca deduction from profit³⁾, întrucît întreaga supramuncă, întreaga muncă neplătită, este apropiată *nemijlocit* de către capitalistul care se opune muncii, indiferent de rubricile sub care el ar trebui să împartă ulterior această plusvaloare cu posesorii condițiilor de producție, adică indiferent dacă ar trebui s-o împartă cu proprietarul funciar sau cu cel care dă capital cu împrumut. De aceea, pentru simplificare, vom vorbi numai despre salariu și profit ca două rubrici sub care se împarte valoarea nou creată.

Să presupunem că într-o marfă oarecare (*facem abstracție* de valoarea materiei prime și a uneltelor de muncă consumate în ea) este materializat un timp de muncă de 12 ore. Valoarea ei ca atare poate fi exprimată numai în *bani*. Să presupunem, așadar, că în 5 șilingi este materializat tot un timp de muncă de 12 ore. În acest caz, valoarea mărfii este egală cu 5 șilingi. Prin *prix naturel des marchandises*⁴⁾, A. Smith nu înțelege altceva decît valoarea lor ex-

¹⁾ — prețul salariilor și prețul profiturilor. — *Nota trad.*

²⁾ — scăzămînt din munca adăugată de muncitor materiei prime. — *Nota trad.*

³⁾ — scăzămînt din profit. — *Nota trad.*

⁴⁾ — prețul natural al mărfurilor. — *Nota trad.*

primată în bani. (Prețul de piață al mărfii este, firește, mai mare sau mai mic decât valoarea ei. Chiar și prețul mediu (der Durchschnittspreis) al mărfurilor *diferă întotdeauna*, ceea ce voi dovedi ulterior, de valoarea lor³⁶. Dar, în analiza prețului natural, A. Smith nu se ocupă deloc de acest fapt. Or, nici prețul de piață și, cu atât mai mult, nici oscilațiile prețului mediu al mărfurilor nu pot fi înțelese decât pe baza unei concepții juste asupra naturii valorii.)

Dacă plusvaloarea cuprinsă în marfă reprezintă 20% din valoarea ei totală, sau — ceea ce este același lucru — 25% din munca necesară cuprinsă în ea, această valoare de 5 șilingi — prețul natural al mărfii — poate fi descompusă în 4 șilingi salariu și 1 șiling plusvaloare (pe care, ca și A. Smith, îl vom numi aici profit). Ar fi corect să se spună că mărimea valorii mărfii — sau prețul ei natural —, care este determinată independent de salariu și de profit, se poate descompune în 4 șilingi salariu (prețul muncii) și 1 șiling profit (prețul profitului). Dar ar fi greșit să se spună că valoarea mărfii provine din adunarea sau din punerea laolaltă a prețului salariului și a prețului profitului, care sînt reglate independent de valoarea mărfii. În ultimul caz nu ar exista absolut nici un motiv ca valoarea totală a mărfii să nu fie de 8 șilingi, 10 șilingi etc., după cum salariul ar fi presupus ca fiind egal cu 5 șilingi și profitul cu 3 șilingi etc.

Care este firul conducător în analiza pe care o face A. Smith „ratei naturale” a salariului sau „prețului natural” al salariului? Prețul natural al mijloacelor de subzistență necesare pentru reproducerea capacității de muncă. Dar prin ce determină el prețul natural al acestor mijloace de subzistență? În măsura în care în genere îl determină, el recurge la determinarea justă a valorii, și anume la determinarea ei prin timpul de muncă necesar pentru producerea acestor mijloace de subzistență. De îndată însă ce abandonează această cale justă, el intră într-un cerc vicios. Prin ce determină el prețul natural al mijloacelor de subzistență, care determină prețul natural al salariului? Prin prețul natural al „salariului”, „profitului”, și „rentei funciare” care constituie prețul natural al acestor mijloace de subzistență, așa cum îl constituie la toate mărfurile. Și așa în infinitum. Cu vorbăria despre legea cererii și ofertei nu se poate, firește, să se iasă din acest cerc vicios. Căci „prețul natural”, sau prețul care corespunde valorii mărfii, trebuie să existe tocmai atunci cînd cererea și oferta se acoperă reciproc, adică atunci cînd prețul mărfii nu este mai mare sau mai mic decât valoarea ei ca urmare a oscilațiilor cererii și ofertei, cînd, cu alte cuvinte, prețul de cost³⁷ al mărfii (sau valoarea mărfii oferite de vânzătorii) este în același timp și prețul pe care îl plătește cererea.

/265/ Dar, așa cum am mai spus, în analiza prețului natural al salariului A. Smith revine de fapt, cel puțin pe alocuri, la determinarea justă a valorii mărfii. Dimpotrivă, în capitolul consacrat ratei naturale sau prețului natural al profitului, atunci când este vorba de problema care urmează de fapt să fie rezolvată, el se pierde în tautologii și locuri comune care nu spun nimic. Într-adevăr, inițial el consideră că valoarea mărfii reglează salariul, profitul și renta funciară. Apoi însă el abordează problema din direcția opusă (ceea ce este mai aproape de aparența empirică și de reprezentarea obișnuită) și încearcă să determine prețul natural al mărfurilor prin adunarea prețului natural al salariului, al profitului și al rentei funciare. Unul dintre principalele merite ale lui Ricardo constă în aceea că a pus capăt confuziei. Când vom vorbi despre Ricardo, vom reveni pe scurt la această chestiune³⁸.

Aici vom remarca doar că *mărimea dată* a valorii mărfii — a fondului din care se plătesc salariul și profitul — îi apare industriașului în mod empiric sub următoarea formă : un anumit preț de piață al mărfii se menține un timp oarecare la același nivel, în pofida tuturor oscilațiilor salariului.

Așadar, trebuie să atragem atenția asupra ideilor ciudate din cartea lui A. Smith : la început el analizează valoarea mărfii și pe alocuri o determină just, atît de just încît se poate spune că, în linii generale, descoperă originea plusvalorii și a formelor ei particulare : el deduce din valoarea mărfii salariul și profitul. Apoi însă pornește pe o cale opusă și caută, dimpotrivă, să deducă valoarea mărfurilor (din care el deduse salariul și profitul) din adunarea prețului natural al salariului, al profitului și al rentei funciare. Acestei împrejurări i se datorește faptul că Smith nu a făcut nicăieri o analiză justă a influenței oscilațiilor salariului, ale profitului etc. asupra prețurilor mărfurilor — lui îi lipsea însăși baza. /VI—265/

/VIII—364/ { *Adam Smith, Valoarea și părțile ei componente.* Ideea greșită a lui Smith — vezi mai sus — pe care el o [formulează] în pofida faptului că inițial avusese o concepție justă reiese și din fraza următoare :

„...Renta intră în alcătuirea prețului mărfurilor în alt fel decît salariul și profitul. Salariul sau profitul, mare sau mic, sînt *cauzele prețului, mare sau mic, al cerealelor, pe cînd renta, mare sau mică, este efectul acestui preț*” („Wealth of N.”, I, ch. II)³⁹. [Versiunea românească, vol. I, p. 103.] /VIII—364/

[8. Greșeala pe care o face Smith
reducînd întreaga valoare a produsului social la venituri.
Contradicții în concepțiile lui asupra venitului brut
și venitului net]

/VI—265/ Trece acum la un alt punct, care este legat de descompunerea prețului sau valorii mărfii (aici continuăm să presupunem că sînt identice). Să admitem că A. Smith a făcut un calcul corect, adică să presupunem că, luînd ca punct de plecare valoarea mărfii, a descompus-o în părțile componente sub forma cărora această valoare se repartizează între diferiții agenți ai producției și că nu a încercat, dimpotrivă, să deducă valoarea din prețul acestor părți componente. Așadar, să facem abstracție de acest lucru. Să facem abstracție și de modul unilateral de tratare în care salariul și profitul sînt considerate doar ca forme de repartitie, și de aceea ambele sînt prezentate ca venituri care pot fi consumate de posesorii lor. Făcînd abstracție de toate acestea, trebuie spus că însuși A. Smith are o îndoială în privința posibilității de a reduce întreaga valoare a produsului la venituri; și de astă dată superioritatea lui față de *Ricardo* nu constă în aceea că el rezolvă just această îndoială, ci în faptul că o exprimă.

/266/ Iată ce spune Adam Smith :

„Aceste trei părți” (salaires, profits, rente du propriétaire¹⁾) „par a constitui, mijlocit sau nemijlocit, *întregul* preț al grîului”.

(Al mărfii în general. Adam Smith se referă aici la grîu deoarece, după părerea lui, în anumite mărfuri renta funciară nu intră ca parte componentă a prețului).

„O a *patra parte* se crede că este necesară pentru reconstituirea capitalului fermierului sau pentru a-l despăgubi pentru istovirea vitelor de muncă și uzura uneltelor de gospodărie agricolă. Dar trebuie ținut seama de faptul că prețul oricărui instrument din inventarul gospodăriei agricole, ca, bunăoară, prețul unui cal de muncă, este și el alcătuit din aceleași trei părți : renta pămîntului pe care este crescut, munca pentru a-l duce la pascut și a-l crește, precum și profiturile fermierului, care avansează atît renta acestui pămînt cît și salariile acestei munci”.

{Aici profitul apare ca forma inițială care include și renta.}

„Deci, cu toate că prețul grîului poate plăti atît prețul calului cît și al întreținerii lui, prețul total al grîului se descompune totuși, mijlocit sau nemijlocit, în aceleași trei părți : rentă, muncă și profit” (b. I, ch. VI [p. 101, 102]). [Versiunea românească, vol. I, p. 38.]

¹⁾ — salarii, profituri, renta proprietarului. — *Nota trad.*

(Este cu desăvîrșire absurd faptul că aici el vorbește deodată de „muncă” în loc de „salariu”, dar nu pune „proprietate funciară” și „capital” în loc de „rentă” și „profit“.)

Este însă evident că aici trebuie să se aibă în vedere următoarele : așa cum fermierul a inclus prețul calului și al plugului în prețul grîului, tot astfel crescătorul de cai și fabricantul de pluguri de la care fermierul a cumpărat calul și plugul au inclus în prețul calului și al plugului prețul uneltelor de producție (crescătorul de cai a inclus, poate, prețul unui alt cal) și al materiei prime (nutrețul și fierul), în timp ce fondul din care crescătorul de cai și fabricantul de pluguri plătesc salariul și profitul (și renta) constă numai din munca nouă pe care ei au adăugat-o, în sfera lor de producție, la suma existentă a valorii capitalului lor constant. Așadar, dacă în ceea ce-l privește pe fermier A. Smith admite că în prețul grîului intră, în afară de salariul plătit sieși și altora și în afară de profit și rentă, și o a patra parte componentă, distinctă de celelalte, adică valoarea capitalului constant consumat, de pildă valoarea uneltelor agricole, a cailor etc., acest lucru este valabil și pentru crescătorul de cai și fabricantul de unelte agricole ; degeaba ne trimite Smith de la Ana la Caiafa. Dealtfel, exemplul cu fermierul este deosebit de nefericit pentru a ne trimite de la Ana la Caiafa, căci, în cazul dat, între componentele capitalului constant există una care nu trebuie deloc să fie cumpărată de la altcineva, și anume semințele ; oare această parte componentă a valorii se descompune pentru cineva în salariu, profit și rentă ?

Dar să mergem, deocamdată, mai departe și să vedem dacă Smith duce pînă la capăt ideea că valoarea oricărei mărfi poate fi redusă la una sau la toate sursele de venit — salariu, profit, rentă funciară —, cu alte cuvinte ideea că toate mărfurile pot fi consumate ca produse destinate consumului sau, în orice caz, pot fi folosite, într-un fel sau altul, pentru nevoi personale (și nu pentru consumul industrial). În prealabil însă, /267/ încă o remarcă. Se poate admite că, de pildă, în cazul fructelor de pădure etc. valoarea acestora se reduce la salariu, deși și în acest caz, de cele mai multe ori, sînt necesare, ca mijloace de muncă, și unele ustensile, de pildă coșuri etc. Dar aici, unde este vorba de producția capitalistă, în general asemenea exemple nu au nici o legătură cu chestiunea în discuție.

În primul rînd, repetarea ideii exprimate în *b. I, ch. VI*.

În *b. II, ch. II (t. II, Garnier, p. 212)* se spune :

„S-a arătat... că prețul celor mai multe mărfuri se descompune în trei părți, din care una plătește salariile muncii, alta profiturile la capital și a treia renta pămîntului”. [Versiunea românească, vol. I, p. 191.]

În conformitate cu aceasta, întreaga valoare a oricărei mărfi se descompune în venituri și revine deci, ca fond de consum, fiecărei clase care trăiește din venitul respectiv. Întrucît însă producția totală a unei țări, de pildă producția anuală, constă numai din suma valorilor mărfurilor produse și întrucît valoarea fiecăreia dintre aceste mărfuri luată aparte se descompune în venituri, rezultă că și suma lor — produsul anual al muncii, venitul brut — poate fi consumată anual sub această formă. Și iată că imediat Smith face el însuși următoarea obiecție :

„...Dacă acesta este cazul cu fiecare marfă luată separat, tot așa trebuie să fie și cu toate mărfurile care compun produsul total anual al pămîntului și muncii din oricare țară în întregul ei. *Prețul total s a u valoarea de schimb* a acestui produs anual se descompune în aceste trei părți și se împarte între diferenții locuitori ai țării, fie ca salarii pentru munca lor, fie ca profituri pentru capitalul lor, fie ca rentă pentru pămîntul lor” (l.c. p. 213). [Versiunea românească, vol. I, p. 191.]

Aceasta este, într-adevăr, consecința necesară. Ceea ce este valabil pentru fiecare marfă în parte este în mod necesar valabil și pentru suma totală a mărfurilor. Dar nu este așa, spune Adam. În continuare el spune :

„Deși întreaga valoare a produsului anual al pămîntului și al muncii din orice țară este astfel împărțită între diferenții săi locuitori și constituie venitul acestora, totuși, după cum în renta unui domeniu particular facem o deosebire între *venitul brut și cel net*, putem face la fel cu venitul *tuturor locuitorilor* unei țări mari” [l.c. p. 213.] [Versiunea românească, vol. I, p. 191].

(„Stop ! Mai sus ne-a spus exact contrariul. În produsul fermierului individual — de pildă, în grîul lui — putem distinge printre părțile în care se descompune valoarea și o a patra parte, și anume cea parte care nu face decît să înlocuiască capitalul constant consumat. Aceasta este *nemișlocit* adevărat în cazul fiecărui fermier în parte. Dar dacă mergem mai departe vedem că partea care pentru el este capital constant se descompune într-un stadiu anterior — în alte mîini, înainte de a fi devenit capital în mîinile lui — în salariu, profit etc., pe scurt în venituri. De aceea, dacă este adevărat că mărfurile, considerate în mîinile producătorilor individuali, conțin o parte de valoare care nu constituie venit, aceasta nu este adevărat atunci cînd este vorba de „*tous les habitants d'un grand pays*” ¹⁾, căci ceea ce în mîinile unuia este capital constant își datorează valoarea faptului că a provenit din mîinile altuia ca preț total al salariului, pro-

¹⁾ — toți locuitorii unei țări mari. — *Nota trad.*

fitului și rentei. Acum el spune exact contrariul.) În continuare A. Smith afirmă :

[268/ „*Arenda brută* a unui domeniu particular constă din ceea ce se plătește de către fermier ; *arenda netă* constă din ceea ce rămâne *proprietarului de pământ* după scăderea cheltuielilor de regie, reparații și toate celelalte *cheltuieli necesare* sau din ceea ce își poate permite, fără a dăuna proprietății sale, să dea fondului rezervat pentru consumul imediat, adică să cheltuiască cu masa etc. ... Bogăția lui reală e în proporție cu *arenda netă*, iar nu cu cea *brută*” [l.c. p. 213, 214]. [Versiunea românească, vol. I, p. 192.]

(În primul rînd, Smith vorbește aici despre lucruri care nu au nici o legătură cu chestiunea în discuție. Ceea ce fermierul plătește ca rentă proprietarului, ca și ceea ce el plătește ca salariu muncitorilor, reprezintă, ca și propriul său profit, acea parte din valoarea sau din prețul mărfii care se descompune în venituri. Întrebarea este însă dacă marfa conține și o altă parte componentă a valorii. Aici el admite acest lucru, așa cum a trebuit să-l admită și în cazul fermierului, deși aceasta nu l-a împiedicat să declare că grîul produs de fermier (adică prețul sau valoarea de schimb a grîului acestuia) se descompune numai în venituri. În al doilea rînd, vom face în treacăt următoarea remarcă. *Avuția* reală de care dispune un fermier ca *fermier* depinde de profitul lui. Dar, pe de altă parte, ca posesor de mărfuri el poate să-și vîndă terenul sau, în cazul în care terenul nu-i aparține, să vîndă întregul capital constant aflat pe acest teren, cum ar fi, de pildă, vitele de muncă, uneltele agricole etc. Valoarea pe care el o poate realiza în acest fel, prin urmare *avuția* de care poate dispune, este condiționată de valoarea, deci și de mărirea capitalului constant care îi aparține. Dar el nu poate să vîndă toate acestea decît unui alt fermier, în mîinile căruia ele nu reprezintă o *avuție* disponibilă, ci capital constant. Așadar, tot nu ne-am mișcat din loc.)

„Venitul *brut* al tuturor locuitorilor unei țări mari cuprinde produsul *total* anual al pămîntului și muncii lor”

(mai înainte am văzut că toată această masă — valoarea ei — se descompune în salariu, profit și rentă, toate fiind forme ale venitului net) ;

„venitul *net* e ceea ce le rămîne după ce se scad cheltuielile de întreținere, mai întîi a capitalului fix, apoi a celui *circulant*”

(așadar, Smith scade acum uneltele și materiile prime) ;

„sau ceea ce, fără a atinge capitalul, pot ei acorda pentru *fondul rezervat consumului*”.

(Așadar, acum aflăm că, în ceea ce privește întreaga țară, prețul sau valoarea de schimb a sumei totale a mărfurilor conține, ca și în cazul capitalistului individual, și o a patra parte, care nu constituie pentru nimeni un venit și nu poate fi redusă nici la salariu, nici la profit, nici la rentă.)

„Toată cheltuiala pentru întreținerea *capitalului fix* trebuie, evident, scăzută din venitul net al societății. Nici *materialele* necesare pentru întreținerea mașinilor, a uneltelor de muncă și a clădirilor de raport etc., nici *produsul muncii necesare* pentru a da acestor materiale forma cerută nu pot face parte din venitul net al societății. *Prețul acestei munci* poate într-adevăr face parte din el, întrucât muncitorii astfel angajați pot plasa *întreaga valoare /269/ a salariilor lor în fondul lor rezervat pentru consumul imediat*. Însă în alte feluri de muncă, și produsul ei trece la acest fond; prețul la cel al muncitorului, iar produsul la acel al altor persoane, ale căror întreținere, confort și distracții sînt sporite prin munca acestor muncitori” (l.c. p. 214—215). [Versiunea românească, vol. I, p. 191—192.]

O concepție totuși mai justă decît concepțiile altor economiști ¹⁾.

Aici A. Smith se abate din nou de la chestiunea la care trebuia să răspundă — cea de-a patra parte din prețul total al mărfii —, acea parte care nu se reduce nici la salariu, nici la profit, nici la rentă. În primul rînd, aici este o mare eroare. În cazul fabricantului de mașini, ca și în cazul oricărui capitalist industrial, munca prin care materia primă a mașinilor etc. capătă forma corespunzătoare se descompune în muncă necesară și supramuncă, așadar nu se reduce numai la salariul muncitorilor, ci și la profitul capitalistului. Dar valoarea materialelor și valoarea instrumentelor cu ajutorul cărora muncitorii dau materialelor forma corespunzătoare nu se reduc nici la una, nici la alta. Faptul că produse care prin însăși natura lor nu sînt destinate consumului individual, ci consumului industrial nu intră în fonds de consommation ²⁾ nu are nici o legătură cu chestiunea în discuție. De pildă, semințele (partea din grîu folosită pentru semănat), prin natura lor, ar putea intra și în fondul de consum, dar din punct de vedere economic ele trebuie să intre în fonds de production ³⁾. În definitiv este absolut inexact că întregul preț al produselor destinate consumului individual intră, împreună cu produsul, în fondul de consum. Pinza, de pildă, dacă nu este folosită pentru vele sau în alte scopuri productive, intră, ca produs, în întregime în consum. Nu același lucru se întîmplă însă cu prețul ei, deoarece o parte din acest preț înlocuiește firele de in, o alta războaiele de țesut etc. și numai o parte din prețul pînzei se reduce la un venit de un fel sau altul.

¹⁾ Această frază a fost adăugată de Marx cu creionul. — *Nota red.*

²⁾ — fondul de consum. — *Nota trad.*

³⁾ — fondul de producție. — *Nota trad.*

Adam ne-a spus că *matières nécessaires* ¹⁾ pentru construirea mașinilor, clădirilor aducătoare de venit etc., ca și mașinile etc. construite cu aceste materii prime, „ne peuvent jamais faire partie de ce revenu *net*” ²⁾, așadar, ele [intră în venitul brut]. Dar imediat după aceea — l.c. b. II, ch. II, p. 220 — el spune contrariul :

„...După cum mașinile și instrumentele de lucru etc., care compun capitalul fix, fie al individului, fie al societății, nu fac parte nici din venitul brut și nici din cel net, tot astfel banii” etc. [Versiunea românească, vol. I, p. 193.]

Aceste rătăcirii ale lui Adam, contradicțiile lui, abaterile de la obiectul discuției dovedesc că în acest caz el a ajuns într-un impas, ceea ce era inevitabil din moment ce a considerat salariul, profitul și renta părți constitutive ale valorii de schimb sau ale prețului total al produsului.

[9. *Say ca vulgarizator al teoriei lui Smith.*
Identificarea de către Say a produsului social brut
cu venitul social. Încercări de a le diferenția la Storch
și la Ramsay]

Say, care încearcă să-și ascundă superficialitatea anostă diluind în fraze absolut generale inconsecvența și erorile lui Smith, spune următoarele :

„Dacă privim o națiune în întregul ei, vedem că ea nu are produs net ; dat fiind că valoarea produselor este egală cu cheltuielile necesare pentru producerea lor, rezultă că, dacă scădem aceste cheltuieli, scădem întreaga valoare a produselor... venitul anual este venitul brut” („*Traité d'Écon. Politique*”, 3e édit., t. II. Paris, 1817, p. 469).

Valoarea sumei produselor confecționate într-un an este egală cu cantitatea de timp de muncă /270/ materializată în ele. Dacă din produsul anual se scade această valoare totală, atunci într-adevăr, întrucît este vorba de valoare, nu mai rămîne nici o valoare și, prin urmare, nici vorbă nu mai poate fi nici de venit net, nici de venit brut. Dar Say consideră că valorile produse anual sînt consumate tot anual. De aceea, pentru națiune în întregul ei nu există produs net, ci numai produs brut. În primul rînd, este inexact că valorile produse anual sînt consumate anual. Acest lucru nu este valabil

¹⁾ — materiile prime necesare. — *Nota trad.*

²⁾ — nu pot face niciodată parte din acest venit *net*. — *Nota trad.*

pentru o mare parte a capitalului fix. O mare parte din valorile produse anual intră în procesul de muncă fără să intre în procesul de valorificare, ceea ce înseamnă că valoarea totală nu este consumată în întregime în cursul anului. În al doilea rând, o anumită parte din valorile consumate anual o constituie valorile care, fără a intra în fondul de consum, sînt consumate ca means of production¹⁾, care sînt redade — fie sub forma lor naturală, fie sub forma de echivalente — procesului de producție din care au ieșit. A doua parte o constituie valorile care, după scăderea primei părți, pot intra în consumul individual. Ele formează produsul net.

Iată ce spune Storch despre aceste ineptii ale lui Say :

„Este clar că valoarea produsului anual se divide în parte în capitaluri și în parte în profituri și că fiecare dintre aceste porțiuni ale valorii produsului anual va cumpăra regulat produsele de care națiunea are nevoie atît pentru conservarea capitalului ei cît și pentru reînnoirea fondului ei de consum” (Storch, „Cours d'Éc. Pol.”, t. V : „*Considérations sur la nature du revenu national*”, Paris, 1824, p. 134, 135). „Se pune întrebarea dacă venitul unei familii care trăiește din munca ei proprie, fapt des întîlnit în Rusia..., dacă venitul unei asemenea familii este egal cu produsul brut al pămîntului ei, al capitalului ei și al muncii ei ? Poate oare ea să locuiască în hambarele sau în grajdurile pe care le are, să mănince sămînța și nutrețul vitelor, să se îmbrace cu pieile vitelor de muncă, să se distreze cu uneltele agricole ? Potrivit tezei d-lui Say, la toate aceste întrebări ar trebui să se răspundă afirmativ” (l.c. p. 135, 136). „Pentru Say produsul brut este venitul societății și de aici el trage concluzia că societatea poate consuma o valoare egală cu acest produs” (l.c.p. 145). „Venitul (net) al unei națiuni nu constă din excedentul valorilor produse peste *totalitatea valorilor consumate*, cum consideră Say, ci numai din excedentul peste *valorile consumate pentru producție*”. Deci, „dacă o națiune consumă într-un an tot acest excedent, ea consumă întregul ei venit (net)” (l.c. p. 146). „Dacă admitem că venitul unei națiuni este egal cu produsul ei brut, cu alte cuvinte că nu trebuie scăzut din acest venit nici un *capital*, atunci trebuie totodată să admitem că ea poate cheltui în mod *neproductiv* întreaga valoare a produsului ei anual fără a prejudicia cîtuși de puțin viitorul ei venit” (l.c. p. 147). „*Produsele care constituie capitalul [constant] al unei națiuni nu pot fi consumate*” (l.c. p. 150).

Ramsay (George), în „*An Essay on the Distribution of Wealth*” (Edinburgh, 1836), vorbind despre aceeași chestiune — adică despre ceea ce A. Smith numește *quatrième partie du prix total*²⁾, iar eu capital constant, spre deosebire de capitalul cheltuit pentru salarii — face următoarea remarcă :

1271/ „Ricardo” — spune el — „uită că întregul produs nu se împarte numai în salariu și profit, ci că mai este necesară o parte pentru înlocuirea capitalului fix” (p. 174, notă).

¹⁾ — mijloace de producție. — *Nota trad.*

²⁾ — a patra parte a prețului total. — *Nota trad.*

Prin „fixed capital”¹⁾ Ramsay înțelege nu numai uneltele de producție etc., ci și materiile prime, într-un cuvânt ceea ce eu numesc capital constant în cadrul fiecărei sfere de producție. Când vorbește de împărțirea produsului în profit și salariu, Ricardo presupune întotdeauna că capitalul avansat pentru producția propriuzisă și consumat în ea a fost deja scăzut. Cu toate acestea însă, în ceea ce privește principalul Ramsay are dreptate. Prin faptul că nu merge mai departe în analiza părții constante a capitalului, prin faptul că o subestimează, Ricardo comite greșeli grosolane, și îndeosebi confundă profitul cu plusvaloarea, iar apoi face greșeli când analizează oscilațiile ratei profitului etc.

Să vedem acum ce spune însuși Ramsay :

„În ce fel se poate face o comparație între produs și capitalul cheltuit pentru el?... Dacă avem în vedere o națiune în întregul ei... este evident că diferitele elemente ale capitalului cheltuit trebuie să fie toate reproduse în diferitele ramuri de producție, deoarece în caz contrar producția țării nu ar mai putea avea loc în proporțiile de pînă atunci. Materiile prime ale industriei, uneltele folosite în industrie și cele folosite în agricultură, numeroasele și complicatele mașini utilizate în industrie, clădirile necesare pentru producerea și păstrarea produselor, toate acestea trebuie să facă parte atît din produsul total al țării cît și din toate avansurile întreprinzătorilor. De aceea, cantitatea produsului total poate fi comparată cu cantitatea avansurilor întrucît se consideră că fiecare articol se află alături de unul similar” (l.c. p. 137—139). „În ceea ce privește însă capitalistul individual, întrucît el nu „*înlocuiește* în natura” cheltuielile lui, ci, în cea mai mare parte, trebuie să le obțină prin schimb, în care scop are nevoie de o anumită parte din produs, fiecare întreprinzător capitalist individual trebuie să dea mult mai multă atenție valorii de schimb a produsului decît cantității acestuia” (l.c. p. 145, 146). „Cu cît valoarea produsului depășește mai mult valoarea capitalului avansat, cu atît profitul va fi mai mare. Așadar, capitalistul va calcula profitul comparînd valoare cu valoare, și nu cantitate cu cantitate... Profitul trebuie să crească sau să scadă exact în aceeași măsură în care scade sau crește partea din produsul brut sau din valoarea acestuia de care este nevoie pentru *înlocuirea avansurilor necesare*. De aceea, rata profitului depinde de doi factori : 1) de partea din produsul total care revine muncitorilor ; 2) de partea care trebuie să fie pusă deoparte în vederea înlocuirii capitalului fix, în natura sau prin schimb” (l.c. p. 146—148, *passim*).

{ Ceea ce spune aici Ramsay despre rata profitului urmează să fie analizat în cap. III, care tratează despre profit⁴⁰. Este important că el subliniază corect acest element. Pe de o parte, Ricardo are dreptate cînd spune că ieftinirea mărfurilor care constituie capitalul constant (tocmai pe acesta îl are în vedere Ramsay cînd vorbește de capital fix) depreciază întotdeauna o anumită parte din capitalul existent. Acest lucru este valabil îndeosebi pentru capitalul fix propriu-zis : mașini etc. Pentru capitalistul individual, faptul că plusvaloarea crește în comparație cu întregul său capital

¹⁾ — capital fix. — *Nota trad.*

nu constituie nici un avantaj dacă această creștere a nivelului ei este provocată de scăderea valorii totale a capitalului său constant (pe care capitalistul îl posedă încă înainte de scăderea acestei valori). Dar acest lucru este valabil numai într-o foarte mică măsură pentru partea de capital care constă din materii prime sau din mărfuri finite (care nu intră în capitalul fix). Masa existentă a acestora care poate suferi o asemenea depreciere este întotdeauna o mărime neînsemnată în comparație cu producția totală. Pentru capitalistul individual acest lucru nu este valabil decât într-o măsură neînsemnată atunci când este vorba de partea din capital care este investită în capitalul circulant. Pe de altă parte, este limpede că — întrucît profitul reprezintă plusvaloarea raportată la întregul capital avansat și întrucît cantitatea de muncă ce poate fi absorbită nu depinde de valoarea, ci de masa materiei prime și de eficiența mijloacelor de producție, adică nu de valoarea lor de schimb, ci de valoarea lor de întrebuințare — lucrurile se prezintă astfel: cu cît munca în ramurile al căror /272/ produs participă la formarea capitalului constant este mai productivă, cu cît cheltuielile pentru capitalul constant necesar pentru a produce o anumită cantitate de plusvaloare sînt mai mici, cu atît raportul dintre această plusvaloare și întregul capital avansat este mai mare, deci cu atît rata profitului este mai mare, presupunînd că masa plusvalorii rămîne aceeași.}

(Ceea ce Ramsay consideră ca fiind două fenomene independente — și anume înlocuirea produsului prin produs în procesul producției atunci când este vorba de întreaga țară și înlocuirea valorii prin valoare atunci când este vorba de capitalistul individual — nu constituie decât două aspecte, de care trebuie să se țină seama — chiar și în ceea ce privește capitalul individual — în analiza *procesului de circulație a capitalului, care este în același timp și proces de reproducție.*)

Ramsay nu a rezolvat dificultatea reală care l-a preocupat pe A. Smith și l-a încurcat în tot felul de contradicții. Pentru a o prezenta mai pregnant, o vom formula precum urmează: întregul capital (ca valoare) se reduce la muncă; el nu este altceva decât o anumită cantitate de muncă materializată. Dar munca plătită este egală cu salariile muncitorilor, iar cea neplătită cu profitul capitaliștilor. Prin urmare, întregul capital poate fi redus, direct sau indirect, la salariu și profit. Sau poate că undeva se efectuează o muncă ce nu se reduce nici la salariu, nici la profit, avînd ca scop doar înlocuirea valorilor care au fost consumate în procesul de producție și care sînt totodată și condiții ale reproducției? Dar cine efectuează această muncă din moment ce orice muncă a muncitorului se des-

compune în două părți, dintre care una este destinată refacerii propriei lui capacități de muncă, iar cealaltă constituie profitul la capital ?

[10] *Analiza modului în care este posibil ca profitul anual și salariul anual să cumpere mărfurile produse anual, care, în afară de profit și de salariu, conțin și capital constant* ⁴¹

[a] *Imposibilitatea înlocuirii capitalului constant al producătorilor de obiecte de consum prin schimbul între acești producători]*

Pentru a înlătura orice elemente de prisos vom face în prealabil următoarea remarcă. Atunci când capitalistul transformă o parte din profitul lui, din venitul lui, în capital, în mijloace de muncă și în material al muncii, el le plătește pe amîndouă cu aceea parte a muncii pe care muncitorul a prestat-o gratuit pentru capitalist. Avem aici o nouă cantitate de muncă, care constituie echivalentul unei noi cantități de mărfuri, și anume mărfuri care, prin valoarea lor de întrebuințare, reprezintă mijloace de muncă și material al muncii. În acest caz este deci vorba de acumularea capitalului și nu există nici o dificultate ; este vorba de creșterea capitalului constant peste limitele lui anterioare sau de formarea unui nou capital constant peste masa de capital deja existentă și care urmează să fie înlocuită. Dificultatea apare în momentul în care este vorba de reproducția capitalului constant *existent*, și nu de formarea unui nou capital constant peste cel care urmează să fie produs. Noul capital constant își are, evident, originea în profit ; el a existat un moment sub forma de venit, care ulterior s-a transformat în capital. Această parte a profitului se reduce la *timpul de supramuncă pe care societatea ar trebui să-l cheltuiască în permanență, chiar dacă nu ar exista capitalul, pentru a avea un așa-zis fond de dezvoltare, a cărui necesitate este determinată de creșterea populației.*

{ O bună explicație a capitalului constant, dar numai sub aspectul valorii lui de întrebuințare, găsim la Ramsay, l.c. p. 166, unde se spune :

„Oricum s-ar schimba mărimea venitului brut” (al fermierului, de pildă), „cantitatea de venit necesară pentru înlocuirea a ceea ce a fost consumat sub diferite forme în procesul de producție nu poate suferi nici o schimbare. Această cantitate trebuie să fie considerată *constantă* atîta timp cît producția are loc în aceleași proporții”. }

Aşadar, în primul rînd, trebuie să se pornească de la următorul fapt : formarea de capital constant nou, spre deosebire de reproducţia capitalului constant existent, are ca sursă profitul, presupunîndu-se, pe de o parte, că salariul ajunge numai pentru reproducerea capacităţii de muncă şi, pe de altă parte, că întreaga plusvaloare intră în categoria „profit”, întrucît capitalistul industrial este acela care *îşi apropiază nemijlocit* întreaga plusvaloare, indiferent cui şi unde trebuie el să cedeze ulterior o parte din ea.

{„Întreprinzătorul capitalist este distribuitorul general al avuţiei ; el plăteşte muncitorului salariul, capitalistului (posesor de bani) dobinda, proprietarului funciar renta” (*Ramsay*, p. 218, 219).

Denumind întreaga plusvaloare profit, noi considerăm capitalistul 1) as the person who immediately appropriates the whole surplus value created ; 2) as the distributor of that surplus value between himself, the moneyed capitalist, and the proprietor of the soil ¹⁾. }

/VII—273/ Dar faptul că acest nou capital constant provine din profit nu înseamnă decît că el îşi datorează existenţa unei părţi din supramunca muncitorilor. Este la fel ca în cazul sălbaticului, care, în afară de timpul cheltuit pentru vînătoare, trebuie să cheltuiască un anumit timp pentru a-şi face arcul, sau ca în cazul ţăranului care, în condiţiile agriculturii patriarhale, în afară de timpul afectat cultivării pămîntului trebuie să cheltuiască o anumită cantitate de timp de muncă pentru confecţionarea majorităţii uneltelor lui.

Dar aici se ridică următoarea întrebare : cine munceşte pentru a înlocui echivalentul capitalului constant deja cheltuit în producţie ? Partea de muncă pe care muncitorul o efectuează pentru sine înlocuieşte salariul lui sau, dacă considerăm producţia în ansamblu, creează salariul lui. Dimpotrivă, supramunca lui, care formează profitul, constituie în parte fondul de consum al capitalistului, iar în parte se transformă în capital adiţional. Dar cu această supramuncă, sau cu profitul, capitalistul nu înlocuieşte capitalul care a fost deja cheltuit în propria lui producţie. <Dacă lucrurile s-ar petrece astfel, plusvaloarea nu ar fi un fond pentru formarea unui nou capital, ci un fond pentru conservarea vechiului capital.> Munca necesară, care formează salariul, şi supramunca, care formează profitul, epuizează întreaga zi de muncă şi nu mai lasă timp pentru nici un fel de altă muncă. (Labour of superintendence²⁾) efectuată

¹⁾ — 1) ca persoană care îşi apropiază nemijlocit întreaga plusvaloare creată ; 2) ca distribuitor al acestei plusvalori între el, capitalistul posesor de bani, şi proprietarul pămîntului. — *Nota trad.*

²⁾ — munca de supraveghere. — *Nota trad.*

ipotețic de capitalist este inclusă în salariu. Sub acest aspect capitalistul este muncitor salariat, deși nu al altui capitalist, ci al propriului său capital.) Care este deci sursa, munca care înlocuiește capitalul constant ?

Partea din capital care este cheltuită pentru salarii e înlocuită (facem abstracție de supramuncă) prin producția nouă. Muncitorul consumă salariul, dar el adaugă tot atita muncă nouă cît a distrus din cea veche ; și dacă considerăm întreaga clasă muncitoare în ansamblu, fără a ține seama de diviziunea muncii, vedem că muncitorul reproduce nu numai aceeași valoare, ci și aceleași valori de întrebuițare, așa că — în funcție de productivitatea muncii lui — aceeași valoare, aceeași cantitate de muncă se reproduce sub forma unei mase mai mari sau mai mici de aceleași valori de întrebuițare.

Indiferent în ce moment am considera societatea, vedem că în toate sferile de producție există concomitent, deși în proporții foarte diferite, un anumit capital constant — presupus ca condiție a producției — care aparține odată pentru totdeauna producției și care trebuie să fie redat acesteia așa cum sămînța este redată solului. *Valoarea* acestei părți constante poate, ce-i drept, să scadă sau să crească, în funcție de cheltuielile mai mici sau mai mari care sînt necesare pentru reproducția mărfurilor din care constă această parte. Dar această *schimbare de valoare* nu împiedică niciodată partea constantă a capitalului, care intră în procesul de producție ca condiție a producției, să reprezinte în acest proces o valoare dinainte dată, care trebuie să repara în valoarea produsului. Așadar, aici această schimbare de valoare a capitalului constant poate să nu fie luată în considerare. În orice împrejurări, capitalul constant reprezintă aici o anumită cantitate de muncă *trecută, materializată*, care trece în valoarea produsului ca unul din factorii care o determină. De aceea, pentru a simplifica datele problemei, să presupunem că cheltuielile de producție⁴² ale părții constante a capitalului, sau valoarea ei, rămîn de asemenea invariabile, constante. Lucrurile nu se schimbă cu nimic nici dacă, de pildă, valoarea capitalului constant nu intră în întregime în produsele obținute în cursul unui singur an, ci — asemenea valorii capitalului fix — abia în masa produselor obținute într-un șir de ani. Căci aici este vorba numai de acea parte a capitalului constant care este efectiv consumată în cursul unui an și care trebuie deci să fie înlocuită în cursul aceluiași an.

Evident, problema reproducției capitalului constant face parte din secțiunea care tratează despre procesul de producție sau pro-

cesul de circulație al capitalului, dar aceasta nu ne împiedică să analizăm problema fundamentală chiar aici.

/274/ Să luăm în primul rînd salariul muncitorului. Acesta primește o anumită sumă de bani în care — presupunînd că lucrează pentru capitalist 12 ore — sînt materializate, să zicem, 10 ore de muncă. Salariul se transformă în mijloace de subzistență. Toate mijloacele de subzistență sînt mărfuri. Să presupunem că prețul acestor mărfuri este egal cu valoarea lor. În valoarea mărfurilor se găsește însă o parte componentă care acoperă valoarea materiilor prime cuprinse în ele și a mijloacelor de producție uzate. Toate părțile componente ale valorii acestor mărfuri luate laolaltă conțin însă, ca și salariul cheltuit de muncitor, numai 10 ore de muncă. Să presupunem că $\frac{2}{3}$ din valoarea acestor mărfuri constau din valoarea capitalului constant cuprins în ele, iar $\frac{1}{3}$ constă din munca ce a încheiat procesul de producție, transformînd produsul în obiect de consum. Așadar, prin cele 10 ore de muncă vie, muncitorul înlocuiește $\frac{2}{3}$ capital constant și $\frac{1}{3}$ muncă vie (adăugată obiectului în cursul anului). Dacă mijloacele de subzistență, mărfurile pe care le cumpără muncitorul nu ar conține capital constant, dacă materia primă necesară pentru producerea acestora nu ar fi costat nimic și dacă nu ar fi fost nevoie de unelte de muncă, atunci ar exista două posibilități. Sau mărfurile ar conține, ca și înainte, o muncă de 10 ore. În acest caz, muncitorul ar înlocui 10 ore de muncă vie prin 10 ore de muncă vie. Sau aceeași masă de valori de întrebuințare în care se transformă salariul și de care el are nevoie pentru reproducerea capacității sale de muncă ar costa numai $3\frac{1}{3}$ ore de muncă (presupunînd că nu e nevoie de unelte și nici de materii prime care să fie ele însele produse ale muncii). În acest caz, munca necesară a muncitorului ar reprezenta numai $3\frac{1}{3}$ ore, iar salariul său ar scădea de fapt la $3\frac{1}{3}$ ore timp de muncă materializat.

Să presupunem că marfa respectivă este pînză și că 12 coți de pînză (aici, firește, nu ne interesează prețul real) = 36 de șilingi sau 1 l. st. și 16 șilingi. Să admitem că $\frac{1}{3}$ din această sumă reprezintă munca adăugată, iar $\frac{2}{3}$ materia primă (firele) și uzura mașinilor. Să presupunem că timpul de muncă necesar = 10 ore; deci supramunca = 2 ore. Să zicem că o oră de muncă exprimată în bani = 1 șiling. În acest caz, cele 12 ore de muncă = 12 șilingi, salariul = 10 șilingi, profitul = 2 șilingi. Să presupunem că muncitorul și capitalistul au cheltuit întregul salariu și întregul profit — deci cei 12 șilingi, deci întreaga valoare care a fost adăugată materiei prime și mașinilor, întreaga cantitate de timp de muncă nou care a fost materializată în transformarea firelor în pînză —

pentru a cumpăra aceeași pînză ca obiect de consum. (Este posibil ca ulterior să se cheltuiască mai mult decît o zi de muncă pentru cumpărarea propriului produs.) Un cot de pînză costă 3 șilingi. Cu 12 șilingi, muncitorul și capitalistul, salariul și profitul puse laolaltă, pot cumpăra numai 4 coți de pînză. Acești 4 coți de pînză conțin 12 ore de muncă, dintre care însă numai 4 reprezintă munca nou adăugată, pe cînd 8 reprezintă munca materializată în capitalul constant. Cu cele 12 ore de muncă, salariul și profitul împreună cumpără numai $\frac{1}{3}$ din produsul lor total, întrucît $\frac{2}{3}$ din acest produs total reprezintă capital constant. Cele 12 ore de muncă se descompun în $4 + 8$, dintre care 4 se înlocuiesc pe ele însele, iar 8 înlocuiesc munca ce, independent de munca adăugată în cursul procesului țesutului, a intrat în acest proces sub o formă deja materializată, sub formă de fire și mașini.

Așadar, în ceea ce privește partea produsului sau a mărfii care este schimbată pe salariu și profit, sau cumpărată cu acestea, ca obiect de consum (sau chiar pentru nevoile reproducerii, căci scopul în care a fost cumpărată marfa nu schimbă nimic), este clar că partea din valoarea acestui produs corespunzătoare capitalului constant este plătită din fondul de muncă nou adăugată, care se descompune în salariu și profit. Cît de mult sau cît de puțin capital constant și cît de multă sau cît de puțină muncă adăugată în timpul ultimului proces de producție se cumpără cu salariul și profitul ultimului produs, în ce proporții se plătește muncă adăugată în ultimul stadiu al producției și în ce proporții muncă materializată în capital constant, toate acestea depind de proporția inițială în care au intrat, în marfa finită, ca părți componente ale valorii. Pentru simplificare presupunem că raportul este de $\frac{2}{3}$ muncă materializată în capital constant și $\frac{1}{3}$ muncă nou adăugată.

/275/ Acum sînt clare următoarele două momente :

În primul rînd. Raportul pe care l-am presupus în cazul pînzei, adică în cazul cînd muncitorul și capitalistul realizează salariul și profitul în mărfurile produse de ei înșiși, cînd cumpără o parte din propriul lor produs, acest raport nu se schimbă atunci cînd ei cheltuiesc aceeași cantitate de valoare pentru alte produse. Întrucît am presupus că fiecare marfă conține $\frac{2}{3}$ capital constant și $\frac{1}{3}$ muncă nou adăugată, rezultă că salariul și profitul laolaltă nu pot niciodată să cumpere decît $\frac{1}{3}$ din produs. Cele 12 ore timp de muncă = 4 coți pînză. Dacă acești 4 coți de pînză sînt transformați în bani, ei există sub forma de 12 șilingi. Dacă, la rîndul lor, acești 12 șilingi sînt transformați nu în pînză, ci în altă marfă, ei cumpără marfă în valoare de 12 ore de muncă, dintre care 4 reprezintă munca nou

adăugată, iar 8 munca materializată în capitalul constant. Acest raport este deci general dacă se presupune că în celelalte mărfuri între munca adăugată în ultimul stadiu de producție și munca materializată în capitalul constant există același raport inițial ca și în pînză.

În al doilea rînd. Dacă munca nou adăugată într-o zi = 12 ore, atunci numai 4 din cele 12 ore se înlocuiesc pe ele însele, adică înlocuiesc munca vie, nou adăugată, în timp ce 8 plătesc munca materializată în capitalul constant. Dar cine plătește cele 8 ore de muncă vie care nu sînt înlocuite de ea însăși? Ele sînt plătite de cele 8 ore de muncă materializată care sînt cuprinse în capitalul constant și care se schimbă pe cele 8 ore de muncă vie.

Este deci în afară de orice îndoială că acea parte din marfa finită care e cumpărată cu suma totală a salariilor și a profiturilor — luate laolaltă acestea nu reprezintă altceva decît cantitatea totală de muncă nou adăugată capitalului constant — este înlocuită în toate elementele ei; e înlocuită atît munca nou adăugată pe care o conține această parte, cît și cantitatea de muncă cuprinsă în capitalul constant. De asemenea este în afară de orice îndoială că munca cuprinsă în capitalul constant și-a căpătat aici echivalentul din fondul de muncă vie, nou adăugată ei.

Dar aici apare dificultatea. *Produsul total* al muncii de 12 ore a țesătorului — acest produs total e cu totul diferit de ceea ce a produs această muncă de țesătorie în sine — este egal cu 12 coți de pînză în valoare de 36 de ore de muncă sau 36 de șilingi. Dar salariul și profitul laolaltă, sau timpul de muncă total de 12 ore, pot cumpăra *numai* 12 din aceste 36 de ore de muncă, adică pot cumpăra numai 4 coți din produsul total, atît și nimic mai mult. Ce se va întîmpla cu restul de 8 coți? (*Forcade, Proudhon*⁴³).

Vom remarca, în primul rînd, că acești 8 coți nu reprezintă altceva decît capitalul constant cheltuit. Acest capital constant a căpătat însă o altă formă de valoare de întrebuițare. El există acum sub forma unui nou produs, adică nu mai există sub formă de fire, război de țesut etc., ci sub formă de pînză. Acești 8 coți de pînză, ca și ceilalți 4 care au fost cumpărați cu salariul și profitul, conțin, sub aspectul valorii, $\frac{1}{3}$ muncă adăugată în procesul țesutului și $\frac{2}{3}$ muncă trecută, materializată în capital constant. Dar dacă mai înainte, în cazul celor 4 coți, $\frac{1}{3}$ din munca nou adăugată acoperea munca de țesător cuprinsă în cei 4 coți, adică se acoperea pe sine însăși, iar celelalte $\frac{2}{3}$ din munca de țesător acopereau capitalul constant cuprins în acești 4 coți, acum, dimpotrivă, capitalul constant cuprins în cei 8 coți de pînză este acoperit de $\frac{2}{3}$ din capitalul con-

stant, iar munca nou adăugată cuprinsă în ei este acoperită de $\frac{1}{3}$ din capitalul constant.

Ce se va întâmpla deci cu acești 8 coți de pînză, care cuprind, care au absorbit valoarea întregului capital constant conservat în cursul celor 12 ore de muncă ale țesătorului sau a intrat în procesul de producție al acestuia, iar acum există sub formă de produs destinat consumului direct, individual (nu industrial) ?

Acești 8 coți aparțin capitalistului. Dacă ar voi să-i consume el însuși, așa cum a consumat cele $\frac{2}{3}$ de cot care reprezintă $\frac{1}{276}$ profitul lui, el nu ar putea să reproducă capitalul constant care participă la procesul de 12 ore al țesutului ; în general, în măsura în care este vorba de capitalul care participă la acest proces de 12 ore, el nu ar mai putea să fie capitalist. El vinde deci cei 8 coți de pînză, îi transformă într-o sumă de bani care reprezintă 24 de șilingi, sau 24 de ore de muncă. Dar tocmai aici apare dificultatea. Cui îi vinde el ? Cui aparțin banii în care el îi transformă ? La aceste chestiuni vom reveni îndată. Deocamdată să urmărim evoluția procesului.

De îndată ce capitalistul a transformat în bani, a vîndut, a transpus în forma de valoare de schimb cei 8 coți de pînză, adică partea de valoare din produsul său a cărei valoare este egală cu capitalul constant avansat de el, cu banii obținuți el cumpără din nou mărfuri, care (sub raportul valorilor lor de întrebuițare) sînt de același fel cu cele din care era inițial constituit capitalul său constant : el cumpără fire, un război de țesut etc. El repartizează cei 24 de șilingi, în vederea cumpărării de materie primă și de mijloace de producție, în proporția în care acestea sînt necesare pentru fabricarea unei noi pînze.

Așadar, sub aspectul valorii de întrebuițare capitalul său constant este înlocuit prin noi produse, care sînt create de o muncă la fel cu aceea care a creat produsele din care el era constituit inițial. Capitalistul a reprodus capitalul constant. Dar aceste noi fire, acest nou război de țesut etc. constau și ele (conform presupunerii) din $\frac{2}{3}$ capital constant și $\frac{1}{3}$ muncă nou adăugată. Așadar, dacă primii 4 coți de pînză (muncă nou adăugată și capital constant) au fost plătiți exclusiv de munca nou adăugată, acești 8 coți de pînză sînt înlocuiți de propriile lor elemente nou create, necesare pentru producția dată, care constau în parte din muncă nou adăugată și în parte din capital constant. Așadar, cel puțin o parte din capitalul constant se schimbă pe capital constant sub o altă formă. Înlocuirea produselor este reală, pentru că, concomitent cu preluarea firelor și transformarea lor în pînză, inul se transformă în

fire, iar sămînța de in se transformă în in ; și tot astfel, concomitent cu uzarea războiului de țesut, se fabrică unul nou și, în timp ce se fabrică noul război de țesut, se pregătesc noi cantități de lemn și fier. Concomitent cu producerea elementelor într-o sferă de producție, ele sînt prelucrate în altă sferă. Și, cu toate că fiecare dintre aceste procese de producție *concomitente* reprezintă o fază mai înaltă a fabricării produsului, în toate aceste procese se consumă concomitent, în diferite proporții, capital constant.

Valoarea produsului finit, a pînzei, se descompune deci în două părți, dintre care una cumpără din nou elementele produse concomitent ale capitalului constant, iar cealaltă este cheltuită pentru obiecte de consum. Pentru simplificare, facem aici cu totul abstracție de retransformarea unei părți din profit în capital, cu alte cuvinte presupunem, așa cum am făcut în tot cursul acestei analize, că salariul și profitul, adică întreaga cantitate de muncă adăugată capitalului constant, se consumă ca venit.

Rămîne doar să răspundem la întrebarea : cine cumpără partea din produsul total cu a cărei valoare se vor cumpăra elementele nou produse între timp ale capitalului constant ? Cine cumpără cei 8 coți de pînză ? Pentru a preîntîmpina orice faux fuyants ¹⁾, presupunem că este vorba de un sort de pînză special destinat consumului individual și nu de unul destinat consumului industrial, cum ar fi, de pildă, pînza pentru vele. De asemenea, în cazul de față, trebuie să lăsăm la o parte operațiile comerciale pur intermediare, întrucît ele au doar rolul de a mijloci. De pildă, dacă cei 8 coți de pînză sînt vînduți unui negustor și nu trec prin mîinile unui singur negustor, ci a 20 de negustori, fiind cumpărați și vînduți din nou de 20 de ori, a 20-a oară ei trebuie să fie, în sfîrșit, vînduți de negustor adevăratului consumator ; acesta plătește deci în realitate sau producătorului, sau *ultimului* negustor, celui de-al 20-lea, care față de consumator reprezintă pe *primul negustor*, adică pe adevăratul producător. Aceste tranzacții intermediare întîrzie sau, dacă vreiți, mijlocesc tranzacția finală, dar nu o explică. Problema rămîne aceeași indiferent dacă întrebăm cine cumpără cei 8 coți de pînză de la fabricantul de pînză sau dacă întrebăm /277/ cine îi cumpără de la al 20-lea negustor, în mîinile căruia au ajuns printr-o serie întregă de schimburi.

Acești 8 coți de pînză, întocmai ca și primii 4 coți, trebuie să treacă în fondul de consum. Aceasta înseamnă că ei nu pot fi plătiți decît din salariu și profit, deoarece salariul și profitul sînt

¹⁾ — subterfugii. — *Nota trad.*

unicele surse de venit ale producătorilor, singurii care figurează aici ca consumatori. Cei 8 coți de pînză conțin 24 de ore de muncă. Să presupunem deci (considerînd 12 ore de muncă ca zi normală îndeobște admisă) că muncitorul și capitalistul din alte două ramuri cheltuiesc întregul lor salariu și profit pe pînză, așa cum muncitorul și capitalistul din industria textilă au cheltuit pe pînză întreaga lor zi de muncă (muncitorul cele 10 ore ale sale, iar capitalistul cele 2 ore de plusvaloare pe care le-a primit de la muncitor și pe care le are grație muncitorului, adică grație celor 10 ore). În acest caz, fabricantul de pînză ar vinde acești 8 coți; valoarea capitalului său constant corespunzătoare celor 12 coți ar fi înlocuită și această valoare ar putea fi din nou cheltuită pentru cumpărarea mărfurilor care constituie capitalul constant, deoarece aceste mărfuri — firele, războiul de țesut etc. —, care se găsesc pe piață, au fost produse în același timp în care firele și războiul de țesut au fost transformate în pînză. Faptul că *producerea* firelor și a războiului de țesut are loc concomitent cu procesul de producție în care ele intră ca produse, dar din care nu mai ies ca produse, explică de ce partea din valoarea pînzei care este egală cu valoarea materialului transformat în pînză — firele, războiul de țesut etc. — poate fi din nou transformată în fire, război de țesut etc. Dacă producerea elementelor pînzei nu ar avea loc concomitent cu producerea pînzei înseși, cei 8 coți de pînză, chiar dacă ar fi vînduți, transformați în bani, nu ar putea fi retransformați, din bani, în elementele constante ale pînzei¹⁾. Așa cum se întîmplă acum, de pildă, din cauza războiului civil din America, cu firele sau cu țesăturile fabricanților din industria bumbacului. Simpla vînzare a produsului lor nu le asigură această retransformare, deoarece nu se găsește bumbac pe piață.

Pe de altă parte însă, deși pe piață se găsesc noi fire, un nou război de țesut etc. și, prin urmare, procesul de producere a unor noi fire, a unui nou război de țesut a avut loc concomitent cu transformarea în pînză a firelor existente și a războiului de țesut existent, adică, deși firele și războiul de țesut au fost produse concomitent cu pînza, cei 8 coți de pînză nu pot fi retransformați în aceste elemente materiale ale capitalului constant din industria textilă atîta timp cît nu au fost vînduți, atîta timp cît nu au fost transformați în bani. Prin urmare, producerea reală și continuă a elementelor pînzei, care se desfășoară paralel cu producerea pînzei înseși, încă nu ne explică reproducția capitalului constant atîta timp cît nu știm

¹⁾ Aceste două fraze au fost scrise de Marx pe marginea manuscrisului de-a curmezișul, cu indicația de a fi introduse aici. — *Nota red.*

de unde provine fondul necesar pentru a cumpăra cei 8 coți de pînză, pentru a le reda forma de bani, de valoare de schimb autonomă.

Pentru a rezolva această ultimă dificultate, am presupus că B și C — să zicem un cizmar și un măcelar — cheltuiesc pe pînză întreaga sumă a salariilor și a profiturilor lor, adică cele 24 de ore timp de muncă de care dispun ei. Am rezolvat astfel problema lui A, a țesătorului. Întregul lui produs, cei 12 coți de pînză, în care sînt materializate 36 de ore de muncă, a fost înlocuit exclusiv prin salarii și profituri, adică prin întreaga cantitate de timp de muncă nou adăugat capitalului constant în sferile de producție A, B și C. Întregul timp de muncă cuprins în pînză — atît cel preexistent în capitalul ei constant cît și cel nou adăugat în procesul țesutului — a fost schimbat contra unui timp de muncă care nu preexista sub formă de capital constant în vreo sferă de producție, ci a fost adăugat concomitent capitalului constant, *în ultimul stadiu al producției*, în cele trei sfere de producție — A, B și C.

Așadar, dacă, ca și mai înainte, ar fi greșit să se spună că valoarea inițială a pînzei se reduce pur și simplu la salariu și profit — căci în realitate ea se reduce la o valoare egală cu suma salariului și a profitului, adică cu 12 ore de țesut, și la cele 24 de ore de muncă ce, independent de procesul țesutului, erau cuprinse în fire, în războiul de țesut, într-un cuvînt în capitalul constant —, ar fi însă just să se spună că echivalentul celor 12 coți de pînză, adică cei 36 de șilingi în schimbul cărora au fost vînduți, se descompune numai în salariu și profit, că, prin urmare, nu numai munca de țesător, ci și munca cuprinsă în fire și în războiul de țesut este înlocuită exclusiv prin muncă nou adăugată, și anume 12 ore de muncă în A, 12 în B și 12 în C.

Valoarea mărfii vîndute se descompune /278/ în muncă nou adăugată (salariu și profit) și muncă preexistentă (valoarea capitalului constant); aceasta este valoarea mărfii pentru vînzător (și totodată valoarea reală a mărfii). Dimpotrivă, valoarea care cumpără această marfă — echivalentul, ceea ce cumpărătorul dă vînzătorului — s-a descompus exclusiv în munca nou adăugată, în salariu și profit. Întrucît însă fiecare marfă, înainte de a fi vîndută, este 'o marfă care urmează să fie vîndută și devine bani prin simpla schimbare a formei, ar rezulta că fiecare marfă, ca marfă care se vinde, ar consta din alte părți componente ale valorii decît acelea din care constă ea ca marfă care cumpără (ca bani), ceea ce este absurd. Mai departe: munca efectuată de societate în decurs de un an, de pildă, nu numai că s-ar acoperi pe sine însăși — așa încît,

dacă întreaga masă de mărfuri ar fi împărțită în două părți egale, o jumătate din munca anuală ar constitui echivalentul celeilalte jumătăți —, ci treimea de muncă care constituie, în munca totală cuprinsă în produsul anual, munca din anul respectiv ar acoperi trei treimi de muncă, adică ar fi egală cu o mărime de trei ori mai mare decât ea. Ceea ce este și mai absurd.

În exemplul de mai sus am deplasat dificultatea, trecînd-o de la A la B și C. Acest fapt însă nu a simplificat, ci a complicat lucrurile. În primul rînd, atunci cînd a fost vorba de A a existat o soluție, și anume faptul că cei 4 coți care conțin tot atîta timp de muncă cît a fost adăugat firelor, adică suma salariului și a profitului din sfera A, sînt consumați tot sub forma de pînză, sub forma produsului propriei munci. Altfel stau lucrurile cu B și C, căci cantitatea de timp de muncă adăugat în aceste sfere — suma salariului și a profitului — este consumată sub forma produsului din sfera A, sub formă de pînză, deci nu sub forma produsului din sfera B sau C. Ele trebuie deci să vîndă nu numai partea din produsul lor care reprezintă cele 24 de ore de muncă cuprinse în capitalul constant, ci și partea din produsul lor care reprezintă cele 12 ore timp de muncă nou adăugat capitalului constant. Sfera B trebuie să vîndă 36 de ore de muncă, și nu numai 24, cum ar vinde A. La fel stau lucrurile și cu sfera C. În al doilea rînd, pentru a vinde capitalul constant din sfera A, pentru a-l plasa, a-l transforma în bani, este nevoie de întreaga muncă nou adăugată nu numai din sfera B, ci și din sfera C. În al treilea rînd, B și C nu pot vinde sferei A nici o parte din produsul lor, deoarece întreaga parte din A care se reduce la venit a fost deja cheltuită chiar în sfera A de către producătorii produsului A. De asemenea, B și C nu pot înlocui prin nici o parte a propriului lor produs partea constantă din A, deoarece, conform presupunerii noastre, produsele lor nu sînt elemente ale producției A, ci mărfuri care intră în consumul individual. Pe măsură ce înaintăm, dificultatea devine și mai mare.

Pentru ca cele 36 de ore cuprinse în produsul lui A (și anume $\frac{2}{3}$, sau 24 de ore, în capitalul constant și $\frac{1}{3}$, sau 12 ore, în munca nou adăugată) să poată fi schimbate exclusiv pe munca adăugată capitalului constant, trebuie ca salariul și profitul din sfera A, adică cele 12 ore de muncă adăugată în sfera A, să consume ele însele $\frac{1}{3}$ din produsul acestei sfere. Celelalte $\frac{2}{3}$ din produsul total, adică 24 de ore, au reprezentat valoarea cuprinsă în capitalul constant. Această valoare a fost schimbată pe întreaga sumă a salariilor și profiturilor din sferile B și C, adică pe munca nou adăugată în aceste sfere. Dar pentru ca sferile B și C să poată cumpăra pînză

cu cele 24 de ore cuprinse în produsele lor, care se reduc la salariu [și profit], ele trebuie să vîndă aceste 24 de ore sub forma propriilor lor produse. În afară de aceasta, ele trebuie să vîndă 48 de ore sub forma propriilor lor produse pentru a înlocui capitalul constant. Așadar, ele trebuie să vîndă produse B și C reprezentînd 72 de ore contra sumei totale a profitului și a salariului din alte sfere — D, E etc.; totodată (presupunînd că ziua normală de muncă este de 12 ore), pentru cumpărarea produselor din sferile B și C trebuie să se cheltuiască 12×6 ore (= 72 de ore), adică munca nou adăugată în alte 6 sfere de producție; /279/ așadar trebuie să se cheltuiască profitul și salariul, sau întreaga cantitate de muncă adăugată capitalului constant respectiv din sferile D, E, F, G, H, I.

În aceste condiții, valoarea produsului total $B + C$ ar fi plătită numai de munca nou adăugată, adică de suma salariilor și a profiturilor din sferile de producție D, E, F, G, H, I. Dar și în aceste 6 sfere trebuie vîndut produsul total în întregime (deoarece nici o parte din produsele lor nu este consumată de înșiși producătorii lor, întrucît aceștia și-au plasat întregul lor venit în produsele sferelor B și C) și nici o parte din acest produs total nu poate fi realizată în cadrul acestor sfere. Este vorba deci de produsul a $6 \times 36 = 216$ ore de muncă, dintre care 144 revin capitalului constant, iar 72 (6×12) muncii nou adăugate. Pentru a transforma, în același mod produsele sferei D etc. în salariu și profit, adică în muncă nou adăugată, ar trebui ca întreaga muncă nou adăugată în cele 18 sfere $K^1 - K^{18}$, adică suma totală a salariilor și a profiturilor din aceste 18 sfere, să fie cheltuită integral pentru produsele din sferile D, E, F, G, H, I. Aceste 18 sfere $K^1 - K^{18}$, care nu au consumat ele însele nici o parte din produsul lor, ci, dimpotrivă, au cheltuit întregul lor venit în cele 6 sfere D—I, trebuie să vîndă 18×36 de ore de muncă, sau 648 de ore de muncă, dintre care 18×12 , sau 216 ore, muncă nou adăugată, iar 432 de ore munca cuprinsă în capitalul constant. Pentru a reduce acest produs total $K^1 - K^{18}$ la munca nou adăugată în alte sfere, adică la suma salariilor și profiturilor, ar fi nevoie de munca nou adăugată în sferile $L^1 - L^{54}$, adică de $12 \times 54 = 648$ de ore de muncă. Pentru a schimba pe muncă nou adăugată produsul lor total, egal cu 1944 de ore (dintre care $648 = 12 \times 54 =$ muncă nou adăugată, iar 1296 de ore de muncă = munca cuprinsă în capitalul constant), sferile $L^1 - L^{54}$ ar trebui să absoarbă munca nou adăugată în sferile $M^1 - M^{162}$, căci $162 \times 12 = 1944$; acestea ar trebui, la rîndul lor, să absoarbă munca nou adăugată în sferile $N^1 - N^{486}$ etc.

Acesta este admirabilul progres în infinitum la care ne duce presupunerea că valoarea tuturor produselor se reduce la salariu și profit, adică la munca nou adăugată, și că nu numai munca adăugată unei mărfi, ci și capitalul constant cuprins în această marfă trebuie să fie plătit de munca nou adăugată într-o altă sferă de producție.

Pentru a reduce timpul de muncă cuprins în produsul A, adică 36 de ore ($\frac{1}{3}$ muncă nou adăugată și $\frac{2}{3}$ capital constant), la munca nou adăugată, adică pentru a presupune că el este plătit de salariu și profit, am admis în primul rînd că $\frac{1}{3}$ din produs (a cărei valoare = suma salariului + profitul) este consumată sau — ceea ce este același lucru — cumpărată de înșiși producătorii din sfera A. În continuare raționamentul a fost acesta ⁴⁴ :

1. *Sfera de producție A*. Produsul = 36 de ore de muncă. 24 de ore de muncă — capital constant. 12 ore — muncă adăugată. $\frac{1}{3}$ din produs este consumată de părțile care participă la împărțirea acestor 12 ore : salariul și profitul, muncitorul și capitalistul. Mai trebuie să se vîndă $\frac{2}{3}$ din produsul A, egale cu cele 24 de ore de muncă cuprinse în capitalul constant.

2. *Sferele de producție B¹ — B²*. Produsul = 72 de ore de muncă, din care 24 — muncă adăugată, 48 — capital constant. Cu munca adăugată aceste sfere cumpără cele $\frac{2}{3}$ din produsul A care înlocuiesc valoarea capitalului constant din A. În total însă, sferele B¹ — B² trebuie să vîndă 72 de ore de muncă, care reprezintă valoarea produsului lor total.

3. *Sferele de producție C¹ — C⁶*. Produsul = 216 ore de muncă, dintre care 72 — muncă adăugată (salariu și profit). Cu munca adăugată ele cumpără întregul produs B¹ — B². Dar trebuie să vîndă 216 ore de muncă, din care 144 capital constant.

1280/ 4. *Sferele de producție D¹ — D¹⁸*. Produsul = 648 de ore de muncă, 216 — muncă adăugată și 432 — capital constant. Cu munca nou adăugată ele cumpără întregul produs din sferele de producție C¹ — C⁶ = 216. Vînd însă 648.

5. *Sferele de producție E¹ — E⁵⁴*. Produsul = 1 944 de ore de muncă ; 648 — muncă adăugată și 1 296 — capital constant. Ele cumpără întregul produs din sferele de producție D¹ — D¹⁸. Trebuie să vîndă 1 944.

6. *Sferele de producție F¹ — F¹⁶²*. Produsul = 5 832, din care 1 944 — muncă adăugată, 3 888 — capital constant. Cu 1 944 cumpără produsul din E¹ — E⁵⁴. Trebuie să vîndă 5 832.

7. *Sferele de producție G¹ — G⁴⁸⁶*.

Pentru simplificare, se consideră în fiecare sferă de producție o singură zi de muncă de 12 ore, care se împarte între capitalist și muncitor. Multiplicarea acestei zile de muncă nu rezolvă problema, ci o complică în mod inutil.

Așadar, pentru ca legea acestei serii să fie mai clară, prezentăm lucrurile astfel :

1. *A. Produsul* = 36 de ore. Capitalul constant = 24 de ore. *Suma salariului și a profitului*, sau *munca nou adăugată* = 12 ore. Acestea din urmă sînt consumate de capital și muncă sub forma produsului din însăși sfera A.

Produsul sferei A care urmează să fie vîndut = capitalul ei constant = 24 de ore.

2. $B^1 - B^2$. Aici avem nevoie de 2 zile de muncă, deci de două sfere de producție, pentru a plăti cele 24 de ore din sfera A.

Produsul = $2 \times 36 = 72$ de ore, din care 24 de ore muncă adăugată și 48 capital constant.

Produsul din B^1 și B^2 care urmează să fie vîndut = 72 de ore de muncă ; nici o parte din acesta nu este consumată în aceste sfere.

6. $C^1 - C^6$. Aici avem nevoie de 6 zile de muncă, deoarece $72 = 12 \times 6$ și întregul produs din $B^1 - B^2$ trebuie să fie consumat de munca adăugată în $C^1 - C^6$. Produsul = $6 \times 36 = 216$ ore de muncă, din care 72 muncă nou adăugată, 144 capital constant.

18. $D^1 - D^{18}$. Aici avem nevoie de 18 zile de muncă, deoarece $216 = 12 \times 18$. Întrucît la o zi de muncă revin $\frac{2}{3}$ capital constant, produsul total = $18 \times 36 = 648$ (432 capital constant).

Și așa mai departe.

Cifrele 1, 2 [etc.] puse la începutul alineatelor reprezintă numărul zilelor de muncă sau al diferitelor feluri de muncă din diferite sfere de producție, deoarece pentru fiecare sferă am presupus o zi de muncă.

Așadar : 1. *A. Produsul* — 36 de ore. Munca adăugată — 12 ore. *Produsul care urmează să fie vîndut* (capitalul constant) = 24 de ore.

Sau :

1. *A. Produsul care urmează să fie vîndut*, sau *capitalul constant* = 24 de ore. Produsul total — 36 de ore. *Munca adăugată* — 12 ore. *Acestea din urmă sînt consumate în însăși sfera A.*

2. $B^1 - B^2$. Cu munca adăugată aceste sfere cumpără 24 de ore A. *Capitalul constant* — 48 de ore. *Produsul total* — 72 de ore.

6. $C^1 - C^6$. Cu munca adăugată cumpără 72 de ore $B^1 - B^2$ (= 12×6). *Capitalul constant* — 144, produsul total — 216 etc.

/281/ Așadar :

1. A. *Produsul* — 3 zile de muncă (36 de ore). 12 ore — muncă adăugată. 24 de ore — capital constant.

2. B^{1-2} . [*Produsul*] = $2 \times 3 = 6$ zile de muncă (72 de ore). Munca adăugată = $12 \times 2 = 24$ de ore. *Capitalul constant* = $48 = 2 \times 24$ de ore.

6. C^{1-6} . [*Produsul*] = 3×6 zile de muncă = 3×72 de ore = 216 ore de muncă. *Munca adăugată* = 6×12 ore de muncă = 72 de ore de muncă. *Capitalul constant* = $2 \times 72 = 144$.

18. D^{1-18} . *Produsul* = $3 \times 3 \times 6$ zile de muncă = 3×18 zile de muncă = 54 de zile de muncă = 648 de ore de muncă. *Munca adăugată* = $12 \times 18 = 216$. <*Capitalul constant*> = 432 de ore de muncă.

54. E^{1-54} . *Produsul* = 3×54 de zile de muncă = 162 de zile de muncă = 1 944 de ore de muncă. *Munca adăugată* = 54 de zile de muncă = 648 de ore de muncă. *Capitalul constant* — 1 296.

162. F^{1-162} . *Produsul* = 3×162 de zile de muncă (= 486) = 5 832 de ore de muncă, din care 162 de zile de muncă, sau 1 944 de ore — muncă adăugată și 3 888 de ore — capital constant.

486. G^{1-486} . *Produsul* = 3×486 de zile de muncă, dintre care 486 de zile de muncă, sau 5 832 de ore muncă adăugată și 11 664 de ore capital constant. Etc.

Ajunși aici, am avea deja frumoasa sumă de $1 + 2 + 6 + 18 + 54 + 162 + 486$ de zile de muncă diferite din sfere de producție diferite, respectiv din 729 de sfere de producție diferite, ceea ce presupune o societate foarte diversificată.

Pentru ca din produsul total din sfera A (în care capitalului constant, egal cu două zile de muncă, îi sînt adăugate numai 12 ore de muncă, adică o zi de muncă, iar salariul și profitul consumă propriul lor produs) să fie vîndut numai capitalul constant, egal cu 24 de ore — și anume să fie vîndut exclusiv pe muncă nou adăugată, pe salariu și profit —, avem nevoie de două zile de muncă din B^1 și B^2 . Dar aceste două zile presupun un capital constant egal cu 4 zile de muncă, drept care produsul total din $B^{1-2} = 6$ zile de muncă. Acestea trebuie să fie vîndute în *întregime*, deoarece de *acici înainte* se presupune că fiecare sferă succesivă nu consumă nimic din propriul ei produs, ci cheltuiește profitul și salariul exclusiv pentru produsul din sferele precedente. Pentru a înlocui aceste 6 zile de muncă cuprinse în produsul B^{1-2} sînt necesare 6 zile de muncă, care presupun însă un capital constant egal cu 12 zile de muncă. Produsul total C^{1-6} este deci egal cu 18 zile de muncă. Pentru a le înlocui pe acestea prin muncă sînt necesare 18 zile de muncă D^{1-18} , care presupun un capital constant egal cu 36 de zile de muncă, deci produsul = 54 de zile de muncă. Pentru a le înlocui

pe acestea sînt necesare 54 de zile de muncă E^{1-54} , care presupun un capital constant egal cu 108 zile de muncă. Produsul = 162 de zile de muncă. În sfîrșit, pentru a le înlocui pe acestea sînt necesare 162 de zile de muncă, care presupun un capital constant egal cu 324 de zile de muncă, deci produsul total este egal cu 486 de zile de muncă. Acesta este $F^1—F^{162}$. În sfîrșit, pentru a înlocui acest produs, F^{1-162} , sînt necesare 486 de zile de muncă (G^{1-486}), care presupun un capital constant de 972 de zile de muncă. Prin urmare, produsul total $G^{1-486} = 972 + 486 = 1458$ de zile de muncă.

Acum să presupunem însă că, începînd cu sfera G, am ajuns la o limită dincolo de care nu se mai poate merge; /282/ căci, în orice societate, trecerea, înfățișată mai sus, de la o sferă la alta trebuie să ajungă repede la o limită. Așadar, cum stau lucrurile acum? Avem un produs în care sînt cuprinse 1458 de zile de muncă, din care 486 reprezintă munca nou adăugată, iar 972 munca materializată în capitalul constant. Cele 486 de zile care reprezintă munca nou adăugată pot fi schimbate în sfera precedentă $F^1—F^{162}$. Dar cu ce pot fi cumpărate cele 972 de zile care sînt cuprinse în capitalul constant? Dincolo de G^{486} nu există nici o altă nouă sferă de producție și, prin urmare, nici o altă nouă sferă de schimb. Iar în sferile precedente, cu excepția sferei $F^1—F^{162}$, nu se poate efectua un schimb. Dealtfel, însăși sfera G^{1-486} a cheltuit absolut tot salariul și profitul cuprins în ea în sfera F^{1-162} . Rezultă deci că cele 972 de zile de muncă realizate în produsul total al sferei G^{1-486} și care sînt egale cu valoarea capitalului constant cuprins în acest produs nu pot fi vîndute. Așadar nu ne-a ajutat cu nimic faptul că am deplasat, prin aproape 800 de ramuri de producție, dificultatea pe care o prezintă cei 8 coți de pînză din sfera A, sau cele 24 ore de muncă, cele două zile de muncă care reprezintă, în produsul acestei sfere, valoarea capitalului constant.

Este inutil să ne imaginăm că acest calcul ar arăta altfel dacă, de pildă, A nu ar cheltui întregul profit și salariu pentru pînză, ci ar cheltui o parte din acestea pentru produsele sferelor B și C. Limita cheltuielilor o constituie numărul orelor de muncă adăugată cuprinse în sferile A, B, C, și de aceea, în orice împrejurări, aceste sfere nu pot dispune decît de un timp de muncă egal cu munca adăugată de ele. Dacă dintr-un produs ele cumpără o cantitate mai mare, dintr-un altul cumpără o cantitate mai mică. Aceasta nu ar face decît să complice calculul, dar în nici un caz nu ar schimba rezultatul. Que faire donc ?¹⁾

¹⁾ — Ce-i de făcut deci ? — *Nota trad.*

În calculul de mai sus avem :

	Zile de muncă	Muncă adăugată	Capital constant	
A <i>Produx</i> =	3	1	2	($\frac{1}{3}$ din produsul A se consumă în această sferă).
B =	6	2	4	Dacă în acest calcul ultimele 324 de zile de muncă (capitalul constant [din F]) = capitalul constant pe care agricultorul și-l înlocuiește singur, îl scade din produsul său și-l redă solului și care, prin urmare, nu trebuie plătit printr-o muncă nouă, atunci calculul ar ieși. Dar enigma ar fi dezlegată numai datorită faptului că o parte din capitalul constant se înlocuiește pe sine însuși.
C =	18	6	12	
D =	54	18	36	
E =	162	54	108	
F =	486	162	324	
<i>Total :</i>	729	243	486	

De fapt, în calculul nostru au fost consumate 243 de zile de muncă, care corespund muncii nou adăugate. Valoarea ultimului produs, reprezentînd 486 de zile de muncă, este egală cu valoarea întregului capital constant cuprins în A—F, aceasta fiind și ea egală cu 486 de zile de muncă. Pentru a explica acest lucru, presupunem că în G există 486 de zile de muncă nouă, însă, procedînd astfel, ne găsim în situația de a trebui să operăm nu cu un capital constant de 486 de zile /283/, ci cu un capital constant de 972 de zile de muncă, cuprins în produsul G, care este egal cu 1 458 de zile de muncă (972 capital constant + 486 muncă). Dacă am vrea să ieșim din impas presupunînd că în sfera G se lucrează fără capital constant și că produsul este deci egal numai cu cele 486 de zile de muncă nou adăugată, calculul nostru ar fi, desigur, absolut satisfăcător, dar în aceste condiții problema de a stabili cine plătește partea de valoare din produs care constituie capitalul constant ar fi rezolvată numai datorită faptului că am presupus un caz în care capitalul constant este egal cu zero, deci nu constituie nici un fel de parte componentă a valorii produsului.

Pentru a vinde întregul produs din sfera A pe muncă nou adăugată, pentru a-l reduce la salariu și profit, a trebuit ca întreaga muncă adăugată în A, B și C⁴⁵ să fie cheltuită pe produsul muncii din sfera A. Tot astfel, pentru a vinde întregul produs din sferile B + C trebuie să se dea în schimb întreaga muncă nou adăugată⁴⁹ în D¹—D¹⁸. La fel, pentru a cumpăra întregul produs D¹—D¹⁸ este

nevoie de întreaga muncă adăugată în E^{1-54} . Pentru a cumpăra întregul produs E^{1-54} este nevoie de întreaga muncă adăugată în F^{1-162} . În sfârșit, pentru a cumpăra întregul produs F^{1-162} este nevoie de întregul timp de muncă adăugat în G^{1-486} . Întregul timp de muncă adăugat în aceste 486 de sfere de producție, reprezentate de G^{1-486} , este egal, în ultimă instanță, cu întregul produs al celor 162 de sfere F , iar acest produs total, care e înlocuit prin muncă, este egal cu capitalul constant din $A, B^{1-2}, C^{1-6}, D^{1-18}, E^{1-54}, F^{1-162}$. Dar capitalul constant din sfera G , care este de două ori mai mare decât capitalul constant din $A—F^{162}$, nu a fost și nici nu poate fi înlocuit.

De fapt — intrucit, conform presupunerii noastre, în fiecare sferă de producție raportul dintre munca nou adăugată și munca preexistentă este de $1:2$ — rezultă că pentru a cumpăra produsul din sferile de producție anterioare este nevoie, de fiecare dată, de întreaga muncă nou adăugată în noile sfere de producție, al căror număr este de două ori mai mare [decît numărul tuturor sferelor anterioare luate laolaltă]⁴⁷: pentru a cumpăra întregul produs A este nevoie de munca adăugată în sferile A și B^{1-2} ; pentru a cumpăra produsul C^{1-6} este nevoie de munca adăugată în $18 D$ sau în D^{1-18} (2×9) etc. Pe scurt, întotdeauna este necesară o cantitate de muncă nou adăugată de două ori mai mare decât cea cuprinsă în produsul însuși, astfel că în ceea ce privește ultima sferă de producție, G , rezultă că pentru a cumpăra întregul produs din această sferă ar fi necesară o cantitate de muncă nou adăugată de două ori mai mare decât cea existentă aici. Într-un cuvînt, la punctul final G constatăm același lucru pe care l-am constatat și la punctul de plecare A , și anume că munca nou adăugată nu poate cumpăra din propriul ei produs o parte mai mare decît propria ei mărime și că ea *nu* poate cumpăra munca preexistentă cuprinsă în capitalul constant.

Este, așadar, imposibil ca valoarea venitului să acopere valoarea întregului produs. Intrucit însă în afară de venit nu există nici un fond din care să poată fi plătit produsul pe care producătorul îl vinde consumatorului (individual), este în general imposibil ca valoarea întregului produs minus valoarea venitului să fie vîndută, plătită sau consumată (individual). Pe de altă parte însă, fiecare produs trebuie să fie vîndut și plătit la prețul lui (conform presupunerii noastre, prețul este aici egal cu valoarea).

Dealtfel, din capul locului era de prevăzut că prin intercalarea actelor de schimb — vînzări și cumpărări de diferite mărfuri sau de produse din diferite sfere de producție — nu vom înainta nici un pas. În cazul sferei A , al primei mărfi, al pînzei, am avut $1/s$,

sau $1/283$ a/ 12 ore muncă nou adăugată și 2×12 sau 24 de ore muncă preexistentă cuprinsă în capitalul [constant]. Salariul și profitul puteau să cumpere din marfa A, deci și din echivalentul ei sub forma vreunui alt produs, numai o parte egală cu 12 ore de muncă. Ele nu puteau să cumpere propriul lor capital constant, de 24 de ore, și, prin urmare, nici echivalentul acestui capital constant sub forma vreunei alte mărfi.

Este posibil ca în marfa B să existe un alt raport între munca adăugată și capitalul constant. Dar, oricât de diferit ar fi, în diferite sfere de producție, raportul dintre capitalul constant și munca nou adăugată, mărimea medie a acestui raport poate fi întotdeauna calculată. Putem spune că în produsul întregii societăți sau al întregii clase a capitaliștilor, în produsul total al capitalului, munca nou adăugată = a, iar munca preexistentă sub forma de capital constant = b. Sau raportul 1:2, presupus de noi în cazul sferei A, în cazul pînzei, nu este decît o expresie simbolică a raportului a:b și nu înseamnă altceva decît că între aceste două elemente, între munca vie adăugată în anul respectiv sau într-un interval oarecare de timp și munca preexistentă, trecută, sub forma de capital constant, este un anumit raport, un raport determinat sau determinabil într-un fel sau altul. Dacă cu cele 12 ore adăugate firelor nu se cumpără numai pînză, dacă, de pildă, pînza se cumpără cu numai 4 ore, cu celelalte 8 ore se poate cumpăra orice alt produs; dar ceea ce se cumpără nu poate depăși 12 ore. Și, dacă cu 8 ore se cumpără un alt produs, A va trebui să vîndă pînză în valoare de 32 de ore. Așadar, exemplul din cazul A este valabil pentru capitalul total al întregii societăți, iar prin intercalarea schimburilor dintre diferitele mărfuri problema nu se schimbă cituși de puțin, ci doar se complică.

Să presupunem că A este produsul total al societății; în acest caz, $1/3$ din acest produs total poate fi cumpărată, pentru propriul lor consum, de către producători, care o cumpără și o plătesc cu suma salariilor și profiturilor lor, egală cu suma muncii nou adăugate, cu suma venitului lor total. Dar ei nu posedă fondurile necesare pentru a plăti, a cumpăra și a consuma celelalte $2/3$. Prin urmare, așa cum munca nou adăugată — $1/3$ care se descompune în profit și salariu — se acoperă pe sine însăși cu produsul ei sau reține numai acea parte de valoare a produsului în care este cuprinsă $1/3$ din munca totală, adică munca nou adăugată sau echivalentul ei, la fel și cele $2/3$ de muncă preexistentă trebuie să fie acoperite de propriul lor produs. Cu alte cuvinte, capitalul constant rămîne egal cu sine însuși și se înlocuiește pe sine însuși cu partea

de valoare care îl reprezintă în produsul total. Schimbul dintre diferitele mărfuri, seria de vânzări și cumpărări dintre diferitele sfere de producție, aduce o deosebire de formă numai în sensul că capitalurile constante din diferitele sfere de producție se acoperă reciproc în aceeași proporție în care inițial erau cuprinse în aceste sfere.

Această problemă trebuie s-o examinăm acum mai amănunțit. /283 a/

[b) *Imposibilitatea înlocuirii
întregului capital constant al societății prin schimb
între producătorii de obiecte de consum și producătorii
de mijloace de producție*]

/283 b/ Ideea că produsul anual al unei țări se descompune în salariu și profit (renta, dobânda etc. fiind incluse în acesta din urmă) este exprimată de Adam Smith și în cartea a II-a, cap. II, unde se ocupă de circulația banilor și sistemul de credit (comp. cu formularea lui Tooke). Iată ce spune el :

„Se poate considera circulația unei țări ca divizată în două ramuri diferite : circulația care se face numai între comercianți” (dealers) (Garnier explică că prin dealers el înțelege aici pe „toți comercianții, proprietarii de manufacturi, meseriași etc., într-un cuvânt pe toți agenții comerțului și industriei unei țări”) „și circulația între comercianți și consumatori. Deși aceleași piese monetare, fie de hirtie, fie metalice, se pot întrebuița când în una, când în alta din aceste ramuri de circulație, totuși, cum aceste două ramuri merg continuu și simultan, fiecare cere o anumită rezervă de bani de un fel sau altul pentru a o pune în mișcare. *Valoarea mărfurilor care circulă între comercianți nu poate niciodată întrece valoarea celor care circulă între comercianți și consumatori, tot ceea ce se cumpără de comercianți fiind, în cele din urmă, destinat a se vinde consumatorilor*” (t. II, l. II, ch. II, p. 292, 293)⁴⁸. [Versiunea românească, vol. I, p. 216.]

A se reveni în cursul expunerii la cele de mai sus, precum și la Tooke⁴⁹.

Să revenim la exemplul nostru. Produsul unei zile din sfera A, în care firele de in sînt transformate în pînză = 12 coți = 36 de șilingi = 36 de ore de muncă, din care 12 ore reprezintă munca nou adăugată, care se descompune în salariu și profit, iar 24 de ore sau 2 zile = valoarea capitalului constant, care însă acum nu mai există sub vechea formă de fire și război de țesut, ci sub forma de pînză, și anume sub forma unei cantități de pînză = 24 de ore

= 24 șilingi. Cantitatea de muncă cuprinsă în această cantitate de pînă este egală cu aceea care era cuprinsă în fire și în războiul de țesut pe care acum le înlocuiește pînza. Cu această cantitate de pînă se poate deci cumpăra din nou aceeași cantitate de fire și războaie de țesut (presupunînd că valoarea firelor și a războiului de țesut a rămas aceeași, că în aceste ramuri de producție productivitatea muncii a rămas neschimbată). Filatorul și fabricantul războiului de țesut trebuie să vîndă întregul lor produs anual sau zilnic (ceea ce pentru noi este unul și același lucru) țesătorului, deoarece marfa lor are valoare de întrebuințare numai pentru țesător. El este singurul consumator al acestei mărfi.

Dar dacă capitalul constant al țesătorului (capitalul constant consumat de el zilnic) = 2 zile de muncă, atunci la 1 zi de muncă a țesătorului revin 2 zile de muncă ale filatorului și fabricantului de mașini, 2 zile de muncă care, la rîndul lor, se deșcompun, în proporții foarte diferite, în muncă nou adăugată și capital constant. Dar produsul total zilnic al filatorului și fabricantului de mașini laolaltă (presupunînd că fabricantul de mașini produce numai războaie de țesut), adică capitalul constant și munca adăugată luate împreună, nu pot să reprezinte mai mult de 2 zile de muncă, pe cînd produsul zilnic al țesătorului, datorită celor 12 ore de muncă pe care le-a adăugat el, reprezintă 3 zile de muncă. Este posibil ca filatorul și fabricantul de mașini să consume tot atîta timp de muncă viu ca și țesătorul. În acest caz, timpul de muncă cuprins în capitalul lor constant trebuie să fie mai mic. Oricum ar fi, ei nu pot în nici un caz să folosească aceeași cantitate de muncă obiectualizată și vie (*summa summarum*) ca și țesătorul. Este posibil ca țesătorul să folosească relativ mai puțin timp de muncă vie decît filatorul (acesta din urmă, de pildă, folosește, cu siguranță, mai puțin timp de muncă vie decît cultivatorul de in); în acest caz, excedentul capitalului său constant peste partea variabilă a capitalului va fi mai mare.

/284/ Capitalul constant al țesătorului înlocuiește, așadar, întregul capital al filatorului și al fabricantului de războaie de țesut, adică înlocuiește nu numai propriul lor capital constant, ci și munca nou adăugată în procesul torsului și al producerii mașinilor. Prin urmare, noul capital constant înlocuiește aici în întregime celelalte capitaluri constante și, în plus, întreaga muncă nou adăugată lor. Prin vînzarea mărfurilor lor către țesător, filatorul și fabricantul de războaie de țesut nu numai că și-au înlocuit capitalul lor constant, dar au primit și plata pentru munca lor nou adăugată.

Capitalul constant al țesătorului le înlocuiește acestora propriul lor capital constant și realizează venitul lor (suma salariului și profitului). În măsura în care capitalul constant al țesătorului nu face decât să le înlocuiască propriul lor capital constant, pe care ei i l-au transmis sub forma de fire și război de țesut, a avut loc doar un schimb de capital constant într-o formă pe capital constant într-o altă formă. Nu a avut loc, de fapt, o schimbare de valoare a capitalului constant.

Să ne întoarcem însă și mai mult înapoi. Produsul filatorului se descompune în două părți: în in, fuse, cărbune etc. — pe scurt capitalul constant al filatorului — și muncă nou adăugată; la fel stau lucrurile și cu produsul total al fabricantului de mașini. Când filatorul își înlocuiește capitalul constant, el plătește nu numai întregul capital al fabricantului de fuse etc., ci și întregul capital al cultivatorului de in. Capitalul constant al filatorului plătește partea constantă a capitalului lor plus munca adăugată. În ceea ce-l privește pe cultivatorul de in, capitalul său constant — scăzându-se uneltele lui agricole etc. — se reduce la sămînță, îngrășăminte etc. Să admitem că — așa cum se întâmplă întotdeauna, plus ou moins¹⁾ mijlocit în agricultură — această parte din capitalul constant al fermierului reprezintă un scăzămînt anual din propriul său produs, un scăzămînt care este redat anual din propriul său produs solului, adică producției înseși. Aici găsim o parte de capital constant care se înlocuiește pe sine și nu se vinde niciodată, deci nu este plătită, nici consumată niciodată și nu intră în consumul individual. Sămînța etc. = atîta timp de muncă. Valoarea seminței etc. intră în valoarea produsului total, dar aceeași valoare, întrucît este vorba de aceeași masă de produse (presupunînd că productivitatea muncii rămîne aceeași), este din nou scăzută din produsul total și redată producției; ea nu intră în circulație. <Partea produsului care intră deci în circulație și cea care intră în consum reprezintă doar munca adăugată { în procesul de uzare și degradare a uneltele agricole etc. } și se descompun, așa cum am arătat mai sus, în salariu, profit și rentă funciară.>

În acest caz vedem că cel puțin o parte din capitalul constant — aceea care poate fi considerată materie primă în agricultură — se înlocuiește pe sine însăși. Aici constatăm deci că, într-o [ramură] însemnată — cea mai însemnată prin proporțiile și prin masa de capital investită în ea — a producției anuale, o parte importantă din capitalul constant, cea care constă din materie primă (cu excepția

¹⁾ — mai mult sau mai puțin. — *Nota trad.*

îngrășămintelor artificiale etc.), se înlocuiește pe sine însăși și nu intră în circulație, deci nu este înlocuită prin nici una dintre formele de venit. Așadar, filatorul nu trebuie să plătească cultivatorului de in această parte a capitalului constant (pe care și-o înlocuiește și și-o plătește însuși cultivatorul de in), țesătorul nu trebuie s-o plătească filatorului și nici cumpărătorul pînzei — țesătorului. Capitalul constant al țesătorului se descompune deci în munca adăugată a filatorului și fabricantului de războaie de țesut, ca munca adăugată a cultivatorului de in și a fabricantului de mașini de filat și munca adăugată a producătorului de fier și lemn.

Să presupunem că toți cei care participă, direct sau indirect, la producerea celor 12 coți de pînză = 36 de șilingi = 3 zile de muncă sau 36 de ore de muncă își primesc plata sub forma de pînză. În primul rînd, este evident că producătorii elementelor pînzei, ai capitalului constant cuprins în pînză, *nu pot consuma propriul lor produs*, deoarece acest produs este fabricat în vederea producției și nu intră în consumul nemijlocit /285/. Ei trebuie deci să folosească salariile și profiturile lor pentru a cumpăra pînză, adică produsul care, în cele din urmă, intră în consumul individual. Ceea ce nu consumă sub forma de pînză, ei trebuie să consume sub forma unui alt produs destinat consumului, obținut în schimbul pînzei. Prin urmare, producătorii altor produse consumă din pînză (sub raportul valorii) tot atît cît consumă producătorii elementelor pînzei din alte produse destinate consumului. E ca și cum această parte din pînză ar fi și ea consumată de înșiși producătorii elementelor pînzei, deoarece ei consumă din alte produse tot atît cît producătorii altor produse consumă din pînză. Așadar, enigma trebuie dezlegată fără a se ține seama de acest schimb ; ea trebuie dezlegată printr-o analiză care să arate în ce fel se împart cei 12 coți de pînză între toți producătorii care au participat la producerea ei sau la producerea elementelor ei.

<Filatorul și fabricantul războiului de țesut care trebuie să fie totodată fabricantul mașinii de filat> au adăugat muncă $\frac{1}{3}$, capitalul lor constant = $\frac{2}{3}$ format din fire și războiul de țesut. Așadar, din cei 8 coți de pînză (sau 24 de ore), sau 24 de șilingi, care înlocuiesc produsul lor total, ei pot consuma $\frac{8}{3}$ coți de pînză = $2\frac{2}{3}$, adică 8 ore de muncă, sau 8 șilingi. Rămîne deci să dăm o explicație pentru $5\frac{1}{3}$ coți de pînză, sau 16 ore de muncă.

<Capitalul constant al filatorului se descompune în in și mașina de filat (cărbunele și celelalte nu sînt luate în considerare)

$\frac{1}{3}$ din materia primă = in = $\frac{16}{3}$ ore de muncă = 5 ore de muncă sau $\frac{17/3}{3}$, $\frac{17}{9}$ coți = $1 \frac{8}{9}$ coți. Cultivatorul de in poate cumpăra toată această cantitate deoarece el își înlocuiește singur capitalul constant (cel puțin în ceea ce privește semințele, deocamdată facem abstracție de uzura capitalului fix, a uneltelor de muncă), obține acest capital constant din propriul său produs. Trebuie, așadar, să se dea o explicație pentru $\frac{5^2}{3} - \frac{1^8}{9}$ coți (sau $16 - \frac{5^1}{3}$ ore de muncă). $5 \frac{2}{3}$ coți = $\frac{17}{3} = \frac{51}{9}$. Prin urmare, $\frac{51}{9} - \frac{17}{9} = \frac{34}{9}$ coți = $3 \frac{7}{9}$ coți (sau $10 \frac{1}{3}$ ore de muncă).>

$5 \frac{1}{3}$ coți de pînză, sau 16 ore de muncă, reprezintă capitalul constant al filatorului și al fabricantului războiului de țesut. <Acest capital constant se descompune în mașina de filat și in.> Să presupunem că $\frac{2}{3}$ din capitalul constant al filatorului reprezintă materia primă, care aici constă din in; în acest caz, cultivatorul de in poate consuma aceste $\frac{2}{3}$ în întregime sub forma de pînză, deoarece el nu aruncă în circulație capitalul său constant {ceea ce însă implică presupunerea că uzura uneltelor lui de muncă etc. = 0}; el l-a scăzut deja din produs, rezervîndu-l pentru reproducție. Așadar, el poate cumpăra $\frac{2}{3}$ din cei $5 \frac{1}{3}$ coți de pînză ⁵⁰ sau din cele 16 ore de muncă, respectiv $3 \frac{5}{9}$ coți, sau $10 \frac{2}{3}$ ore de muncă. Rămîne deci să se dea o explicație numai pentru $\frac{5^1}{3}$ coți — $\frac{3^5}{9}$ coți, sau 16 ore de muncă — $10 \frac{2}{3}$ ore de muncă, respectiv pentru $\frac{17}{9}$ coți, sau $\frac{5^1}{3}$ ore de muncă. $\frac{17}{9}$ coți, sau $\frac{5^1}{3}$ ore de muncă, se descompun în: capitalul constant al fabricantului războiului de țesut și produsul total al fabricantului mașinii de filat, care trebuie să fie una și aceeași persoană.

Din cei 8 coți de pînză care înlocuiesc capitalul constant al țesătorului, 2 coți = 6 șilingi = 6 ore va consuma filatorul și $\frac{2}{3}$ de cot (2 șilingi = 2 ore de muncă) fabricantul războiului de țesut etc.

Trebuie, prin urmare, să se dea o explicație pentru $8 - \frac{2^2}{3}$ coți = $\frac{5^1}{3}$ coți (= 16 șilingi = 16 ore de muncă). Ceea ce rămîne, adică $\frac{5^1}{3}$ coți = 16 șilingi = 16 ore de muncă, se descompune astfel: presupunem că în cei 4 coți care constituie capitalul constant al filatorului, adică elementele firelor lui, $\frac{3}{4}$ reprezintă inul și $\frac{1}{4}$ mașină de filat <pe de altă parte $\frac{4}{3}$ coți ai fabricantului, care reprezintă lemn, fier, cărbune etc., pe scurt elementele mașinii lui, presupunem că $\frac{2}{3}$ adaugă materia primă a mașinii și $\frac{1}{3}$ adaugă munca>. Elementele $\frac{1}{287}$ mașinii de filat le vom calcula mai tîrziu concomitent cu capitalul constant al fabricantului războiului de țesut. Presupunem că filatorul și fabricantul războiului de țesut sînt una și aceeași persoană.

/286/ Aşadar, încă o dată :

Teşător	Produs total	Capital constant	Muncă adăugată de ţesător	Consum
	12 coţi pînză (36 de şilingi) (36 de ore de muncă)	8 coţi (24 de ore) (24 de şilingi)	12 ore	12 ore = 12 şilingi = 4 coţi

Să presupunem că $\frac{3}{4}$ din capitalul constant al ţesătorului reprezintă firele, iar $\frac{1}{4}$ războiul de ţesut (mijloacele de producţie în general). Ţesătorul plăteşte deci 6 coţi filatorului, sau 18 ore, şi 2 coţi, sau 6 ore, fabricantului de maşini etc.

Filator				Fabricant de maşini			
Produs total	Capital constant	Muncă adăugată	Consum	Produs total	Capital constant	Muncă adăugată	Consum
6 coţi 18 şilingi 18 ore	4 coţi 12 şilingi 12 ore	2 coţi 6 şilingi 6 ore	2 coţi 6 şilingi	2 coţi 6 şilingi 6 ore	$\frac{1}{3}$ coţi	$\frac{2}{3}$ coţi	$\frac{2}{3}$ coţi

Aşadar, din cei 4 coţi care înlocuiesc capitalul constant al filatorului, $\frac{3}{4} = 3$ coţi revin *inului*. Dar o parte însemnată din capitalul constant folosit pentru producerea inului nu trebuie să mai fie înlocuită, deoarece a fost deja redată pămîntului de către însuşi cultivatorul de in, sub forma de *sămînţă*, *îngrăşăminte*, *nutreţ*, *animale* etc. De aceea, în partea din produs pe care cultivatorul de in o vinde, trebuie să considerăm drept capital constant numai uzura uneltelor lui de muncă etc. În acest caz trebuie să admitem că munca adăugată reprezintă cel puţin $\frac{2}{3}$, iar capitalul constant care urmează să fie înlocuit — cel mult $\frac{1}{3}$.

Așadar avem :

Produs total	Capital constant	Muncă adăugată în agricultură	Ceea ce urmează să fie consumat
În 3 coți	1 cot	2 coți	2 coți
9 șilingi	3 șilingi	6 șilingi	6 șilingi
9 ore de muncă	3 ore de muncă	6 ore de muncă	6 ore de muncă

Ne mai rămâne deci de calculat :

1 cot (3 șilingi, 3 ore de muncă) = capitalul constant al cultivatorului de in ;

$\frac{1}{3}$ coți (4 șilingi, 4 ore de muncă) = capitalul constant pentru războiul de țesut ;

În sfârșit, 1 cot (3 șilingi, 3 ore de muncă) pentru *produsul total* cuprins în mașina de filat.

În primul rînd trebuie să se scadă ceea ce poate consuma constructorul de mașini în schimbul mașinii de filat :

	Produs total	Capital constant	Muncă adăugată în construcția de mașini	Ceea ce urmează să fie consumat
Mașina de filat	1 cot	$\frac{2}{3}$ de cot	$\frac{1}{3}$ de cot	$\frac{1}{3}$ de cot
	3 șilingi	2 șilingi	1 șiling	1 șiling
	3 ore de muncă	2 ore de muncă	1 oră de muncă	1 oră de muncă

În continuare valoarea *mașinii agricole*, capitalul constant al cultivatorului de in, trebuie descompusă în partea care urmează să fie consumată și în celelalte părți.

	Produs total	Capital constant	Muncă adăugată în construcția de mașini	Ceea ce urmează să fie consumat
Mașină agricolă	1 cot	$\frac{2}{3}$ de cot	$\frac{1}{3}$ de cot	$\frac{1}{3}$ de cot
	3 șilingi	2 șilingi	1 șiling	1 șiling
	3 ore de muncă	2 ore de muncă	1 oră de muncă	1 oră de muncă

Totalizînd partea din produsul total care revine mașinilor, avem: 2 coți pentru războiul de țesut, 1 cot pentru mașina de filat, 1 cot pentru mașina agricolă, în total 4 coți (12 șilingi, 12 ore de muncă sau $\frac{1}{3}$ din produsul total de 12 coți de pînză). Din acești 4 coți, fabricantul războiului de țesut poate consuma $\frac{2}{3}$ coți, fabricantul mașinii de filat $\frac{1}{3}$, iar fabricantul mașinii agricole tot $\frac{1}{3}$, în total

$1\frac{1}{3}$ coți. Rămân $2\frac{2}{3}$ coți, și anume: $\frac{4}{3}$ capital constant revin războiului de țesut, $\frac{2}{3}$ mașinii de filat și $\frac{2}{3}$ mașinii agricole; în total $\frac{8}{3} = 2\frac{2}{3}$ coți (= 8 șilingi = 8 ore de muncă). Acest rest constituie deci capitalul constant al fabricantului de mașini, capital care urmează să fie înlocuit. În ce se descompune acest capital constant? În materie primă — fier, lemn, curele etc. — și în partea care se uzează din mașina sa de lucru (construită, eventual, de el însuși) pe care o folosește și care-i este necesară pentru construirea mașinilor. Să presupunem că materia primă reprezintă $\frac{2}{3}$ din acest capital constant, iar uzura mașinii constructoare de mașini $\frac{1}{3}$. De $\frac{1}{3}$ ne vom ocupa ulterior. Cele $\frac{2}{3}$ destinate lemnului și fierului, $\frac{1}{288}$ reprezintă $\frac{2}{3}$ din cei $2\frac{2}{3}$ coți sau $2\frac{2}{3}$ coți = $\frac{8}{3}$ coți = $\frac{24}{9}$ coți. $\frac{1}{3}$ din $2\frac{2}{3} = \frac{8}{9}$. Deci $\frac{2}{3} = \frac{16}{9}$ coți.

Să presupunem că aici mașinii îi revine $\frac{1}{3}$, iar muncii adăugate $\frac{2}{3}$ (întrucât aici materiei prime nu-i revine nimic). În acest caz, $\frac{2}{3}$ din cei $\frac{16}{9}$ coți înlocuiesc munca adăugată, iar $\frac{1}{3}$ mașina. Pentru înlocuirea mașinii rămân deci $\frac{16}{27}$ coți. Capitalul constant al producătorului de fier și lemn, respectiv al industriei extractive, nu-l constituie materia primă, ci exclusiv uneltele de producție, cărora aici le dăm denumirea generică de mașini.

Așadar, $\frac{8}{9}$ coți revin înlocuirii mașinii constructoare de mașini, iar $\frac{16}{27}$ coți înlocuirii mașinilor folosite de producătorul de fier și lemn. Deci $\frac{24}{27} + \frac{16}{27} = \frac{40}{27} = 1\frac{13}{27}$ coți. Această cantitate de pinză revine deci tot constructorului de mașini.

Mașini. $\frac{24}{27}$ coți reprezintă ceea ce este necesar pentru înlocuirea mașinii constructoare de mașini. Aceasta însă se descompune, la rîndul ei, în materie primă (fier, lemn etc.), în acea parte din utilaj care a fost cheltuită pentru construirea mașinii constructoare de mașini și în muncă adăugată. Așadar, dacă presupunem că fiecare dintre aceste elemente este egal cu $\frac{1}{3}$, $\frac{8}{27}$ coți revin muncii adăugate și rămân $\frac{16}{27}$ coți pentru înlocuirea *capitalului constant* al mașinii constructoare de mașini; așadar, $\frac{8}{27}$ coți revin materiei prime și $\frac{8}{27}$ coți revin pentru înlocuirea părții de valoare care reprezintă uzura mașinilor folosite pentru prelucrarea acestei materii prime (în total $\frac{16}{27}$ coți).

Pe de altă parte, cei $\frac{16}{27}$ coți care înlocuiesc mașinile producătoare de fier și lemn se descompun, de asemenea, în materie primă, mașini și muncă adăugată. Dacă aceasta din urmă reprezintă $\frac{1}{3}$, ea este egală cu $\frac{16}{27 \times 3} = \frac{16}{81}$, coți, iar capitalul constant din această parte a mașinii se exprimă în $\frac{32}{81}$ coți, din care $\frac{16}{81}$ coți revin materiei prime, iar $\frac{16}{81}$ coți înlocuiesc uzura mașinii.

Aşadar, constructorului de maşini îi rămân — pentru înlocuirea uzurii maşinilor lui — ca capital constant $\frac{8}{27}$ coţi, cu care el înlocuieşte uzura maşinii sale constructoare de maşini, şi $\frac{16}{81}$ coţi pentru uzura maşinilor care trebuie înlocuite de producătorii de fier şi lemn.

Pe de altă parte, cu $\frac{8}{27}$ coţi din capitalul său constant, el trebuie să înlocuiască materia primă (cuprinsă în maşina constructoare de maşini), iar cu $\frac{16}{81}$ coţi să înlocuiască materia primă cuprinsă în maşinile producătorilor de fier şi lemn. $\frac{2}{3}$ din această pînză se reduc, la rîndul lor, la muncă adăugată, iar $\frac{1}{3}$ la ceea ce reprezintă uzura maşinilor. Aşadar, din $\frac{24}{81} + \frac{16}{81} = \frac{40}{81}$, $\frac{2}{3}$, deci $\frac{26 \frac{2}{3}}{81}$, se plăteşte pentru muncă. Din această materie primă /289/ rămîn pentru înlocuirea maşinilor $\frac{13 \frac{1}{3}}{81}$. Aceşti $\frac{13 \frac{1}{3}}{81}$ coţi se reîntorc deci la constructorul de maşini.

Constructorul de maşini deţine iarăşi $\frac{8}{27}$ coţi pentru înlocuirea uzurii maşinii constructoare de maşini şi $\frac{16}{81}$ coţi pentru înlocuirea uzurii maşinilor folosite de producătorii de fier şi lemn ; $\frac{13 \frac{1}{3}}{81}$ revin acelei părţi de valoare care în materia primă a constructorului de maşini (fier etc.) este destinată înlocuirii maşinilor.

Am putea calcula astfel la infinit, obţinînd fracţii din ce în ce mai mici, dar fără a reuşi vreodată să repartizăm în întregime cei 12 coţi de pînză.

Să rezumăm pe scurt analiza făcută pînă acum.

La început am spus că în diferitele sfere de producţie există un raport diferit între munca nou adăugată (care în parte înlocuieşte capitalul variabil cheltuit pentru salarii, şi în parte constituie profitul, munca neplătită, supramunca) şi capitalul constant, căruia îi este adăugată această muncă. Putem presupune însă un raport mediu între a, munca adăugată, şi b, capitalul constant ; putem presupune, de pildă, că în medie b se raportează la a ca 2 la 1, ca $\frac{2}{3}$ la $\frac{1}{3}$. Dacă acesta este raportul în fiecare sferă de producţie a capitalului — spuneam în continuare —, atunci într-o sferă oarecare de producţie munca adăugată (salariul şi profitul laolaltă) nu poate cumpăra niciodată mai mult de $\frac{1}{3}$ din propriul ei produs, întrucît salariul şi profitul laolaltă nu reprezintă decît $\frac{1}{3}$ din timpul de muncă total realizat în produs. Capitalistului îi aparţin, desigur, şi cele $\frac{2}{3}$ din produs care înlocuiesc capitalul său constant. Dar, dacă vrea să continue producţia, el trebuie să înlocuiască capitalul său constant, aşadar să retransforme $\frac{2}{3}$ din produsul lui în capital constant. Pentru a realiza acest lucru el trebuie să vîndă cele $\frac{2}{3}$.

Dar cui să le vîndă? Treimea din produs care poate fi cumpărată cu suma profitului și salariului a fost scăzută. Dacă această sumă reprezintă o zi de muncă, sau 12 ore, partea din produs a cărei valoare este egală cu capitalul constant reprezintă două zile sau 24 de ore. De aceea am presupus că treimea [a doua] din produs este cumpărată cu suma profitului și salariului dintr-o altă ramură de producție și că ultima treime, la rîndul ei, este cumpărată cu suma profitului și salariului dintr-o a treia ramură de producție. Dar, procedînd astfel, am schimbat capitalul constant al produsului I exclusiv contra salariu și profit, adică contra muncă nou adăugată, deoarece am făcut ca întreaga muncă nou adăugată cuprinsă în produsul II și în produsul III să consume restul produsului I. Nici una din cele 6 zile de muncă cuprinse în produsele II și III, atît sub forma de muncă nou adăugată cît și sub forma de muncă preexistentă, nu a fost înlocuită, nu a fost cumpărată nici prin munca cuprinsă în produsul I, nici prin cea cuprinsă în produsele II și III. De aceea a trebuit din nou să presupunem că producătorii altor produse își cheltuiesc întreaga lor muncă nou adăugată pentru a cumpăra produsele II și III, și așa mai departe. În cele din urmă a trebuit să ne oprim la un produs x, în care munca adăugată este egală cu suma capitalurilor constante ale tuturor produselor anterioare, dar propriul capital constant al acestui produs, care reprezintă $\frac{2}{3}$ din el, nu mai poate fi vîndut. Nu s-a realizat, așadar, nici un progres în rezolvarea problemei. În cazul produsului x, ca și în cazul produsului I, persistă aceeași întrebare: cui i se vinde partea din produs care înlocuiește capitalul constant? Sau poate că munca nouă adăugată, care reprezintă $\frac{1}{3}$ din produs, înlocuiește $\frac{1}{3}$ de muncă nouă cuprinsă în produs + $\frac{2}{3}$ de muncă preexistentă? Poate $\frac{1}{3} = \frac{2}{3}$?

Așadar, aici s-a văzut că deplasarea dificultății de la produsul I la produsul II etc., adică intercalarea unor verigi care constau doar din schimbul de mărfuri, nu folosește la nimic.

/290/ A trebuit deci să punem altfel problema.

Am presupus că cei 12 coți de pînză = 36 de șilingi = 36 de ore de muncă constituie un produs în care sînt cuprinse 12 ore de muncă sau o zi de muncă a țesătorului (munca necesară și supra-munca laolaltă, adică suma profitului și salariului), iar $\frac{2}{3}$ reprezintă valoarea capitalului constant cuprins în pînză: fire, mașini etc. Apoi — pentru a înlătura orice posibilitate de subterfugii sau de referiri la tranzacții intermediare — am presupus că este vorba de un sort de pînză destinat exclusiv consumului individual, care, prin urmare, nu poate servi, la rîndul său, ca materie primă pentru un nou produs. Am presupus deci că este vorba de un produs care tre-

buie să fie plătit de salariu și profit, să fie schimbat pe venit. În sfârșit, pentru simplificare, am presupus că nici o parte din profit nu se retransformă în capital, că întregul profit este cheltuit ca venit.

Cu primii 4 coți, cu prima treime din produs, egală cu cele 12 ore de muncă adăugate de țesător, lucrurile sînt simple. Ei se descompun în salariu și profit; valoarea lor este egală cu valoarea sumei profitului și salariului țesătorului. Ei sînt deci consumați de însuși proprietarul țesătoriei și de muncitorii lui. În ceea ce privește acești 4 coți, problema este definitiv rezolvată. Căci dacă profitul și salariul nu se consumă sub formă de pînză, ci sub forma unui alt produs, aceasta se întîmplă numai pentru că producătorii acestui alt produs consumă sub forma de pînză, și nu sub forma propriului lor produs, acea parte din el care este destinată propriului lor consum. Dacă, de pildă, numai 1 cot din acești 4 coți de pînză este consumat de țesătorul însuși, iar 3 coți sînt consumați de el sub formă de carne, piine, postav, valoarea acestor 4 coți de pînză este totuși consumată, ca și înainte, de țesătorii înșiși. Singura deosebire este că ei au consumat $\frac{3}{4}$ din această valoare sub forma altor mărfuri, în timp ce producătorii acestor alte mărfuri au consumat sub formă de pînză carnea, piinea și postavul care pot fi consumate de ei ca salariu și profit. {Aici, desigur, ca și în tot cursul acestei analize, se presupune întotdeauna că marfa se vinde și că se vinde la valoarea ei.}

Acum am ajuns la problema propriu-zisă. Capitalul constant al țesătorului există acum sub forma a 8 coți de pînză = 24 de ore de muncă = 24 de șilingi. Dacă țesătorul vrea să continue producția, el trebuie să transforme acești 8 coți de pînză în bani, în 24 de șilingi, și să cumpere cu acești 24 de șilingi mărfurile nou produse aflate pe piață, din care constă capitalul său constant. Pentru simplificare să presupunem că țesătorul nu-și înlocuiește mașinile dintr-o dată, după un șir de ani, ci că el trebuie să înlocuiască zilnic în natura, cu ajutorul banilor obținuți prin vînzarea produsului său, o parte din mașini egală cu partea din valoarea mașinilor care se uzează zilnic. El trebuie să înlocuiască acea parte a produsului care este egală cu valoarea capitalului constant consumat în produs prin elementele acestui capital constant, adică prin condițiile materiale de producție ale muncii sale. Pe de altă parte, produsul său, pînză, nu intră în nici o altă sferă de producție ca o condiție a producției, ci intră în consumul individual. Așadar, el nu poate înlocui acea parte din produsul său care reprezintă capitalul său constant altfel decît schimbînd-o pe venit, adică pe acea parte din valoarea produsului altor producători care se reduce la

salariu și profit, deci la muncă nou adăugată. Așa problema este pusă corect. Întrebarea este cum poate fi rezolvată.

O dificultate care a decurs din primul mod în care am pus problema este acum, în parte, înlăturată. Deși în fiecare sferă de producție munca adăugată este egală cu $\frac{1}{3}$, iar capitalul constant, conform presupunerii noastre, este egal cu $\frac{2}{3}$, această treime, constând din munca adăugată sau suma valorii veniturilor (a salariilor și a profiturilor; aici, așa cum am menționat mai sus, facem abstracție de partea profitului care se retransformă în capital), nu poate fi consumată decât în produsele ramurilor industriale care lucrează nemijlocit pentru consumul individual. Produsele tuturor celorlalte ramuri industriale nu pot fi consumate decât ca capital, nu pot intra decât în consumul industrial.

/291/ Capitalul constant reprezentat de cei 8 coți (= 24 de ore = 24 de șilingi) constă din fire (materie primă) și mașini. Să zicem $\frac{3}{4}$ materie primă și $\frac{1}{4}$ mașini. (Aici mai pot fi considerate materie primă și toate *matériaux instrumentaux*¹⁾, ca uleiul, cărbunele etc., dar, pentru simplificare, este mai bine să le lăsăm la o parte.) În acest caz, firele ar costa 18 șilingi, sau 18 ore de muncă = 6 coți, iar mașinile 6 șilingi = 6 ore de muncă = 2 coți.

Așadar, dacă cu cei 8 coți ai săi țesătorul cumpără de 6 coți fire și de 2 coți mașini, el plătește cu capitalul său constant, egal cu 8 coți, nu numai capitalul constant al filatorului și al fabricantului războiului de țesut, ci și munca nou adăugată de aceștia. Prin urmare, o parte din valoarea care apare ca capital constant al țesătorului apare la filator și la fabricantul războiului de țesut ca muncă nou adăugată și de aceea, pentru ei, nu se reduce la capital, ci la venit.

Din cei 6 coți de pînă filatorul poate consuma $\frac{1}{3}$, adică 2 coți (= munca nou adăugată, profitul și salariul). Ceilalți 4 coți nu fac decât să-i înlocuiască inul și mașinile. Să zicem că 3 coți revin inului, iar 1 cot mașinilor. Cu acești 4 coți el trebuie să-și plătească noile cumpărături. Din cei 2 coți [primiti de la țesător] constructorul de mașini poate consuma $\frac{2}{3}$ coți; celelalte $\frac{1}{3}$ coți nu fac decât să-i înlocuiască fierul și lemnul — într-un cuvînt materia primă —, precum și utilajul folosit pentru producerea mașinii. Să zicem că, din acești $\frac{1}{3}$ coți, 1 cot revine materiei prime și $\frac{1}{3}$ cot mașinilor.

Din cei 12 coți au fost consumați pînă acum: 1) 4 de către țesător, 2) 2 de către filator și 3) $\frac{2}{3}$ de către constructorul de mașini. În total $6\frac{2}{3}$ coți. Rămîn deci $5\frac{1}{3}$ coți. Ei se repartizează în felul următor:

¹⁾ — materialele auxiliare. — *Nota trad.*

Din valoarea de 4 coți filatorul trebuie să afecteze 3 coți pentru în și 1 cot pentru mașini.

Din valoarea de $\frac{4}{3}$ coți constructorul de mașini trebuie să afecteze 1 cot pentru fier etc., iar $\frac{1}{3}$ pentru mașini (pe care le-a folosit pentru producerea de mașini).

Filatorul dă deci 3 coți cultivatorului de in în schimbul inului. Dar cultivatorul de in are o situație specifică : o parte din capitalul său constant (și anume sămînța, îngrășămintele etc., într-un cuvânt toate produsele solului pe care el le redă acestuia) nu intră deloc în circulație și, prin urmare, nu trebuie scăzută din produsul pe care el îl vinde ; acest produs (cu excepția părții care înlocuiește mașinile, îngrășămintele etc.) exprimă numai munca adăugată și de aceea se descompune numai în salariu și profit. Dacă presupunem, ca și pînă acum, că $\frac{1}{3}$ din produsul total reprezintă munca adăugată, rezultă că 1 cot din cei 3 intră în categoria muncii adăugate. În ceea ce privește ceilalți 2 coți, să presupunem, ca și mai înainte, că $\frac{1}{4}$ din ei, adică $\frac{2}{4}$ de cot revine mașinilor. Celelalte $\frac{6}{4}$ ar reveni, dimpotrivă, tot muncii adăugate, deoarece această parte a produsului cultivatorului de in nu conține capital constant, acesta fiind deja scăzut de cultivatorul de in. Prin urmare, cultivatorul de in a folosit pentru salariu și profit $2\frac{2}{4}$ coți. Pentru înlocuirea mașinilor au rămas $\frac{2}{4}$ coți. (Așadar, din cei $5\frac{1}{3}$ coți care, potrivit calculului nostru, urmau să fie consumați, au fost deja folosiți $2\frac{2}{4}$ ($5\frac{4}{12} - 2\frac{8}{12} = \frac{10}{12} = 2\frac{5}{6}$ coți).) Aceste ultime $\frac{2}{4}$ de cot ar trebui deci să fie folosite de cultivatorul de in pentru cumpărarea de mașini.

Calculul constructorului de mașini s-ar prezenta acum astfel : din capitalul constant care revine războiului de țesut, el a cheltuit 1 cot pentru fier etc. și $\frac{1}{3}$ de cot pentru uzura mașinii constructoare de mașini în procesul producerii războiului de țesut.

Apoi însă filatorul cumpără de la constructorul de mașini de 1 cot mașini de filat, iar cultivatorul de in cumpără de la el de $\frac{2}{4}$ coți unelte agricole. Din aceste $\frac{6}{4}$ constructorul de mașini trebuie să consume $\frac{1}{3}$ pentru munca adăugată de el, iar $\frac{2}{3}$ trebuie să cheltuiască pentru înlocuirea capitalului constant investit în mașina de filat și în uneltele agricole. Dar $\frac{6}{4} = \frac{18}{12}$. Așadar, constructorul de mașini trebuie iarăși să consume $\frac{6}{12}$ coți $|\frac{292}{12}|$, iar $\frac{12}{12}$ — adică 1 cot — să le transforme în capital constant. (Prin urmare, din cei $2\frac{5}{6}$ coți care nu au fost încă consumați, se scade $\frac{1}{2}$ de cot. Rămîn $\frac{14}{6}$ coți, adică $2\frac{2}{6}$, sau $2\frac{1}{3}$ coți.)

Din cotul care i-a rămas pentru înlocuirea capitalului constant, constructorul de mașini trebuie să cheltuiască $\frac{3}{4}$ pentru materii prime — fier, lemn etc. —, iar $\frac{1}{4}$ să și-o plătească sieși pentru înlocuirea mașinii constructoare de mașini.

Întregul calcul se prezintă acum astfel :

<i>Capitalul constant al constructorului de mașini</i>	{	Războiului de țesut îi revin : 1 cot pentru materii prime, $\frac{1}{3}$ coți pentru uzura propriilor lui mașini.
		Mașinii de filat și uneltelor agricole le revin : $\frac{3}{4}$ coți pentru materii prime, $\frac{1}{4}$ coți pentru uzura propriilor lui mașini

Deci : pentru materii prime revin $1\frac{3}{4}$ coți, iar pentru uzura propriilor lui mașini $\frac{1}{3} + \frac{1}{4}$ coți.

Așadar, $1\frac{3}{4}$ coți, sau $\frac{7}{4}$ coți, cumpără contra acestei valori fier și lemn de la producătorul de fier și lemn. $\frac{7}{4} = \frac{21}{12}$. Dar aici apare o nouă problemă. O parte din capitalul constant al cultivatorului de in — materia primă — nu a intrat în produsul pe care el îl vinde, deoarece fusese deja scăzută. Aici întregul produs trebuie descompus în muncă adăugată și mașini. Chiar dacă presupunem că în acest caz munca adăugată reprezintă $\frac{2}{3}$ din produs, iar mașinile $\frac{1}{3}$, ar urma să se consume numai $\frac{14}{12}$ coți, $\frac{7}{12}$ coți ar rămâne ca capital constant pentru mașini. Aceste $\frac{7}{12}$ s-ar reîntoarce la constructorul de mașini.

Restul din cei 12 coți ar consta deci din $\frac{1}{3} + \frac{1}{4}$ coți pe care constructorul de mașini ar trebui să și le plătească sieși pentru uzura propriilor lui mașini și din cele $\frac{7}{12}$ coți pe care i le înapoiază, pentru mașini, producătorul de fier și lemn. Deci $\frac{1}{3} + \frac{1}{4} = \frac{4}{12} + \frac{3}{12} = \frac{7}{12}$. La acestea se adaugă cele $\frac{7}{12}$ înapoiate de producătorul de fier și lemn (în total $\frac{14}{12} = \frac{12}{12} = 1\frac{2}{12}$).

Mașinile și unelte de muncă ale producătorului de fier și lemn trebuie să fie cumpărate de la constructorul de mașini, la fel ca și cele ale țesătorului, filatorului și cultivatorului de in. Să presupunem că $\frac{1}{3}$ din cei $\frac{7}{12}$ coți, adică $\frac{2}{12}$ coți, reprezintă munca nou adăugată. Aceste $\frac{2}{12}$ coți pot fi deci și ele consumate. Restul de $\frac{5}{12}$ coți (de fapt $\frac{4}{12}$ plus $\frac{2}{12}$, dar în cazul de față nu e nevoie de o maximă exactitate) reprezintă capitalul constant cuprins în toporul celui care a furnizat lemnul și în mașina celui care a furnizat

fierul, $\frac{3}{4}$ revenind fontei, lemnului etc., iar $\frac{1}{4}$ uzurii mașinilor. (Din cei $\frac{14}{12}$ coți rămân $\frac{12}{12}$ coți, sau un cot = 3 ore de muncă = 3 șilingi.) Deci din acest cot $\frac{1}{4}$ revine înlocuirii mașinii constructoare de mașini, iar $\frac{3}{4}$ revin lemnului, fierului etc.

Așadar, pentru uzura mașinii constructoare de mașini revin $\frac{7}{12}$ coți + $\frac{1}{4}$ coți = $\frac{7}{12} + \frac{3}{12} = \frac{10}{12}$ coți. Pe de altă parte, ar fi absolut inutil ca cele $\frac{3}{4}$ coți care revin lemnului și fierului să fie din nou descompuse în părțile lor componente și ca una dintre aceste părți să se reîntoarcă la constructorul de mașini, care, la rîndul lui, înapoiază o parte din această parte producătorului de fier /293/ și lemn. Întotdeauna ar rămîne un rest și am avea același progressus in infinitum.

(c) *Schimbul de capital contra capital între producătorii de mijloace de producție. Produsul anual al muncii și produsul muncii nou adăugate anual*

Să analizăm deci problema așa cum se prezintă ea acum.

Constructorul de mașini reține valoarea a $\frac{10}{12}$ sau $\frac{5}{6}$ de cot pentru înlocuirea uzurii mașinilor.

În $\frac{3}{4}$ sau $\frac{9}{12}$ de cot este cuprinsă valoarea corespunzătoare a lemnului și a fierului. Constructorul de mașini le-a dat producătorului de fier și lemn pentru înlocuirea materiei prime. Restul de pînză [care nu mai trebuie să fie descompus în părțile sale componente] reprezintă $\frac{19}{12}$ sau $\frac{17}{12}$ coți.

Cele $\frac{5}{6}$ coți pe care constructorul de mașini le reține pentru înlocuirea uzurii mașinilor sale = $\frac{15}{6}$ șilingi = $\frac{15}{6}$ ore de muncă; deci = $2\frac{3}{6}$ = $2\frac{1}{2}$ șilingi, sau $2\frac{1}{2}$ ore de muncă. Valoarea aceasta constructorul de mașini nu o poate înlocui sub formă de pînză; căci pînză aceasta el ar trebui s-o vîndă pentru a înlocui cu acești $2\frac{1}{2}$ șilingi uzura mașinilor sale, într-un cuvînt pentru a fabrica noi mașini constructoare de mașini. Dar cui vinde această pînză? Producătorilor de alte produse (în afară de fier și lemn)? Dar acești producători au consumat sub formă de pînză tot ce pot consuma sub această formă. Numai cei 4 coți care constituie salariul și profitul din țesătorie pot fi schimbați pe alte produse (în afară de cele care intră în capitalul constant al țesătoriei sau de munca la care se reduce acest capital). Dar acești 4 coți au fost incluși în calcul. Sau poate cu această pînză trebuie plătiți muncitorii? Dar noi am scăzut deja tot ceea ce munca adaugă produsului lui și, conform presupunerii noastre, a fost consumat sub formă de pînză.

Sau ca să prezentăm lucrurile sub altă formă :

<i>Țesătorul</i> trebuie să cheltuiască pentru înlocuirea mașinilor	2	coți = 6	șilingi = 6	ore de muncă
<i>Filatorul</i>	1	„ = 3	„ = 3	„ „ „
<i>Cultivatorul de in</i> .	$\frac{2}{4}$	„ = $1\frac{1}{2}$	„ = $1\frac{1}{2}$	„ „ „
<i>Producătorul de fier și lemn</i>	$\frac{7}{12}$	„ = $1\frac{3}{4}$	„ = $1\frac{3}{4}$	„ „ „

Suma coșilor cheltuiți pentru mașini, adică pentru acea parte din valoarea pânzei care reprezintă valoarea mașinilor

$4\frac{1}{2}$ coți = $12\frac{1}{4}$ șilingi = $12\frac{1}{4}$ ore de muncă.

Din acești $4\frac{1}{2}$ coți (= $12\frac{1}{4}$ șilingi = $12\frac{1}{4}$ ore de muncă) $\frac{2}{3}$ erau pentru materie primă, muncă, $\frac{2}{3}$ pentru capitalul constant. Așadar, $\frac{4}{3}$, $\frac{1}{36}$ (profit și salariu) = $1\frac{1}{3}$ + $\frac{1}{36}$ = $1\frac{13}{36}$ coți vor fi cheltuiți pentru muncă.

Pentru a simplifica calculul, să presupunem că avem 4 coți = 12 șilingi = 12 ore de muncă, din care pentru muncă (profit și salariu) $\frac{1}{3}$, adică $\frac{4}{3}$ coți = $1\frac{1}{3}$ coți.

Pentru capitalul constant rămân $2\frac{2}{3}$ coți, din care $\frac{3}{4}$ pentru materie primă, iar $\frac{1}{4}$ pentru uzura mașinilor. $2\frac{2}{3}$ = $\frac{8}{3}$ = $\frac{32}{12}$. Din această cantitate, $\frac{1}{4}$ = $\frac{8}{12}$.

Acești $\frac{8}{12}$ coți destinați înlocuirii uzurii mașinilor reprezintă tot ceea ce rămâne constructorului de mașini. Căci el dă producătorilor de fier și lemn $\frac{24}{12}$, sau 2 coți, în schimbul materiei prime.

/294/ Ar fi greșit să-i punem pe producătorii de fier și lemn să plătească din nou pentru mașini, întrucât tot ceea ce ei au de înlocuit, și anume $\frac{7}{12}$ coți, a intrat deja în calculul constructorului de mașini. În capitolul respectiv de cheltuieli au fost incluse toate mașinile de care ei au nevoie pentru producerea fierului și a lemnului și, prin urmare, ele nu pot figura din nou. Așadar, ultimii 2 coți (restul din $2\frac{8}{12}$), folosiți pentru a plăti fierul și lemnul se reduc în întregime — deoarece aici nu există materie primă — la muncă și de aceea pot fi consumați sub formă de pânză.

Așadar, restul reprezintă doar $\frac{8}{12}$ coți sau $\frac{2}{3}$ coți, care revin uzurii mașinilor folosite de constructorul de mașini.

Întreaga problemă a fost parțial rezolvată datorită faptului că partea din *capitalul constant* al agriculturii, care nu se reduce nici la muncă nou adăugată, nici la mașini, nu intră deloc în circulație, ci este scăzută înainte: această parte se înlocuiește pe sine însăși în propria ei producție și, prin urmare, întregul produs al agriculturii *care intră în circulație* — scăzându-se mașinile — se descompune în salariu și profit și poate fi deci consumat sub formă de pinză. Aceasta este o rezolvare.

O altă rezolvare constă în următoarele: ceea ce într-o sferă de producție apare ca capital constant, în alte sfere de producție apare ca muncă nouă adăugată în cursul aceluiași an. Ceea ce în mâinile țesătorului apare ca capital constant se reduce în bună parte la venitul filatorului, al constructorului de mașini, al cultivatorului de in, al producătorului de fier și lemn (al producătorului de cărbune etc., însă pentru simplificare pe acesta din urmă nu-l includem în calcul). (Aceasta reiese foarte clar din faptul că atunci când, de pildă, același fabricant toarce și țese capitalul său constant este mai mic decât capitalul constant al țesătorului, iar munca adăugată de el, adică partea din produsul său care se reduce la muncă adăugată, la venit — la profit și salariu —, este mai mare decât la țesător. Astfel, la țesător venitul = 4 coți = 12 șilingi; capitalul constant = 8 coți = 24 de șilingi. Dacă în același timp el toarce și țese, venitul său = 6 coți, iar capitalul său constant = 6 coți, și anume: 2 coți pentru războiul de țesut, 3 coți pentru in și 1 cot pentru mașina de filat.)

În al treilea rând, rezolvarea găsită pînă acum constă în aceea că toți producătorii materiei prime sau uneltelor de muncă necesare pentru producerea produsului care în cele din urmă intră în consumul individual nu consumă venitul lor — profitul și salariul, munca nou adăugată — sub forma propriului lor produs. Partea din produsul lor care se reduce la venit poate fi consumată de ei numai sub forma produsului destinat consumului nemijlocit despre care este vorba aici sau — ceea ce înseamnă același lucru — sub forma produsului destinat consumului nemijlocit al altor producători, obținut în schimbul acestuia și avînd aceeași valoare. Munca nou adăugată a producătorilor de materie primă și de unelte de muncă intră ca parte componentă a valorii în produsul final, fiind consumată numai sub această formă, în timp ce sub aspectul valorii ei de întrebuințare este cuprinsă în produsul final ca materie primă sau ca mașini consumate.

Așadar, partea problemei care mai trebuie rezolvată se reduce la următoarele: ce se va întîmpla cu cele $\frac{2}{3}$ de cot care reprezintă uzura mașinii constructoare de mașini a constructorului de

mașini ? (Aici este vorba tocmai de uzura acestei mașini, și nu de uzura mașinilor de lucru folosite de țesător, de filator, de cultivatorul de in, de producătorul de fier și lemn, căci acestea se reduc la muncă nouă, și anume la muncă nouă care dă forma de noi mașini unei materii prime care, ca atare, nu are materie primă care să necesite cheltuieli.) Sau, cu alte cuvinte, în ce condiții poate acest constructor să consume sub formă de pînză aceste $\frac{2}{3}$ de cot = 2 șilingi = 2 ore de muncă și în același timp să înlocuiască mașinile sale ? Aceasta este esența problemei. Acest fapt are loc într-adevăr. El există ca ceva necesar. Problema este deci de a explica acest fenomen.

/295/ Partea din profit care se transformă în capital nou (deci atît în capital circulant cît și în capital fix, atît în capital variabil cît și în capital constant) nu este luată în considerare. Ea nu are nici o legătură cu problema noastră, deoarece în acest caz noul capital variabil, ca și noul capital constant, este creat și înlocuit prin muncă nouă (prin o parte din supramuncă).

Așadar, dacă facem abstracție de acest caz, rezultă că întreaga sumă a muncii nou adăugate (în decurs de un an, de pildă), egală cu suma profitului și salariului, adică cu suma *venitului* anual, este cheltuită pe produse care intră în consumul individual : pe alimente, îmbrăcăminte, încălzit, locuință, mobilă etc.

Suma acestor produse care intră în consum este egală, sub raportul valorii ei, cu suma muncii adăugate în cursul anului (cu suma valorii venitului). Această cantitate de muncă trebuie să fie egală cu suma muncii — a celei adăugate și a celei preexistente — cuprinse în aceste produse. Cînd se cumpără aceste produse, trebuie să se plătească nu numai munca nou adăugată, ci și capitalul constant cuprins în ele. Valoarea lor, după cum am mai spus, este egală cu suma profiturilor și a salariilor. Dacă luăm, de exemplu, pînză, ea reprezintă pentru noi suma produselor care intră în decurs de un an în consumul individual. Această pînză nu numai că trebuie să fie egală, sub raportul valorii ei, cu valoarea tuturor elementelor valorice cuprinse în ea, ci trebuie ca și întreaga ei valoare de întrebuințare să fie aptă de a fi consumată de către diverșii producători care și-o împart. Întreaga ei valoare trebuie să se descompună în profit și salariu, adică în părțile componente ale muncii nou adăugate în decurs de un an, deși această pînză constă din muncă adăugată și capital constant.

Aceasta, după cum am mai spus, se explică, în parte, prin următoarele :

În primul rînd : o parte din capitalul constant necesar pentru producerea pînzei nu intră în pînză nici ca valoare de întrebuin-

țare, nici ca valoare de schimb. Aceasta este partea din în care se reduce la sămînță etc., adică partea din capitalul constant al produsului agricol care nu intră în circulație, ci este redată, direct sau indirect, producției, solului. Această parte se înlocuiește pe sine însăși, deci nu trebuie să fie plătită din pînză. {Un țăran poate să vîndă întreaga sa recoltă, să zicem 120 de cuarteri. În acest caz, el trebuie să cumpere sămînță, să zicem 12 cuarteri, de la un alt țăran; acesta din urmă va trebui să dea din cei 120 de cuarteri pentru sămînță nu 12 cuarteri, ci 24 de cuarteri, deci nu $\frac{1}{10}$, ci $\frac{1}{5}$ din produsul său. Așadar, și în acest caz se redă solului ca sămînță tot 24 de cuarteri din cei 240 de cuarteri. Dar în sfera circulației aici există într-adevăr o deosebire. În primul caz, cînd fiecare reține $\frac{1}{10}$, în circulație intră 216 cuarteri. În al doilea caz, în circulație intră 120 de cuarteri ai primului țăran și 108 cuarteri ai celuiilalt țăran, deci 228 de cuarteri. Adevăraților consumatori le revin, ca și înainte, numai 216 cuarteri. Iată, așadar, un exemplu care arată că suma valorilor care circulă între dealers și dealers este mai mare decît suma valorilor care circulă între dealers și consumatori⁵¹.} (Aceeși deosebire există în toate cazurile în care o parte din profit se transformă în capital nou, precum și în cazul în care tranzacțiile dintre dealers și dealers se întind pe o perioadă de mai mulți ani etc.)

Așadar, o parte însemnată din capitalul constant necesar pentru producerea pînzei, adică a produsului destinat consumului individual, nu trebuie să fie înlocuită prin pînză.

În al doilea rînd: o parte însemnată din capitalul constant necesar pentru pînză, adică pentru obiectul de consum produs în decurs de un an, apare pe o treaptă ca capital constant, iar pe o altă treaptă apare ca muncă nou adăugată și de aceea se descompune efectiv în profit și salariu, care constituie pentru unii venit, în timp ce aceeași sumă a valorii apare pentru alții ca capital. Astfel, o parte din capitalul constant [al țesătorului] se reduce la munca [nou adăugată] a filatorului etc.

/296/ În al treilea rînd: în toate procesele intermediare necesare pentru fabricarea produsului destinat consumului, o parte însemnată din produse — cu excepția materiei prime și a unor materiale auxiliare — nu intră niciodată în valoarea de întrebuințare a produsului destinat consumului, ci intră în acesta numai ca parte componentă a valorii lui; este vorba de mașini, cărbune, ulei, unsoare, curele etc. În fiecare dintre aceste procese, care, de fapt, nu fac decît să producă capitalul constant pentru treapta următoare — în măsura în care, datorită diviziunii muncii sociale, ele

apar ca ramuri deosebite —, produsul fiecărei trepte se descompune în două părți: una reprezintă munca nou adăugată (se reduce la profit și salariu și, cu condiția menționată mai sus⁵², la venit), iar cealaltă reprezintă valoarea capitalului constant consumat. Este deci clar că în fiecare dintre aceste sfere de producție producătorul nu consuma din propriul său produs decât acea parte care se descompune în salariu și profit, acea parte care rămâne după ce se scade masa de produse egală cu valoarea capitalului constant cuprins în produsul sferei respective. Dar nici unul dintre acești producători nu consumă nici cea mai mică parte din produsele treptei precedente, din produsele tuturor treptelor care de fapt nu produc decât capital constant pentru treapta următoare.

Așadar, cu toate că produsul final — pînza, care aici reprezintă toate produsele destinate consumului — constă din muncă nou adăugată și capital constant, așa încît ultimii producători ai acestui produs destinat consumului nu pot consuma din acesta decât acea parte care se reduce la munca adăugată în ultimul stadiu de producție, la suma salariilor și a profiturilor, la venitul lor, cu toate acestea toți producătorii de capital constant consumă, realizează munca lor nou adăugată numai sub forma de produs destinat consumului. Deși acesta constă din muncă adăugată și capital constant, prețul lui de cumpărare — în afară de partea din produs care este egală cu cantitatea de muncă nou adăugată în ultimul stadiu — constă din cantitatea totală a muncii adăugate în procesul de producție al capitalului constant al acestui produs. Producătorii capitalului constant realizează întreaga muncă adăugată de ei nu sub forma propriului lor produs, ci sub forma produsului destinat consumului, așa că, în acest sens, se poate spune că e ca și cum acesta din urmă ar consta numai din salariu și profit, din muncă adăugată.

Din produsul destinat consumului — pînza — producătorii din sfera cărora acesta iese ca produs finit rețin ei înșiși acea parte a produsului care este egală cu venitul lor, cu munca adăugată în ultimul stadiu de producție, cu suma salariilor și profiturilor (schimbul reciproc dintre produsele destinate consumului și transformarea prealabilă a mărfurilor în bani nu schimbă nimic). Cu cealaltă parte a produsului destinat consumului ei plătesc acea parte componentă a valorii care revine producătorilor nemijlociți ai capitalului constant folosit de ei. Toată această parte a produsului lor destinat consumului acoperă deci valoarea venitului și a capitalului constant aparținînd producătorilor imediați ai acestui capital constant. Aceștia însă rețin din produsul destinat consumului numai partea a cărei valoare este egală cu venitul lor. Cu cealaltă parte ei plătesc, la rîndul lor, producătorilor capitalului lor constant, care este, de ase-

menea, egal cu venitul plus capitalul constant. *Dar calculul poate ieși bine numai* în cazul în care ultima parte din pînză, din produsul destinat consumului, înlocuiește numai venitul, munca nou adăugată, și nu capitalul constant. Căci pînza, conform presupunerii noastre, intră numai în consum și nu constituie, la rîndul ei, capitalul constant al unei alte faze de producție.

Pentru o parte din produsul agricol, acest lucru a fost deja demonstrat.

În general, numai despre produsele care intră în produsul final ca materie primă se poate spune că sînt consumate ca produse. Celelalte intră în produsul destinat consumului numai ca părți componente ale valorii. Produsul destinat consumului se cumpără contra venit, adică contra salariu și profit. Suma valorii lui trebuie deci să se descompună în salariu și profit, adică în diferitele cantități de muncă adăugată în toate stadiile prin care a trecut acest produs. Întrebarea este dacă mai există, în afară de acea parte din produsul agricol pe care producătorul însuși /297/ o redă producției (sămînță, vite, îngrășăminte etc.), altă parte a capitalului constant care nu intră ca parte componentă a valorii în produsul destinat consumului, ci se înlocuiește pe sine în natura în procesul producției.

Aici, firește, nu poate fi vorba de capitalul fix, sub toate formele lui, decît în măsura în care însăși valoarea lui intră în producție și este consumată în cadrul acesteia.

Nu numai în agricultură (inclusiv creșterea vitelor, piscicultura, silvicultura, în care procesul de reproducție se efectuează artificial), deci nu numai în producția diverselor materii prime — pentru îmbrăcăminte, mijloace de subzistență — și a unei părți însemnate din produsele care intră în capitalul fix industrial (vele, odgoane, curele etc.), ci și în industria extractivă are loc o înlocuire parțială în natura — din produsul rezultat din propria producție — a capitalului constant, așa că această parte a capitalului constant nu trebuie să fie înlocuită de partea din produs care intră în circulație. Așa, de pildă, în industria cărbunelui, o parte din cărbune este folosită pentru a pune în mișcare mașina cu abur care pompează apa sau scoate cărbunele la suprafață.

Așadar, valoarea produsului anual este egală, în parte, cu cantitatea de muncă preexistentă în cărbunele consumat în procesul extracției de cărbune și, în parte, cu cantitatea de muncă nou adăugată (se face abstracție de uzura mașinilor etc.). Dar din acest produs total se reține și se redă nemijlocit producției acea parte din capitalul constant care constă ea însăși din cărbune. Nimeni nu trebuie să-i înlocuiască producătorului această parte, deoarece și-o

înlocuiește el însuși. Dacă productivitatea muncii nu a crescut și nici nu a scăzut, atunci și partea de valoare pe care o reprezintă această parte a produsului rămîne neschimbată, ea fiind egală cu o anumită parte alicotă a cantității de muncă existente în produs atît sub forma de muncă preexistentă cît și sub forma de muncă nou adăugată în cursul anului. În celelalte ramuri ale industriei extractive are loc, de asemenea, o înlocuire parțială a capitalului constant în natura.

Deșeurile produselor, ca, de pildă, deșeurile de bumbac etc., sînt redade solului sub forma de îngrășăminte sau sînt folosite ca materie primă pentru alte ramuri ale industriei; astfel, zdrențele sînt folosite la fabricarea hîrtiei. În primul dintre cazurile menționate, o parte a capitalului constant dintr-o ramură a industriei se poate schimba nemijlocit pe capitalul constant dintr-o altă ramură. De pildă, bumbacul poate fi schimbat pe deșeuri de bumbac folosite ca îngrășăminte.

În general însă, principala deosebire există între producția de mașini și producția de materii prime (fier, lemn, cărbune), pe de o parte, și celelalte faze ale producției, pe de altă parte. În acestea din urmă nu există o condiționare reciprocă. Pînza nu poate deveni o parte a capitalului constant al filatorului. Firele (ca atare) nu pot deveni o parte a capitalului constant al cultivatorului de în sau al fabricantului de mașini. Dar materia primă a mașinii nu constă numai din produse obținute din materia primă furnizată de agricultură, cum sînt, de pildă, odgoanele, curelele etc., ci și din lemn, fier și cărbune; pe de altă parte, mașina, la rîndul ei, intră ca mijloc de producție în capitalul constant al producătorului de fier, lemn, cărbune etc. Așadar, de fapt, aceste două ramuri își înlocuiesc reciproc o parte din capitalul lor constant în natura. Aici are loc un schimb de capital constant pe capital constant.

Nu este vorba aici de un simplu calcul contabil. Producătorul de fier pune în contul constructorului de mașini uzura mașinilor folosite în producția de fier, iar constructorul de mașini pune în contul producătorului de fier uzura mașinilor folosite de el în construcția de mașini. Să presupunem că producătorul de fier și producătorul de cărbune sînt una și aceeași persoană. În primul rînd, așa cum am văzut, el își înlocuiește singur cărbunele. În al doilea rînd, valoarea produsului său total — fierul și cărbunele — este egală cu valoarea creată de munca nou adăugată plus valoarea creată de munca preexistentă cuprinsă în partea uzată a mașinilor. După ce din acest produs total se scade cantitatea de fier care înlocuiește valoarea mașinilor, rămîne cantitatea de fier care se reduce la muncă adăugată. Această din urmă parte constituie ma-

teria primă a fabricantului de mașini, a producătorului de unelte etc. Această din urmă parte fabricantul de mașini i-o plătește producătorului de fier cu pînză. În schimbul primei părți îi furnizează mașina care înlocuiește uzura utilajului său.

Pe de altă parte, în capitalul constant al constructorului de mașini există o parte care corespunde uzurii mașinii sale constructoare de mașini, a uneltelor etc., care deci nu poate reprezenta nici materia primă (aici facem abstracție de mașina /298/ folosită [în producția cărbunelui și a fierului] și de partea din cărbune care se înlocuiește pe sine însăși), nici munca nou adăugată, deci nici salariul și nici profitul; această uzură este înlocuită efectiv prin faptul că constructorul de mașini reține pentru el însuși din propriile sale mașini una sau cîteva ca mașini constructoare de mașini. În ceea ce privește această parte a produsului său, totul se reduce pur și simplu la aceea că pentru producerea ei este nevoie de o cantitate suplimentară de materie primă. Această parte din produs nu reprezintă muncă nou adăugată, deoarece în produsul total al muncii o anumită cantitate de mașini este egală cu valoarea creată de munca adăugată, o altă cantitate este egală cu valoarea materiei prime, iar o altă cantitate este egală cu acea parte componentă a valorii care era cuprinsă în mașina constructoare de mașini. Ce-i drept, această ultimă parte componentă conține de fapt și muncă adăugată. Dar sub aspectul valorii această muncă este egală cu zero, deoarece în partea din mașini care reprezintă munca adăugată nu este calculată munca cuprinsă în materia primă și în mașinile uzate; în a doua parte, care înlocuiește materia primă, nu este calculată partea care înlocuiește munca nouă și mașinile; prin urmare a treia parte, considerată sub aspectul valorii, nu cuprinde nici muncă adăugată, nici materie primă; această parte din mașini nu reprezintă decît uzura mașinilor.

Mașinile necesare fabricantului de mașini însuși nu sînt destinate vânzării. Ele sînt înlocuite în natura, sînt reținute din produsul total. Așadar, mașinile pe care le vinde fabricantul de mașini nu reprezintă decît materie primă (care se reduce numai la muncă din moment ce uzura mașinilor producătorului de materie primă a fost deja calculată la fabricantul de mașini) și muncă adăugată; prin urmare, aceste mașini se reduc la pînză, atît pentru el cît și pentru producătorul de materii prime. În ceea ce-l privește în mod special pe fabricantul de mașini și pe producătorul de materie primă, acesta din urmă a reținut pentru înlocuirea uzurii mașinilor lui o cantitate de fier corespunzătoare valorii acestei uzuri. Această cantitate el o schimbă cu fabricantul de mașini, așa că ambii își plătesc reciproc

în natura și acest proces nu are nici o legătură cu repartitia venitului între ei.

Astfel se prezintă această problemă, la care vom reveni atunci când ne vom ocupa de circulația capitalului ⁵³.

În realitate, capitalul constant este înlocuit datorită faptului că el este mereu produs din nou și că în parte se reproduce el însuși. Dar partea de capital constant care intră în produsul destinat consumului este plătită cu munca vie care intră în produsele care nu sînt destinate consumului. Tocmai datorită faptului că această muncă nu e plătită cu propriile ei produse este posibil ca întregul produs destinat consumului să fie redus la venit. O parte din capitalul constant, privită ca parte a produsului anual, este numai aparent capital constant. O altă parte, deși intră în produsul total, nu intră — nici ca parte componentă a valorii, nici ca valoare de întrebuintare — în produsul destinat consumului, ci este înlocuită în natura, rămînînd tot timpul un element încorporat producției.

Am analizat aici modul în care întregul produs destinat consumului se împarte și se descompune în toate părțile componente ale valorii și condițiile de producție cuprinse în el.

Întotdeauna însă există concomitent, alăturat : produsul destinat consumului (care, în măsura în care se reduce la salariu, este egal cu partea variabilă a capitalului), producția produsului destinat consumului și producția tuturor părților capitalului constant necesar pentru producerea acestui produs, indiferent dacă acest capital constant intră sau nu în el. Așadar, fiecare capital se împarte întotdeauna în capital constant și capital variabil, care îl alcătuiesc simultan, și deși partea constantă, ca și cea variabilă, este mereu înlocuită prin produse noi, ea continuă să existe în aceeași formă atîta timp cît producția continuă în același fel.

/299/ Legătura dintre fabricantul de mașini și producătorul de materie primă — producătorul de fier, lemn etc. — este de așa natură încît de fapt ei schimbă între ei o parte din capitalul constant (ceea ce nu are nimic comun cu transformarea unei părți din capitalul constant al unuia în venitul celuilalt ⁵⁴), întrucît produsele lor, deși unul constituie o treaptă inițială pentru celălalt, intră alternativ ca mijloc de producție în capitalul constant al fiecăruia. În schimbul mașinilor de care au nevoie, producătorii de fier, lemn etc. dau constructorului de mașini fier, lemn etc. în valoare egală cu valoarea mașinii care trebuie înlocuită. Pentru constructorul de mașini, această parte din capitalul său constant reprezintă ceea ce reprezintă sămînța pentru țăran. Ea este o parte din produsul său anual pe care el o înlocuiește pentru sine în natura și care pentru el nu repre-

zintă venit. Pe de altă parte, prin acest schimb constructorului de mașini i se înlocuiește, sub formă de materie primă, nu numai materia primă cuprinsă în mașina producătorului de fier, ci și partea din valoarea acestei mașini care constă din munca adăugată și din uzura propriilor lui mașini. Așadar, constructorului de mașini i se înlocuiește nu numai ceea ce reprezintă uzura propriilor lui mașini, ci și ceea ce corespunde (ca înlocuire) părții de uzură cuprinse în celelalte mașini.

E drept că și această mașină, vândută producătorului de fier, conține părți componente ale valorii care sînt egale cu materia primă și munca adăugată. În schimb însă, la celelalte mașini trebuie să se calculeze proporțional mai puțin pentru uzură. Prin urmare, această parte din capitalul constant al producătorilor de fier etc. sau din produsul muncii lor anuale, parte care înlocuiește numai acea parte componentă a valorii capitalului constant care reprezintă uzura, nu intră în mașinile pe care constructorul de mașini le vinde altor industriași. În ceea ce privește însă uzura acestor alte mașini, ea îi este, desigur, înlocuită constructorului de mașini prin cele $\frac{2}{3}$ de coți de pînză menționate mai sus, care reprezintă două ore de muncă. El cumpără cu acestea fontă, lemn etc. în valoare egală și-și înlocuiește uzura sub o altă formă a capitalului său constant, sub forma de fontă. Prin urmare, o parte din materia sa primă îi înlocuiește nu numai valoarea materiei prime, ci și valoarea uzurii mașinilor lui. Dar pentru producătorul de fontă etc. această materie primă reprezintă numai muncă adăugată, deoarece mașinile acestor producători de materii prime (fier, lemn, cărbune etc.) au intrat deja în calcul.

Așadar, toate elementele pînzei se reduc la o sumă de cantități de muncă care este egală cu suma muncii nou adăugate, dar nu este egală cu suma muncii totale cuprinse în capitalul constant și perpetuate prin reproducție.

Dealtfel, afirmația potrivit căreia cantitatea de muncă — conștind în parte din muncă vie, în parte din muncă preexistentă — care formează suma mărfurilor ce intră în cursul anului în consumul individual și care, prin urmare, este consumată ca venit nu poate fi mai mare decît munca adăugată în cursul anului — este o tautologie. Căci venitul este egal cu suma profitului și salariului, este egal cu suma muncii nou adăugate, este egal cu suma mărfurilor care conțin aceeași cantitate de muncă.

Exemplul cu producătorul de fier și constructorul de mașini este doar unul dintre exemple. Și între alte diferite sfere de producție care își furnizează una alteia mijloace de producție sub forma pro-

duselor lor are loc un schimb în natura între capitalurile lor constante (chiar dacă acesta este disimulat de o serie de tranzacții bănești). În măsura în care are loc acest schimb, consumatorii produsului final, care intră în consum, nu trebuie să înlocuiască acest capital constant, deoarece el a fost deja înlocuit. /299/

/304/ { De exemplu : la fabricarea locomotivelor rămîn zilnic, ca deșeu, vagoane întregi de șpanuri de metal. Aceste șpanuri sînt strînse și revîndute (sau trecute în contul) aceluiași proprietar al uzinei siderurgice care furnizează proprietarului uzinei de locomotive principala materie primă. Proprietarul uzinei siderurgice redă acestor șpanuri forma compactă, le adaugă muncă nouă. Aceste șpanuri, în forma în care ele sînt retrimise proprietarului uzinei de locomotive, constituie acea parte din valoarea produsului care înlocuiește materia primă. Așadar, șpanurile circulă între aceste două uzine — desigur nu aceleași șpanuri, dar întotdeauna anumite cantități de șpanuri. Această parte servește alternativ ca materie primă pentru cele două ramuri industriale și, privită sub aspectul valorii, nu face decît să treacă mereu dintr-o întreprindere într-alta. De aceea, ea nu intră în produsul final, ci reprezintă înlocuire de capital constant în natura.

În realitate, fiecare mașină furnizată de fabricantul de mașini se descompune, din punctul de vedere al valorii ei, în materie primă, muncă adăugată și uzură a mașinilor. Dar suma totală a acestor mașini, care intră în producția celorlalte sfere, nu poate fi egală, sub aspectul valorii, decît cu valoarea totală a mașinilor minus acea parte a capitalului constant care circulă permanent — cînd într-un sens, cînd în celălalt — între proprietarul uzinei constructoare de mașini și proprietarul uzinei siderurgice.

Un cuarter de grîu vîndut de țaran valorează tot atît ca și oricare alt cuarter de grîu ; un cuarter de grîu vîndut nu este mai ieftin decît unul redat pămîntului sub forma de sîmînță. Cu toate acestea, dacă produsul este egal cu 6 cuartermi și un cuarter este egal cu 3 l. st. — fiecare cuarter conținînd părți componente ale valorii care revin muncii adăugate, materiei prime și mașinilor — și dacă țaranul trebuie să folosească 1 cuarter pentru sîmînță, atunci el vinde consumatorilor numai 5 cuartermi, primind în schimbul lor 15 l. st. Așadar, consumatorii nu trebuie să plătească pentru partea componentă a valorii cuprinsă în cuartermul de sîmînță. Dar tocmai aceasta este problema : cum este posibil ca valoarea produsului vîndut să fie egală cu toate elementele valorii cuprinse în el — munca adăugată și capitalul constant —, iar consumatorul să

cumpere totuși acest produs, deși nu plătește capitalul constant ? }⁵⁵ /304/

/300/ { Completare la cele de mai sus. Cît de puțin a înțeles anostul Say problema ca atare se vede din următorul citat :

„Pentru a înțelege bine problema veniturilor trebuie să avem în vedere că întreaga valoare a unui produs se descompune în veniturile diverselor persoane ; căci *valoarea totală* a fiecărui produs se compune din profiturile proprietarilor funciari, ale capitaliștilor și ale oamenilor sirguincioși în muncă care au contribuit la crearea lui. Aceasta face ca venitul societății să fie egal cu *valoarea brută* produsă, și nu numai cu *produsul net* al pămîntului, cum considera secta economiștilor⁵⁶... Dacă veniturile unei națiuni s-ar reduce la excedentul valorilor produse peste cele consumate, atunci de aici ar decurge concluzia într-adevăr absurdă că o națiune care consumă într-un an tot atîtea valori cîte a produs nu are nici un venit” (l.c., t. II, p. 63—64).

O asemenea națiune ar fi avut realmente un venit în anul trecut, dar în anul următor nu ar avea nici un venit. Este inexact că *produsul anual al muncii*, în care *produsul muncii adăugate în cursul anului* nu constituie decît o parte, se reduce la venit. Acest lucru este exact numai în ceea ce privește acea parte a produsului care intră în consumul individual anual. Venitul care constă exclusiv din munca adăugată poate plăti acest produs, care constă în parte din munca adăugată și în parte din munca preexistentă, cu alte cuvinte : în aceste produse munca adăugată se poate plăti nu numai pe sine, ci poate plăti și munca preexistentă datorită faptului că o altă parte din produs, care constă tot din munca adăugată și munca preexistentă, înlocuiește numai munca preexistentă, numai capitalul constant.}

[11. *Concepțiile contradictorii ale lui Smith asupra măsurii valorilor*]

{ Punctele analizate aici ale teoriei lui Adam Smith trebuie completate în sensul că la inconsecvențele lui privind determinarea valorii se adaugă, pe lângă evidenta contradicție în problema salariului⁵⁷, următoarea eroare : măsura valorilor ca măsură immanentă, care totodată constituie substanța valorii, este confundată cu măsura valorilor în accepția în care banii sînt numiți măsură a valorilor. De aici rezultă încercarea lui — un fel de cvadratură a cercului — de a găsi o marfă cu valoare invariabilă care să fie etalon constant pentru celelalte mărfuri. Despre raportul dintre mă-

sura valorilor ca bani și determinarea valorii prin timpul de muncă, vezi prima parte a lucrării mele⁵⁸. Această eroare se constată, pe alocuri, și la Ricardo. } /300/

*
* *
*

/299/ Contradicțiile lui A. Smith au meritul de a pune probleme pe care el, ce-i drept, nu le rezolvă, dar pe care, tocmai fiindcă se contrazice, le enunță. Instinctul său sigur în această privință este cel mai bine dovedit de faptul că urmașii lui, în polemica dintre ei, preiau de la el cînd o latură, cînd cealaltă⁵⁹.

Trecem acum la ultimul punct controversat de care trebuie să ne ocupăm, analizînd concepțiile lui : /300/ *deosebirea dintre munca productivă și munca neproductivă*.

[Capitolul patru]

Teorii cu privire la munca productivă și munca neproductivă

Aceeași dualitate pe care am constatat-o pînă acum la A. Smith se manifestă și în definițiile pe care le dă pentru ceea ce el numește *muncă productivă*, spre deosebire de *munca neproductivă*. Vedem că el confundă în mod permanent două definiții a ceea ce el numește muncă productivă. Să examinăm întii prima definiție, cea justă.

[1. *Muncă productivă în sensul producției capitaliste este munca salariată care produce plusvaloare*]

Muncă productivă în sensul producției capitaliste este munca salariată care, în schimbul părții variabile a capitalului (partea de capital investită în salariu), nu numai că reproduce această parte a capitalului (adică valoarea propriei ei capacități de muncă), ci produce, în afară de aceasta, și plusvaloarea pentru capitalist. Numai datorită acestui fapt marfa sau banii se transformă în capital, sînt produse în calitate de capital. Productivă este numai munca salariată care produce capital. (Aceasta înseamnă că ea reproduce în proporții sporite suma valorilor investite în ea, cu alte cuvinte, restituie mai multă muncă decît primește sub forma de salariu. Prin urmare, productivă este numai acea capacitate de muncă a cărei valorificare este mai mare decît valoarea ei.)

Însăși existența unei clase de capitaliști, deci a capitalului, se bazează pe productivitatea muncii, dar nu pe productivitatea ei absolută, ci pe cea relativă. De exemplu, dacă o zi de muncă ar ajunge numai pentru întreținerea vieții muncitorului, adică pentru a reproduce capacitatea lui de muncă, /301/ atunci, vorbind în sens absolut, munca ar fi productivă pentru că ar reproduce, adică ar

înlocui mereu valorile consumate de ea (a căror sumă este egală cu valoarea propriei sale capacități de muncă). Dar ea nu ar fi productivă în sensul capitalist pentru că nu ar produce nici o plusvaloare. (Ea nu ar produce de fapt nici o valoare nouă, ci doar ar înlocui valoarea veche; ar consuma valoarea într-o formă pentru a o reproduce în altă formă. În acest sens s-a afirmat că productiv este muncitorul a cărui producție este egală cu propriul său consum și neproductiv este muncitorul care consumă mai mult decât re-produce.)

Această productivitate se bazează pe productivitatea relativă, pe faptul că muncitorul nu numai că înlocuiește o valoare veche, ci și creează una nouă; că el materializează în produsul său mai mult timp de muncă decât este materializat în produsul care întreține existența lui ca muncitor. Acest fel de muncă salariată productivă constituie baza existenței capitalului.

{Să presupunem însă că nu există capital și că muncitorul își apropiază supramunca sa, excedentul valorilor create de el peste excedentul valorilor consumate de el. Numai despre o asemenea muncă s-ar putea spune că este realmente productivă, cu alte cuvinte că ea creează valori noi.}

[2. *Concepțiile fiziocraților și ale mercantiliștilor despre munca productivă*]

Concepția despre munca productivă rezultă de la sine din concepția lui A. Smith despre originea plusvalorii, deci din concepția lui despre esența capitalului. În măsura în care el promovează această concepție despre munca productivă, el urmează linia fiziocraților și chiar a mercantiliștilor, eliberînd-o doar de reprezentările eronate și dezvăluindu-i astfel esența. Fiziocrații, care considerau în mod greșit că numai munca agricolă este productivă, considerau totuși în mod just că, din punct de vedere capitalist, productivă este numai munca care creează plusvaloare, și anume nu pentru sine însăși, ci pentru proprietarul condițiilor de producție; numai munca care creează un produs net¹⁾ nu pentru ea însăși, ci pentru proprietarul funciar. Căci surplus value²⁾ sau timpul de supramuncă se materializează în surplus produce³⁾ sau „produs net”. (Și în această privință greșesc fiziocrații: ei consideră că există produs

¹⁾ — produs net. — *Nota trad.*

²⁾ — plusvaloarea. — *Nota trad.*

³⁾ — plusprodus. — *Nota trad.*

net pentru că se produce, de pildă, mai mult grâu decît consumă muncitorul și fermierul, dar și postav se produce mai mult decît au nevoie producătorii lui — muncitorul și întreprinzătorul — pentru propria lor îmbrăcăminte.) Avînd o concepție greșită despre valoare, pe care ei o reduc la valoarea de întrebuintare a muncii, și nu la timpul de muncă, la munca socială, indiferent de caracterul ei concret, ei înțeleg greșit și plusvaloarea. Totuși, abstracție făcînd de toate acestea, rămîne definiția justă că productivă este numai munca salariată care creează mai multă valoare decît costă ea. A. Smith eliberează această definiție de reprezentarea eronată de care ea era legată la fiziocrați.

De la fiziocrați să ne întoarcem înapoi, la mercantiliști. Găsim și aici un aspect care denotă aceeași concepție despre munca productivă, chiar dacă ei înșiși nu au fost conștienți de acest lucru. Ei considerau că munca este productivă numai în ramurile de producție ale căror produse, trimise fiind în străinătate, aduc mai mulți bani decît au costat (sau decît a trebuit să se exporte în schimbul lor) și care, prin urmare, dau țării respective posibilitatea de a participa intens la apropierea produselor minelor de aur și de argint recent descoperite. Ei vedeau că în aceste țări avuția și clasa de mijloc se dezvoltau rapid. Ce anume determina de fapt această influență a aurului? Salariul nu creștea în raport cu prețurile mărfurilor; prin urmare salariul scădea și, datorită acestui fapt, creștea supramunca relativă, creștea rata profitului, dar nu pentru că muncitorul devenise mai productiv, ci pentru că salariul absolut (adică suma mijloacelor de subzistență ce reveneau muncitorului) scăzuse, într-un cuvînt pentru că situația muncitorilor se înrăutățise. Așadar, în aceste țări munca a devenit realmente mai productivă pentru întreprinzătorii care au folosit această muncă. Acest fapt era legat de aflusul de metale nobile, ceea ce a și constituit motivul, deși doar vag intuit, care i-a determinat pe mercantiliști să afirme că singura muncă productivă este cea folosită în asemenea ramuri de producție.

1302' „Surprinzătoarea creștere [a populației] care a avut loc în ultimii 50 sau 60 de ani aproape în toată Europa se datorește, poate, mai ales productivității sporite a minelor americane. Creșterea excedentului de metale nobile“ { of course } ca urmare a scăderii valorii lor reale } „face ca prețul mărfurilor să crească într-o măsură mai mare decît prețul muncii și înrăutățește situația muncitorului, mărind în același timp profiturile întreprinzătorului, care, datorită acestui fapt, întrebuintează mai mult capital circulant pentru angajarea de muncitori, și aceasta favorizează creșterea populației... Malthus subliniază că «descoperirea minelor din America a făcut ca prețul cerealelor să crească de 3—4 ori, în timp ce prețul

1) — firește. — Nota trad.

muncii a crescut de numai 2 ori...». Creșterea prețului mărfurilor destinate consumului în interiorul țării (de pildă al cerealelor) nu este legată nemijlocit de aflulul de bani ; întrucît însă rata profitului în agricultură scade în comparație cu rata profitului din industrie, capitalul din agricultură se îndreaptă spre industrie. În felul acesta, în cele din urmă, toate capitalurile încep să aducă profituri mai mari decît înainte, iar creșterea profiturilor echivalează întotdeauna cu o scădere a salariilor". (John Barton, „*Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society*”, London, 1817, p. 29 sqq.)

Așadar, în primul rînd, după cum spune Barton, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a repetat același fenomen care, începînd din ultima treime a secolului al XVI-lea și în cursul secolului al XVII-lea, a stimulat sistemul mercantilist. În al doilea rînd, deoarece numai mărfurile exportate se măsoară în aur și în argint la valoarea lor scăzută, în timp ce mărfurile destinate consumului intern continuă să fie măsurate în aur și în argint la vechea lor valoare (pînă în momentul în care concurența dintre capitaliști desființează această măsurare cu două măsuri diferite), în ramurile de producție care lucrează pentru export munca apare ca fiind direct productivă, respectiv ca creatoare de plusvaloare, datorită faptului că salariul scade sub nivelul său anterior.

[3. *Ambiguitatea concepției lui Smith despre munca productivă*]

[a) *Interpretarea muncii productive ca muncă ce se schimbă contra capital*]

Al doilea punct de vedere, greșit, asupra muncii productive pe care îl dezvoltă Smith se împletește în așa măsură cu cel just încît ambele puncte de vedere se succed, pas cu pas, de-a lungul aceluiași pasaj. De aceea, pentru ilustrarea primului punct de vedere, va trebui să dăm citatele fragmentar.

(b. II, ch. III — vol. II, ed. McCulloch —, p. 93 sq.) „Există un fel de muncă, ce adaugă la valoarea obiectului asupra căruia se exercită ; există un altul, care nu are același efect. Primul fel, *producînd o valoare*, poate fi numit *muncă productivă* ; cel de-al doilea, *muncă neproductivă*. Astfel, munca unui lucrător din manufactură adaugă în general la valoarea materialelor pe care el le prelucrează *valoarea propriei sale întrețineri și a profitului patronului*. Munca unui servitor, dimpotrivă, nu sporește valoarea nici unui obiect. Deși patronul *avansează* salariul muncitorului manufacturier, *în realitate* muncitorul nu-l costă *nimic*, valoarea acestui salariu fiindu-i în general restituită, *împreună cu un profit*, în valoarea sporită a obiectului asupra căruia s-a aplicat munca muncitorului. Dar cheltuielile de întreținere a servitorului casnic nu sînt niciodată restituite. Un om se *îmbogățește* întrebunînd mulți muncitori, sărăcește însă întrebunînd mulți servitori casnici.” (Versiunea românească, vol. I, p. 223.)

În acest pasaj — și în continuarea lui, pe care o vom cita mai jos, definițiile contradictorii se împletesc și mai strâns —, prin productive labour ¹⁾ se înțelege mai ales munca care produce o plusvaloare — „its master's profit” ²⁾ — în afară de faptul că reproduce the value „of his” (the labourer's) „own maintenance” ³⁾. Căci fabricantul nu ar putea să se îmbogățească „by employing a multitude of manufacturers” (working men) ⁴⁾ dacă peste valoarea cheltuită pentru propria lor întreținere aceștia nu ar crea și plusvaloare.

În al doilea rind însă, prin productive labour A. Smith înțelege aici o muncă care în general „produces a value” ⁵⁾. Facem deocamdată abstracție de această /303/ ultimă interpretare și vom cita alte pasaje, în care primul punct de vedere este în parte repetat, în parte formulat în termeni mai categorici, dar îndeosebi este expus mai pe larg.

„Dacă cantitatea de alimente și de îmbrăcăminte care... este consumată de oamenii neproductivi ar fi fost repartizată oamenilor productivi, aceștia ar fi produs din nou, cu un profit în plus, întreaga valoare a consumului lor” (l.c. p. 109 ; l. II, ch. III). [Versiunea românească, vol. I, p. 229.]

Aici se spune clar că productive labourer ⁶⁾ este acela care nu numai că reproduce capitalistului the full value ⁷⁾ a mijloacelor de subzistență cuprinse în salariu, ci o reproduce „with a profit” ⁸⁾.

Numai munca producătoare de capital este muncă productivă. Dar marfa și banii devin capital datorită faptului că sînt schimbați direct pe capacitate de muncă și sînt schimbați numai pentru a fi înlocuiți cu o cantitate de muncă mai mare decît aceea pe care o cuprind. Căci pentru capitalist, ca atare, valoarea de întrebuințare a forței de muncă nu constă în adevărata ei valoare de întrebuințare, în utilitatea acestei munci concrete, deosebite, în aceea că ea este munca torcătorului, a țesătorului etc., tot așa cum pe capitalist nu îl interesează valoarea de întrebuințare a produsului acestei munci ca atare, deoarece pentru el produsul este o marfă (și anume pînă la prima ei metamorfoză), și nu articol de consum. Pe capitalist marfa îl interesează numai fiindcă posedă mai multă valoare de schimb decît a plătit pentru ea, și astfel pentru el valoarea de întrebuințare a muncii constă în faptul că recapătă o cantitate mai mare de timp de muncă decît aceea pe care a plătit-o sub formă de

¹⁾ — muncă productivă. — *Nota trad.*

²⁾ — „profitul patronului său”. — *Nota trad.*

³⁾ — „valoarea propriei sale” „întrețineri” (a muncitorului). — *Nota trad.*

⁴⁾ — întrebuințînd mulți muncitori. — *Nota trad.*

⁵⁾ — „produce o valoare”. — *Nota trad.*

⁶⁾ — muncitor productiv. — *Nota trad.*

⁷⁾ — întreaga valoare. — *Nota trad.*

⁸⁾ — „cu un profit”. — *Nota trad.*

salariu. Printre acești muncitori productivi se numără, firește, toți cei care, d'une manière ou d'une autre¹⁾, participă la producerea mărfii, începînd cu muncitorul manual propriu-zis și terminînd cu directorul, inginerul (spre deosebire de capitalist). Astfel, ultimul raport oficial englez asupra fabricilor include „*in mod expres*” în categoria salariaților toate persoanele care lucrează în fabrici și în birourile fabricilor, cu excepția fabricantilor (vezi cuvintele raportului înainte de partea finală a acestei maculaturi).

Munca productivă este definită aici din punctul de vedere al producției capitaliste, și A. Smith a epuizat problema din punct de vedere conceptual, a enunțat-o clar, iar unul dintre cele mai mari merite științifice ale lui (această distincție critică între munca productivă și cea neproductivă constituie, așa cum just a remarcat Malthus⁶⁰, baza întregii economii burgheze) este de a fi definit munca productivă ca o muncă ce este schimbată nemijlocit pe capital, adică a definit-o prin schimbul cu ajutorul căruia condițiile de producție ale muncii și valoarea în general, bani sau marfă, se transformă pentru prima oară în capital (iar munca în muncă salariată în sensul științific al cuvîntului).

Prin aceasta s-a stabilit în mod absolut și ce este *munca neproductivă*. Este o muncă ce nu se schimbă pe capital, ci *nemijlocit* pe venit, deci pe salariu sau profit (și, de asemenea, pe diferitele rubrici care există ca părți ale profitului capitalistului, cum sînt dobînda și renta). Acolo unde în parte orice muncă se mai plătește pe ea însăși (de pildă munca agricolă a țaranului clăcaș), iar în parte se schimbă direct pe venit (ca munca manufacturieră în orașele din Asia), nu există capital și nici muncă salariată în sensul economiei burgheze. Aceste determinări nu sînt luate, așadar, din determinarea materială a muncii, nu sînt luate din natura produsului ei și nici din determinația muncii ca muncă concretă), ci din forma socială determinată, din relațiile sociale de producție în cadrul cărora se înfăptuiește această muncă. Potrivit celor de mai sus, un actor, de pildă, și chiar un clown este un muncitor productiv dacă lucrează ca angajat al unui capitalist (al unui entrepreneur²⁾), căruia îi restituie mai multă muncă decît primește de la el sub formă de salariu, în timp ce un croitor care vine acasă la capitalist și-i repară pantalonii, creînd pentru el numai o valoare de întrebuințare, este un muncitor neproductiv. Munca celui dintîi se schimbă contra capital, munca celui de-al doilea se schimbă contra venit. În primul caz, munca creează o plusvaloare, în al doilea caz se consumă un venit.

¹⁾ — într-un fel sau altul. — *Nota trad.*

²⁾ — întreprinzător. — *Nota trad.*

Distincția dintre munca productivă și cea neproductivă se face aici numai din *punctul de vedere* al posesorului de bani, al capitalistului, și nu al *muncitorului*; de aici absurditățile pe care le întâlnim la Ganih și la alții, care sînt atît de departe de a înțelege această problemă încît se întrebă dacă munca sau serviciile, sau funcția prostituatelor, a lacheului etc. aduce bani /303/.

/304/ Un scriitor este un muncitor productiv nu pentru că produce idei, ci pentru că îl îmbogățește pe librarul care-i editează lucrările, ceea ce înseamnă că este productiv numai în măsura în care este muncitorul salariat al unui capitalist.

Valoarea de întrebuințare a mărfii în care este întruchipată munca unui muncitor productiv poate fi extrem de redusă. Această determinare a muncii sub aspectul ei material nu este cîtuși de puțin legată de însușirea ei de a fi o muncă productivă, care, dimpotrivă, exprimă doar o anumită relație socială de producție. Această determinare a muncii nu decurge din conținutul ei sau din rezultatul ei, ci din forma ei socială determinată.

Pe de altă parte, dacă presupunem că capitalul a pus stăpînire pe întreaga producție, că, prin urmare, *marfa* (spre deosebire de simpla valoare de întrebuințare) nu mai este produsă de un muncitor care posedă el însuși condițiile de producție ale acestei mărfi, și că, în consecință, numai capitalistul este producător de *mărfuri* (cu excepția unei singure mărfi: capacitatea de muncă), în acest caz venitul trebuie să fie schimbat *fie* pe mărfuri, pe care le produce și le vinde doar capitalul, *fie* pe munci care, ca și aceste mărfuri, sînt cumpărate spre a fi consumate, deci numai pentru determinării materiale, proprii lor, pentru valoarea lor de întrebuințare, pentru *serviciile* pe care, în virtutea determinăției lor materiale, le aduc cumpărătorilor și consumatorilor lor. Pentru producătorul lor, aceste servicii sînt mărfuri. Ele au o valoare de întrebuințare determinată (imaginară sau reală) și o valoare de schimb determinată. Pentru cumpărător însă, aceste servicii sînt simple valori de întrebuințare, obiecte sub forma cărora /305/ el își consumă venitul. Acești muncitori neproductivi nu primesc gratuit partea lor din venit (salariu și profit), partea lor din mărfurile produse de munca productivă; ei trebuie s-o cumpere, dar ei nu au nici o legătură cu producția acestor mărfuri.

În toate împrejurările, un lucru este însă clar: cu cît se cheltuiește mai mult venit (salariu și profit) pentru mărfuri produse de capital, cu atît se poate cheltui mai puțin pentru prestările de servicii ale muncitorilor neproductivi, și invers.

Determinația materială a muncii, și deci a produsului ei ca atare, nu are nimic comun cu această deosebire dintre munca pro-

ductivă și cea neproductivă. De pildă, bucătarii și waiters ¹⁾ dintr-un restaurant sînt muncitori productivi, deoarece munca lor se transformă în capital pentru proprietarul restaurantului. Ca menial servants ²⁾, aceiași oameni sînt muncitori neproductivi, deoarece cu serviciile lor nu îmi fac capital, ci îmi cheltuiesc venitul. În realitate însă, pentru mine ca consumator aceiași oameni sînt și la restaurant muncitori neproductivi.

„Acea parte din produsul anual al pămîntului și al muncii *dintr-o țară, care reconstituie un capital*, nu este niciodată folosită *imediat* pentru a întreține pe alți muncitori decît pe muncitorii productivi. Ea *plătește* numai *salariile muncii productive*. Acea parte care e destinată să formeze *imediat* un venit, fie ca profit, fie ca rentă, poate fără deosebire întreține fie *mîini productive*, fie *neproductive*” (l.c.p. 98). „Oricare parte din fondurile sale ar folosi-o un om drept capital, el întotdeauna se așteaptă să-i fie reconstituită cu un profit. O întrebuințează deci, numai pentru întreținerea de *mîini productive*; și după ce îndeplinește în această privință rolul de capital, ea formează un venit și pentru lucrători. Oricînd întrebuințează o parte pentru a *întreține salariiași neproductivi* de orice fel, această parte este, din acel moment, retrasă din capital și vărsată în fondul destinat pentru consumul imediat” (l.c.). [Versiunea românească, vol. I, p. 224.]

Este limpede că, pe măsură ce capitalul pune stăpînire pe întreaga producție, pe măsură ce dispare mica industrie, pe măsură ce dispare industria casnică, într-un cuvînt industria care produce pentru consumul propriu și ale cărei produse nu sînt mărfuri, majoritatea muncitorilor neproductivi, adică aceia ale căror servicii se schimbă direct pe venit, prestează în cea mai mare parte doar servicii *personale* și numai foarte puțini (de pildă bucătarul, cusătoreasa, croitorul care face reparații etc.) produc valori de întrebuințare materiale. Faptul că nu produc *mărfuri* este în firea lucrurilor. Căci marfa ca atare nu este niciodată în mod direct un obiect de consum, ci este purtătoarea valorii de schimb. De aceea, în cadrul unui mod de producție capitalist dezvoltat, numai foarte puțini dintre acești muncitori neproductivi pot să participe direct la producția materială. Ei participă numai datorită faptului că schimbă serviciile lor pe venit. Ceea ce nu împiedică, după cum remarcă A. Smith, ca valoarea serviciilor acestor muncitori neproductivi să fie determinată și determinabilă în același mod (sau în mod analog) ca valoarea forței de muncă a muncitorilor productivi. Adică prin cheltuielile de producție necesare pentru întreținerea lor sau pentru producerea lor. Aici se adaugă și alte împrejurări, a căror examinare depășește însă cadrul capitolului de față.

¹⁾ — chelnerii. — *Nota trad.*

²⁾ — servitori casnici. — *Nota trad.*

/306/ Forța de muncă a muncitorului productiv este marfă pentru el însuși. La fel stau lucrurile cu forța de muncă a muncitorului neproductiv. Dar muncitorul productiv produce marfă pentru cumpărătorul forței sale de muncă. Muncitorul neproductiv însă produce pentru acesta numai valoare de întrebuințare imaginară sau reală, dar nicidecum marfă. Caracteristic pentru muncitorul neproductiv este faptul că el nu produce marfă pentru cumpărătorul său, deși primește marfă de la el.

„Munca unora din categoriile sociale cele mai respectabile, ca și aceea a servitorilor, nu produce nici o valoare... De exemplu, suveranul, ca și toți ceilalți funcționari ai justiției sau armatei care servesc sub el, toată armata, toată flota sînt muncitori neproductivi. Ei sînt slujitorii statului și sînt întreținuți cu o parte din producția anuală a activității altora... Din aceeași categorie fac parte... clericii, juriștii, medicii, literații de orice fel, ca și actorii, bufonii, muzicanții, cîntăreții de operă, baletistii etc.” (l.c. p. 94, 95). [Versiunea românească, vol. I, p. 223].

În sine, așa cum am mai spus, această distincție între munca productivă și munca neproductivă nu are nimic comun nici cu o anumită specializare a muncii, nici cu o anumită valoare de întrebuințare în care se întruchipează această specializare a muncii. Într-un caz munca se schimbă pe capital, în celălalt pe venit. Într-un caz munca se transformă în capital și aduce capitalistului un profit ; în celălalt caz este o cheltuială, unul dintre obiectele pe care se cheltuiește venitul. De pildă, muncitorul unui fabricant de pian este un muncitor productiv. Munca lui nu numai că înlocuiește salariul pe care îl consumă el, dar în produsul său, în pian, în marfa pe care o vinde fabricantul de pian, este cuprinsă și o plusvaloare peste valoarea salariului. Să presupunem, dimpotrivă, că aș cumpăra tot materialul necesar pentru construirea unui pian (sau să presupunem că muncitorul posedă acest material) și, în loc să cumpăr pianul de la magazin, pun să mi-l construiesc acasă. Muncitorul fabricantului de pian este acum un muncitor neproductiv pentru că munca lui este schimbată direct pe venitul meu.

[b) *Interpretarea muncii productive ca muncă ce se realizează în marfă*]

E limpede totuși că pe măsură ce capitalul își subordonează întreaga producție — prin urmare toate mărfurile sînt produse pentru comerț, nu pentru consumul nemijlocit, și, corespunzător cu aceasta, crește productivitatea muncii — se manifestă tot mai mult și o deosebire materială între muncitorii productivi și cei neproductivi, deoarece primii, cu neînsemnate excepții, produc numai *mărfuri*, pe cînd ceilalți, tot cu neînsemnate excepții, prestează numai ser-

vicii personale. De aceea, clasa celor dintii va produce avuție nemijlocită, materială, constând din *mărfuri*, adică va produce toate mărfurile, în măsura în care ele nu constau din însăși forța de muncă. Acesta este unul dintre motivele care l-au determinat pe A. Smith ca la prima diferențiere specifică principial definitorie să adauge și altele.

Astfel, prin diferite asociații de idei, Smith ajunge la următoarele :

„Munca unui servitor” (spre deosebire de cea a unui muncitor manufacturier) „...nu sporește valoarea nici unui obiect... cheltuielile de întreținere a servitorului nu sînt niciodată restituite. Un om se îmbogățește întrebuițînd mulți muncitori ; sărăcește însă întrebuițînd mulți servitori casnici. Munca acestora din urmă are totuși valoarea ei și merită recompensă, ca și aceea a celor dintii. Dar munca muncitorului se fixează și se realizează într-un obiect oarecare distinct sau într-o marfă care se poate vinde, care durează măcar cîtva timp după ce munca a fost efectuată. Este, cu alte cuvinte, o anumită cantitate de muncă adunată și pusă la o parte, pentru a fi întrebuițată, după nevoie, în vreoa altă ocazie. Acest obiect sau, ceea ce este același lucru, prețul acestui obiect poate apoi, la nevoie, să pună în mișcare o cantitate de muncă egală cu aceea care l-a produs la început. Munca servitorului, din contră, /307/ nu se fixează și nu se realizează în nici un obiect sau marfă vandabilă. În general, serviciile lui dispar chiar în clipa îndeplinirii lor și nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare, care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii... Munca unora din categoriile sociale cele mai respectabile, ca și aceea a servitorilor, nu produce nici o valoare și nu se fixează, nici nu se realizează în vreun obiect sau marfă vandabilă” (l.c.p. 93, 94 passim.). [Versiunea românească, vol. I, p. 223.]

Pentru muncitorul neproductiv găsim aici următoarele definiții, care pun în evidență elementele succesiunii lăuntrice a ideilor lui A. Smith :

„Ea” (munca muncitorului neproductiv) „este neproductivă, nu sporește valoarea nici unui obiect”, „nu creează nici un fel de valoare nouă”, „cheltuielile de întreținere” (a muncitorului neproductiv) „nu sînt niciodată restituite”, „ea nu se fixează și nu se realizează în nici un obiect sau marfă vandabilă”. Mai mult : „În general, serviciile lui dispar chiar în clipa îndeplinirii lor și nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii”. În sfîrșit, „ea nu se fixează, nici nu se realizează în vreun obiect sau marfă vandabilă care să dureze după efectuarea muncii”.

În această concepție, „productive of value” și „unproductive of value” au altă accepție decît cea inițială. Nu mai este vorba de producerea de plusvaloare, care presupune de la sine reproducerea unui echivalent al valorii consumate. Munca unui muncitor este numită aici productivă în măsura în care, în locul valorii consumate, acesta dă un echivalent, adăugînd prin munca sa unui material oarecare o cantitate de valoare egală cu cea cuprinsă în salariul său. Aici ieșim din sfera determinării de formă, din sfera

determinării muncitorilor productivi și neproductivi prin raportul lor față de producția capitalistă. Din capitolul 9 al cărții a 4-a (în care A. Smith critică doctrina fiziocraților) se vede că el a ajuns la această aberație în parte în opoziție cu fiziocrații, iar în parte sub influența lor. Un muncitor care în cursul anului nu face decât să înlocuiască echivalentul salariului său nu este un muncitor productiv pentru capitalist. Este drept că el înlocuiește capitalistului salariul pe care acesta i l-a plătit, prețul de cumpărare al muncii lui. Este exact aceeași tranzacție ca atunci când acest capitalist cumpără marfa produsă de acest muncitor. El plătește munca cuprinsă în capitalul lui constant și în salariu. El posedă acum sub formă de marfă aceeași cantitate de muncă pe care înainte o posedă sub formă de bani. Prin aceasta banii lui nu se transformă în capital. Este același lucru ca și atunci când muncitorul însuși ar fi posesorul condițiilor lui de producție. Din valoarea produsului său anual el trebuie să scadă anual valoarea condițiilor de producție pentru a le înlocui. Ceea ce el a consumat sau ar putea consuma în cursul anului ar fi [egal] cu partea de valoare a produsului său care este egală cu munca nou adăugată într-un an capitalului său constant. Prin urmare, în acest caz nu ar exista o producție capitalistă.

Primul motiv pentru care A. Smith numește „productiv” acest fel de muncă este acela că fiziocrații îl numesc „steril” și „neproductiv”.

În capitolul menționat, Smith ne spune :

„Mai întâi se știe că această clasă” (și anume clasa industrială, care nu se ocupă cu agricultura) „reconstituie, în fiecare an, valoarea propriului ei consum anual și că menține cel puțin existența fondului sau a capitalului care o întreține și îi dă ocupație... Fapt e că, pe lângă reconstituirea capitalului, care îi hrănește și îi ține în activitate, fermierii și muncitorii agricoli produc un *produs net* anual, o rentă suplimentară pentru proprietarul pământului... munca cultivatorilor și a muncitorilor agricoli e, desigur, mai productivă decât aceea a comercianților, a meseriașilor și a manufacturierilor. Însă din simplul fapt că producția unei clase e superioară alteia nu rezultă că aceasta din urmă ar fi *sterilă și neproductivă*” (l.c., t. III, p. 530 [Garnier]). [Versiunea românească, vol. II, p. 135—136.]

Aici, prin urmare, Adam Smith redevine adeptul concepției fiziocraților. /308/ „Munca productivă” propriu-zisă, care produce o plusvaloare și deci „un produs net” ¹⁾, este munca din agricultură. El abandonează concepția proprie asupra plusvalorii și acceptă concepția fiziocraților. În același timp, el le opune teza că și munca din manufacturi (la care el adaugă și pe cea din comerț) este o muncă productivă, chiar dacă nu în sensul înalt al acestui cuvânt.

¹⁾ — un produs net. — *Nota trad.*

Smith, prin urmare, iese din sfera determinării de formă, din sfera determinării „muncitorului productiv” din punctul de vedere al producției capitaliste; el opune fiziocraților teza că clasa care nu se ocupă cu agricultura, clasa industrială, reproduce propriul ei salariu, adică produce totuși o valoare egală cu aceea pe care o consumă, și prin aceasta

„menține cel puțin existența fondului sau a capitalului care îi dă ocupație”.

Astfel, sub influența fiziocraților și în opoziție cu ei apare a doua determinare a ceea ce este „muncă productivă”.

„În al doilea rînd” — spune A. Smith —, „și tot din această cauză, pare cu totul nepotrivit a se considera meseriașii, manufacturierii și comercianții în aceeași lumină ca și servitorimea casnică. *Munca servitorilor nu menține existența capitalului care îi hrănește și îi ține în activitate. Hrana și ținerea lor în activitate constituie cheltuieli cu totul în sarcina stăpînilor, iar munca prestată de ei nu e de natură a reconstitui aceste cheltuieli. Munca lor constă în servicii care dispar în genere, din chiar momentul prestării lor și care nu se transformă sau nu se realizează sub forma vreunei mărfi, din vînzarea căreia să se poată reconstitui valoarea salariilor și întreținerii lor.* Dimpotrivă, munca meseriașilor, a manufacturierilor și a comercianților se fixează și se realizează în mod natural sub forma unui asemenea produs vandabil. De aceea, în capitolul în care tratez despre munca productivă și neproductivă, am clasat pe meseriași, pe manufacturieri și pe comercianți ca lucrători productivi, iar pe servitorii casnici, ca sterili și neproductivi” (l.c. p. 531). [Versiunea românească, vol. II, p. 136.]

De îndată ce capitalul pune stăpînire pe întreaga producție, venitul, în măsura în care se schimbă în general pe muncă, nu se va schimba direct pe muncă producătoare de mărfuri, ci numai pe servicii. El se schimbă în parte pe mărfuri, care urmează să-i servească în calitate de valori de întrebuințare, și în parte pe unele servicii, care, ca atare, sînt consumate ca valori de întrebuințare.

Marfa, spre deosebire de capacitatea de muncă propriu-zisă, este un lucru opus materialmente omului, de o anumită utilitate pentru el, un lucru în care este fixat, materializat un quantum de muncă determinat.

Ajungem astfel la determinarea care este cuprinsă în esență la punctul I: productiv este muncitorul a cărui muncă produce mărfuri; totodată acest muncitor nu consumă mai multe mărfuri decît produce, mai mult decît costă munca lui. Munca lui se fixează și se realizează

„sub forma unui produs vandabil”, „sub forma unei mărfi din vînzarea căreia să se poată reconstitui valoarea salariilor și întreținerii lor”

(adică ale muncitorilor care au produs aceste mărfuri). Producînd mărfuri, muncitorul productiv reproduce în permanență capitalul variabil, pe care el îl consumă în permanență sub forma salariului.

El produce în permanență fondul din care este plătit, fondul „care îl hrănește și îl ține în activitate”.

În primul rînd, în travail, qui se fixe et [se] réalise in a venal and exchangeable commodity ¹⁾, A. Smith include toate genurile de muncă intelectuală care sînt consumate direct în producția materială. Nu numai munca muncitorului manual sau a celui care lucrează direct la mașină, ci și munca supraveghetorului, a inginerului, a directorului, a funcționarului de birou etc., într-un cuvînt munca întregului personal necesar într-o anumită sferă a producției materiale pentru producerea unei anumite mărfi, personal a cărui conlucrare (cooperare) este necesară pentru producerea mărfurilor. Într-adevăr, ei adaugă capitalului constant munca lor comună și prin aceasta sporesc valoarea produsului. (În ce măsură acest lucru este valabil pentru bancheri etc. ? ⁶¹⁾

/309/ În al doilea rînd, A. Smith spune că „în genere” acest lucru nu se întîmplă cu munca muncitorilor neproductivi. A. Smith știe foarte bine că chiar în cazul în care capitalul a pus stăpînire pe producția materială, ceea ce înseamnă că în linii mari a dispărut industria casnică, a dispărut munca micului meseriaș, care produce direct la domiciliul consumatorului valori de întrebuințare, chiar și în acest caz o cusătoreasă pe care o aduc în casă să-mi facă cămăși, sau muncitorul care repară mobila, sau servitorul care spală, derețică în casă etc., sau bucătăreasa care dă cărnii etc. forma corespunzătoare pentru a putea fi consumată își fixează și ei munca într-un lucru sau altul și sporesc realmente valoarea acestor lucruri asemenea cusătoresei care lucrează într-o fabrică, mecanicului care repară o mașină, muncitorilor care curăță o mașină sau bucătăresei care gătește într-un restaurant ca muncitoare salariată a unui capitalist. Potențial aceste valori de întrebuințare sînt și ele mărfuri : cămășile pot fi amanetate, casa poate fi vîndută, mobilele pot fi vîndute la licitație etc. Așadar, potențial, persoanele enumerate mai sus au produs și ele mărfuri și au adăugat o cantitate de valoare obiectelor muncii lor. Dar aceștia reprezintă doar o categorie foarte restrînsă a muncitorilor neproductivi, iar ceea ce s-a spus despre ei nu se poate spune despre masa menial servants ²⁾ [cu atît mai puțin despre] clerici, funcționari de stat, soldați, muzicanți etc.

Oricît de mare sau oricît de mic ar fi însă numărul acestor „muncitori neproductivi”, un lucru este clar — iar Smith îl admite prin formularea limitativă —

„aceste servicii dispar *în genere* chiar în momentul prestării lor etc.”,

¹⁾ — muncă ce se fixează și se realizează sub forma unei mărfi vandabile. — *Nota trad.*

²⁾ — servitorilor casnici. — *Nota trad.*

și anume că nu o muncă sau alta și nici o formă sau alta de manifestare a produsului ei fac ca aceasta să fie „productivă” sau „neproductivă”. Aceeași muncă poate fi productivă atunci când o cumpăr în calitate de capitalist, de producător, pentru a o valorifica, și neproductivă — atunci când o cumpăr în calitate de consumator, când îmi cheltuiesc venitul pentru a consuma valoarea ei de întrebuințare, indiferent dacă această valoare de întrebuințare dispare odată cu încetarea funcționării forței de muncă sau dacă se materializează, se fixează într-un lucru oarecare.

Pentru cel care, în calitate de capitalist, a cumpărat munca bucătăresei, pentru proprietarul restaurantului, bucătăreasa produce o marfă; consumatorul cotletelor de berbec trebuie să plătească munca ei, și această muncă îi înlocuiește proprietarului restaurantului (facem abstracție de profit) fondul din care el continuă să plătească bucătăreasa. Dimpotrivă, dacă eu cumpăr munca unei bucătărese care îmi gătește carnea etc., dacă eu cumpăr această muncă nu pentru a o valorifica în general, ci pentru a o consuma, pentru a o întrebuința ca muncă concretă determinată, în acest caz munca ei este neproductivă, deși se fixează într-un produs material și ar putea deveni tot atât de bine (în ceea ce privește rezultatul ei) o marfă vandabilă, așa cum și este în realitate pentru proprietarul restaurantului. Rămîne însă o mare deosebire (de fond); mie (persoană particulară) bucătăreasa nu-mi înlocuiește fondul din care eu o plătesc. căci eu nu cumpăr munca ei ca element creator de valoare. ci cumpăr această muncă exclusiv pentru valoarea ei de întrebuințare. Munca ei nu-mi înlocuiește fondul din care o plătesc, adică salariul ei, tot așa, de pildă, cum prinzul pe care-l iau la restaurant nu-mi dă, ca atare, posibilitatea de a cumpăra și a consuma pentru a doua oară un prinz asemănător. Această deosebire există însă și între mărfuri. Marfa pe care capitalistul o cumpără pentru a-și înlocui capitalul constant (de pildă țesături de bumbac, dacă are o imprimerie) îi înlocuiește acestuia valoarea ei în stamba imprimată. Dimpotrivă, dacă capitalistul cumpără aceeași marfă pentru a consuma stamba produsă, marfa nu-i înlocuiește cheltuiala făcută.

Dealtfel, cea mai mare parte a societății, adică clasa muncitoare, trebuie să efectueze pentru ea însăși o asemenea muncă, dar nu poate să facă acest lucru decît dacă în prealabil a muncit „productiv”. Ea își poate găti carnea numai în cazul cînd a produs un salariu cu care poate plăti carnea; ea poate să-și întrețină mobila și locuința, să-și curețe încălțăminte numai dacă în prealabil a produs valoarea mobilei, a chiriei, a încălțăminte. Prin urmare, la această clasă de muncitori productivi apare ca „muncă neproductivă” munca pe care ei o efectuează pentru ei înșiși. Această muncă neproductivă

nu le dă niciodată posibilitatea /310/ de a repeta aceeași muncă neproductivă dacă în prealabil nu au muncit productiv.

În al treilea rînd. Pe de altă parte : un entrepreneur de spectacole, concerte, de case de toleranță etc. cumpără dreptul de a dispune temporar de capacitatea de muncă a artiștilor, a muzicanților, a prostituatelor etc. — de fapt pe o cale ocolită, care prezintă interes numai sub aspectul formei economice și care nu influențează rezultatele procesului ; el cumpără această așa-zisă „muncă neproductivă” ale cărei „servicii dispar chiar în momentul prestării lor” și nu se fixează sau nu se realizează într-un „obiect durabil” (sau, cum se mai spune, într-un obiect „concret”) „sau într-o marfă vandabilă” (în afara acestor servicii propriu-zise). Vânzarea unor asemenea servicii publicului îi restituie acestui entrepreneur salariul și-i aduce profit. Serviciile, pe care le-a cumpărat astfel, îi dau posibilitatea de a le cumpăra din nou, adică reinnoiesc ele însele fondul din care sînt plătite. Același lucru este valabil, de pildă, și pentru munca copiștilor care lucrează în biroul unui avocat, cu deosebirea că serviciile lor se întruchipează adesea în bulky „particular subjects” ¹⁾, sub forma unor enorme teancuri de acte.

Este adevărat că l'entrepreneur primește plata pentru aceste servicii din veniturile publicului. Nu este însă mai puțin adevărat că acest lucru este valabil pentru toate produsele în măsura în care ele intră în consumul individual. E drept că o țară nu poate exporta aceste servicii ca atare ; dar ea poate să-i exporte pe cei care le prestează. Astfel, Franța exportă profesori de dans, bucătari etc., iar Germania institutori. Desigur, odată cu exportarea profesorului de dans și a institutorului se exportă și venitul lor, pe cînd exportarea pantofilor de dans și a cărților aduce în țară o contravaloare.

Prin urmare, dacă, pe de o parte, unele din așa-numitele munci neproductive se materializează în valori de întrebuințare materiale care ar putea tot atît de bine să fie mărfuri (vendible commodities ²⁾), pe de altă parte, unele servicii care există în formă pură, care nu iau forma unor obiecte, care nu capătă sub formă de lucru o existență de-sine-stătătoare, separată de cei care le prestează și nici nu constituie o parte integrantă a valorii unei mărfi, pot fi cumpărate cu capital (de către cumpărătorul *nemijlocit* al muncii), pot să înlocuiască propriul lor salariu și să aducă un profit. Pe scurt, producția acestor servicii poate fi parțial subordonată capitalului, tot așa cum, pe de altă parte, unele munci care se întruchipează în lucruri utile sînt cumpărate direct din venit și nu sînt subordonate producției capitaliste.

¹⁾ — voluminoase „obiecte specifice”. — *Nota trad.*

²⁾ — mărfuri vandabile. — *Nota trad.*

In al patrulea rînd. Întreaga lume a „mărfurilor” poate fi împărțită în două mari părți. Prima, capacitatea de muncă; a doua, mărfurile distincte de forța de muncă propriu-zisă. Cît privește cumpărarea unor servicii care instruiesc, conservă, modifică etc. forța de muncă, într-un cuvînt îi dau o specializare sau pur și simplu o conservă, de pildă serviciul unui institutor în măsura în care acesta este util sau „necesar din punct de vedere industrial”, serviciul medicului în măsura în care el conservă sănătatea, așadar în măsura în care conservă etc. sursa tuturor valorilor, capacitatea de muncă însăși, toate acestea sînt servicii care pun în locul lor „une marchandise qui puisse se vendre¹⁾ etc.”, și anume capacitatea de muncă propriu-zisă, în ale cărei cheltuieli de producție sau de reproducție sînt înglobate aceste servicii. Adam Smith știa, dealtfel, ce loc neînsemnat ocupă cheltuielile pentru „instruire” în cheltuielile de producție ale masei muncitorilor. În orice caz, serviciile medicului fac parte din *faux frais de production*²⁾. Ele pot fi considerate cheltuieli pentru refacerea forței de muncă. Să presupunem că, dintr-un motiv sau altul, salariul și profitul scad concomitent atît ca valoare totală — de pildă pentru că națiunea s-a lenevit — cît și ca valoare de întrebuințare — pentru că munca a devenit mai puțin productivă ca urmare a unor recolte proaste etc. —; într-un cuvînt, să presupunem că partea produsului a cărei valoare este egală cu venitul scade pentru că în ultimul an s-a adăugat mai puțină muncă nouă și pentru că munca adăugată a fost mai puțin productivă. Dacă capitalistul și muncitorul ar voi să consume sub formă de produse materiale aceeași sumă de valoare ca și înainte, ei ar trebui să reducă cheltuielile legate de cumpărarea serviciilor medicului, institutorului etc. Dacă însă ar fi nevoiți să cheltuiască pentru plata medicului și a institutorului tot atît cît au cheltuit înainte, ei ar trebui să reducă consumul de alte produse. Este deci limpede că munca medicului și a institutorului nu creează nemiilocit fondul din care sînt plătiți, deși munca lor intră în cheltuielile de producție ale fondului care creează în general toate valorile, și anume în cheltuielile de producție ale capacității de muncă.

/311/ Adam Smith spune în continuare :

„În al treilea rînd, apare — din orice punct de vedere ar fi plasat — ca impropriu a se afirma că munca meseriașilor, a manufacturierilor și a comercianților nu mărește *venitul real* al societății. Chiar dacă am presupune, de pildă, așa cum pare a se presupune în *acest sistem*, că valoarea consumului zilnic, lunar și anual al acestei clase ar fi egală cu valoarea producției sale zilnice, lunare și anuale,

¹⁾ — „o marfă care se poate vinde”. — *Nota trad.*

²⁾ — cheltuielile de producție neproductive. — *Nota trad.*

de aici nu urmează că munca acestei clase nu adaugă nimic la venitul real, adică la valoarea reală a producției anuale a pământului și a muncii societății. De pildă, un meseriaș execută, în primele șase luni după seceriș, o muncă în valoare de 10 l. st. ; chiar dacă în acest interval de timp consumă grâu și alte bunuri necesare traiului în valoare tot de 10 l. st., el adaugă totuși în realitate o valoare de 10 l. st. la producția anuală a pământului și a muncii societății. În intervalul în care a consumat mijloace de trai pentru un venit semestrial echivalând cu o cantitate de grâu și de alte bunuri necesare traiului în valoare de 10 l. st., el a produs o egală valoare, prin munca lui, cu care poate obține fie pentru el însuși, fie pentru altă persoană, un venit semestrial echivalent. Prin urmare, valoarea a ceea ce s-a consumat și s-a produs în cursul celor șase luni este echivalentă nu cu 10, ci cu 20 l. st. Ce-i drept, e posibil ca din această valoare să nu fi existat, la un moment dat, mai mult decât echivalentul a 10 l. st. Dar dacă valoarea de 10 l. st. în grâu și alte bunuri necesare traiului, consumate de un meseriaș, ar fi fost consumată de un soldat sau de un servitor casnic, valoarea părții din producția anuală, existentă la sfârșitul celor șase luni, ar fi fost cu 10 l. st. mai mică decât e ea efectiv, în cazul meseriașului. Astfel că, deși la un moment dat valoarea a ceea ce produce meseriașul nu e presupusă a fi mai mare decât valoarea consumului său, totuși în orice moment valoarea mărfurilor existind efectiv pe piață este, ca urmare a ceea ce el produce, mai mare decât ar fi fost altminteri" (l.c., t. III, p. 531—533 [Garnier]). [Versiunea românească, vol. II, p. 136.]

Dar valoarea mărfurilor aflate pe piață în fiecare moment nu este ea oare, ca urmare a „muncii neproductive”, mai mare decât ar fi fost fără această muncă ? Oare alături de grâu, carne etc. nu se găsesc pe piață în fiecare moment dat și prostituate, avocați, predici, concerte, teatre, soldați, oameni politici etc. ? Toți aceștia nu primesc gratuit griul și celelalte mijloace de subzistență sau de distracție. Pentru a le avea, ei dau sau își impun serviciile care, ca atare, au o valoare de întrebuințare, iar datorită cheltuielilor lor de producție au și o valoare de schimb. În fiecare moment dat, alături de obiectele de consum existente sub formă de mărfuri se numără și o anumită cantitate de obiecte de consum sub formă de servicii. Suma totală a obiectelor de consum este în fiecare moment dat mai mare decât ar fi fost dacă nu ar exista serviciile care pot fi consumate. În al doilea rînd însă, se constată că și valoarea este mai mare, căci ea este egală cu valoarea mărfurilor care întrețin aceste servicii, și este egală cu valoarea serviciilor propriu-zis căci, aici, ca la orice schimb de marfă contra marfă, se dă echivalent pentru echivalent, așadar una și aceeași valoare există de două ori : o dată de partea cumpărătorului și o dată de partea vânzătorului.

{ Despre fiziocrați, A. Smith spune în continuare :

„Cînd creatorii sistemului afirmă că valoarea consumului meseriașilor, manufacturierilor și comercianților e egală cu valoarea lor, ei înțeleg, probabil, o valoare egală cu venitul lor sau cu fondul destinat consumului lor” { viz : la valeur de ce qu'ils produisent¹⁾ } (l.c. p. 533). [Versiunea românească, p. 137.]

¹⁾ — adică : valoarea a ceea ce ei produc. — Nota trad.

În această privință, fiziocrații aveau dreptate dacă *ouvriers* și *maîtres*¹⁾ sînt considerați laolaltă; profitul acestora din urmă cuprinde și renta ca o categorie aparte.}

/312/ {În aceeași ordine de idei, adică în legătură cu critica pe care o face fiziocraților, *A. Smith* remarcă, 1. IV, ch. IX (edit. Garnier, t.III) :

„În orice societate, producția anuală a pămîntului și a muncii poate fi sporită numai în două moduri : *mai întîi printr-o perfecționare a forțelor productive ale muncii utile* desfășurate efectiv în societate sau, *în al doilea rînd, printr-un spor cantitativ al acestei munci*. Perfecționarea forțelor productive ale muncii utile depinde, în primul rînd, de *perfecționarea îndemînării muncitorului și, în al doilea rînd, de perfecționarea uneltelor cu care acesta lucrează*. *Sporirea cantității de muncă utilă*, întrebuițată efectiv într-o societate, depinde neapărat numai de *creșterea capitalului, care o angajează*; iar *creșterea acestui capital corespunde întocmai cu suma economiilor din venit* realizate fie de cei care administrează și îndrumează utilizarea capitalului, fie de cei care îl dau cu împrumut” (p. 534, 535). [Versiunea românească, vol. I, p. 137.]

Aici se creează un dublu cerc vicios. *În primul rînd* : produsul anual sporește ca urmare a sporirii productivității muncii. Toate mijloacele necesare pentru sporirea acestei productivități {în măsura în care nu este vorba de surprize ale naturii, cum ar fi un timp deosebit de favorabil etc.} reclamă sporirea capitalului. Dar pentru a spori capitalul trebuie să sporești produsul anual al muncii. Primul cerc vicios. *În al doilea rînd*, produsul anual poate fi sporit prin sporirea cantității muncii folosite. Dar cantitatea muncii folosite poate fi sporită numai ca urmare a unei sporiri prealabile a capitalului *qu'i le tient (le travail) en activité*²⁾. Al doilea cerc vicios. *Smith* încearcă să scape din ambele cercuri vicioase cu ajutorul *economisirii*. Prin aceasta el înțelege transformarea venitului în capital.

De fapt este greșit să se considere întregul profit ca „venit” al capitalistului. Legea producției capitaliste cere, dimpotrivă, ca o parte din supramuncă, din munca neplătită prestată de muncitor, să fie transformată în capital. Atunci cînd capitalistul individual acționează ca un capitalist, adică acționează ca executant al funcțiilor capitalului, s-ar putea ca lui această transformare a profitului în capital să-i apară ca o economisire, dar chiar și lui ea îi apare ca o necesitate de a avea un fond de rezervă. Sporirea cantității de muncă nu depinde însă numai de numărul muncitorilor, ci și de durata zilei de muncă. Cantitatea de muncă poate fi sporită, prin urmare, fără a fi sporită partea din capital care se transformă în

¹⁾ — muncitorii și patronii. — *Nota trad.*

²⁾ — care o ține (munca) în activitate. — *Nota trad.*

salariu. În acest caz nu este necesară și sporirea numărului de mașini etc. (deși ele s-ar uza mai repede ; dar acest fapt nu schimbă nimic). Singura parte care ar trebui sporită este acea parte din materia primă care este folosită ca sămînță etc. În același timp este just că în fiecare țară dată (facem abstracție de comerțul exterior) supramunca trebuie să fie creată mai întii în agricultură, pentru a deveni posibilă în ramurile industriale care primesc de la agricultură materia primă. O parte din materia primă, cărbunele, fierul, lemnul, peștele etc. (acesta din urmă, de pildă, ca îngrășămint), pe scurt toate îngrășămintele care nu sînt de origine animală, poate fi procurată printr-o simplă sporire a cantității de muncă (numărul muncitorilor rămînînd același). De așa ceva nu se va duce lipsă. Pe de altă parte însă, am arătat mai înainte că sporirea productivității presupune întotdeauna inițial numai concentrarea capitalului, și nu acumularea lui ⁶². Ulterior însă ambele procese se completează reciproc }.

{Motivul pentru care fiziocrații au promovat *laissez faire*, *laissez passer*, adică libera concurență, este just tratat de Smith în următorul pasaj :

„Comerțul între aceste două categorii de oameni“ (campagne și ville ¹) „constă, în ultimă analiză, într-o anumită cantitate de produse brute dată în schimbul unei anumite cantități de produse manufacturate. În consecință, cu cît cele din urmă sînt mai scumpe, cu atît cele dintii sînt mai ieftine și orice fapt care tinde să ridice în vreo țară prețul produselor manufacturate, tinde să scadă pe cel al produselor brute ale pămîntului și să descurajeze, în modul acesta, agricultura“.

Dar toate entraves, gênes aux manufactures et au commerce étranger ²) scumpesc produsele manufacturiere etc. Ergo ³) etc. (Smith, l.c. p. 554). [Versiunea românească, vol. II, p. 143.] }

/313/ Așadar, cea de-a doua concepție a lui Smith, sau, mai bine zis, concepția care se împletește cu concepția expusă mai sus, despre „munca productivă“ și „munca neproductivă“, se reduce la aceea că productivă este munca care produce *marfă*, iar neproductivă munca care nu produce „nici o *marfă*“. Smith nu contestă faptul că atît primul cît și cel de-al doilea fel de muncă este *marfă*. Vezi mai sus ⁴) :

„Munca acestora din urmă are... valoarea ei și merită recompensă, ca și aceea a celor dintii“

¹) — sat și oraș. — *Nota trad.*

²) — piedicile și limitele impuse manufacturilor și comerțului exterior. — *Nota trad.*

³) — prin urmare. — *Nota trad.*

⁴) Vezi volumul de față, p. 135. — *Nota red.*

(și anume sub aspect economic ; de aspectele morale etc. nu este vorba nici în ceea ce privește primul fel de muncă, nici în ceea ce privește al doilea). Or, conceptul de marfă cuprinde întru chiparea, materializarea, realizarea muncii în produsul ei. În existența ei nemijlocită, în existența ei corporală, munca propriu-zisă nu poate fi considerată nemijlocit ca marfă ; ca marfă poate fi considerată doar forța de muncă, a cărei manifestare temporară este munca însăși. Numai o asemenea concepție ne explică atât conceptul de muncă salariată în sensul propriu al cuvântului cât și conceptul de „muncă neproductivă”, pe care Adam Smith o determină peste tot prin cheltuielile de producție necesare pentru producerea „muncitorului neproductiv”. Prin urmare, *marfa* trebuie considerată ca existență distinctă de munca însăși. În acest caz însă, lumea mărfurilor se împarte în două mari categorii :

de o parte capacitatea de muncă ;

de cealaltă parte mărfurile înseși.

Dar materializarea etc. a muncii nu trebuie înțeleasă într-un sens atât de îngust cum o înțelege A. Smith. Dacă vorbim de marfă ca expresie materializată a muncii — în înțelesul valorii de schimb a mărfii —, nu avem în vedere decât un mod de existență fictiv, adică exclusiv social, al mărfii, care nu are nimic comun cu realitatea ei corporală ; marfa apare ca o cantitate determinată de muncă socială sau de bani. Este posibil ca munca concretă, al cărei rezultat este marfa, să nu lase asupra acesteia nici o urmă. În cazul mărfii manufacturiere, această urmă se păstrează într-o formă care rămâne exterioră materiei prime. În agricultură etc., deși forma pe care a căpătat-o marfa, de pildă grâul, boul etc., este tot un produs al muncii omenești, și anume al unei munci moștenite și completate din generație în generație, aceasta nu se vede în produs. Există și sfere ale muncii industriale în care scopul muncii nu este acela de a schimba forma unui lucru, ci doar acela de a-i schimba locul în spațiu. De pildă, dacă o marfă este adusă din China în Anglia etc., nimeni nu va putea să descopere în ea vreo urmă a muncii depuse pentru transportarea ei (în afară doar de cazul în care cineva își va aminti că lucrul respectiv nu este un produs englezesc). Așadar, nu în felul acesta trebuie înțeleasă materializarea muncii în marfă. (Aici induce în eroare faptul că o relație socială apare sub forma unui lucru.)

Este însă just faptul că marfa apare ca muncă trecută, materializată și, prin urmare, dacă nu apare sub forma unui lucru, poate să apară numai sub forma forței de muncă înseși, pe când munca vie ca atare niciodată nu poate să fie nemijlocit marfă (ci numai pe o cale ocolită, care în practică pare lipsită de importanță, dar

care are importanță în determinarea diferitelor salarii). Prin urmare, ar fi trebuit considerată productivă munca care produce mărfuri sau care produce, formează, dezvoltă, întreține, reproduce direct forța de muncă însăși. Pe aceasta din urmă A. Smith o exclude din a sa categorie a muncii productive; el procedează arbitrar, dar este călăuzit de un instinct sigur, care îi spune că, dacă ar include și această muncă în categoria amintită, ar deschide larg porțile pentru tot felul de pretenții neîntemeiate la denumirea de muncă productivă.

Așadar, în măsura în care se face abstracție de capacitatea de muncă propriu-zisă, munca productivă se reduce la munca care produce mărfuri, produse materiale a căror fabricare a costat o cantitate determinată de muncă sau de timp de muncă. În categoria acestor produse materiale sînt incluse toate produsele artei și științei, cărți, tablouri, statui etc. în măsura în care ele există ca lucruri. Dar produsul muncii trebuie să fie *marfă* în sensul de „vendible commodity” ¹⁾, adică în sensul de marfă în prima ei formă, care abia trebuie să treacă prin metamorfoza ei. (Să presupunem că un fabricant își construiește singur o mașină pe care nu și-a putut-o procura, dar o construiește nu pentru a o vinde, ci pentru a o utiliza ca valoare de întrebuințare. În acest caz însă, el o utilizează ca parte a capitalului său constant și, prin urmare, o vinde bucată cu bucată sub forma produsului la a cărui fabricare a contribuit mașina.)

/314/ Așadar, anumite munci ale menial servants ²⁾ pot și ele să se prezinte sub formă de *mărfuri* (potențial ³⁾) și chiar, dacă le considerăm sub aspectul lor material, în valori de întrebuințare. Ele nu constituie însă muncă productivă, deoarece în realitate nu produc „mărfuri”, ci nemijlocit „valori de întrebuințare”. În ceea ce privește însă muncile care sînt productive pentru cel care le cumpără sau pentru cel care le angajează, ca, de pildă, munca actorului pentru impresar, ele s-ar dovedi a fi neproductive datorită faptului că cumpărătorul lor nu le poate vinde publicului sub formă de marfă, ci numai sub formă de activitate.

Dacă facem abstracție de aceasta, rezultă că muncă productivă este munca care produce *mărfuri* și *muncă neproductivă* este aceea care produce servicii personale. Munca productivă se prezintă sub forma unui lucru ce poate fi vîndut; munca neproductivă trebuie să fie consumată în timpul efectuării ei. Prima (cu excepția muncii care creează însăși forța de muncă) cuprinde întreaga avuție materială și intelectuală existentă în formă concretă: atît carnea cît și

¹⁾ — „marfă vandabilă”. — *Nota trad.*

²⁾ — servitorilor casnici. — *Nota trad.*

³⁾ — potențial. — *Nota trad.*

cărțile ; a doua cuprinde toate muncile care satisfac o nevoie imaginară sau reală a individului sau care chiar îi sînt impuse acestuia împotriva voinței sale.

Marfa este forma cea mai elementară a avuției burgheze. De aceea, tratarea „muncii productive” ca muncă producătoare de „marfă” corespunde unui punct de vedere mult mai elementar decît tratarea muncii productive ca muncă producătoare de capital.

Adversarii lui A. Smith au ignorat prima sa interpretare, care corespunde realității și s-au cramponat de cea de-a doua, relevînd contradicțiile și inconsecvențele ce-i sînt inerente. Dar și aici ei și-au simplificat polemica insistînd asupra conținutului material al muncii, îndeosebi asupra determinării potrivit căreia munca trebuie să se fixeze într-un produs mai mult sau mai puțin *durabil*. Vom vedea îndată ce anume a provocat această polemică deosebit de aprinsă :

În prealabil încă o remarcă. A. Smith consideră ca un mare merit al sistemului fiziocrat teza potrivit căreia

„avuția națiunilor se compune nu din avuțiile în bani ce nu se pot consuma, ci din bunurile de consum reproduse în fiecare an prin munca societății” (v. III, l. IV, ch. IX, p. 538 [Garnier]). [Versiunea românească, vol. II, p. 138.]

Aici avem originea celei de-a doua definiții a muncii productive. Determinarea plusvalorii depindea, firește, de forma în care era concepută valoarea însăși. De aceea, în sistemul monetar și mercantilist plusvaloarea apare ca *bani* ; la fiziocrați ea apare ca produs al pămîntului, ca produs al agriculturii ; în sfîrșit, la A. Smith ea apare ca *marfă* pur și simplu. În măsura în care *fiziocrații se referă la substanța valorii, ei o reduc pur și simplu la valoarea de întrebuințare (materie, substanță), așa cum mercantiliștii o reduc pur și simplu la forma valoare*, formă în care produsul apare ca muncă socială generală, ca bani. La A. Smith, ambele condiții ale mărții, valoarea de întrebuințare și *valoarea de schimb*, sînt luate împreună și de aceea el consideră productivă orice muncă întruchipată într-o valoare de întrebuințare, într-un produs util. Din faptul că în acest produs este întruchipată o muncă productivă rezultă în mod implicit că acest produs este totodată egal cu o cantitate determinată de muncă socială generală. În opoziție cu fiziocrații, A. Smith restabilește valoarea produsului ca ceva care constituie elementul esențial al avuției burgheze ; pe de altă parte însă, el o eliberează de forma pur fantastică — aceea a aurului și argintului — în care apărea ea la mercantiliști. Orice marfă este *an sich*¹⁾ bani. Este incontestabil că odată cu aceasta

¹⁾ — în sine, potențial. — *Nota trad.*

A. Smith revine aici, plus ou moins ¹⁾, la reprezentarea mercantilistă despre „durabilitate” în fact inconsommabilité ²⁾. Aici trebuie menționat pasajul din *Petty* (vezi caietul meu I, p. 109 ⁶³, unde este citat *Petty*, „*Polit. Arith.*”) în care avuția este apreciată în funcție de măsura în care este neperisabilă, mai mult sau mai puțin durabilă, și unde în cele din urmă aurul și argintul sînt puse deasupra oricărei avuții „ca avuție neperisabilă”.

„Limitînd sfera avuției (spune *Blanqui*, A. „*Histoire de l'écon. polit.*”, Bruxelles, 1839, p. 152) exclusiv la valorile intruchipate în substanțe materiale, *Smith* a șters din cartea producției întreaga masă a valorilor nemateriale, fiice ale capitalului moral al națiunilor civilizate” etc.

[4. *Vulgarizarea economiei politice burgheze în determinarea muncii productive*]

Polemica în legătură cu distincția făcută de A. Smith între munca productivă și munca neproductivă a fost dusă mai cu seamă de dîi minorur gentium ³⁾ (între care *Storch* este cel mai însemnat); această polemică nu se întîlnește la nici unul dintre economiștii de seamă /315/, la nici unul despre care se poate spune că a făcut vreo descoperire în domeniul economiei politice; în schimb ea este marota unor second-rate fellows ⁴⁾, și în special a autorilor de compendii și compilerilor pedanți, precum și a diletanților care au condei și a vulgarizatorilor în acest domeniu. Această polemică împotriva lui A. Smith a fost provocată în special de următoarele împrejurări.

Pentru marea masă a așa-zisilor muncitori „superiori” — funcționari publici, militari, virtuozii, medici, preoți, judecători, avocați etc., a căror muncă în parte nu numai că nu e productivă, ci e chiar esențialmente distructivă, dar care știu totuși să-și însușească o parte foarte mare din avuția „materială” fie vînzînd mărfurile lor „nemateriale”, fie impunîndu-le forțat — nu era deloc plăcut să fie pusă și *din punct de vedere economic* în aceeași clasă cu bufoons și menial servants ⁵⁾ și să apară ca *simpli* profitori, ca paraziți care trăiesc pe spinarea adevăraților producători (sau, mai exact, pe spinarea agenților producției). Aceasta era o denigrare originală tocmai a funcțiilor care pînă atunci fuseseră aureolate și

¹⁾ — mai mult sau mai puțin. — *Nota trad.*

²⁾ — de fapt neconsumabilitate. — *Nota trad.*

³⁾ — zeii mai mărunți. — *Nota trad.*

⁴⁾ — indivizi de mina a doua. — *Nota trad.*

⁵⁾ — bufonii și servitorii casnici. — *Nota trad.*

constituieră obiectul unei venerații superstițioase. În perioada ei clasică, economia politică, ca și burghezia însăși în perioada ei de parvenire, a avut o atitudine severă și critică față de mașina de stat etc. Ulterior ea a înțeles și — aceasta se vede și din practica ei — s-a convins pe bază de experiență că din propria ei organizare decurge necesitatea combinării sociale ereditare a tuturor acestor clase, în parte total neproductive.

Dacă sus-amintiții „muncitori neproductivi” nu creează ceva ce delectează și de aceea cumpărarea serviciilor lor depinde întru totul de modul în care agentul producției vrea să-și cheltuiască salariul sau profitul; dacă ei, dimpotrivă, devin necesari sau se fac necesari în parte datorită existenței unor infirmități fizice (medicii) sau unor slăbiciuni spirituale (popii) sau datorită ciocnirii intereselor particulare și ciocnirii intereselor naționale (oamenii politici, toți lawyers¹⁾, polițiștii, soldații), ei reprezintă pentru A. Smith, ca și pentru capitalistul industrial și pentru clasa muncitoare, faux frais de production, care, prin urmare, trebuie să fie reduse la minimumul necesar și ieftinite cât mai mult cu putință. Societatea burgheză produce, într-o formă proprie, tot ceea ce a combătut atunci când era produs în forma feudală sau absolutistă. De aceea, una dintre îndeletnicirile principale ale sicofanților acestei societăți, în special ale păturilor ei superioare, este în primul rând restaurarea teoretică chiar și a părții pur parazitare a acestor „muncitori neproductivi” sau justificarea pretențiilor exagerate ale părții lor necesare. De fapt, aceasta a însemnat proclamarea *dependenței* claselor ideologice etc. față de capitaliști.

În al doilea rând însă, diverși economiști considerau ca „neproductivă” o parte sau alta a agenților producției (ai producției materiale înseși). De exemplu, pentru economiștii care reprezentau capitalul industrial (Ricardo) „neproductiv” era proprietarul funciar. Pentru alții (de pildă Carey) „neproductiv” era comerciantul. În sfârșit, au existat alții care considerau că neproductiv este „capitalistul” și care încercau ca cel puțin să reducă pretențiile acestuia de avuție materială la „salariu”, adică la plata pe care o primește un „muncitor productiv”. Mulți intelectuali păreau să împărtășească această îndoială. Era deci timpul să se ajungă la un compromis și să se recunoască „productivitatea” tuturor claselor care nu intrau direct în categoria agenților producției materiale. O mină spală pe alta și, la fel ca în „Fable of the Bees”⁸⁴, trebuia dovedit că și din punct de vedere „productiv”, economic, lumea burgheză, cu toți „muncitorii” ei „neproductivi”, este cea mai bună

¹⁾ — juriștii. — Nota trad.

dintre lumi; cu atît mai mult cu cît „muncitorii neproductivi” formulaseră considerații critice cu privire la productivitatea claselor care sînt în genere „fruges consumere nati”¹⁾ sau cu privire la agenții producției care, ca proprietari funciari, nu fac nimic etc. Atît *trîntorii* cît și *paraziții* lor trebuiau să-și găsească locul în această cea mai bună orînduire socială a lumii.

În al treilea rînd, întrucît dominația capitalului lua amploare, și de fapt acesta își subordona tot mai mult chiar și sferile de producție care nu participă direct la crearea avuției materiale — mai ales cînd științele pozitive (științele naturii) au fost puse în slujba producției materiale —, /316/ lacheii sicofanți ai economiei politice s-au considerat obligați să elogieze și să justifice orice sferă de activitate prezentînd-o ca fiind „legată” de producția avuției materiale, ca fiind un mijloc al acesteia; ei au onorat pe oricine proclamîndu-l „muncitor productiv” în „primul” sens al cuvîntului, adică un muncitor care lucrează în serviciul capitalului, un muncitor care este util într-un fel sau altul îmbogățirii capitalistului etc.

În acest caz sînt de preferat oameni ca Malthus, care susțin fără înconjur necesitatea și utilitatea „muncitorilor *neproductivi*” și a paraziților recunoscuți.

[5. *Adepti ai concepțiilor lui Smith asupra muncii productive. Cu privire la istoria acestei probleme*]

[a] *Ricardo și Sismodi — adepti ai primei interpretări date de Smith muncii productive*]

Platitudinile lui G. Garnier (traducătorul lui Smith), ale contelei de Lauderdale, ale lui Brougham, Say, Storch și mai tîrziu ale lui Senior, Rossi etc. cu privire la acest punct nu merită o analiză amănunțită. Va fi suficientă citarea cîtorva pasaje caracteristice.

În prealabil însă, încă un pasaj din *Ricardo*, în care acesta demonstrează că este mult mai util pentru „muncitorii productivi” ca proprietarii plusvalorii (ai profitului și ai rentei funciare) să consume această plusvaloare plătind serviciile unor „muncitori neproductivi” (as menial servants f.i.²⁾) decît s-o cheltuiască pe articole de lux produse de „muncitorii productivi”.

¹⁾ — „născute pentru a se bucura de roadele pămîntului” (*Horațiu*, „Epistole”). — *Nota trad.*

²⁾ — ca, de pildă, servitorii casnici. — *Nota trad.*

{ *Sismondi* : „*Nouv. princ.*”, t. I, p. 148, preia tratarea justă a distincției făcute de Smith (ceea ce este de la sine înțeles și la Ricardo) : distincția reală dintre clasa productivă și cea neproductivă constă în aceea că

„prima își schimbă întotdeauna munca pe capitalul unei națiuni ; cealaltă o schimbă întotdeauna pe o parte din venitul național”

Sismondi — ca și A. Smith — despre plusvaloare :

„Deși, prin munca sa zilnică, muncitorul produce mult mai mult decât ceea ce reprezintă cheltuielile sale zilnice, totuși, după împărțirea cu proprietarul funciar și cu capitalistul, lui arareori îi rămâne ceva care să depășească simțitor strictul necesar” (*Sismondi*, t. I, „N.P. etc.”, p. 87.) }

Ricardo spune :

„Dacă un landlord sau un capitalist își cheltuiește venitul său în maniera unui vechi baron, pentru întreținerea unui mare număr de curteni sau personal de serviciu, el va da întrebuințare mai multor brațe de muncă decât dacă l-ar cheltui pe stofe fine sau pe mobile scumpe, pentru echipaje, pe cai sau pentru cumpărarea altor obiecte de lux.

În ambele cazuri, venitul net va fi același, și de asemenea și venitul brut, cel dintâi fiind însă realizat în mărfuri diferite. Dacă venitul meu ar fi de 10 000 l. st., va fi întrebuințată aproape aceeași cantitate de muncă productivă, fie că îl realizează în stofe fine și mobile scumpe etc. etc., fie într-o anumită cantitate de alimente și îmbrăcăminte de aceeași valoare. Dar dacă îmi realizez venitul în prima categorie de mărfuri, nu s-ar întrebuința, ca o consecință, mai multă muncă : mobilierul și stofele mi-ar face plăcere și cu aceasta chestiunea s-ar termina ; dar dacă îmi realizez venitul în alimente și îmbrăcăminte și doresc să întrebuințez personal de serviciu, toți acei pe care eu i-aș putea angaja cu venitul meu de 10 000 l. st., sau cu alimentele și îmbrăcăminte care s-ar putea cumpăra cu această sumă, s-ar adăuga la cererea de brațe de muncă de mai înainte, iar cererea suplimentară ar avea loc numai pentru că am ales această formă de a-mi cheltui venitul. Deci, întrucât muncitorii sint interesați în cererea de muncă, ei trebuie în mod inevitabil să dorească ca o parte pe cât posibil mai mare din venit să fie sustrasă de la cheltuielile pe obiecte de lux spre a fi cheltuită pentru întreținerea de personal de serviciu” (*Ricardo*, „*Princ.*”, 3 ed., 1821, p. 475, 476). [Versiunea românească, vol. I, p. 284.]

[b] *Primele încercări de a se face o distincție între munca productivă și munca neproductivă (D’Avenant, Petty)*

D’Avenant citează din lucrarea unui vechi statistician, Gregory King, o listă entitled ¹⁾ „*Scheme of the Income and Expense of the several Families of England, calculated for the year 1688*”. Studio-

¹⁾ — intitulată. — *Nota trad.*

sus King împarte aici întregul popor în două clase principale : „*increasing the wealth of the Kingdom, 2 675 520 heads*” și „*decreasing the wealth of the Kingdom, 2 825 000 heads*”¹⁾ ; așadar, prima clasă este „productivă”, cea de-a doua este „neproductivă” ; clasa „productivă” este formată din Lords, Barons, Knights, Esquires, Gentlemen, Persons in Offices și Places²⁾, comercianți care se în- deletnicesc cu comerțul maritim, Persons in the Law, clergymen, freeholders, farmers, persons in liberal arts and sciences, shopkeepers and tradesmen, artisans and handicrafts, Naval Officers, Military Officers³⁾. Dimpotrivă, clasa „neproductivă” este formată din : matrozi (commonseamen), labouring people and out servants (aceștia sînt muncitorii agricoli și muncitorii zileri din manufacturi), cottagers⁴⁾ (care pe vremea lui D’Avenant reprezentau încă 1/5 din întreaga populație a Angliei), /317/ common soldiers, paupers, gypsies, thieves, beggars și vagrants generally⁵⁾. D’Avenant explică în felul următor această listă întocmită de studiosus King.

„Prin aceasta el vrea să spună că prima dintre cele două clase ale poporului se întreține singură cu ajutorul pămîntului, al artelor și al sirguinței și în fiecare an adaugă ceva la capitalul național ; din prisosul lor, ea mai contribuie anual cu o anumită sumă la întreținerea celorlalți. Dintre cei care aparțin celei de-a doua clase, unii se întrețin în parte singuri prin munca lor, dar restul, precum și soțiile și copiii lor, sînt întreținuți pe spezele celorlalți ; ei sînt o povară pentru societate, deoarece consumă anual ceea ce în caz contrar s-ar adăuga capitalului total al națiunii” (*D’Avenant, „An Essay upon the probable methods of making a people gainers in the ballance of trade”, London 1699, p. 23 și p. 50*).

În afară de aceasta, caracteristic pentru concepțiile mercantiliștilor asupra plusvalorii este următorul pasaj din D’Avenant :

„Exportul propriului nostru produs trebuie să îmbogățească Anglia ; pentru a avea o balanță comercială favorabilă trebuie să exportăm propriul nostru produs, în schimbul căruia să cumpărăm obiectele de proveniență străină de care avem nevoie pentru propriul nostru consum, și totodată să ne rămînă un *excedent* fie sub formă de metal nobil, fie sub formă de mărfuri pe care să le putem vinde în alte țări ; *acest excedent este profitul pe care o națiune îl realizează de pe urma comerțului și care este mai mare sau mai mic în funcție de sobrietatea*

¹⁾ — „cea care sporește avuția regatului, 2 675 520 de persoane”, și „cea care micșorează avuția regatului, 2 825 000 de persoane.” — *Nota trad.*

²⁾ — lorzi, baroneți, cavaleri, nobili, funcționari superiori și inferiori. — *Nota trad.*

³⁾ — juriști, clerici, mici proprietari liberi, fermieri, liber-profesioniști, du-ghengii și neguțători, meșteșugari și meseriași, ofițeri de marină și din armata de uscat. — *Nota trad.*

⁴⁾ — țărani. — *Nota trad.*

⁵⁾ — soldați, pauperi, țigani, hoți, cerșetori și vagabonzi în general. — *Nota trad.*

naturală a poporului care exportă" (sobrietate care este caracteristică olandezilor, nu însă englezilor — l.c.p. 46, 47) „și de prețul scăzut al muncii lui și al mărfurilor lui manufacturiere, preț care-i permite să-și vîndă produsele pe piețele străine mai ieftin decît toți concurenții lui" (*D'Avenant*, l. c. p. 45, 46).

{„Atunci cînd produsele sînt consumate în interiorul țării, unul cîștigă numai ceea ce altul pierde, dar națiunea în ansamblu nu se îmbogățește; dar tot ce se consumă în străinătate constituie un profit evident și sigur" (*„An Essay on the East India Trade etc.”*, Lond., 1967, [p. 31].)}

{Această lucrare, *tipărită de D'Avenant ca anexă la o altă lucrare a sa pe care încerca astfel s-o susțină*⁶⁵, nu este unul și același lucru cu *„Considerations on the East India Trade”, 1701*, citată de McCulloch. }

Dealtfel nu trebuie să credem că acești mercantiliști erau atît de proști cum i-au înfățișat mai tîrziu adepții vulgari ai liberului schimb. În vol. II al lucrării sale *„Discourses on the publick revenues, and on the trade of England etc.”*, London, 1698, D'Avenant spune printre altele :

„Aurul și argintul sînt într-adevăr măsura comerțului, dar la toate națiunile sursa și originea acestuia le constituie produsele naturale sau cele fabricate ale țării, adică ceea ce produce pămîntul ei sau munca și hărnicia oamenilor care o populează. Și acest lucru este atît de adevărat încît printr-o împrejurare oarecare un popor ar putea' chiar să-și piardă toți banii, dar, dacă este numeros, harnic, priceput în comerț, iscusit în navigație, dacă are porturi bune și un pămînt care rodește multe și variate produse, el va fi totuși în stare să facă comerț și să dobîndească în scurt timp o mare cantitate de aur și argint. Așa încît avuția reală și efectivă a unei țări o constituie produsele ei proprii" (l.c.p. 15). „Aurul și argintul sînt atît de departe de a fi singurele lucruri care merită să poarte numele de comoară sau avuție a unei națiuni încît banii nu sînt, într-adevăr, nimic altceva decît niște semne de calcul cu care oamenii s-au obișnuit în relațiile lor de schimb" (l.c. p. 16). „Prin avuție noi înțelegem ceea ce oferă suveranului și marii mase a poporului său un trai îndestulat, bunăstare și siguranță; de asemenea, comoară este și ceea ce, în schimbul aurului și argintului, a fost prefăcut" (converted), „spre folosul omului, în clădiri și ameliorări de terenuri, precum și în alte lucruri care pot fi schimbate pe aceste metale, cum ar fi: roadele pămîntului, produsele industriale sau mărfurile străine și vasele comerciale... Chiar și bunurile perisabile pot fi considerate drept avuție a unei națiuni dacă *pot fi schimbate* pe aur și argint chiar dacă un asemenea schimb nu a avut loc; și, după părerea noastră, ele reprezintă avuție nu numai în relațiile dintre un individ și altul, ci și în relațiile dintre o țară și alta" (l.c. p. 60 etc.). „Poporul de rînd este stomacul corpului statului". În Spania, „acest stomac" nu suporta cum se cuvine banii, /318/ nu îi digera... „Comerțul și manufacturile sînt singurele mijloace care pot asigura o digestie și o repartizare a aurului și argintului care să procure corpului statului hrana de care are nevoie" (l.c. p. 62, 63).

Dealtfel, încă în scrierile lui Petty întâlnim noțiunea de muncitori productivi (cu deosebirea că în ea sînt incluși și soldații) :

„Agricultorii, marinarii, soldații, meseriașii și negustorii sînt adevărații stilpi ai oricărei societăți ; toate celelalte profesii importante își datorează existența slăbiciunilor și greșelilor acestor oameni ; marinarul singur întrunește în persoana sa trei din acești patru” (navigator, marchand, soldier ¹⁾) ([Petty,] „*Polit. Arithmetick etc.*” London, 1699, p. 177). „Munca marinarului și navlul vaselor sînt întodeauna, prin natura lor, mărfuri exportate, al căror excedent față de import aduce bani în țară etc.” (l.c. p. 179).

În legătură cu aceasta, Petty demonstrează încă o dată avantajele diviziunii muncii :

„Cei care domină în comerțul maritim pot obține și cu un navlu mai mic un profit mai mare decît obțin alții cu un navlu mai ridicat (cu un navlu mai scump) ; căci, așa cum o rochie costă mai ieftin atunci cînd unul face o operație altul alta, tot astfel cei care domină în comerțul maritim pot construi diverse feluri de vase cu destinații diferite : vase maritime, fluviale, vase comerciale, vase de război etc., și aceasta este una dintre principalele cauze pentru care [olandezii] pot transporta mărfuri cu un navlu mai mic decît vecinii lor, căci pentru fiecare ramură de comerț ei pot pune la dispoziție o categorie specială de vase” (l.c. p. 179, 180).

În afară de aceasta, făcînd afirmația de mai jos, Petty susține aici exact același lucru ca A. Smith :

Dacă se percep impozite de la industriași etc. pentru a da bani celor care, prin natura ocupațiilor lor, „nu produc un lucru material sau lucruri de un real folos și de o reală valoare pentru societate, avuția societății se micșorează. Altfel trebuie privite acele feluri de distracții și de împrăspătare a spiritului care, folosite cu măsură, fac ca oamenii să fie capabili și dornici de lucruri care în sine au o importanță mai mare” (l.c. p. 198). „După ce s-a stabilit de cîți oameni este nevoie pentru munca în industrie, toți ceilalți pot practica fără grijă și fără prejudiciu pentru colectivitate artele și ocupațiile care fac viața mai plăcută și mai frumoasă și dintre care *perfecționarea științelor naturii este cea mai importantă*” (l.c. p. 199). „De pe urma industriei se poate cîștiga mai mult decît de pe urma agriculturii, iar de pe urma comerțului mai mult decît de pe urma industriei” (l.c. p. 172). „Un marinar valorează cît trei țărani” (p. 178). [VII—318]

/VIII-346/ Petty, *plusvaloarea*. Dintr-un pasaj din Petty se poate conchide că el intuia natura *plusvalorii*, deși o trata numai sub forma rentei funciare. Mai ales dacă comparăm acest pasaj cu pasajul de mai jos, în care valoarea relativă a argintului și a grîului

¹⁾ — navigator, neguțator, soldat. — *Nota trad.*

este determinată prin cantitățile relative ale acestora, pentru a căror producție este necesar același timp de muncă :

„Dacă o uncie de argint ar fi scoasă din minele peruviene și adusă la Londra cu o cheltuială de timp egală cu cea necesară pentru a produce un bushel de grâu, unul dintre aceste două produse ar fi prețul natural al celuiilalt ; și dacă, în urma descoperirii unor mine noi, mai productive, două uncii de argint vor putea fi obținute cu aceeași cheltuială cu care se obține acum o uncie, atunci caeteris paribus¹⁾ grâul va fi tot atât de ieftin la prețul de 10 șilingi per bushel ca și acum la prețul de 5 șilingi”. „Să presupunem că o sută de oameni produc grâu timp de zece ani și că același număr de oameni cheltuiesc tot atita timp pentru a extrage argint ; eu spun că extracția netă de argit va reprezenta prețul întregii producții nete de grâu, iar părți egale din cel dintii vor reprezenta prețul unor părți egale din celălalt”. Grâul va fi de două ori mai scump dacă două sute de agricultori execută în același timp o muncă egală cu cea pe care ar fi putut s-o execute o sută de oameni” („*On Taxes and Contributions*”, 1662) (ed. 1679, p. 31, 24, 67).

Pasajele la care m-am referit mai sus sînt următoarele :

„Atunci cînd comerțul, industria și artele frumoase prosperă, agricultura trebuie să decadă, sau veniturile din muncă ale agricultorilor trebuie să sporească, și, ca o consecință a acestui fapt, renta funciară trebuie să scadă” (p. 193). „Dacă în Anglia comerțul și industria au realizat un progres..., adică dacă acum se ocupă cu comerțul și cu industria o parte mai mare din populație decît înainte și dacă prețul grâului nu este astăzi mai ridicat decît odinioară, cînd mai mulți oameni se ocupau cu agricultura și mai puțini cu comerțul și cu industria, atunci chiar și din această cauză... renta funciară trebuie să scadă : să presupunem, de pildă, că prețul grâului ar fi de 5 șilingi sau de 60 d. per bushel ; dacă renta pămîntului pe care crește acest grâu o constituie fiecare al treilea snop (adică a treia parte din recoltă), „atunci din cei 60 d. 20 d. revin pămîntului și 40 d. agricultorului ; dar dacă ciștigul agricultorului ar spori cu $\frac{1}{8}$, sau de la 8 la 9 d. pe zi, atunci partea lui din bushelul de grâu s-ar ridica de la 40 la 45 d. și, prin urmare, renta funciară ar trebui să scadă de la 20 la 15 d., căci noi admitem că *prețul grâului rămîne același*, cu atît mai mult cu *cît noi nu putem să-l majorăm*, deoarece, dacă am încerca s-o facem, am /347/ importa (ca Olanda) grâu din străinătate, unde situația în agricultură nu s-a schimbat” („*Political Arthimetic*”, etc., edit. Lond. 1699, p. 193, 194). /VIII—347/.

/VIII-364/ { *Petty*. Pasajul de mai sus din *Petty* trebuie comparat cu următorul, în care renta apare mai ales ca surplus value ca „produit net” :

. Să presupunem că un om lucrează cu propriile lui brațe o anumită întindere de pămînt pe care cultivă grâu, adică ară, seamănă, grăpează, strînge recolta, o treieră, o depozitează în hambare, într-un cuvînt face tot ce trebuie pentru cultivarea pămîntului. Eu afirm că, după ce omul acesta scade din recolta obținută sămînța și tot ce a consumat el, precum și ce a dat în schimb pentru îmbrăcăminte sau alte obiecte necesare pentru satisfacerea nevoilor lui

¹⁾ — celelalte condiții rămînînd neschimbate. — *Nota trad.*

de zi cu zi, restul de grâu constituie renta funciară reală a acestui an ; iar media pe șapte ani, sau, mai bine zis, media pe un șir de ani în care recoltele bune alternează cu cele proaste, va da renta obișnuită a pământurilor cultivate cu grâu. Aici se pune însă și o întrebare : câți bani valorează acest grâu sau această rentă ? Eu răspund că valorează tot atîția bani cît i-ar rămîne unei alte persoane care își întrebuințează tot timpul pentru a se duce în țara argintului, pentru a extrage metalul, a-l curăța, a bate din el monede și a-l aduce acolo unde cealaltă persoană a semănat și a recoltat grăul. Suma care rămîne după scăderea tuturor cheltuielilor va fi egală, ca valoare, cu cantitatea de grâu care îi rămîne agricultorului" („*Traité des taxes*" ⁶⁶, p. 23, 24) } /VIII—364/

[c] *John Stuart Mill — adept al celei de-a doua interpretări date de Smith muncii productive*

/VII-318/ D-1 J. St. Mill, în „*Essays on some unsettled questions of polit. econ.*”, London, 1844, este și el preocupat de munca productivă și neproductivă, dar de fapt nu adaugă la interpretarea (a doua) dată de Smith decît că sînt productive și muncile care produc însăși capacitatea de muncă.

„Pot fi acumulate și înmagazinate numai sursele de delectare, nu însă delectarea propriu-zisă. Avuția unei țări constă din suma totală a surselor durabile de delectare existente, indiferent dacă acestea sînt materiale sau imateriale ; iar munca sau cheltuiala care tinde să sporească sau să păstreze aceste surse durabile trebuie numită *productivă*” (l.c. p. 82). „Ceea ce consumă mecanicul sau filatorul în timpul cît învață meseria este consumat în mod productiv, consumul lui nu tinde să micșoreze, ci să sporească în țară sursele durabile de delectare prin crearea de noi surse în cantități care să depășească totalul consumului” (l.c. p. 83).

Să examinăm acum pe scurt vorbăria despre munca productivă și cea neproductivă, îndreptată împotriva lui A. Smith.

[6.] *Germain Garnier*

/319/ În vol. V, notele la traducerea lucrării lui Smith „*Wealth of Nations*” (Paris, 1802).

În ceea ce privește „travail productif” ¹⁾ în sens riguros, Garnier împărtășește părerea fiziocraților, pe care o atenuează întrucîtva. El combate părerea lui Smith potrivit căreia

„muncă productivă... este aceea care, întruchipindu-se într-un obiect, lasă urme ale activității ei și al cărei produs poate fi obiectul unei cumpărări sau al unui schimb” (l.c., t. V, p. 169.) ⁶⁷ /VII—319/

¹⁾ — „munca productivă”. — *Nota trad.*

[a) *Confundarea muncii care se schimbă pe capital cu munca care se schimbă pe venit. Concepția greșită că întregul capital este înlocuit cu veniturile consumatorilor*]

/VIII-347/ (Garnier G.). El formulează împotriva lui Adam Smith diferite argumente (în parte repetate de autorii de mai târziu).

„Această distincție este greșită, deoarece se bazează pe o deosebire inexistentă. (Orice muncă este productivă în sensul în care folosește autorul cuvântul *productiv*. Munca uneia, ca și a celeilalte din aceste două categorii este la fel de productivă, în sensul că creează o delectare, un confort sau este de folos pentru cel care o plătește ; altfel această muncă nu ar mai fi plătită”. [l.c. p. 171.]

{Prin urmare, ea este productivă pentru că produce o valoare de întrebuințare și se vinde, are valoare de schimb, adică este ea însăși marfă.} Dar, dezvoltând această idee, Garnier citează, spre ilustrare, exemple în care „muncitorii neproductivi” fac *același lucru*, produc aceeași valoare de întrebuințare sau același fel de valoare de întrebuințare ca și muncitorii „productivi”. De pildă :

„Servitorul care, fiind în serviciul meu, îmi face focul în sobe, îmi ondulează părul, îmi curăță și îmi ține în ordine hainele și mobila, îmi pregătește masa etc. face *servicii de același fel* ca și spălătoreasa sau lenjereasa care spală și întrețin în bună stare rufele clienților lor..., ca și hangiuul, birtașul sau circiumarul care se indeletnicesc cu pregătirea meselor pentru cei ce preferă să mănince la ei, ca și bărbierul, frizerul etc.” (dar la Adam Smith majoritatea tuturor acestora fac tot atît de puțin parte din rîndurile muncitorilor productivi ca și personalul casnic) „care prestează servicii directe ; în sfîrșit, ca și zidarul, tinichiuul, tîmplarul, geamgiul, sobarul etc. și toată mulțimea muncitorilor din construcții pe care îi chemi pentru reparații și lucrări de întreținere și al căror venit anual provine atît din simple reparații și lucrări de întreținere cît și din construcții noi”.

(A. Smith nu spune nicăieri că munca depusă pentru lucrări de reparații nu se poate fixa într-un obiect mai mult sau mai puțin durabil, exact așa cum se fixează într-un obiect munca depusă pentru producerea unui lucru nou.)

„Acest fel de muncă nu constă atît în producerea lucrărilor cît în întreținerea lor ; acest fel de muncă urmărește nu atît să adauge valoare obiectelor cît să prevină degradarea lor. Toți acești muncitori, inclusiv personalul casnic, economisesc celui ce-i plătește munca necesară pentru întreținerea propriilor lui bunuri” [l.c. p. 172.]

(Ei pot fi deci considerați drept mașini pentru întreținerea valorii sau, mai exact, a valorilor de întrebuințare. Același punct de vedere de „economisire” a muncii este dezvoltat de *Destutt de Tracy*. La acesta ne vom referi mai târziu. Munca neproductivă a

unuia nu devine productivă prin faptul că scutește pe un altul de o *muncă neproductivă*. Ea este efectuată de unul dintre cei doi. O parte din travail improductiv¹⁾ de care vorbește A. Smith devine necesară ca urmare a diviziunii muncii, dar numai acea parte care este absolut necesară pentru consumarea obiectelor și care este inclusă, ca să zicem așa, în *cheltuielile de consum*, iar ea devine necesară numai atunci cînd economisește acest timp unui muncitor productiv. Dar A. Smith nu neagă această „diviziune a muncii”. Dacă fiecare ar fi nevoit să facă atît muncă productivă cît și muncă neproductivă, iar prin împărțirea acestor două feluri de muncă între două persoane ambele ar fi făcute mai bine, și într-un asemenea caz una dintre aceste munci ar fi productivă, iar cealaltă neproductivă.)

„În marea majoritate a cazurilor, ei sînt angajați pentru aceasta și numai pentru aceasta” (originală manieră de „a economisi” munca; pentru ca unul să economisească munca de a se servi singur, trebuie să-l servească alți zece; dealtfel, „munca neproductivă” de acest gen este folosită de cele mai multe ori tocmai de cei care nu fac nimic); „așadar, ori sînt *toți productivi*, ori nici unul nu este productiv (l.c. p. 172).

/348/ În al doilea rînd. Un francez nu poate să nu aibă în vedere *ponts et chaussées*²⁾. De ce, spune el, trebuie să numim productivă

„munca unui inspector sau director de la o întreprindere comercială sau industrială particulară și neproductivă, munca unui funcționar de stat care supraveghează întreținerea drumurilor publice, a canalelor navigabile, a porturilor, a sistemului bănesc și a altor instrumente importante de înviore a comerțului, care se îngrijește de siguranța transporturilor și a comunicațiilor și supraveghează executarea contractelor etc. și care poate fi considerat, pe bună dreptate, ca *inspector al mării manufacturi sociale*? Este o muncă de același fel, dar îndeplinită pe o scară mult mai mare” (p. 172, 173).

În măsura în care un asemenea personaj participă la producerea (respectiv la conservarea și reproducerea) unor lucruri materiale care *ar putea fi vîndute* dacă nu s-ar afla în miinile statului, Smith ar fi putut să numească „productivă” munca lui. „Inspecteurs de la grande manufacture sociale”³⁾ constituie o creație pur franceză.

În al treilea rînd: Aici Garnier trece la considerații „morale”. De ce este considerat productiv „fabricantul de parfumuri” care

¹⁾ — munca neproductivă. — *Nota trad.*

²⁾ — textual: poduri și șosele (așa se numea în Franța departamentul căilor de comunicație). — *Nota red.*

³⁾ — Inspectorii mării manufacturi sociale. — *Nota trad.*

„îmi delectează mirosul”, iar muzicianul care „îmi delectează auzul” este considerat neproductiv ? (p. 173). Pentru că, ar răspunde Smith, unul creează un lucru material, iar celălalt nu. Morala, ca și „meritul” unuia și al altuia, nu are nici o legătură cu această distincție.

În al patrulea rînd. Nu este oare o contradicție să spui că „le luthier, le facteur d'orgues, le marchand de musique, le machiniste ¹⁾ etc.” sînt productivi, iar profesiunile în raport cu care aceste munci reprezintă doar un stadiu „pregătitor” sînt neproductive ?

„Și unii, și alții au drept scop final al muncii lor același fel de consum. Dacă scopul final al muncii unora nu merită să figureze în categoria *produselor* muncii societății, de ce să preferăm un lucru care nu este decît un *mijloc pentru atingerea acestui scop* ?” (l.c. p. 173).

În concluzie, cel care consumă cerealele este tot atît de productiv ca și cel care le produce. Într-adevăr, în ce scop se produc cerealele ? Pentru a fi consumate. Prin urmare, dacă consumarea cerealelor este o muncă neproductivă, atunci de ce ar fi productivă cultivarea cerealelor, qui n'est qu'un moyen pour arriver à cette fin ²⁾ ? În afară de aceasta, cel care mănîncă produce creier, mușchi etc., și oare acestea nu sînt produse tot atît de nobile ca și orzul sau grîul ? — l-ar putea întreba pe A. Smith vreun indignat prieten al omenirii.

În primul rînd, A. Smith nu contestă faptul că muncitorul neproductiv produce un produs oarecare. Altfel el nu ar fi muncitor. În al doilea rînd poate părea ciudat faptul că medicul, care prescrie pilulele, nu este muncitor productiv, pe cînd farmacistul, care le prepară, este muncitor productiv. Tot astfel constructorul de instrumente muzicale, care face o vioară, este muncitor productiv, dar nu și muzicantul care cîntă la această vioară. Aceasta nu ar fi decît o dovadă că unii „muncitori productivi” dau produse a căror unică menire este de a servi ca mijloc de producție pentru muncitorii neproductivi. Dar acest fapt nu este mai ciudat decît acela că, în ultimă instanță, toți muncitorii productivi în primul rînd furnizează mijloacele pentru plata muncitorilor neproductivi și în al doilea rînd furnizează produse care sînt consumate de cei care *nu fac nici o muncă*.

¹⁾ „lutierul, constructorul de orgi, negustorul de instrumente muzicale, mașinistul”. — *Nota trad.*

²⁾ — care nu constituie decît un mijloc pentru atingerea acestui scop ? — *Nota trad.*

După toate aceste observații (punctul doi este cu totul în spiritul francezilor, care nu pot uita ale lor *ponts et chaussées*; punctul trei se rezumă la morală; punctul patru ori se reduce la absurditatea că consumul este tot atât de productiv ca și producția — ceea ce este inexact pentru societatea burgheză, în care unul produce și altul consumă —, sau înseamnă că o parte din munca productivă nu face decât să furnizeze materialul necesar pentru diverse munci neproductive, lucru pe care A. Smith nu-l contestă nicăieri. Numai primul punct conține ideea justă că în a doua sa definiție A. Smith numește productive și neproductive unele și *aceleași* munci, /349/ sau, mai exact, că în concordanță cu propria sa definiție, el ar fi trebuit să numească *productivă* o parte, relativ mică, din ceea ce el numește muncă „neproductivă”, dar aceasta nu constituie un argument împotriva *distincției*, ci împotriva modului în care diferitele feluri de muncă sînt subsumate acestei distincții, adică împotriva *aplicării* acestei distincții), studiosus Garnier ajunge, în sfîrșit, la obiect.

„Singura deosebire generală care s-ar putea găsi între cele două clase născocite de Smith constă în aceea că pentru clasa pe care el o numește *productivă* există sau poate exista *întotdeauna un intermediar între cel care produce obiectul și cel care îl consumă*, în timp ce pentru clasa pe care el o numește *neproductivă* nu poate exista *nici un intermediar*, iar raportul *dintre muncitor și consumator este în mod necesar un raport direct și nemijlocit*. Este clar că cel care recurge la experiența medicului, la îndemînarea chirurgului, la cunoștințele avocatului, la talentul muzicianului sau al actorului sau, în sfîrșit, la serviciile personalului casnic se află *în mod necesar într-un raport direct și nemijlocit* cu fiecare dintre acești muncitori în momentul în care efectuează munca respectivă; dimpotrivă, la profesiunile care alcătuiesc cealaltă clasă, lucrul *destinat consumului este material și probabil și de aceea poate deveni obiectul unei serii întregi de acte de schimb intermediare* înainte de a ajunge de la producătorul său la consumator” (p. 174.)

Prin aceste din urmă cuvinte, Garnier arată, malgré lui ¹⁾, legătura lăuntrică de idei dintre prima distincție a lui Smith (muncă ce se schimbă pe capital și muncă ce se schimbă pe venit) și a doua distincție (muncă ce se fixează într-o marfă materială, vandabilă și muncă ce nu se fixează într-o asemenea marfă). În majoritatea cazurilor, felurile de muncă ce nu se fixează în marfă nu pot fi, prin natura lor, subordonate modului de producție capitalist; celelalte însă pot fi subordonate. Nu mai vorbim de faptul că, *pe baza producției capitaliste*, în care majoritatea mărfurilor materiale — *choses matérielles et palpables* ²⁾ — sînt produse în condițiile dominației

¹⁾ — fără voia lui. — *Nota trad.*

²⁾ — lucruri materiale și palpabile. — *Nota trad.*

capitalului de către muncitorii salariați, muncile [neproductive] (sau serviciile, fie că este vorba de serviciile prostituatelor sau de serviciile papei de la Roma) pot fi plătite either out of the salaries of the productive labourers, either out the profits of their employers (and the partners in those profits), quite apart from the circumstance that those productive labourers produce the material basis of the subsistence, and, consequently, the existence of the improductive labourers ¹⁾). Este însă caracteristic pentru acest prăpădit ciine francez faptul că el, care se crede economist și deci cercetător al producției capitaliste, consideră drept *neesențial* tocmai ceea ce face ca această producție să fie capitalistă, și anume schimbul capitalului pe muncă salariată, în locul schimbului direct al venitului pe muncă salariată sau al plății directe de către muncitor a propriului său venit. În felul acesta, la Garnier însăși producția capitalistă este o formă neesențială, în loc să fie o formă necesară, deși numai istoricește necesară, adică o formă temporar necesară pentru dezvoltarea forței productive sociale a muncii și pentru transformarea muncii în muncă socială.

„Din a sa clasă productivă ar trebui excluși, de asemenea, toți muncitorii a căror muncă constă doar în a curăța, a întreține sau a repara obiectele finite fără a pune în circulație un produs nou“ (p. 175).

(Smith nu spune nicăieri că munca sau produsul ei trebuie să intre în capitalul circulant. Munca poate intra direct în capitalul fix, ca, de pildă, munca mecanicului care repară mașinile într-o fabrică. În acest caz însă, *valoarea* ei intră în circulația produsului, a mărfii. Dacă însă muncitorii care fac reparații etc. efectuează această muncă la domiciliul clientului, atunci ei schimbă /350/ munca lor pe venit, și nu pe capital.)

„Datorită acestei deosebiri, clasa *neproductivă*, după cum remarcă Smith, este întreținută numai din venituri. Într-adevăr deoarece între această clasă și consumatorul produselor ei, adică între ea și acela care beneficiază de munca ei, nu există intermediar, ea este plătită direct de către consumator, care însă plătește numai din venitul său. Dimpotrivă, muncitorii din clasa productivă, fiind plătiți de obicei de către un intermediar, care vrea să obțină din munca lor un profit, sînt plătiți cel mai adesea dintr-un capital. Dar acest capital este, în cele din urmă, înlocuit întotdeauna prin venitul unui consumator; altfel nu ar putea circula și nu ar aduce posesorului său nici un profit“ [p. 175.]

¹⁾ — numai din salariile muncitorilor productivi sau din profiturile patronilor acestora (și ale participanților la aceste profituri), făcîndu-se abstracție de faptul că acești muncitori productivi produc baza materială a întreținerii și, în consecință, a existenței muncitorilor neproductivi. — *Nota trad.*

Acest ultim „dar” este cu totul pueril. În primul rînd, o parte din capital este înlocuită tot prin capital, și nu prin venit, indiferent dacă această parte a capitalului intră sau nu în circulație (acest din urmă caz poate avea loc, de pildă, la înlocuirea semînței).

[b] *Înlocuirea capitalului constant prin intermediul schimbului de capital contra capital*

Cînd o mină de cărbune furnizează cărbune unei uzine siderurgice și primește de la această uzină fier, care ca mijloc de producție intră în procesul de producție al minei, atunci cărbunele se schimbă pe capital pînă la concurența valorii fierului, și fierul, în calitate de capital, se schimbă pe cărbune pînă la concurența propriei sale valori. Atît fierul cît și cărbunele (ca valori de întrebuintare) sînt produse ale unei munci noi, deși această muncă a fost efectuată cu mijloace de producție deja existente. Dar valoarea produsului muncii anuale nu este produsul muncii anuale [nou adăugate]. Ea înlocuiește și valoarea muncii trecute, materializate în mijloacele de producție. Prin urmare, partea din produsul total care este egală cu această valoare nu este o parte din produsul muncii anuale, ci este reproducția muncii trecute.

Să luăm spre exemplu produsul muncii pe o zi într-o mină de cărbune, într-o uzină siderurgică, o întreprindere de exploatare a lemnului și o uzină constructoare de mașini. Să presupunem că în toate aceste întreprinderi capitalul constant = $\frac{1}{3}$ din totalul părților componente ale valorii produsului, adică să presupunem că raportul dintre munca preexistentă și munca vie = 1 : 2. Fiecare din aceste întreprinderi furnizează zilnic un produs x , x' , x'' , x''' . Aceste produse reprezintă anumite cantități de cărbune, fier, lemn și mașini. Ca atare, ele sînt produse ale muncii pe o zi (dar totodată și produse ale materiilor prime, combustibilului, mașinilor etc. care au fost consumate în decurs de o zi și care au contribuit la obținerea producției din ziua respectivă.) Să presupunem că valorile lor sînt egale cu z , z' , z'' , z''' . Aceste valori nu sînt produsul muncii zilei respective căci $\frac{z}{3}$, $\frac{z'}{3}$, $\frac{z''}{3}$, $\frac{z'''}{3}$ sînt pur și simplu egale cu valoarea pe care o aveau elementele constante din z , z' , z'' , z''' înainte de a fi intrat în procesul muncii zilei respective. Prin urmare, și $\frac{x}{3}$, $\frac{x'}{3}$, $\frac{x''}{3}$, $\frac{x'''}{3}$, sau o treime din valorile de întrebuintare produse, reprezintă doar valoarea muncii preexistente și o înlocuiesc în permanență. Schimbul care are loc aici între munca pre-

existentă și *produsul* muncii vii este de cu totul altă natură decît schimbul dintre capacitatea de muncă și condițiile de muncă existente sub forma de capital.

$x = z$; totuși z este valoarea întregului x ⁶⁸, dar $\frac{1}{3} z =$ valoarea materiei prime etc. cuprinse în întregul x . Rezultă, așadar, că $\frac{x}{3}$ este o parte din produsul muncii pe o zi { dar nicidecum produsul muncii din ziua respectivă, ci, dimpotrivă, produsul muncii din ziua precedentă, al muncii preexistente care este legată de ea } în care reapare și se înlocuiește munca preexistentă legată de munca zilnică. Este adevărat că fiecare parte alicotă din x , care nu este decît cantitatea produselor reale (fier, cărbune etc.), reprezintă, sub raportul valorii, $\frac{1}{3}$ muncă preexistentă și $\frac{2}{3}$ muncă efectuată și adăugată în ziua respectivă. Munca preexistentă și munca zilei respective intră în aceeași proporție atît în suma produselor cît și în fiecare produs în parte care intră în componența acestei sume. Dacă însă împart produsul total în două părți și pun $\frac{1}{3}$ de o parte și $\frac{2}{3}$ de altă parte, este același lucru ca și atunci cînd prima treime ar reprezenta numai munca preexistentă, iar celelalte $\frac{2}{3}$ numai munca zilei respective. De fapt, prima treime reprezintă întreaga muncă trecută care a intrat în produsul total, întreaga valoare a mijloacelor de producție consumate. Prin urmare, după scăderea acestei treimi, celelalte $\frac{2}{3}$ pot reprezenta numai produsul muncii pe o zi. Ele reprezintă de fapt întreaga cantitate de muncă care a fost adăugată mijloacelor de producție în decurs de o zi.

Așadar, ultimele $\frac{2}{3}$ sînt egale cu venitul producătorului (profit și salariu). Ele le poate consuma, adică le poate cheltui pe articole care intră în consumul său individual. Să presupunem că aceste $\frac{2}{3}$ din cărbunele produs într-o zi ar fi cumpărate de consumatori sau de cumpărători nu cu bani, ci cu mărfurile pe care aceștia le-au transformat în prealabil în bani pentru a cumpăra cu ei cărbune. O parte din cărbunele care formează aceste $\frac{2}{3}$ este folosită pentru încălzitul locuinței etc., adică intră în consumul individual al producătorului de cărbune. Această parte nu intră deci în circulație sau, dacă a intrat în circulație, este retrasă din ea /351/ de propriii ei producători. După ce din cele $\frac{2}{3}$ se scade această parte pe care o consumă producătorii de cărbune înșiși, ei trebuie să schimbe cantitatea de cărbune care rămîne (dacă vor s-o consume) pe articole care intră în consumul individual.

În acest schimb, producătorilor de cărbune le este absolut indiferent ce anume schimbă pe cărbune vînzătorii articolelor de consum, capitalul sau venitul lor, cu alte cuvinte le este indiferent dacă

fabricantul de postav, de pildă, își schimbă postavul pe cărbune pentru a-și încălzi locuința (în care caz cărbunele, la rîndul său, este pentru el un articol de consum și el îl plătește cu venit, cu o cantitate de postav care reprezintă profit) sau dacă James, lacheul fabricantului de postav, schimbă pe cărbune postavul primit de el ca salariu (în care caz cărbunele este iarăși articol de consum și este schimbat pe venitul fabricantului de postav, care, la rîndul său, schimbase venitul său pe munca neproductivă a lacheului), sau, în sfîrșit, dacă fabricantul de postav schimbă postav pe cărbune pentru a înlocui cărbunele de care este nevoie în fabrica sa și care a fost consumat. (În acest din urmă caz, postavul pe care îl schimbă fabricantul de postav reprezintă pentru el capital constant, valoarea unuia dintre mijloacele sale de producție, iar cărbunele reprezintă pentru el nu numai valoare, ci însuși acest mijloc de producție în natura. Pentru producătorul de cărbune însă, postavul este un obiect de consum, și atît postavul cît și cărbunele reprezintă pentru el venit : cărbunele reprezintă venit sub forma lui nerealizată, postavul reprezintă venit sub forma lui realizată.)

În ceea ce privește însă ultima treime de cărbune, producătorul de cărbune nu o poate cheltui pe articole care intră în consumul individual, nu o poate cheltui ca venit. Ea aparține procesului de producție (sau de reproducție) și trebuie să fie transformată în fier, lemn, mașini, adică în articole care reprezintă părți constitutive ale capitalului său constant și fără de care nu ar putea fi reluată sau continuată producția de cărbune. El ar putea, firește, să schimbe și această treime pe articole de consum (sau, ceea ce este același lucru, pe banii producătorilor acestor articole), dar numai cu condiția ca apoi să schimbe iar pe fier, lemn și mașini aceste articole de consum, astfel încît ele să nu intre nici în consumul propriu, nici în cheltuirea venitului propriu, ci în consumul și cheltuirea veniturilor producătorilor de lemn, fier și mașini, care, la rîndul lor, se află și ei în situația de a nu putea cheltui pe articole de consum individual $\frac{1}{3}$ din produsul lor.

Să presupunem însă acum că acest cărbune intră în capitalul constant al producătorului de fier, al producătorului de lemn, al constructorului de mașini. Pe de altă parte, fierul, lemnul și mașinile intră în capitalul constant al producătorului de cărbune. Așadar, în măsura în care aceste produse ale lor intră reciproc cu aceeași sumă de valoare [în capitalurile lor constante], ele se înlocuiesc reciproc în natura și unul are de plătit celuilalt numai soldul care exprimă excedentul valorii mărfii cumpărate peste cea a mărfii vîndute. De fapt, banii apar aici practic (prin intermediul cambiilor etc.) numai ca *mijloc de plată*, ei nu apar ca monedă, ca

mijloc de circulație, servesc doar la plata diferenței. Producătorul de cărbune va avea nevoie de o parte din această $\frac{1}{3}$ de cărbune pentru reproducția proprie, tot așa cum o parte din cele $\frac{2}{3}$ a fost reținută de el pentru consumul propriu.

Întreaga cantitate de cărbune, lemn și mașini, care în felul acesta se înlocuiesc reciproc prin schimbul de capital constant pe capital constant, de capital constant sub o formă naturală pe capital constant sub altă formă naturală, nu are nimic comun nici cu schimbul de venit pe capital constant și nici cu schimbul de venit pe venit. Această parte din produs joacă exact același rol ca și sămînța în agricultură sau fondul de bază în creșterea animalelor. Este *aceea parte din produsul anual al muncii*, dar nu din *produsul muncii* [nou adăugate] în *decurs de un an* (mai curînd din produsul muncii anuale și al celei preexistente), care (condițiile de producție rămînînd aceleași) se înlocuiește anual pe sine însăși ca mijloc de producție, ca capital constant, fără a intra în altă circulație în afară de circulația dintre dealers¹⁾ și dealers și fără a afecta valoarea acelei părți din produs care intră²⁾ în circulația dintre dealers și consumers³⁾.

Să presupunem că întreaga $\frac{1}{3}$ de cărbune se schimbă în natura pe propriile ei elemente de producție: fier, lemn și mașini. {Este posibil, de asemenea, ca ea să se schimbe nemijlocit, să zicem, numai pe mașini, dar, la rîndul său, fabricantul de mașini o schimbă, ca capital constant, nu numai pe propriul său capital constant, ci și pe acela al producătorului de fier și de produse lemnoase.} În acest caz, fiecare cwt.⁴⁾ de cărbune din cele $\frac{2}{3}$ ale produsului producătorului de cărbune, /352/ pe care acesta l-a schimbat pe articole de consum, adică le-a schimbat ca venit, ar consta, din punctul de vedere al valorii lor, ca și întregul produs, din două părți. $\frac{1}{3}$ cwt. ar fi egală cu valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea unui cwt. de cărbune, iar $\frac{2}{3}$ cwt. ar fi egale cu munca nou adăugată la această $\frac{1}{3}$ de către producătorul de cărbune. Deci, dacă produsul total reprezintă, de pildă, 30 000 cwt., el schimbă ca venit doar 20 000 cwt. Celelalte 10 000 cwt. vor fi înlocuite, conform premisei noastre, cu fier, lemn, mașini etc. etc.; pe scurt, întreaga valoare a mijloacelor de producție consumate pentru producerea celor 30 000 cwt. va fi înlocuită în natura prin mijloace de producție de același fel și de aceeași mărime de valoare.

1) — oamenii de afaceri. — *Nota trad.*

2) — Vezi volumul de față, p. 95—96 și p. 115—116. — *Nota red.*

3) — oamenii de afaceri și consumatori. — *Nota trad.*

4) — 1 cwt. = 50 kg. — *Nota trad.*

Prin urmare, cumpărătorii celor 20 000 cwt. nu plătesc în realitate nimic pentru valoarea muncii preexistente cuprinse în cele 20 000 cwt.; căci cele 20 000 cwt. nu reprezintă decît cele $\frac{2}{3}$ din valoarea produsului total în care se realizează munca nou adăugată. Rezultatul este același ca și atunci cînd cele 20 000 cwt. ar reprezenta numai munca nou adăugată (în decursul unui an de pildă) și nu ar reprezenta deloc munca preexistentă. Cumpărătorul plătește deci întreaga valoare a fiecărui cwt: munca preexistentă plus munca nou adăugată, și totuși el nu plătește decît munca nou adăugată; și aceasta pentru că el cumpără numai 20 000 cwt., adică numai acea parte din produsul total care este egală cu valoarea întregii muncii nou adăugate. Tot astfel agricultorul el nu-i plătește sămînța, ci îi plătește numai grîul pe care îl consumă. Producătorii și-au înlocuit reciproc această parte de produs; de aceea, ea nu mai trebuie înlocuită a doua oară. Ei au înlocuit-o cu acea parte din propriul lor produs, care, fiind produsul anual al muncii lor, nu e nicidecum produsul muncii adăugate de ei în anul respectiv, ci este, dimpotrivă, acea parte din produsul lor anual care reprezintă munca preexistentă. Fără munca nouă produsul nu ar exista, dar tot astfel nu ar exista fără munca materializată în mijloacele de producție. Dacă ar fi numai un produs al muncii noi, valoarea lui ar fi mai mică decît este acum și nici o parte din produs nu ar trebui să fie redată producției. Dar dacă celălalt procedeu de lucru nu ar fi mai productiv și [nu] ar da o cantitate mai mare de produs — cu toate că o parte din produs trebuie redată producției —, nimeni nu l-ar aplica.

Deși nici o parte componentă a valorii acestei $\frac{1}{3}$ din cantitatea de cărbune nu intră în cele 20 000 cwt. de cărbune vîndute ca venit, totuși orice schimbare survenită în valoarea capitalului constant, reprezentat de această $\frac{1}{3}$ sau în aceste 10 000 cwt., ar provoca o schimbare a valorii celorlalte $\frac{2}{3}$ care sînt vîndute ca venit. Să presupunem că producția de fier, lemn, mașini etc., pe scurt, producția acelor elemente ale producției la care se reduce treimea menționată din produs, se scumpește, în timp ce productivitatea muncii la extracția cărbunelui rămîne aceeași. Cu aceeași cantitate de fier, lemn, cărbune, mașini și muncă se produc, ca și mai înainte, 30 000 cwt. de cărbune. Deoarece însă fierul, lemnul și mașinile s-au scumpit, adică costă mai mult timp de muncă decît costau înainte, va trebui ca pentru fier, lemn și mașini să se dea mai mult cărbune decît înainte.

/353/ Să presupunem că produsul este, ca și mai înainte = 30 000 cwt. Productivitatea muncii în minele de cărbune a rămas aceeași ca înainte. Cu aceeași cantitate de muncă vie și

cu aceeași cantitate de lemn, fier, mașini etc. se produc, ca și înainte, tot 30 000 cwt. Ca și pînă acum, munca vie este reprezentată prin aceeași valoare, să zicem 20 000 l. st. (estimată în bani). Lemnul, fierul etc., pe scurt capitalul constant, costă însă acum 16 000 l. st., în loc de 10 000 l. st., adică timpul de muncă cuprins în el a crescut cu $\frac{6}{10}$, sau cu 60%. Valoarea produsului total este acum = 36 000 l. st., în loc de 30 000 l. st. cît era înainte; ea a crescut deci cu $\frac{1}{5}$, sau cu 20%. Aceasta înseamnă că și fiecare parte alicotă din produs costă acum cu $\frac{1}{5}$, sau cu 20%, mai mult ca înainte. Dacă înainte 1 cwt. de cărbune costa 1 l. st., acum costă 1 l. st. + $\frac{1}{5}$ l. st. = 1 l. st. și 4 șilingi. Înainte $\frac{1}{3}$ sau $\frac{3}{9}$ din produsul total = capital constant, $\frac{2}{3}$ = muncă adăugată. Acum raportul dintre capitalul constant și valoarea produsului total = $16\ 000 : 36\ 000 = \frac{16}{36} = \frac{4}{9}$. Prin urmare, acum capitalul constant este cu $\frac{1}{9}$ mai mare decît înainte. Partea din produs care este egală cu valoarea muncii adăugate reprezenta înainte $\frac{2}{3}$ sau $\frac{6}{9}$ din produs, acum ea reprezintă $\frac{5}{9}$.

Avem deci :

	capital constant	muncă adăugată
Valoare = 36 000 l. st.	16 000 l. st. ($\frac{4}{9}$ din produs)	20 000 l. st. (aceeași valoare ca și înainte = $\frac{5}{9}$ din produs)
Produs = 30 000 cwt.	13 333 $\frac{1}{3}$ cwt.	16 666 $\frac{2}{3}$ cwt.

Munca minerilor nu a devenit mai puțin productivă, dar produsul muncii lor plus cel al muncii preexistente a devenit mai puțin productiv; adică pentru înlocuirea părții componente a valorii care reprezintă /354/ capitalul constant se cere acum cu $\frac{1}{9}$ mai mult din produsul total, iar valoarea muncii nou adăugate este mai mică cu $\frac{1}{9}$ din produs. Producătorii de fier, lemn etc. vor plăti acum, ca și înainte, numai 10 000 cwt. de cărbune. Înainte această cantitate îi costa 10 000 l. st. Acum îi va costa 12 000 l. st. O parte din cheltuielile de capital constant se vor compensa deci ca urmare a faptului că ei trebuie să plătească un preț mai mare pentru partea de cărbune pe care o primesc în locul fierului etc. Dar producătorul de cărbune trebuie să cumpere de la ei materie primă etc. de 16 000 l. st. El trebuie să plătească deci o diferență de 4 000 l. st., adică 3 333 $\frac{1}{3}$ cwt. de cărbune. El trebuie deci, ca și înainte, să livreze consumatorilor 16 666 $\frac{2}{3}$ cwt. + 3 333 $\frac{1}{2}$ cwt. = 20 000 cwt. cărbune = $\frac{2}{3}$ din produs; dar consumatorii vor trebui

să plătească acum nu 20 000 l. st., ci 24 000 l. st. Prin această sumă ei trebuie să înlocuiască nu numai munca, ci și o parte din capitalul constant.

În ceea ce-i privește pe consumatori, lucrurile sînt foarte simple. Dacă ar voi să consume aceeași cantitate de cărbune ca mai înainte, ar trebui să plătească pentru ea cu $\frac{1}{5}$ mai mult și de aceea pentru cumpărarea altor produse ei ar trebui să cheltuiască din venitul lor cu $\frac{1}{5}$ mai puțin în ipoteza că în fiecare ramură de producție cheltuielile de producție au rămas aceleași. Rămîne însă următoarea dificultate : în ce mod plătește producătorul de cărbune 4 000 l. st. pentru fierul, lemnul etc. pe care producătorii acestor produse nu le schimbă pe cărbune ? Cele 3 333 $\frac{1}{3}$ cwt. ale sale, egale cu aceste 4 000 l. st., el le-a vîndut consumatorilor de cărbune și a obținut în schimb felurite mărfuri. Ele nu pot intra însă nici în consumul său și nici în cel al muncitorilor săi, ci trebuie să intre în consumul producătorilor de fier, lemn etc., căci cu aceste obiecte trebuie să înlocuiască el valoarea celor 3 333 $\frac{1}{3}$ cwt. de cărbune ale sale. Se va spune : chestiunea este foarte simplă. Acum toți consumatorii de cărbune trebuie să consume cu $\frac{1}{5}$ mai puțin din toate celelalte mărfuri sau trebuie să dea pentru cărbune din fiecare marfă a lor cu $\frac{1}{5}$ mai mult. Tocmai această $\frac{1}{5}$ reprezintă sporul de consum al producătorilor de lemn, fier etc. Este inexplicabil însă prima facie ¹⁾ în ce mod această scădere a productivității în industria siderurgică, în construcția de mașini și în industria forestieră etc. dă producătorilor din ramurile respective posibilitatea de a consuma un venit mai mare decît înainte, since the price of their articles is supposed to be equal to their values, and, consequently, to have risen only in proportion to the diminished productivity of their labour ²⁾.

Am presupus că valoarea fierului, a lemnului, a mașinilor a crescut cu $\frac{3}{5}$, cu 60%. Această creștere poate fi provocată numai de două cauze. Sau producția de fier, lemn etc. a devenit mai puțin productivă, deoarece a scăzut productivitatea muncii vii folosite în aceste ramuri, așa încît pentru a produce același produs este nevoie de o cantitate mai mare de muncă. În acest caz, producătorii trebuie să folosească cu $\frac{3}{5}$ mai multă muncă decît înainte. Rata muncii ³⁾ rămîne aceeași, deoarece scăderea productivității muncii

¹⁾ — la prima vedere. — *Nota trad.*

²⁾ — căci se presupune că pretul produselor lor este egal cu valoarea lor și, în consecință, crește numai proporțional cu scăderea productivității lor. — *Nota trad.*

³⁾ adică rata salariului. — *Nota red.*

afectează numai temporar unele produse. Așadar, rata plusvalorii rămîne și ea neschimbată. Producătorul are nevoie acum de 24 de zile de muncă acolo unde înainte avea nevoie de 15 zile, dar muncitorilor el le plătește, ca și mai înainte, doar 10 ore de muncă în fiecare din cele 24 [de zile de muncă] și, ca și mai înainte, îi pune să muncească gratuit în fiecare zi cîte 2 [ore]. Prin urmare, dacă mai înainte 15 [muncitori] lucrau 150 de ore de muncă pentru ei și 30 pentru întreprinzător, acum 24 de muncitori lucrează 240 de ore pentru ei și 48 de ore pentru întreprinzător. (Rata profitului nu ne interesează aici.) Salariul ar scădea numai în măsura în care ar fi cheltuit pentru fier, lemn, mașini¹⁾, ceea ce nu este cazul. 24 de muncitori consumă acum cu $\frac{3}{5}$ mai mult decît consumau înainte 15 muncitori. În consecință, producătorii de cărbune le pot vinde acum (adică patronului lor, care le plătește salariul) respectiv o parte mai mare din valoarea celor 3 333 $\frac{1}{3}$ cwt.

Sau scăderea productivității în industria siderurgică, în industria forestieră etc. este provocată de faptul că s-au scumpit unele părți din capitalul lor constant, din mijloacele lor de producție. Atunci apare din nou aceeași alternativă și, în cele din urmă, scăderea productivității trebuie să se reducă la sporirea cantității de muncă vie folosită și deci la sporirea salariului pe care consumatorii de cărbune l-au plătit parțial producătorului de cărbune sub forma celor 4 000 l. st.

În ramurile de producție în care se folosește supramuncă [Mehrarbeit]²⁾, crește și masa plusvalorii, deoarece a crescut numărul muncitorilor. Pe de altă parte, rata profitului scade cu atît cu cît [au crescut] toate părțile componente ale capitalului lor constant din care face parte propriul lor produs; fie că ei înșiși întrebunțează o parte a propriului lor produs ca mijloc de producție, fie că, așa cum este în cazul cărbunelui, produsul lor face parte, ca mijloc de producție, din propriile lor mijloace de producție. Dacă însă capitalul lor circulant, cheltuit pentru salariu, crește mai mult decît partea de capital constant care urmează să fie înlocuită, atunci crește și rata profitului lor, iar ei /355/ vor participa la consumarea unei părți din cele 4 000 l. st.

O creștere a valorii capitalului constant (ca urmare a scăderii productivității în ramurile de producție care furnizează acest capital constant) sporește valoarea produsului în care intră acest capital constant și micșorează partea de produs (în natura) care înlocuiește munca nou adăugată, adică face ca această muncă să fie mai puțin

¹⁾ În manuscris urmează un cuvînt indescifrabil. — *Nota red.*

²⁾ În sensul de cantitate mai mare de muncă. — *Nota red.*

productivă, dacă ea s-ar exprima în propriul ei produs. Pentru partea de capital constant care se schimbă în natura, lucrurile rămân neschimbate. Ca și pînă acum, aceeași cantitate de fier, lemn, cărbune se schimbă în natura pentru a înlocui fierul, lemnul, cărbunele întrebuintat, iar urcarea prețurilor se echilibrează reciproc. Dar excedentul de cărbune care constituie acum pentru producătorul de cărbune o parte din capitalul său constant și care nu intră în acest schimb în natura se schimbă, ca și înainte, pe venit (în cazul amintit mai sus, o parte din el se schimbă nu numai pe salariu, ci și pe profit), cu singura deosebire că acest venit nu mai aparține consumatorilor, ci producătorilor care lucrează în sferile de producție în care a fost folosită o cantitate mai mare de muncă, adică în sferile în care numărul muncitorilor a crescut.

Dacă o ramură industrială produce numai produse care intră în consumul individual și care deci nu intră ca mijloc de producție în nici o altă ramură de producție (aici prin mijloace de producție trebuie să înțelegem întotdeauna capitalul constant) și nici în reproducția proprie (ca, de pildă, în agricultură, în creșterea vitelor, în industria cărbunelui, în care cărbunele intră în procesul de producție ca materie instrumentale¹⁾, atunci produsul anual al acestei ramuri {eventualul excedent peste produsul anual nu interesează în cazul de față} trebuie să fie întotdeauna plătit din venit, adică din salariu sau din profit.

Să luăm exemplul cu pînza menționat mai sus²⁾. 3 coți de pînză constau din $\frac{2}{3}$ capital constant și $\frac{1}{3}$ muncă adăugată. 1 cot de pînză reprezintă deci muncă adăugată. Dacă plusvaloarea = 25%, atunci $\frac{1}{5}$ din acest cot reprezintă profitul, iar celelalte $\frac{4}{5}$ salariul reprodus. Această cincime o consumă fabricantul sau, ceea ce este același lucru, o consumă alții și îi plătesc valoarea pe care el o consumă sub forma propriilor lui mărfuri sau a altor mărfuri. {Pentru simplificare, întregul profit este în mod greșit considerat aici ca venit.} Celelalte $\frac{4}{5}$ el le plătește din nou sub forma de salariu; muncitorii lui le consumă ca venit al lor, fie direct, fie schimbîndu-le pe alte produse destinate consumului ai căror posesori consumă pînza.

Acestea reprezintă întreaga parte din cei 3 coți de pînză — 1 cot — pe care producătorii de pînză o pot consuma ca venit. Ceilalți 2 coți reprezintă capitalul constant al fabricantului; ei trebuie să fie din nou transformați în condițiile de producție ale pînzei — fire, mașini etc. Din punctul lui de vedere, schimbul celor

¹⁾ — material auxiliar. — *Nota trad.*

²⁾ Vezi volumul de față, p. 81—118. — *Nota red.*

2 coți de pînză este un schimb de capital constant, dar el nu poate schimba decît pe venitul altor persoane. El plătește deci pentru fire, să zicem, $\frac{4}{5}$ din cei 2 coți, sau $\frac{8}{5}$ de cot, iar pentru mașini $\frac{2}{5}$. La rîndul lor, filatorul și fabricantul de mașini poate consuma fiecare cite $\frac{1}{5}$ din aceste cantități de pînză, adică din cei $\frac{8}{5}$ de cot unul poate consuma $\frac{8}{15}$ de cot, iar celălalt poate consuma, din cei $\frac{2}{5}$ de cot, $\frac{2}{15}$. Împreună — $\frac{10}{15}$, sau $\frac{2}{3}$ de cot. Restul de $\frac{20}{15}$, sau $\frac{4}{3}$ de cot, trebuie să le înlocuiască materiile prime: inul, fierul, cărbunele etc.; la rîndul lui, fiecare dintre aceste articole se descompune într-o parte care reprezintă venitul (munca nou adăugată) și o altă parte care reprezintă capitalul constant (materia primă și capitalul fix etc.).

Dar aceste $\frac{4}{3}$ de cot de pînză pot fi consumate numai ca venit. Prin urmare, ceea ce apare în cele din urmă ca capital constant în fire și în mașini și cu care filatorul și fabricantul de mașini înlocuiesc inul, fierul, cărbunele etc. (facem abstracție de acea parte din fier, cărbune etc. pe care fabricantul de mașini o înlocuiește prin mașini) poate să reprezinte numai acea parte din in, fier, cărbune care constituie venitul producătorilor de in, fier, cărbune și pentru care deci nu trebuie să se înlocuiască capitalul constant; cu alte cuvinte, ceea ce în fire și în mașini apare ca capital constant aparține acelei părți a produsului producătorilor de in, fier, cărbune etc. care, după cum am arătat mai sus, nu conține nici o parte de capital constant. Dar venitul lor, reprezentat în fier, cărbune, in etc., nu este consumat de producătorii de fier, cărbune etc. sub formă de pînză sau de alte produse destinate consumului, deoarece propriile lor produse ca atare nu intră deloc sau intră numai în mică măsură în consumul lor individual. Prin urmare, o parte din fier, in etc. poate fi schimbată pe un produs care intră numai în consumul individual — pînza — și, schimbată pe acest produs, poate înlocui întregul capital constant al filatorului și numai o parte din cel al fabricantului de mașini, în timp ce, la rîndul lor, filatorul și fabricantul de mașini consumă pînză, dînd în schimb acea parte din firele și din mașinile care reprezintă venitul lor, și prin aceasta înlocuiesc capitalul constant al țesătorului.

Așadar, în realitate, toată pînza se reduce la profiturile și salariile țesătorului, filatorului, fabricantului de mașini, cultivatorului de in, producătorului de cărbune și fier; în același timp, aceștia înlocuiesc fabricantului de pînză și filatorului întregul lor capital constant. La calcul ar mai rămîne un rest dacă ultimii producători de materii prime ar trebui să-și înlocuiască propriul lor capital constant printr-un schimb cu pînză, deoarece pînza este un articol destinat consumului individual, care nu intră în nici o sferă de pro-

ducție ca mijloc de producție, /356/ ca parte a capitalului constant. La calcul nu mai rămâne nici un rest, deoarece pînza cumpărată cu produsul propriu de cultivatorul de in, de producătorul de fier, cărbune, de fabricantul de mașini etc. înlocuiește numai acea parte din produs care pentru ei constituie venit, iar pentru cumpărătorii lor capital constant. Acest lucru este posibil numai datorită faptului că ei înlocuiesc în natura, sau prin schimbul de capital constant pe capital constant, acea parte a produselor lor care nu reprezintă venit și care, prin urmare, nu poate fi schimbată pe obiecte de consum.

În exemplul de mai sus ar putea părea ciudat faptul că se presupune că într-o ramură industrială dată productivitatea muncii a rămas neschimbată și că ea a scăzut totuși atunci cînd productivitatea muncii vii folosite în ramura industrială respectivă a fost exprimată în propriul ei produs. Dar lucrurile sînt foarte simple.

Să presupunem că produsul muncii unui filator reprezintă 5 pfunzi de fire. Să admitem că, pentru a le obține, el are nevoie de numai 5 pfunzi de bumbac (ceea ce înseamnă că nu rămîn deșeuri); să zicem că un pfund de fire costă 1 șiling (facem abstracție de utilaj, adică presupunem că valoarea acestuia nici nu a scăzut și nu a crescut; așadar, pentru cazul analizat el este egal cu zero). Un pfund de bumbac costă 8 pence. Din cei 5 șilingi care reprezintă costul celor 5 pfunzi de fire, 40 de pence (5×8 pence) = 3 șilingi și 4 pence revin bumbacului, și 5×4 pence = 20 de pence = 1 șiling și 8 pence revin muncii nou adăugate. Din întregul produs, $3\frac{1}{3}$ pfunzi de fire, în valoare de 3 șilingi și 4 pence, revin deci capitalului constant și $1\frac{2}{3}$ pfunzi de fire revin muncii. Prin urmare, $\frac{2}{3}$ din cei 5 pfunzi de fire înlocuiesc capitalul constant și $\frac{1}{3}$ din cei 5 pfunzi de fire, sau $1\frac{2}{3}$ pfunzi de fire, reprezintă acea parte din produs care plătește munca. Să presupunem acum că prețul bumbacului a crescut cu 50%, adică de la 8 pence la 12 pence, sau la 1 șiling. În acest caz, 5 pfunzi de fire costă: 5 șilingi plătiți pentru 5 pfunzi de bumbac și 1 șiling și 8 pence plătiți pentru munca adăugată, al cărei quantum, și deci și valoare exprimată în bani, rămîne aceeași. Acum cei 5 pfunzi de fire costă deci 5 șilingi + 1 șiling și 8 pence = 6 șilingi și 8 pence. Din acești 6 șilingi și 8 pence, 5 șilingi revin acum materiilor prime și 1 șiling și 8 pence muncii.

6 șilingi și 8 pence = 80 de pence, din care 60 revin materiilor prime și 20 muncii. Munca nu reprezintă acum decît 20 de pence din valoarea celor 5 pfunzi de fire (80 de pence), sau $\frac{1}{4}$, adică 25%; înainte ea reprezenta $33\frac{1}{3}\%$. Pe de altă parte, materiile prime reprezintă 60 de pence, sau 75%; înainte reprezentau

numai $66\frac{2}{3}\%$. Deoarece cei 5 pfunzi de fire costă acum 80 de pence, 1 pfund costă $80/5$, adică 16 pence. Pentru cei 20 de pence ai săi, care exprimă valoarea muncii [nou adăugate], filatorul va primi deci din cei 5 pfunzi de fire $1\frac{1}{4}$ pfund; restul de $3\frac{3}{4}$ pfunzi revine materiilor prime. Muncii (profit și salariu) îi reveneau înainte $1\frac{2}{3}$ pfund, iar capitalului constant $3\frac{1}{3}$ pfunzi. Evaluată în propriul ei produs, munca a devenit deci neproductivă, deși productivitatea ei a rămas aceeași și s-au scumpit doar materiile prime. Munca însă a rămas la fel de productivă, deoarece aceeași muncă transformă 5 pfunzi de bumbac în 5 pfunzi de fire în același interval de timp, iar produsul propriu-zis al acestei munci (în ceea ce privește valoarea ei de întrebuințare) nu este decât *forma de fire* dată bumbacului. Cei 5 pfunzi de bumbac au căpătat, ca și mai înainte, forma de fire ca rezultat al aceleiași munci. Produsul real nu constă însă numai din această formă de fire, ci și din bumbacul brut, din substanța căreia i-a fost dată această formă, iar valoarea acestei substanțe, raportată la munca ce îi dă această formă, reprezintă acum o parte mai mare decât înainte din produsul total. Iată de ce aceeași cantitate de muncă a filatorului se plătește acum cu o cantitate mai mică de fire, sau, cu alte cuvinte, partea de produs care înlocuiește această muncă s-a micșorat.

Așa stau lucrurile în ceea ce privește această problemă.

[c] *Premisele vulgare ale polemicii lui Garnier cu Smith.*

Revenirea lui Garnier la concepțiile fiziocraților. Ideea despre consumul muncitorilor neproductivi ca sursă a producției — un pas înapoi în comparație cu fiziocrații]

Așadar, în primul rînd, este greșită afirmația lui Garnier că, în ultimă analiză, întregul capital este întotdeauna înlocuit de reventu du consommateur¹⁾, căci o parte din capital poate fi înlocuită numai de capital, și nu de venit. În al doilea rînd, această afirmație este în sine o absurditate, deoarece venitul însuși, în măsura în care nu este salariu (sau salariu plătit din salariu, adică venit care provine din salariu), este profit la capital (sau venit care provine din profitul la capital). În sfîrșit, este absurdă afirmația că partea de capital care nu circulă (în sensul că nu este înlocuită de venitul consumatorului) „ne rendrait aucun profit à son possesseur”²⁾. De fapt, condițiile de producție rămînînd neschimbate, această parte nu

¹⁾ — venitul consumatorului. — *Nota trad.*

²⁾ — nu ar aduce nici un profit posesorului ei. — *Nota trad.*

aduce nici un profit (mai exact, nici o plusvaloare). Dar fără această parte capitalul nu ar putea în genere să-și producă profitul ¹⁾.

1357/ „Din această deosebire se poate trage doar concluzia că pentru a angaja oameni *productivi* nu este nevoie numai de *venitul celui care folosește munca lor*, ci și de un *capital care aduce profit intermediarilor*, pe cînd pentru a angaja oameni *neproductivi* este, în majoritatea cazurilor, suficient venitul celui care îi plătește” (l.c. p. 175).

Chiar și această singură frază conține atîtea nonsensuri încît din ea se vede limpede că Garnier, traducătorul lui A. Smith, nu a înțeles în fond nimic din opera acestuia și că nu are nici cea mai vagă idee despre ceea ce este esențial în „Wealth of Nations”, și anume concepția despre modul de producție capitalist ca cel mai productiv mod de producție (ceea ce și este, fără îndoială, în comparație cu formele anterioare).

În primul rînd, este de-a dreptul absurd să-i obiectezi lui Smith, care consideră neproductivă munca plătită direct din venit, că

„pentru angajarea unor oameni *neproductivi* este, în majoritatea cazurilor, suficient venitul celui care îi plătește”.

Iar apoi antiteza :

„Pentru a angaja oameni *productivi* nu este nevoie numai de *venitul celui care folosește munca lor*, ci și de un *capital care aduce profit intermediarilor*”.

(Cît de productivă este în acest caz la d-l Garnier munca în agricultură, care, în afară de venitul qui jouit du produit de la terre ²⁾, are nevoie și de un capital care aduce nu numai des profits aux intermédiaires ³⁾, ci și une rente foncière au propriétaire ⁴⁾.)

Este inexact că pentru „*employer ces gens productifs*” ⁵⁾ este nevoie, în primul rînd, de un capital care să-i folosească și, în al doilea rînd, de un venit care să consume munca lor ; este nevoie numai de un capital care creează venitul ce va consuma roadele muncii lor. Dacă, în calitate de croitor-capitalist, cheltuiesc 100 l. st. pentru salarii, aceste 100 de lire îmi aduc, de pildă, 120 l. st. Ele îmi aduc un venit de 20 l. st., cu care pot acum, dacă doresc, să consum și munca de croitor materializată în „haină”. Dacă însă, dimpotrivă, cumpăr de 20 l. st. diferite obiecte de îmbrăcăminte pentru a le purta, este evident că nu aceste obiecte de îmbrăcă-

1) Vezi volumul de față, p. 161—163. — *Nota red.*

2) — care se bucură de produsul pămîntului. — *Nota trad.*

3) — profituri intermediarilor. — *Nota trad.*

4) — o rentă funciară proprietarului. — *Nota trad.*

5) — „a angaja acești oameni productivi”. — *Nota trad.*

minte mi-au creat cele 20 l. st. cheltuite cu cumpărarea lor. Același lucru ar fi și în cazul în care aș chema acasă un croitor și l-aș pune să-mi coasă haine dându-i 20 l. st. În primul caz am obținut 20 l. st. în plus față de ceea ce avusesem, pe când în cel de-al doilea caz voi avea, după tranzacție, 20 l. st. mai puțin decât avusesem. În afară de aceasta voi constata curînd că croitorul, pe care îl plătesc direct din venitul meu, îmi face haina la un preț mai ridicat decât cel cu care aș fi putut s-o cumpăr de la „intermediar“.

Garnier își închipuie că profitul este plătit de consumator. Consumatorul plătește „valoarea” mărfii ; și, deși marfa conține și profitul capitalistului, pe el, pe consumator, îl costă mai puțin decât dacă și-ar cheltui venitul direct pentru a cumpăra munca, adică dacă ar angaja un om care să producă pe scară mică un obiect sau altul de care are nevoie. Aici este evident că Garnier nu are nici cea mai vagă idee de ceea ce este capitalul. El continuă :

„Oare mulți dintre muncitorii *reproductivi*, cum sînt actorii, muzicienii etc., nu primesc salarii de la un director care obține profit dintr-un capital plasat în asemenea întreprinderi ?” (l.c. p. 175, 176).

Această remarcă este justă. Ea arată însă doar că o parte dintre muncitorii pe care în a doua sa definiție A. Smith îi numește neproductivi sînt, potrivit primei sale definiții, muncitori productivi.

„De aceea este de presupus că, într-o societate cu o foarte numeroasă clasă *productivă*, există o mare acumulare de capitaluri în miinile intermediarilor sau ale întreprinzătorilor” (l.c. p. 176).

Într-adevăr, existența în proporții de masă a muncii salariate nu este decât o altă expresie a existenței în proporții de masă a capitalului.

„Așadar, nu raportul dintre masa capitalurilor și cea a veniturilor este acela care determină, așa cum presupune Smith, raportul dintre clasa *productivă* și clasa *neproductivă*. Acest din urmă raport pare să depindă într-o măsură mult mai mare de moravurile și obiceiurile poporului, de nivelul de dezvoltare mai mult sau mai puțin ridicat al industriei lui” (p. 177).

Dacă productivi sînt muncitorii plătiți de capital și neproductivi cei plătiți de venit, atunci este evident că între clasa *productivă* și cea *neproductivă* există același raport care există între capital și venit. Dar creșterea proporțională a ambelor clase nu va depinde numai de raportul existent între masa capitalurilor și masa veniturilor. Ea va depinde și de proporția în care venitul (profitul) crescînd se va transforma în capital sau va fi cheltuit ca venit. Deși inițial burghezia era foarte economică, odată cu creșterea productivității capitalului, adică a muncitorilor, /358/ ea începe să imite

felul de viață fastuos al feudalilor. Potrivit ultimului Report (din 1861 sau 1862) * cu privire la fabrici, numărul total al persoanelor (inclusiv directori) folosite în fabricile propriu-zise este în U[nited] K[ingdom] ¹⁾ de numai 775 534, în timp ce numărul femeilor de serviciu se ridică numai în Anglia la 1 000 000. Nimic de zis, frumoasă rînduală este aceea care obligă o fată tînă să trudească din greu 12 ore în fabrică pentru ca, cu o parte din munca ei neplătită, fabricantul să poată angaja în serviciul său personal pe sora ei ca slujnică, pe fratele ei ca groom și pe vărul ei ca soldat sau ca polițist !

Ultimul adaos al lui G[arnier] este pur și simplu o tautologie. Raportul dintre clasa productivă și cea neproductivă depinde [după el] nu de raportul dintre capital și venit, sau, mai exact, dintre masa de mărfuri existente cheltuite sub formă de capital și masa de mărfuri cheltuite sub formă de venit, ci (?) de moravurile și habitudes du peuple ²⁾, de nivelul de dezvoltare a industriei lui. În realitate, producția capitalistă apare abia pe o anumită treaptă de dezvoltare a industriei.

Ca senator bonapartist, Garnier are, firește, o mare slăbiciune pentru lachei și pentru servitori în general :

„În condiții de egalitate numerică, nici o clasă nu contribuie într-o măsură atît de mare ca personalul casnic la transformarea în *capitaluri* a sumelor provenite din *venituri*” (p. 181).

În realitate însă, nici o clasă nu furnizează elemente mic-burgheze mai netrebnice. Garnier nu înțelege cum Smith,

„om înzestrat cu un spirit de observație atît de pătrunzător”, nu prețuiește „pe acest intermediar pus pe lingă bogătaș pentru a *culege* rămășițele venitului pe care acesta îl risipește cu atîta nepăsare” (l.c. p. 182, 183).

Dar chiar el ne spune aici că intermediarul nu face decît „să culeagă” rămășițele „venitului”. Din ce constă însă acest venit ? Din munca neplătită a muncitorului productiv.

După toată această polemică anostă cu Smith, Garnier, revenind la fiziocrați, proclamă munca în agricultură drept unica muncă productivă ! De ce ? Deoarece ea „creează și o valoare nouă, o valoare care *nu exista* în societate, nici măcar echivalent, în momentul în care această muncă a intrat în acțiune, și această valoare este aceea care îi procură proprietarului funciar o *rentă*” (l.c. p. 184).

* — *Return to an Address of the H.o.C., dated 24 April 1861 (printed 11 Feb, 1862).*

¹⁾ — Regatul Unit. — *Nota trad.*

²⁾ — obiceiurile poporului. — *Nota trad.*

Așadar, ce este munca productivă? Este munca care creează plusvaloare, une valeur nouvelle¹⁾ peste echivalentul pe care ea îl primește ca salariu. Nu este vina lui Smith că Garnier nu înțelege că schimbul de *capital pe muncă* nu înseamnă *nimic altceva* decât că o marfă de o valoare dată, egală cu un quantum de muncă dat, este schimbată pe un quantum de muncă mai mare decât cel conținut în ea, și astfel

„se creează o nouă valoare care nu exista în societate, nici măcar ca echivalent, în momentul în care această muncă a intrat în acțiune”. (VIII—358)

/IX—400/. D-l G. Garnier a publicat în 1796 la Paris „*Abrégé élémentaire des Principes de l'Économie Politique*”. Alături de concepția fiziocrată potrivit căreia numai agricultura este productivă, întâlnim aici o altă concepție (care explică în mare măsură polemica lui cu A. Smith), și anume că consumul (larg reprezentat de „travailleurs improductifs”) este sursa producției și că mărirea producției se măsoară cu mărirea consumului. Muncitorii neproductivi satisfac besoins artificiels²⁾ și consumă produse materiale, fiind astfel utili din toate punctele de vedere. De aceea, el combate și spiritul de economie. La p. XIII a prefeței sale citim :

„Avuția unei persoane sporește prin economisire ; *dimpotrivă*, avuția societății sporește ca urmare a creșterii consumului”.

Iar la p. 240, în capitolul despre dettes publiques³⁾ :

„Ameliorarea și extinderea agriculturii și, în consecință, progresul industriei și comerțului nu au *alte cauze* decât extinderea nevoilor artificiale”.

Il en conclut que les dettes publiques sont une bonne chose, en ce qu'elles augmentent ces besoins⁴⁾ ⁶⁹ (IX—400).

/IX—421/ *Schmalz*. Criticînd distincția pe care o face Smith între travail productif și travail improductif, acest epigon german al fiziocrației afirmă (ediția germană a cărții lui a apărut în 1818) :

„Mă voi limita să relev... că distincția pe care o face Smith între munca *productivă* și munca *neproductivă* nu trebuie să fie considerată ca fiind esențială și foarte precisă dacă ținem seama de faptul că, în general, munca altora în-

1) — o valoare nouă. — *Nota trad.*

2) — nevoi artificiale. — *Nota trad.*

3) — datoriile publice. — *Nota trad.*

4) — De aici el trage concluzia că datoriile publice constituie un lucru bun, deoarece duc la sporirea acestor nevoi. — *Nota trad.*

seamnă pentru noi numai economie de timp și că această economie de timp este tot ceea ce constituie *valoarea muncii și prețul ei*".

{El face aici o confuzie : este inexact că l'économie du temps ¹⁾ realizată prin diviziunea muncii determină valoarea și prețul unui lucru ; în realitate, pentru aceeași valoare eu primesc mai multă valoare de întrebuițare, munca devine mai productivă pentru că în același interval de timp se obține o cantitate mai mare de produs ; dar, făcându-se ecoul fiziocraților, el nu poate, firește, să găsească valoarea în însuși timpul de muncă. }

„Timplarul, de pildă, care îmi face o masă și servitorul care îmi duce scrisorile la poștă, care îmi curăță hainele și îmi procură lucrurile necesare prestează, atît unul cît și celălalt, servicii absolut identice prin natura lor ; atît unul cît și celălalt îmi economisesc atît timpul pe care ar fi trebuit să-l cheltuiesc cu această ocupație, cît și timpul pe care ar fi trebuit să-l cheltuiesc pentru a dobîndi deprinderea și aptitudinile necesare pentru asemenea ocupații" (*Schmalz, „Économie Politique, trad. par Henri Jouffroy etc.", t. I, 1826, p. 304*).

La același mîzgălitor de hîrtie Schmalz întîlnim următoarea observație care ne ajută să înțelegem în ce mod, la Garnier de pildă, sistemul său de consum (și de utilitate economică of vast expenditure ²⁾) se leagă de fiziocrație :

„Acest sistem" (al lui Quesnay) „consideră ca un merit al meseriașilor și chiar al *simplilor consumatori* faptul că ei consumă, căci acest consum contribuie, fie și indirect și mijlocit, la creșterea venitului național ; fără acest consum produsele consumate nu ar fi putut să fie produse de pămînt și nici adăugate la venitul proprietarului funciar (p. 321) ⁷⁰/IX—421/

[7.] Charles Ganilh

[a) Concepție mercantilistă despre schimb și valoarea de schimb]

/VIII—358/. O cîrpăceală insipidă și superficială este lucrarea lui Charles Ganilh „*Des systèmes d'économie politique*". Prima ediție a apărut la Paris în 1809. A doua în 1821. (Citez după ediția a doua.) Perorațiile lui inconsistente se apropie în mod nemijlocit de concepțiile lui Garnier, cu care polemizează.

{ În „*Principes d'économie politique*", Canard definește „*la richesse*" ca „*accumulation du travail superflu*" ³⁾ ⁷¹. Dacă ar fi spus

¹⁾ — economia de timp. — *Nota trad.*

²⁾ — a marilor cheltuieli. — *Nota trad.*

³⁾ — „*avuția ca acumulare de muncă superfluă*". — *Nota trad.*

că avuția este travail care este superfluă pentru ceea ce este necesar întreținerii existenței muncitorului ca muncitor, definiția ar fi fost justă. }

Teza elementară că marfa este elementul avuției burgheze, deci că, pentru a produce avuție, munca trebuie să producă marfă, trebuie să se vîndă pe sine sau să vîndă produsul ei, constituie pentru d-l Ganilh punctul de plecare :

„În actualul stadiu al civilizației, noi cunoaștem munca numai prin intermediul schimbului” (t. I, l.c. p. 79). „Fără schimb, munca nu poate să producă nici o avuție” (l.c. p. 81).

De aici d-l Ganilh jumps¹⁾ imediat la sistemul mercantilist. Deoarece fără schimb munca nu creează avuție burgheză,

„avuția provine exclusiv din comerț” (l.c. p. 84).

Sau, așa cum spune mai departe :

„Numai schimbul sau comerțul dă lucrurilor valoare” (l.c. p. 93). Pe acest „principiu al identității valorii și avuției... se bazează doctrina rodniciei muncii generale” (l.c. p. 93).

Ganilh însuși spune /359/ că „système commercial”²⁾, pe care el îl numește o simplă „modification” du système monétaire³⁾,

„deduce avuția particulară și cea generală din valorile de schimb ale muncii, indiferent dacă aceste valori sînt sau nu fixate în obiecte materiale, durabile și constante” (l.c. p. 95).

El se întoarce astfel la concepțiile sistemului mercantilist, așa cum Garnier se întoarce la concepțiile sistemului fiziocrat. De aceea, spanacul pe care l-a scris, if good for nothing else⁴⁾, servește totuși la caracterizarea sistemului mercantilist și a concepțiilor acestui sistem asupra „plusvalorii” mai ales datorită faptului că el folosește aceste concepții pentru a-i combate pe Smith, pe Ricardo etc.

Avuția este valeur échangeable⁵⁾ ; de aceea, orice muncă care produce valeur échangeable sau are ea însăși valeur échangeable produce avuție. Singurul termen care arată că Ganilh este mai profund decît alți mercantiliști este termenul „travail général”⁶⁾. Munca individului, sau, mai bine zis, produsul ei, trebuie să ia

1) — sare. — *Nota trad.*

2) — „sistemul comercial”. — *Nota trad.*

3) — „modificare” a sistemului monetar. — *Nota trad.*

4) — dacă nu este bun la nimic altceva. — *Nota trad.*

5) — valoare de schimb. — *Nota trad.*

6) — „muncă generală”. — *Nota trad.*

forma muncii generale. Numai astfel produsul muncii devine valoare de schimb, *bani*. De fapt Ganilh revine la concepția că avuția este reprezentată de bani, dar nu numai sub formă de aur și argint, ci și sub formă de marfă în măsura în care marfa reprezintă *bani*. El spune :

„Sistemul comercial, sau schimbul valorilor muncii generale“ (l.c. p. 98).

Absurditatea : produsul este valoare ca ființare, ca incarnation du travail général¹⁾, dar nu ca „*valeur du travail général*“²⁾, ceea ce ar însemna : valeur de la valeur³⁾. Să presupunem însă că marfa este constituită ca valeur, să admitem chiar că a luat și forma de bani. S-a metamorfozat. Ea este acum valeur échangeable. Dar care este mărimea valorii ei ? Valeur échangeable sînt toate mărfurile. Nu prin aceasta se deosebesc ele unele de altele. Dar ce dă valeur échangeable unei mărfi determinate ? Aici Ganilh nu depășește forma exterioră rudimentară a fenomenului. Marfa A este o valoare de schimb mare dacă se schimbă pe o cantitate mare de mărfuri B, C, D etc.

Ganilh are perfectă dreptate atunci cînd, criticîndu-l pe Ricardo și pe majoritatea economiștilor, arată că ei au în vedere le travail sans l'échange⁴⁾, deși sistemul lor, ca și întregul sistem burhez, are la bază valoarea de schimb. Acest fapt se explică exclusiv prin aceea că lor forma marfă a produsului le apărea ca ceva de la sine înțeles și de aceea au avut în vedere numai *mărimea valorii*. În procesul schimbului, produsele diferiților indivizi apar ca produse ale muncii generale numai pentru că ele sînt exprimate în *bani*. Această relativitate rezidă însă în faptul că ele trebuie să se manifeste ca ființare a muncii generale și pot fi reduse la aceasta din urmă numai ca expresii relative, cantitativ diferențiate ale muncii sociale. Dar schimbul însuși nu le conferă *mărimea valorii*. În procesul schimbului, ele apar ca muncă socială generală, dar măsura în care ele pot apărea ca atare depinde de măsura în care se pot manifesta ca muncă socială, adică depinde de numărul mărfurilor pe care pot fi schimbate, prin urmare de amploarea pieței, a comerțului, de seria de mărfuri în care ele se exprimă ca valoare de schimb. Dacă ar exista, de pildă, numai patru ramuri de producție, fiecare dintre cei patru producători ar produce o mare parte din produse pentru el însuși. Dacă însă există mii de ramuri de producție, fiecare poate să producă întregul său produs ca marfă.

1) — întrupare a muncii generale. — *Nota trad.*

2) — „*valoare a muncii generale*“. — *Nota trad.*

3) — valoarea valorii. — *Nota trad.*

4) — munca fără schimb. — *Nota trad.*

Întregul produs poate să intre în procesul schimbului. Dar Ganilh consideră, ca și mercantiliștii, că *însăși mărimea valorii este un produs al schimbului*, pe cînd, în realitate, prin schimb produsul nu capătă decît forma valoare sau forma marfă.

„Schimbul conferă lucrurilor o valoare pe care fără el nu ar avea-o” (p. 102).

Dacă prin aceasta el vrea să spună că *les choses*¹⁾, valorile de întrebuițare devin valcur, capătă această formă numai ca expresii relative ale muncii sociale, atunci este o tautologie. Dacă însă vrea să spună că prin schimb ele capătă une plus grande valeur qu'elles n'auraient eu sans lui²⁾, atunci aceasta este evident o absurditate, căci échange poate spori mărimea valorii mărfii A numai micșorînd-o pe cea a mărfii B. Cu cît el mărește valoarea mărfii A față de valoarea pe care ea a avut-o înainte de schimb, cu atît micșorează valoarea mărfii B. *A + B au deci aceeași valoare atît înainte cît și după schimb.*

„Cele mai utile produse nu pot avea valoare dacă nu le-o conferă schimbul.”

(În primul rînd, dacă aceste choses sînt „produits”, ele sînt din capul locului produse ale muncii, și nu daruri elementare ale naturii, ca aerul etc. ; dacă sînt „les plus utiles”³⁾, atunci ele sînt valori de întrebuițare în sensul cel mai deplin al cuvîntului, valori de întrebuițare de care are nevoie toată lumea ; dacă échange nu le conferă valcur, acest lucru este posibil numai în cazul în care fiecare le produce pentru nevoile proprii ; aceasta contrazice /360/ însă premisa că ele ar fi produse pentru échange ; de unde rezultă că întreaga premisă este absurdă.)

„Și produsele cele mai inutile pot avea o valoare foarte mare dacă schimbul le este favorabil” (p. 104).

Pentru d-l Ganilh „échange” este o persoană misterioasă. Dacă „les produits les plus inutile”⁴⁾ nu sînt bune la nimic, dacă nu au nici o valoare de întrebuițare, cine le va cumpăra ? Pentru cumpărător, ele trebuie să aibă, prin urmare, în orice caz, o anumită „utilité”⁵⁾, fie și imaginară. Și, dacă nu-i nebun, de ce le-ar plăti mai scump ? Faptul că sînt scumpe se datorește, probabil, unei împrejurări care în nici un caz nu decurge din „inutilitatea” lor. Nu

1) — lucrurile. — Nota trad.

2) — o valoare mai mare pe care fără el nu ar fi avut-o. — Nota trad.

3) — „cele mai utile”. — Nota trad.

4) — „produsele cele mai inutile”. — Nota trad.

5) — „utilitate”. — Nota trad.

se datorește oare „rarității” lor ? Dar Ganih le numește „les produits les plus inutiles”¹⁾. Din moment ce sînt produse, de ce nu se produc în cantități mai mari, în pofida marii lor „valeur échangeable” ? Dacă înainte nebun era cumpărătorul care dădea bani mulți pe ceva care nu prezenta pentru el nici o valoare de întrebuințare, reală sau imaginară, acum este cazul să spunem că nebun e vinzătorul care nu produce aceste trifles²⁾ care au o mare valoare de schimb în locul obiectelor utile care au o valoare de schimb mică. Prin urmare, dacă valoarea lor de schimb este mare, cu toate că valoarea lor de întrebuințare este neînsemnată (presupunînd că valoarea de întrebuințare este determinată de nevoile naturale ale omului), aceasta trebuie să fie rezultatul unei împrejurări care emană nu de la domnul échange, ci chiar de la produs. *Marea sa valoare de schimb nu este deci un rezultat al échange, ea doar se manifestă în cadrul acestuia.*

„Valoarea la care au fost schimbate lucrurile, și nu valoarea la care ar putea fi schimbate, constituie adevărata valoare, acea valoare care este identică cu avuția” (l.c. p. 104).

Dar valeur échangeable este un raport între un lucru și alte lucruri pe care el ar putea să fie schimbat. { Ideea justă care stă la baza acestei teze se rezumă la următoarele: transformarea mărfii în bani este determinată de faptul că ea intră în procesul schimbului ca valeur échangeable, dar ca atare ea este abia rezultatul lui. } Dimpotrivă, valoarea la care a fost schimbat A este o cantitate determinată de produse B, C, D etc. Așadar (după d-l G[anih]) nu mai este valeur, ci chose sans échange³⁾. B, C, D etc. nu erau „valori”. A a devenit valoare datorită faptului că locul lui (ca valeur échangée) a fost luat de aceste nonvalori. Rezultă, așadar, că, printr-o simplă schimbare de loc, aceste choses au devenit dintr-o dată valeurs, după care ele ies din procesul schimbului și revin la poziția anterioară.

„Așadar, nu utilitatea reală a lucrurilor și nici valoarea lor *intrinsecă* fac ca aceste lucruri să fie avuție ; schimbul este cel care le fixează și le determină valoarea, și tocmai această valoare le face să fie identice cu avuția” (l.c. p. 105).

Domnul échange fixează și determină ceva care a existat sau ceva care nu a existat. Dacă el este acela care creează pentru prima oară valeur des choses, atunci această valeur, produs al schimbului, dispăre de îndată ce încetează schimbul însuși. Prin

1) — „produsele cele mai inutile”. — *Nota trad.*

2) — nimicuri. — *Nota trad.*

3) — lucru fără schimb. — *Nota trad.*

urmare, schimbul creează valoarea și tot el o distruge. Eu fac un schimb dîndu-l pe A în locul lui B + C + D. Prin acest act de schimb, A capătă valoare. De îndată ce actul s-a încheiat, B + C + D se află în locul lui A, iar A în locul lui B + C + D. Și fiecare stă separat, independent de domnul échange, care s-a rezumat la această schimbare de locuri. B + C + D sînt acum choses, dar nu valeurs. La fel și A. Sau échange „fixează și determină” în adevăratul sens al acestor cuvinte, adică așa cum un dinamometru determină și fixează mărimea forței mele musculare, dar nu o creează. În acest caz însă, valoare nu este produsă de échange.

„Pentru indivizi și pentru popoare nu există în realitate avuție decît atunci cînd fiecare lucrează pentru toți” (adică atunci cînd munca fiecăruia apare ca *muncă socială generală*, altfel ar fi un nonsens, deoarece, dacă facem abstracție de această formă, va trebui să spunem că fabricantul de produse feroase nu lucrează pentru tous¹⁾, ci numai pentru consumatorii de produse feroase) „și toți pentru fiecare” (ceea ce este iarăși un nonsens dacă este vorba de valoare de întrebuințare, căci produsele tuturor sînt exclusiv produse diferite, iar chacun²⁾ are nevoie numai de produse diferite; prin urmare aceasta nu înseamnă decît că fiecare produs diferit ia o formă în care el *există* pentru fiecare și în forma respectivă el există nu în măsura în care, ca produs diferit, se deosebește de produsul „fiecăruia”, ci în măsura în care este identic cu el; așadar, și aici avem tot forma muncii sociale așa cum apare ea pe baza producției de mărfuri) (l.c. p. 108).

/361/ De la această determinare — valoarea de schimb este expresia muncii individului izolat ca muncă socială generală —, Ganilh ajunge din nou la reprezentarea cea mai simplistă: valoarea de schimb este raportul în care marfa A se schimbă pe mărfurile B, C, D etc. Valoarea de schimb a mărfii A este mare dacă pentru ea se dă o cantitate mare de B, C, D, dar în acest caz se dă o cantitate mică de A în schimbul lui B, C, D. Avuția constă din valoare de schimb. Valoarea de schimb este raportul în care produsele se schimbă între ele. Așadar, suma totală a produselor nu are valoare de schimb, deoarece ea nu se schimbă pe nimic. Prin urmare, societatea, a cărei avuție constă din valori de schimb, nu are nici o avuție. De aici rezultă nu numai că, așa cum conchide Ganilh însuși, „avuția națională, care se compune din valorile de schimb ale muncii” (p. 108), nu poate să crească sau să scadă vreodată sub aspectul valorii de schimb (în consecință nu există *nici plusvaloare*), ci și că, în general, această avuție nu are valoare de schimb și deci nu este „avuție”, deoarece avuția constă numai din valori de schimb.

¹⁾ — toți. — *Nota trad.*

²⁾ — fiecare. — *Nota trad.*

„Dacă abundența de grâu face ca valoarea lui să scadă, avuția agricultorilor va scădea, deoarece acum ei posedă mai puține valori de schimb pentru a-și procura lucrurile necesare, utile sau care le fac viața mai plăcută, dar consumatorii de grâu vor câștiga exact atît cît vor pierde agricultorii; pierderea unora va fi compensată de câștigul celorlalți, iar avuția generală nu va suferi nici o schimbare” (p. 108, 109).

Să avem iertare ! Les consommateurs du blé¹⁾ consumă blé, și nu la valeur échangeable du blé²⁾. Ei sînt mai bogați în ceea ce privește mijloacele de subzistență, dar nu în ceea ce privește valeur échangeable. Ei au schimbat pe grâu o mică cantitate din produsele lor, care au o mare valoare de schimb deoarece se găsesc în cantități relativ mici în comparație cu masa de grâu pe care sînt schimbate. Agricultorii au primit acum o valoare de schimb ridicată, iar consumatorii o cantitate mare de grâu cu o valoare de schimb mai mică, așa încît acum ei sînt săraci, iar agricultorii bogați.

Rezultă, de asemenea, că suma (suma socială a valorilor de schimb) își pierde însușirea de a fi valoare de schimb în aceeași măsură în care devine o sumă de valori de schimb. A, B, C, D, E, F au valoare de schimb în măsura în care se schimbă între ele. Odată schimbate, ele toate devin produse pentru consumatorii lor, pentru cumpărători. Trecînd dintr-o mînă într-alta, ele au încetat de a mai fi valori de schimb. Odată cu aceasta a dispărut și avuția societății, qui se compose des valeurs échangeables³⁾. Valoarea mărfii A este relativă; ea este un raport de schimb față de B, C etc. $A + B$ au o valoare de schimb mai mică pentru că valoarea lor de schimb constă doar în raportul lor față de C, D, E, F. Dar suma A, B, C, D, E, F nu are deloc valoare de schimb pentru că nu exprimă nici un raport. Suma mărfurilor nu se schimbă pe o altă marfă. Așadar, avuția societății, care constă din valori de schimb, nu are nici o valoare de schimb și de aceea nu este avuție.

„De aici dificultatea și poate chiar imposibilitatea ca o țară să se îmbogățească datorită comerțului interior; într-o situație oarecum diferită se află popoarele care fac comerț cu străinătatea” (l.c. p. 109).

Acesta este vechiul sistem mercantilist. Valoarea constă, chipurile, în aceea că eu primesc nu un echivalent, ci mai mult decît un echivalent. În același timp însă, pentru Ganilh nu există nici un echivalent, căci echivalentul presupune că valoarea lui A și valoarea lui B nu sînt determinate de raportul dintre A și B sau dintre B și A, ci de o a treia entitate, în care A și B sînt identice. Dacă

1) — Consumatorii de grâu. — Nota trad.

2) — valoarea de schimb a grîului. — Nota trad.

3) — care se compune din valori de schimb. — Nota trad.

însă nu există echivalent, atunci nu există nici vreun excedent peste echivalent. Obțin mai puțin aur în schimbul fierului decât fier în schimbul aurului. Acum am mai mult fier, pentru care obțin mai puțin aur. Prin urmare, dacă mai întâi am câștigat de pe urma faptului că o cantitate mai mică de aur este echivalentă cu una mai mare de fier, acum eu pierd tot atita de pe urma faptului că o cantitate mai mare de fier este echivalentă cu una mai mică de aur.

[b) *Orice muncă plătită considerată muncă productivă*]

„Orice muncă, indiferent de natura ei, produce avuție, presupunind că are o valoare de schimb” (l.c. p. 119). „Schimbul nu ține seama nici de cantitatea produselor, nici de substanța lor, nici de durabilitatea lor” (l.c. p. 121). „Toate” (les travaux¹⁾) „sînt *la fel de productive*, în sensul că produc *suma* pentru care au fost schimbate” (p. 121, 122).

În primul rînd, ele sînt également productifs de la *somme*²⁾, respectiv ca *prețul* care s-a plătit pentru ele (*valoarea salariului* lor). Dar imediat G[anilh] face un pas mai departe. Munca imaterială, spune el, produce produsul material pe care ea se schimbă, așa încît se creează aparența că munca materială produce produsul muncii imateriale.

* /362/ „Nu există nici o deosebire între munca unui muncitor care face un scrin și primește în schimb o baniță de grîu și munca unui muzicant care primește în schimb o baniță de grîu. În ambele cazuri s-a produs o baniță de grîu ; în primul caz s-a produs o baniță de grîu pentru a plăti scrinul, iar în cel de-al doilea o baniță de grîu pentru a plăti delectarea pe care a procurat-o muzicantul. Este adevărat că, după ce tîmplarul și-a consumat banița de grîu, rămîne scrinul, iar după ce muzicantul și-a consumat banița de grîu nu rămîne nimic. Dar cu cîte alte munci considerate productive nu se întîmplă același lucru !... O muncă poate fi apreciată ca productivă sau sterilă nu după ceea ce rămîne în urma consumării, ci *după schimbul sau după producția generate de această muncă*. Întrucît munca muzicantului este în aceeași măsură ca și munca tîmplarului, *cauza producției unei banițe de grîu, productivitatea muncii amîndurora se măsoară în același mod, printr-o baniță de grîu* cu toate că munca unuia, după ce a fost terminată, nu se fixează și nu se realizează în nici un obiect durabil, în timp ce munca celuilalt se fixează și se realizează într-un obiect durabil” (l.c. p. 122, 123).

„A. Smith voia să reducă numărul muncitorilor care nu fac o muncă utilă pentru a spori numărul celor care fac o muncă utilă ; dar adepții unor asemenea concepții au pierdut din vedere că, dacă acest deziderat s-ar realiza, orice avuție ar fi imposibilă deoarece producătorii nu ar avea consumatori, iar excedentele neconsumate nu ar putea fi reproduse. Clasele productive nu dau gratuit produsele muncii lor *claselor a căror muncă nu creează produse materiale*” (aici, prin urmare, el însuși distinge totuși travaux qui donnent des produits matériels et travaux qui

¹⁾ — muncile. — *Nota trad.*

²⁾ — tot atît de productive ca *suma*. — *Nota trad.*

n'en donnent point)¹⁾ ; „ele le dau în schimbul confortului, delectării sau satisfacțiilor pe care le primesc de la acestea, iar *pentru a avea posibilitatea de a le da produsele sînt nevoite să le producă*. Dacă produsele materiale ale muncii nu ar fi folosite pentru plata muncilor care nu creează produse materiale, ele nu ar găsi consumatori și *reproducția* lor ar înceta. De aceea, muncile care produc delectări *participă tot alături de activ la producție* ca și munca socotită ca fiind cea mai productivă” (l.c. p. 123, 124).

„Aproape întotdeauna confortul, delectările și satisfacțiile spre care tind ele” (les peuples²⁾) „vin întotdeauna după *produsele cu care ele sînt plătite, și nu înaintea lor*” (l.c. p. 125). (Ele apar deci mai curînd ca un efect al produselor cu care sînt plătite decît ca o cauză a lor.) „Astfel stau lucrurile atunci cînd muncile care servesc delectărilor, luxului și fastului *nu sînt cerute de clasele productive*” (aici, prin urmare, Ganilh însuși face o distincție) „și totuși aceste clase sînt *nevoite să le plătească și să-și restrîngă* trebuințele cu suma corespunzătoare. Se poate întîmpla ca o asemenea plată forțată să nu provoace o creștere a cantității produselor” (l.c. p. 125). „Cu excepția acestui caz... orice muncă este în mod necesar productivă și contribuie într-o măsură mai mare sau mai mică la crearea și la sporirea avuției generale, *deoarece determină în mod necesar producerea produselor cu care este plătită*” (l.c. p. 126).

{Așadar, potrivit celor de mai sus, „muncile neproductive” sînt productive nu pentru că costă ceva, nu pentru că au o valoare de schimb și nici pentru că oferă anumite satisfacții, adică au o valoare de întrebuițare, ci pentru că produc muncă productivă. }

{Dacă A. Smith consideră productivă munca ce se schimbă direct pe capital, nu-i mai puțin adevărat că în afară de formă trebuie să se aibă în vedere și componentele materiale ale capitalului care se schimbă pe muncă. Acest capital se reduce la mijloacele de subzistență necesare, prin urmare el se reduce în cea mai mare parte la mărfuri, la obiecte materiale. Ceea ce muncitorul plătește din acest salariu statului și bisericii reprezintă un scăzămînt pentru servicii care îi sînt impuse ; ceea ce cheltuiește pentru educație reprezintă o sumă infimă ; atunci cînd face asemenea cheltuieli, ele sînt productive, deoarece produc forță de muncă ; ceea ce cheltuiește pentru serviciile făcute de medic, avocat, popă reprezintă cheltuieli accidentale ; mai rămîn unele munci neproductive sau servicii pentru care muncitorul își cheltuiește salariul, dar ele reprezintă foarte puțin, mai ales că acesta efectuează el însuși muncile legate de consum (gătitul, întreținerea locuinței, adesea chiar reparațiile). }

Deosebit de caracteristic este următorul pasaj la Ganilh :

„Dacă schimbul conferă muncii servitorului o valoare de 1 000 de franci, în timp ce muncii muncitorului agricol sau a muncitorului din manufacturi îi conferă o valoare de numai 500 de franci, trebuie să conchidem de aici că munca

¹⁾ — munci care dau produse materiale și munci care nu dau asemenea produse. — *Nota trad.*

²⁾ — popoarele. — *Nota trad.*

servitorului contribuie de două ori mai mult la *producția de avuție* decât munca muncitorului agricol sau a muncitorului industrial; și nici nu poate fi altfel de vreme ce munca servitorului este plătită cu o cantitate de produse materiale de două ori mai mare decât aceea a muncitorului agricol sau a muncitorului industrial. Cum se poate spune atunci că avuția ia naștere din munca cu cea mai mică valoare de schimb și care din această cauză este plătită cel mai prost! (l.c. p. 293, 294.)

/363/ Dacă salariul muncitorului industrial sau al celui agricol este de 500 de franci, iar plusvaloarea (profitul și renta) creată de el reprezintă 40%, atunci produs net al acestui muncitor va fi egal cu 200 de franci, și va fi nevoie de 5 asemenea muncitori pentru a produce salariul unui servitor plătit cu 1 000 de franci. Dacă domnul échange va găsi de cuviință să-și cumpere în locul servitorului o metresă care costă anual 10 000 de franci, atunci va fi nevoie de produs net a 50 asemenea muncitori productivi. Deoarece însă munca neproductivă a metresei îi aduce de 20 de ori mai multă valoare de schimb, mai multă plată decât salariul muncitorilor productivi, înseamnă că, după părerea lui Ganilh, această persoană contribuie de 20 de ori mai mult „à la production des richesses” ¹⁾, și o țară produce cu atât mai multă avuție cu cât își plătește mai scump servitorii și metresele. D-l Ganilh uită că numai productivitatea muncii din industrie și din agricultură, că în general numai surplusul creat de muncitorii productivi, dar care nu le este plătit, furnizează fondul din care sînt plătiți muncitorii neproductivi. El face însă următorul calcul: 1 000 de franci salariu și echivalentul lui sub forma muncii unui servitor sau a unei metrese reprezintă în total 2 000 de franci. Valoarea servitorilor și a metreselor, adică cheltuielile lor de producție, depind în întregime de *produs net* al muncitorilor productivi. Da, existența acestora, ca o categorie aparte de oameni, depinde de el. Prețul lor și valoarea lor nu au aproape nimic comun.

Dar să admitem chiar că valoarea (cheltuielile de producție) unui servitor ar depăși de două ori valoarea sau cheltuielile de producție ale unui muncitor productiv. În acest caz trebuie remarcat că productivitatea unui muncitor (ca și aceea a unei mașini) și valoarea lui sînt două lucruri cu totul diferite și chiar invers proporționale. Valoarea, adică ceea ce costă o mașină, reprezintă întotdeauna un minus pentru productivitatea ei.

„Este inutilă următoarea remarcă: dacă munca servitorilor este la fel de productivă ca și aceea a muncitorilor agricoli și a muncitorilor industriali, de ce economiile generale ale unei țări nu ar putea fi folosite pentru întreținerea

¹⁾ — „la producția de avuție”. — *Nota trad.*

servitorilor, nu numai fără a le irosi, ci chiar sporindu-le în permanență valoarea. Această remarcă pare justă numai pentru că se bazează pe presupunerea că rodnicia oricărei munci provine din *participarea ei la producția bunurilor materiale, că producția materială este aceea care creează avuția și că producția și avuția ar fi absolut identice*. Se pierde însă din vedere că *orice producție devine avuție numai în măsura în care aceste produse sînt consumate* * și că schimbul determină măsura în care producția *contribuie la crearea avuției*. Dacă ne amintim că în orice țară toate felurile de muncă contribuie direct sau indirect la producția generală, că schimbul, stabilind valoarea fiecărei munci, determină cota ei de participare la producție, că *consumarea produsului realizează valoarea pe care i-a dat-o schimbul și că excedentul sau deficitul producției în raport cu consumul determină gradul de bogăție sau de sărăcie a popoarelor, va deveni limpede cât de inconsecvent este să se măsoare productivitatea și rodnicia fiecărui fel de muncă separat după gradul ei de participare la producția materială, fără a ține seama de /364/ consum, singurul care îi dă o valoare, valoare fără de care avuția nu ar putea exista*" (l.c. p. 294, 295).

Pe de o parte, acest domn ne spune că avuția depinde de excedentul producției asupra consumului, iar pe de altă parte afirmă că numai consumul conferă valoare. Și, potrivit acestei păreri, un servitor care consumă 1 000 de franci are o contribuție de două ori mai mare la crearea valorii decît un țăran care consumă 500 de franci.

Pe de o parte, el admite că aceste munci neproductive nu participă direct la crearea avuției materiale. Nici Smith nu spune mai mult. Pe de altă parte însă, el se străduiește să dovedească faptul că ele creează avuție materială în aceeași măsură în care, după propria sa mărturisire, ele nu o creează.

La toți cei care au polemizat cu A. Smith se constată, pe de o parte, un dispreț față de producția materială, iar pe de altă parte o încercare de a justifica producția nematerială — sau ceea ce nici nu este producție, ca, de exemplu, munca lacheului — prezentînd-o ca producție materială. Că posesorul venitului net cheltuiește acest venit cu lachei, metrese sau plăcinte nu are nici o importanță. Dar este ridicol să-ți închipui că surplusul trebuie să fie consumat neapărat de servitori și nu poate să fie consumat chiar de muncitorul productiv fără ca valoarea produsului să se ducă dracului. Malthus pro-

* {Iată de ce în pagina următoare același domn ne spune „că orice muncă produce avuție proporțional cu valoarea ei de schimb, care este determinată de cerere și ofertă” (reiese că munca produce avuție nu proporțional cu cantitatea de valoare d'échange ¹⁾ produsă de ea, ci proporțional cu ceea ce reprezintă propria ei valoare de schimb, adică nu proporțional cu ceea ce produce, ci proporțional cu ceea ce costă), „că valoarea ei poate să contribuie la acumularea capitalurilor numai prin economisirea și neconsumarea produselor pe care această valoare este îndreptățită să le ia din producția totală.”}

¹⁾ — valoare de schimb. — *Nota trad.*

clamă și el necesitatea existenței consumatorilor neproductivi, necesitate care există realmente din moment ce surplusul este deținut de gens oisifs ¹⁾. /364/

[8. *Ganilh și Ricardo despre venitul net.*

Ganilh — adept al reducerii populației productive ; Ricardo — adept al acumulării capitalului și al creșterii forțelor productive]

/364/ *Ganilh* afirmă că în a sa „Théorie de l'économie politique” (carte pe care nu o cunosc) a formulat o teorie pe care a preluat-o Ricardo ⁷². Potrivit acestei teorii, avuția depinde de produsul net, și nu de produsul brut, adică de mărimea profitului și a rentei. (Aceasta nu este, desigur, o descoperire a lui *Ganilh*, dar prin maniera în care o spune el se deosebește într-adevăr de ceilalți economiști.)

Surplus value ²⁾ se exprimă (își are existența reală) într-un surplus produce ³⁾ peste masa produsului care înlocuiește numai elementele lui inițiale și, ca atare, intră în cheltuielile lui de producție ; dacă adunăm capitalul constant cu cel variabil, această parte a produsului este în general egală cu capitalul avansat producției. Scopul producției capitaliste este plusvaloarea și nu produsul. Timpul de muncă necesar al muncitorului, și totodată echivalentul sub formă de produs cu care acest timp este plătit, este necesar numai în măsura în care produce supramuncă. În caz contrar, el este *neproductiv* pentru capitalist.

Plusvaloarea este egală cu rata plusvalorii $\frac{p}{v}$, înmulțit cu n , numărul zilelor de muncă concomitente sau numărul muncitorilor ocupați. Deci $P = \frac{p}{v} \times n$. Această plusvaloare poate deci să crească sau să scadă în două feluri. De exemplu, $\frac{p}{v} \times n$ este egal

cu $\frac{2p}{v} \times n = 2 P$. Aici P /365/ s-a dublat pentru că rata s-a dublat, căci $\frac{p}{v}$ este $\frac{2p}{v}$, de două ori mai mare ca $\frac{p}{v}$. Pe de altă parte însă,

¹⁾ — oameni trîndavi. — *Nota trad.*

²⁾ — plusvaloarea. — *Nota trad.*

³⁾ — plusprodus. — *Nota trad.*

$\frac{p}{v} \times 2n$ ar fi, de asemenea, egale cu $\frac{2pn}{v}$, ar fi deci egal cu $2P \cdot V$, capitalul variabil, este egal cu prețul unei zile de muncă înmulțit cu numărul muncitorilor folosiți. Dacă se folosesc 800 de muncitori, care primesc câte 1 l. st., atunci $V = 800$ l. st., adică $1 \text{ l. st.} \times 800$, în care $n = 800$. Dacă plusvaloarea = 160, rata ei = $\frac{160}{1 \text{ l. st.} \times 800} =$

$$= \frac{160}{800} = \frac{16}{80} = \frac{1}{5} = 20\%.$$

Dar plusvaloarea însăși = $\frac{160}{1 \text{ l. st.} \times 800} \times 800$, adică = $\frac{p \text{ l. st.}}{1 \text{ l. st.} \times n} \times n$.

Această plusvaloare poate fi sporită, durata timpului de muncă fiind dată, numai prin creșterea productivității sau, dacă productivitatea este dată, numai prin prelungirea timpului de muncă.

Dar aici important este : $2P = \frac{P}{\frac{v}{2}} \times n$ și $= \frac{P}{v} \times 2n$.

Plusvaloarea (gros amount¹⁾ a plusvalorii) rămîne aceeași atunci cînd numărul muncitorilor scade la jumătate, adică în loc de $2n$ avem n , dar supramunca zilnică prestată de ei este de două ori mai mare decît înainte. În această ipoteză nu s-ar schimba : în primul rînd, masa totală a produselor produse. În al doilea rînd, masa totală a plusprodusului sau a produsului net. S-ar schimba însă : în primul rînd, capitalul variabil, sau partea din capitalul circulant care este cheltuită pentru salariu, s-ar reduce la jumătate. Partea de capital constant care constă din materii prime ar rămîne, de asemenea, neschimbată, deoarece este prelucrată aceeași masă de materie primă ca și înainte, deși numărul de muncitori este de două ori mai mic. Dimpotrivă, partea care constă din capital fix ar crește.

Dacă capitalul cheltuit pentru salariu era = 300 l. st. (1. l. st. per muncitor), acum este = 150 l. st. Dacă capitalul investit în materii prime era = 310 l. st., acum este = 310 l. st. Dacă presupunem că valoarea mașinilor este de patru ori mai mare decît restul capitalului, ea va fi de 1 600 l. st.⁷³. Așadar, dacă mașinile se uzează în 10 ani, partea din valoarea mașinilor care intră anual în produs = 160 l. st. Să presupunem că înainte se investea anual în unelte un capital de 40 l. st., adică numai $\frac{1}{4}$.

¹⁾ — suma totală. — *Nota trad.*

Calculul se prezintă astfel :

	Mașini	Materii prime	Salarii	Total	Plusvaloare	Rata profitului	Produs total
Capital vechi	40	310	300	650	150, sau 50 ⁰ / ₀	23 ¹ / ₁₃ %	800
Capital nou	160	310	150	620	150, sau 100 ⁰ / ₀	24 ⁶ / ₃₁ %	770

În acest caz, rata profitului a crescut deoarece capitalul total a scăzut : în timp ce capitalul cheltuit pentru salarii a scăzut cu 150 l. st., suma valorii capitalului fix a crescut numai cu 120 l. st., adică în total s-au cheltuit cu 30 l. st. mai puțin decît înainte.

Dacă cele 30 l. st. rămase vor fi folosite în același mod, și anume $\frac{31}{62}$ (sau $\frac{1}{2}$) din această sumă pentru materii prime, $\frac{16}{62}$ pentru mașini și $\frac{15}{62}$ pentru salarii, avem :

Mașini	Materii prime	Salarii	Plusvaloare
7 l.st. 14 șilingi și 6 pence	15 l.st.	7 l.st. 5 șilingi și 6 pence	7 l.st. 5 șilingi și 6 pence

Prin urmare în total :

	Mașini	Materii prime	Salarii	Plusvaloare	Profit
Capital nou	167 l.st. 14 șilingi și 6 pence	325 l.st.	157 l.st. 5 șilingi și 6 pence	157 l.st. 5 șilingi și 6 pence	24 6/31 ⁰ / ₀

Suma totală a capitalului investit : 650 l. st., ca și înainte. Produsul total : 807 [l. st.] 5 șilingi și 6 pence.

Valoarea totală a produsului a crescut, valoarea totală a capitalului investit a rămas aceeași ; și a crescut nu numai valoarea, ci și masa produsului total, căci a fost transformată în produs o cantitate mai mare de materie primă, și anume de 15 l. st. mai multă materie primă.

1366/ „Cînd o țară nu are mașini și munca ei se bazează numai pe forța brațelor, clasele muncitoare consumă aproape întreaga masă a produselor lor. Pe măsură ce industria se dezvoltă, perfecționîndu-se datorită diviziunii muncii, ridicării calificării muncitorilor, inventării de mașini, cheltuielile de producție scad sau, cu alte cuvinte, este nevoie de un număr mai mic de muncitori pentru a obține o cantitate mai mare de produs” (l.c., t. I, p. 211, 212).

Aceasta înseamnă deci că, pe măsură ce industria devine mai productivă, cheltuielile de producție care reprezintă salariul scad. În raport cu produsul, numărul muncitorilor folosiți scade; prin urmare ei consumă o parte mai mică din acest produs.

Dacă, lucrînd fără mașini, un muncitor are nevoie de 10 ore pentru a produce propriile lui mijloace de subzistență și dacă, lucrînd cu ajutorul mașinilor, el are nevoie pentru aceasta de numai 6 ore, atunci (într-o zi de muncă de 12 ore) el lucrează în primul caz 10 ore pentru sine și 2 ore pentru capitalist, care din produsul total al muncii de 12 ore primește $\frac{1}{6}$. În primul caz, 10 muncitori vor lucra 100 de ore pentru ei (producînd produs pentru 10 muncitori) și 20 de ore pentru capitalist. Din valoarea de 120, capitalistul primește $\frac{1}{6}$, adică 20. În al doilea caz, 5 muncitori vor produce un produs pentru 5 muncitori (= 30 de ore) și pentru capitalist = 30 de ore. Din 60 de ore capitalistul va primi acum 30, adică $\frac{1}{2}$, de trei ori mai mult ca înainte. Va crește, de asemenea, masa plusvalorii, și anume dela 20 la 30, deci cu $\frac{1}{3}$. 60 de zile din care îmi însușesc $\frac{1}{2}$ dau cu $\frac{1}{3}$ mai mult decît 120 din care îmi însușesc $\frac{1}{6}$.

Mai departe, $\frac{1}{2}$ din produsul total primit de capitalist crește și cantitativ în comparație cu ceea ce el primea înainte. Căci 6 ore dau acum tot atîta produs cît dădeau înainte 10 ore; prin urmare 1 oră dă tot atîta produs cît dădeau înainte $\frac{10}{6}$ de oră sau 1 oră tot [atît cît] $1\frac{4}{6} = 1\frac{2}{3}$. Deci cele 30 de ore de supramuncă dau tot atîta produs cît dădeau înainte 10 ore; prin urmare 30 sau 5×6 dau tot atîta cît dădeau înainte 5×10 .

Așadar, plusvaloarea și plusprodusul capitalistului vor crește (dacă el consumă acest produs în natura sau în măsura în care el îl consumă în natura). Acum plusvaloarea poate să crească chiar și fără să crească cantitatea produsului total. Căci creșterea plusvalorii înseamnă că muncitorul este capabil să-și producă mijloacele de subzistență într-un timp mai scurt decît înainte; că, prin urmare, valoarea mărfurilor consumate de el scade, reprezintă mai puțin timp de muncă, și că deci o anumită valoare, egală, de exemplu, cu 6 ore, reprezintă o cantitate mai mare de valori de întrebuițare decît înainte. Muncitorul primește aceeași cantitate de produs ca înainte, dar această cantitate reprezintă o parte mai mică din produsul total, după cum valoarea ei exprimă o parte mai mică din roadele zilei de muncă. Cu toate că nici o sporire a forțelor productive în ramurile industriale al căror produs nu intră nici direct, nici indirect în producția mijloacelor de consum ale muncitorului nu ar putea să aibă acest rezultat, deoarece creșterea sau scăderea productivității în aceste ramuri nu modifică raportul dintre munca

necesară și supramuncă, totuși pentru aceste ramuri industriale rezultatul ar fi același, deși nu ar proveni dintr-o schimbare în propria lor productivitate. Valoarea relativă a produselor lor (dacă propria lor productivitate a rămas aceeași) ar crește exact în aceeași măsură în care ar scădea valoarea relativă a celorlalte mărfuri; prin urmare, o parte alicotă mai mică din aceste produse, sau o parte mai mică din timpul de muncă al muncitorului care se materializează în ele, i-ar procura aceeași cantitate de mijloace de subsistență ca și înainte. În aceste ramuri de activitate, plusvaloarea ar crește, așadar, la fel ca în celelalte ramuri.

Dar ce se întâmplă cu cei 5 muncitori concediați? Se va spune că s-a eliberat și un capital, capitalul folosit pentru plata celor 5 muncitori concediați, care primeau fiecare o plată de 10 ore (pentru care munceau 12 ore), adică în total 50 de ore, cu care puteau fi plătiți înainte 5 muncitori și cu care acum, când salariul a scăzut la 46 de ore, pot fi plătite $\frac{50}{6} = 8\frac{1}{3}$ zile de muncă. Prin urmare, capitalul de 50 de ore de muncă devenit disponibil poate fi folosit acum pentru angajarea unui număr mai mare de muncitori decât au fost concediați.

În realitate însă nu s-a eliberat întregul capital de 50 de ore de muncă. Căci, presupunând chiar că materialul s-a ieftinit în aceeași măsură în care a crescut cantitatea ce poate fi prelucrată în cursul aceluiași timp de muncă, adică presupunând că și în această ramură de producție a avut loc aceeași creștere a forței productive, rămân totuși cheltuielile pentru mașinile noi. Să presupunem că ele ar reprezenta exact 50 de ore de muncă; aceasta înseamnă că în nici un caz producerea lor nu ar putea să dea de lucru la tot atâția muncitori câți au fost concediați. Într-adevăr, înainte aceste 50 de ore de muncă erau cheltuite în întregime pentru salariu, pentru angajarea a 50 muncitori. Dar valoarea unei mașini care reprezintă 50 de ore de muncă conține profit și salariu, timp de muncă plătit și timp de muncă neplătit. În afară de aceasta, valoarea mașinii conține și capital constant. În plus, muncitorii constructori de mașini care produc această mașină nouă și al căror număr este mai mic decât numărul celor concediați nu sînt aceiași muncitori /367/ care au fost concediați. Creșterea cererii de muncitori în construcția de mașini poate cel mult să influențeze repartizarea ulterioară a masei de muncitori, în sensul că spre această ramură se va îndrepta o parte mai mare a generației care începe să muncească, o parte mai mare decât înainte. Aceasta nu schimbă cu nimic situația celor concediați. În plus, creșterea cererii anuale de muncitori constructori de mașini nu este egală cu noul capital investit în mașini. Mașina durează, de exemplu, 10 ani. Aceasta

înseamnă că cererea constantă creată de ea este egală în fiecare an cu $\frac{1}{10}$ din salariul cuprins în ea. La această $\frac{1}{10}$ se adaugă munca pentru reparațiile mașinii în timpul celor 10 ani și consumul zilnic de cărbune, ulei, în general *matériaux instrumentaux*¹⁾ consumate, ceea ce laolaltă va reprezenta, probabil, încă $\frac{2}{10}$.

{Dacă capitalul eliberat ar fi = 60 de ore, acestea din urmă ar reprezenta 10 ore de supramuncă și numai 50 de muncă necesară. Prin urmare, dacă înainte cele 60 de ore erau cheltuite pentru salariu și angajau 6 muncitori, acum ele nu vor mai angaja decât 5 muncitori.}

{Deplasarea de muncă și de capital provocată de creșterea productivității într-o anumită ramură industrială datorită introducerii mașinilor etc. este întotdeauna posibilă abia mai târziu. Aceasta înseamnă că într-un alt fel va fi repartizat *sporul, masa de muncitori nou venită*, care se compune poate din copiii acelor care au fost aruncați în stradă, și nu din ei înșiși. Ei înșiși vor rămâne multă vreme la vechea lor meserie, pe care continuă s-o exercite în cele mai nefavorabile condiții, deoarece timpul lor de muncă necesar este mai mare decât timpul de muncă socialmente necesar; ei intră în rândurile pauperilor sau își găsesc de lucru în alte ramuri de activitate, în care este folosită o muncă de calitate inferioară.}

{Pauperul, ca și capitalistul (rentierul), trăiește din venitul țării. El nu intră în cheltuielile de producție a produsului și de aceea, potrivit concepțiilor d-lui Ganih, el este reprezentantul unei *valeur échangeable*, asemenea infractorului, care este hrănit în închisoare. O mare parte din „muncitorii neproductivi”, deținătorii de sinecure în aparatul de stat etc. nu sînt decât niște pauperi de elită.}

{Să presupunem că în industrie productivitatea a crescut atît de mult încît, dacă înainte participau nemijlocit la producția materială $\frac{2}{3}$ din populație, acum participă numai $\frac{1}{3}$. Înainte $\frac{2}{3}$ din populație furnizau mijloacele de subzistență pentru $\frac{3}{3}$, acum $\frac{1}{3}$ furnizează mijloace de subzistență pentru $\frac{3}{3}$. Înainte venitul net (spre deosebire de venitul muncitorului) era de $\frac{1}{3}$, acum el este de $\frac{2}{3}$. Dacă facem abstracție de antagonismele de clasă, națiunea ar trebui să folosească acum pentru producția nemijlocită $\frac{1}{3}$ din timpul ei, în loc de $\frac{2}{3}$ cît folosea înainte. În condițiile unei repartiții egale, toți ar avea mai mult timp — $\frac{2}{3}$ — pentru muncă neproductivă și odihnă. Dar în condițiile producției capitaliste totul apare ca antagonism și este realmente antagonism. Noi nu pornim de la premisa că populația este stagnantă. Căci dacă cresc $\frac{3}{3}$, crește

¹⁾ — materialele auxiliare. — *Nota trad.*

și $\frac{1}{3}$; astfel, din punctul de vedere al masei lor, numărul oamenilor care efectuează o muncă productivă ar putea să fie în continuă creștere. Dar relativ, proporțional cu întreaga populație, numărul lor ar fi totuși cu 50% mai mic decât înainte. Aceste $\frac{2}{3}$ constau acum, în parte, din posesori de profit și de rentă, în parte din muncitori neproductivi (și ei prost plătiți din cauza concurenței), care îi ajută să-și consume venitul și care — dacă este vorba, de exemplu, de muncitori politici neproductivi — le oferă sau le impun, în schimb, un echivalent sub formă de servicii. Este de presupus că, cu excepția personalului casnic, a soldaților, marinarilor, polițiștilor, funcționarilor inferiori etc., a metreselor, rîndașilor, clovnilor și jonglerilor, acești muncitori neproductivi vor avea în genere un nivel de cultură mai ridicat decât înainte și că va crește în special numărul artiștilor, muzicienilor, avocaților, medicilor, oamenilor de știință, învățătorilor, inventatorilor etc., prost plătiți.

În cadrul clasei productive înseși va crește numărul intermediarilor comerciali, dar mai cu seamă numărul celor care lucrează în construcția de mașini, în construcția de căi ferate, în industria minieră; apoi numărul muncitorilor care lucrează în agricultură și care se ocupă cu creșterea vitelor, cu obținerea îngrășămintelor chimice, minerale etc. Numărul agricultorilor care produc materii prime pentru industrie va crește în raport cu numărul celor care produc mijloace de subzistență; numărul celor care produc nutreț pentru vite va crește în raport cu numărul celor care produc mijloace de subzistență pentru oameni. *În condițiile creșterii capitalului constant crește și masa relativă a muncii totale folosite pentru reproducția lui.* Cu toate acestea, partea care produce nemijlocit mijloace de subzistență, deși numericeste a scăzut, /368/ produce acum mai mult decât înainte. Munca lor a devenit mai productivă. *După cum în fiecare capital scăderea părții variabile a capitalului față de cea constantă apare direct ca o scădere a părții de capital cheltuite pentru salariu, tot așa pentru întreaga masă a capitalului — în procesul reproducției lui — scăderea părții variabile a capitalului trebuie să se exprime în aceea că o parte relativ mai mare a masei de muncitori folosiți este ocupată cu reproducția mijloacelor de producție, și nu cu reproducția mijloacelor de consum, adică este ocupată cu reproducția mașinilor (inclusiv mijloacele de comunicații și de transport, precum și clădirile), a materialelor auxiliare (cărbune, gaze, ulei, curele de transmisie etc.) și a plantelor care constituie materii prime pentru produsele industriale.* Numărul muncitorilor agricoli va scădea față de cel al muncitorilor industriali. În sfârșit, numărul muncitorilor care pro-

duc articole de lux va crește deoarece venitul care a crescut consumă acum mai multe articole de lux. }

{ Capitalul variabil se transformă în venit : în primul rînd, în salariu și, în al doilea rînd, în profit. De aceea, dacă considerăm capitalul în opoziție cu venitul, capitalul constant apare drept capital *propriu-zis*, apare ca parte a produsului total care aparține producției și care intră în cheltuielile de producție fără să fie consumată individual (cu excepția animalelor de muncă). Această parte poate să provină în întregime din profit și salariu. În ultimă analiză, ea nu poate să provină niciodată numai de aici ; ea reprezintă un produs al muncii, dar al unei munci pentru care însăși unealta de producție este venit, așa cum pentru sălbatic arcul este venit. Dar, odată transformată în capital constant, această parte a produsului nu se mai reduce la salariu și profit, deși reproducția ei aduce salariu și profit. Acestei părți îi aparține o parte din produs. Fiecare produs următor este produsul acestei munci trecute și al muncii prezente. Aceasta din urmă poate fi continuată numai în măsura în care ea redă producției o parte din produsul total. Ea trebuie să înlocuiască *in natura* capitalul constant. Dacă munca devine mai productivă, ea înlocuiește produsul, dar nu valoarea lui, care, datorită acestui fapt, scade. Dacă munca devine mai puțin productivă, valoarea produsului crește. În primul caz, partea alicotă din produsul total care trebuie să înlocuiască munca trecută scade, în cel de-al doilea crește. În primul caz, munca vie devine productivă, în cel de-al doilea neproductivă. }

{ Printre împrejurările care fac să scadă costul *capitalului constant*, se numără și îmbunătățirea calității materiilor prime. Așa, de exemplu, într-un interval de timp dat nu este posibil să faci aceeași cantitate de fire atît din bumbac bun cît și din bumbac prost, fără a mai vorbi de masa relativă de deșeuri etc. Aceeași importanță o are și calitatea seminței etc. }

{ Ca exemplu poate servi *combinarea*, în condițiile căreia un fabricant produce singur o parte din capitalul său constant anterior sau dă o formă nouă produsului brut, care înainte trecea, în calitate de capital constant, din sfera lui de producție într-o altă sferă, ceea ce se reduce, așa cum am arătat mai sus, la o concentrare a profiturilor ¹⁾. *Exemplu* de primul fel : combinarea filaturii și a țesătoriei. *Exemplu de al doilea fel* : proprietarii de mine din împrejurimile Birminghamului, care au preluat *întregul* proces de producție a fierului, care înainte era împărțit între diverși întreprinzători și proprietari. }

¹⁾ Vezi volumul de față, p. 113—114. — *Nota red.*

Ganilh continuă :

„Atîta timp cît diviziunea muncii nu a fost introdusă în toate ramurile, atîta timp cît toate clasele populației harnice și care muncește din greu nu au atins o dezvoltare deplină, inventarea și introducerea mașinilor în unele ramuri industriale nu determină decît o deplasare a capitalurilor și a muncitorilor, deveniți disponibili datorită introducerii mașinilor, spre alte ramuri de muncă, unde pot fi folosiți. Este însă clar că, atunci cînd toate ramurile de activitate dispun de capitalul și de muncitorii de care au nevoie, orice nouă perfecționare, orice nouă mașină care reduce munca duc în mod inevitabil la micșorarea numărului populației muncitoare ; și, deoarece efectul acestei micșorări nu este o restrîngere a producției, partea din produs care rămîne la dispoziția societății sporește fie profitul la capital, fie renta funciară ; de aceea, efectul firesc și necesar al introducerii mașinilor îl constituie descreșterea numerică a claselor salariate care trăiesc din produsul brut și creșterea numerică a claselor care trăiesc din produsul net” (l.c. p. 212).

/369/ „Schimbarea compoziției populației unei țări, urmare necesară a progresului industriei, este adevărata cauză a prosperității, a puterii și a civilizației popoarelor moderne. Cu cît clasele de jos ale societății se reduc numericeste, cu atît societatea trebuie să se preocupe mai puțin de amenințările generate de mizeria, ignoranța, credulitatea și superstițiile acestor clase nenorocite. Cu cît clasele de sus cresc numericeste, cu atît sînt mai numeroși supușii de care statul poate să dispună, cu atît statul devine mai puternic și mai influent, iar instrucțiunea, rațiunea și civilizația predomină în rîndurile întregii populații” (l.c. p. 213).

{ Say lasă la totalité de la valeur du produit se résoudre en revenu¹⁾ în felul următor. În nota la cap. 26 al „Principiilor” lui Ricardo (traducerea franceză a lui Constancio), el spune :

„Venitul net al unei persoane particulare se compune din valoarea produsului la a cărui producere ea a participat... minus cheltuielile sale. Dar, deoarece cheltuielile sale reprezintă părți ale unui venit pe care le-a plătit altor persoane, valoarea totală a produsului a servit la plata unor venituri. Venitul total al unei națiuni se compune din produsul ei brut, adică din valoarea brută a tuturor produselor ei care se repartizează între producători”²⁾.

Ultima teză ar fi justă dacă ar fi formulată astfel : Le revenu total d'une nation se compose de cette partie de son produit brut, c'est-à-dire de la valeur brute de tous les produits qui se distribuent comme revenus entre les producteurs, c'est-à-dire moins cette portion de tous les produits qui dans chaque branche d'industrie avaient remplacé les moyens des productions²⁾. Dar, formulată astfel, această teză se autoanulează.

¹⁾ — valoarea totală a produsului să se reducă la venit. — Nota trad.

²⁾ — Venitul total al unei națiuni se compune din acea parte a produsului ei brut, adică a valorii brute a tuturor produselor care se repartizează ca venituri între producători, cu alte cuvinte minus acea parte din totalul produselor care a înlocuit mijloacele de producție în fiecare ramură industrială. — Nota trad.

Say continuă :

„După o serie de acte de schimb, această valoare poate fi consumată în întregime în cursul anului în care a apărut, fără a înceta să constituie totuși venitul națiunii, după cum o persoană particulară care are un venit anual de 20 [000] de franci nu încetează de a avea un venit anual de 20 000 de franci chiar dacă îl consumă în fiecare an în întregime. Venitul ei nu se compune numai din economiile pe care le face”.

Son revenu ne se compose jamais de ses épargnes, quoique ses épargnes se composent toujours de ses revenus. Pour prouver qu'une nation peut annuellement manger et son capital et son revenu, Say la compare à un particulier qui laisse intacte son capital et ne mange annuellement que son revenu. Si ce particulier mangeait dans une seule année et son capital de 200 000 frs. et le revenu de 20 000 frs., il n'aurait rien à manger l'an après. Si tout le capital d'une nation, et conséquemment toute la valeur brute de ses produits, se resolvait en revenus, Say aurait raison. Le particulier mange ses 20 000 frs. de revenu. Ses 200 000 frs. de capital, qu'il ne mange pas, se seraient composés des revenus d'autres particuliers, dont chacun mange sa part, et ainsi, au bout de l'année, tout le capital serait mangé. Mais il serait reproduit pendant qu'il est mangé et ainsi remplacé ? Mais le particulier en question reproduit annuellement son revenu de 20 000 frs. parce qu'il n'a pas mangé son capital de 200 000 frs. Les autres ont mangé ce capital. Donc ils n'ont pas de capital de quoi reproduire du revenu ¹⁾. }

„Numai produsul net — spune Ganilh — și cei care îl consumă constituie avuția și puterea lui” (de l'état ²⁾) „și contribuie la propășirea, la gloria și la măreția lui” (l.c. p. 218).

¹⁾ Venitul său nu se compune niciodată din economiile sale, deși economiile sale se compun întotdeauna din veniturile sale. Pentru a dovedi că o națiune poate să-și consume în cursul anului atât capitalul cât și venitul, Say o compară cu o persoană particulară care își lasă intact capitalul și-și consumă în cursul anului numai venitul. Dacă această persoană particulară și-ar consuma într-un singur an atât capitalul de 200 000 de franci cât și venitul de 20 000 de franci, anul următor ea nu ar mai avea ce să consume. Dacă întregul capital al unei națiuni și, în consecință, întreaga valoare brută a produselor sale s-ar reduce la veniturile, Say ar avea dreptate. O persoană particulară își consumă venitul de 20 000 de franci. Capitalul de 200 000 de franci, pe care nu îl consumă, s-ar compune din veniturile altor persoane particulare, care consumă fiecare propria parte, și astfel la sfârșitul anului tot capitalul ar fi consumat. Dar nu ar fi oare produs în timp ce este consumat și în felul acesta înlocuit ? Dar persoana particulară în cauză reproduce anual venitul de 20 000 de franci fiindcă nu a consumat capitalul de 200 000 de franci. Alții au consumat acest capital. Prin urmare ei nu mai au capital cu care să reproducă venit. — *Nota trad.*

²⁾ — a statului. — *Nota trad.*

În continuare, Ganih citează din notele lui Say la cap. 26 al „Principiilor” lui Ricardo în traducerea lui Const[ancio], capitol în care Ricardo spune că, dacă o țară are o populație de 12 000 000 de locuitori, din punctul de vedere al avuției sale este mai avantajos dacă pentru cele 12 000 000 lucrează 5 000 000 de muncitori productivi decât dacă lucrează 7 000 000. În primul caz, „produit net” constă din surplus produce, din care trăiesc cele 7 000 000 de locuitori neproductivi, în cel de-al doilea caz dintr-un surplus produce din care trăiesc 5 000 000. În legătură cu aceasta, Say face următoarea remarcă :

„Asta amintește în mare măsură doctrina economiștilor din secolul al XVIII-lea¹⁾, care afirmau că manufacturile nu contribuie cituși de puțin la creșterea avuției statului, deoarece *clasa salariață*, care consumă tot atita /370/ valoare cât produce, nu adaugă nimic la faimosul lor produs net (al economiștilor)”.

În legătură cu aceasta, Ganih remarcă (p. 219, 220) :

„Nu este ușor să descoperi o legătură între afirmația economiștilor potrivit căreia *clasa industrială consumă tot atita valoare cât produce* și teoria lui Ricardo potrivit căreia *salariul muncitorilor nu poate fi socotit ca venit al statului*”.

Nici în cazul de față G[anih] nu a sesizat esențialul. Economiștii greșesc prin faptul că văd în manufacturiers¹⁾ numai *classes salariales*²⁾. Prin aceasta ei se deosebesc de Ricardo. Ei greșesc, de asemenea, atunci când consideră că *les salariés* produc numai ceea ce consumă. În opoziție cu ei, Ricardo arată pe bună dreptate că muncitorii salariați sînt aceia care produc produit net, dar îl produc tocmai datorită faptului că leur consommation, c'est-à-dire leur salaire, est égal, non à leur temps de travail, mais au temps de travail qu'ils ont mis à produire ce salaire³⁾; cu alte cuvinte, datorită faptului că ei primesc din produsul lor numai o parte egală cu consumul lor necesar, adică primesc din propriul lor produs numai echivalentul propriului lor consum necesar. Economiștii considerau că întreaga classe industrielle (maîtres et ouvriers⁴⁾) era în situația prezentată de ei. Din punctul lor de vedere, numai renta era un excedent de produs peste salaires. De aceea, ea era considerată ca singura avuție. Iar cînd Ricardo afirmă că profits și rents constituie

1) — muncitorii din industrie. — *Nota trad.*

2) — clase salariale. — *Nota trad.*

3) — consumul lor, adică salariul lor este egal nu cu timpul lor de muncă, ci cu timpul de muncă pe care ei l-au cheltuit pentru a produce acest salariu. — *Nota trad.*

4) — clasă industrială (patronul și muncitorii). — *Nota trad.*

acest excedent și deci singura avuție, cu toate deosebirile dintre el și fiziocrați, el este de acord cu aceștia că numai „produs net”, adică produsul în care este întruchipată plusvaloarea, constituie avuția națională (deși Ricardo înțelege mult mai bine decât fiziocrații natura acestei plusvalori). Și el consideră că avuția națională este numai acea parte din venit care reprezintă excedentul peste salaire. El se deosebește de economiști nu prin felul în care explică „produs net”, ci prin felul în care explică salaire, categoriile în care economiștii încadrau în mod greșit și profits.

Mai departe, Say îi aduce lui Ricardo următoarea obiecție :

„De la 7 000 000 de muncitori care lucrează efectiv, s-ar obține mai multe economii decât de la 5 000 000”.

La care G[anilh] face următoarea remarcă justă :

„Aceasta înseamnă a admite că economiile din salariu sînt de preferat economiilor care rezultă din desființarea salariilor... Ar fi absurd să plătești salarii în sumă de 400 000 000 de franci unor muncitori care nu dau nici un produs net numai pentru a le oferi posibilitatea și mijloacele de a face economii din salariile lor” (l.c. p. 221).

„Cu fiecare pas înainte pe care îl face civilizația, munca devine mai puțin grea și mai productivă ; clasele osîndite să producă și să consume descresc din punct de vedere numeric, pe cînd clasele care conduc munca, care dau întregii populații sprijin (!), mîngiere (!) și lumina culturii cresc, *devin mai numeroase și își însușesc toate avantajele care decurg din micșorarea costului muncii*, din belșugul de mărfuri și din scăderea prețurilor la bunurile de consum. Astfel se înnobilează specia umană... Datorită acestei tendințe neîncetate de împuținare a claselor de jos și de creștere a claselor de sus ale societății... societatea civilă devine mai fericită, mai puternică etc.” (l.c. p. 224). „Dacă... numărul muncitorilor ocupați este de 7 000 000, salariile vor reprezenta 1,4 miliarde de franci ; dar, dacă cele 1,4 miliarde de franci nu dau un produs net mai mare decât miliardul care este plătit celor 5 000 000 de muncitori, *adevărata economie s-ar face dacă nu s-ar mai plăti salariile în sumă de 400 000 000 celor 2 000 000 de muncitori care nu dau nici un produs net*, și nici decum dacă cei 2 000 000 de muncitori ar face economii din salariile lor în sumă de 400 000 000 de franci” (l.c. p. 221).

În cap. 26, Ricardo face următoarea remarcă :

„A. Smith laudă mereu avantajele pe care le are o țară mai degrabă de pe urma unui mare venit brut decât de pe urma unui mare venit net... Care va fi avantajul ce ar rezulta pentru o țară din întrebuițarea unei mari cantități de muncă productivă cînd, indiferent dacă întrebuițează această cantitate sau una mai mică, renta și profitul ei net împreună vor fi aceleași ?” Indiferent de faptul că o națiune folosește cinci sau șapte milioane de muncitori productivi pentru a produce venitul net, *1/31* din care trăiește restul de cinci milioane... „alimintele și îmbrăcămintea pentru 5 000 000 de oameni ar constitui venitul net. Întrebuițarea unui număr mai mare de oameni nu ne va permite să adăugăm nici un om la armata și marina noastră și nici să contribuim cu o guinee mai mult la impozite” (l.c. p. 215) ⁷⁸. [Versiunea românească, vol. I, p. 255 și 256].

Aceasta ne amintește de vechii germani, la care alternativ unii plecau la război, iar alții lucrau ogoarele. Cu cît era mai mic numărul celor care rămîneau să cultive ogoarele, cu atît mai mare era numărul celor care plecau la război. Nu ar fi fost de nici un folos dacă populația ar fi crescut cu $\frac{1}{3}$, să zicem de la 1 000 la 1 500 de oameni, dacă în loc de 500 de oameni ar fi fost nevoie de 1 000 de oameni pentru cultivarea ogoarelor. Oastea lor ar fi fost, ca și mai înainte, de numai 500 de oameni. Dimpotrivă, dacă forța productivă a muncii lor ar fi sporit astfel încît pentru cultivarea ogoarelor să fi fost de ajuns 250 de oameni, atunci din 1 000 de oameni ar fi putut să plece la război 750, pe cînd dacă forța productivă a muncii lor ar fi scăzut din 1 500 de oameni ar fi putut să plece la război numai 500.

În primul rînd trebuie să remarcăm aici că prin reventu net sau produs net Ricardo nu înțelege excedentul produsului total peste partea de produs care trebuie să fie redată producției ca mijloace de producție — materii prime sau unelte. Dimpotrivă, el împărtașește părerea greșită că produs brut se reduce la reventu brut. Prin produs net sau reventu net el înțelege plusvaloarea, excedentul venitului total peste partea de venit care constă din salarile, din venitul muncitorului. Acest venit al muncitorului este egal însă cu capitalul variabil, cu partea din capitalul circulant pe care muncitorul o consumă în permanență și o reproduce în permanență ca parte din producția sa pe care o consumă el însuși.

Dacă Ricardo nu-i consideră pe capitaliști absolut inutili, adică dacă îi include în categoria agenților producției și de aceea reduce la salariu o parte din profitul lor, înseamnă că el trebuie să scadă din reventu net o parte a venitului lor și să declare că și toate aceste persoane contribuie la sporirea avuției numai în măsura în care salariul lor constituie o parte pe cît posibil mai mică din profitul lor. Oricum, cel puțin o parte din timpul acestor oameni, priviți ca agenți ai producției, aparține producției ca fixture¹⁾ a ei. Și, în măsura în care timpul lor aparține producției, ei nu pot fi la dispoziția societății sau a statului. Cu cît ocupația lor de managers ai producției le lasă mai mult timp liber, cu atît profitul lor este mai independent de salariul lor. În opoziție cu ei, capitaliștii, care trăiesc numai din dobînzile încasate, ca și cei care trăiesc din renta funciară, sînt în întregime la dispoziția societății sau a statului, și nici o parte din venitul lor — cu excepția părții folosite pentru reproducerea prețioaselor lor persoane — nu intră

¹⁾ — parte componentă. — *Nota trad.*

în cheltuielile de producție. Prin urmare, în interesul *statului* Ricardo ar fi trebuit să dorească, de asemenea, ca renta (cel mai pur rețenu net) să crească pe seama profiturilor, dar el a fost foarte departe de a dori acest lucru. De ce ? Pentru că aceasta dăunează acumulării capitalurilor sau — ceea ce este, în parte, același lucru — pentru că sporește masa muncitorilor neproductivi pe seama celor productivi.

Ricardo este într-un total de acord cu distincția făcută de A. Smith între munca productivă și cea neproductivă, în sensul că prima se schimbă direct pe capital, pe când cea de-a doua se schimbă direct pe venit. Dar el nu împărtășește slăbiciunea lui Smith pentru muncitorii productivi și nici iluziile lui în privința acestora. A fi muncitor productiv este o adevărată nenorocire. Muncitor productiv este acela care produce avuție pentru *alții*. El își justifică existența numai în măsura în care servește ca instrument de producere a avuției pentru alții. De aceea, dacă aceeași cantitate de avuție poate fi creată de un număr mai mic de muncitori productivi, *suppression*¹⁾ surplusului de muncitori productivi este binevenită. Vos, non vobis²⁾. Dealtfel, Ricardo înțelege această *suppression* nu așa cum o înțelege Ganilh, și anume nu în sensul că simpla lor *suppression* ar spori venitul și ar permite să se consume *sub formă de venit ceea ce se consuma înainte sub formă de capital variabil* (adică sub formă de salarii). Odată cu scăderea numărului muncitorilor productivi nu mai este nevoie de cantitatea de produs pe care o consumau și o produceau acești muncitori, adică echivalentul pentru acest număr de muncitori. Ricardo nu presupune, asemenea lui Ganilh, că acum se produce aceeași masă de produse ca și înainte, ci aceeași masă de produs net. Dacă muncitorii consumau 200, iar surplusul = 100, produsul total = 300 și plusprodusul = $\frac{1}{3} = 100$. Dacă însă muncitorii consumă 100, iar plusprodusul lor = 100, ca și mai înainte, produsul total = 200, iar plusprodusul = $\frac{1}{2} = 100$. Produsul total scade cu $\frac{1}{3}$, adică cu acea cantitate de produse pe care o consumau 100 de muncitori, iar produsul $\frac{1}{3}$ net rămâne *același*, deoarece $\frac{200}{2} = \frac{300}{3}$. De aceea, pentru Ricardo nu prezintă interes masa produsului brut, pourvu que cette portion du produit brut qui constitue le produit net reste le même ou s'accroît, dans tous les cas ne diminue point²⁾.

¹⁾ — înlăturarea. — *Nota trad.*

²⁾ — cu condiția ca partea din produsul brut care constituie produsul net să rămână aceeași sau să crească, dar să nu scadă. — *Nota trad.*

Astfel el spune ⁷⁸ :

„Unei persoane cu un capital de 20 000 l. st. al cărei profit ar fi de 2 000 l. st. pe an îi va fi indiferent dacă capitalul său va întrebuința 100 sau 1 000 de oameni, dacă marfa produsă se vinde cu 10 000 l. st. sau cu 20 000 l. st. cu condiția ca în toate cazurile profitul său să nu scadă sub 2 000 l. st.” ⁷⁹ /VIII—372/ [Versiunea românească, vol. I, 255—256].

/IX—377/ Pasajul din Ricardo (3 ed., p. 415, 416, 417) (cap. XXVI) sună astfel :

„Adam Smith laudă mereu avantajele pe care le are o țară mai degrabă de pe urma unui mare venit brut decît de pe urma unul mare venit net“ (deoarece, spune Adam „cu atît mai mare va fi cantitatea de muncă productivă pusă în acțiune de acest capital“)... „Care ar fi avantajul ce ar rezulta pentru o țară din întrebuințarea unei mari cantități de muncă productivă cînd, indiferent dacă întrebuințează această cantitate sau una mai mică, renta și profitul ei net împreună vor fi aceleași ?“ [Versiunea românească, vol. I, p. 255].

{ Aceasta nu înseamnă decît că : if the surplus value produced by a greater quantity of labour would be the same as that produced by a smaller quantity ¹⁾. Ceea ce nu înseamnă decît că pentru o țară nu are nici o importanță dacă la o rată mai mică a plusvalorii este folosit un mare număr de muncitori sau la o rată mai mare a plusvalorii este folosit un număr mic de muncitori. Într-adevăr, $n \times \frac{1}{2}$ este egal cu $2n \times \frac{1}{4}$, n reprezentînd numărul muncitorilor, iar $\frac{1}{2}$ și $\frac{1}{4}$ supramunca. „Muncitorul productiv“ ca atare este doar o unealtă de producție pentru crearea de plusvaloare, și, din moment ce rezultatul este același, un număr mai mare de „muncitori productivi“ nu ar fi decît a nuisance ²⁾. }

„Unei persoane cu un capital de 20 000 l. st. al cărei profit ar fi de 2 000 l. st. pe an îi va fi indiferent dacă capitalul său va întrebuința 100 sau 1 000 de oameni, dacă marfa produsă se vinde cu 10 000 l. st. sau cu 20 000 l. st. cu condiția ca în toate cazurile profitul său să nu scadă sub 2 000 l. st.“. [Versiunea românească, vol. I, p. 255].

{ Sensul, așa cum reiese dintr-un alt pasaj, este cu totul banal. De exemplu, un vine-merchant ³⁾ care, făcînd o investiție de

¹⁾ — dacă plusvaloarea produsă de o cantitate mai mare de muncă este egală cu plusvaloarea produsă de o cantitate mai mică de muncă. — *Nota trad.*

²⁾ — pacoste. — *Nota trad.*

³⁾ — negustor de vinuri. — *Nota trad.*

20 000 l. st., lasă în fiecare an în pivnițe vinuri în valoare de 12 000 l. st. și vinde vinuri în valoare de 8 000 l. st., încasînd 10 000 l. st., un asemenea negustor folosește puțini oameni și realizează 10% profit etc. Ce să mai spunem de bancheri ? !}

„Nu este la fel interesul unei națiuni ? Cu condiția ca venitul ei net real, renta și profitul ei să fie aceleași, nu are importanță dacă națiunea se compune din 10 000 000 sau din 12 000 000 de locuitori”.

„Capacitatea sa de a întreține flota și armata, precum și tot felul de munci neproductive”

(acest pasaj arată, printre altele, că Ricardo împărtășea punctul de vedere al lui A. Smith asupra productive and unproductive labour ¹⁾, deși nu împărtășea slăbiciunea lui iluzorie față de productive labourer ²⁾)

„trebuie să fie în raport cu venitul ei net, și nu cu venitul brut. Dacă 5 000 000 de oameni ar putea produce atîtea alimente și atîta îmbrăcăminte cît ar fi necesare pentru 10 000 000, alimentele și îmbrăcămîntea pentru 5 000 000 ar constitui venitul net. Ar fi oare de vreun folos pentru țară dacă pentru a produce același venit net s-ar cere 7 000 000 de oameni, adică s-ar întrebuița 7 000 000 pentru a produce alimente și îmbrăcăminte suficiente pentru 12 000 000 de oameni ? Alimentele și îmbrăcămîntea pentru 5 000 000 vor constitui întotdeauna venitul net. Întrebuițarea unui număr mai mare de oameni nu ne va permite să adăugăm nici un om la armata și marina noastră și nici să contribuim cu o guinee mai mult la impozite”. [Versiunea românească, vol. I, p. 256].

O țară este [cu] atît mai bogată cu cît populația ei productivă este mai mică în raport cu produsul total, așa cum dacă un capitalist folosește mai puțini muncitori pentru a produce aceeași plusvaloare tant mieux ³⁾ pentru el. O țară este cu atît mai bogată cu cît la aceeași cantitate de produse populația productivă este mai puțin numeroasă în raport cu cea neproductivă. Căci numărul relativ mic al populației productive nu ar fi decît o altă expresie a nivelului relativ ridicat al productivității muncii.

Pe de o parte, tendința capitalului este de a reduce cît mai mult timpul de muncă necesar pentru producerea mărfii, deci și numărul populației productive în raport cu masa produsului. Pe de altă parte însă, tendința modului de producție capitalist este, dimpotrivă, de a acumula, de a transforma profitul în capital, de a-și apropria o cantitate cît mai mare de muncă străină. Modul de producție capitalist tinde să scadă rata muncii necesare, dar la o rată dată el tinde să folosească o cantitate cît mai mare de muncă pro-

¹⁾ — muncii productive și neproductive. — *Nota trad.*

²⁾ — muncitorul productiv. — *Nota trad.*

³⁾ — cu atît mai bine. — *Nota trad.*

ductivă. Raportul dintre produse și populație nu prezintă importanță. Griul și bumbacul pot fi schimbate pe vin, diamante etc. /378/, sau muncitorii pot fi folosiți la o muncă productivă care direct nu adaugă nimic la obiectele (de consum) (de exemplu, construcția de căi ferate etc.).

Dacă datorită unei invenții un capitalist ar fi în situația de a investi în întreprinderea sa numai 10 000 l. st., în loc de 20 000 cît investise înainte, pentru că acum el ar putea să se limiteze la aceste 10 000 l. st., și dacă acestea i-ar aduce 20%, în loc de 10% cît avea înainte, deci tot atît cît îi aduceau înainte 20 000 l. st., aceasta nu ar constitui pentru el un motiv de a cheltui 10 000 l. st. ca venit, în loc de a le întrebuința, ca și pînă acum, drept capital. (De transformarea directă a capitalului în venit nu poate fi vorba, propriu-zis, decît în cazul împrumuturilor de stat.) El i-ar plasa într-o altă întreprindere; în afară de aceasta, el ar capitaliza și o parte din profit.

La economiști (inclusiv la Ricardo) găsim aceeași antinomie care are loc în realitate. Mașinile înlătură munca și sporesc venitul net (ele sporesc îndeosebi întotdeauna ceea ce Ricardo numește venit net, adică masa produselor prin a căror întrebuințare se consumă venitul); ele reduc numărul de muncitori și sporesc cantitatea de produse (din care o parte sînt consumate acum de lucrătorii neproductivi și o parte sînt schimbate în afara țării etc.). S-ar părea că chiar aceasta era de dorit. Dar nu. Trebuie să se dovedească și că mașinile nu-i lipsesc pe muncitori de piinea lor cea de toate zilele. Și cum se dovedește acest lucru? Arătîndu-se că, după o zguduire oarecare (căreia, poate, tocmai pătura lovită a populației nu este în stare să-i opună rezistență), grație introducerii mașinilor mai mulți oameni decît înainte pot căpăta de lucru, așa încît masa „muncitorilor productivi” crește din nou și vechea disproporție este restabilă.

Așa se petrec lucrurile în realitate. Și astfel, cu toată productivitatea crescîndă a muncii, populația muncitorească ar putea să crească mereu nu în raport cu produsul care crește odată cu ea și mai repede decît ea, ci în raport cu întreaga populație dacă, de pildă, concomitent are loc o concentrare de capital și, prin urmare, vechile părți componente ale claselor productive intră în rîndurile proletariatului. O mică parte din proletariat ajunge în rîndurile clasei de mijloc. Dar clasele neproductive au grijă ca proletariatului să nu-i revină prea multe mijloace de subsistență. Continua transformare a profitului în capital restabilește neconținut, pe o bază mai largă, același circuit.

Pe Ricardo însă acumularea îl preocupă într-o măsură și mai mare decît profitul net, pe care îl admiră cu mult zel ca mijloc de acumulare. De aici și consolările și îndemnurile contradictorii adresate muncitorilor. El este de părere că aceștia sînt cei mai interesați în acumularea capitalului, căci de acumulare depinde cererea de brațe de muncă. Dacă cererea crește, crește și prețul muncii. Prin urmare, muncitorii trebuie să ceară ei înșiși scăderea salariului pentru ca plusvaloarea luată de la ei, filtrată din nou prin capital, să le revină pentru munca nouă și să le sporească salariul. Dar această mărire a salariului este dăunătoare, pentru că frînează acumularea. Pe de o parte, ei nu trebuie să facă copii. Prin aceasta oferta de muncă va scădea și deci prețul muncii va crește. Dar creșterea prețului muncii micșorează rata acumulării, reduce deci cererea de brațe de muncă și face să scadă prețul muncii. Și, mai rapid decît scade oferta lor, va scădea odată cu ea [acumularea] capitalului. Dacă însă muncitorii vor face copii, prin aceasta ei vor spori oferta de muncă și vor micșora prețul muncii, ceea ce va duce la creșterea ratei profitului și deci la acumularea capitalului. Dar populația muncitorească trebuie să crească pari passu ¹⁾ cu acumularea capitalului, adică populației muncitorești i se recomandă să coincidă din punct de vedere numeric cu cerințele capitalistului, ceea ce, oricum, se întîmplă în realitate.

D-l Ganih nu este în totul consecvent în admirația sa față de produs net. El citează din Say :

„Nu mă indoiesc cîtuși de puțin că în condițiile muncii sclavagiste excedentul produselor față de consum este mai mare decît în condițiile muncii omului liber... Munca sclavului nu are altă limită decît epuizarea forței lui fizice... Sclavul” (ditto muncitorul liber) „muncește pentru satisfacerea unei nevoi nelimitate : lăcomia stăpînului său” (Say, 1e éd., p. 215, 216).

/379/ În legătură cu aceasta, Ganih face următoarea remarcă :

„Muncitorul liber nu poate să cheltuiască mai mult și să producă mai puțin decît sclavul... Orice cheltuială presupune un echivalent, care este produs pentru a o plăti. Dacă muncitorul liber cheltuiește mai mult decît sclavul, atunci și produsele muncii lui trebuie să fie mai însemnate decît cele ale muncii sclavului” (Ganih, t. I, p. 234).

Ca și cînd mărimea salariului ar depinde *numai* de productivitatea muncitorului, și nu de repartiția produsului — în condițiile unei productivități date — între ouvrier și maître.

¹⁾ — în pas. — *Nota trad.*

„Știu — continuă el — că se poate spune cu oarecare temeii că economiile pe care stăpînul le face în ceea ce privește cheltuielile sclavului” (aici, prin urmare, totuși *économies sur le salaire de l'esclave* ¹⁾) „servesc la sporirea cheltuielilor sale personale” etc... „Dar pentru avuția generală este mai avantajos ca în toate clasele societății să domnească bunăstarea decît ca un număr mic de indivizi să posede avuții colosale” (p. 234, 235).

Cum rămîne atunci cu produs net ? Dealtfel, d-l G[anilh] retrac-tează imediat tiradele sale liberale (l.c. p. 236, 237). El este partizanu-l sclaviei negrilor în colonii. El este liberal numai atît cît să nu se pronunțe pentru reintroducerea sclaviei în Europa, căci a înțeles că aici muncitorii liberi sînt niște sclavi care există doar pentru a produce produs net pentru capitaliști, landlorzi și slugile lor.

„El” (Quesnay) „contestă categoric economiilor claselor salariate capacitatea de a spori capitalurile ; el argumentează că aceste clase nu trebuie să aibă posibilitatea de a face economii și că dacă ele au un *surplus*, un *excedent*, acesta nu poate proveni decît dintr-o eroare, dintr-o neorînduială în economia socială” (l.c.p. 274).

În sprijinul tezei sale, Ganilh citează următorul pasaj din Quesnay :

„Dacă clasa sterilă face economii pentru a-și spori numerarul... munca ei și cîștigurile ei vor scădea în aceeași proporție și ea va decade” („*Physiocratie*”, p. 321).

Dobitocul ! El nu l-a înțeles pe Quesnay.

D-l Ganilh pune cheia de boltă cu următoarea frază :

„Cu cît sînt mai mari” (les salaires), „cu atît este mai mic venitul societății” (muncitorii sînt baza societății, dar nu fac parte din societate), „iar toată arta guvernelor trebuie să fie orientată spre scăderea masei [salarilor] (l.c.p. 24, t. II)... „O sarcină... demnă de secolul luminat în care trăim” (t. II, p. 24).

În ceea ce privește munca productivă și neproductivă, mai este necesară o succintă analiză a lui *Lauderdale* (după aceasta plati-tudinile lui Brougham nu mai merită să fie luate în seamă) (Ferrier ?), *Tocqueville*, *Storch*, *Senior* și *Rossi*.

[9.] *Schimb de venit și schimb de capital*

{ A se distinge : 1) partea din venit care se transformă în capital nou, adică partea din profit care se capitalizează singură din nou. Această parte aici este omisă complet. Ea face parte din

¹⁾ — economii în ceea ce privește salariul sclavului. — *Nota trad.*

secțiunea privitoare la acumulare. 2) Venitul care se schimbă pe capitalul consumat în producție, astfel încît prin acest schimb nu se formează capital nou, ci se înlocuiește capitalul vechi, pe scurt vechiul capital este conservat. Prin urmare, în studiul de față, partea din venit care se transformă în capital nou poate fi considerată egală cu zero, lucrurile fiind considerate ca și cum orice venit ar acoperi fie un venit, fie un capital consumat.

Întreaga masă a produsului anual se împarte, așadar, în două : o parte este consumată ca venit, cealaltă înlocuiește în natura capitalul constant consumat.

[a] *Schimb de venit pe venit*

Venitul se schimbă contra venit atunci cînd, de pildă, producătorii de pînză schimbă o parte mai mică sau mai mare din acea parte a produsului lor, pînză, care reprezintă profiturile și salariile lor, veniturile lor, pe cereale, care reprezintă o parte din profiturile și /380/ din salariile agriculturului. Așadar, în acest caz pînză se schimbă pe cereale, se schimbă două mărfuri care intră în consumul individual, prin urmare un venit sub formă de pînză se schimbă pe un venit sub formă de cereale. Aici nu există nici o dificultate. Dacă produsele destinate consumului sînt produse în cantități corespunzătoare nevoilor, dacă, prin urmare, și masele corespunzătoare de muncă socială necesare pentru producerea lor sînt repartizate proporțional { ceea ce, firește, nu se întîmplă niciodată cu precizie ; întotdeauna există devieri, disproporții care ca atare sînt corectate, dar în așa fel încît neîncetata mișcare de corectare presupune ea însăși o permanentă disproporție } , atunci venitul există, de exemplu, sub formă de pînză, exact în cantitatea în care este cerut ca obiect de consum, adică în cantitatea în care este înlocuit prin obiectele de consum ale altor producători. Ceea ce producătorul de pînză consumă sub formă de cereale etc., țăranul etc. consumă sub formă de pînză. Așadar, acea parte din produs care reprezintă venitul, parte pe care el o schimbă pe alte mărfuri (obiecte de consum), este primită în schimb ca obiect de consum de către producătorii acestor alte mărfuri. Ceea ce consumă el sub forma produsului altora, alții consumă sub forma produsului său.

În treacăt remarcăm următoarele : faptul că pentru un produs nu se cheltuiește mai mult timp de muncă decît cel socialmente necesar, adică mai mult timp decît este nevoie în medie pentru producerea acestei mărfi, este rezultatul producției capitaliste, care chiar reduce mereu minimumul timpului de muncă necesar. Dar pen-

tru a face acest lucru ea trebuie să producă în permanență pe scară tot mai mare.

Dacă 1 cot de pînză costă numai o oră, și deci acesta este timpul de muncă necesar pe care trebuie să-l cheltuiască societatea pentru a-și satisface nevoia de 1 cot de pînză, aceasta nu înseamnă că dacă se produc 12 000 000 de coți, așadar dacă sînt folosite 12 000 000 de ore de muncă sau, ceea ce este același lucru, 1 000 000 de zile de muncă, dacă sînt deci folosiți 1 000 000 de muncitori, societatea trebuie „în mod necesar” să cheltuiască pentru țesutul pînzei tocmai această parte din timpul ei de muncă. Dacă timpul de muncă necesar este dat, adică dacă se știe că o anumită cantitate de pînză poate fi produsă într-o zi, întrebarea este cîte zile de acestea trebuie cheltuite pentru producția de pînză. Timpul de muncă cheltuit pentru suma totală a unor anumite produse în decurs de un an, de pildă, este egal cu o anumită cantitate din această valoare de întrebuițare, de pildă 1 cot de pînză (să zicem că această cantitate este egală cu o zi de muncă), înmulțit cu numărul zilelor de muncă cheltuite în general. Cuantumul total al timpului de muncă cheltuit într-o anumită ramură de producție poate fi sub sau peste proporția justă față de timpul de muncă total socialmente disponibil, deși fiecare parte alicotă din produs nu conține decît timpul de muncă necesar pentru producerea ei sau deși fiecare parte alicotă din timpul de muncă cheltuit a fost necesară pentru a crea partea alicotă corespunzătoare din produsul total.

Din acest punct de vedere, timpul de muncă necesar capătă un alt sens. Întrebarea este în ce cantități se repartizează între diferitele sfere de producție timpul de muncă necesar. Concurența reglează permanent această repartizare, după cum tot ea o nesocotește în mod permanent. Dacă într-o ramură de producție s-a cheltuit o cantitate prea mare de timp de muncă social, echivalentul poate fi plătit ca și cum ar fi fost cheltuită o cantitate corespunzătoare. Produsul total, adică valoarea produsului total, este, prin urmare, egal, atunci, nu cu timpul de muncă cuprins în el, ci cu timpul de muncă ce ar fi fost cheltuit proporțional dacă produsul total din această sferă s-ar fi aflat în cantitate corespunzătoare față de producția din celelalte sfere. Dar, în măsura în care prețul produsului total din sfera respectivă scade sub valoarea sa, scade și prețul fiecărei părți alicote a acestuia. Dacă s-au produs 6 000 de coți de pînză, în loc de 4 000, și dacă valoarea celor 6 000 de coți este de 12 000 de șilingi, ei vor fi vînduți cu 8 000 de șilingi. Prețul fiecărui cot va fi de $1\frac{1}{3}$ șilingi, în loc de 2, adică cu $\frac{1}{3}$ sub valoarea lui. Este deci ca și cînd pentru producerea unui cot de pînză s-ar

fi cheltuit cu $\frac{1}{3}$ mai mult timp de muncă decît era necesar. Marfa avînd valoare de întrebuiţare, scăderea preţului sub valoarea ei dovedeşte astfel că, deşi fiecare parte a produsului nu a costat decît timpul de muncă socialmente necesar { aici presupunem că condiţiile de producţie rămîn neschimbate }, în această ramură s-a cheltuit o masă totală de muncă socială mai mare decît cea necesară.

Cu totul altceva este scăderea valorii relative a mărfii ca urmare a unei schimbări survenite în condiţiile de producţie /381/. Bucata de pînză aflată pe piaţă costă 2 şilingi, care reprezintă, să zicem, o zi de muncă. Dar ea poate fi reprodusă zilnic cu 1 şiling. Deoarece valoarea este determinată de timpul de muncă socialmente necesar, şi nu de timpul de muncă de care are nevoie cutare sau cutare producător, ziua de care a avut nevoie producătorul pentru a produce un cot de pînză este egală numai cu jumătate din ziua socialmente determinată. Scăderea preţului cotului său de pînză de la 2 şilingi la 1 şiling, adică scăderea preţului acestui cot de pînză sub valoarea care l-a costat pe producător, arată numai că a intervenit o schimbare în condiţiile de producţie, adică arată că s-a schimbat timpul de muncă necesar. Dacă, pe de altă parte, cheltuielile de producţie ale pînzei rămîn neschimbate, dar în acelaşi timp cresc cheltuielile de producţie ale tuturor celorlalte articole, cu excepţia aurului, adică a materialului banilor, sau numai cheltuielile de producţie ale anumitor articole, de pildă ale grîului, aramei etc., pe scurt ale articolelor care nu intră în componenţa pînzei, atunci 1 cot de pînză va fi, ca şi înainte = 2 şilingi. Preţul lui nu ar scădea, dar ar scădea valoarea lui relativă, exprimată în grîu, aramă etc.

În ceea ce priveşte partea de venit dintr-o ramură de producţie (care produce obiecte de consum) care este consumată sub forma venitului unei alte ramuri de producţie, se poate afirma că cererea este egală cu propria ei ofertă (în măsura în care se produce *proporţional*). Este ca şi cînd fiecare ramură de producţie ar consuma singură această parte din venitul ei. Aici nu avem decît o metamorfoză formală a mărfii : $M - B - M'$. Pînză — bani — grîu.

Ambele mărfuri care fac obiectul schimbului reprezintă aici doar o parte din munca nouă adăugată în cursul anului. În primul rînd este clar că acest schimb — în care fiecare dintre cei doi producători consumă în marfa celuilalt o parte din produsul său care reprezintă venit — are loc doar în ramurile de producţie care produc obiecte de consum, adică obiecte care intră direct în consumul individual şi în care, prin urmare, venitul poate fi cheltuit ca venit. În al doilea rînd este tot atît de clar că numai pentru *această parte*

a schimbului de produse este just că oferta producătorului este egală cu cererea de alte persoane pe care el vrea să le consume. Aici este vorba de fapt numai de un schimb de mărfuri simplu. În loc să-și producă singur mijloacele de subzistență, el produce mijloace de subzistență pentru altul, care, la rîndul lui, produce mijloace de subzistență pentru el. Aici nu intervine nici un raport între venit și capital. Venitul sub forma unor obiecte de consum se schimbă pe venitul sub forma altor obiecte de consum, adică de fapt obiecte de consum se schimbă pe obiecte de consum. Procesul lor de schimb nu este determinat de faptul că ambele sînt venituri, ci de faptul că ambele sînt obiecte de consum. Faptul că din punctul de vedere al formei ele reprezintă venit nu are aici nici o importanță. Este adevărat că acest fapt se manifestă în valoarea de întrebuințare a mărfurilor care se schimbă reciproc, ambele intrînd în consumul individual, ceea ce iarăși nu înseamnă altceva decît că o parte din obiectele de consum se schimbă pe o altă parte din obiectele de consum.

Forma venit poate să se manifeste sau să apară pe primul plan numai acolo unde i se opune forma capital. Dar chiar și în acest caz este greșită afirmația lui Say⁸⁰ și a altor economiști vulgari că dacă A nu-și poate vinde pînza, adică partea din pînză pe care el vrea s-o consume ca venit, sau o poate vinde numai sub prețul ei, aceasta se datorește faptului că B, C etc. au produs prea puțin grîu, carne etc. Acest lucru se poate datoră faptului că aceste mărfuri nu au fost produse în cantități suficiente. Dar se poate datoră și faptului că A a produs prea multă pînză ; căci, chiar dacă am presupune că B, C. etc. au destul grîu etc. pentru a cumpăra de la A toată pînza, nu e mai puțin adevărat că ei nu o cumpără pentru simplul motiv că ei *consumă* numai o anumită cantitate de pînză. Sau acest lucru se poate întîmpla și din cauză că A a produs o cantitate de pînză care depășește partea din venit care în genere poate să fie cheltuită pentru îmbrăcăminte, adică din cauză că, în genere, fiecare poate cheltui ca venit numai o anumită parte din produsul său, în timp ce producția de pînză a lui A presupune un venit mai mare decît cel existent în general. Acolo însă unde nu este vorba decît de schimbul unui venit pe un alt venit, este ridicol să se presupună că obiectul cererii îl formează nu valoarea de întrebuințare a produsului, ci cantitatea acestei valori de întrebuințare, adică să se uite din nou că în acest schimb este vorba numai de satisfacerea unor trebuințe, și nu de cantitate, ca în cazul valorii de schimb.

Dar fiecare preferă să aibă o cantitate cît mai mare dintr-un produs, și nu o cantitate cît mai mică. Dacă acest considerent trebuie să rezolve dificultatea, atunci este /382/ cu totul inexplicabil

de ce producătorul de pînză, în loc să schimbe pînza pe alte obiecte de consum și să le depoziteze en masse, nu recurge la un proces mai simplu : consumarea unei părți din venitul său sub forma excedentului de pînză. De ce își transformă el în genere venitul din forma pînză în alte forme ? Pentru că el nu are nevoie numai de pînză, ci și de alte produse. De ce consumă el numai o anumită parte din pînza produsă ? Pentru că numai o parte cantitativ determinată din această pînză are pentru el valoare de întrebuintare. Dar aceiași lucru este valabil și pentru B, C etc. Dacă B vinde vin, C cărți și D oglinzi, s-ar putea ca fiecare dintre ei să prefere să-și consume surplusul de venit sub forma propriului său produs, adică sub formă de vin, cărți, oglinzi, și nu sub formă de pînză. Așadar, nu se poate spune că, dacă A nu poate transforma deloc (sau nu poate transforma la valoarea respectivă) în vin, cărți și oglinzi venitul existent sub formă de pînză, aceasta înseamnă în mod absolut necesar că s-a produs prea puțin vin, cărți sau oglinzi. Dar este ridicol ca acest schimb al unui venit pe un alt venit, care nu este decît un moment al schimbului de mărfuri, să fie prezentat ca schimb de mărfuri în ansamblu.

Așadar, am repartizat o parte din produs. O parte din obiectele de consum se schimbă între producătorii acestor obiecte de consum. Fiecare își consumă o parte din venit (profit și salariu) nu sub forma produsului propriu, ci sub forma produsului altuia, și el poate să facă acest lucru numai în măsura în care și celălalt consumă în locul produsului propriu destinat consumului un produs destinat consumului care aparține altuia. Este ca și cînd fiecare ar fi consumat acea parte din produsul propriu destinat consumului care reprezintă venitul său venit.

În ceea ce privește restul produselor, aici intervin relații mai complexe, și abia aici mărfurile destinate schimbului stau față în față ca venit și capital, deci nu numai ca venit.

[b) *Schimb de venit pe capital*]

În primul rînd trebuie să se facă următoarea distincție. În toate ramurile de producție, o parte din produsul total reprezintă venit, muncă adăugată (în cursul anului), profit și salariu. { Renta, dobinda etc. sînt părți din profit ; venitul unui conțopist reprezintă o parte din profit și din salariu ; venitul celorlalți muncitori neproductivi este partea din profit și din salariu pe care ei o cumpără în schimbul muncii lor neproductive ; acesta nu sporește deci produsul existent sub formă de profit și salariu, ci determină doar cît din produs consumă muncitorii neproductivi și cît consumă munci-

torii și capitaliștii. } Dar numai în unele sfere de producție partea din produs care reprezintă venitul poate să devină direct, în natura, o parte componentă a venitului sau poate, în virtutea *valorii sale de întrebuințare*, să fie consumată ca venit. Toate produsele care reprezintă *numai* mijloace de producție pot fi consumate ca venit nu în natura, în forma lor nemijlocită, ci numai ca *valoare*. Dar această valoare trebuie să fie consumată în ramurile de producție care produc obiecte destinate consumului nemijlocit. O parte din mijloacele de producție pot fi obiecte destinate consumului nemijlocit, într-un fel sau altul, în funcție de întrebuințarea ce li se dă, de pildă calul, căruța etc. O parte din obiectele destinate consumului nemijlocit pot fi mijloace de producție, ca, de pildă, cerealele pentru producția de spirt, grâul ca sămînță etc. Aproape toate obiectele destinate consumului pot intra din nou în procesul de producție ca deșeuri, de pildă zdrențele în producția de hirtie. Dar nimeni nu produce pînza pentru ca, sub formă de zdrențe, ea să devină materie primă pentru fabricarea hirtiei. Pînza capătă această formă numai după ce produsul țesătoriei a intrat ca atare în consum. Abia ca deșeu al acestui consum, ca reziduu și ca produs al procesului de consum, ea poate să intre într-o altă sferă de producție ca mijloc de producție. Prin urmare, acest caz nu-și are locul aici.

Așadar, există produse a căror parte alicotă care reprezintă venit poate fi consumată de propriii lor producători ca valoare, dar nu ca valoare de întrebuințare (așa încît, pentru a consuma partea din produsele lor, de pildă din mașini, care reprezintă salariul și profitul, acești producători trebuie s-o vîndă, deoarece mașinile nu le pot satisface nemijlocit nevoile individuale). Aceste produse nu pot fi consumate nici de producătorii altor produse, nu pot intra în consumul lor individual, nu pot figura deci printre produsele pe care ei își cheltuiesc venitul, deoarece aceasta este în contradicție cu valoarea de întrebuințare a mărfurilor respective, care prin însăși natura ei *exclude* consumul individual. Prin urmare, producătorii acestor produse care nu sînt destinate consumului pot consuma numai *valoarea de schimb* a produselor respective, adică ei trebuie să le transforme în prealabil în bani pentru a retransforma apoi acești bani în mărfuri destinate consumului. Dar /383/ cui vînd ei aceste produse? Producătorilor altor produse care nu sînt destinate consumului individual? În acest caz, ei nu ar obține decît un alt produs care nu este destinat consumului în locul celui pe care îl aveau. Dar noi am presupus că această parte a produselor constituie venitul lor, că ei vînd produsele pentru a consuma valoarea lor sub formă de obiecte destinate consumului. Ei le pot vinde deci numai producătorilor de produse destinate consumului individual.

Această parte a schimbului de mărfuri reprezintă schimbul capitalului unuia pe venitul altuia și al venitului unuia pe capitalul altuia. Numai o parte din produsul total al producătorului de obiecte destinate consumului reprezintă venit; cealaltă parte reprezintă capital constant. Pe aceasta din urmă el nu poate nici s-o consume singur, nici s-o schimbe pe produsele destinate consumului ale altor producători. El nu poate nici să consume în natura valoarea de întrebuințare a acestei părți a produsului său, nici să consume valoarea ei, schimbând-o pe alte obiecte destinate consumului. Dimpotrivă, el trebuie s-o retransforme în elementele naturale ale capitalului său constant. El trebuie să consume în mod *industrial* această parte din produsul său, adică s-o consume ca mijloc de producție. Dar, prin valoarea lui de întrebuințare, produsul său poate să intre numai în consumul individual; de aceea, producătorul acestui produs nu poate să-l retransforme în natura în propriile sale elemente de producție. Natura valorii de întrebuințare a acestui produs exclude *consumul industrial*. De aceea, producătorul acestui produs poate să consume în mod industrial numai valoarea lui, [vinzându-l] producătorilor elementelor de producție ale acestui produs menționate mai sus. Această parte a produsului său el nu poate nici s-o consume în natura, nici să-i consume valoarea schimbându-l pe alte produse destinate consumului individual. Așa cum această parte a produsului său nu poate intra în propriul său venit, tot așa ea nu poate fi înlocuită nici din venitul producătorilor altor produse destinate consumului individual, căci acest lucru ar fi posibil numai în cazul în care el ar schimba produsul său pe produsul lor, adică dacă *ar consuma* valoarea produsului său, ceea ce nu se poate întâmpla. Deoarece însă această parte a produsului său, ca, de altfel, și partea pe care el o consumă ca venit, poate fi consumată, dată fiind valoarea ei de întrebuințare, numai ca venit, trebuie să intre în consumul individual și nu poate înlocui capitalul constant; ea trebuie să intre în venitul producătorilor de produse ce nu sînt destinate consumului și trebuie să fie schimbată pe acea parte din produsele lor a căror valoare ei pot s-o consume sau care reprezintă venitul lor.

Dacă privim acest schimb din punctul de vedere al fiecăruia dintre participanții la schimb, atunci pentru A, producătorul obiectelor destinate consumului, acest schimb reprezintă transformarea capitalului în capital. Prin acest schimb, producătorul A transformă din nou o parte din produsul său total, egală cu valoarea capitalului constant cuprins în produs în forma naturală în care ea poate funcționa ca capital constant. Prin valoarea ei, această parte nu reprezintă, atît înainte cît și după schimb, decît capital constant. Dimpot-

trivă, pentru B, producătorul produsului ce nu este destinat consumului, schimbul nu reprezintă decît transformarea venitului dintr-o formă într-alta. Acea parte din produsul său total care constituie venitul, adică partea din produsul total care reprezintă munca nou adăugată în această sferă de producție (muncă necesară și supramuncă), producătorul B o transformă pentru prima oară aici în forma naturală în care o poate consuma ca venit. Atît înainte cît și după schimb, această parte din produs nu reprezintă, ca valoare, decît venitul său.

Considerînd acest raport din punctul de vedere al ambelor părți, vedem că A își schimbă capitalul constant pe venitul lui B, iar B își schimbă venitul pe capitalul constant al lui A. Venitul lui B înlocuiește capitalul constant al lui A, iar capitalul constant al lui A înlocuiește venitul lui B.

În procesul schimbului { facem abstracție de scopurile urmărite de participanții la schimb } stau față în față numai mărfuri și are loc un simplu schimb de mărfuri, care se raportează unele la altele numai ca mărfuri și cărora determinările „venit” și „capital” le sînt indiferente. Numai caracterul diferit al *valorii de întrebuințare* a acestor mărfuri arată că unele sînt destinate exclusiv consumului industrial, iar altele exclusiv consumului individual și pot intra în el. Utilitatea practică diferită a diferitelor valori de întrebuințare ale diferitelor mărfuri ține însă de domeniul consumului și nu are nici o legătură cu procesul schimbului lor ca mărfuri. Cu totul altfel stau lucrurile atunci cînd capitalul capitalistului se transformă în salariu, iar munca se transformă în capital. Aici mărfurile apar față în față nu ca simple mărfuri, ci capitalul apare în calitate de capital. În schimbul analizat de noi mai sus, vînzătorul și cumpărătorul stau față în față numai ca vînzător și ca cumpărător, numai ca simpli posesori de mărfuri.

Mai departe e clar: orice produs destinat exclusiv consumului individual sau orice produs care intră în consumul individual, în măsura în care intră în acest consum, poate fi schimbat numai pe venit. Faptul că nu poate fi consumat industrial înseamnă tocmai că nu poate fi consumat decît ca venit, adică numai individual. } Așa cum am remarcat mai sus, aici facem abstracție de transformarea profitului în capital. }

Să presupunem că A este producătorul unui produs destinat exclusiv consumului individual, avînd un venit = $\frac{1}{3}$ din produsul său total și un capital constant = $\frac{2}{3}$. Conform ipotezei noastre, prima treime o consumă el, indiferent dacă $\frac{1}{384}$ o consumă, integral sau parțial, în natura sau dacă nu o consumă deloc în natura și consumă valoarea ei sub forma altor articole de consum; în

acest din urmă caz, vânzătorii acestor articole de consum consumă propriul lor venit sub forma produsului lui A. Prin urmare, partea din produsele destinate consumului care reprezintă venitul producătorilor acestor obiecte este consumată de ei fie direct, fie indirect, printr-un schimb reciproc de produse de care au nevoie pentru consum. În ceea ce privește această parte, are loc, așadar, *schimbul unui venit pe un alt venit*. Este ca și cum A ar fi reprezentantul producătorilor tuturor obiectelor destinate consumului. $\frac{1}{3}$ din masa totală a acestor produse, adică partea alicotă care reprezintă venitul lui, este consumată de el. Dar această parte reprezintă exact cantitatea de muncă pe care categoria A a adăugat-o în cursul anului la capitalul ei constant, cantitate care este egală cu suma totală a salariilor și a profiturilor produse de categoria A în cursul anului.

Celelalte $\frac{2}{3}$ din produsul total al categoriei A sînt egale cu valoarea capitalului constant; ele trebuie să fie deci înlocuite cu produsul muncii anuale a categoriei B, care furnizează produse destinate nu consumului individual, ci consumului industrial, produse care intră în procesul de producție numai ca mijloace de producție. Întrucît însă aceste $\frac{2}{3}$ din produsul total A, ca și prima lui treime, trebuie să intre în consumul individual, ele sînt schimbate de către producătorii din categoria B pe acea parte din produsul lor care reprezintă venitul lor. Categoria A a schimbat deci partea constantă a produsului ei total pe produse care au forma naturală inițială a acestei părți constante, a retransformat-o în produsele nou create ale categoriei B, iar categoria B a plătit numai cu acea parte din produsul ei care reprezintă venitul ei, dar pe care ea nu poate s-o consume sub forma produselor categoriei A. De fapt, ea a plătit deci cu munca ei nou adăugată, reprezentată în întregime în acea parte a produsului B care se schimbă cu ultimele $\frac{2}{3}$ ale produsului A. În felul acesta, produsul total A se schimbă pe venit sau intră în întregime în consumul individual. Pe de altă parte (considerăm egală cu zero transformarea venitului în capital întrucît, conform ipotezei noastre, ea nu este luată în discuție aici), *întregul venit* al societății se cheltuiește pe produsul A; căci producătorii din categoria A își consumă venitul sub forma produsului A și tot astfel procedează și producătorii din categoria B. Alte categorii în afară de acestea nu mai există.

Produsul total A este consumat, deși $\frac{2}{3}$ din el reprezintă capital constant și nu pot fi consumate de producătorii din categoria A, ci trebuie să fie retransformate în forma naturală a elementelor de producție ale acestui produs. Produsul total A este egal cu venitul total al societății. Venitul total al societății reprezintă însă

suma timpului de muncă pe care societatea a adăugat-o în cursul anului la capitalul constant existent. Așadar, cu toate că produsul total A constă numai din $\frac{1}{3}$ muncă nou adăugată și $\frac{2}{3}$ muncă trecută care urmează să fie înlocuită, el poate fi cumpărat totuși în întregime cu munca nou adăugată, deoarece $\frac{2}{3}$ din această muncă totală anuală trebuie să fie consumate nu sub forma produselor proprii, ci sub forma produselor A. Produsul A este înlocuit de muncă nou adăugată care depășește cu $\frac{2}{3}$ munca nou adăugată cuprinsă în el, pentru că aceste $\frac{2}{3}$ reprezintă munca nou adăugată în B, iar B poate să consume aceste $\frac{2}{3}$ numai individual, sub forma produselor A, după cum A poate să consume aceleași $\frac{2}{3}$ numai industrial, sub forma produselor B. Așadar, produsul total A poate fi consumat în întregime ca venit și în același timp capitalul său constant poate fi înlocuit. Sau, mai precis, produsul total A este consumat în întregime ca venit numai datorită faptului că $\frac{2}{3}$ din el sînt înlocuite de producătorii de capital constant, care nu pot consuma în natura acea parte a produsului lor care reprezintă venitul, ci trebuie s-o consume sub forma produselor A, adică schimbînd-o pe $\frac{2}{3}$ din A.

În felul acesta am repartizat și ultimele $\frac{2}{3}$ din A.

Este limpede că nu se schimbă nimic dacă există o a treia categorie, categoria C, ale cărei produse pot fi destinate atît consumului industrial cît și celui individual, ca, de pildă, seara, care poate fi consumată de oameni sau de vite, care poate fi folosită fie ca sămînță, fie pentru fabricarea pîinii, precum și căruțele, caii, vitele etc. În măsura în care aceste produse intră în consumul individual, ele trebuie să fie consumate, direct sau indirect, ca venit de către propriii lor producători sau (direct sau indirect) de către producătorii acelei părți a capitalului constant care este cuprinsă în ele. În acest caz, ele aparțin, așadar, categoriei A. În măsura în care nu intră în consumul individual, ele aparțin categoriei B.

Procesul acestui al doilea fel de schimb, în care nu se schimbă un venit pe un alt venit, ci capital pe un venit, și în care întregul capital constant trebuie să se reducă în cele din urmă la venit, adică la muncă nou adăugată, poate fi prezentat în două feluri. Să presupunem că produsul categoriei A este, de exemplu, pînză. Cele $\frac{2}{3}$ pînză, egale cu capitalul constant din A (sau valoarea lor), plătesc fire, mașini, materiale auxiliare. Dar fabricantul de fire și fabricantul de mașini /385/ pot consuma din acest produs numai o cantitate care reprezintă propriul lor venit. Cu cele $\frac{2}{3}$ ale produsului său, fabricantul de pînză plătește prețul integral al firelor și al mașinilor. În felul acesta, el a înlocuit filatorului și construc-

torului de mașini întregul lor produs care a intrat în calitate de capital constant în pînză. Dar acest produs total al filatorului și al constructorului de mașini este el însuși egal cu capitalul constant plus venitul, adică este egal cu suma următoarelor două părți : partea care reprezintă munca adăugată de filator și de constructorul de mașini, plus o altă parte care reprezintă valoarea propriilor lor mijloace de producție, adică pentru filator : valoarea inului, a uleiului, a mașinilor, a cărbunelui etc., iar pentru constructorul de mașini : valoarea cărbunelui, a fierului, a mașinilor etc. În felul acesta, $\frac{2}{3}$ din pînză, egale cu capitalul constant din A, au înlocuit produsul total al filatorului și al constructorului de mașini, capitalul lor constant plus munca adăugată de ei, capitalul lor plus venitul lor. Dar filatorul și constructorul de mașini pot consuma sub forma produselor A numai venitul lor. După ce din cele $\frac{2}{3}$ A se scade partea egală cu venitul lor, cu restul ei plătesc materiile prime și mașinile. Noi presupunem însă că producătorii acestor materii prime și mașini nu trebuie să înlocuiască nici un capital constant. Din produsul lor poate să intre în produsul A, deci și în produsele care constituie mijloacele de producție ale lui A, numai atît cît poate să plătească A. Dar cu cele $\frac{2}{3}$ din produsul său A poate să plătească numai atît cît B poate să cumpere cu venitul său, adică atît cît venit, cîtă muncă nou adăugată se află în produsul schimbat de B. Dacă producătorii ultimelor elemente de producție din A ar trebui să vîndă filatorului (și constructorului de mașini) o cantitate din produsul lor care ar reprezenta o parte din propriul lor capital constant, adică ar reprezenta mai mult decît munca adăugată de ei la capitalul lor constant, ei nu ar putea accepta ca plată produsul A, deoarece ei nu ar putea să consume o parte din acest produs. Prin urmare, aici avem cazul contrar.

Să mergem acum în sens invers. Să presupunem că întreaga cantitate de pînză = 12 zile. Produsul cultivatorului de in, al fabricantului de produse feroase etc. = 4 zile ; acest produs este vîndut filatorului și constructorului de mașini, care îi adaugă 4 zile ; la rîndul lor, aceștia îl vînd țesătorului, care adaugă și el 4 zile. O treime din produsul său țesătorul poate s-o consume el însuși ; 8 zile îi înlocuiesc capitalul constant și plătesc produsul filatorului și al constructorului de mașini ; din cele 8 zile, aceștia din urmă pot consuma 4, iar cu celelate 4 îl plătesc pe cultivatorul de in etc. și își înlocuiesc în felul acesta capitalul constant ; cu ultimele 4 zile, materializate în pînză, cultivatorul de in, producătorul de produse feroase trebuie să-și înlocuiască numai munca lor.

Deși, în toate cele trei cazuri, venitul este presupus a fi la fel de mare, adică = 4 zile, el intră în proporții diferite în produsele celor trei clase de producători care participă la producerea produsului A. Venitul țesătorului reprezintă $\frac{1}{3}$ din produs (adică $\frac{1}{3}$ din 12), al filatorului și al constructorului de mașini reprezintă jumătate din produs ($\frac{1}{2}$ din 8), al cultivatorului de in este egal cu produsul lui, adică egal cu 4 zile. În raport cu produsul total, venitul acestor producători este absolut același: el este egal cu $\frac{1}{3}$ din 12, deci cu 4 zile. Dar la țesător munca nou adăugată de filator, de constructorul de mașini și de cultivatorul de in apare ca capital constant. La filator și la constructorul de mașini, munca nou adăugată de ei înșiși și de cultivatorul de in apare ca produs total, iar timpul de muncă al cultivatorului de in apare ca capital constant. La cultivatorul de in, această aparență a capitalului constant încetează. De aceea, filatorul, de pildă, poate să folosească mașini, capital constant, în general, în aceeași proporție ca și țesătorul. De pildă, în proporție de $\frac{1}{3}$ [$:\frac{2}{3}$]. Dar, în primul rînd, suma (suma totală) a capitalului utilizat în filatură trebuie să fie mai mică decît suma capitalului investit în țesătorie, deoarece în țesătorie intră în calitate de capital constant întregul produs al filaturii. În al doilea rînd, dacă și la filator proporția va fi aceeași: $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$, atunci capitalul constant al acestuia va fi egal cu $\frac{16}{3}$, iar munca adăugată va fi egală cu $\frac{8}{3}$; capitalul constant va fi egal cu $5\frac{1}{3}$ zile de muncă, iar munca adăugată va fi egală cu $2\frac{2}{3}$ zile de muncă. În acest caz, ramura care îi furnizează inul etc. va conține relativ mai multe zile de muncă. De aceea, în loc de 4 zile, el va trebui să plătească aici pentru timpul de muncă nou adăugat $5\frac{1}{3}$ zile.

Se înțelege de la sine că prin muncă nouă trebuie să fie înlocuită numai acea parte a capitalului constant al categoriei A care intră la A în procesul de valorificare, adică partea care este consumată în procesul muncii din categoria A. În procesul de valorificare intră în întregime materia primă, materialele auxiliare și uzura capitalului fix. Restul capitalului fix nu intră în acest proces și de aceea nici nu trebuie înlocuit.

O mare parte din capitalul constant existent — mărimea acestei părți este determinată de raportul dintre capitalul fix și capitalul total — nu trebuie deci să fie înlocuită anual prin muncă nouă. De aceea, masa [valorii capitalului fix care este înlocuită anual], deși poate fi mare (în cifre absolute), nu este totuși mare în raport cu produsul total (anual). *Toată această parte a capitalului constant din categoriile A și B, care participă la determinarea ratei profitului (plusvaloarea fiind dată), nu intră ca element determinant în repro-*

ducția curentă a capitalului fix. Cu cît această parte este mai mare în raport cu capitalul total, cu cît în producție se folosește pe scară mai largă capitalul fix existent, cu atît va fi mai mare *masa efectivă a reproducției* destinată înlocuirii capitalului fix uzat, dar, în comparație cu capitalul total, masa acestei reproducții poate fi relativ mică.

Să presupunem că timpul (*mediu*) de reproducție a tuturor felurilor de capital fix este de 10 ani. /386/ Să admitem că diversele feluri de capital fix se rotesc în 20, 17, 15, 12, 11, 10, 8, 6, 4, 3, 2, 1, $\frac{4}{6}$ și $\frac{2}{6}$ ani (în total 14 feluri) ; capitalul fix ar face deci în medie o rotație la 10 ani ⁸¹.

Prin urmare, în medie, capitalul ar urma să fie înlocuit în 10 ani. Dacă întregul capital fix reprezintă $\frac{1}{10}$ din capitalul total, înseamnă $\frac{1}{10}$ din capitalul fix care trebuie să fie înlocuită anual nu reprezintă decît $\frac{1}{100}$ din capitalul total.

Dacă capitalul fix reprezintă $\frac{1}{3}$ din capitalul total, trebuie să se înlocuiască anual $\frac{1}{30}$ din capitalul total.

Să comparăm însă acum capitaluri fixe cu perioade de reproducție diferite, de pildă un capital fix care se reproduce în 20 de ani și unul care se reproduce în numai $\frac{1}{3}$ de ani.

Din capitalul fix care se reproduce în 20 de ani, trebuie să se înlocuiască anual numai $\frac{1}{20}$. De aceea, dacă el constituie $\frac{1}{2}$ din capitalul total, trebuie să se înlocuiască anual numai $\frac{1}{40}$ din capitalul total, iar dacă constituie chiar $\frac{4}{5}$ din capitalul total trebuie să se înlocuiască anual numai $\frac{4}{100} = \frac{1}{25}$ din capitalul total. Dimpotrivă, dacă capitalul fix care se reproduce în $\frac{2}{6}$ de an, adică se rotește de 3 ori într-un an, constituie numai $\frac{1}{10}$ de capital, atunci capitalul fix trebuie înlocuit de 3 ori pe an, ceea ce înseamnă că trebuie să se înlocuiască anual $\frac{3}{10}$, adică aproape $\frac{1}{3}$ din capitalul total. În medie, cu cît este mai mare capitalul fix în raport cu capitalul total, cu atît este mai mare timpul său de reproducție *relativ* (nu absolut), iar cu cît el este mai mic, cu atît este mai mic timpul său de reproducție *relativ*. În producția manuală, unealta reprezintă o parte mult mai mică din capital decît mașina în producția mecanizată. Dar unealta se uzează mult mai repede decît mașina.

Deși odată cu creșterea mărimii absolute a capitalului fix crește mărimea absolută a reproducției lui — sau uzura lui —, în majoritatea cazurilor mărimea relativă a reproducției lui scade deoarece timpul de rotație a capitalului fix, durata existenței lui, crește în majoritatea cazurilor proporțional cu mărimea lui. Aceasta dovedește, între altele, că masa de muncă ce reproduce mașinile sau capitalul fix nu este cîtuși de puțin proporțională cu munca ce a produs inițial aceste mașini (condițiile producției rămînînd aceleași),

deoarece trebuie să se înlocuiască numai uzura anuală. Dacă productivitatea muncii crește, fapt permanent în această ramură, se micșorează și mai mult cantitatea de muncă necesară pentru reproducerea acestei părți a capitalului constant. Este adevărat că aici trebuie incluse și mijloacele de consum zilnice ale mașinii (care însă nu au o legătură directă cu munca cheltuită în construcția de mașini propriu-zisă). Dar mașina care nu consumă decît cărbune și ceva ulei sau se ține un regim mult mai sever decît muncitorul, nu numai decît muncitorul pe care îl înlocuiește, ci și decît muncitorul care o construiește.

[c] *Schimb de capital pe capital*]

Am repartizat, așadar, produsul întregii categorii A și o parte din produsul categoriei B. Produsul A este consumat în întregime : $\frac{1}{3}$ de propriii săi producători și $\frac{2}{3}$ de producătorii din categoria B, care nu pot consuma propriul lor venit sub forma propriului lor produs. Cele $\frac{2}{3}$ A, sub a căror formă producătorii B consumă cea parte din valoarea produsului lor care reprezintă venitul, înlocuiesc în același timp producătorilor A, în natura, capitalul constant, adică le furnizează mărfurile pe care aceștia le consumă industrial. Dar prin însuși faptul că produsul A este consumat în întregime și că $\frac{2}{3}$ A sînt înlocuite de produsul B ca capital constant, se dispune și de întreaga parte a produsului, care reprezintă munca nou adăugată în cursul anului. Această muncă nu poate cumpăra deci o altă parte din produsul total. Într-adevăr, întreaga muncă adăugată în cursul anului (facem abstracție de capitalizarea profitului) este egală cu munca cuprinsă în A. Căci $\frac{1}{3}$ A, care este consumată de propriii săi producători, reprezintă munca nou adăugată de ei în cursul anului la cele $\frac{2}{3}$ A, care formează capitalul constant al categoriei A. În afară de munca pe care ei o consumă sub forma propriului lor produs, ei nu au efectuat nici o altă muncă. Celelalte $\frac{2}{3}$ A, care sînt înlocuite de produsul categoriei B și consumate de producătorii din această categorie, reprezintă întregul timp de muncă pe care producătorii B l-au adăugat propriului lor capital constant. Ei nu au adăugat mai multă muncă și de aceea nu au ce să /387/ consume în plus.

Ca valoare de întrebuințare, produsul A reprezintă întreaga parte din produsul total anual care intră anual în consumul individual. Ca valoare de schimb, el reprezintă cantitatea totală a muncii nou adăugate de producători în cursul anului.

Ne rămîne însă ca rest o a treia parte din produsul total, ale cărei părți componente nu pot reprezenta, în procesul lor de schimb,

nici schimb de venit pe un alt venit, nici schimb de capital pe venit sau de venit pe capital. Este acea parte din produsele B care reprezintă capitalul constant al categoriei B. Această parte nu intră în venitul categoriei B și de aceea nu poate fi înlocuită prin produsul A sau schimbată pe acest produs; ca atare, nu poate nici să intre ca parte componentă în capitalul constant al categoriei A. Această parte este consumată de asemenea, este consumată industrial, în măsura în care intră nu numai în procesul de muncă, ci și în procesul de valorificare al categoriei B. Această parte trebuie să fie deci înlocuită, ca și toate celelalte părți ale produsului total, *în proporția în care ea este parte componentă a produsului total*, și anume trebuie să fie înlocuită în natura prin produse noi de același fel. Pe de altă parte, ea nu este înlocuită prin nici o muncă nouă. Căci cantitatea totală a muncii nou adăugate este egală cu timpul de muncă cuprins în A și înlocuit în întregime numai datorită faptului că B își consumă venitul sub forma celor $\frac{2}{3}$ A, furnizând categoriei A, în cadrul schimbului, mijloacele de producție care au fost consumate în general în categoria A și care trebuie să fie înlocuite. Căci prima treime din A, care este consumată de propriii ei producători, constă, ca valoare de schimb, numai din munca nouă adăugată de aceștia și nu cuprinde deloc capital constant.

Să analizăm acum acest rest.

El se compune în primul rînd din capitalul constant care intră în materiile prime, în al doilea rînd din capitalul constant care intră în procesul formării capitalului fix și în al treilea rînd din capitalul constant care intră în materialele auxiliare.

În primul rînd, materiile prime. Capitalul lor constant se reduce, în primul rînd, la capital fix: mașini, unelte de muncă, clădiri și la materialele auxiliare care sînt mijloace de consum pentru mașinile folosite. În ceea ce privește partea materiilor prime destinată nemijlocit consumului (vite, grîu, struguri etc.), această dificultate nu apare. Din acest punct de vedere, materiile prime aparțin categoriei A. Partea de capital constant pe care o conțin intră în cele $\frac{2}{3}$ din partea constantă a categoriei A care se schimbă ca capital pe produse care nu sînt destinate consumului din categoria B sau sub a căror formă B își consumă venitul. Acest lucru este valabil în general și pentru materiile prime care nu sînt destinate consumului, în măsura în care acestea intră în natura chiar în produsul destinat consumului, indiferent de fazele pe care le-ar parcurge în cursul diferitelor procese de producție. Partea din care este transformată în fire și apoi în pînză intră în întregime în produsul destinat consumului.

Dar o parte din aceste *materii prime vegetale*, ca lemnul, inul, cînepa, pielea etc., intră în parte direct în elementele componente ale capitalului fix propriu-zis, iar în parte în materialele auxiliare ale acestuia din urmă. De exemplu, sub formă de ulei, seu etc.

În al doilea rînd însă, semințele. Substanțele vegetale și cele animale se reproduc singure. Vegetare și generare. Prin semințe trebuie să înțelegem semințele ca atare, apoi furajele care, sub formă de bălegar, sînt redat solului, animalele de reproducție etc. Această mare parte din produsul anual, sau din partea constantă a produsului anual, își servește sieși, în mod nemijlocit, ca substanță de regenerare, se reproduce pe sine însăși.

Materiile prime nevegetale. Metale, pietre etc. Valoarea lor constă numai din două părți, deoarece aici nu mai figurează semințele, care reprezintă materia primă în agricultură. Valoarea acestor materii prime constă numai din munca adăugată și din mașinile consumate (inclusiv mijloacele de consum ale mașinilor). Așadar, în afară de partea din produs care reprezintă munca nou adăugată și care intră deci în schimbul dintre B și cele $\frac{2}{3}$ A, trebuie să fie înlocuite doar uzura capitalului fix și mijloacele lui de consum (ulei, cărbune etc). Dar aceste materii prime constituie principala componentă a capitalului constant — capitalul fix (mașini, unelte de muncă, clădiri etc.). De aceea, ele își înlocuiesc capitalul lor constant în natura prin intermediul schimbului [de capital pe capital].

/388/ *În al doilea rînd, capitalul fix (mașini, clădiri, unelte de muncă, diferite recipiente).*

Capitalul lor constant este format : 1) din materiile lor prime, metale, pietre, materii prime vegetale, ca : lemn, curele, frînghii etc. Dar, dacă aceste materii prime constituie materialul lor prim (al mașinilor, al clădirilor etc.), acestea din urmă, intră, ca unelte de muncă, în procesul de obținere a acestui material prim. Ele se înlocuiesc deci în natura. Producătorul de fier trebuie să înlocuiască mașina, constructorul de mașini fierul. În cariera de piatră se uzează mașina, iar în clădirea fabricii se uzează piatra de construcție etc. 2) *Uzura mașinilor constructoare de mașini*, care trebuie să fie, de asemenea, înlocuite în cursul unei anumite perioade printr-un produs nou de același fel. Dar produsul de același fel poate, firește, să se înlocuiască pe sine. 3) *Mijloacele de consum ale mașinii* (matières instrumentales¹⁾). Mașinile consumă cărbune, dar cărbunele consumă mașini etc. Sub formă de recipiente, țevi, tuburi etc., diferite mașini intră în producția mijloacelor de consum ale mașinilor, ca, de pildă, în producția de seu, săpun, gaz (de iluminat). Prin

¹⁾ — materiale auxiliare. — *Nota trad.*

urmare, și aici produsele fiecăreia din aceste sfere intră alternativ în capitalul constant al alteia, și de aceea se înlocuiesc reciproc în natura.

Dacă vitele de muncă sînt considerate mașini, atunci aici trebuie să se înlocuiască furajul și, uneori, grajdul (clădirea). Dar dacă furajul intră în producția animalelor, și animalele intră în producția furajelor.

În al treilea rînd, matières instrumentales. Unele dintre ele, de pildă uleiul, săpunul, seul, gazul de iluminat etc., au nevoie de materii prime. Pe de altă parte, sub formă de îngrășăminte etc., ele intră parțial din nou în procesul de formare a acestor materii prime. Cărbunele este necesar pentru obținerea gazului de iluminat, care, la rîndul lui, este folosit în producția de cărbune etc. Alte *matières instrumentales* constau numai din muncă nou adăugată și capital fix (mașini, recipiente etc.). Cărbunele trebuie să înlocuiască uzura mașinii cu abur folosite la extracția sa. Dar mașina cu abur consumă cărbune. Cărbunele intră în mijloacele de producție ale cărbunelui. Prin urmare, aici el se înlocuiește pe sine în natura. Transportul lui pe calea ferată intră în cheltuielile de producție ale cărbunelui, dar, la rîndul lui, cărbunele intră în cheltuielile de producție ale locomotivei.

Ulterior va trebui adăugat cîte ceva în special despre fabricile de produse chimice, care furnizează plus ou moins matières instrumentales¹⁾, materii prime pentru recipiente (de pildă sticlă, porțelan), precum și articole care intră direct în consum.

Toate substanțele colorante sînt materiale auxiliare. Ele intră însă în produs nu numai ca valoare, așa cum, de pildă, cărbunele întrebunțat în fabrică intră în țesătura de bumbac, ci se reproduc în forma produsului (în culoarea lui).

Materialele auxiliare sînt sau mijloace de consum ale mașinilor — în acest caz servesc fie ca combustibil pentru motor etc., fie ca mijloc folosit pentru a reduce frecarea mașinii etc. — de pildă seul, săpunul, uleiul etc. —, fie ca materiale auxiliare la construcții, cum ar fi cimentul etc. Sau servesc ca materiale auxiliare pentru desfășurarea proceselor de producție, ca, de pildă, iluminatul, încălzitul etc. (în acest caz, ele sînt materiale auxiliare necesare muncitorilor pentru a putea lucra).

Sau sînt *materiale auxiliare* care intră în procesul de formare a materiilor prime, ca îngrășămintele de tot felul și toate produsele chimice care sînt absorbite de materiile prime.

¹⁾ — într-o măsură mai mare sau mai mică materiale auxiliare. — *Nota trad.*

Sau sînt *materiale auxiliare* care intră în produsul finit : coloranți, lacuri etc.

În concluzie : A își înlocuiește capitalul constant, care reprezintă $\frac{2}{3}$ din produs, prin schimb cu acea parte a produselor B care nu este destinată consumului individual, care reprezintă venitul categoriei B, adică munca adăugată în cursul anului în categoria B. Dar A nu înlocuiește capitalul constant din categoria B. La rîndul ei, categoria B trebuie să înlocuiască în natura acest capital constant prin noi produse de același fel. Dar nu mai are timp de muncă pentru a le înlocui. Tot timpul de muncă nou adăugat de ea formează venitul ei și este reprezentat deci prin acea parte din produsul B care intră în calitate de capital constant în A. Cum este înlocuit deci capitalul constant din B ?

În parte, prin *reproducție proprie* (vegetală sau animală), cum se întîmplă în întreaga agricultură și în creșterea vitelor ; în parte, printr-un *schimb în natura* între părțile unui capital constant și părțile altui capital constant, schimb în care produsul dintr-o sferă intră ca materie primă sau ca mijloc de producție în altă sferă și invers ; aici, prin urmare, produsele diferitelor sfere de producție, /389/ diferitele feluri de capital constant intră reciproc, în natura, unele în altele ca condiții de producție.

Producătorii de produse care nu sînt destinate consumului individual sînt producători de capital constant pentru producătorii de produse destinate consumului individual. În același timp însă, produsele lor le servesc alternativ ca elemente sau factori ai propriului lor capital constant. Aceasta înseamnă că alternativ ei își consumă produsele *industrial*.

Întregul produs A este consumat. Prin urmare este consumat și întregul capital constant cuprins în el. $\frac{1}{3}$ A consumă producătorii din categoria A, iar $\frac{2}{3}$ A consumă producătorii produselor B care nu sînt destinate consumului individual. Capitalul constant din A este înlocuit prin produsele din B care constituie venitul categoriei B. Aceasta este de fapt singura parte de capital constant înlocuită prin *muncă nou adăugată* și este înlocuită prin această muncă deoarece cantitatea de produse B care reprezintă munca nou adăugată în categoria B nu este consumată de B, ci, dimpotrivă, este consumată industrial de categoria A, în timp ce B consumă individual cele $\frac{2}{3}$ A.

Să presupunem că A = 3 zile de muncă ; conform ipotezei noastre, capitalul constant respectiv = 2 zile de muncă. B înlocuiește $\frac{2}{3}$ din produsul A, ceea ce înseamnă că furnizează produse care nu sînt destinate consumului individual = 2 zile de muncă. S-au consumat deci 3 zile de muncă și mai rămîn 2 zile. Cu alte cuvinte,

cele 2 zile de muncă trecută din A sînt înlocuite cu 2 zile de muncă nou adăugată în B, dar numai pentru că cele 2 zile de muncă nou adăugată din B se consumă, ca valoare, în produse A, și nu în produse B.

Capitalul constant din B, în măsura în care a intrat în produsul total B, trebuie să fie, de asemenea, înlocuit *in natura* prin noi produse de același fel, adică prin produse necesare consumului *industrial* al lui B. Dar el este înlocuit nu prin timp de muncă *nou*, deși este înlocuit prin *produsele* timpului de muncă nou cheltuit în cursul anului.

<Să presupunem că în produsul total B întregul capital constant reprezintă $\frac{2}{3}$. În acest caz, dacă munca nou adăugată (egală cu suma salariului și a profitului) este egală cu 1>, munca trecută, care i-a servit ca material al muncii și ca mijloc de muncă, va fi egală cu 2. Cum va fi înlocuit acest 2? Raportul dintre capitalul constant și capitalul variabil poate fi extrem de diferit în cadrul diferitelor sfere de producție din B. Dar, conform ipotezei noastre, raportul mediu este $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$ sau 1 : 2. Fiecare producător din categoria B are acum $\frac{2}{3}$ din produsul său : cărbune, fier, in, mașini, vite, grîu etc. (și anume partea din vite și grîu care nu intră în consumul individual), ale căror elemente de producție trebuie înlocuite sau readuse la forma naturală a elementelor lor de producție. La rîndul lor însă, toate aceste produse reintră în consumul industrial. Grîul (ca sămînță) este în același timp propria sa materie primă, o parte din șeptel înlocuiește vitele consumate, adică se înlocuiește pe sine însuși. Așadar, în aceste sfere de producție ale categoriei B (agricultura și creșterea vitelor), o parte din produsul lor va înlocui, sub propria formă naturală, propriul capital constant. O parte din acest produs nu intră deci în circulație <în orice caz nu trebuie să intre neapărat în circulație și poate să intre numai formal>. Alte produse din această categorie, ca, de pildă, inul, cînepa etc. cărbunele, fierul, lemnul, mașina, intră în parte ca mijloace de producție în propria lor producție, asemenea semînței în agricultură; astfel, cărbunele intră în extracția de cărbune, mașinile în producția de mașini. O parte din produsul care constă din mașini și cărbune, și anume o parte din acea parte a acestui produs care reprezintă capitalul său constant, se înlocuiește deci pe ea însăși și nu face decît să-și schimbe locul în procesul de producție. Ea încetează să mai fie produs și devine propriul său mijloc de producție.

Alte părți din acest produs și din alte produse intră reciproc una într-alta ca elemente ale producției; mașina în fier și lemn, lemnul și fierul în mașină, uleiul în mașină, iar mașina în ulei, cărbunele în fier, fierul (ca șine etc.) în cărbune etc. Prin urmare,

în măsura în care cele $\frac{2}{3}$ din aceste produse B nu se înlocuiesc pe ele însele, adică nu intră din nou în propria lor producție în forma lor naturală — în așa fel încît o parte din B să fie consumată nemijlocit industrial de către propriii ei producători, după cum o parte din A este consumată nemijlocit individual de către propriii ei producători —, produsele producătorilor din B se înlocuiesc reciproc ca mijloace de producție. Produsul lui a intră în consumul industrial al lui b și produsul lui b în consumul industrial al lui a ; sau, pe o cale ocolită, produsul lui a în consumul industrial al lui b, produsul lui b în consumul industrial al lui c, iar produsul lui c în consumul industrial al lui a. În felul acesta, ceea ce se consumă într-una dintre sferile de producție ale categoriei B ca capital constant se produce din nou în altă sferă, iar ceea ce se consumă în aceasta din urmă se produce în cea dintii. Ceea ce a trecut într-o sferă din forma mașină și cărbune în forma fier a trecut în altă sferă din forma fier și cărbune în forma mașină etc.

/390/ Capitalul constant din B trebuie înlocuit în forma lui naturală. Dacă analizăm produsul total al categoriei B, observăm că el reprezintă tocmai întregul capital constant în toate formele lui naturale. În cazurile în care produsul dintr-o anumită sferă a categoriei B nu poate înlocui în natura propriul lui capital constant, vînzarea și cumpărarea, trecerea dintr-o mîină în alta face din nou ordine.

Așadar, aici are loc înlocuirea capitalului constant prin capital constant ; în măsura în care acest lucru nu se realizează nemijlocit, fără intervenția schimbului, avem *un schimb de capital pe capital*, adică, sub raportul valorii de întrebuințare, un schimb de produse care intră reciproc în procesele de producție respective, așa încît fiecare dintre aceste produse este consumat industrial de către producătorul celuilalt produs.

Această parte a capitalului nu se reduce nici la profit, nici la salariu. Ea nu conține muncă nou adăugată. Nu se schimbă pe venit. Nu este plătită nici direct, nici indirect de către consumatori. Faptul că această înlocuire reciprocă de capitaluri este sau nu mijlocită de comercianți (adică de capitaluri comerciale) nu schimbă nimic. Dar, de vreme ce aceste produse (mașini, fier, cărbune, lemn etc. care se înlocuiesc reciproc) sînt produse noi, de vreme ce sînt produse ale muncii din ultimul an — căci grîul care servește ca sămînță este tot un produs al muncii noi ca și grîul care intră în consum etc. —, cum se poate afirma că aceste produse nu conțin muncă nou adăugată ? Oare forma lor nu demonstrează tocmai contrariul ? Și dacă lucrul acesta nu se vede la grîu sau la animale, în schimb la ma-

șină, în forma ei, se vede munca ce a transformat-o din fier etc. în mașină etc.

Această problemă a fost rezolvată mai înainte ¹⁾. Nu este cazul să revenim la ea aici.

{Teza lui A. Smith potrivit căreia the trade ²⁾ între dealers ³⁾ și dealers trebuie să fie egal cu the trade între dealers și consumers (prin care trebuie să înțelegem consumatorii nemijlociți, și nu consumatorii industriali, pe care Smith îi consideră dealers) este, deci greșită. Ea se bazează pe teza lui greșită potrivit căreia întregul produs se reduce la venit, și nu înseamnă în realitate decât că partea din schimbul de mărfuri care reprezintă exchange between capital and revenue ⁴⁾ este egală cu the total exchange of commodities ⁵⁾. La fel de greșite ca și această teză sînt, prin urmare, și concluziile practice pe care Tooke le trage de aici în ceea ce privește circulația banilor (în special în ceea ce privește raportul dintre cantitatea de bani care circulă între dealers și cantitatea de bani care circulă între dealers și consumers).

Dacă admitem că ultimul dealer care se află față în față cu consumer este comerciantul care cumpără produsele A, este evident că aceste produse se cumpără de la el cu venitul din A, = $\frac{1}{3}$ A, și cu venitul din B, = $\frac{2}{3}$ A. Capitalul său comercial este înlocuit prin aceste venituri. Suma acestor venituri trebuie să-i acopere capitalul. (Profitul realizat de această canalie provine din faptul că el reține o parte din A și vinde o cantitate mai mică din A la valoarea întregului A. Nu se schimbă nimic dacă această canalie este considerată agent necesar al producției sau sibirit.) Acest exchange între dealer și consumer din A acoperă prin valoarea sa exchange dintre dealer din A, și totalitatea producătorilor din A acoperă, așadar dealings ⁶⁾ dintre acești producători.

Comerciantul cumpără pînza. Aceasta este ultima dealing dintre dealer și dealers. Țesătorul cumpără fire, mașini, cărbune etc. Aceasta este penultima dealing între dealer și dealers. Filatorul cumpără in, mașini, cărbune etc. Aceasta este antepenultima dealing între dealer și dealers. Cultivatorul de in și fabricantul de mașini cumpără mașini, fier etc. Dar dealings dintre producătorii de in, mașini, fier, cărbune, încheiate în vederea înlocuirii capitalului lor constant, și valoarea acestor dealings nu intră în dealings prin care

¹⁾ — Vezi volumul de față, p. 78—124 și 162—173. — *Nota red.*

²⁾ — comerțul. — *Nota trad.*

³⁾ — oameni de afaceri. — *Nota trad.*

⁴⁾ — schimbul dintre capital și venit. — *Nota trad.*

⁵⁾ — schimbul total de mărfuri. — *Nota trad.*

⁶⁾ — tranzacțiile. — *Nota trad.*

trece produsul A, fie în vederea schimbului de venit pe venit, fie în vederea schimbului de venit pe capital constant. Aceste dealings, care nu au loc între producătorii B și producătorii A, ci numai între producătorii B, nu trebuie să fie înlocuite vânzătorului produsului A de către cumpărătorul produsului A, după cum nici valoarea acestei părți din produsul B nu intră în valoarea produsului A. Aceste dealings necesită și ele bani, sînt și ele mijlocite de comercianți. Dar partea din circulația banilor care aparține exclusiv acestei sfere este cu totul separată de circulația banilor care are loc între dealers și consumers. }

/391/ Mai rămîn de rezolvat două chestiuni :

1. Pînă acum am considerat salariul ca venit, fără a face vreo deosebire între salariu și profit. Întrebarea e în ce măsură este important aici faptul că salariul apare și ca parte din capitalul circulant al capitalistului ?

2. Pînă acum am presupus că întregul venit este cheltuit ca venit. Trebuie să vedem și ce alteration¹⁾ intervine atunci cînd o parte din venit, o parte din profit este capitalizată. De fapt, aceasta coincide cu analiza procesului de acumulare. Dar nu sub aspectul său formal. Faptul că partea din produs care reprezintă surplus value se retransformă parțial în salariu, parțial în capital constant este destul de simplu. Aici însă trebuie cercetat cum influențează acest fapt schimbul de mărfuri în rubricile analizate mai sus, în care schimbul poate fi examinat în legătură cu purtătorii lui, și anume în rubricile : schimb de venit contra venit, schimb de venit contra capital și, în sfîrșit, schimb de capital contra capital. }

{ Acest intermezzo trebuie, prin urmare, dus pînă la capăt în această parte istorică-critică, revenind la el de la caz la caz²⁾. }

[10. *Ferrier. Caracterul protecționist al atacului îndreptat de el împotriva teoriei lui Smith cu privire la munca productivă și la acumulare. Confuzia pe care o face Smith în problema acumulării.*

Elementul vulgar din concepția lui Smith despre muncitorii productivi]

Ferrier (F.-L.-A.) (sous-inspecteur des douanes²⁾) : „Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce”, Paris, 1805. (Principală sursă a lui F. List). Acest individ este un apologet al

¹⁾ — schimbare. — *Nota trad.*

²⁾ — subinspector vamal. — *Nota trad.*

sistemului prohibitiv *bonapartist* etc. Într-adevăr, el atribuie o mare importanță guvernului (deci și funcționarilor de stat, acești muncitori neproductivi), văzînd în el un manager care intervine direct în producție. De aceea, acest vameș este foarte supărat că A. Smith include funcționarii de stat în categoria muncitorilor neproductivi.

„Principiile stabilite de Smith în ceea ce privește economiile pe care trebuie să le facă națiunile au la bază deosebirea dintre munca productivă și cea neproductivă...”

{ căci el vrea ca o parte cît mai mare din produs să fie cheltuită ca capital, adică să fie schimbată pe muncă productivă, și o parte cît mai mică să fie cheltuită ca venit, adică să fie schimbată pe muncă neproductivă }.

„Această deosebire este, în fond, greșită. Nu există muncă neproductivă” (p. 141). „Prin urmare, o națiune poate fi econoamă sau risipitoare, dar economia sau risipa se manifestă numai în relațiile cu alte popoare și din acest punct de vedere trebuia tratată problema” (l.c. p. 143).

Vom compara cele de mai sus cu considerațiile lui A. Smith care l-au îngrozit pe Ferrier.

„Națiunile — spune Ferrier — fac economii, dar nu de felul aceluia despre care vorbește Smith. Economii își găsesc expresia în hotărîrea de a nu cumpăra din străinătate mai multe produse decît pot fi plătite cu produse proprii. Uneori ele își găsesc expresia în hotărîrea de a renunța complet la produsele străine” (l.c. p. 174, 175).

{ A. Smith spune b. I, ch. VI (t. I, éd. Garn[ier], p. 103, 109), la sfîrșitul acestui capitol, care tratează „des parties constituantes du prix des marchandises” ¹⁾ :

„După cum într-o țară civilizată sînt puține mărfuri a căror valoare de schimb rezultă numai din muncă, renta și profitul contribuînd într-o mare măsură la valoarea de schimb a celor mai multe mărfuri, tot așa, produsul anual al muncii din acea țară va fi suficient ca să cumpere sau să dispună de o cantitate mult mai mare de muncă decît aceea întrebuițată în producerea, pregătirea și aducerea acestui produs pe piață. Dacă societatea ar întrebuița toată munca pe care o poate cumpăra anual — cum cantitatea de muncă ar crește din ce în ce în fiecare an —, produsul fiecărui an următor ar fi de o valoare mult mai mare decît acela din anul precedent. Dar nu există nici o țară în care întregul produs anual să fie întrebuițat la întreținerea celor activi. Pretutindeni cei inactivi consumă o mare parte din el; și în funcție de diferitele proporții în care produsul este împărțit anual între aceste două categorii sociale valoarea lui obișnuită sau medie va trebui, anual, să crească sau să se micșoreze, sau să rămînă aceeași de la un an la altul”. [Versiunea românească, vol. I, p. 40.]

¹⁾ — despre părțile componente ale prețului mărfii. — Nota trad.

În acest pasaj, în care Smith încearcă de fapt să dezlege enigma acumulării, există o serie întreagă de confuzii.

În primul rând, regăsim aici premisa greșită că „la valeur échangeable” du produit annuel du travail, deci și „*le produit annuel du travail*”¹⁾, se reduce la salaires și profits (inclusiv rentes). Nu ne mai oprim la această absurditate. Remarcăm doar următoarele: masa produsului anual, sau a fondurilor, a stocurilor de mărfuri care constituie produsul anual al muncii, [trebuie] să stea în mare parte /392/, în natura, din mărfuri care pot intra numai în capitalul constant numai ca elemente ale acestuia {materii prime, sămînță, mașini etc.}, adică pot fi consumate *numai* industrial. Însăși *valoarea de întrebuințare* a acestor mărfuri (și ele constituie cea mai mare parte a mărfurilor care intră în capitalul constant) arată că ele nu pot servi consumului individual și, prin urmare, venitul — salariu, profit sau rentă — nu poate fi cheltuit pe ele. Este adevărat că o parte din materiile prime (în măsura în care nu este necesară în reproducția acestor materii prime sau nu intră în capitalul fix ca materie instrumentale sau ca parte componentă directă) capătă ulterior o formă în care poate fi consumată, dar aceasta numai datorită muncii din anul în curs. Ca produs al muncii anului trecut, nici chiar aceste materii prime nu constituie parte din venit. Venit poate fi numai partea din produs destinată consumului și care poate fi consumată, poate intra în consumul individual. Dar chiar și o parte din produsul destinat consumului nu poate fi consumată fără a face imposibilă reproducția. Așadar, chiar și din mărfurile destinate consumului se scade o parte care trebuie să fie *consumată industrial*, adică o parte care trebuie să servească ca material de muncă, sămînță etc., și nu ca mijloc de subzistență fie pentru muncitori, fie pentru capitaliști. Prin urmare, această parte a produsului trebuie de la bun început scăzută din calculul lui A. Smith sau, mai bine zis, adăugată la acest calcul. Dacă *productivitatea muncii* rămîne *aceeași*, rămîne în fiecare an *aceeași* și partea din *produs* care nu se descompune în venituri; în cazul în care, productivitatea muncii rămînînd *aceeași*, în producție se folosește, ca și înainte, *aceeași* cantitate de timp de muncă.

Dacă presupunem că anual se cheltuiește o *cantitate mai mare* de muncă decît înainte, trebuie să vedem ce se întîmplă cu capitalul constant. Un lucru e cert: pentru a folosi o cantitate mai mare de muncă, nu este suficient să fie disponibilă o *cantitate mai mare de muncă* și să se plătească o *cantitate mai mare*, adică să se chel-

¹⁾ — „valoarea de schimb” a produsului anual al muncii, deci și „*produsul anual al muncii*”. — *Nota trad.*

tuiască mai mult pentru salarii, ci trebuie să existe și mijloacele de muncă — materia primă și capitalul fix — care să absoarbă această cantitate mai mare de muncă. Acest punct mai trebuie analizat după ce vor fi lămurite punctele pe care le analizează A. Smith.

Să revenim la prima lui frază :

„După cum într-o țară civilizată sînt puține mărfuri a căror valoare de schimb rezultă numai din muncă, renta și profitul contribuind într-o mare măsură la valoarea de schimb a celor mai multe mărfuri, tot așa produsul anual al muncii din acea țară va fi suficient ca să cumpere sau să dispună de o cantitate mult mai mare de muncă decît aceea întrebuițată în producerea, pregătirea și aducerea acestui produs pe piață” (cu alte cuvinte : pour le produire¹⁾).

Este evident că aici au fost amestecate, puse laolaltă lucruri diferite. <În valeur échangeable²⁾ a produsului anual total nu intră numai munca vie, munca vie folosită în cursul acestui an, ci și muncă trecută, produs al muncii anilor trecuți. Nu numai munca în formă vie, ci și munca în formă materializată.> Valeur échangeable a produsului este egală cu suma timpului de muncă pe care o conține, din care o parte constă din muncă vie și o parte din muncă materializată.

<Să presupunem că raportul dintre ele este de $\frac{1}{3} : \frac{2}{3}$, [sau] 1:2. Atunci valoarea întregului produs = 3, din care 2 este timp de muncă materializat și 1 timp de muncă viu. Valoarea întregului produs poate deci să cumpere mai multă muncă vie decît este cuprinsă în el dacă pornim de la premisa că munca materializată și munca vie se schimbă ca echivalente, că o anumită cantitate de muncă materializată dispune doar de o cantitate egală de muncă vie.> Produsul = 3 zile de muncă, munca vie cuprinsă în el = 1 zi de muncă. O zi de muncă vie a fost suficientă pentru a produce produsul (în realitate numai pentru a da elementelor lui ultima formă). Dar în el sînt cuprinse 3 zile de muncă. Prin urmare, dacă ar fi schimbat în întregime pe timp de muncă viu, dacă ar fi folosit numai „pour acheter et commander” des quantités de travail actuel³⁾, el ar putea să cumpere, să dispună de 3 zile de muncă.

Este însă evident că nu acesta este sensul cuvintelor lui A. Smith; dealtfel, pentru el aceasta ar fi fost chiar o premisă cu totul inutilă. El a vrut să spună că o mare parte din valeur échangeable a produsului nu se descompune (sau un alt cuvînt pe care îl folosește greșit ca urmare a confuziei la care m-am referit mai

¹⁾ — pentru a-l produce. — Nota trad.

²⁾ — valoarea de schimb. — Nota trad.

³⁾ — pentru a cumpăra și a dispune de cantități de muncă vie. — Nota trad.

sus¹⁾) în salarii, ci în profit și rentă, sau, cum vom spune pentru simplificare, în profituri. Cu alte cuvinte, partea din valoarea produsului care este egală cu cantitatea de muncă adăugată în cursul ultimului an — adică, de fapt, partea din produs care reprezintă, în sensul propriu al cuvintului, produsul muncii din ultimul an — îi plătește, în primul rînd, pe muncitori și, în al doilea rînd, intră în venitul, în fondul de consum al capitalistului. Toată această parte a produsului total procède du travail²⁾ și numai din muncă; dar ea constă din muncă plătită și muncă neplătită. Salariile sînt egale cu suma muncii plătite, profiturile /393/ sînt egale cu suma muncii neplătite. Prin urmare, dacă tot acest produs ar fi cheltuit pe salarii, el ar putea, firește, să pună în mișcare o cantitate mai mare de muncă decît cea al cărei produs este el; măsura în care produsul poate pune în mișcare mai mult timp de muncă decît conține el depinde întru totul de raportul în care ziua de muncă se împarte în timp de muncă plătit și timp de muncă neplătit.

Să presupunem că avem un raport în care muncitorul produce sau reproduce salariul său în 6 ore, deci într-o jumătate de zi. Celelalte 6 ore, sau cealaltă jumătate din ziua de muncă, reprezintă supramuncă. Prin urmare, dintr-un produs care conține 100 de zile de muncă [muncă nou adăugată] = 50 l. st. (dacă ziua de muncă = 10 șilingi, 100 de zile de muncă = 1 000 de șilingi = 50 l. st.), 25 l. st. ar fi pentru salariu și 25 l. st. pentru profit (rentă). Cu cele 25 l. st., reprezentînd 50 de zile de muncă, ar putea fi plătiți 100 de muncitori, care ar fi muncit gratuit, adică pentru patroni, jumătate din timpul lor de muncă. Aceasta înseamnă că, dacă întregul produs (al celor 100 de zile de muncă) ar fi cheltuit pentru salarii, cu cele 50 l. st. s-ar putea pune în mișcare 200 de muncitori și fiecare ar primi, ca și înainte, un salariu de 5 șilingi, sau jumătate din produsul muncii sale. Produsul acestor muncitori ar reprezenta 100 l. st. (și anume 200 de zile de muncă = 2 000 de șilingi, adică 100 l. st.), cu care s-ar putea pune în mișcare 400 de muncitori (fiecare muncitor primește 5 șilingi, 400 de muncitori primesc 2 000 de șilingi), al căror produs = 200 l. st. etc.

În felul acesta susține A. Smith că „produit annuel du travail”³⁾ va fi întotdeauna suficient pour acheter et commander une quantité de travail beaucoup plus grande⁴⁾ decît cea cheltuită pentru producerea produsului. (Dacă muncitorului i s-ar plăti în-

¹⁾ — Vezi volumul de față, p. 67—69. — *Nota red.*

²⁾ — provine din muncă. — *Nota trad.*

³⁾ — „produsul anual al muncii”. — *Nota trad.*

⁴⁾ — pentru a cumpăra și a dispune de o cantitate de muncă mult mai mare. — *Nota trad.*

tregul produs al muncii sale, adică dacă pentru 100 de zile de muncă i s-ar plăti 50 l. st., cele 50 l. st. ar putea să pună în mișcare tot numai 100 de zile de muncă.) În continuare Smith spune :

„Dacă societatea ar întrebuița toată munca pe care o poate cumpăra anual — cum cantitatea de muncă ar crește din ce în ce în fiecare an —, produsul fiecărui an următor ar fi de o valoare mult mai mare decât acela din anul precedent”.

O parte din acest produs este însă consumată de proprietarii profitului și ai rentei, iar o parte de către cei din preajma lor. De aceea, partea din produs care poate să fie din nou investită în muncă (productivă) este determinată de partea din produs pe care capitaliștii, rentierii și cei din preajma lor (care sînt în același timp *travailleurs improductifs* ¹⁾) nu o consumă.

Dar în felul acesta există totuși întotdeauna un nou fonds (un nou fonds de salaires ²⁾) pentru a pune în mișcare în anul în curs, cu produsul muncii anului trecut, un număr mai mare de muncitori. Și, întrucît valoarea produsului anual este determinată de cantitatea de timp de muncă cheltuit, valoarea produsului anual va crește în fiecare an.

Ar fi, desigur, inutil să ai fonduri pentru „*acheter et commander*” une „*quantité de travail beaucoup plus grande*” decât în anul precedent dacă pe piață nu ar exista une plus grande quantité de travail ³⁾. Ce folos că am bani mai mulți pentru cumpărarea unei mărfi dacă pe piață marfa respectivă nu există în cantitate mai mare. Să presupunem că din cele 50 l. st. se ia o sumă de bani care ar pune în mișcare în loc de 100 de muncitori (care au primit 25 l. st.), ca în primul caz, nu 200, ci numai 150 de muncitori, în timp ce capitaliștii ar consuma 12½ l. st., în loc de 25 l. st. În acest caz, cei 150 de muncitori (care primesc 37½ l. st.) ar presta 150 de zile de muncă, ceea ce reprezintă 1 500 de șilingi, sau 75 l. st. Dar dacă disponibili ar continua să fie numai 100 de muncitori, acești 100 ar primi un salariu de 37½ l. st. în loc de 25 l. st., cît au primit pînă acum, deși produsul lor ar reprezenta, ca și pînă acum, numai 50 l. st. Așadar, venitul capitalistului ar scădea de la 25 la 12½ l. st. pentru că salariul ar crește cu 50%. Dar A. Smith știe că această cantitate sporită de muncă va putea fi găsită. În parte datorită creșterii anuale a populației (creștere care, după părerea lui Smith, are ca premisă vechiul salariu), în parte datorită existenței pauperilor șomeri, a muncitorilor șomeri parțiali etc.

¹⁾ — muncitori neproductivi. — *Nota trad.*

²⁾ — fond de salarii. — *Nota trad.*

³⁾ — o cantitate de muncă mai mare. — *Nota trad.*

De asemenea datorită masei de muncitori neproductivi, din care o parte, grație unei alte folosiri a plusprodusului, pot fi transformați în muncitori *productivi*. În sfârșit, aceeași masă de muncitori poate furniza o *cantitate mai mare* de muncă. Că plătesc 125 de muncitori, în loc de 100, sau că cei 100 de muncitori lucrează zilnic 15 ore, în loc de 12, would be quite the same thing ¹⁾.

Dealtfel, ideea lui A. Smith că odată cu creșterea capitalului productiv, sau cu creșterea acelei părți a produsului anual care este destinată reproducției, trebuie să crească și *munca folosită* (munca vie, partea de capital cheltuită pentru salarii) este o eroare strâns legată de ideea că întregul produs se descompune în venituri.

[394] Așadar, el afirmă, în primul rînd, că există un fond de mijloace de subzistență destinate consumului care în anul respectiv poate „să cumpere și să dispună” de o cantitate mai mare de muncă decît în anul precedent. Există mai multă muncă și în același timp mai multe mijloace de subzistență pentru această muncă. Rămîne de văzut cum poate fi realizată această additional quantity of labour ²⁾. }

Dacă A. Smith ar fi urmat pe deplin conștient și consecvent analiza plusvalorii, care în fond există la el și potrivit căreia plusvaloarea se creează numai în schimbul de capital pe muncă salariată, el ar fi constatat că productivă este numai acea muncă care se schimbă pe capital, și în nici un caz munca care se schimbă pe venit ca atare. Pentru ca venitul să poată fi schimbat pe muncă productivă, el trebuie să fie mai întîi transformat în capital.

Intrucît însă Smith pornește și de la ideea tradițională unilaterală potrivit căreia productivă este munca care în genere produce în mod direct avuție materială și combină cu această idee distincția pe care o face el în măsura în care aceasta din urmă se bazează pe schimbul dintre capital și muncă sau pe schimbul dintre venit și muncă, el poate să ajungă la următoarea definiție: munca schimbată pe capital este întotdeauna productivă (creează întotdeauna avuție materială etc.). Munca schimbată pe venit poate să fie productivă sau neproductivă, dar cel care cheltuiește venit preferă să pună în mișcare muncă direct neproductivă, și nu muncă productivă. Aici se vede cum, prin confundarea celor două distincții, A. Smith atenuază mult și aplatizează principala distincție dintre acestea.

¹⁾ — este unul și același lucru. — *Nota trad.*

²⁾ — cantitate adițională de muncă. — *Nota trad.*

O dovadă că A. Smith nu reduce în întregime fixarea muncii la o fixare pur exterioară este următorul citat, în care, printre diferitele părți componente ale capitalului fix, sînt enumerate :

„4. Capacitățile dobîndite și folositoare ale tuturor locuitorilor sau membrilor societății. Dobîndirea de asemenea facultăți — prin susținerea celui ce le dobîndește în timpul educației, studiului sau uceniciei — necesită întotdeauna o cheltuială efectivă, care e un capital fix, realizat cu alte cuvinte în persoana sa. Aceste facultăți, după cum fac parte din averea lui, fac tot atît parte și din aceea a societății căreia el îi aparține. Îndeminarea perfecționată a unui muncitor poate fi considerată în aceeași lumină cu o mașină sau o unealtă de muncă, ce înlesnește și scurtează munca și care, deși costă o anumită cheltuială, totuși restituie această cheltuială împreună cu un profit“ (l.c., I, II, ch. I, t. II, p. 204, 205). [Versiunea românească, vol. I, p. 187—188.]

Originea ciudată a acumulării și necesitatea ei :

„În starea primitivă a societății, în care nu există nici o diviziune a muncii, în care schimburile se fac rar și în care fiecare om se îngrijește singur de toate cele ce îi sînt trebuincioase, nu e nevoie să se acumuleze sau să se adune capital dinainte, pentru a duce mai departe economia societății“

(mai ales după ce s-a presupus qu'il n'y a pas de société¹⁾).

„Fiecare om se străduiește să-și satisfacă prin propria lui activitate trebuințele sale ocazionale, pe măsură ce ele se ivesc. Cînd e flămînd, se duce în pădure să vîneze etc.“ (l.c., t. II, p. 191, 192) (I, II, *introduction*²⁾). „Însă odată ce s-a introdus pretutindeni, diviziunea muncii, produsul muncii proprii a unui om poate să satisfacă numai o mică parte din necesitățile lui eventuale. Cea mai mare parte din acestea e satisfăcută de *produsele muncii altora*, pe care le cumpără cu ceea ce produce el, sau, ceea ce revine la același lucru, cu prețul produselor lui. Însă această *cumpărare* nu se poate face atîta timp cît produsele muncii lui personale nu sînt nu numai terminate ci și vîndute“. [Versiunea românească, vol. I, p. 183.]

(Nici în primul caz el nu putea să mănînce iepurele înainte de a-l fi ucis și nu putea să-l ucidă înainte de a fi produs clasicul „arc“ sau something similar³⁾). De aceea singurul lucru care pare să survină în plus în cazul al doilea nu este necesitatea d'un approvisionnement of any sort⁴⁾, ci „temps... de vendre le produit de son travail“⁵⁾.)

„Trebuie deci să se facă undeva o *rezervă de bunuri de diferite feluri*, suficientă ca să-l întrețină și să-l aprovizioneze cu materiale și unelte pentru munca lui, cel puțin pînă cînd aceste două lucruri se vor produce. Un țesător *nu se poate consacra în întregime meseriei lui specializate, fără ca să fie undeva dinainte*

1) — că nu există societate. — *Nota trad.*

2) — introducere. — *Nota trad.*

3) — ceva asemănător. — *Nota trad.*

4) — unei rezerve oarecare. — *Nota trad.*

5) — „timpul... pentru a vinde produsul muncii lui“. — *Nota trad.*

depozitat, *fie în posesia sa fie în a altcuiva*, un capital suficient pentru a-l întreține și a-i pune la îndemână materiale și unelte pentru munca sa, nu numai pînă cînd își termină el țesătura, dar și pînă ce o vinde. Această *acumulare* trebuie, evident, să *preceadă* timpul în care urmează să-și dedice eforturile, un timp atît de îndelungat unei activități atît de speciale... *acumularea capitalului trebuie să fie prin natura lucrurilor premergătoare diviziunii muncii*" (l.c. p. 192, 193). [Versiunea românească, vol. I, p. 183.]

(Pe de altă parte însă, potrivit celor afirmate de Smith la început, s-ar părea că *înainte* de *division of labour*¹⁾ nu există o *accumulation of capital*²⁾, iar acum el afirmă, dimpotrivă, că *înainte* de *accumulation of capital* nu există *division of labour*.) În continuare el spune :

„Deoarece acumularea capitalului trebuie să fie prin natura lucrurilor premergătoare diviziunii muncii, munca se poate subdiviza tot mai mult numai în proporție cu capitalul dinainte acumulat. *Cantitatea de materii prime, care poate fi produsă de același număr de oameni, se mărește din ce în ce mai mult, pe măsură ce se poate subdiviza munca și pe măsură ce operațiile lucrătorilor /395/ se reduc la un mare grad de simplitate, se inventează o diversitate de noi mașini, care ușurează și prescurtează aceste operații. Deci, pe măsură ce diviziunea muncii progresaază, pentru a da o ocupație constantă aceluiași număr de oameni, trebuie acumulate anticipat o rezervă egală de provizii și un stoc mai mare de materii prime și de unelte decît cele ce ar fi fost necesare într-o stare de lucruri mai rudimentară*" (l.c. p. 193, 194). „În măsura în care *acumularea de capital* e *anticipat* necesară pentru a continua această mare perfecționare a forțelor productive ale muncii, acumularea duce în mod firesc la această perfecționare. *Personna care își folosește capitalul său întreținînd munca altora*, voiește, desigur, să-l folosească în așa fel, încît să producă o cantitate cît mai mare de produse. De aceea, ea se străduiește atît să facă o repartiție de muncă cît mai nimerită între muncitorii săi cît și să le furnizeze cele mai bune mașini pe care le poate inventa sau își poate permite să le cumpere. Posibilitățile sale, în ambele privințe, sînt, în general, în raport cu mărirea capitalului său ori cu numărul de oameni pe care acesta îl poate folosi. Cantitatea de muncă deci nu numai că se mărește în fiecare țară odată cu creșterea capitalului, care o întrebunțează, dar, ca *urmare a acestei creșteri*, aceeași *cantitate de muncă produce o mai mare cantitate de produse*" (l.c. p. 194, 195). [Versiunea românească, vol. I, p. 183—184.]

A. Smith tratează obiectele din fonds de consommation³⁾ exact așa cum tratează productive and unproductive labour⁴⁾. For instance : ⁵⁾

„O casă de locuit ca atare nu contribuie cu nimic la venitul celui ce o locuiește și cu toate că, fără îndoială, lui îi este foarte folositoare, îi este ca și îmbrăcămintea și mobilierul casei, care fac parte din cheltuieli și nu din venit”

¹⁾ — diviziunea muncii. — *Nota trad.*

²⁾ — acumularea capitalului. — *Nota trad.*

³⁾ — fondul de consum. — *Nota trad.*

⁴⁾ — munca productivă și neproductivă. — *Nota trad.*

⁵⁾ — De exemplu. — *Nota trad.*

(l.c., t. II, ch. I, p. 201, 202). [Versiunea românească, vol. I, p. 186.] Dimpotrivă, în capitalul fix intră „toate clădirile de raport — care sînt mijloace aducătoare de venit nu numai proprietarilor, care le dau cu chirie, dar și persoanei care le ocupă și plătește acea chirie —, cum sînt prăvăliile, magazinele, atelierile, casele de țară cu toate acareturile necesare lor, grajdurile, hambarele etc. Acestea sînt foarte deosebite de casele de locuit. Ele sînt un fel de unelte de muncă” (l.c., t. II, ch. I, p. 203, 204). [Versiunea românească, vol. I, p. 187.]

„Toate perfecționările mecanice, care dau posibilitatea aceluiași număr de oameni să execute o egală cantitate de produse cu mașini mai simple și mai ieftine decît erau folosite obișnuit mai înainte, sînt privite ca avantajoase în orice societate. O anumită cantitate de materiale și munca unui anumit număr de oameni, care fuseseră întrebunțate mai înainte pentru a întreține mașini mai complexe și mai scumpe, pot fi apoi aplicate spre a mări cantitatea de produse pe care numai acele mașini sau altele o pot îndeplini” (l.c., t. II, ch. II, p. 216, 217). [Versiunea românească, vol. I, p. 192.]

„...Nu se scoate nici o parte a producției anuale... din venitul net al societății, în afară de aceea necesară pentru întreținerea *capitalului fix*” (l.c., t. II, ch. II, p. 218). [Versiunea românească, vol. I, p. 193.] „Orice economie deci cu întreținerea *capitalului fix*, dacă nu micșorează puterile productive ale muncii, trebuie să mărească fondul, care pune activitatea economică în mișcare și, în consecință, produsul anual al pămîntului și al muncii, venitul real al oricărei societăți” (l.c., t. II, ch. II, p. 226, 227). [Versiunea românească, vol. I, p. 195.]

Numerarul care se scurge în străinătate sub formă de bilete de bancă și în genere sub formă de bani de hîrtie, dacă este cheltuit „pe bunuri străine pentru consumul intern”, cumpără fie obiecte de lux, ca vins étrangers, soieries¹⁾ etc., pe scurt „mărfuri... care probabil sînt consumate de oameni care stau degeaba sau nu produc nimic... fie... un plus de *materiale, unelte și alimente pentru a întreține și a angaja un număr mai mare de oameni harnici, care să reproducă, cu un profit, valoarea consumului lor anual*” (l.c., t. II, ch. II, p. 231, 232). [Versiunea românească, p. 197.]

Primul mod of employment²⁾, spune Smith, sporește prodigalité³⁾, „mărește: cheltuielile și consumul, fără a mări și producția sau a stabili un fond permanent pentru suportarea acestor cheltuieli; și este din toate punctele de vedere dăunător pentru societate” (l.c., t. II, ch. II, p. 232). [Versiunea românească, vol. I, p. 197.] Dimpotrivă, „cel de-al doilea promovează munca și, deși mărește consumul societății, creează un fond permanent pentru a susține acest consum; *persoanele care consumă această cantitate adițională de mijloace de subzistență producînd din nou, cu un profit, toată valoarea consumului lor dintr-un an*” (l.c., t. II, ch. II, p. 232). [Versiunea românească, vol. I, p. 197.]

„Cantitatea de muncă productivă, pe care o poate angaja un capital, este evident egală cu numărul lucrătorilor pe care îi poate aproviziona cu materiale, unelte de lucru și o întreținere potrivită cu natura muncii” (l.c., t. II, p. 235). [Versiunea românească, vol. I, p. 198.]

/396/ În l. II, ch. III (l.c., t. II, p. 314 sqq.) :

„Muncitorii productivi și cei neproductivi, cît și cei care nu muncesc deloc, sînt toți întreținuți la fel din producția anuală a pămîntului și a muncii țării. Această producție... trebuie să aibă anumite limite. Deci, după cum într-un an o

¹⁾ — vinuri străine, mătăsurii. — *Nota trad.*

²⁾ — de întrebunțare. — *Nota trad.*

³⁾ — risipa. — *Nota trad.*

parte mai mică sau mai mare din această producție e folosită să întrețină oameni neproductivi, tot așa, mai mare într-un caz și mai mică în altul, va fi partea care va rămâne pentru oamenii productivi și, mai mare sau mai mică va fi, prin urmare, producția din anul următor...

Deși produsul total anual al pământului și al muncii din orice țară... este destinat să satisfacă în cele din urmă consumul locuitorilor și să le procure un venit, *totuși, în clipa în care el vine, sau din pământ sau din mâinile muncitorilor productivi, se împarte în mod normal în două părți. Una din ele, adesea cea mai mare, este în primul rînd destinată să reconstituie capitalul sau să reinnoiască partea de alimente, materiale și produse finite care a fost retrasă dintr-un capital; cealaltă e destinată să formeze un venit, fie posesorului acestui capital ca profit, fie vreunei alte persoane ca rentă a pământului...*

Acea parte din produsul anual al pământului și al muncii dintr-o țară, care reconstituie un capital, nu e niciodată folosită imediat pentru a întreține pe alți muncitori decît muncitorii productivi. Ea plătește numai salariile muncii productive. Acea parte care e destinată să formeze imediat un venit... poate fără deosebire întreține fie miini productive, fie neproductive...

Muncitorii neproductivi, ca și cei care nu muncesc deloc, sînt întreținuți *din venit*: fie, în primul rînd, din partea din producția anuală, destinată de la început să formeze un venit pentru cîteva persoane anumite sau ca rentă a solului, sau ca profit al capitalului; fie, în al doilea rînd, din partea care, deși inițial e menită să reconstituie un capital și să nu întrețină decît muncitorii productivi, totuși cînd ajunge în mâinile acestora, tot ceea ce trece peste nevoile lor de trai se poate întrebuința fără deosebire la întreținerea altor oameni fie că ei produc, fie că nu produc. Astfel... și simplul lucrător, dacă salariul său e mare... poate să întrețină un servitor; sau poate merge uneori la un spectacol sau la teatrul de păpuși și contribuie și el în felul acesta la întreținerea unei categorii de muncitori neproductivi; sau, în sfîrșit, poate plăti unele impozite și în felul acesta ajută la întreținerea unei alte categorii... egal de neproductivă. Totuși nici o parte din producția anuală menită la origine să înlocuiască un capital nu se îndreaptă niciodată către întreținerea muncitorilor neproductivi decît după ce a pus în mișcare toată puterea de muncă productivă, sau atîta cită a putut pune în mișcare... Muncitorul trebuie să-și fi cîștigat salariul pentru produsul făcut înainte de a putea cheltui vreo parte din el în modul arătat. De asemenea, ceea ce cheltuiește astfel nu este în general decît puțin... Renta pământului și profiturile capitalurilor sînt... pretutindeni principalele surse din care își scot întreținerea muncitorii neproductivi... Ambele aceste feluri de venit pot întreține fie muncitori productivi, fie neproductivi; ele totuși par să aibă o oarecare predilecție pentru cei din urmă...

Astfel, proporția dintre oamenii productivi și oamenii neproductivi depinde foarte mult în orice țară de proporția dintre partea producției anuale care, chiar de la ieșirea din pământ sau din mâinile lucrătorului care a produs-o, e destinată să înlocuiască un capital și partea cealaltă destinată să formeze un venit, fie ca rentă, fie ca profit. Această proporție este în țările bogate foarte diferită de cea din țările sărace". [Versiunea românească, vol. I, p. 223—224.]

[Smith] compară apoi starea de lucruri *existentă*

în „țările bogate din Europa, în care o foarte mare parte, adeseori cea mai mare, din producția pământului e menită să reconstituie capitalul fermierului bogat și independent”, cu starea de lucruri diametral opusă care a existat sub „stăpînirea feudală”, cînd „o foarte mică parte din produs era suficientă pentru a reconstitui capitalul plasat în agricultură”. [Versiunea românească, vol. I, p. 225.]

Același lucru se întâmplă în commerce și manufactures. În prezent în aceste ramuri există capitaluri mari, pe cînd înainte capitalurile erau foarte mici, dar

„trebuie să fi dat profituri foarte mari, Nicăieri dobînda nu era sub 10%, iar profiturile capitalurilor trebuie să fi fost suficiente pentru a se putea plăti o dobîndă atît de mare. Acum, în regiunile dezvoltate din Europa, dobînda nu e nicăieri mai mare de 6%, iar în cîteva din regiunile cele mai dezvoltate ea a scăzut chiar la 4, 3 și 2%. Dacă partea din venitul locuitorilor care provine din profit e întotdeauna mult mai mare în țările bogate decît în țările sărace, aceasta se întâmplă deoarece capitalul este acolo mult mai mare ; însă în raport cu capitalul profiturile sînt în general mult mai mici.

Astfel, această parte din producția anuală, care de la ieșirea din pămînt sau din mîinile muncitorilor productivi e destinată a înlocui capitalul investit, /397/ este nu numai cu mult mai mare în țările bogate decît în cele sărace, dar este într-o proporție și mai mare față de partea destinată să constituie imediat un venit, fie ca rentă, fie ca profit. Fondurile destinate pentru întreținerea unei munci productive sînt nu numai mult mai abundente în primele din aceste țări decît în celelalte, dar sînt într-o și mai mare proporție față de fondurile care, deși pot fi întrebuințate să întrețină sau muncitori productivi sau muncitori ne-productivi, au în general o predilecție pentru cei din urmă”. [I.c. p. 320, 321.] [Versiunea românească, vol. I, p. 226.]

(Smith comite greșeala de a identifica mărimea capitalului productiv cu *mărimea acelei părți a lui* destinée à fournir de la subsistance au travail productif¹⁾. Dar pe vremea lui marea industrie era abia la început.)

„Proporția dintre aceste două feluri de fonduri determină, desigur, într-o țară caracterul general al locuitorilor, cu privire la starea lor de activitate sau de inactivitate.”

Astfel, de pildă, spune el,

„în orașele comerciale și manufacturiere engleze unde clasele de jos ale populației trăiesc în special de pe urma utilizării de capital, poporul este în general harnic, sobru și prosper, ca, de exemplu, în multe orașe din Anglia și în majoritatea celor din Olanda. În orașele care se susțin în special prin reședința permanentă sau temporară a unei curți suverane și în care clasele de jos ale populației își scot și ele existența mai ales de pe urma cheltuirii de venituri, poporul este în general inactiv, imoral și sărac, așa cum e la Roma, Versailles etc...

Deci raportul capital și venit pare să determine pretutindeni raportul între activitate și inactivitate. Pretutindeni unde predomină capitalul, activitatea este mai mare ; pretutindeni unde prevalează venitul, trîndăvia este în floare. Astfel, *orice sporire sau micșorare a masei de capitaluri* tinde, firește, să sporească sau să micșoreze volumul real de activitate, numărul oamenilor productivi și, ca urmare, valoarea de schimb a producției anuale a solului și a muncii țării, avuția și

¹⁾ — destinată să furnizeze mijloace de subzistență muncii productive. — *Nota trad.*

venitul real al tuturor locuitorilor ei... Ceea ce se economisește într-un an se consumă cu aceeași regularitate ca și ceea ce se cheltuiește într-un an și aproape tot în același timp ; numai că se consumă de o altă categorie de oameni". Prima „parte din venit... este consumată de oaspeți inactivi și de servitori etc., care nu lasă în urma lor nimic în schimbul a ceea ce consumă"... A doua „de către muncitorii... care produc din nou, cu profit, valoarea consumului lor anual... Consumul este același, dar consumatorii sînt diferiți". [I.c. p. 321—328, passim.] [Versiunea românească, vol. I, p. 226—227].

De aici predicile lui Smith (mai departe, l.c., t. II, ch. III, p. 328, 329 sq.) despre *homme économe*¹⁾, care prin ale sale *épargnes annuelles*²⁾ creează un fel de atelier public pentru un *nombre additionnel des gens productifs*³⁾,

„un fond perpetuu pentru întreținerea unui număr tot atît de mare de muncitori productivi și în viitor", pe cînd risipitorul „micșorează fondurile destinate angajării de muncă productivă... Înșă, dacă această cantitate de alimente și haine consumate astfel" (ca urmare a risipei risipitorului) „de oamenii neproductivi ar fi fost repartizată oamenilor productivi, aceștia ar fi produs din nou, cu un profit în plus, valoarea întregă a consumului".

Toată această morală se încheie cu afirmația că între particulari acestea (economia și risipa) se echilibrează și că de fapt predomină „la sagesse" ⁴⁾.

„Națiunile mari nu sărăcesc niciodată prin risipă și greșita comportare a particularilor, totuși sărăcesc uneori prin risipa sau reaua comportare a guvernării. În majoritatea țărilor, totalitatea sau aproape totalitatea venitului public e întrebuințată pentru întreținerea oamenilor neproductivi. Astfel de oameni sînt cei care alcătuiesc numeroasele și strălucitele curți princiare, marile instituții bisericești, flotele și armatele, care nu produc nimic în timp de pace, iar în timp de război nu cîștigă nimic pentru a compensa cheltuielile făcute cu întreținerea lor, cel puțin atîta timp cît durează războiul. Oamenii de acest fel neproducînd nimic singuri sînt toți întreținuți din produsul muncii altora. Cînd se înmulțesc deci peste numărul necesar, ei pot consuma într-un an o parte atît de mare din acest produs că nu rămîne destul pentru întreținerea muncitorilor productivi, care vor trebui să-l producă din nou pentru anul următor." (p. 336.) [Versiunea românească, vol. I, p. 230—231.]

Ch. IV, l. II :

„Fondul destinat pentru întreținerea muncii productive mărindu-se din zi în zi, cererea de muncă devine și ea din zi în zi mai mare. Muncitorii găsesc ușor /398/ întrebuințare, iar posesorii de capitaluri găsesc cu greu muncitori spre a fi utilizați. Concurența lor face ca salariile să crească, iar profitul să scadă (l.c. p. 359). [Versiunea românească, vol. I, p. 238.]

¹⁾ — omul econom. — *Nota trad.*

²⁾ — economii anuale. — *Nota trad.*

³⁾ — număr adițional de oameni productivi. — *Nota trad.*

⁴⁾ — cumpătarea. — *Nota trad.*

În *ch. V, l. II* (p. 369 sqq., t. II), „*Des differents emplois des capitaux*”¹⁾, Smith clasifică capitalurile în funcție de cantitatea de muncă productivă pe care ele o pun în mișcare și deci în funcție de măsura în care sporesc „*valeur échangeable*” a produsului anual. În primul rînd *agricultura*. Urmează *manufactura*. Apoi *comerțul* și, în sfîrșit, *comerțul cu amănuntul*. Aceasta este ordinea în care ele mettent en activité des quantités de travail productif²⁾. Aici avem și o nouă definiție pentru *ouvriers productifs*³⁾.

„Persoanele ale căror capitaluri sînt utilizate în unul din aceste patru moduri sînt dealtfel *lucrători productivi*. Munca lor, cînd este bine condusă, se fixează și se realizează în obiectul sau în produsul destinat vînzării, și în general se adaugă la prețul acestei mărfi cel puțin valoarea întreținerii lor și a consumului personal” (l.c. p. 374). [Versiunea românească, vol. I, p. 243.]

(În general, Smith reduce productivitatea lor la faptul că pun în mișcare muncă productivă.)

Despre *fermier*, el spune :

„Dar nici un capital de o sumă egală nu pune în acțiune mai multă *muncă productivă* decît capitalul agricultorului. Nu numai muncitorii săi agricoli, ci și *vitele sale de muncă sînt și ele lucrători productivi*”. [Versiunea românească, vol. I, p. 244.]

Așadar, în cele din urmă, și *boul* este lucrător productiv.

[11. *Lauderdale. Adversar al teoriei acumulării a lui Smith și al distincției pe care o face acesta între munca productivă și munca neproductivă*]

Lauderdale (Earl of) : „*An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth etc.*”, Lond., 1804. (Traducerea franceză : *Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique etc.* par *Lagentie de Lavaisse*”, Paris 1808).

Fundamentarea apologetică a profitului făcută de *Lauderdale* urmează să fie examinată abia mai tîrziu, în secțiunea a III-a⁵³. Potrivit acestei concepții, profitul rezultă chiar din capitaluri, pentru că acestea „înlocuiesc” muncă. Capitalurile sînt plătite pentru că efectuează fie o muncă pe care altminteri ar trebui s-o efectueze omul, fie o muncă pe care în genere omuî nu ar fi în stare s-o efectueze fără ajutorul lor.

¹⁾ — „Despre diferitele întrebunări ale capitalurilor”. — *Nota trad.*

²⁾ — pun în mișcare cantitățile de muncă productivă. — *Nota trad.*

³⁾ — muncitorii productivi. — *Nota trad.*

„Se înțelege deci că profitul la capital provine întotdeauna fie din faptul că capitalul înlocuiește acea parte din muncă pe care omul ar fi trebuit s-o efectueze cu miinile lui, fie din faptul că el efectuează o muncă ce depășește forța proprie a omului și pe care omul nu ar putea s-o efectueze singur” (p. 119, trad. fr.).

Domnul „conte” este un adversar înverșunat al teoriei lui Smith despre acumulare și economii. El este, de asemenea, un adversar înverșunat al deosebirii pe care o face Smith între *muncitorii productivi și muncitorii neproductivi*; după părerea lui însă, și ceea ce Smith numește „forțe productive ale muncii” nu este decât „forță productivă a capitalului”. El respinge explicația pe care Smith o dă plusvalorii, și anume din următorul motiv :

„Dacă acest mod de a concepe profitul la capital ar fi riguros just, ar rezulta de aici că profitul nu este o sursă originară de avuție, ci una derivată, iar capitalul nu ar putea fi considerat ca una dintre sursele avuției, deoarece profitul adus de el nu ar fi altceva decât un transfer de venit din buzunarul muncitorului în cel al capitalistului” (l.c.p. 116, 117).

Este clar că, avînd asemenea premise, Lauderdale pornește, în polemica sa împotriva lui Smith, de la tot ce este mai plat. El spune :

„În felul acesta, una și aceeași muncă poate să apară productivă sau neproductivă, în funcție de întrebuințarea subsecventă a obiectului asupra căruia a fost aplicată. De pildă, dacă bucătarul meu face un tort pe care eu îl mîncîc imediat, el este un muncitor neproductiv, iar activitatea lui este o muncă sterilă, deoarece serviciul lui dispăre chiar în clipa în care a fost prestat. Dar dacă aceeași muncă se execută într-o cofetărie ea devine prin aceasta o muncă productivă” (l.c.p. 110).

(Autorul acestui argument este *Garnier*, căci ediția franceză a lucrării lui Smith, însoțită de note, a apărut în 1802, adică cu doi ani înaintea cărții lui Lauderdale.)

„Această distincție neobișnuită, bazată doar pe durata serviciilor prestate, înglobează în categoria muncitorilor neproductivi oameni care îndeplinesc cele mai însemnate funcții în societate. Suveranul, slujitorii cultului și ai justiției, apărătorii statului, toți acești oameni, neexceptînd pe cei a căror îndeminare... păstrează sănătatea cetățenilor sau le cultivă mintea, toți aceștia sînt considerați lucrători neproductivi” (l.c.p. 110, 111)

(sau splendida ordine dată de A. Smith, t. II, l. II, ch. III, p. 313 :

„Clericii, juriștii, medicii și literații de orice fel, ca și actorii, bufonii, muzicanții, cîntăreții de operă, baletistii etc.”). [Versiunea românească, vol. I, p. 223].

„Dacă se consideră că baza avuției o constituie valoarea de schimb, nu este nevoie de mari eforturi pentru a demonstra erorile acestei doctrine. Nimic /399/ nu dovedește mai bine netemeinicia ei decât considerația pe care oamenii o acordă acestor servicii judecînd după felul în care sînt plătite” ([Lauderdale] l.c. p. 111).

Mai departe :

„Munca muncitorului din manufactură se fixează și se realizează într-un produs care poate fi vindut... Nici *munca servitorului* și nici munca economisită de capitalul circulant” { prin capitalul circulant el înțelege aici *argent monnaie* ¹⁾ } „nu constituie, firește, o acumulare, un fond care să poată fi transmis în schimbul unei valori determinate. Profitul dat de ele rezultă în aceeași măsură din *economisirea muncii stăpînului* sau a posesorului. Efectele lor sînt atît de asemănătoare încît cine li consideră pe unii neproductivi trebuie să considere neproductivi și pe ceilalți” { și imediat îl citează pe Smith, l. II, ch. II ²⁾ } (Lauderdale, l.c. p. 144, 145).

Așadar, ordinea ar fi următoarea : Ferrier, Garnier, Lauderdale, Ganilh. Ultima frază, în care se vorbește despre „*economisirea muncii*”, a fost folosită în fel și chip mai ales de *Tocqueville*.

[12. *Say despre „produsele nemateriale”.*
Justificarea unei creșteri vertiginoase a muncii
neproductive]

După Garnier a apărut lucrarea anostului J.-B. Say „*Traité d'économie politique*”. El îi reproșează lui Smith că

„refuză să numească *produse* rezultatele acestor activități. El numește *neproductivă* munca acestora (3e éd., t. I, p. 117).

Smith nu neagă cătuși de puțin că aceste *industries* ²⁾ produc un „rezultat”, un „produit” *quelconque* ³⁾. El menționează chiar în mod expres

„ocrotirea, securitatea, apărarea colectivității” ca „rezultat al muncii lor dintr-un an” (*serviteurs de l'état* ⁴⁾) (Smith, t. II, l. II, ch. III, p. 313, éd. G[arnier]). [Vêrsiunea românească, vol. I, p. 223].

Say reține de la Smith determinarea secundară că aceste „*services*” și

„*produsele*” lor „dispar de regulă chiar în clipa în care s-au produs” (Smith, l.c.).

Domnul Say numește „*serviciile*” astfel consumate sau *produsele* lor, rezultatele lor — într-un cuvînt valoarea lor de întreținere —

„*produse nemateriale* sau valori consumate în momentul producerii lor”. [l.c. p. 116]

¹⁾ — banii. — *Nota trad.*

²⁾ — activități. — *Nota trad.*

³⁾ — „produș” oarecare. — *Nota trad.*

⁴⁾ — slujitorilor statului. — *Nota trad.*

În loc să le numească „improductifs”¹⁾, le numește „productifs des produits immatériels”²⁾. El nu face decît să dea alte denumiri. În continuare însă, el afirmă

„că ele nu servesc la sporirea capitalului națiunii” (t. I, p. 119). „O națiune care are mulți muzicanți, preoți, funcționari poate avea multiple distracții, poate să fie bine îndoctrinată și excelent administrată. Dar atît și nimic mai mult. Activitățile acestor oameni nu ar contribui la o creștere directă a capitalului ei, deoarece produsele lor sînt consumate pe măsură ce sînt create” (l.c. p. 119).

Așadar, d-l Say consideră că aceste travaux sînt *improductifs*³⁾ în sensul cel mai restrîns al definiției lui Smith. În același timp însă, el vrea să-și însușească „progresul” făcut de Garnier. El inventează o nouă denumire pentru travaux improductifs. În aceasta constau originalitatea, productivitatea și maniera lui de a face descoperiri. În același timp, cu logica lui obișnuită, se contrazice. El spune :

„Nu putem fi de acord cu d-l Garnier, care, din faptul că munca medicilor, a juriștilor și a altor asemenea persoane este productivă, trage concluzia că pentru o națiune sporirea acestei munci este tot atît de avantajoasă ca și sporirea oricărei alte munci” (l.c. p. 120).

Dar de ce nu dacă o muncă este la fel de productivă ca alta și dacă sporirea muncii productive este în general „avantajoasă pentru o națiune” ? De ce sporirea acestei munci nu este la fel de avantajoasă ca și sporirea oricărei alte munci ? Pentru că, răspunde Say cu profunzimea ce-l caracterizează, creșterea muncii productive de orice fel peste limitele nevoii respective este în genere dezavantajoasă. Dar atunci are dreptate Garnier. În acest caz este deopotrivă de avantajos, adică deopotrivă de dezavantajos, să se sporească peste o anumită limită atît un fel de muncă cît și altul.

„Aici se întîmplă același lucru — continuă Say — ca și în cazul muncii fizice care ar fi folosită pentru producerea unui produs în proporții mai mari decît este nevoie pentru executarea lui.”

(Pentru a se face o masă nu trebuie să se cheltuiască mai multă muncă de tîmplărie decît necesită producerea acestei mese. Tot astfel pentru repararea unui trup bolnav nu trebuie să se cheltuiască mai multă muncă decît necesită vindecarea. Așadar, lawyers⁴⁾,

1) — „neproductive”. — *Nota trad.*

2) — „producătoare de produse nemateriale”. — *Nota trad.*

3) — munci sînt neproductive. — *Nota trad.*

4) — juriștii. — *Nota trad.*

avocații și medicii trebuie să cheltuiască numai munca necesară pentru producerea „produsului” lor „nematerial”.)

„Ca și oricare altă muncă, munca producătoare de produse nemateriale este productivă numai atâta timp cât sporește utilitatea produsului și deci valoarea lui” (adică valoarea de întrebuințare, dar Say confundă utilitatea cu valoarea de schimb) ; „dacă depășește această limită, ea devine o muncă cu totul neproductivă” (l.c. p. 120).

Logica lui Say este deci următoarea :

Pentru o națiune nu este tot atât de util să sporească numărul „producătorilor de produse nemateriale” pe cât este de util să sporească numărul producătorilor de produse materiale. *Dovada* : este absolut inutil să fie sporit peste limitele necesare numărul producătorilor oricărui produs, fie el material, fie nematerial. *Așadar*, este mai util să se sporească numărul producătorilor inutili de produse materiale decât numărul producătorilor inutili de produse nemateriale. În ambele cazuri nu se ajunge la concluzia că este inutil să fie sporit numărul acestor producători, ci numai că este inutil să fie sporit numărul producătorilor unui anumit produs în ramura respectivă.

[După părerea lui Say], produsele materiale nu pot /400/ fi niciodată produse în cantități prea mari ; la fel și cele nemateriale. Dar *variatio delectat* ¹⁾. De aceea trebuie să producem în ambele sectoare produse diferite. În plus, d-l Say ne învață :

„Stagnarea care survine în desfacerea unor produse se datorește rarității altor produse”. [l.c. p. 438.]

Aceasta înseamnă că niciodată nu pot fi produse prea multe mese, ci cel mult prea puține farfurii care să poată fi puse pe aceste mese. Dacă vor fi prea mulți medici, dezavantajul nu va consta în faptul că serviciile lor se vor oferi într-o măsură mai mare decât este nevoie, ci, probabil, în faptul că se vor oferi prea puține servicii ale altor producători de produse nemateriale, de pildă ale curtezanelor (vezi l.c. p. 123, în care industrie des portefaix, des courtisanes ²⁾ etc. este pusă pe același plan și în care Say se hazardează să afirme că pentru o curtezană „*apprentissage se reduise à rien*” ³⁾)

În cele din urmă, la Say balanța înclină de partea „muncitorilor neproductivi”. În condiții de producție date se știe întotdeauna exact de câți muncitori este nevoie pentru a face o masă, ce canti-

¹⁾ — schimbarea desfată. — *Nota trad.*

²⁾ — activitatea hamalilor, a curtezanelor. — *Nota trad.*

³⁾ — ucenicia se reduce la zero. — *Nota trad.*

tate de muncă de un fel anumit este necesară pentru a produce un anumit produs. Altfel stau lucrurile cu multe dintre „produsele nemateriale”. Cantitatea de muncă necesară pentru a obține un anumit rezultat este tot atât de ipotetică ca și rezultatul însuși. Douăzeci de preoți vor reuși, poate, să îndrepte un păcătos pe care unul nu a reușit să-l îndrepte; șase medici, consultându-se între ei, vor găsi, poate, leacul pe care unul singur nu îl găsește. Un complet de judecată pronunță sentințe mai drepte, poate, decât un singur judecător. De câți soldați este nevoie pentru apărarea țării, de câți polițiști pentru menținerea ordinii, de câți funcționari pentru buna ei „guvernare” etc., toate acestea sînt lucruri ipotetice, care constituie adesea obiectul unor controverse, de pildă în parlamentul englez, deși în Anglia se știe foarte exact de cită muncă este nevoie pentru a se produce 1 000 de pfunzi de fire. În ceea ce privește ceilalți muncitori „productivi” de acest fel, însăși noțiunea de muncitor productiv conține ideea că ei sînt utili tocmai prin numărul lor. De pildă, lacheii, care trebuie să constituie o măturie a bogăției și a rangului înalt al stăpînilor lor. Cu cît este mai mare numărul lor, cu atît este mai mare efectul pe care ei trebuie „să-l producă”. De aceea, d-l Say rămîne la părerea sa: „numărul muncitorilor neproductivi” nu poate fi niciodată sporit în măsură suficientă /400/.

[13. *Destutt de Tracy.*

Concepție vulgară asupra originii profitului. Proclamarea capitaliștilor activi drept unici muncitori productivi]

/400/ *Le comte Destutt de Tracy. „Elémens d'idéologie”, IVe et Ve parties. Traité de la volonté et de ses effets, Paris 1826 (1815).*

„Orice muncă utilă este realmente productivă și orice clasă care muncește merită să fie numită *productivă*” (p. 87).

Dar în această clasă productive el distinge

„clasa celor ce muncesc, clasa care *produce nemijlocit* întreaga noastră avuție” (p. 88).

adică ceea ce Smith numește the productive labourers.

Dimpotrivă, clasa *sterilă* constă din bogătași care își consumă renta funciară sau renta în bani. Ei constituie *classe oisive*¹⁾.

¹⁾ — clasa inactivă. — *Nota trad.*

„Adevărata clasă *sterilă* este aceea a oamenilor inactivi, care nu fac altceva decât să trăiască, cum se spune, *pe picior mare* din produsul muncilor efectuate înaintea lor și care sînt materializate într-un teren pe care ei îl dau în arendă, adică îl *închiriază* unui muncitor, sau reprezintă bani ori obiecte pe care le împrumută în schimbul unei plăți, ceea ce este tot o *închiriere*. Aceștia sînt adevărații trîntori ai stupului (fruges consumere nati !¹⁾)” (p. 87). Acești oameni inactivi „nu-și pot cheltui decît *venitul*. Dacă iau din capital, /401/ acesta nu mai este înlocuit prin nimic, iar consumul lor, după ce pentru scurt timp crește peste măsură, încetează apoi cu desăvîrșire” (p. 237).

„Acest *venit* nu este altceva... decît un scăzămînt din produsele activității cetățenilor care muncesc” (p. 236).

Dar cum stau lucrurile cu muncitorii pe care îi folosesc în mod nemijlocit acești oameni inactivi? În măsura în care aceștia din urmă consumă mărfuri, ei nu consumă direct muncă, ci produse ale muncii muncitorilor productivi. Așadar, aici este vorba de muncitorii a căror muncă este cumpărată de oameni inactivi care își cheltuiesc în mod direct *venitul*; deci este vorba de muncitorii care primesc salariul direct din venit, și nu din capital.

„Deoarece oamenii care îl au” (le revenu) „sînt inactivi, este limpede că ei *nu dirijează nici o muncă productivă*. Menirea exclusivă a muncitorilor pe care îi plătesc este de a-i delecta. Aceste delectări sînt, bineînțeles, foarte diferite... Cheltuielile acestei clase de oameni... hrănesc o populație numeroasă, a cărei existență ei o asigură, dar a cărei muncă este complet sterilă... Unele dintre aceste cheltuieli pot fi mai mult sau mai puțin folositoare, ca, de pildă, construirea unei case, efectuarea unor îmbunătățiri funciare. Dar acestea sînt excepții, în virtutea cărora oamenii inactivi conduc pentru un timp munca productivă. Abstracție făcînd de asemenea excepții neînsemnate, întregul consum al acestui gen de capitaliști constituie în toate privințele, din punctul de vedere al reproducției, o pierdere netă și un scăzămînt corespunzător din *avuția produsă*” (p. 236).

{ Economia politică propriu-zisă, à la Smith, vede în capitalist numai capital personificat, numai B—M—B, numai un agent al producției. Dar cine trebuie să consume produsele? Muncitorul? Nu, nu muncitorul. Capitalistul? Dar atunci el este mare consommateur oisif²⁾, și nu capitalist. Posesorii de rentă funciară și de rentă în bani? Dar ei nu reproduc ceea ce consumă și prin aceasta aduc prejudicii *avuției*. Există totuși două puncte juste în această concepție contradictorie, care nu vede în capitalist decît un tezaurizator real, spre deosebire de tezaurizatorul iluzoriu care este tezaurizatorul propriu-zis: 1) capitalul (deci capitalistul, personificarea lui) este considerat numai ca agent care contribuie la dezvoltarea forțelor de producție și a producției; 2) punctul de vedere al societății

¹⁾ — născuți pentru a se bucura de roadele pămîntului (*Horajiu*, „Epistole”). — *Nota trad.*

²⁾ — consumator inactiv. — *Nota trad.*

capitaliste în ascensiune, pentru care prezintă interes valoarea de schimb și nu valoarea de întrebuințare, avuția și nu consumul. Avuția consumatoare apare societății capitaliste în ascensiune ca un lux inutil, dar numai pînă în momentul în care ea însăși învață să îmbine exploatarea cu consumul și își subordonează avuția consumatoare.

„Pentru a descoperi cum se formează aceste venituri” (din care trăiesc cei inactivi), „trebuie să ne întoarcem la *capitaliștii activi*” (p. 237, notă).

Capitaliștii activi, a doua categorie de capitaliști,

„cuprind pe toți întreprinzătorii dintr-o industrie oarecare, adică pe toți aceia care, *posedînd capitaluri*... folosesc capacitățile și munca lor pentru a le valorifica ei înșiși, în loc să le închirieze altora, și care de aceea trăiesc nu din salarii și nici din venituri, ci din *profituri*” (p. 237).

La Destutt, ca și la A. Smith, se vede clar că aparenta elogiere a muncitorilor productivi nu este în realitate decît elogierea *capitaliștilor activi*, în opoziție cu proprietarii funciari și cu capitaliștii posesori de bani care trăiesc pur și simplu din venit.

„Ei dețin... aproape întreaga avuție a societății... Ei cheltuiesc anual nu numai renta acestor bogății, ci și capitalul, iar uneori o fac chiar de cîteva ori pe an dacă ritmul afacerilor este destul de rapid pentru a le da această posibilitate. Căci, dat fiind că în calitate de oameni de afaceri ei nu fac cheltuieli care să nu se întoarcă cu profit, profiturile lor sînt cu atît mai mari cu cît ei pot, cu această condiție, să facă mai multe cheltuieli” (p. 237, 238).

Cît despre consumul lor personal, el este la fel cu cel al capitaliștilor inactivi. Dar

„în linii generale el este moderat, căci oamenii de afaceri sînt de obicei cumpătați” (p. 238). Altfel stau lucrurile cu consumul lor industrial, care „nu este cîtuiși de puțin un consum definitiv ; el se întoarce la ei cu profit” (l.c.). Profitul lor trebuie să fie destul de mare pentru a putea acoperi nu numai „consumul” lor „privat”, ci și „renta funciară, precum și dobînda pentru banii luați cu împrumut de la capitaliștii inactivi” (p. 238).

Aici Destutt are dreptate. Renta funciară și renta în bani nu sînt decît „*prélèvements*”¹⁾ din profitul industrial, părți din acest profit pe care capitalistul activ le cedează din profitul său brut landlorzilor și capitaliștilor posesori de bani.

„Veniturile bogăților inactivi nu sînt decît rente sustrate producției ; numai producția creează aceste venituri” (p. 248). Capitaliștii activi „iau cu chirie contra unei rente pămîntul lor” (adică al capitaliștilor inactivi), „casele lor, banii

¹⁾ — „scăzăminte”. — *Nota trad.*

lor și îi întrebunțează în așa fel încît obțin un *profit care depășește această rentă*", adică renta pe care ei o plătesc capitaliștilor inactivi și care constituie deci numai o parte din acest profit. Această rentă pe care ei o plătesc astfel capitaliștilor inactivi este „unicul venit al acestora și unicul fond al cheltuielilor lor anuale” (p. 238).

Pînă aici totul este în regulă. Dar cum stau lucrurile cu *salariés* (cu *travailleurs productifs* folosiți de *capitalistes industriels*) ?

„Singurul tezaur al acestora este munca lor zilnică. Datorită ei au salariul... Dar de unde provin aceste salarii ? Este limpede că ele provin din averea celor cărora /402/ muncitorii salariați le *vînd munca*, adică din fondurile care se află de mai înainte în stăpînirea întreprinzătorilor și care nu reprezintă *altceva decît produsele acumulate ale unor munci efectuate anterior*. Rezultă că, deși consumul plătit din aceste averi este consumul muncitorilor salariați în sensul că întreține existența acestora, în fond însă nu ei *sînt aceia care îl plătesc* sau în orice caz îl plătesc numai *din fondurile care se aflau deja în mîinile celor care i-au angajat*. Consumul lor trebuie deci considerat ca un consum efectuat de cei care-i angajează. Muncitorii salariați nu fac decît să ia cu o mînă și să dea înapoi cu cealaltă... Nu numai tot ceea ce ei” (les *salariés*) „cheltuiesc, ci și tot ceea ce primesc trebuie considerat ca cheltuială reală și *consum propriu al acelor care cumpără munca lor*. Acest lucru este atît de adevărat încît pentru a stabili dacă acest consum aduce prejudicii mai mari sau mai mici averii existente sau dacă, dimpotrivă, contribuie la sporirea ei... trebuie să știm în fiecare caz ce *întrebunțare dau capitaliștii muncii cumpărate de ei*, căci de acest lucru depinde totul” (p. 234, 235).

Very well ¹⁾. Dar de unde provin profiturile întreprinzătorilor, profituri care le dau posibilitatea să plătească venituri atît lor înșile cît și capitaliștilor inactivi etc. ?

„Mă veți întreba în ce mod realizează întreprinzătorii profituri atît de mari și de unde le pot obține. Voi răspunde că ei le realizează *vinzîndu-și produsele mai scump decît a costat producerea lor*” (p. 239).

Și cui vînd ei toate produsele mai scump decît au costat ?

„Ei le vînd :

1) unul altuia pentru întreaga sumă a consumului lor, care este destinată satisfacerii nevoilor lor, plătită cu o parte din profiturile lor ;

2) muncitorilor salariați, atît acelor pe care ei îi plătesc, cît și acelor pe care îi plătesc capitaliștii inactivi ; *ei primesc înapoi pe această cale întregul salariu al acestor muncitori salariați*, în afară de eventualele lor mici economii ;

3) capitaliștilor inactivi, care le plătesc cu *acea parte a venitului lor* pe care nu au dat-o muncitorilor salariați angajați de ei în mod direct ; astfel, întreaga rentă pe care capitaliștii activi o plătesc în cursul anului capitaliștilor inactivi se întoarce la ei pe una sau alta din aceste două căi” (l.c. p. 239).

¹⁾ — Foarte bine. — *Nota trad.*

Să examinăm acum aceste trei rubrici ale vânzărilor.

1. O parte din produs (sau din profit) este consumată de capitaliștii activi. Ei nu se pot îmbogăți prin faptul că se înșală unul pe altul și-și vînd produsele *mai scump* decît le-au *plătit*. Dealtfel, nimeni nu poate să înșele în felul acesta pe altcineva. Dacă A vinde prea scump produsul pe care îl consumă capitalistul activ B, atunci B vinde prea scump produsul său pe care îl consumă capitalistul activ A. Este ca și cînd A și B și-ar vinde unul altuia produsele la valoarea lor reală. Rubrica 1 ne arată cum cheltuiesc capitaliștii o parte din profit; ea nu ne arată de unde îl obțin. În orice caz, ei nu realizează nici un profit „vînzînd unul altuia produsele mai scump decît a costat producerea lor”.

2. Nici din partea de produs pe care ei o vînd muncitorilor lor *la un preț care depășește cheltuielile de producție* ei nu pot să obțină profit. Potrivit ipotezei, întregul consum al muncitorilor este de fapt „consumul propriu al celor care le cumpără munca”. În afară de aceasta, Destutt adaugă că, vînzînd salariaților (salariaților lor și celor angajați de capitaliste oisifs) produsele lor, capitaliștii nu fac decît „să primească înapoi întregul salariu al acestor muncitori salariați”. Și nici nu-l primesc în întregime, ci cu un scăzămînt care reprezintă economiile făcute de salariați. Nu are nici o importanță dacă capitaliștii vînd muncitorilor ieftin sau scump deoarece întotdeauna ei doar retirent ce qu'ils leur ont donné¹⁾ sau, cum s-a spus mai sus, „muncitorii salariați nu fac decît să ia cu o mînă și să dea înapoi cu cealaltă”. Întîi capitalistul plătește muncitorului *bani* ca salariu. Apoi îi vinde „prea scump” produsele și prin aceasta își recuperează banii. Deoarece însă muncitorul nu poate restitui capitalistului mai mulți bani decît a primit de la el, capitalistul nu poate *niciodată* să-i vîndă muncitorului produsele *mai scump* decît i-a *plătit* pentru munca lui. La vînzarea produselor sale, capitalistul poate recupera de la muncitor numai atît cît i-a dat pentru munca lui. Nici un ban în plus. Cum ar fi deci posibil ca din această „circulație” să rezulte la capitalist o sporire a cantității de bani?

/403/ La Destutt găsim și o altă absurditate. Capitalistul C plătește muncitorului M un salariu săptămînal de 1 l. st. pe care îl ia înapoi vînzîndu-i marfă de 1 l. st. În felul acesta, crede Tracy, capitalistul și-a recuperat întreaga sumă plătită ca salariu. Dar întîi el îi dă muncitorului 1 l. st. Apoi îi dă marfă de 1 l. st. În realitate, el i-a dat deci 2 l. st. : 1 l. st. în mărfuri și 1 l. st. în bani. Din aceste 2 l. st. el primește înapoi 1 l. st. sub formă de bani.

¹⁾ — iau înapoi ceea ce le-au dat. — *Nota trad.*

Așadar, din salariul de 1 l. st. el nu a recuperat de fapt nimic. Și dacă ar trebui să se îmbogățească printr-o astfel de „recuperare” a salariului (și nu datorită faptului că muncitorul îi restituie în muncă ceea ce el i-a avansat în mărfuri) el ar ajunge la sapă de lemn.

Aici nobilul Destutt confundă circulația banilor cu circulația reală a mărfurilor. Deoarece capitalistul, în loc să dea direct muncitorului marfă de 1 l. st., îi dă 1 l. st. în bani, și datorită acestui fapt muncitorul poate să decidă singur ce marfă să cumpere, și deoarece, după ce a primit în proprietate partea care i se cuvine din marfă, el restituie capitalistului sub formă de bani ordinul de plată pe care acesta i-l dăduse asupra mărfii sale, Destutt crede că capitalistul „retire” le salaire ¹⁾ atunci când aceeași sumă de bani se întoarce în buzunarul lui. Pe aceeași pagină, d-l D[estutt] afirmă că fenomenul circulației este „mal connu” ²⁾ (p. 239). Lui în orice caz acest fenomen îi este total necunoscut. Dacă Destutt nu și-ar fi explicat în această originală manieră „recuperarea întregului salariu”, această absurditate ar mai fi fost de conceput cel puțin sub forma pe care o vom analiza în cele ce urmează.

(În prealabil însă, o observație pentru a ilustra întreaga lui înțelepciune. Dacă intru într-o prăvălie și stăpînul ei îmi dă 1 l. st. cu care cumpăr de la el marfă de 1 l. st., el își recuperează această liră sterlină. Nimeni nu va afirma că în urma acestei operații stăpînul prăvăliei s-a îmbogățit. În loc să aibă 1 l. st. în bani și 1 l. st. în marfă, el are acum numai 1 l. st. în bani. Chiar dacă marfa sa valora numai 10 șilingi și el mi-a vîndut-o cu 1 l. st., el este totuși acum mai sărac cu 10 șilingi decît era înainte de a vinde, deși el și-a recuperat întreaga sumă pe care a dat-o — 1 l. st.)

Dacă capitalistul C ar da muncitorului 1 l. st. ca salariu și după aceea i-ar vinde cu 1 l. st. marfă în valoare de 10 șilingi, el ar realiza, firește, un profit de 10 șilingi pentru că ar vinde muncitorului marfa cu 10 șilingi mai scump. Dar, din punctul de vedere al d-lui D[estutt], nici în cazul de față nu s-ar putea explica de unde rezultă aici un profit pentru C. (Profitul, zice Destutt, rezultă din faptul că el, capitalistul, plătește muncitorului un salariu mai mic, din faptul că în realitate i-a dat muncitorului, în schimbul muncii lui, o parte mai mică din produs decît îi dă *nominal*. Dacă i-ar da muncitorului 10 șilingi și i-ar vinde marfa tot cu 10 șilingi, el ar fi tot atît de bogat ca și atunci cînd i-ar da 1 l. st. și apoi i-ar vinde cu 1 l. st. marfa sa de 10 șilingi. În plus, D[estutt]

¹⁾ — ia înapoi salariul. — *Nota trad.*

²⁾ — necunoscut. — *Nota trad.*

abordează problema prin prisma salariului necesar. În cel mai bun caz, întreaga explicație a profitului s-ar reduce aici la invocarea unei înșelătorii cu salariul.

Așadar, acest al doilea caz arată că D[estutt] a uitat total ce este un muncitor productiv și nu are nici cea mai vagă idee despre sursa profitului. S-ar putea spune cel mult că capitalistul realizează un profit prin aceea că își vinde produsele la un preț care depășește valoarea lor, în măsura în care nu le vinde propriilor săi salariați, ci salariaților capitaliștilor inactivi. Întrucât însă consumul muncitorilor neproductivi nu este de fapt decît o parte din consumul capitaliștilor inactivi, ajungem acum la al treilea caz.

3. În al treilea rînd, capitalistul activ vinde produsele sale „prea scump”, la un preț care depășește valoarea lor,

„capitaliștilor inactivi, care le plătesc cu acea parte a venitului lor pe care nu au dat-o muncitorilor salariați angajați de ei în mod direct; astfel, întreaga rentă pe care capitaliștii activi o plătesc în cursul anului capitaliștilor inactivi se întoarce iar la ei pe una din aceste căi”. [l.c. p. 239].

Avem aici o altă idee puerilă, a reînțoarcerii rentei etc., așa cum mai înainte am avut-o pe aceea a recuperării totalității salariilor. Să zicem, de pildă, că C plătește lui O (capitaliste oisif) 100 l. st. ca rentă funciară și rentă în bani. Cele 100 l. st. reprezintă pentru C un mijloc de plată. Pentru O ele reprezintă un mijloc de cumpărare; cu acești bani el scoate din depozitul lui C marfă de 100 l. st. Prin aceasta cele 100 l. st. se întorc la C ca formă transformată a mărfii lui. Dar el are acum cu 100 l. st. mai puțină marfă decît înainte. În loc să-i dea lui O mărfuri, i-a dat 100 l. st. în bani, cu care acesta din urmă cumpără de la el mărfuri de 100 l. st. Dar aceste mărfuri de 100 l. st. sînt cumpărate de O cu banii lui C, și nu cu bani din propriile sale fonduri. Și astfel, crede T[racy], revient à C la rente qu'il a desservi à O. Quelle imbécilitéé ¹⁾! Prima absurditate.

În al doilea rînd, D[estutt] însuși ne-a spus că renta funciară și dobînda nu sînt decît prélévements ²⁾ din profitul capitalistului activ, așadar numai cote din acest profit, date capitalistului inactiv. Dacă presupunem acum că printr-un artificiu oarecare C își însușește din nou întreaga cotă /404/, chiar dacă ni par l'un ni par l'autre des côtés, as described by T[racy] ³⁾, cu alte cuvinte dacă

¹⁾ — revine la C renta pe care el a plătit-o lui O. Ce imbecilitate!
— *Nota trad.*

²⁾ — scăzăminte. — *Nota trad.*

³⁾ — pe nici una din căile la care se referă T[racy]. — *Nota trad.*

presupunem că capitalistul C nu plătește nici o rentă nici landlordului, nici monied capitalist ¹⁾, că el își păstrează *întregul* profit, atunci trebuie explicat *de unde* l-a luat el, cum l-a creat, cum a luat naștere acest profit. Și, după cum proveniența profitului nu poate fi explicată prin aceea că el, capitalistul C, îl are sau îl *păstrează* fără a da vreo cotă landlordului și monied capitalist, tot astfel nu poate fi explicată nici prin aceea că el transferă (parțial sau total), din buzunarul capitalistului oisif în propriul său buzunar, cota de profit pe care i-a dat-o anterior d'une manière ou de l'autre ²⁾. A doua absurditate !

Dar să facem abstracție de aceste absurdități. C trebuie să plătească lui O (capitaliste oisif) o rentă de 100 l. st. pentru terenul sau pentru capitalul pe care l-a închiriat (loué). El îi plătește aceste 100 l. st. din profit (de unde provine acest profit nu știm încă). Apoi el vinde lui O produsul său, care este consumat fie direct de O, fie de retainers ³⁾ (salariés improductifs) ⁴⁾; trebuie menționat totodată că C îi vinde aceste produse *foarte scump*, să zicem cu 25% peste valoarea lor. Produse care valorează 80 l. st. sînt vîndute de el lui O cu 100 l. st. Aici C realizează, desigur, un profit de 20 l. st. El i-a dat lui O un ordin de plată de 100 l. st. în mărfuri. Dar atunci cînd acesta își realizează ordinul de plată C îi dă mărfuri numai de 80 l. st., majorînd prețul nominal al mărfurilor sale cu 25% peste valoarea lor. Dacă O ar accepta această situație, adică să consume mărfuri de 80 l. st. și să plătească pentru ele 100 l. st., atunci profiturile lui C nu ar putea niciodată să depășească 25%. Aceste prețuri, această înșelătorie, s-ar repeta în fiecare an. Dar O vrea să consume de 100 l. st. Dacă este proprietar funciar, ce-i rămîne de făcut ? El dă capitalistului C o ipotecă în sumă de 25 l. st. asupra pămîntului său, în schimbul căreia acesta îi livrează marfă de 20 l. st., căci el vinde marfa cu 25% ($\frac{1}{4}$) peste valoarea ei. Dacă O este un posesor de bani care dă bani cu împrumut, el îi cedează lui C 25 l. st. din capitalul său, în schimbul căreia acesta îi livrează mărfuri de 20 l. st.

Să presupunem că capitalul (sau valoarea pămîntului) a fost împrumutat cu o dobîndă de 5%. În cazul acesta, el reprezenta 2 000 l. st. Acum el nu mai reprezintă decît 1 975 l. st. Renta este acum de $98 \frac{3}{4}$ l. st. Și, tot continuînd astfel, O ar consuma mereu mărfuri în valoare reală de 100 l. st., în timp ce renta sa ar scădea

¹⁾ — capitalistului posesor de bani. — *Nota trad.*

²⁾ — într-un fel sau altul. — *Nota trad.*

³⁾ — servitori. — *Nota trad.*

⁴⁾ — salariați neproductivi. — *Nota trad.*

încontinuu, deoarece pentru a avea marfă de 100 l. st. el trebuie să consume încontinuu o parte tot mai mare din capitalul său. În felul acesta, C ar intra treptat în posesia întregului capital al lui O, însușindu-și odată cu capitalul și renta acestuia, adică acea parte din profitul obținut de el la capitalul împrumutat pe care înainte el o dădea lui capitaliste oisif O. Se pare că un asemenea proces a avut în vedere d-l Destutt, căci el continuă :

„Dar — se va spune —, dacă lucrurile stau astfel și dacă întreprinzătorii din diferite ramuri de producție *culeg* într-adevăr *în fiecare an mai mult decât au semănat*, înseamnă că în foarte scurt timp ei vor pune stăpînire pe *întreaga avuție socială* și în curînd în stat nu vor mai fi decît muncitori salariați lipsiți de proprietate și întreprinzători capitaliști. *Asta este adevărat*, și chiar astfel s-ar petrece lucrurile dacă întreprinzătorii sau moștenitorii lor, pe măsură ce se îmbogățesc, nu s-ar retrage din afaceri, completînd astfel încontinuu clasa capitaliștilor inactivi ; și totuși, cu toată această migrare frecventă, vedem că, atunci cînd producția dintr-o țară se dezvoltă cîtva timp fără prea mari perturbări, capitalurile întreprinzătorilor cresc permanent nu numai proporțional cu creșterea avuției totale, ci într-o măsură mult mai mare... La aceasta s-ar putea adăuga că acest efect ar fi și mai puternic dacă nu ar fi imensele impozite cu care toate guvernele împovărează în fiecare an clasa activă” (p. 240, 241).

Și to a certain point ¹⁾ d-l D[estutt] are perfectă dreptate, deși nu în problema pe care vrea s-o explice. În epoca de declin a evului mediu și de ascensiune a producției capitaliste, rapida îmbogățire a capitaliștilor activi se explică în parte prin înșelarea directă a landlorzilor. Atunci cînd, în urma descoperirilor făcute în America, valoarea banilor a scăzut, fermierii au continuat să plătească proprietarilor funciari nominal, dar nu real, vechea rentă, pe cînd industriașii le vindeau mărfurile nu numai la valoarea lor bănească sporită, ci chiar peste această valoare. Același lucru se întîmplă în toate țările în care, ca, de pildă, în cele asiatice, principalul venit al țării, sub forma de rentă funciară, se află în mîna landlorzilor, a principilor etc., industriașii *puțin numeroși* și de aceea feriți de orice concurență le vînd mărfurile la prețuri de monopol și-și însușesc în felul acesta o parte din venitul lor ; ei se îmbogățesc /405/ nu numai pentru că le vînd muncă „neplătită”, ci pentru că le vînd mărfurile la un preț care exprimă o cantitate de muncă mai mare decît cea cuprinsă în ele. Numai că d-l D[estutt] greșește iarăși atunci cînd își închipuie că tot astfel se lasă înșelați și capitaliștii care dau bani cu împrumut. Dimpotrivă, luînd o dobindă ridicată, ei participă, direct sau indirect, la aceste profituri

¹⁾ — pînă la un anumit punct. — *Nota trad.*

mari, la această înșelătorie. Că d-l D[estutt] a intuit acest fenomen se vede din următoarea lui frază :

„Cu 3—4 secole în urmă ei „(les capitalistes industriels)” nu reprezentau în întreaga Europă aproape nimic în comparație cu avuțiile colosale ale diferitelor persoane puternice, iar astăzi numărul lor a crescut, ei sînt o forță, iar avuția celor dintii s-a redus” (l.c. p. 241).

D-l D[estutt] voia să ne explice de unde provin *profiturile*, și anume *profiturile mari* ale capitalului activ. El a dat două explicații. Întîi, *bani* pe care acești capitaliști îi plătesc sub formă de salarii și rente se reîntorc la ei datorită faptului că aceste salarii și rente servesc pentru a se cumpăra produse de la ei. În realitate, aceasta explică numai de ce ei nu plătesc *de două ori* salarii și rente, întîi sub formă de bani și a doua oară sub formă de marfă, pentru aceeași sumă de bani. A doua explicație : ei își vînd mărfurile *prea scump*, la un preț mai mare decît cel real ; în primul rînd *chiar lor*, adică se înșală pe ei înșiși și se înșală unul pe altul ; în al doilea rînd muncitorilor, adică din nou se înșală pe ei înșiși, căci d-l Destutt ne-a spus că *consommation des salariés*¹⁾

„trebuie considerat ca un consum efectuat de cei care-i angajează” (p. 235) ;

în sfîrșit, în al treilea rînd, *rentierilor*, înșelîndu-i și pe ei ; și aceasta ar putea să explice de fapt de ce capitaliștii activi își păstrează o parte tot mai mare din profit, în loc să-l dea celor inactivi. Aceasta ar arăta de ce în *repartiția profitului total* între capitaliștii activi și cei inactivi întotdeauna primii sînt avantajați, iar ceilalți dezavantajați. Dar nu ne-ar ajuta cîtuși de puțin să vedem *de unde* provine acest *profit total*. Chiar dacă admitem că capitaliștii activi și-l însușesc în întregime, rămîne întrebarea : de unde provine profitul ?

Prin urmare, D[estutt] nu a răspuns la nimic ; el nu a făcut decît să ne dezvăluie că ia drept reflux al mării ceea ce nu e decît un reflux al banilor. Acest *reflux al banilor* nu înseamnă decît că salariile și renta sînt plătite de capitaliști mai întîi în bani, și nu în mărfuri, că apoi cu acești bani se cumpără de la ei mărfuri, rezultînd că pe această cale ocolită ei au plătit în mărfuri. Bani se întorc deci încontinuu la ei, dar numai în măsura în care pentru aceeași valoare în bani se ia de la ei mărfuri care intră în consumul salariaților și al rentierilor.

¹⁾ — consumul salariaților. — *Nota trad.*

D-l D[estutt] este uluit (într-o manieră pur franțuzească; și, Proudhon este uneori uluit de propria lui persoană) de „clarté”¹⁾ pe care acest

„mod de a privi consumul avuțiilor noastre... o imprimă întregii mișcări a societății. De unde provin această armonie și această înțelegere? Ele provin din faptul că am descoperit adevărul. Aceasta amintește de efectul oglinzilor în care obiectele se reflectă clar și la proporțiile lor reale atunci când ne așezăm în punctul potrivit și în care totul apare confuz și deformat atunci când distanța e prea mică sau prea mare” (p. 242, 243).

Mai târziu d-l D[estutt] amintește în treacăt — din cele citite la A. Smith — de adevărata stare de lucruri, dar în fond el repetă doar formularea acestei adevărate stări de lucruri fără să-i înțeleagă semnificația; căci altfel (acest membre de l'Institut de France⁶⁵⁾ nu ar fi putut emite fluxul luminos despre care a fost vorba mai sus.

„De unde provin veniturile acestor oameni inactivi? Nu provin ele oare din renta pe care le-o plătesc din *profitul* lor cei care *pun în mișcare capitalurile celor dinții*, adică cei care *plătesc* din fondurile celor dinții *munca care produce mai mult decît costă ea însăși*, cu un cuvînt oamenii de afaceri?”

(Aha! Deci rentele (precum și profiturile proprii) pe care capitaliștii activi le plătesc capitaliștilor inactivi pentru fondurile luate cu împrumut provin din faptul că ei plătesc cu aceste fonduri munca „care produce mai mult decît costă ea”, adică munca al cărei produs are o valoare mai mare decît cea plătită muncitorului care a efectuat această muncă; sau profitul provine din ceea ce muncitorii salariați produc peste cheltuielile lor de întreținere, adică din plusprodusul pe care și-l apropiază capitalistul activ și din care cedează o anumită parte celor ce primesc renta funciară și dobînda.) De aici d-l D[estutt] trage concluzia că pentru a stabili proveniența profitului trebuie să ne întoarcem nu la acești muncitori productivi, ci la capitaliștii care îi pun în mișcare.

„Ei sînt aceia care întrețin în realitate chiar și pe salariații celorlalți” (p. 246).

Firește. În măsura în care ei exploatează direct munca, în timp ce capitalistes oisifs fac acest lucru doar through their agency²⁾. Și în acest sens este just să consideri capitalul activ /406/ ca source de richesse³⁾.

¹⁾ — claritatea. — Nota trad.

²⁾ — prin intermediul lor. — Nota trad.

³⁾ — sursă de avuție. — Nota trad.

„De aceea trebuie să ne întoarcem întotdeauna la ei” (la capitaliștii activi) „dacă vrem să descoperim sursa oricărei avuții” (p. 246).

„Cu timpul, avuțiile s-au acumulat într-o cantitate mai mult sau mai puțin însemnată, deoarece rezultatul muncii anterioare nu era consumat în întregime imediat după producere. Unii dintre posesorii acestor avuții se limitează la a avea o rentă și la a o consuma. Sint cei pe care i-am numit capitaliști inactivi. Ceilalți, mai activi, investesc în afaceri atât fondurile proprii cât și cele împrumutate. Ei le folosesc pentru a plăti munca care reproduce cu profit aceste fonduri.”

{ Prin urmare, aici avem nu numai reproducția acestor fonduri, ci și a surplusului care constituie *profitul*. }

„Cu acest profit ei plătesc consumul lor propriu și acoperă consumul celorlalți. Și, grație acestui consum” (consumului propriu, precum și consumului capitaliștilor inactivi ? Iarăși vechea absurditate), „fondurile lor se întorc la ei într-ucitva mărite și capitaliștii activi o iau de la început. Iată ce este circulația” (p. 246, 247).

Cercetările privind „muncitorul productiv” și concluzia că productiv este numai muncitorul al cărui cumpărător este un capitalist activ, numai muncitorul a cărui muncă produce profit pentru cumpărătorul său direct, l-au făcut pe d-l Destutt să ajungă la concluzia că *capitaliștii activi* sint în realitate *singurii muncitori productivi* în cea mai înaltă accepție a cuvîntului.

„Cei care trăiesc din profituri” (les capitalistes industriels) „ii hrănesc pe toți ceilalți oameni, sint singurii care sporesc avuția socială și care creează toate mijloacele de delectare. Așa și trebuie să fie, pentru că munca este sursa oricărei avuții și pentru că numai ei dau o orientare utilă muncii curente, deoarece fac din munca acumulată o întrebuințare utilă” (p. 242).

Afirmația că ei dau „une direction utiles au travail actuel”¹⁾ nu înseamnă în realitate decît că ei folosesc munca utilă, munca din care rezultă valori de întrebuințare. Dar afirmația „une usages utiles du travail accumulé”²⁾ — dacă nu trebuie să însemne același lucru, și anume că folosesc în mod industrial avuția acumulată, că o folosesc pentru a produce valori de întrebuințare — înseamnă că ei fac „un usages utiles du travail accumulé” pentru a cumpăra cu ea mai multă muncă curentă decît conține ea. În fraza pe care am citat-o aici, D[estutt] rezumă naiv contradicțiile care constituie esența producției capitaliste. Deoarece munca este sursa oricărei avuții, sursa oricărei avuții este capitalul; adevăratul creator al avuției crescînde nu este cel care muncește ci cel care realizează

¹⁾ — „o orientare utilă muncii curente”. — Nota trad.

²⁾ — „din munca acumulată o întrebuințare utilă”. — Nota trad.

profituri de pe urma muncii altora. Forțele productive ale muncii apar ca forțe productive ale capitalului.

„Capacitățile noastre sînt unica noastră avuție inițială, munca noastră produce orice altă avuție, și orice muncă bine dirijată este productivă” (p. 243).

De aici, consideră D[estutt], rezultă de la sine că capitaliștii activi

„îi hrănesc pe toți ceilalți oameni, sînt singurii care sporesc avuția socială și care creează toate mijloacele de delectare”.

Capacitățile (facultés) noastre sînt unica noastră avuție inițială. de aceea capacitatea de muncă nu este avuție. Munca produce toate celelalte avuții, ceea ce înseamnă că ea produce avuții pentru altul, dar nu și pentru sine, că nu ea este avuție, ci numai produsul ei. Orice muncă bine dirijată este productivă; orice muncă productivă, orice muncă care aduce capitalistului profit este bine dirijată.

Observațiile de mai jos ale lui D[estutt], referitoare nu la *diferitele clase de consumatori*, ci la *natura diferită a mijloacelor de consum*, reflectă foarte bine concepția expusă de A. Smith în l. II, ch. III, unde se ocupă de felurile de cheltuieli (neproductive), adică de felurile consumurilor individuale, de felurile mai avantajoase și mai puțin avantajoase de a consuma venitul. El își începe cercetarea cu următoarele cuvinte (G[arnier], t. II, p. 345) :

„După cum economia sporește totalul capitalurilor, iar risipa îl micșorează, tot așa comportarea celor care își cheltuiesc numai venitul, fără să acumuleze nimic și fără să-și atace capitalurile, nici nu sporește, nici nu micșorează acel total. Dealtfel, sînt unele feluri de cheltuieli care par a contribui, mai mult decît altele, la creșterea bogăției generale”. [Versiunea românească, vol. I, p. 233].

D[estutt] rezumă astfel cele spuse de Smith :

„Dacă consumul depinde foarte mult de felul consumatorului, el depinde și de natura lucrurilor consumate. Este drept că toate lucrurile reprezintă muncă, dar în unele lucruri valoarea muncii este fixată mai trainic decît în altele. Organizarea unui foc de artificii ar putea să necesite tot atîta muncă ca și extragerea și șlefuirea unui diamant, și de aceea primul ar putea să aibă aceeași valoare ca și cel de-al doilea. Dar după ce le-am cumpărat pe amîndouă, după ce le-am plătit și le-am folosit atît pe unul cît și pe celălalt, după o jumătate de oră nu-mi va mai rămîne nimic din focul de artificii, pe cînd diamantul poate și peste o sută de ani să constituie pentru nepoții mei o sursă de avuție... Tot astfel stau lucrurile și cu /407/ produsele care sînt numite” (c'est-à-dire Sayus¹⁾) „produse nemateriale. O *descoperire posedă o utilitate eternă*. O creație literară, un tablou posedă, de asemenea, o utilitate mai mult sau mai puțin durabilă, pe cînd folosul

¹⁾ — adică de Say. — *Nota trad.*

unui bal, al unui concert, al unui spectacol este momentan și dispare de îndată. Același lucru se poate spune și despre *serviciile personale* ale medicilor, avocaților, soldaților, ale personalului casnic și în general ale tuturor celor pe care îi numim *slujbași*. Utilitatea lor există numai atunci când e nevoie de ei... Consumul cel mai rapid este cel mai ruinos consum, pentru că în același interval de timp distruge o mai mare cantitate de muncă sau într-un timp mai scurt distruge aceeași cantitate de muncă. În comparație cu acesta, orice consum mai lent este un fel de *tezurizare*, deoarece ne permite să ne bucurăm în viitor de o parte din ceea ce am sacrificat astăzi... Oricine știe că este mult mai economic să ai, *la același preț*, o haină care ține 3 ani decât una care nu ține decât 3 luni" (p. 243, 244).

[14. *Caracteristica generală a polemicii împotriva distincției făcute de Smith între munca productivă și munca neproductivă*]

Majoritatea autorilor care au combătut distincția făcută de Smith între munca productivă și munca neproductivă consideră *consumul* ca un stimulent necesar al producției, și *de aceea*, după părerea lor, *salariés* care trăiesc din venit, muncitorii neproductivi a căror angajare nu produce *avuție*, ci constituie ea însăși un nou consum de *avuție*, sînt tot atît de productivi — *chiar în sensul creării de avuție materială* — ca și muncitorii productivi pentru că *lărgesc the field of material consumption*¹⁾ și, implicit, *the field of production*²⁾. Aceasta era, așadar, în mare parte o pledoarie de pe pozițiile economiei politice burgheze atît pentru „*riches oisifs*”³⁾ și „*travailleurs improductifs*”⁴⁾, ale căror *servicii* sînt consumate de ei, cît și pentru „*gouvernements forts*”⁵⁾, care fac cheltuieli mari, o pledoarie pentru creșterea datoriei publice, pentru slujbe ușoare, dar bine plătite în cadrul bisericii și al statului, pentru sinecuri etc. Trăsătura comună a acestor „*travailleurs improductifs*”, ale căror *servicii* sînt plătite de *riches oisifs*, constă în aceea că *produc „des produits immatériels”* și consumă „*des produits matériels*”, deci produse ale muncii muncitorilor productivi.

Alți economiști, ca, de pildă, Malthus, acceptă distincția dintre *travailleurs productifs* și *improductifs*, dar demonstrează capitalistului activ că aceștia din urmă îi sînt tot atît de necesari, chiar pentru producerea de *avuție materială*, ca și cei dintîi.

¹⁾ — sfera consumului material. — *Nota trad.*

²⁾ — sfera producției. — *Nota trad.*

³⁾ — „bogații inactivi” — *Nota trad.*

⁴⁾ — „muncitorii neproductivi”. — *Nota trad.*

⁵⁾ — „guvernele forte”. — *Nota trad.*

Aici nu sînt suficiente afirmațiile că producția și consumul sînt identice, că țelul oricărei producții este consumul sau că producția este premisa oricărui consum. În afară de tendința arătată mai sus, întreaga polemică se bazează mai degrabă pe următoarele :

Consumul muncitorului este în medie egal doar cu cheltuieliile lui de producție, și nu cu producția lui. Așadar, întregul surplus el îl produce pentru alții și astfel toată această parte a *producției* sale este o *producție pentru alții*. Capitalistul activ care îl constringe pe muncitor la această *supraproducție* (adică la o producție care depășește nevoile lui vitale) și care face uz de toate mijloacele pentru a spori cît mai mult această *supraproducție* relativă în opoziție cu producția necesară își apropiază în mod direct plusprodusul. Dar, în calitate de capital personificat, el produce de dragul producției, vrea îmbogățire de dragul îmbogățirii. Fiind un simplu executant al funcțiilor capitalului, adică un purtător al producției capitaliste, pe el îl interesează valoarea de schimb și sporirea ei, nu valoarea de întrebuințare și sporirea ei cantitativă. Îl interesează sporirea avuției abstracte, apropierea unei cantități tot mai mari de muncă străină. El este stăpînit de aceeași dorință de îmbogățire ca și tezaurizatorul, cu deosebirea că el nu-și satisface această dorință în forma iluzorie a creării unor tezaure de aur și de argint, ci sub forma creării de capital, ceea ce înseamnă producție reală. Dacă supraproducția muncitorului înseamnă *producție pentru alții*, producția capitalistului normal, a capitalistului activ, așa cum ar trebui să fie, înseamnă producție pentru producție. Este adevărat că, pe măsură ce avuția lui crește, el se depărtează tot mai mult de acest ideal și devine risipitor, fie și numai pentru a-și etala avuția. Dar aceasta este întotdeauna o avuție care își face reproșuri pentru ceea ce consumă căci ea este mereu cu gîndul la economisire și la cumpătare. Cu toată risipa, capitalistul activ, ca și tezaurizatorul, rămîne în fond un avar.

Dacă Sismondi spune că dezvoltarea forței productive a muncii oferă muncitorului mai multe distracții, dar că, dacă aceste distracții ar fi accesibile, el s-ar descalifica (ca muncitor salariat) { *Sismondi* spune :

„Datorită progresului industriei și al științei, fiecare muncitor poate să producă zilnic mult mai mult decît este nevoie pentru consumul lui. Dar, în timp ce munca sa produce avuție, aceasta din urmă, dacă el ar fi capabil s-o consume singur, l-ar face să fie mai puțin apt de muncă” („*Nouv. Princ.*” t I, p. 85).}

nu este mai puțin adevărat că și capitalistul activ devine mai mult sau mai puțin incapabil de a-și îndeplini funcția de îndată ce se

transformă într-un reprezentant al avuției care consumă, de îndată ce începe să prefere distracției acumulării acumularea de distracții.

Capitalistul activ este deci și el un producător de *supraproducție*, de *producție pentru alții*. Acestei supraproducții trebuie să-i corespundă supraconsumul, adică producției pentru producție trebuie să-i corespundă consumul pentru consum. Ceea ce capitalistul activ trebuie să cedeze posesorilor rentei funciare, statului, creditorilor statului, bisericii etc., care nu fac decât să consume venit, /408/ îi micșorează în mod absolut avuția, dar în același timp îi întreține setea de îmbogățire și în felul acesta îi conservă sufletul de capitalist. Dacă posesorii rentei funciare și ai dobânzii etc. și-ar cheltui venitul pe muncă productivă în loc să-l cheltuiască pe muncă neproductivă, scopul nu ar putea fi atins. Ei ar deveni capitaliști activi și nu ar mai reprezenta funcția consumului ca atare. Vom analiza ulterior o polemică extrem de amuzantă pe această temă între un ricardian și un malthusian ⁸⁶.

Producția și consumul sînt *in sine* inseparabile. Rezultă că, întrucît în sistemul de producție capitalist ele sînt de fapt separate, unitatea lor se restabilește prin opunerea lor, în așa fel încît, dacă A trebuie să producă pentru B, B trebuie să consume pentru A. Așa cum fiecare capitalist, în ceea ce îl privește, vrea ca risipitori să fie cei care participă împreună cu el la venit, tot așa vechiul sistem mercantilist considera că o națiune trebuie să trăiască modest, dar trebuie să producă articole de lux pentru națiunile străine amatoare de asemenea articole. Revine aici aceeași idee a producției pentru producție, de o parte, și deci a consumului de producție străină, de altă parte. Această idee a sistemului mercantilist este exprimată și în lucrarea *Dr. Paley*, „*Moral Philosophy*“, vol. II, ch. XI :

„Un popor muncitor și modest își îndreaptă activitatea în direcția satisfacerii cererii unei națiuni bogate, care se dedă luxului” ⁸⁷.

„Ei” (nos politiques!), Garnier etc.) — spune Destutt — „proclamă ca principiu general principiul potrivit căruia cauza producției este consumul și de aceea cu cît acesta este mai mare cu atît este mai bine. Ei afirmă că tocmai de aici decurge o mare deosebire între economia socială și cea particulară” (l.c. p. 249, 250).

Este interesantă și următoarea frază :

„Națiuni sărace sînt acelea al căror popor trăiește bine, iar națiuni bogate sînt acelea al căror popor trăiește modest” (l.c. p. 231).

*) — politicienii noștri. — *Nola trad.*

[15. *Henri Storch. Abordarea neistorică a legăturii dintre producția materială și cea spirituală. Concepția lui despre „munca nematerială“ a claselor dominante*]

Henri Storch, „Cours d'écon. politique etc.“, éd., de J.-B. Say, Paris, 1823 (prelegeri ținute marelui duce Nicolae și terminate în 1815), t. III.

După Garnier, Storch este de fapt primul care, în polemica împotriva distincției făcute de A. Smith între munca productivă și munca neproductivă, a încercat să se situeze pe un teren nou.

El face o deosebire între bunurile materiale, părți componente ale producției materiale, și „*biens internes* ou les éléments de la civilisation”¹⁾ de legile producției cărora trebuie să se ocupe „*théorie de la civilisation*”²⁾ (l.c., t. III, p. 217).

(„Este evident că omul nu poate să înceapă niciodată să producă avuții atâta timp cât nu posedă bunuri lăuntrice, adică atâta timp cât nu și-a dezvoltat aptitudinile fizice, intelectuale și morale, ceea ce presupune anumite mijloace pentru dezvoltarea lor, ca *instituții sociale* etc. Așadar, cu cât un popor este mai civilizată, cu atât mai mult poate să crească avuția sa națională” (l.c., t. I, p. 136).

Și viceversa.)

Împotriva lui Smith :

„Smith... exclude din categoria *muncilor productive* toate muncile care nu participă *direct* la producerea de avuție ; procedind astfel, el are în vedere numai *avuția națională*”. Greșeala lui este că „nu face nici o distincție între valorile *nemateriale* și *avuție*” (t. III, p. 218).

Atît și nimic mai mult. Distincția dintre *travaux productifs* și *travaux improductifs*³⁾ are o importanță hotărîtoare pentru ceea ce analizează Smith : producția avuției materiale, și anume o anumită formă a acestei producții, modul de producție capitalist. În producția spirituală apare ca productiv un alt fel de muncă. Dar pe acesta Smith nu-l analizează. În sfîrșit, interacțiunea și legătura lăuntrică a celor două feluri de producție nu intră nici ele în sfera preocupărilor lui ; dealtfel, acestea pot să ducă la un rezultat oarecare numai atunci cînd producția materială este privită sub sua propria specie⁴⁾. Cînd el vorbește de *travailleurs productifs*, el o

¹⁾ — „bunurile lăuntrice sau elementele civilizației”. — *Nota trad.*

²⁾ — „teoria civilizației”. — *Nota trad.*

³⁾ — muncile productive și muncile neproductive. — *Nota trad.*

⁴⁾ — sub propria ei formă. — *Nota trad.*

face numai în măsura în care aceștia participă *direct* la consumul avuției materiale, nu însă la producerea ei.

La Storch *Théorie de la civilisation*, deși conține unele remarci inteligente, de pildă că diviziunea materială a muncii este premisa diviziunii spirituale a muncii, nu este decît o înșiruire de fraze generale. Că nici nu *se putea* altfel, că Storch era departe chiar de a *formula* această problemă, cu atît mai mult de a o rezolva reiese dintr-o *singură* împrejurare. Pentru a cerceta corelația dintre producția spirituală /409/ și cea materială este necesar în primul rînd ca aceasta din urmă să fie considerată nu ca o categorie generală, ci sub o formă *istorică determinată*. Așa, de pildă, producția spirituală corespunzătoare modului de producție capitalist este diferită de cea corespunzătoare modului de producție feudal. Dacă producția materială nu este considerată sub forma ei *istorică specifică*, nu pot fi înțelese particularitățile caracteristice ale producției spirituale corespunzătoare ei și interacțiunea dintre una și cealaltă. Se rămîne la platitudini. Asta referitor la frazele despre „civilizație”.

Mai departe : din forma determinată a producției materiale rezultă, în primul rînd, o structură determinată a societății, în al doilea rînd, un raport determinat între oameni și natură. Orînduirea lor de stat și structura lor spirituală sînt determinate atît de una cît și de cealaltă. Prin urmare, aceiași factori determină și caracterul producției lor spirituale.

În sfîrșit, prin producție spirituală Storch înțelege totodată diversele activități profesionale ale clasei dominante care practică funcțiile sociale ca profesiuni. Existența lor, ca și a funcțiilor lor, poate fi înțeleasă numai prin studierea structurii istorice determinate a relațiilor lor de producție.

Intrucît concepe producția materială în mod *neistoric*, și anume: ca producție de bunuri materiale în general, și nu ca formă istoricește determinată, dezvoltată și specifică a acestei producții, Storch se lipsește de unica bază care permite înțelegerea atît a elementelor componente ale ideologiei clasei dominante cît și a producției spirituale libere a formațiunii sociale respective. El este incapabil să depășească limitele unor generalități plate. Dealtfel, nici acest raport nu este chiar atît de simplu cum crede el. Astfel, producția capitalistă este ostilă unor ramuri ale producției spirituale, de exemplu artei și poeziei. Cine nu ține seama de acest fapt poate să ajungă la iluzia francezilor din secolul al XVIII-lea, pe care Lessing a satirizat-o într-un mod atît de reușit⁸⁸. De vreme ce în mecanică etc. i-am depășit pe antici, de ce nu i-am depăși în privința epopeilor ? Și iată că în loc de Iliada avem Henriada⁸⁹ !

Storch constată însă în mod just — mai ales în ceea ce-l privește pe Garnier, care este, de fapt, părintele acestei polemici cu Smith, că adversarii lui Smith abordează problema dintr-un punct de vedere greșit.

„Ce fac criticii lui Smith? Departe de a stabili această distincție” (între valeurs immatérielles¹⁾ și richesses²⁾), „ei confundă iremediabil aceste două feluri de valori, atât de vădit deosebite între ele.”

(Ei afirmă că producția de produse spirituale sau producția de servicii este o producție *materială*.)

„Considerînd că munca nematerială este *productivă*, ei presupun că ea *produce* avuții” (adică direct), „adică valori materiale, care pot fi schimbate, în timp ce în realitate însă ea nu produce decît valori nemateriale și nemijlocite; ei pornesc de la premisa că produsele muncii nemateriale sînt subordonate aceluiași legi ca produsele muncii materiale, în timp ce în realitate primele sînt guvernate de alte principii decît celelalte (t. III, p. 218).

Menționăm următoarele teze ale lui Storch, preluate de autorii de mai tîrziu :

„Din faptul că bunurile lăuntrice sînt în parte produsul unor servicii s-a tras concluzia că ele nu ar fi mai durabile ca serviciile propriu-zise și că în mod necesar sînt consumate pe măsură ce sînt produse” (t. III, p. 234). Bunurile [lăuntrice] inițiale, departe de a se distruge prin întrebuințare, se dezvoltă și se înmulțesc prin exercitare, astfel încît însăși *consumarea* lor duce la creșterea valorii lor” (l.c. p. 236). „Ca și avuțiile, bunurile lăuntrice pot fi acumulate și pot forma capitaluri care să poată fi folosite în vederea reproducției” etc. (l.c. p. 236). „Munca materială trebuie să fie divizată, iar produsele ei trebuie să fie acumulate înainte de a ne putea gândi la o diviziune a muncii nemateriale” (p. 241).

Toate acestea nu sînt însă decît analogii și paralele superficiale și foarte generale între avuția spirituală și cea materială. Superficială este și afirmația că națiunile nedezvoltate își *împrumută* din străinătate capitalurile lor spirituale, așa cum națiunile nedezvoltate din punct de vedere material își împrumută de acolo capitalurile lor materiale (l.c. p. 306), că diviziunea muncii nemateriale depinde de cerere, sau, cu alte cuvinte, de piață etc. (p. 246).

Următoarele pasaje au fost pur și simplu copiate :

/410/ „*Producția* bunurilor lăuntrice, departe de a micșora avuția națională prin consumarea produselor materiale de care are nevoie, este, dimpotrivă, un mijloc puternic de sporire a acestor avuții, după cum, invers, producția de avuții servește ca un mijloc tot atât de puternic pentru dezvoltarea civilizației” (l.c. p. 517). „Echilibrul acestor două feluri de producție asigură creșterea prosperității naționale” (l.c. p. 521).

¹⁾ — valori nemateriale. — *Nota trad.*

²⁾ — avuții. — *Nota trad.*

După părerea lui Storch, medicul produce sănătate (dar și boală), profesorii și scriitorii — cultură (dar și obscurantism), poeții, pictorii etc. — gust (dar și lipsă de gust), moralistii etc. — moravuri, preoții — religie, munca suveranului — securitate etc (p. 347—350). Tot atât de bine se poate spune că boala produce medici, prostia — profesori și scriitori, lipsa de gust — poeți și pictori, imoralitatea — moralști, superstiția — preoți și lipsa de securitate generală — suverani. Această manieră de a spune de fapt că toate aceste activități, aceste „servicii”, produc o valoare de întrebuințare reală sau imaginară este reluată de autorii de mai târziu atunci când vor să demonstreze că persoanele menționate mai sus sînt travailleurs productifs în sensul pe care Smith îl dă acestei expresii, adică produc direct nu produse sui-generis, ci produse ale muncii materiale și deci produc direct avuție. La Storch nu găsim încă această aberație, care are, dealtfel, următoarele explicații :

1) în societatea burgheză, diversele funcții se presupun reciproc ;

2) antagonismele din sfera producției materiale fac să fie necesară o suprastructură formată din profesii cu caracter ideologic, a căror activitate, bună sau rea, este bună pentru că este necesară ;

3) toate funcțiile se află în slujba capitalistului și contribuie la „binele” lui ;

4) chiar și cele mai înalte activități spirituale se bucură de recunoașterea burghezilor, sînt *scuzabile* în ochii lor numai datorită faptului că sînt prezentate și considerate în mod greșit ca fiind producătoare directe de avuție materială.

[16. Nassau Senior.

*Proclamarea tuturor activităților utile burgheziei
ca fiind productive. Ploconirea în fața burgheziei
și a statului burghez]*

W. Nassau Senior, „*Principes fondamentaux de l'écon. polit.*”, traduits par Jean Arrivabene, Paris, 1836. Nassau Senior face pe grozavul :

„Potrivit lui Smith, legiuitorul evreilor a fost muncitor neproductiv” (l.c. p 198).

Care legiuitor : Moise din Egipt sau Moise Mendelssohn ? Moise i-ar fi recunoscător d-lui Senior pentru faptul că l-a făcut

„travailleurs productif” în sens smithian. Acești oameni sînt atît de subjugăți de burghezele lor idei fixe încît își închipuie că Aristotel sau Iulius Cezar s-ar simți jigniți dacă ar fi numiți „travailleurs improductifs”. Or, pentru ei însăși denumirea de „travailleurs” ar fi jignitoare.

„Medicul care, prin prescrierea unei rețete, vindecă un copil bolnav și îl menține astfel în viață pentru mulți ani nu produce oare un rezultat durabil?” (l.c.).

Inepție. Dacă copilul moare, rezultatul nu este mai puțin durabil. Iar dacă copilul rămîne bolnav *serviciul* medicului tot trebuie plătit. Nassau este de părere că medicii ar trebui să fie plătiți numai în măsura în care vindecă, avocații numai în măsura în care cîștigă procesele, iar soldații numai în măsura în care sînt victorioși.

Acum însă el devine cu adevărat sublim :

„Au produs oare rezultate efemere olandezii atunci cînd s-au ridicat împotriva tiraniei spaniolilor sau englezii atunci cînd s-au răscolat împotriva unei tiranii care amenința să devină și mai cumplită?” (l.c. p. 198).

Prostii ! Olandezii și englezii s-au revoltat pe cont propriu. Nimeni nu le-a plătit pentru că au muncit „în revoluție”. Atunci însă cînd este vorba de *travailleurs productifs* sau *improductifs*, se pune întotdeauna problema cumpărătorului muncii și a vînzătorului ei. Ce prostie !

Trăncăneala acestor indivizi în polemica cu Smith nu arată decît că ei îl reprezintă pe „capitalistul instruit”, pe cînd Smith *s-a referit* la *bourgeois parvenu*¹⁾ realmente grobian. Burghezul cultivat și purtătorul lui de cuvînt sînt amîndoi atît de stupizi încît măsoară importanța oricărei activități după /411/ efectul pe care-l are măsura pungii. Pe de altă parte, ei sînt atît de instruiți încît *admit* chiar și funcțiile și activitățile care nu au nimic comun cu producția de avuție, și anume le admit pentru că și acestea le sporesc etc. „indirect” avuția. cu alte cuvinte, îndeplinesc o funcție „utilă” avuției.

Omul este baza producției sale materiale, ca și a oricărei altei producții pe care el o realizează. De aceea, toate împrejurările care exercită o influență asupra omului — acest *subiect* al producției — modifică plus ou moins²⁾ toate funcțiile și activitățile lui, deci și funcțiile și activitățile lui ca creator de avuție materială, de mărfuri. În acest sens se poate dovedi într-adevăr că *toate* raporturile și funcțiile omului, indiferent de forma și de cadrul în care acțio-

1) — burghezul parvenit. — *Nota trad.*

2) — mai mult sau mai puțin. — *Nota trad.*

nează, influențează producția materială și exercită asupra ei o influență mai mult sau mai puțin determinantă.

„Există țări în care cultivarea pământului este posibilă numai sub protecția soldaților. Ei bine! După clasificarea lui Smith, recolta nu este produsul muncii comune a omului care merge în urma plugului și a celui care pășeste alături de el cu arma în mână: după părerea lui Smith, numai agricultorul este un muncitor productiv, pe când activitatea soldatului este neproductivă” (l.c. p. 202).

În primul rînd, este inexact. Smith ar spune că soin du soldat est productif de défense¹⁾, nu însă grain de blé²⁾. Dacă în țară s-ar instaura ordinea, agricultorul ar continua să producă grâu, ca și mai înainte, fără să fie silit să producă în plus mijloace pentru întreținerea soldatului și deci a vieții lui. Soldatul face parte din faux frais de production³⁾, ca și o parte considerabilă din muncitorii neproductivi, care nu produc nimic nici în domeniul producției spirituale și nici în cel al producției materiale și sînt utili numai în virtutea imperfecțiunii relațiilor sociale, existența lor datorîndu-se unor social evils⁴⁾.

Dar Nassau ar putea să spună că, prin inventarea unei mașini datorită căreia din 20 de muncitori 19 devin de prisos, acești 19 devin și ei faux frais de production. Dar soldatul poate să devină de prisos cu toate că *condițiile materiale ale producției*, condițiile agriculturii ca atare, rămîn aceleași, pe cînd cei 19 muncitori pot deveni de prisos numai în cazul în care munca unui singur muncitor devine de 20 ori mai productivă, adică numai în urma unei revoluții în condițiile materiale de producție existente. Dealtfel, încă la *Buchanan* găsim următoarea remarcă :

„Dacă soldatul, de pildă, trebuie să fie numit muncitor productiv pentru că munca lui contribuie la producție, cu același drept muncitorul productiv ar putea să pretindă onoruri militare, căci nu încapе îndoială că fără ajutorul lui nici o armată nu ar putea să pornească la război, să dea bătălii și să cîștige victorii” (*D. Buchanan, „Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry” etc., Edinb., 1814, p. 132*).

„Avuția unei națiuni nu depinde de raportul numeric dintre cei care produc servicii și cei care produc valori, ci de acel raport dintre ei care contribuie, cel mai mult ca munca fiecăruia să fie cît mai rodnică” (*Senior, l.c. p. 204*).

Smith nu a tăgăduit niciodată acest lucru, căci el vrea ca numărul acestor travailleurs improductifs „necesari”, de pildă nu-

¹⁾ — activitatea soldatului produce apărare. — *Nota trad.*

²⁾ — grâu. — *Nota trad.*

³⁾ — cheltuielile de producție accesorii. — *Nota trad.*

⁴⁾ — racile sociale. — *Nota trad.*

mărul funcționarilor de stat, lawyers ¹⁾, preoților etc., să fie redus la strictul necesar. Or, aceasta este în orice caz „proporția” în care serviciile lor fac le plus efficace le travail des travailleurs productifs ²⁾. În ceea ce privește însă „travailleurs improductifs”, a căror muncă este cumpărată de consumator numai în mod *voluntar*, pentru a se folosi de *serviciile* lor, adică este cumpărată ca un articol de consum lăsat la alegerea consumatorului, trebuie să se facă o distincție între următoarele două cazuri. *Intr-un caz*, numărul acestor muncitori care trăiesc din venit poate să fie mare în raport cu numărul muncitorilor „productivi” pentru că în general avuția nu este prea mare sau are un caracter unilateral, cum era, de pildă, la nobilii din evul mediu cu ale lor retainers ³⁾. În loc să consume mărfuri industriale, ei și suitele lor consumau produse agricole. Cînd însă ei au început să consume mărfuri industriale, aceste retainers au trebuit să muncească. În acest caz, numărul celor care trăiau din venit era mare numai pentru că o mare parte din produsul anual nu era consumată în vederea *reproducției*. În plus populația era mică. *Sau* numărul celor care trăiesc din venit este mare pentru că *travailleurs productifs* au o productivitate mare, adică pentru că este mare surplus produce which the retainers feed upon ⁴⁾. În acest caz, munca depusă de *travailleurs productifs* este productivă nu pentru că există multe retainers, ci, invers, există multe retainers pentru că munca celor dinții este atît de productivă.

Despre două țări care au același număr de locuitori și aceeași dezvoltare a forțelor productive ale muncii se va putea spune întotdeauna, așa cum spune A. Smith, că avuția lor trebuie să fie măsurată prin raportul dintre muncitorii productivi și muncitorii neproductivi. Într-adevăr, aceasta nu înseamnă decît că în țara în care există un număr relativ mai mare de muncitori productivi se consumă pentru nevoile reproducției o cantitate relativ mai mare din venitul anual și, prin urmare, se produce anual o masă mai mare de values ⁵⁾. Așadar, d-l Senior nu face decît să parafrazeze teza /412/ lui Adam în loc să-i opună a novelty ⁶⁾. În continuare el face o distincție între producteurs de services și producteurs de valeurs și astfel ajunge în situația în care au ajuns majoritatea

1) — juriștilor. — *Nota trad.*

2) — cit mai eficace munca muncitorilor productivi. — *Nota trad.*

3) — suite. — *Nota trad.*

4) — plusprodusul pe care îl consumă suitele. — *Nota trad.*

5) — valori. — *Nota trad.*

6) — ceva nou. — *Nota trad.*

adversarilor distincției făcute de Smith : adoptă și chiar aplică aceeași distincție pe care o respinge.

Caracteristic este faptul că toți economiștii „improductivi”, care nu realizează absolut nimic în propriul lor domeniu, combat distincția dintre *travail productif* și *travail improductif*. Față de burghez însă, poziția lor exprimă, pe de o parte, servilism, tendința de a prezenta toate funcțiile ca fiind în slujba producției de *avuție* pentru burghez, iar pe de altă parte tendința de a demonstra că lumea burgheză este cea mai bună dintre lumi, în care totul este util, iar burghezul este atât de instruit încât înțelege acest lucru.

Față de muncitori, acest punct de vedere se reduce la afirmația că consumarea unor mari mase de produse de către elementele neproductive este ceva firesc, deoarece consumatorii neproductivi contribuie la producerea *avuției* în aceeași măsură ca și muncitorii, deși în *their own way* ¹⁾.

În cele din urmă însă, Nassau se dă de gol că nu a înțeles nici o iotă din distincția esențială făcută de Smith. El spune :

„Se pare, într-adevăr, că în cazul de față atenția lui Smith s-a concentrat în întregime asupra situației *marilor proprietari funciari*, singurii la care s-ar putea aplica în general observațiile lui cu privire la clasele neproductive. Altfel nu-mi pot explica afirmația lui că *capitalul este folosit numai la întreținerea muncitorilor productivi, iar cei neproductivi trăiesc din venit*. Marea majoritate a acelor pe care el îi numește prin excelență neproductivi — învățătorii, cei care conduc statul — sînt întreținuți pe seama capitalului, adică *din mijloacele avansate pentru producție*” (l.c. p. 204, 205).

E într-adevăr uluitor. Descoperirea d-lui Nassau că statul și învățătorii trăiesc pe seama capitalului, și nu pe seama venitului, nu are nevoie de nici un comentariu. Dacă d-l Senior vrea să ne spună prin aceasta că ei trăiesc din profitul la capital și deci, în acest sens, au *moyen du capital* ²⁾, trebuie spus că el uită un singur lucru, și anume că venitul la capital nu este capitalul însuși și că acest venit, rezultat al producției capitaliste, n'est pas *dépensé d'avance pour la reproduction, dont elle est au contraire le résultat* ³⁾. Sau poate el are în vedere faptul că unele impozite intră în cheltuielile de producție ale anumitor mărfuri și deci în cheltuielile anumitor ramuri de producție ? În acest caz îi aducem la cunoștință că aceasta nu este decît o formă de percepere a impozitelor pe venit.

¹⁾ — într-un mod specific. — *Nota trad.*

²⁾ — pe seama capitalului. — *Nota trad.*

³⁾ — nu este cheltuit anticipat pentru reproducție, ci, dimpotrivă, este rezultatul ei. — *Nota trad.*

Cu privire la Storch, Nassau Senior, acest cîrpati firoscos, mai face următoarea remarcă :

„Fără îndoială că d-l Storch greșește cînd afirmă categoric că aceste *rezultate*” (sănătatea, gustul etc.) „constituie, asemenea altor lucruri care au valoare, o parte din *venitul* celor care le posedă și că pot fi schimbate în același mod” (și anume pot fi cumpărate de la producătorii lor). „Dacă ar fi așa, dacă gustul, moralitatea, religia ar fi într-adevăr *lucruri* care pot fi *cumpărate*, atunci ar avea cu totul altă semnificație decît aceea pe care... i-o atribuie economiștii. Noi nu cumpărăm nicidecum sănătate, știință sau pietate. Medicul, preotul, învățătorul... pot produce doar mijloacele cu ajutorul cărora pot fi obținute în cele din urmă, cu mai multă sau mai puțină certitudine și perfecțiune, aceste rezultate... Dacă în fiecare caz în parte sînt folosite cele mai nimerite mijloace pentru obținerea unui succes, producătorul acestor *mijloace* are dreptul la o retribuție chiar dacă nu a avut succes, chiar dacă nu a obținut rezultatele scontate. Schimbul este perfectat de îndată ce statul a fost dat sau lecția a fost predată și în schimbul lor a fost primită retribuția cuvenită” (l.c. p. 288, 289).

În cele din urmă, marele Nassau adoptă din nou distincția făcută de Smith. Și anume, în loc să facă distincție între travail productif et improductif, el face distincție între

„consum productiv și consum neproductiv” (p. 206).

Obiectul consumului este fie marfa — dar nu despre ea este vorba aici —, fie direct munca.

Productiv este, după Senior, consumul care folosește fie o muncă ce reproduce forța de muncă (ceea ce poate face, de pildă, munca învățătorului sau a medicului), fie o muncă ce reproduce valoarea mărfurilor cu care se cumpără această muncă. Neproductiv este consumul unei munci care nu face nici una, nici alta. Or, Smith spune : numesc productivă munca ce poate fi consumată numai productiv (adică industrial) și neproductivă munca ce poate fi consumată neproductiv, adică munca a cărei consumare nu constituie prin însăși natura ei un consum industrial. Aici, prin urmare, d-l Senior și-a dovedit agerimea prin nova vocabula rerum¹⁾. În ansamblu, Nassau îl plagiază pe Storch.

[17. P. Rossi. *Ignorarea formei sociale a fenomenelor economice. Concepția vulgară a „economisirii muncii” de către muncitorii neproductivi*]

[413/ P. Rossi, „Cours d'Écon. Polit.” (année 1836—1837), edit. Bruxelles 1842.

Aici este adevărata înțelepciune !

¹⁾ — noi denumiri ale lucrurilor. — Nota trad.

„Mijloacele indirecte” (de la production¹⁾) „cuprind tot ceea ce favorizează producția, tot ceea ce contribuie la înlăturarea piedicilor și face ca producția să fie mai eficientă, mai rapidă, mai lesnicioasă”. (Înainte de aceasta, la p. 268 el spune : „Există mijloace de producție directe și indirecte. Aceasta înseamnă : există mijloace care sînt o condiție necesară a rezultatului pe care-l urmărim, forțe care *înfăptuiesc* această producție. Există și alte mijloace de producție care contribuie la producție, dar nu o *înfăptuiesc*. Primele pot acționa și *singure*, celelalte nu pot decît să le ajute pe cele dintîi în procesul de producție”)... „Orice muncă de guvernare este un mijloc indirect de producție... Cel care a confecționat această pălărie trebuie să recunoască că jandarmul care patrulează pe stradă, judecătorul care prezidează dezbaterile în sala de ședințe, temnicerul care ia în primire un răufăcător și îl păzește în închisoare, armata care apără frontierele împotriva dușmanului, toți aceștia contribuie la producție” (p. 272).

Ce fericit trebuie să fie pălărierul la gîndul că tout le monde se met en mouvement afin qu'il produise et vende ce chapeau²⁾ ! Spunînd că acest geôlier³⁾ etc. contribuie *indirect* — și nu *direct* — la producția materială, Rossi face de fapt aceeași distincție ca și Adam (XIIe leçon⁴⁾).

În prelegerea următoare, a XIII-a, Rossi îl combate ex professo pe Smith ; de fapt cam în același spirit ca și predecesorii săi.

Distincția greșită dintre travailleurs productifs și travailleurs improductifs, spune Rossi, se datorează următoarelor trei cauze :

1. „Unii dintre *cumpărători* cumpără produse sau *muncă pentru a le consuma nemijlocit* ; alții le cumpără numai pentru a vinde noi produse, pe care le confecționează cu ajutorul produselor și al muncii cumpărate”. [l.c. p. 275, 276.]

Pentru primii este determinantă *la valeur en usage*⁵⁾, pentru ceilalți *la valeur en échange*⁶⁾. Cine ia în considerare numai la valeur en échange repetă greșeala lui Smith.

„Să admitem un moment că pentru mine munca servitorului meu este neproductivă, dar este ea oare neproductivă și pentru el ?” (l.c. p. 276).

Întrucît întreaga producție capitalistă se bazează pe faptul că munca este cumpărată direct cu scopul ca în procesul producției o parte din munca folosită să fie apropiată *fără să fie cumpărată* și apoi *vîndută* sub formă de produs — căci aceasta este baza existenței capitalului, însăși esența lui —, nu se poate spune oare

¹⁾ — ale producției. — *Nota trad.*

²⁾ — toată lumea se pune în mișcare pentru ca el să producă și să vîndă această pălărie. — *Nota trad.*

³⁾ — temnicer. — *Nota trad.*

⁴⁾ — prelegere. — *Nota trad.*

⁵⁾ — valoarea de întrebuințare. — *Nota trad.*

⁶⁾ — valoarea de schimb. — *Nota trad.*

că distincția dintre munca ce produce capital și munca ce nu produce constituie baza pentru înțelegerea procesului de producție capitalist? Smith nu contestă că munca servitorului este productivă pentru el însuși. Orice serviciu este productiv pentru cel care îl vinde. Jurământul fals este productiv pentru cel care primește în schimb bani peșin. Falsificarea de documente este productivă pentru cel care este plătit pentru aceasta. Asasinatul este productiv pentru cel care este plătit pentru asasinat. Ocupația sicofantului, a delatorului, parazitului, lingușitorului este productivă pentru el dacă nu face gratuit asemenea „services”. Așadar, ei sînt „muncitori productivi”, producători atît de avuție cît și de capital. Pungașul care se plătește singur, întocmai ca tribunalele și statul, „cheltuiește și el o forță, o întrebuițează într-un anumit fel și produce un rezultat care satisface o nevoie a omului” [p. 275], respectiv de *l'homme voleur*¹⁾ și, poate, în plus nevoia soției și a copiilor lui. Reiese că el este un muncitor productiv dacă se admite că totul se rezumă la a produce un „rezultat” care să satisfacă o „nevoie” sau dacă se admite că „serviciile” devin „productive” prin simplul fapt, menționat mai sus, că omul și le vinde.

2. „A doua eroare a constat în faptul că nu s-a făcut nici o distincție între producția directă și cea indirectă”.

De aceea, A. Smith consideră că magistratul nu este productiv. Dar

„dacă producția este aproape imposibilă” (sans le travail du magistrat²⁾), „nu este oare limpede că această muncă contribuie la producție, chiar dacă nu printr-un ajutor material și direct, cel puțin printr-o activitate indirectă de care nu se poate să nu se țină seama?” (l.c. p. 276).

Această muncă, care participă indirect la producție (și ea reprezintă numai o parte din munca neproductivă), noi o numim chiar muncă neproductivă. Altfel ar trebui să spunem că, deoarece magistratul nu poate în nici un caz să existe fără țaran, țaranul este un producteur indirect de justice³⁾ etc. Prostie! Încă un punct de vedere asupra diviziunii muncii; despre aceasta însă vom vorbi mai tîrziu.

[3.] „Nu a fost făcută cu toată meticulozitatea distincția dintre cei 3 factori fundamentali ai producției: *forța sau mijlocul productiv, folosirea acestei forțe și rezultatul.*” [l.c. p. 276.]

1) — a hoțului. — *Nota trad.*

2) — fără munca magistratului. — *Nota trad.*

3) — producător indirect de justiție. — *Nota trad.*

Cumpăr un ceas de la ceasornicar ; nu mă interesează decît *rezultatul* muncii. Sau cumpăr o haină de la croitor ; ditto. Dar :

„Mai există oameni de modă veche care văd altfel lucrurile. Ei cheamă acasă un muncitor și îl pun să le coasă haine, dîndu-i stofa și toate cele necesare. Ce cumpără ei ? Ei cumpără o forță” { dar și une application de cettre force¹⁾ }, „un mijloc care va produce, pe riscul lor, anumite rezultate... Obiectul contractului este cumpărarea unei forțe”. [l.c. p. 276.]

(Aici însă este amuzant tocmai faptul că acești „gens de la vieille roche”²⁾ folosesc un mod de producție care nu are nimic comun cu cel capitalist și în care este imposibilă dezvoltarea forței productive a muncii pe care o aduce cu sine producția capitalistă. Este caracteristic faptul că pentru Rossi e tutti quanti această deosebire specifică este neesențială.)

„Angajînd un servitor, cumpăr o forță care poate fi folosită pentru sute de servicii diferite și ale cărei rezultate depind de felul cum o folosesc” (p. 276).

Toate acestea nu sînt la obiect.

1414/ „Se cumpără sau se închiriază... o anumită folosire a unei forțe.. În acest caz nu se cumpără un produs și nici rezultatul care se are în vedere. Pledoaria avocatului poate să ducă sau să nu ducă la cîștigarea procesului. În orice caz, tranzacția dintre mine și avocatul meu constă în aceea că pentru o valoare determinată el va merge în cutare zi, în cutare loc pentru a mă reprezenta și a-și folosi forțele lui intelectuale în interesul meu” (p. 276).

{În legătură cu aceasta, încă o observație. În leçon XIIe, p. 273, R[ossi] spune :

„Sînt departe de a considera producători numai oamenii care toată viața fac stambă sau cizme. Cînstesc munca, oricare ar fi ea.. dar acest respect nu trebuie să fie privilegiul exclusiv al *muncii manuale*”.

A. Smith nu procedează astfel. Cel ce face o carte, o pictură, o compoziție muzicală, o statuie este pentru el „travailleur productif” în al doilea sens al acestui cuvînt, deși nici improvizatorul, nici declamatorul, nici virtuozul etc. nu sînt. În ceea ce privește serviciile, în măsura în care ele intră direct în producție, A. Smith le consideră ca fiind materializate în produs, fie că este vorba de munca muncitorului manual, fie că este vorba de munca directorului, a funcționarului de birou, a inginerului și chiar a omului de știință, dacă este inventator, dacă lucrează în cadrul sau în afara unui atelier. Vorbînd despre diviziunea muncii, el explică cum aceste operații se repartizează între diferitele persoane și arată

¹⁾ — o folosire a acestei forțe. — *Nota trad.*

²⁾ — „oameni de modă veche.” — *Nota trad.*

că produsul, marfa, este rezultatul muncii comune, și nu al muncii unei singure persoane. Dar grija unor muncitori „spirituali” à la Rossi este de a justifica partea mare pe care o primesc din producția materială. }

După aceste considerații, Rossi continuă :

„În felul acesta, în tranzacțiile de schimb atenția se fixează cînd asupra unuia, cînd asupra altuia dintre cei trei factori fundamentali ai producției. Dar pot oare *diversele forme de schimb* să răpească unor anumite *produse* caracterul de *avuție*, iar *eforturilor unei anumite clase de producători calitatea de muncă productivă* ? Este evident că între aceste idei nu există nici o legătură care să justifice o asemenea concluzie. Dacă, în loc să cumpăr un anumit rezultat, cumpăr forța necesară pentru producerea lui, înseamnă oare aceasta că acțiunea acestei forțe nu va fi productivă, iar produsul nu va fi avuție ? Să revenim la exemplul cu croitorul. Dacă cumpărați de la un croitor o haină gata confecționată sau haina este confecționată de un croitor căruia îi dați material și salariu, rezultatul este în ambele cazuri același. Nimeni nu va spune că prima *muncă este productivă*, iar cea de-a doua *neproductivă* ; singura deosebire este că în cazul al doilea *cel care vrea să aibă haina este propriul său întreprinzător*. Dar care este, din punctul de vedere al forței productive, deosebirea dintre croitorul care v-a lucrat în casă și servitorul dv. ? Nu este nici o deosebire !” (l.c. p. 277.)

Aici este chintesența întregii pseudoînțelepciuni a acestui palavragiu plin de ifose ! În măsura în care în cea de-a doua definiție a sa, mai puțin profundă, Smith face distincție între munca productivă și cea neproductivă după cum ea se materializează sau nu în mod direct într-o marfă care poate fi vîndută de cumpărătorul muncii, el îl consideră pe croitor, în ambele cazuri, muncitor productiv. Într-o interpretare mai profundă însă, croitorul din cel de-al doilea caz este un „muncitor neproductiv”. Rossi nu face decît să arate „în mod evident” că nu-l înțelege pe Adam S[mith].

Cînd R[ossi] spune că pentru el „*formes de l'échange*”¹⁾ nu prezintă interes, este ca și cum un fiziolog ar spune că pentru el formele concrete de viață nu prezintă interes deoarece nu sînt decît forme ale materiei organice. Dar tocmai aceste forme, și numai ele, prezintă interes pentru noi cînd este vorba de înțelegerea caracterului specific al unui mod de producție social. Haina este haină. Dar dacă ea este confecționată în cadrul primei forme de schimb este vorba de producția capitalistă și societatea burgheză modernă, iar dacă este confecționată în cadrul celei de-a doua forme de schimb este vorba de o formă de muncă manuală compatibilă chiar și cu relațiile asiatice sau cu cele feudale etc. Iar aceste *forme* sînt determinante pentru însăși avuția materială.

¹⁾ — formele schimbului. — *Nota trad.*

Haina este haină, asta-i toată înțelepciunea lui R[ossi]. Dar în primul caz *ouvrier tailleur*¹⁾ produce o haină și totodată capital, deci și profit; el își produce pe al său *maître*²⁾ în calitate de capitalist și pe sine însuși în calitate de muncitor salariat. Atunci când un *ouvrier tailleur* îmi lucrează acasă la mine o haină, pentru uzul meu personal, eu devin prin aceasta tot atât de puțin *mon propre entrepreneur* (în sens categorial) pe cât de puțin *l'entrepreneur tailleur*³⁾ devine *entrepreneur* datorită faptului /415/ că îmbracă și poartă o haină făcută de unul dintre muncitorii săi. În primul caz, cumpărătorul muncii croitorului și *ouvrier tailleur* stau față în față ca simplu cumpărător și simplu vânzător. Unul plătește banii, celălalt livrează marfa în a cărei valoare de întrebuințare se transformă banii mei. Este ca și cum aș cumpăra haina de la magazin. Aici vânzătorul și cumpărătorul stau față în față în simpla lor calitate de vânzător și cumpărător. Dimpotrivă, în cazul al doilea ei stau față în față ca muncă salariată și capital. *Domestique*⁴⁾ și *ouvrier tailleur* nr. 2, a cărui muncă eu o cumpăr tot pentru valoarea ei de întrebuințare, au ca element comun determinarea de formă. Ambii sînt simpli cumpărători și vânzători. Cu deosebirea că în acest caz, datorită modului specific de folosire a valorii de întrebuințare cumpărate, intervine și un raport patriarhal, un raport între stăpîn și servitor, ceea ce modifică și alterează acest raport de simplă vânzare și cumpărare din punctul de vedere al conținutului, dacă nu al formei sale economice.

Dealtfel, R[ossi] nu face decît să repete cu alte cuvinte cele spuse de Garnier :

„Cînd Smith afirmă că munca servitorului nu lasă nici o urmă, el greșește într-o măsură care — s-o spunem direct — nu-i este îngăduită unui A. Smith. Să presupunem că un fabricant conduce o fabrică mare a cărei supraveghere necesită mult efort și multă muncă... Același om, neputînd suporta în preajma sa muncitorii neproductivi, nu are nici un servitor. El este nevoit deci să se servească singur... Dar ce se va întîmpla cu munca sa productivă în timpul pe care el trebuie să-l consacre acestei munci pretins neproductive? Nu este oare evident că grație muncii servitorilor ai posibilitatea să te dedici unei munci corespunzătoare aptitudinilor? Cum se poate spune deci că serviciile lor nu lasă nici o urmă? Rămîne tot ceea ce faci și ceea ce nu ai putea să faci dacă servitorii nu te-ar înlocui în serviciile legate de persoana și de casa ta” (l.c. p. 277).

Este aceeași *economisire de muncă* de care vorbesc Garnier, Lauderdale și Ganilh. Potrivit acestui punct de vedere, muncile neproductive sînt productive numai în măsura în care economisesc

1) — muncitorul croitor. — *Nota trad.*

2) — patron (întreprinzător). — *Nota trad.*

3) — patronul (întreprinzătorul) croitor. — *Nota trad.*

4) — servitorul. — *Nota trad.*

munca și lasă mai mult timp pentru muncă proprie fie capitalistului activ, fie muncitorului productiv, care, grație acestei remplacement¹⁾, se pot dedica unei munci mai valoroase. În felul acesta este exclusă o mare parte din travailleurs improductifs, menial servants²⁾, în măsura în care nu sînt decît un articol de lux, precum și toți travailleurs improductifs care nu produc decît delectări și a căror muncă o pot folosi numai cheltuind *exact atîta timp cît îi trebuie vînzătorului ei pentru a o produce*, pentru a o efectua. În ambele cazuri nu poate fi vorba de „economisire” de muncă. În sfîrșit, chiar și services individuels care economisesc realmente munca sînt productive numai în măsura în care consumatorul lor este muncitor productiv. Dacă este un „capitalist oisif”, ei îi economisesc munca numai în sensul că îl scutesc de a face în general ceva. De pildă, un om leneș pune pe un altul să-l pieptene și să-i taie unghiile, în loc să facă singur aceste lucruri, sau un fox-hunter³⁾ își angajează un grăjdar, în loc să facă el pe grăjdarul, un gurmand angajează un bucătar, în loc să-și gătească singur.

Printre acești travailleurs s-ar număra și cei care, după cum spune Storch (l.c.), produc „loisir”⁴⁾, ceea ce dă altora posibilitatea să se distreze, să se dedice muncii intelectuale etc. Polițistul îmi economisește timpul în care ar trebui să fiu propriul meu jandarm, soldatul pe acela în care ar trebui să mă apăr, funcționarul de stat mă scutește de a mă guverna eu însumi, lustragiul îmi economisește timpul în care ar trebui să-mi lustruiesc ghetele, preotul pe acela în care ar trebui să meditez etc.

Aici există ideea justă a *diviziunii muncii*. În afara muncii productive proprii sau a exploatării muncii productive, fiecare ar trebui să îndeplinească numeroase funcții care ar fi neproductive și care intră parțial în cheltuielile de consum. (Muncitorii productivi propriu-zisi trebuie să suporte ei înșiși aceste cheltuieli de consum și să îndeplinească ei înșiși pentru ei munca neproductivă.) Dacă este vorba de „servicii” plăcute, se întîmplă uneori ca stăpînul să le îndeplinească în locul slugii, cum ne-o dovedește jus primae noctis⁵⁾ sau osteneala guvernării, etc., la care stăpînii nu au renunțat niciodată. Dar aceasta nu desființează cîtuși de puțin deosebirea dintre munca productivă și cea neproductivă; dimpotrivă, această deosebire apare ca un rezultat al *diviziunii muncii* și, în acest sens, contribuie la creșterea productivității generale a mun-

1) — înlocuiri. — *Nota trad.*

2) — servitorii. — *Nota trad.*

3) — textual : vînzător de vulpi ; aici : mic nobil de provincie. — *Nota trad.*

4) — „*timp liber*”. — *Nota trad.*

5) — dreptul primei nopți. — *Nota trad.*

citorilor datorită faptului că diviziunea muncii transformă munca neproductivă într-o funcție *exclusivă* a unor muncitori și pe cea productivă într-o funcție *exclusivă* a altora.

Dar pînă și travaiul depusă de menial servants exclusiv în scopul de a afișa bogăția stăpînului și de a-i satisface vanitatea „n'est pas improductif”¹⁾). De ce? Fiindcă ea produce *ceva*: satisfacerea vanității, ostentație, posibilitatea de a afișa bogăție (l.c. p. 277). Iată-ne din nou la absurditatea că toate services produc *ceva*: curtezana — voluptate, asasinul — moarte etc. Dealtfel, Smith a afirmat că orice porcărie de acest fel are *valeur* a ei. Mai lipsește /416/ ca aceste services să fie prestate gratuit. Despre aceasta nici nu este vorba. Dar chiar dacă ar fi prestate gratuit tot nu ar spori cu nimic *avuția* (materială).

Și acum trîncăneala beletristică :

„Se spune că, dacă încetează să cînte, cîntărețul nu ne lasă nimic. — Nu, el ne lasă o amintire !”.

(Foarte frumos !).

„După ce ați băut o sticlă de șampanie, ce rămîne?... Rezultatele economice pot fi diferite după cum consumul urmează imediat după actul producției sau nu, după cum el se face mai rapid sau mai lent, dar actul consumului ca atare, oricare ar fi el, nu poate lua produsului caracterul de *avuție*. Există produse nemateriale care sînt mai durabile decît unele produse materiale. Un palat durează mult timp, dar *Iliada* este un etern izvor de delectare” (p. 277, 278).

Ce prostie !

În sensul în care Rossi înțelege aici *avuția*, adică în sensul de valoare de întrebuințare, numai *consumul* este acela care face din produs o *avuție*, indiferent dacă acest consum se efectuează lent sau rapid (durata lui depinde de propria lui natură și de natura obiectului). Valoarea de întrebuințare este valoare numai pentru întrebuințare, iar ființarea ei pentru întrebuințare nu este decît o ființare ca obiect de consum, nu este decît ființarea ei în consum. Așa cum băutul șampaniei nu este un consum productiv, deși produce „mahmureală”, nici ascultarea unei muzici nu este consum productiv, deși lasă „un souvenir”. Dacă muzica este bună și dacă ascultătorul o înțelege, consumul de muzică este mai înălțător decît consumul de șampanie, deși producerea acesteia din urmă este o „muncă productivă”, pe cînd producerea celei dintîi nu.

Făcînd bilanțul tuturor ineptiilor debitate împotriva deosebirii făcute de Smith între munca productivă și cea neproductivă, con-

¹⁾ — „nu este neproductivă”. — *Nota trad.*

statăm că Garnier și, într-o oarecare măsură, Lauderdale și Ganilh (acesta din urmă însă nu a adus nimic nou) au epuizat tot conținutul acestei polemici. Autorii de mai târziu (cu excepția încercării nereușite a lui Storch) nu fac decât expuneri beletristice, vorbărie savantă. Garnier este economistul Directoratului și al Consulatului, Ferrier și Ganilh sînt economiștii Imperiului. Lauderdale, d-l conte, și-a propus mai curînd să facă *apologia consumatorilor, prezentîndu-i ca producători de „muncă neproductivă”*. Proslăvirea servitorimii, a lacheilor, a tax gatherers¹⁾, a paraziților străbate ca un fir roșu scrierile tuturor acestor indivizi. În comparație cu scrierile lor, caracterul cinic grobian al economiei clasice apare ca o critică a rînduieiilor existente.

[18. *Chalmers — apologet al risipei făcute de cei bogați, de stat și de biserică*]

Unul dintre cei mai fanatici malthusieni este *reverendul Th. Chalmers*, care pentru toate relele sociale are ca unic remediu educația religioasă a clasei muncitoare (ceea ce la el înseamnă îndoctrinarea muncitorilor cu teoria malthusiană a populației, prezentată în ambalaj creștin și propovăduită pe un ton popesc moralizator); în același timp, el apără cu mult zel toate abuses, waste-ful expenditure²⁾ ale statului, veniturile mari ale preoților și risipa nebunească a celor bogați; el deplînge (p. 260 sqq.) spiritul vremii, „hard and hungerbitten economy”³⁾ și cere impozite mari și hrană îmbelșugată pentru muncitorii „superiori” și neproductivi, pentru popi etc. (l.c.) și, bineînțeles, tună și fulgeră împotriva distincției făcute de Smith. El a consacrat acestei distincții un capitol întreg (ch. XI), care nu conține nimic nou în afară de afirmația că economiile etc. nu pot să dăuneze „muncitorilor productivi” și a cărui tendință este rezumată semnificativ în cuvintele următoare: Această

„distincție apare lipsită de orice valoare și, în plus, nefastă în aplicarea ei” (l.c. p. 344).

În ce constă acest caracter nefast ?

„Am insistat asupra acestei probleme deoarece considerăm că *economia politică din zilele noastre este prea severă și ostilă față de instituția ecleziastică*; și nu ne îndoim că la aceasta a contribuit în mare măsură *deosebirea nefastă*”

¹⁾ — încasatorilor de impozite. — *Nota trad.*

²⁾ — abuzurile, cheltuielile exorbitante. — *Nota trad.*

³⁾ — economiile severe, vecine cu foamea. — *Nota trad.*

făcută de Smith" (Thomas Chalmers (Prof. of Divinity¹⁾), „On Political Economy, in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society", 2nd ed., London, 1832, p. 346).

Prin „ecclesiastical establishment"²⁾ acest popă înțelegea propria sa biserică, Church of England as by law „established"³⁾. Daltfel, el a fost unul dintre cei care au contribuit la extinderea acestei „establishment" asupra Irlandei. Popa are cel puțin calitatea de a fi sincer.

[19. *Observații finale cu privire la Smith și la distincția pe care o face acesta între munca productivă și munca neproductivă*]

/417/ Înainte de a încheia secțiunea referitoare la A. Smith, vom mai cita două pasaje din lucrarea lui : primul, în care el își dezvăluie toată aversiunea față de cîrmuirea neproductivă ; al doilea, în care el caută să explice de ce progresul industriei etc. presupune existența muncii libere. Despre aversiunea lui Smith față de cler⁹⁰.

În primul pasaj se spune :

„Apare ca cea mai mare sfidare și desconsiderare din partea suveranilor și a miniștrilor pretenția de a supraveghea economia particularilor și de a le restringe cheltuielile prin legi somptuare sau prin prohibiții la importul mărfurilor de lux străine. Ei înșiși sint întotdeauna și fără excepție cei mai mari risipitori ai societății. Să-și supravegheze ei numai cheltuielile proprii și vor putea să se bizuie, fără teamă, pe particulari că și ei le vor supraveghea pe ale lor. Dacă risipa lor nu izbutește să ruineze statul, cu siguranță că aceea a supușilor lor nu îl va ruina niciodată" (t. II, l. II, ch. III, ed. McCulloch, p. 122). [Versiunea românească, vol. I, p. 233.]

Și încă o dată următorul pasaj⁴⁾ :

„Munca unora din categoriile sociale cele mai respectabile, ca și aceea a servitorilor, nu produce nici o valoare"

ea are o valoare, costă un echivalent, dar nu produce valoare

„și nu se fixează, nici nu se realizează în vreun obiect sau marfă vandabilă, care să dureze după efectuarea muncii... De exemplu, suveranul, ca și toți ceilalți funcționari ai justiției sau armatei care servesc sub el, toată armata, toată

1) — de teologie. — *Nota trad.*

2) — instituție ecleziastică. — *Nota trad.*

3) — Biserica din Anglia „instituționalizată" prin lege. — *Nota trad.*

4) — Vezi volumul de față, p. 134, 136, 244. — *Nota red.*

flota, sînt toți *muncitori neproductivi*. Ei sînt *slujitorii* statului și sînt întreținuți cu o parte din producția anuală a *activității altora...* Din *aceeași categorie* fac parte... clericii, juriștii, medicii și literații de orice fel, ca și actorii, bufonii, muzicanții, cîntăreții de operă, baletistii etc." (l.c. p. 94, 95). [Versiunea românească, vol. I, p. 223.]

Acesta este limbajul burgheziei încă revoluționare, care nu și-a subordonat încă întreaga societate, statul etc. Aceste îndeletniciri transcendente care s-au bucurat întotdeauna de respect, suveran, judecători, ofițeri, clerici etc., totalitatea profesiunilor cu caracter ideologic pe care le-au generat, toți învățații, magiștrii și clericii sînt puși, *din punct de vedere economic*, în aceeași categorie cu lacheii și bufonii burgheziei, întreținuți de burghezie și de *richesse oisive*¹⁾ — nobilimea funciară și *capitalistes oisifs*²⁾. Ei sînt simpli *servitori* ai societății, așa cum ceilalți sînt servitorii lor. Ei trăiesc din produce of *other people's industry*³⁾, și de aceea numărul lor trebuie să fie redus la strictul necesar. Statul, biserica etc. își justifică existența numai în măsura în care sînt instituții care administrează și servesc interesele generale ale burgheziei productive; iar cheltuielile legate de existența acestor instituții trebuie să fie reduse la strictul necesar, deoarece în sine ele sînt *faux frais de production*⁴⁾. Este o concepție care prezintă un interes istoric prin faptul că este diametral opusă, pe de o parte, concepțiilor lumii antice, în care munca producătoare de bunuri materiale poartă stigmatul sclavagismului și este privită doar ca pedestal pentru *citoyen oisif*⁵⁾, iar pe de altă parte concepțiilor monarhiei absolute sau aristocratie-constituționale, rezultate din destrămarea feudalismului — concepții pe care Montesquieu, el însuși prizonierul lor, le exprimă atît de naiv în următoarea frază (l. VII, ch. IV „*Esprit des lois*“):

„Dacă oamenii bogați nu vor cheltui mult, oamenii săraci vor muri de foame“.

În momentul în care burghezia a cucerit poziții în parte acaparînd conducerea statului, în parte încheind un compromis cu vechii lui stăpîni, ditto recunoscînd profesiunile cu caracter ideologic, transformîndu-le pretutindeni după chipul și asemănarea ei în propriii ei lachei, în momentul în care ea a încetat de a mai fi în raport cu acestea reprezentanta muncii productive iar munci-

¹⁾ — *avuția inactivă*. — *Nota trad.*

²⁾ — *capitaliștii inactivi*. — *Nota trad.*

³⁾ — *produsul sîrguinței altor oameni*. — *Nota trad.*

⁴⁾ — *cheltuieli de producție accesorii*. — *Nota trad.*

⁵⁾ — *cetățeanul inactiv*. — *Nota trad.*

torii productivi propriu-zisi i se opun și ii declară că ea trăiește din other people's industry¹⁾, în momentul în care ea este destul de instruită ca să nu se dedice exclusiv producției, ci și ca să aspire la un consum „instruit”, în momentul în care însăși munca intelectuală este tot mai mult în slujba ei și a producției capitaliste, situația se schimbă și burghezia se străduiește să justifice „economiceste”, din punctul ei de vedere, ceea ce criticase înainte. Furtătorii ei de cuvint și cei care se indeletnicesc cu liniștirea conștiinței ei în această privință sînt Garnier-ii etc. La aceasta se adaugă zelul acestor economiști, ei înșiși popi, profesori etc., de a-și dovedi utilitatea lor „productivă”, de a-și justifica „economiceste” salariul.

/418/ Al doilea pasaj, care se referă la sclavagism, sună astfel (l.c., t. III, l. IV, ch. IX, p. 549—551, éd. Garnier) :

„Aceste profesioni” (d'artisan et de manufacturier²⁾) „erau considerate” (în multe state antice) „ca fiind demne doar de sclavi, cetățenilor liberi ai statului fiindu-le interzisă exercitarea lor. Chiar și în statele în care nu a existat o asemenea interdicție, ca de pildă la Atena și la Roma, populația era de fapt exclusă de la indeletnicirile exercitate azi în mod obișnuit de pătura cea mai de jos a locuitorilor de la orașe. La Roma și la Atena, aceste indeletniciri erau exercitate numai de sclavii celor bogați în folosul stăpînului lor, a căror avuție, putere și influență făceau ca săracilor liberi să le fie aproape imposibil să desfășoare produsele muncii lor atunci cînd produsele sclavilor bogătașilor le făceau concurență. Sclavii însă au rareori spirit inventiv ; toate perfecționările mai importante din domeniul producției, care au ușurat munca și i-au scurtat durata, fie prin folosirea de mașini, fie printr-o mai bună organizare și repartizare a muncii, se datoresc unor oameni liberi. Dacă unui sclav îi venea ideea unei asemenea perfecționări și ar fi propus-o stăpînului său, acesta ar fi fost inclinat să vadă aici o dovadă de lene și o dorință de a-și crușa munca în dauna stăpînului. În loc de răsplată, sârmanul sclav ar fi căpătat probabil numai ocări și poate chiar bătaie. De aceea, în manufacturile în care se lucra cu sclavi producerea aceleiași cantități de produse necesita, în general, o cantitate mai mare de muncă decît în cele în care se lucra cu oameni liberi. Din această cauză, produsele făcute în primele sînt în general mai scumpe decît cele făcute în ultimele. D-l Montesquieu arată că minele din Ungaria, deși nu sînt mai bogate decît cele din Turcia, care se află în vecinătatea lor, au fost exploatate întotdeauna cu cheltuiala mai mică și deci cu profit mai mare. Minele din Turcia sînt exploatate cu ajutorul sclavilor, iar brațele acestor sclavi sînt unicele unelte pe care s-au gîndit vreodată turcii să le întrebuițeze. Minele din Ungaria sînt exploatate cu oameni liberi care, pentru a-și ușura munca și a-i scurta durata, folosesc numeroase unelte. După puținele date pe care le avem despre prețurile produselor manufacturate pe vremea grecilor și a romanilor, reiese că produsele de calitate superioară erau extrem de scumpe”. [Versiunea românească, vol. II, p. 142.]

Însuși A. Smith spune (l.c., t. III, l. IV, ch. I, p. 5⁹¹) :

¹⁾ — sirguința altor oameni. — *Nota trad.*

²⁾ — de meșteșugar și de lucrător manufacturier. — *Nota trad.*

„D-l Locke face distincție între bani și alte bunuri mobile. Toate celelalte bunuri mobile, spune el, sînt *supuse în așa măsură pieirii, încît* nu se poate pune mare temeii pe bogăția conținută în ele ...Dimpotrivă, banii sînt un amic statornic etc.”. [Versiunea românească, vol. I, p. 288.]

Și mai departe, l.c. p. 24—25 ;

„Se spune că mărfurile de consum se distrug repede ; pe cînd aurul și argintul sînt de o *natură mai durabilă* și dacă n-ar fi exportate continuu, s-ar putea acumula secole de-a rîndul, ajungînd la o creștere de necrezut a avuției reale a țării”. [Versiunea românească, vol. I, p. 294.]

Aurul și argintul îl fascinează pe adeptul sistemului monetar pentru că reprezintă bani, ființarea autonomă a valorii de schimb, ființarea ei palpabilă și chiar ființarea ei indestructibilă, eternă, în măsura în care nu li se permite să devină mijloc de circulație, simplă formă efemeră a valorii de schimb a mărfurilor. De aceea, acumularea aurului și argintului, stocarea lor, teaurizarea, este mijlocul de îmbogățire recomandat de adeptul acestui sistem. Și, după cum am arătat cu ajutorul citatului din Petty⁹², celelalte mărfuri sînt și ele apreciate aici numai în măsura în care sînt mai mult sau mai puțin durabile, adică în măsura în care rămîn valori de schimb.

Îată-l deci pe A. Smith repetînd, în primul rînd, același argument cu privire la durabilitatea relativ mai mare sau mai mică a mărfurilor în pasajul în care spune că consumul poate fi mai util sau mai puțin util pentru formarea avuției, după cum este vorba de obiecte de consum mai durabile sau mai puțin durabile⁹³. Așadar, aici se întrezărește sistemul monetar ; și nici nu poate fi altfel deoarece, chiar în cazul consumului direct, posesorul mărfii persistă în ideea că /419/ articolul de consum continuă să fie *avuție*, o marfă, adică unitatea valorii de întrebuițare și a valorii de schimb, ceea ce depinde de gradul de durabilitate a valorii de întrebuițare, deci de măsura în care consumul lipsește numai treptat și respectiva valoare de întrebuițare de posibilitatea de a fi *marfă* sau purtător al valorii de schimb.

În al doilea rînd. În a doua distincție dintre munca productivă și cea neproductivă, Smith se întoarce la distincția făcută de sistemul monetar, pe care o adoptă în întregime și într-o formă mai largă.

Munca productivă

„se fixează și se realizează într-un oarecare obiect distinct sau într-o marfă care se poate vinde, *care durează măcar cîtva timp după ce munca a fost efectuată.* Este, cu alte cuvinte, o anumită cantitate de muncă adunată și pusă la o parte, pentru a fi întrebuițată, după nevoie, în vreo altă ocazie”.

Dimpotrivă, rezultatele muncii neproductive sau serviciile „în general dispar chiar în clipa îndeplinirii lor și nu lasă după ele aproape nici o urmă sau valoare care să poată servi apoi la procurarea unei cantități egale de servicii” (v. II, b. II, ch. III, ed. McCulloch, p. 94). [Versiunea românească, vol. I, p. 223.]

Prin urmare, aici A. Smith face aceeași distincție între mărfuri și servicii pe care o face sistemul monetar între aur și argint, de o parte, și celelalte mărfuri, de altă parte. Și, Smith face distincția din punctul de vedere al acumulării, concepută însă nu sub forma teaurizării, ci sub forma reală a reproducției. Marfa dispare în procesul consumului, dar în același timp ea creează din nou o marfă de o valoare mai mare sau, dacă nu este folosită în felul acesta, este ea însăși o valoare cu care pot fi cumpărate alte mărfuri. Este însușirea produsului muncii de a exista ca valoare de întrebuințare plus ou moins ¹⁾ durabilă și deci susceptibilă de înstrăinare repetată, valoare de întrebuințare în care el, produsul, este vendible commodity ²⁾, purtător al valorii de schimb, *marfă* sau, în fond, *bani*. Serviciile prestate de *travailleurs* improductifs nu se transformă din nou în *bani*. Cu serviciile avocatului, medicului, clericului, muzicantului etc., cu serviciile omului de stat, ale soldatului etc., pe care le plătesc, eu nu pot nici să-mi achit datoriile, nici să cumpăr marfă, nici să cumpăr muncă producătoare de plusvaloare. Ele dispar așa cum dispar obiectele de consum perisabile.

Așadar, au fond, Smith spune același lucru ca și sistemul monetar. Acesta consideră că este productivă numai munca al cărei rezultat sînt *bani*, aurul și argintul. Smith consideră că este productivă numai munca care produce cumpărătorului ei *bani*, cu deosebirea că el vede în toate mărfurile caracterul bănesc, oricît de ascuns ar fi el, pe cînd sistemul monetar vede acest caracter numai în marfa care reprezintă ființarea autonomă a valorii de schimb.

Această distincție se bazează pe însăși esența producției burgeze, căci avuția nu este identică cu valoarea de întrebuințare ci avuție este numai *marfa*, adică valoarea de întrebuințare ca purtătoare a valorii de schimb, ca bani. Sistemul monetar nu concepea că acești bani se creează și se înmulțesc prin consumarea mărfurilor, și nu prin transformarea lor în aur și argint, în care mărfurile se cristalizează ca valoare de schimb autonomă, dar în care nu numai că se pierde valoarea lor de întrebuințare, ci rămîne neschimbată și *mărimea valorii* lor.

¹⁾ — mai mult sau mai puțin. — *Nota trad.*

²⁾ — marfă vandabilă. — *Nota trad.*

[Capitolul cinci]

Necker

[Prezentarea opoziției dintre clase în capitalism
ca opoziție între sărăcie și avuție]

Citatele din Linguet reproduse mai sus dovedesc că el înțelegea bine caracterul producției capitaliste⁹⁴; totuși, după ce îl vom analiza pe Necker, vom putea reveni la Linguet⁹⁵.

În ambele sale scrieri „*Sur la législation et le commerce des grains*”, apărută pentru prima oară în 1775, și „*De l'administration des finances de la France* etc.”, Necker arată că singurul rezultat al dezvoltării forțelor productive ale muncii este că muncitorul are nevoie de *mai puțin timp* pentru reproducția propriului său salariu și deci lucrează *mai mult timp fără plată* pentru patronul său. Necker procedează just luînd ca bază *salariul mediu*, minimul de salariu. Pe el însă nu-l interesează, în fond, transformarea muncii în capital și nici acumularea capitalului prin intermediul acestui proces, ci mai curînd dezvoltarea generală a opoziției dintre sărăcie și avuție, dintre sărăcie și lux, dezvoltare bazată pe faptul că în aceeași măsură în care scade cantitatea de muncă necesară pentru producerea mijloacelor de subzistență necesare o parte tot mai mare de muncă devine excedentară și de aceea poate să fie folosită pentru producerea de articole de lux, poate să fie folosită într-o altă sferă de producție. O parte din aceste articole de lux au calitatea de a fi durabile; în felul acesta, articolele de lux se acumulează în mîinile celor care de secole dispun de supramuncă, ceea ce face ca opoziția menționată mai sus să crească.

Important este că în genere Necker deduce avuția — profitul și renta — stărilor sociale care nu muncesc /420/ din supramuncă. Cînd analizează plusvaloarea însă, el are în vedere plusvaloarea relativă, care nu rezultă din prelungirea întregii zile de muncă, ci din reducerea *timpului de muncă necesar*. Forța productivă a mun-

cii devine forța productivă a posesorilor condițiilor de muncă. În-săși această forță productivă se exprimă în reducerea timpului de muncă necesar pentru obținerea unui rezultat determinat. Principalele pasaje sînt următoarele :

În primul rînd : „De l'administration des finances de la France etc.” (Oeuvres, t. II, Lausanne et Paris, 1789) :

„Văd că venitul unei clase a societății este aproape întotdeauna același ; observ că bogăția alteia crește în mod necesar. În felul acesta, luxul, care apare dintr-un raport și dintr-o comparație, a trebuit să urmeze cursul acestor disproporții și să devină cu trecerea anilor mai izbitor” (l.c. p. 285—286).

(Deja aici este sesizată opoziția dintre *cele două clase ca clase*.)

„Acea clasă a societății a cărei soartă este oarecum *hotărîtă* prin efectul legilor sociale este formată din toți aceia care, *trînd din munca brațelor lor*, trebuie să se supună legii făcute de *proprietari*” (proprietarii condițiilor de producție) „și să se mulțumească cu un *salariu proporțional doar cu cele mai simple nevoi ale vieții* ; concurența dintre ei și *apăsarea sărăciei* constituie *starea lor de dependență* ; și aceste împrejurări nu se pot schimba” (l.c. p. 286).

„*Inventarea unor noi și noi unelte care au simplificat toate muncile mecanice a sporit deci avuția și averea proprietarilor* ; o parte din aceste unelte, micșorînd cheltuielile de *exploatare a pămîntului*, a mărit venitul de care pot dispune proprietarii acestor bunuri ; descoperirile geniale au ușurat în asemenea măsură munca în industrie încît *oamenii care sînt în serviciul celor ce repartizează mijloacele de subzistență*” (adică al capitaliștilor) „pot produce într-un interval de timp egal și în schimbul aceleiași retribuiri o cantitate mai mare de produse de tot felul” (p. 287). „Să presupunem că în secolul trecut era nevoie de 100 000 de muncitori pentru a face ceea ce fac astăzi cu 80 000 ; ceilalți 20 000 de oameni vor fi nevoiți să-și caute *alte ocupații* pentru a nu rămîne fără salarii ; și noile produse ale mîinii de lucru vor spori *profiturile și luxul* celor bogați” (p. 287, 288).

„Pentru că” — continuă Necker — „nu trebuie să pierdem din vedere că retribuirea tuturor meseriilor care nu cer o *iscusință* deosebită este întotdeauna proporțională cu prețul *mijloacelor de subzistență* necesare fiecărui muncitor ; astfel *rapiditatea execuției*, atunci cînd cunoașterea meșteșugului devine generală, *nu folosește cituși de puțin oamenilor care muncesc*, ci *duce numai la o sporire a mijloacelor* de satisfacere a gustului și a vanității celor care dispun de produsele pămîntului” (l.c. p. 288). „Printre diferitele bunuri ale naturii pe care activitatea oamenilor le modelează și le modifică, există un mare număr a căror durată depășește cu mult durată obișnuită a vieții : fiecare generație a moștenit o parte din munca generației precedente”

{ el are în vedere aici numai accumulation a ceea ce A. Smith numește fonds de consommation ¹⁾ }

„și treptat *s-a acumulat* în toate țările o cantitate din ce în ce mai mare de produse ale meseriilor ; cum însă această cantitate se repartizează întotdeauna între proprietari, disproporția dintre profiturile lor și cele ale marii clase a cetățenilor este necesarmente considerabilă și mai remarcabilă” (p. 289).

¹⁾ — fond de consum. — Nota trad.

Așadar :

„Accelerarea muncii în producția meșteșugărească, care a făcut să sporească pe pământ obiectele de fast și de lux, timpul în cursul căruia s-a efectuat acumularea și legile proprietății care au concentrat aceste bunuri în mâinile unei singure clase a societății... toate aceste mari surse de lux ar fi existat în orice caz, indiferent de cantitatea numerarului” (p. 291).

(Această din urmă observație cu caracter polemic este îndreptată împotriva celor care consideră că luxul rezultă din cantitatea mai mare de bani.)

În al doilea rând : „*Sur la législation et le commerce des grains etc.*” (Oeuvres, t. IV) :

„De îndată ce meseriașul sau țăranul rămân fără rezerve, ei nu mai au încotro : trebuie să muncească azi pentru a nu muri de foame mâine ; și, în această luptă de interese între /421/ proprietar și muncitor, unul își pune în joc viața sa și a familiei sale, iar celălalt o simplă întârziere în creșterea luxului său” (l.c. p. 63).

Această opoziție dintre bogăție, care nu muncește, și sărăcie, care muncește pentru a trăi, generează și o opoziție a cunoștințelor. Cunoștințele și munca se separă. Primele se opun celei de-a doua în calitate de capital sau în calitate de articol de lux al celor bogați.

„Capacitatea de a ști și de a înțelege este un dar general al naturii, dar se dezvoltă numai prin învățatură ; dacă proprietățile ar fi egale, fiecare ar munci moderat”

(așadar hotărîtoare este iarăși cantitatea de timp de muncă)

„și fiecare ar ști cîte ceva, deoarece fiecăruia i-ar rămîne ceva timp” (timp liber) „pentru studiu și meditare ; dar, în condițiile inegalității de avere generate de orînduirea socială, drumul spre învățatură este închis pentru toți cei născuți fără proprietate. Căci toate mijloacele de subzistență sînt în mîna acelei părți a națiunii care posedă bani sau pămînturi, și nimeni nu dă nimic pe degeaba ; omul născut fără nici un fel de alte resurse în afară de propria lui forță este nevoit s-o pună în serviciul proprietarilor de îndată ce ea începe să se dezvolte, și este nevoit să facă acest lucru toată viața, zi de zi, de la răsăritul soarelui și pînă în momentul în care această forță, fiind epuizată, are nevoie de somn pentru a se reface” (p. 112). „Și, în sfîrșit, nu este oare incontestabil că această inegalitate de cunoștințe a devenit necesară pentru menținerea tuturor inegalităților sociale care au generat-o ?” (l.c. p. 113) (cf. p. 118—119).

Necker ironizează confuzia de noțiuni economice caracteristică fiziocraților în ceea ce privește pămîntul și tuturor economiștilor

de mai târziu în ceea ce privește elementele materiale ale capitalului, în virtutea căreia proprietarii condițiilor de producție sînt ridicați în slăvi pentru faptul că aceste condiții — și nicidecum proprietarii înșiși — constituie o premisă necesară a procesului de muncă și a producerii de avuție.

„Se începe prin a se confunda importanța proprietarului funciar (funcție ușor de îndeplinit) cu importanța pe care o are pămîntul” (l.c. p. 126). /IX—421/

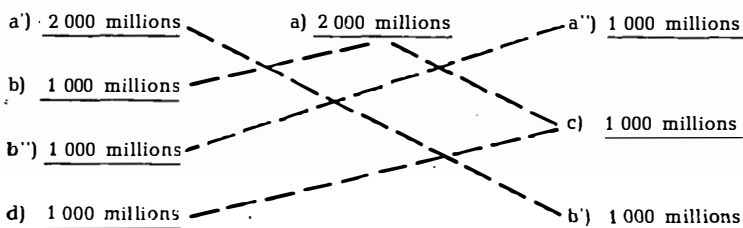
[Capitolul șase]

Digresiune

Tableau Économique suivant ¹⁾ Quesnay ⁹⁶

/X—422/ 5 000 millions de produit brut annuel (livres tournois ²⁾)

En avances primitives et annuelles, les fermiers dépensent ³⁾	En fermages, les propriétaires fonciers touchent ⁴⁾	La classe stérile dispose d'un fonds de ⁵⁾
--	--	---

5 000 millions

2 000 millions dont moitié reste comme un fonds appartenant à la classe stérile ⁶⁾

Pentru ca tableau să fie mai clar, eu notez cu a, a', a'' ceea ce pentru Quesnay este în fiecare caz punctul de plecare al unei circulații și cu b, c, d și respectiv b', b'' fazele următoare ale acestei circulații ⁹⁷.

¹⁾ — Tabloul economic după. — *Nota trad.*

²⁾ — 5 000 de milioane produs brut anual (livre de Tours). — *Nota trad.*

³⁾ — Cu titlu de avansuri inițiale și anuale, fermierii cheltuiesc. — *Nota trad.*

⁴⁾ — Cu titlu de arezi, proprietarii funciari primesc. — *Nota trad.*

⁵⁾ — Clasa sterilă dispune de un fond de. — *Nota trad.*

⁶⁾ — 2 000 de milioane din care jumătate rămâne ca un fond care aparține clasei sterile. — *Nota trad.*

Ceea ce trebuie remarcat în primul rînd la acest tableau și ceea ce nu putea să nu impună contemporanilor este modul în care circulația banilor apare aici ca fiind în întregime determinată de circulația mărfurilor și de reproducția mărfurilor, în fact de procesul de circulație a capitalului.

[1. *Circulația dintre fermieri și proprietarii funciari. Intoarcerea banilor la fermier, moment ce nu exprimă reproducția*]

Fermierul plătește la început landlordului, în bani, 2 000 de milioane. Cu 1 000 de milioane acesta cumpără de la fermier mijloace de subzistență. Astfel, fermierul primește înapoi 1 000 de milioane în bani, în timp ce $\frac{1}{3}$ din produs brut este realizată și trece definitiv din circulație în consum. Apoi landlordul cumpără cu 1 000 de milioane în bani mărfuri manufacturate, produse neagricole în valoare de 1 000 de milioane. Prin aceasta trece din circulație în consum încă $\frac{1}{3}$ din produse (care acum se prezintă într-o formă modificată). Aceste 1 000 de milioane în bani sînt deținute acum de clase stérile, care cumpără de la fermier mijloace de subzistență. Cele 1 000 de milioane pe care fermierul le-a plătit landlordului cu titlu de rentă se întorc la fermier. Pe de altă parte, o altă cincime din produsul său a ajuns la clase stérile, a trecut din circulație în consum. Așadar, la sfîrșitul acestei prime mișcări cele 2 000 de milioane în bani se află din nou în mîinile fermierului. Ele au efectuat patru diferite procese de circulație.

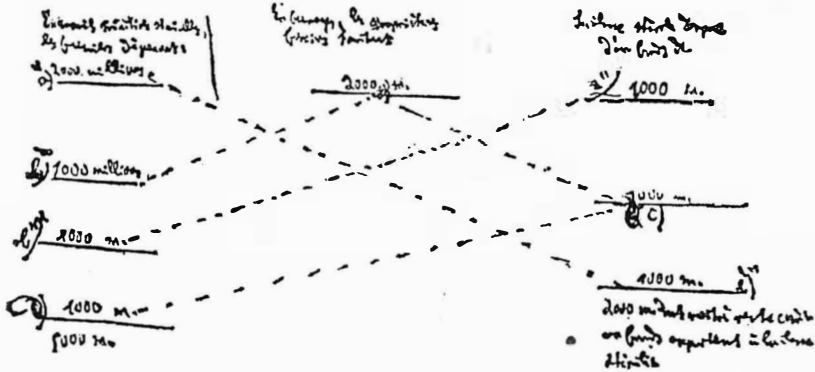
În primul rînd, ele au servit ca mijloc de plată la achitarea rentei. În această funcție, ele nu constituie mijloc de circulație pentru vreo parte din produsul anual, ci doar un ordin de plată circulat asupra unei părți din produs brut egale cu renta.

În al doilea rînd. Cu o jumătate din cele 2 000 de milioane, cu 1 000 de milioane, propriétaire cumpără de la fermier mijloace de subzistență, realizînd astfel cele 1 000 de milioane ale sale în mijloace de subzistență. Primind aceste 1 000 de milioane în bani, fermierul în fact primește pur și simplu înapoi jumătate din ordinul de plată pe care l-a dat landlordului asupra a $\frac{2}{3}$ din produsul său. În cazul de față, aceste 1 000 de milioane, servind ca mijloc de cumpărare, fac să circule — pentru o sumă egală — mărfuri care intră definitiv în consum. Aceste 1 000 de milioane servesc aici landlordului numai ca *mijloc de cumpărare*; el retransformă banii în valoare de întrebuițare (în mărfuri care intră definitiv în consum și care sînt cumpărate ca valori de întrebuițare).

Quesnay

Tableau Economique suivant Quesnay

Sommaires du produit brut annuel (sans taxes)

Le tableau économique de Quesnay est une représentation schématisée de la circulation des richesses dans une société agricole. Il est divisé en trois parties principales : les cultivateurs, les artisans et les propriétaires fonciers.

Le tableau économique de Quesnay est une représentation schématisée de la circulation des richesses dans une société agricole. Il est divisé en trois parties principales : les cultivateurs, les artisans et les propriétaires fonciers. Le tableau est divisé en trois parties principales : les cultivateurs, les artisans et les propriétaires fonciers. Le tableau est divisé en trois parties principales : les cultivateurs, les artisans et les propriétaires fonciers.

Considerînd un act izolat, vedem că pentru fermier banii joacă aici doar rolul pe care, ca mijloc de cumpărare, îl joacă întotdeauna pentru vînzător, și anume ei reprezintă forma transformată a mărfii lui. Landlordul a transformat cele 1 000 de milioane ale sale în cereale, iar fermierul a transformat în bani cerealele al căror preț reprezintă 1 000 de milioane, adică a realizat prețul lor. Considerînd însă acest act în raport cu actul de circulație anterior, vedem că banii nu apar aici ca o simplă metamorfoză a mărfii fermierului, ca un echivalent în aur al mărfii lui. Aceste 1 000 de milioane reprezintă doar jumătate din 2 000 de milioane pe care fermierul le-a plătit /423/ landlordului cu titlu de rentă. Pentru 1 000 de milioane în mărfuri fermierul primește, ce-i drept, 1 000 de milioane în bani, dar de fapt *el nu face decît să rîscumpere pe această cale banii cu care a plătit landlordului renta; cu alte cuvinte, cu 1 000 de milioane primite de la fermier landlordul cumpără de la acesta din urmă marfă în valoare de 1 000 de milioane. El îi plătește fermierului cu banii pe care i-a primit de la fermier fără să-i dea vreun echivalent.*

Această întoarcere a banilor la fermier determină, d'abord ¹⁾, faptul că, în raport cu primul act, banii nu apar aici pentru fermier ca un simplu mijloc de circulație. Această întoarcere a banilor este esențialmente diferită de mișcarea de reîntoarcere a banilor la punctul de plecare, care exprimă un proces de reproducție.

De exemplu: capitalistul, sau — ca să facem total abstracție de ceea ce este caracteristic numai reproducției capitaliste — un producător cheltuiește 100 l. st. pentru materiile prime, uneltele de muncă și mijloacele de subzistență necesare pentru timpul cît lucrează. Să presupunem că el nu adaugă mijloacelor de producție mai multă muncă decît a cheltuit pentru mijloacele de subzistență, pentru salariul pe care și l-a plătit lui însuși. Dacă materiile prime etc. = 80 l. st., mijloacele de subzistență cheltuite = 20 l. st. iar munca adăugată ditto = 20 l. st., produsul este = 100 l. st. Dacă producătorul, la rîndul său, vinde acest produs, cele 100 l. st. se reîntorc la el sub formă de bani și așa mai departe. Această reîntoarcere a banilor la punctul lor de plecare nu exprimă aici altceva decît reproducția continuă. Avem aici metamorfoza simplă B—M—B, transformarea banilor în marfă și retransformarea mărfii în bani. Această simplă schimbare a formelor marfă și bani reprezintă aici și procesul de reproducție. Banii se transformă în marfă — în *mijloace de producție* și mijloace de subzistență; aceste mărfuri intră în procesul de muncă ca elemente ale acestuia și ies

¹⁾ — în primul rînd. — *Nota trad.*

din el sub formă de produs ; astfel, marfa apare din nou ca un rezultat al procesului de îndată ce produsul finit intră din nou în procesul de circulație și, în calitate de marfă, se opune din nou banilor ; în sfârșit, marfa se retransformă în bani, deoarece marfa finită nu poate să fie din nou schimbată pe elementele ei de producție decât după ce în prealabil a fost transformată în bani.

Reîntoarcerea permanentă a banilor la punctul lor de plecare nu exprimă aici numai transformarea formală a banilor în marfă și a mărfii în bani, așa cum această transformare apare în procesul de circulație simplu sau în schimbul de mărfuri simplu, *ci și reproducția permanentă a mărfii la același producător*. Valoarea de schimb (banii) se transformă în mărfuri, care intră în consum, sînt folosite ca valori de întrebuințare, dar [intră] în consumul reproductiv sau industrial, și de aceea restabilesc valoarea inițială, iar datorită acestui fapt se retransformă în *aceeași* sumă de bani (în exemplul de mai sus, în care producătorul lucrează numai pentru întreținerea existenței sale). Formula B—M—B arată aici că B nu s-a transformat în M numai din punctul de vedere al formei, ci că M este realmente consumat ca valoare de întrebuințare, că trece din circulație în sfera consumului, și anume în sfera consumului industrial, astfel încît valoarea mărfii se conservă și se reproduce în această sferă și de aceea B reapar la sfîrșitul procesului și se mențin în mișcarea B—M—B.

Dimpotrivă, în cazul menționat mai sus, al reîntoarcerii banilor de la landlord la fermier, nu are loc un proces de reproducție. Lucrurile se prezintă ca și cum fermierul i-ar fi dat landlordului jetoane sau tickets¹⁾ pentru produse în valoare de 1 000 de milioane. De îndată ce landlordul cheltuiește aceste tickets, ele se întorc la fermier, care le răscumpără. Dacă landlordul ar accepta ca jumătate din rentă să-i fie plătită imediat în natura, nu ar mai avea loc o circulație a banilor. Întreaga circulație s-ar rezuma la o simplă trecere dintr-o mîna în alta, la trecerea produsului din mîna fermierului în cea a landlordului. Inițial însă fermierul, în loc să-i dea landlordului marfă, îi dă bani, apoi landlordul restituie fermierului banii pentru a lua marfa propriu-zisă. Banii sînt pentru fermier *mijloc de plată* în relațiile sale cu landlordul ; ei sînt pentru landlord *mijloc de cumpărare* în relațiile sale cu fermierul. În prima lor funcție, banii se îndepărtează de fermier, în cea de-a doua se întorc la el.

Acest fel de reîntoarcere a banilor la producător are loc ori de cîte ori producătorul, în loc să plătească cu o parte din pro-

¹⁾ — recipise. — *Nota trad.*

dusul său, plătește în bani creditorilor săi valoarea acestui produs ; și ca creditor apare aici oricine este coproprietar ¹⁾ al plusprodusului său. De exemplu : producătorii plătesc în bani toate impozitele. În acest caz, banii constituie pentru ei un mijloc de plată către stat. Cu acești bani statul cumpără mărfuri de la producători. În mîinile lui, banii devin mijloc de cumpărare și în felul acesta se întorc la producători pe măsură ce mărfurile lor se vînd.

Acest moment al reîntoarcerii banilor — această reîntoarcere specifică a banilor, care nu este determinată de reproducție — trebuie să aibă loc întotdeauna în cadrul schimbului dintre venit și capital. Aici reîntoarcerea banilor nu este determinată de reproducție, ci de consum. Venitul a fost plătit în bani, dar nu poate fi consumat decît sub formă de mărfuri. Banii primiți ca venit de la producători trebuie să le fie din nou plătiți producătorilor pentru a primi de la ei aceeași valoare în mărfuri, adică pentru a face posibilă consumarea venitului. Banii cu care se plătește venitul, de pildă renta, dobînda sau impozitele, {capitalistul activ /424/ își plătește sieși în produse venitul său, vînzînd produsul, își plătește din banii obținuți acea parte din produs care reprezintă venitul său} au forma generală de mijloc de plată. Se presupune că cel care plătește acest venit a primit mai înainte de la creditorul său o parte din propriul său produs, de pildă fermierul cele $\frac{2}{5}$ din produs, care, după părerea lui Quesnay, constituie renta. Fermierul este numai posesorul lor nominal, sau posesorul lor de facto.

Așadar, pentru a putea circula între fermier și landlord, partea din produsul fermierului pe care acesta o plătește cu titlu de rentă are nevoie numai de o sumă de bani egală cu valoarea produsului, deși această valoare circulă de două ori. Întîi fermierul plătește renta în bani, apoi landlordul cumpără cu acești bani produsul. În primul caz este vorba de un simplu transfer de bani, întrucît banii funcționează aici numai ca *mijloc de plată* ; se presupune deci că marfa pentru care au fost plătiți banii se și află în posesiunea aceluia care plătește și că banii nu sînt pentru el mijloc de cumpărare, că el nu primește în schimbul lor nici un echivalent ; dimpotrivă, se presupune că el posedă dinainte acest echivalent. În al doilea caz, dimpotrivă, banii funcționează ca mijloc de cumpărare, ca mijloc de circulație a mărfii. Este ca și cum, cu banii cu care plătește renta, fermierul ar fi răscumpărat de la landlord partea din produs care revine acestuia. Cu aceeași bani pe care i-a primit de la fermier (care i-a dat banii fără să primească însă de

¹⁾ — coproprietar. — *Nota trad.*

fapt nici un echivalent), landlordul cumpără produsul de la fermier.

Prin urmare, aceeași sumă de bani pe care, sub formă de mijloc de plată, producătorii o plătesc posesorilor de venit servește acestora din urmă ca mijloc de cumpărare pentru a obține mărfuri de la producători. Această dublă deplasare a banilor de la producător la posesorul de venit și de la acesta din nou la producător exprimă, așadar, o singură deplasare a mărfii, și anume deplasarea ei de la producător la posesorul de venit. Întrucît se presupune că producătorul datorează posesorului de venit o parte din produsul său, înseamnă că sub forma rentei în bani producătorul nu face de fapt decît să plătească ulterior posesorului de venit valoarea mărfii pe care el, producătorul, o și deține. Marfa se află în mîinile lui, dar nu-i aparține. Cu banii pe care îi plătește sub formă de venit, el răscumpără, așadar, această marfă, care devine proprietatea sa. De aceea, marfa nu trece dintr-o mînă în alta. Trecerea banilor dintr-o mînă în alta exprimă numai schimbarea *titlului de proprietate* asupra mărfii, care continuă să rămînă în mîna producătorului. Astfel se explică această dublă deplasare a banilor și concomitent cu o singură trecere a mărfii de la producător la posesorul de venit. Banii circulă de două ori pentru ca marfa să circule o singură dată. Dar și ei circulă numai o singură dată ca mijloc de circulație (mijloc de cumpărare); prima oară ei au circulat ca mijloc de plată, și în acest caz, după cum am arătat mai sus, nu are loc o deplasare simultană de marfă și de bani.

Într-adevăr, dacă fermierul nu are bani, dacă are numai produsul, el poate plăti produsul numai după ce va fi vîndut marfa; prin urmare, înainte ca fermierul să poată plăti în bani landlordului marfa sa, această marfă trebuie să fi trecut prin prima ei metamorfoză. Dar chiar în această situație avem de partea banilor mai multe deplasări decît de partea mărfii. La început [are loc] actul M—B; $\frac{2}{5}$ din marfă sînt vîndute și transformate în bani. Are loc o deplasare simultană a mărfii și a banilor. Apoi însă aceiași bani trec, fără ca să aibă loc și o deplasare a mărfii, de la fermier la landlord. Are loc o deplasare a banilor fără să aibă loc și o deplasare a mărfii. Lucrurile se petrec ca și cum fermierul ar avea un asociat. El a încasat banii, dar trebuie să-i împartă cu asociatul său. Mai just ar fi să se spună că în ce privește cele $\frac{2}{5}$ lucrurile se petrec ca și cum banii ar fi fost încasați de un servanț¹⁾ al fermierului. Acest servanț trebuie să-i predea fermierului; el nu are dreptul să-i

¹⁾ — servitor. — *Nota trad.*

bage în buzunarul său. Trecerea banilor de la unul la altul nu exprimă aici nici o metamorfoză a mărfii, ci este pur și simplu o trecere a banilor de la posesorul lor nemijlocit la proprietarul lor. Prin urmare, așa se pot petrece lucrurile atunci când primul încasator al banilor nu este decît un simplu agent care încasează banii pentru stăpînul său. În acest caz, banii nu sînt nici măcar mijloc de plată, ei trec pur și simplu de la încasator, căruia nu-i aparțin, la proprietarul lor.

Această deplasare a banilor nu are absolut nimic comun cu metamorfoza mărfii, așa cum nu are nimic comun cu ea o deplasare care are loc în cadrul unui simplu schimb de bani pe alți bani. Atunci însă cînd banii funcționează ca mijloc de plată, se presupune întotdeauna că cel care plătește a primit în prealabil marfa, pe care apoi o plătește. În ceea ce-l privește însă pe fermier etc., el nu a *primit* această marfă: ea este la el înainte de a fi la landlord și reprezintă o parte din produsul său. Totuși, *din punct de vedere juridic*, fermierul devine proprietarul acestei mărfii abia după ce-i transmite landlordului banii primiți în schimbul ei. Ceea ce se schimbă este titlul juridic asupra mărfii; marfa însăși continuă să rămînă la el. Dar pe cînd înainte ea se afla la el ca *posesiune*, iar proprietar al mărfii era landlordul, acum marfa se află la el ca proprietate a sa. Schimbarea, formei juridice sub care marfa se afla la aceeași persoană nu provoacă, firește, trecerea mărfii de la o persoană la alta.

[2. *Despre circulația banilor între capitalist și muncitor*]

[a) *Fraze absurde despre salariu ca avans dat de capitalist muncitorului. Concepția burgheză despre profit ca primă de risc*]

[425] { Din cele spuse, se vede totodată cît de absurdă este fraza care vrea „să explice” profitul capitalistului prin faptul că acesta îi avansează muncitorului bani înainte de a-și fi transformat marfa în bani.

În primul rînd. Cînd cumpăr marfă ca s-o consum, nu realizez nici un „profit” din faptul că eu sînt cumpărătorul, iar posesorul mărfii este „vînzătorul”, că marfa mea are formă de bani, iar marfa lui abia trebuie să se transforme în bani. Capitalistul plătește munca abia după ce a consumat-o, pe cînd alte mărfuri sînt plătite înainte de a fi consumate. Aceasta rezultă din natura spe-

cifică a mărfii pe care el o cumpără și care de fapt trece în întregime la cumpărător abia după ce el a consumat-o. Bani apar aici ca mijloc de plată. Capitalistul își apropiază întotdeauna marfa „muncă” înainte de a o plăti. Dar faptul că el o cumpără numai cu scopul de a obține un profit din vânzarea produsului acestei munci nu poate să constituie cauza pentru care el obține un profit. Este doar un motiv. În fond nu înseamnă decât următoarele: cumpărând muncă salariată, capitalistul obține un profit pentru că vrea să obțină un profit din vânzarea produsului acestei munci.

În al doilea rând. Dar, ni se spune, capitalistul îi avansează totuși muncitorului, sub formă de bani, partea din produs care îi revine muncitorului ca salariu, scutindu-l astfel de osteneala, de riscul și de pierderea de timp care ar fi fost inevitabile pentru muncitor dacă ar fi trebuit să transforme în bani partea de marfă care i se cuvine ca salariu. Nu trebuie oare muncitorul să plătească capitalistului pentru această osteneală, pentru acest risc și această pierdere de timp? Nu trebuie oare muncitorul să primească, prin urmare, o parte mai mică din produs decât aceea care i s-ar cuveni în alte condiții?

Un asemenea mod de a pune problema anulează întregul raport dintre munca salariată și capital și anihilează justificarea economică a plusvalorii. Într-adevăr, rezultatul procesului este că fondul din care capitalistul îl plătește pe muncitorul salariat nu este, în realitate, decât propriul produs al muncitorului salariat și că în felul acesta capitalistul și muncitorul împart de fapt între ei produsul într-o anumită proporție. Dar acest rezultat real nu are absolut nimic comun cu tranzacția dintre capital și salariu (tranzacție pe care se bazează justificarea economică a plusvalorii, justificare care rezultă din înseși legile schimbului de mărfuri). Ceea ce cumpără capitalistul este dreptul de a dispune temporar de capacitatea de muncă, pe care însă el o plătește abia după ce ea a funcționat, după ce s-a materializat într-un produs. Și aici, ca în toate cazurile în care banii se manifestă ca mijloc de plată, cumpărarea și vânzarea au loc înainte de înstrăinarea reală a banilor de către cumpărător. Dar după încheierea acestei tranzacții, care a avut loc înainte de a începe procesul real de producție, munca aparține capitalistului. Marfa, care este rezultatul acestui proces, aparține și ea în întregime capitalistului. El a produs-o cu mijloace de producție care îi aparțin lui și cu munca cumpărată de el și care deci îi aparține, deși nu a plătit-o încă. Este ca și cum pentru producerea mărfii el nu ar fi consumat muncă străină.

Ciștigul obținut de capitalist, plusvaloarea realizată de el, provine tocmai din faptul că muncitorul i-a vîndut ca marfă nu munca materializată în marfă, ci însăși capacitatea sa de muncă. Dacă, în tranzacția sa cu capitalistul, muncitorul ar fi apărut față de acesta ca posesor de mărfuri în primul sens al acestui cuvînt⁹⁸, capitalistul nu ar fi putut să obțină nici un cîștig, nu ar fi putut să realizeze nici o plusvaloare, deoarece, potrivit legii valorii, schimbul se face între echivalente, o cantitate egală de muncă se schimbă pe o altă cantitate egală de muncă. Surplusul capitalistului provine tocmai din faptul că el nu cumpără de la muncitor marfă, ci însăși forța lui de muncă, care are o valoare mai mică decît aceea a propriului ei produs, sau, ceea ce e același lucru, se realizează într-o cantitate mai mare de muncă materializată decît cea realizată în ea însăși. Iată însă că, pentru a se justifica profitul, se estompează însăși sursa lui și se renunță la întreaga tranzacție din care decurge el. Deoarece în fact — procesul fiind continuu — capitalistul îi plătește muncitorului numai din propriul produs al acestuia din urmă, așa încît muncitorul este plătit cu o parte a propriului său produs și deci avansul nu e decît o simplă aparență, ni se spune acum că muncitorul a vîndut capitalistului partea sa din produs *înainte ca acest produs să fi fost transformat în bani*. (Poate chiar înainte ca acest produs să fi devenit susceptibil de a fi transformat în bani, căci se poate întîmpla ca într-un moment dat, chiar dacă munca muncitorului s-a materializat în produs, să nu fie gata decît o parte din vendible commodity¹⁾, de pildă numai o parte a unei case.) Într-o asemenea concepție, capitalistul încetează să fie proprietarul produsului și prin aceasta este înlăturat întregul proces prin intermediul căruia el și-a apropiat *gratuit* muncă străină. Rezultă că în această tranzacție stau față în față pur și simplu doi posesori de mărfuri. Capitalistul are banii, iar muncitorul nu-i vinde capacitatea sa de muncă, ci o marfă, și anume partea din produs în care este materializată propria sa muncă.

În acest caz, el [muncitorul] poate să-i spună capitalistului : „Din acești 5 pfunzi de produs, de pildă fire, $\frac{3}{5}$ reprezintă capital constant. Ele îți aparțin. $\frac{2}{5}$, adică 2 pfunzi de fire, reprezintă munca mea nou adăugată. Tu trebuie să-mi plătești 2 pfunzi de fire. Plătește-mi, așadar, valoarea acestor 2 pfunzi”. În acest caz, muncitorul nu încasează numai salariul, ci și profitul, pe scurt o sumă de bani egală cu cantitatea de muncă nou adăugată de el, muncă materializată, existentă sub forma celor 2 pfunzi de fire.

¹⁾ — marfa vandabilă. — Nota trad.

— „Dar” — spune capitalistul — „nu am avansat eu capitalul constant ?”

— „Da” — răspunde muncitorul — „dar tocmai de aceea tu iei 3 pfunzi și mie îmi plătești numai 2”.

— „Tu știi însă foarte bine” — insistă the capitalist ¹⁾ — „că nu ai fi putut să-ți materializezi munca, nu ai fi putut să torci fără bumbacul meu și fără fusele mele ! Pentru asta trebuie să-mi plătești separat”.

— „Perfect” — îi răspunde muncitorul — „bumbacul ar fi putrezit și fusele ar fi ruginit dacă eu nu le-aș fi folosit la torsul firelor. /426/ Este adevărat că cei 3 pfunzi de fire pe care tu îi reții pentru tine nu reprezintă decât valoarea bumbacului tău și a fuselor tale consumate în procesul de producere a celor 5 pfunzi de fire și deci cuprinse în acestea. Dar numai munca mea, consumând aceste mijloace de producție ca atare, a conservat valoarea bumbacului și a fuselor. Pentru această forță a muncii mele, în stare să conserve valoarea, eu nu-ți cer nimic, pentru că în afara torsului propriu-zis, pentru care eu primesc 2 pfunzi de fire, această forță nu m-a costat în plus alt timp de muncă. Acesta e un dar natural, propriu muncii mele, un dar care nu mă costă nimic, dar care conservă valoarea capitalului constant. Și, așa cum eu nu-ți cer nimic pentru aceasta, tot așa nici tu nu trebuie să-mi ceri să-ți plătesc pentru faptul că fără fuse și bumbac eu n-aș fi putut să produc fire. Căci fără tors fusele și bumbacul tău nu fac doi bani”.

Strîns cu ușa, capitalistul spune :

— „Cei 2 pfunzi de fire valorează într-adevăr 2 șilingi. Ei reprezintă tocmai o cantitate din timpul tău de muncă. Dar tu știi foarte bine că eu trebuie să-ți le plătesc înainte de a le fi vîndut. Poate că nici nu voi reuși să le vînd. Acesta este riscul nr. 1. În al doilea rînd, s-ar putea să le vînd sub preț. Acesta este riscul nr. 2. Și, în al treilea rînd, oricum ar fi, eu trebuie să cheltuiesc timp ca să le vînd. Și tu ai vrea ca, de dragul tău, să-mi asum eu *pe gratis* ambele riscuri și into the bargain ²⁾ pierderea de timp ? Numai moartea se dă *pe gratis*”.

— „Wait a bit” ³⁾ — răspunde muncitorul — „ce raport există între noi ? Sîntem amîndoi *posesori de mărfuri*, tu *cumpărător* și eu *vînzător*, căci tu vrei să cumperi de la mine partea mea de produs, cei 2 pfunzi de fire, care nu conțin de fapt nimic altceva decât propriul meu timp de muncă materializat. Acum tu susții că eu trebuie să-ți vînd marfa mea *sub* valoarea ei pentru ca în felul acesta tu să

¹⁾ — insistă capitalistul. — *Nota trad.*

²⁾ — pe deasupra. — *Nota trad.*

³⁾ — Stai o clipă. — *Nota trad.*

obții mai multă valoare sub formă de marfă decît posezi acum sub formă de bani. Valoarea mărfii mele este de 2 șilingi. Tu vrei să dai pe ea numai 1 șiling, și datorită acestui fapt — întrucît 1 șiling conține tot atîta timp de muncă cît 1 pfund de fire — tu ai obține o valoare de două ori mai mare decît aceea pe care tu o dai în schimb. Eu, dimpotrivă, aș obține în locul echivalentului cuvenit o jumătate de echivalent, în locul echivalentului celor 2 pfunzi de fire numai echivalentul unui pfund de fire. Și pe ce îți întemeiezi tu această pretenție, care este în contradicție cu legea valorii și cu legea schimbului de mărfuri la valoarea lor? Pe ce? Pe faptul că tu ești cumpărător și eu vînzător, pe faptul că valoarea mea există sub formă de fire, de marfă, pe cînd valoarea ta există sub formă de bani, că aceeași valoare sub formă de fire se opune unei valori identice sub formă de bani? Dar, bine, amice! Aceasta nu este decît înlocuirea unei forme cu alta, înlocuire care afectează *expresia* pe care o capătă valoarea, dar lasă neschimbată *mărimea valorii*. Sau poate împărtășești părerea puerilă că orice marfă trebuie să fie vîndută *sub* prețul ei, adică la un preț inferior sumei de bani care reprezintă valoarea ei, pentru că sub formă de bani ea capătă o valoare *mai mare*? Dar greșești, amice; ea nu capătă o valoare mai mare; mărimea valorii ei nu se schimbă, ea nu face decît să se prezinte acum ca valoare de schimb în forma ei pură.

Ia gîndește-te, amice, la ce neplăceri te expui! Afirmația ta nu înseamnă decît că întotdeauna vînzătorul trebuie să vîndă cumpărătorului marfa *sub* valoarea ei. Într-adevăr, în ceea ce te privește, aceasta era situația înainte, cînd nu-ți vindeam marfa mea, ci însăși capacitatea mea de muncă. Tu o cumpărai, ce-i drept, la valoarea ei, dar munca mea tu o cumpărai *sub* valoarea în care este exprimată. Dar să lăsăm aceste amintiri neplăcute. Am ieșit, slavă domnului, din această situație de cînd ai binevoit să decizi că nu mai trebuie să-ți vînd ca marfă forța mea de muncă, ci însăși marfa, care este produsul muncii mele. Dar să revenim la neplăcerile la care te expui. Noua lege proclamată de tine, că pentru transformarea mărfii în bani vînzătorul nu plătește pur și simplu cu marfa sa, nu prin faptul că schimbă pur și simplu marfa pe bani, ci prin faptul că vinde marfa *sub* prețul ei, această lege, potrivit căreia cumpărătorul trebuie întotdeauna să-l înșele pe vînzător, trebuie să fie valabilă pentru fiecare cumpărător și pentru fiecare vînzător. Să presupunem că accept propunerea ta cu condiția ca și tu să te supui legii pe care ai născocit-o, și anume legii potrivit căreia vînzătorul trebuie să dea *gratuit* o parte din marfă cumpărătorului pentru că acesta i-o transformă în bani. Tu cumperi, prin urmare, cu 1 șiling cei 2 pfunzi de fire ale mele, care valo-

rează 2 șilingi, și obții astfel un câștig de 1 șiling, adică 100%. Dar acum, după ce ai cumpărat de la mine cei 2 pfunzi de fire, tu deții 5 pfunzi de fire în valoare de 5 șilingi. Gîndești, desigur, să faci o afacere bună. Cei 5 pfunzi de fire te costă numai 4 șilingi, și tu vrei să-i vinzi cu 5 șilingi. „Stai! — va spune *cumpărătorul*. — Cei 5 pfunzi de fire sînt marfă, iar tu ești vînzător. Eu posed aceeași valoare în bani, eu sînt cumpărător. Deci, potrivit legii recunoscute de tine, tranzacția cu tine trebuie să-mi aducă un câștig de 100%. De aceea trebuie să-mi vinzi cei 5 pfunzi de fire cu 50% sub valoarea lor, adică cu 2½ șilingi. Eu îți dau deci 2½ șilingi și primesc în schimb marfă în valoare de 5 șilingi, iar din această tranzacție obțin un câștig de 100%, căci ceea ce este drept pentru unul trebuie să fie drept și pentru celălalt”.

Vezi, așadar, amice, unde duce noua ta lege. Te-ai fi păcălit, căci, deși pentru moment ești cumpărător, ulterior însă apari din nou în rolul de vînzător. În cazul dat ai pierde în calitate de vînzător mai mult decît ai cîștigat în calitate de cumpărător. Gîndește-te bine! Înainte de a fi fost produși cei 2 pfunzi de fire pe care acum vrei să-i cumperi de la mine, nu ai efectuat și alte cumpărări fără de care nu ar fi putut să existe în genere /426 a/ acești 5 pfunzi de fire? N-ai cumpărat în prealabil bumbac și fuse care acum sînt înglobate în 3 pfunzi de fire? În aceste cumpărări, cotton jobber ¹⁾ din Liverpool și fabricantul de fuse din Oldham ți s-au opus ca vînzători, iar tu lor ca cumpărător; ei reprezentau marfa, iar tu banii, adică vă aflați exact în același raport în care avem acum cîntea sau nefericirea de a ne afla unul față de celălalt. Oare nu te-ar fi luat în rîs sharp cotton jobber ²⁾ și al tău jovial compère ³⁾ din Oldham dacă le-ai fi cerut să-ți cedeze *gratuit* o parte din bumbacul și din fusele lor sau, ceea ce ar fi același lucru, să-ți vîndă aceste mărfuri sub prețul lor (și sub valoarea lor) în virtutea faptului că tu le-ai transformat marfa în bani, pe cînd ei ți-au transformat banii în marfă în virtutea faptului că ei sînt vînzători, iar tu cumpărător? Ei nu riscau nimic, căci au primit bani peșin, valoarea de schimb într-o formă pură, autonomă. Tu însă ai riscat, și încă cum! Întii, din fuse și din bumbac să faci fire, să suporti riscurile procesului de producție și pe deasupra riscul legat de vînzarea firelor, de retransformarea lor în bani! Riscul de a nu ști că vor fi vîndute la valoarea lor, peste valoarea lor, sub valoarea lor. Riscul de a nu le putea vinde deloc, de a nu le

¹⁾ — angrosistul de bumbac. — *Nota trad.*

²⁾ — abilul angrosist de bumbac. — *Nota trad.*

³⁾ — coleg. — *Nota trad.*

putea retransforma în bani, și as to its quality as Twist, you didn't care a straw for it. You did not eat Twist, nor drink it, not have any use whatever for it except selling it! ¹⁾ În orice caz însă trebuie să-ți fie plătită pierderea de timp legată de retransformarea firelor în bani și, implicit, de transformarea în bani a fuselor și a bumbacului! „Old boy” — ți-ar răspunde ai tăi compères — „don't make a fool of yourselves. Don't talk nonsense. What the devil do we care what you propose turning our cotton and our spindles to? What use you destine them for! Burn them, hang them, if you like, throw them to the dogs, but pay them! The idea! We are to make you a present of our goods because you have set up as a cotton spinner, and seem not to feel quite at your ease in that line of business, and magnify yourself its risks and perilous chances! Give up cottonspinning, or don't come into the market with such preposterous ideas!” ²⁾).

La aceste cuvinte ale muncitorilor, capitalistul răspunde zîmbind disprețuitor:

— „Se vede că voi, nătărăilor, ați auzit un zvon, dar nu știți de unde vine. Vorbiți despre lucruri pe care nu le înțelegeți. Voi credeți că i-am plătit bani peșin bădăranului din Liverpool și individului din Oldham? The devil i did. ³⁾ Le-am plătit cu polițe și bumbacul bădăranului din Liverpool was in point of fact spun and sold before his bill fell due ⁴⁾. Cu voi însă e altceva. Voi vreți bani peșin”.

— „Very well” — spun muncitorii —, dar ce-au făcut ruffian ⁵⁾ din Liverpool și chap ⁶⁾ din Oldham with your bills ⁷⁾?”

— „What they were doing therewith” — says the capitalist. — „Stupid question! They lodged them with their bankers and got them there discounted” ⁸⁾).

¹⁾ — în calitatea lor de fire ele te interesează prea puțin. Nu poți mânca fire. nu le poți bea, nu poți face decît să le vinzi. — *Nota trad.*

²⁾ — „Bătrîne... nu face pe nebunul. Nu vorbi aiurea. Ce dracu ne interesează pe noi ce vrei tu să faci cu bumbacul și cu fusele noastre? Fă ce vrei. Arde-le, aruncă-le, dă-le la ciini, dar plătește-le. Ce idee! Noi să-ți dăruim bunurile noastre pentru că tu te-ai făcut proprietar de filatură și, după cît se pare, nu te simți piea bine în această ramură de activitate și de aceea exagerezi riscurile și pericolele! Renunță la filatură sau nu mai veni pe piață cu asemenea idei stupide”. — *Nota trad.*

³⁾ — Am plătit pe dracu. — *Nota trad.*

⁴⁾ — a fost, de fapt, tors și vîndut înainte ca polița să fi ajuns la scadență. — *Nota trad.*

⁵⁾ — bădăranul. — *Nota trad.*

⁶⁾ — individul. — *Nota trad.*

⁷⁾ — cu polițele tale. — *Nota trad.*

⁸⁾ — „Ce-au făcut cu ele” — spune capitalistul. — „Stupidă întrebare. Ei le-au depus la bancherii lor și aceștia le-au scontat”. — *Nota trad.*

— „Cît au plătit bancherului ?”

— „Let me see ! Money is now very cheap. I think they paid something like 3 p.c. discount ; that is to say not 3 p.c. on the sum, but they paid so much on the sum for the time the bill was running as would have come up to 3 p.c. on the whole matter if the bill had run for a whole year”.

— „Still better — say the working men. — Pay us two sh., the value of our commodity — or say 12 sh. as we have dealt to-day per day, but we will deal per week. But take away from that sum 3 p.c. per annum for fourteen days”.

— „But this bill is too small — says the capitalist — to be discounted by any banker”.

— „Well” — reply the working men —, we are 100 men. Thus you have to pay to us 1 200 sh. Give us a bill for them. This makes 60 l. and is not too small a sum to be discounted ; but besides, as you discount it yourself the sum must not be too small for you, since it is the identical sum whence you pretend to derive your profit upon us ¹⁾. Scăzămîntul ar fi infim. Și, pentru că în felul acesta am primi integral cea mai mare parte a produsului, am ajunge curînd să nu mai avem nevoie să ne scontezi polițele. Fi-rește, creditul pe care ți-l vom da nu va depăși creditul pe care ți-l dă stock jobber ²⁾, adică un termen de numai 14 zile”.

Dacă (denaturînd complet raportul real) am deduce salariul din scontarea acelei părți din valoarea produsului total care le revine muncitorilor, adică din faptul că această parte capitalistul o plătește muncitorilor anticipat, în *bani*, ar trebui ca el să le dea polițe pe termen foarte scurt, cum dă, de pildă, angrosistului de bumbac etc. Muncitorul ar primi cea mai mare parte a produsului său, iar capitalistul curînd nu ar mai fi capitalist. Din proprietar al produsului, el ar deveni pentru muncitori un simplu bancher.

¹⁾ — „Stai o clipă ! Baniî sînt acum foarte ieftini. Cred că au plătit circa 3% scotul ; asta nu înseamnă 3% din întreaga sumă, ci numai atît cît, socotînd dobînda la 3% anual, revine pentru timpul rămas pînă la scadența poliței”. — „Cu atît mai bine” — spune muncitorul. — Plătește-ne 2 sh. cît reprezintă valoarea mărții noastre, sau să zicem 12 sh., pentru că vrem să fim plătiți cu săptămîna, și nu cu ziua ca pînă acum. Reține însă din această sumă pentru 14 zile dobînzile respective socotînd dobînda anuală de 3%”. — „Dar această poliță este prea mică — spune capitalistul — pentru a fi scontată de un bancher”. — „Bine” — răspund muncitorii —, noi sîntem 100. Deci trebuie să ne plătești 1 200 sh. Dă-ne pentru această sumă o poliță. 60 l. este o sumă destul de mare pentru a fi scontată, iar de vreme ce tu o scontezi pentru tine această sumă nu este deloc prea mică, deoarece este identică cu suma din care, după cum spui chiar tu, obții profitul de la noi”. — *Nota trad.*

²⁾ — agentul de bursă. — *Nota trad.*

În plus, dacă, pe de o parte, capitalistul suportă riscul de a vinde marfa sub valoarea ei /427/, el are, pe de altă parte, șansa de a o vinde la un preț mai mare decât valoarea ei. Dacă produsul nu poate fi vândut, muncitorul este aruncat în stradă. Dacă prețul produsului rămîne multă vreme sub prețul de piață, salariul muncitorului scade sub nivelul mediu, iar întreprinderile își reduc timpul de lucru. Riscul cel mai mare îl are deci muncitorul.

În al treilea rînd : Nimănui nu-i trece prin minte să afirme că, deoarece fermierul trebuie să plătească renta în bani sau deoarece capitalistul industrial trebuie să plătească dobînda în bani, ei ar fi în drept să rețină o parte din renta sau din dobînda datorată pe unicul motiv că pentru a putea efectua aceste plăți ei trebuie să-și transforme în prealabil produsul în bani.

[(b) *Cumpărarea mărfurilor de la capitalist
de către muncitor. O reîntoarcere a banilor care
nu este expresia vreunui act de reproducție*]

În partea de capital care circulă între capitaliste industriale și muncitor (adică în partea capitalului circulant care reprezintă capitalul variabil) are loc o întoarcere a banilor la punctul lor de plecare. Capitalistul îi plătește muncitorului salariul în bani; cu acești bani muncitorul cumpără de la capitalist diferite mărfuri, și în felul acesta banii se întorc la capitalist. (În practică ei se întorc la bancherul capitalistului. Dar în realitate bancherii sînt, în raporturile lor cu diferiți capitaliști, reprezentanții capitalului total în măsura în care acesta se prezintă sub formă de *bani*.) În sine, această reîntoarcere a banilor nu este expresia vreunui act de reproducție. Capitalistul cumpără cu bani muncă de la muncitor, iar muncitorul cumpără cu aceiași bani marfă de la capitalist. Aceiași bani apar întii ca mijloc de cumpărare a muncii, iar apoi ca mijloc de cumpărare a mărfii. Reîntoarcerea lor la capitalist se explică prin aceea că acesta apare față de aceleași persoane întii ca cumpărător, apoi ca vînzător. Banii pleacă de la el atunci cînd apare ca cumpărător și se întorc la el atunci cînd apare ca vînzător. Muncitorul, dimpotrivă, apare întii ca vînzător, iar apoi ca cumpărător; prin urmare, întii el primește banii, iar apoi îi cheltuiește, pe cînd capitalistul, spre deosebire de muncitor, întii cheltuiește banii, iar apoi îi primește înapoi.

În ceea ce-l privește pe capitalist, aici mișcarea este B—M—B. El cumpără cu bani marfă (capacitate de muncă); cu produsul acestei capacități de muncă (cu marfa) el cumpără bani sau revinde acest produs fostului vînzător, muncitorului. Muncitorul însă repre-

zintă circulația $M—B—M$. El își vinde marfa (capacitatea de muncă) și, cu banii obținuți din vânzarea ei, răscumpără o parte din propriul său produs (marfa). Desigur, s-ar putea spune: muncitorul vinde marfă (capacitate de muncă) pe bani, cheltuiește acești bani pe marfă și apoi își vinde din nou capacitatea de muncă, deci reprezintă și el mișcarea $B—M—B$; și, deoarece banii circulă permanent între muncitor și capitalist, s-ar putea spune tot atât de bine, după cum ne situăm de partea muncitorului sau de partea capitalistului, că muncitorul, ca și capitalistul, reprezintă mișcarea $B—M—B$. Cumpărătorul este însă capitalistul. Procesul reîncepe de la el, și nu de la muncitor, iar reîntoarcerea banilor la capitalist este necesară căci muncitorul trebuie să cumpere mijloace de subsistență. Aici, ca și în toate mișcărilor în care $B—M—B$ este forma circulației sub un aspect, iar $M—B—M$ forma circulației sub alt aspect, se vedește că pentru una dinire părți scopul procesului de schimb este valoarea de schimb, banii, și deci sporirea valorii, iar pentru cealaltă — valoarea de întrebuințare, consumul. Același lucru se întâmplă și la reîntoarcerea banilor în primul caz analizat, în care $B—M—B$ are loc de partea fermierului, iar $M—B—M$ de partea landlordului; acest lucru este clar dacă se ține seama de faptul că B cu care landlordul cumpără marfă de la fermier reprezintă forma bănească a rentei funciare, este, prin urmare, rezultatul lui $M—B$, forma transformată a părții din produs care în fond aparține în natura landlordului.

Această varietate a procesului $B—M—B$, care în relațiile dintre muncitor și capitalist nu este decât expresia reîntoarcerii la capitalist a banilor cheltuiți cu plata salariilor, nu este în sine expresia vreunui proces de reproducție, ci arată numai că, la rîndul lui, cumpărătorul devine, în raport cu aceleași persoane, vânzător. Nu este nici expresia banilor în calitate de capital, ca în procesul $B—M—B'$, unde B' reprezintă o sumă de bani mai mare decât B , și unde, prin urmare, B reprezintă o valoare care se valorifică (capital). Acest proces nu este decât expresia reîntoarcerii formale a *aceleiași* sume de bani (adesea chiar a unei sume mai mici) la punctul ei de plecare. (Prin capitalist se înțelege aici, of course¹⁾, clasa capitaliștilor.) A fost deci o eroare din partea mea atunci cînd în prima parte⁹⁹ am afirmat că forma $B—M—B$ trebuie neapărat să se prezinte ca $B—M—B'$. Ea poate să exprime pur și simplu forma reîntoarcerii banilor, lucru pe care indirect l-am arătat și acolo, explicînd mișcarea circulară a banilor, care se întorc

¹⁾ — firește. — *Nota trad.*

la același punct de plecare prin aceea că, la rîndul lui, cumpărătorul devine vînzător ¹⁰⁰.

Dar nu datorită acestei reîntoarceri a banilor se îmbogățește capitalistul. El a plătit, de pildă, 10 șilingi cu titlu de salariu. Cu acești 10 șilingi muncitorul cumpără de la el marfă. Capitalistul i-a dat muncitorului pentru capacitatea sa de muncă marfă de 10 șilingi. Dacă el i-ar fi dat muncitorului în natura mijloace de subzistență în valoare de 10 șilingi, nu ar fi avut loc nici un fel de circulație a banilor și deci nu ar fi avut loc nici o reîntoarcere a banilor. Acest fenomen al reîntoarcerii banilor nu are, prin urmare, nici o legătură cu îmbogățirea capitalistului, îmbogățire care rezultă numai din faptul că, chiar în procesul de producție capitalistul își apropiază mai multă muncă decît a cheltuit pentru plata salariilor și că produsul său depășește deci cheltuielile de producție ale acestui produs, pe cînd suma de bani pe care capitalistul o plătește muncitorului nu poate să fie în nici un caz mai mică decît suma cu care muncitorul cumpără marfă de la capitalist. Această reîntoarcere formală a banilor nu are nici o legătură cu îmbogățirea, deci nu exprimă pe B în calitate de capital, /428/ exact așa cum, în cazul în care banii cheltuiți pentru rentă, dobîndă și impozit se întorc la cel care plătește renta funciară, dobînda și impozitul, această reîntoarcere nu conține vreo sporire a valorii sau înlocuirea ei.

B—M—B, în măsura în care reprezintă reîntoarcerea formală a banilor la capitalist, nu face decît să exprime faptul că ordinul de plată pe care capitalistul l-a emis în bani s-a realizat în propria lui marfă.

Ca exemplu de interpretare greșită a acestui flux continuu al banilor, a acestei reîntoarceri a banilor la punctul lor de plecare, vezi mai sus secțiunea referitoare la Destutt de Tracy ¹⁰¹. Ca un al doilea exemplu, în special în ceea ce privește circulația banilor între muncitor și capitalist, trebuie citat Bray ¹⁰². În sfîrșit, în ceea ce-l privește pe capitalistul care dă bani cu împrumut, trebuie citat Proudhon ¹⁰³.

Această formă de reîntoarcere a banilor, forma B—M—B, există pretutindeni unde cumpărătorul devine, la rîndul lui, vînzător; ea este proprie întregului capital comercial, în sfera căruia toți comercianții cumpără unii de la alții pentru a vinde și vînd pentru a cumpăra. Este posibil ca cumpărătorul — B — să nu poată vinde marfa, orezul de pildă, mai scump decît a cumpărat-o; el este nevoit, poate, s-o vîndă chiar sub prețul ei. În acest caz nu ar avea loc aici decît o simplă reîntoarcere a banilor, pentru că cumpăra-

rea se transformă în vânzare fără ca B să fi apărut în calitate de valoare care se valorifică, în calitate de capital.

Lucrurile stau la fel, de pildă, în cazul schimbului de capital constant. Constructorul de mașini cumpără fier de la producătorul de fier și îi vinde acestuia o mașină. În acest caz, banii se reîntorc la constructorul de mașini. Ei au fost cheltuiți ca mijloc de cumpărare pentru obținerea fierului. Apoi ei servesc producătorului de fier ca mijloc de cumpărare pentru obținerea mașinilor și, în felul acesta, se reîntorc la constructorul de mașini. Pentru banii dați el a primit fier, iar pentru banii primiți a dat o mașină. Aici aceeași sumă de bani a pus în circulație o valoare de două ori mai mare. De exemplu, cu 1 000 l. st. constructorul de mașini a cumpărat fier; cu aceeași 1 000 l. st. producătorul de fier cumpără mașini. Valoarea fierului și a mașinilor, laolaltă, este de 2 000 l. st. Dar în felul acesta trebuie să se afle în mișcare 3 000 l. st.: 1 000 l. st. sub formă de bani, 1 000 l. st. sub formă de mașini și 1 000 l. st. sub formă de fier. Dacă capitaliștii ar face schimbul în natura, mărfurile ar trece dintr-o mână într-alta fără ca în circulație să se fi aflat vreun ban.

Același lucru se întâmplă și atunci când capitaliștii își decontează reciproc, iar banii le servesc ca mijloc de plată. Dacă circulă bani de hîrtie sau bani de credit (bancnote), lucrurile se schimbă într-o singură privință. În cazul de față există 1 000 l. st. în bancnote, dar ele nu au intrinsec values¹⁾. În orice caz, și aici există de 3 [ori 1 000 l. st.]: 1 000 l. st. sub formă de fier, 1 000 l. st. sub formă de mașini și 1 000 l. st. în bancnote. Dar aceste de 3 [ori 1 000 l. st.] există, ca și în primul caz, numai datorită faptului că constructorul de mașini a avut de 2 [ori 1 000 l. st.]: 1 000 l. st. sub formă de mașini și 1 000 l. st. sub formă de bani — în aur și argint sau în bancnote. În ambele cazuri, producătorul de fier nu face decît să restituie (banii) constructorului de mașini, pentru că de fapt el i-a primit numai pentru că constructorul de mașini, ca cumpărător, nu a devenit, la rîndul său, imediat vînzător: prima marfă, fierul, el nu a plătit-o cu marfă, ci cu bani. Atunci însă cînd el plătește fierul cu marfă, adică atunci cînd își vinde marfa producătorului de fier, acesta îi restituie banii, pentru că marfa nu se plătește de două ori, o dată cu bani și a doua oară cu marfă.

În ambele cazuri, aurul sau bancnota reprezintă forma transformată a mărfii cumpărate anterior de constructorul de mașini, sau a mărfii pe care altcineva a cumpărat-o de la el după aceasta, sau a unei mărfi care, deși nu a fost cumpărată, a fost totuși trans-

¹⁾ — valori intrinsece. — *Nota trad.*

formată în bani, cum este cazul atunci cînd landlordul își încasează venitul (strămoșii lui etc.)¹⁰⁴. Prin urmare, aici reîntoarcerea banilor arată doar că acela care a plătit marfa cu bani, care a pus în circulație banii, îi retrage din nou din circulație prin vânzarea unei alte mărfi pe care o pune în circulație.

Aceleași 1 000 l. st. despre care a fost vorba acum ar putea, circulînd între capitaliști, să treacă într-o singură zi prin mîinile a 40 sau 50 de capitaliști, și aceasta nu ar fi decît o transmitere de capital de la unul la altul. Mașina ar trece la producătorul de fier, fierul la țăran, cerealele la fabricantul de amidon sau de spirt etc. În cele din urmă, aceste 1 000 l. st. ar putea să ajungă din nou la constructorul de mașini, să treacă de la acesta la producătorul de fier etc., și astfel cu ajutorul celor 1 000 l. st. ar putea să circule un capital de 40 000 l. st. și chiar mai mult, iar banii ar putea să se reîntoarcă mereu la cel de la care au plecat. Din faptul că o parte din profitul obținut cu ajutorul acestor 40 000 l. st. se transformă în dobîndă plătită de diferiți capitaliști, de pildă dobînda pe care constructorul de mașini o plătește celui care i-a împrumutat 1 000 l. st., dobînda pe care producătorul de fier o plătește celui care i-a împrumutat 1 000 l. st. cheltuite demult pentru cărbune etc., sau pentru salarii etc., din acest fapt d-l Proudhon trage concluzia că cele 1 000 l. st. aduc *întreaga dobîndă* pe care o aduc 40 000 l. st. Dacă rata dobînzii ar fi de 5⁰/₀, dobînda ar însuma 2 000 l. st. Pornind de la această premisă, el calculează corect că 1 000 l. st. au adus o dobîndă de 200⁰/₀. Și acesta este criticul par excellence al economiei politice ! *

* /437/ Pasajul din lucrarea lui Proudhon la care m-am referit este următorul : „Suma creanțelor ipotecare se cifrează, după părerea autorilor bine informați, la 12 miliarde (după alții la 16 miliarde) ; suma creanțelor chirografare se cifrează la cel puțin 6 miliarde, suma datorată comanditarilor se cifrează la circa 2 miliarde, datoria publică la 8 miliarde, în total deci 28 de miliarde. Trebuie avut în vedere că toate aceste datorii provin din bani luați cu împrumut sau considerați ca fiind luați cu împrumut cu o dobîndă de 4, 5, 6, 8, 12 pînă la 15⁰/₀. Pentru primele trei categorii de datorii consider că rata medie a dobînzii este de 6⁰/₀ : la 20 de miliarde, o dobîndă de 1,2 miliarde. La aceasta trebuie adăugate dobînzile la datoria publică, circa 400 000 000 : în total deci 1,6 miliarde dobînda anuală la un capital de 1 miliard”. [p. 152.] Așadar, 160⁰/₀. Căci „numerarul, nu vreau să spun existent în Franța, dar care circulă în Franța, inclusiv numerarul din casa Băncii, nu depășește, după evaluările cele mai curente, 1 miliard” (p. 151). „Schimbul odată încheiat, banii devin din nou disponibili și, prin urmare, capabili de a fi din nou dați cu împrumut... Deoarece capitalul-bani revine, de la un schimb la altul, întotdeauna la sursa sa, înseamnă că orice nouă dare cu împrumut a acestor bani, făcută de una și aceeași mînă, aduce profit uneia și aceleiași persoane” (p. 153, 154.) „*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*”, Paris 1850¹⁰⁵. /437/

Dar, cu toate că B—M—B, așa cum reprezintă circulația banilor între capitalist și muncitor, nu exprimă în sine nici un act de reproducție, repetarea permanentă a acestui proces, continuitatea reîntoarcerii, denotă totuși o reproducție. În genere nici un cumpărător nu poate să apară în permanență ca vânzător dacă nu reproduce mărfurile pe care le vinde. E adevărat că acest lucru este valabil pentru toți cei care nu trăiesc din rentă, din dobândă sau din impozite. Dar pentru una din părți are loc întotdeauna, la sfârșitul procesului, reîntoarcerea B—M—B, așa cum se întâmplă în cazul capitalistului în raport cu muncitorul, cu landlordul ori cu rentierul (în ceea ce-i privește pe aceștia din urmă, are loc o simplă reîntoarcere a banilor). Pentru cealaltă parte, procesul se încheie prin cumpărarea mărfii, adică are loc procesul M—B—M, ca în cazul muncitorului. Muncitorul reia în mod permanent acest proces. Inițiativa îi aparține întotdeauna în calitatea lui de vânzător, și nu în aceea de cumpărător. Același lucru este valabil pentru întreaga circulație a banilor /429/ care nu reprezintă decît cheltuire de venit. Capitalistul, de exemplu, consumă anual o anumită cantitate de produs. El și-a transformat marfa în bani pentru a cumpăra cu acești bani mărfuri pe care vrea să le consume definitiv. Aici are loc M—B—M, și banii nu se întorc la capitalist, dar se întorc la vânzător (la shopkeeper¹⁾, de pildă), al cărui capital este înlocuit datorită faptului că capitalistul își cheltuiește venitul.

Am văzut însă că are loc și un schimb de venit pe venit, o circulație a veniturilor. Măcelarul cumpără piine de la brutar, iar brutarul cumpără carne de la măcelar : amîndoi își consumă venitul. Măcelarul nu plătește carnea pe care o mănîncă, nici brutarul piinea pe care o mănîncă. Aceasta este o parte din venit pe care fiecare dintre ei o consumă în natură. Carnea pe care brutarul o cumpără de la măcelar s-ar putea să nu-i înlocuiască însă măcelarului capitalul, ci venitul, adică acea parte din carnea vîndută care nu reprezintă pur și simplu profitul măcelarului, ci partea din profit pe care acesta vrea s-o consume ca venit. Piinea pe care măcelarul o cumpără de la brutar este și ea pentru măcelar o cheltuire a venitului propriu. Cînd își fac calculele, unul sau altul are de plătit doar diferența. Partea compensată a cumpărărilor și vînzărilor lor reciproce nu intră în circulația banilor. Dar să presupunem că brutarul este acela care trebuie să plătească diferența și că această diferență reprezintă pentru măcelar un venit. În acest caz, măcelarul va cheltui banii brutarului pentru procurarea altor

¹⁾ — negustorul de mărunțișuri. — *Nota trad.*

articole de consum. Să presupunem că această diferență este de 10 l. st. și că măcelarul le plătește croitorului. Dacă aceste 10 l. st. reprezintă pentru croitor un venit, acesta le va cheltui în același mod. La rîndul său, el va cumpăra cu acești bani pîine etc. În felul acesta, banii se vor reîntoarce la brutar, dar acum nu vor înlocui venitul, ci capitalul.

S-ar putea ridica și o altă problemă : în procesul B—M—B pe care îl efectuează capitalistul și care reprezintă o valoare care se autovalorifică, capitalistul scoate din circulație mai mulți bani decît a pus. (Acesta este, de fapt, scopul pe care l-a urmărit tezurizatorului, dar pe care nu l-a atins. Căci el nu scoate din circulație, sub formă de aur și de argint, mai multă valoare decît a pus în ea sub formă de mărfuri. El posedă acum mai multă valoare sub formă de bani, în timp ce înainte el posedea mai multă valoare sub formă de marfă.) Să presupunem că totalul cheltuielilor de producție avansate de capitalist pentru producerea mărfii = 1 000 l. st. El vinde marfa cu 1 200 l. st., pentru că acum ea conține 20% — sau $\frac{1}{5}$ — muncă neplătită, pe care el o vinde, deși nu a plătit-o. Dar cum este posibil ca toți capitaliștii, clasa capitaliștilor industriali, să scoată mereu din circulație mai mulți bani decît au pus în ea ? S-ar putea spune că capitalistul pune neconținut în circulație mai mult decît scoate din ea. El a trebuit să plătească capitalul fix. Dar el îl vinde numai pe măsură ce se consumă, numai bucată cu bucată. Intrînd în întregime în procesul de producție a mărfii, capitalul fix intră întotdeauna numai într-o proporție mult mai mică în valoarea mărfii. Dacă perioada de circulație a capitalului fix este de 10 ani, în marfă intră anual numai $\frac{1}{10}$ din el, celelalte $\frac{9}{10}$ nu intră în circulația banilor pentru că în general nu intră în circulație sub formă de marfă. Aceasta este o problemă.

Vom analiza mai tîrziu această problemă¹⁰⁶, deocamdată să ne întoarcem la Quesnay.

În prealabil însă, o altă problemă. Reîntoarcerea bancnotelor la o bancă care scotează polițe sau care dă advances¹⁾ în bancnote constituie un fenomen diferit de reîntoarcerile de bani examinate pînă acum. În acest caz, transformarea mărfii în bani este anticipată. Marfa capătă forma-bani înainte de a fi vîndută, poate chiar înainte de a fi produsă. Este posibil însă ca ea să fi fost chiar vîndută (pe polițe). În orice caz, ea nu a fost încă plătită, nu a fost încă retransformată în bani. Această transformare este în orice caz anticipată. De îndată ce marfa este vîndută (sau trebuie să

¹⁾ — avansuri. — Nota trad.

fie vîndută), banii se reîntorc la bancă, fie sub forma propriilor ei bancnote, care revin din circulație, fie sub forma altor bancnote, care se schimbă pe propriile ei bancnote (schimbul între bancheri), așa încît și unele și altele sînt retrase din circulație și se întorc la punctul lor de plecare, fie, în sfîrșit, sub formă de aur și de argint. Dacă se cere aur și argint pentru bancnotele aflate în mîinile unor terțe persoane, bancnotele acestea se întorc la bancă. Dacă bancnotele nu sînt convertite, cantitatea de aur și de argint aflată în circulație scade cu o cantitate egală cu aceea care se află acum în tezaurul băncii în locul bancnotelor.

În toate aceste cazuri, procesul este următorul: existența numerarului (transformarea mărfaei în bani) era anticipată. Transformarea reală a mărfaei în bani înseamnă cea de-a doua transformare a ei în bani. Dar această a doua existență ca bani a mărfaei se întoarce la punctul de plecare; ea anulează, înlocuiește prima ei existență ca bani, se întoarce din circulație și revine la bancă. Este posibil ca a doua existență ca bani a mărfaei să se exprime în *aceeași* cantitate, *absolut identică*, de bancnote în care s-a exprimat și prima ei existență ca bani. Polița, de exemplu, a fost scontată fabricantului de fire. El avea polița de la un țesător. Cu 1 000 l. st. a plătit cărbunele, bumbacul etc. Diferitele persoane prin mîinile cărora trec aceste bancnote cu ocazia achitării mărfurilor lor le cheltuiesc în cele din urmă pentru a cumpăra pînză, și astfel ele ajung la țesător, care la scadență plătește filatorului cu aceleași bancnote, iar acesta le restituie băncii. Nu este absolut necesar ca a doua transformare (postumă) a mărfaei în bani, după transformarea ei anticipată, /430/ să se facă prin intermediul altor bani decît prin intermediul cărora s-a făcut prima transformare. Și astfel se creează aparența că de fapt filatorul nu a primit nimic, căci la început el a luat cu împrumut bancnote, iar la sfîrșitul procesului el le capătă înapoi și le restituie băncii care i le dăduse. În realitate însă, aceeași bancnotă a servit în acest timp ca mijloc de circulație și ca mijloc de plată, iar filatorul a folosit-o în parte pentru a-și plăti datoriile, în parte pentru a cumpăra mărfurile necesare în vederea reproducției firelor și, în felul acesta, a realizat plusvaloare (creată prin exploatarea muncitorului), din care el poate acum să restituie o parte băncii. El poate s-o restituie tot în bani, deoarece i se întorc mai puțini bani decît a cheltuit, decît a avansat. Cum? Și aceasta este o problemă a cărei analiză am amînat-o pentru mai tîrziu ¹⁰⁷.

[3. *Circulația dintre fermier și industriaș
în Tableau Économique*]

Să revenim, aşadar, la Quesnay. Trecem acum la al treilea și la al patrulea act de circulație.

P (landlordul) cumpără de 1 000 de milioane mărfuri industriale de la S¹⁰⁸ (clasa sterilă, clasa industriașilor) (linia a—c din Tableau¹⁰⁹). Aici banii, 1 000 de milioane, pun în circulație marfă de o sumă egală. {Căci în acest caz schimbul se face o singură dată. Dacă P ar cumpăra treptat de la S mărfurile de care este vorba mai sus și dacă ar primi tot treptat renta de la F (fermierul), atunci mărfurile industriale, în valoare de 1 000 de milioane, ar putea fi cumpărate, de exemplu, cu 100 000 000. Căci P cumpără de 100 000 000 mărfuri industriale de la S, care, la rîndul lui, cumpără de 100 000 000 mijloace de subzistență de la F, iar F îi plătește lui P 100 000 000 rentă; și dacă acest proces s-ar repeta de zece ori am vedea că de la S la P și de la F la S ar trece mărfuri care însumează de 10 ori 100 000 000, iar de la F la P ar trece de 10 ori 100 000 000 rentă. Întreaga circulație s-ar efectua cu suma de 100 000 000. Dacă însă F plătește toată renta odată, o parte din cele 1 000 de milioane aflate acum la S și din 1 000 de milioane care se întorc la F ar putea să rămînă în casa de bani, iar o parte ar putea să circule.} Marfa în sumă de 1 000 de milioane a trecut acum de la S la P, iar banii în sumă de 1 000 de milioane au trecut de la P la S. Aceasta este circulația simplă. Banii și marfa nu fac decît să treacă dintr-o mină în alta, în direcții opuse. Dar, în afară de mijloacele de subzistență în sumă de 1 000 de milioane pe care fermierul le-a vîndut lui P și care au trecut astfel în consum, au intrat în consum și mărfurile industriale în sumă de 1 000 de milioane pe care S le-a vîndut lui P. De menționat că aceste mărfuri au existat înainte de noua recoltă. (Altfel P nu le-ar fi putut cumpăra cu produsul noii recolte.)

La rîndul său, S cumpără acum cu 1 000 de milioane mijloace de subzistență de la F. [linia c—d din Tableau] În felul acesta, acum a trecut din sfera circulației în sfera consumului încă $\frac{1}{3}$ din produsul brut. În relațiile dintre S și F, cele 1 000 de milioane îndeplinesc funcția de mijloc de circulație. În același timp însă, aici există două fenomene pe care nu le întîlnim în procesul dintre S și P. În acest din urmă proces, S a retransformat în bani o parte din produsul său, și anume mărfuri industriale în sumă de 1 000 de milioane, în timp ce în schimbul cu F el transformă banii în mijloace de subzistență — ceea ce la Quesnay este salariu —, adică S încuiește cu ele capitalul cheltuit cu plata salariilor și deci con-

sumat. Această retransformare a 1 000 de milioane în mijloace de subzistență exprimă la P consum simplu, iar la S exprimă consum industrial, reproducție, deoarece acesta transformă o parte din marfă într-unul din elementele ei de producție — în mijloace de subzistență. În felul acesta, una dintre metamorfozele mărfii, retransformarea ei din bani în marfă, exprimă aici totodată începutul metamorfozei ei *reale*, și nu numai *formale*, începutul reproducției ei, începutul retransformării ei în propriile ei elemente de producție. Aici are loc totodată și o metamorfoză a capitalului. Pentru P însă, venitul nu a făcut decît să se transforme din forma bani în forma marfă. Aceasta exprimă pur și simplu consumul.

În al doilea rînd, atunci cînd S cumpără de la F mijloace de subzistență de 1 000 de milioane, la F se reîntorc celelalte 1 000 de milioane, pe care el le-a plătit în bani lui P ca rentă. Dar această sumă se reîntoarce la el numai pentru că el o retrage din circulație, o răscumpără, dînd în schimbul ei un echivalent în mărfuri în valoare de 1 000 de milioane. Este ca și cum landlordul ar fi cumpărat de la el mijloace de subzistență în sumă de 1 000 de milioane (în afară de primele 1 000 de milioane), adică ar fi primit de la fermier, sub formă de marfă, a doua parte a rentei în bani și ar fi schimbat apoi această marfă pe marfa produsă de S. S lifts only for P the second part of the 2 000 millions in commodities which F has paid to P in money ¹⁾. Dacă plata s-ar fi făcut în natură, F i-ar fi dat lui P mijloace de subzistență în sumă de 2 000 de milioane, din care P ar fi consumat 1 000 de milioane, iar celelalte 1 000 de milioane le-ar fi dat lui S în schimbul mărfurilor industriale. În acest caz ar fi avut loc numai: 1) un transfer de mijloace de subzistență în sumă de 2 000 de milioane de la F la P; 2) un schimb între P și S, în care primul dă mijloace de subzistență în sumă de 1 000 de milioane pe mărfuri industriale în sumă de 1 000 de milioane, et vice versa.

În loc de aceasta au avut loc următoarele patru acte: /431/ 1) transferul celor 2 000 de milioane în bani de la F la P; 2) P cumpără de la F de 1 000 de milioane mijloace de subzistență; banii se reîntorc la F, servesc ca mijloc de circulație; 3) P cumpără de 1 000 de milioane în bani mărfuri industriale de la S; banii funcționează ca mijloc de circulație, ei trec dintr-o mină în altă mină într-un sens invers celui în care se deplasează marfa; 4) cu aceste 1 000 de milioane în bani S cumpără de la F mijloace de subzistență. Banii funcționează ca mijloc de circulație. Pentru S ei funcționează totodată în calitate de capital. Ei se întorc la F, pentru că

¹⁾ — S ridică pur și simplu în mărfuri, pentru P, a doua jumătate din cele 2 000 de milioane pe care F a plătit-o lui P în bani. — *Nota trad.*

acum are lifted ¹⁾ de la el și celelalte 1 000 de milioane sub formă de mijloace de subzistență, pentru care landlordul avea de la el un ordin de plată. Dar banii nu se întorc la F direct de la landlord, ci numai după ce au servit ca mijloc de circulație între P și S, după ce, before it lifts the 1 000 millions of victual, has on its passage lifted 1 000 millions in manufactures, and transferred them from the manufacturer to the landlord. The conversion of his commodity into money (in the exchange with the landlord) as well as the following conversion of money into victuals (in the exchange with the farmer) are, on the part of S, the metamorphosis of his capital, first into the form of money, and secondly into the form of the constitutive elements necessary to the reproduction of the capital ²⁾.

Rezultatul celor patru acte de circulație de mai sus este deci următorul: landlordul și-a cheltuit venitul cumpărând cu o jumătate din el mijloace de subzistență, iar cu cealaltă mărfuri industriale. El a cheltuit astfel cele 2 000 de milioane primite ca rentă în bani. Jumătate din această sumă se întoarce direct, iar cealaltă jumătate se întoarce pe o cale ocolită, prin intermediul lui S, de la landlord la fermier. Dar S s-a degajat de o parte din mărfurile finite și a înlocuit-o cu mijloace de subzistență, deci cu unul dintre elementele producției. Cu aceste procese circulația se încheie, în măsura în care în ea apare landlordul. Totodată însă au trecut din circulație în consum (în parte în consumul neproductiv, iar în parte în consumul industrial, întrucât landlordul a înlocuit, în parte, cu venitul său capitalul lui S): 1) mijloace de subzistență în sumă de 1 000 de milioane (produs al recoltei noi); 2) mărfuri industriale în sumă de 1 000 de milioane (produs al recoltei anului precedent); 3) mijloace de subzistență în sumă de 1 000 de milioane care intră în reproducție, adică în producția mărfurilor pe care S va trebui să le schimbe în anul următor pe o jumătate din renta landlordului.

Cele 2 000 de milioane în bani se află din nou în mîinile fermierului. Acesta cumpără acum de la S mărfuri în sumă de 1 000 de milioane pentru a-și înlocui avances annuelles et primi-

¹⁾ — au fost ridicat. — *Nota trad.*

²⁾ — înainte de a ridica de la F mijloace de subzistență în sumă de 1 000 de milioane, au ridicat mărfuri industriale în sumă de 1 000 de milioane și le-au transferat de la industriaș la landlord. Transformarea mărfurilor lui în bani (în schimbul cu landlordul), ca și transformarea ulterioară a banilor în mijloace de subzistență (în schimbul cu fermierul) constituie, din punctul de vedere al lui S, metamorfoza capitalului său, întâi în forma bani, iar apoi în forma elementelor constitutive necesare reproducției capitalului. — *Nota trad.*

tives ¹⁾ în măsura în care ele constau în parte din unelte de muncă etc., iar în parte din alte mărfuri industriale care sînt consumate în timpul producției. Acesta e un simplu proces de circulație. Datorită acestui fapt, 1 000 de milioane îi revin lui S, iar cealaltă jumătate a produsului, existent sub formă de marfă, se transformă în bani. De ambele părți are loc o metamorfoză a capitalului. 1 000 de milioane ale fermierului se retransformă în elemente de producție pentru reproducție. Marfa finită a lui S se transformă din nou în bani, trece prin metamorfoza *formală* marfă-bani, metamorfoză fără de care capitalul nu poate să se transforme din nou în elementele lui de producție și deci nu poate să se reproducă. Acesta este al cincilea proces de circulație. Din circulație trec în consumul reproductiv *mărfuri industriale în sumă de 1 000 de milioane* (produs al recoltei anului precedent) (a'—b') ¹¹⁰.

În sfîrșit, S transformă din nou cele 1 000 de milioane bani, formă în care există acum jumătate din marfa sa, în cealaltă jumătate a condițiilor de producție ale acestei mărfi, adică în materie primă etc. (a''—b''). Aceasta este circulația simplă. Ea reprezintă în același timp pentru S metamorfoza capitalului său într-o formă aptă pentru reproducție, iar pentru F retransformarea produsului său în bani. Acum trece din circulație în consum ultima cincime din produs brut.

Așadar : $\frac{1}{5}$ intră în procesul de reproducție la fermier și nu intră în circulație ; $\frac{1}{5}$ este consumată de landlord (total $\frac{2}{5}$) ; $\frac{2}{5}$ primește S ; în total $\frac{4}{5}$ ¹¹¹.

Aici este o evidentă greșeală de calcul. Quesnay a calculat, probabil, astfel : F îi dă lui P mijloace de subzistență în sumă de 1 000 de milioane ($\frac{1}{5}$) (linia a—b). Cu materii prime în sumă de 1 000 de milioane el înlocuiește capitalul lui S (a''—b''). Mijloacele de subzistență în sumă de 1 000 de milioane constituie pentru S salariul, a cărui valoare, pe care o adaugă mărfurilor, se reduce la valoarea mijloacelor de subzistență consumate de el în procesul acestei adăugiri (c—d). 1 000 de milioane rămîn în procesul de reproducție (a') și nu intră în circulație. În sfîrșit, 1 000 de milioane din produs înlocuiesc avances (a'—b'). Dar el omite faptul că, pentru aceste mărfuri industriale în valoare de 1 000 de milioane, S nu cumpără de la fermier nici mijloace de subzistență și nici materii prime, ci restituie acestuia propriii lui bani.

Quesnay pornește de la premisa că fermierul are, în afară de produsul său brut, și 2 000 de milioane în bani și că aceștia constituie în genere fondul din care se scot banii pentru circulație. De asemenea, el uită că, în afară de cele 5 000 de milioane produs

1) — avansurile anuale și inițiale. — Nota trad.

brut, există și 2 000 de milioane produs brut în mărfuri industriale care au fost produse înainte de noua recoltă. Căci cele 5 000 de milioane représentent seulement la totalité de la production annuelle, /432/ la totalité de la moisson délivrée aux fermiers¹⁾, dar în nici un caz produsul brut al industriei, ale cărui elemente de reproducție urmează să fie înlocuite din această recoltă.

Prin urmare există : 1) 2 000 de milioane în bani la fermier ; 2) 5 000 de milioane produs brut de la terre²⁾ ; 3) mărfuri industriale în valoare de 2 000 de milioane. Așadar, 2 000 de milioane în bani și 7 000 de milioane în produse (agricole și industriale). Procesul de circulație poate fi prezentat pe scurt în felul următor (F = fermierul, P = landlordul, S = industriașul, clasa sterilă) :

F îi plătește lui P rentă în bani 2 000 de milioane, iar P cumpără de la F mijloace de subzistență de 1 000 de milioane. Prin aceasta disposed of³⁾ $\frac{1}{5}$ produs brut al fermierului. Totodată în mîinile lui F se întorc 1 000 de milioane în bani. P cumpără apoi mărfuri de 1 000 de milioane de la S. Prin aceasta disposed of $\frac{1}{2}$ din produs brut al lui S. În schimb el obține 1 000 de milioane în bani. Cu acești bani el cumpără de la F mijloace de subzistență de 1 000 de milioane. S își înlocuiește astfel $\frac{1}{2}$ din elementele de reproducție ale capitalului său. Prin aceasta se dispune de încă $\frac{1}{5}$ din produs brut al fermierului. Odată cu aceasta fermierul posedă din nou cele 2 000 de milioane în bani, care reprezintă prețul mijloacelor de subzistență în sumă de 2 000 de milioane pe care el le-a vîndut lui P și lui S. F cumpără apoi de la S mărfuri de 1 000 de milioane care să-i înlocuiască jumătate din avances. Astfel se dispune de a doua jumătate din produsul brut al industriașului. În sfîrșit, cu ultimele 1 000 de milioane în bani, S cumpără de la F materie primă ; în felul acesta se dispune de a treia cincime din produsul brut al fermierului, se înlocuiește a doua jumătate din elementele de reproducție ale capitalului lui S, iar 1 000 de milioane se întorc la fermier. Acesta din urmă are din nou 2 000 de milioane, ceea ce este și firesc, deoarece pentru Quesnay fermierul este un capitalist în raport cu care P este doar receiver⁴⁾ de venit, iar S doar salariat⁵⁾. Dacă fermierul i-ar plăti lui P și lui S cu produsul său, el nu ar trebui să cheltuiască bani. Deoarece însă el cheltuiește bani, P și S îi cumpără produsul cu acești bani, și astfel banii se întorc la el. Este aceeași

¹⁾ — reprezintă numai întreaga producție anuală, întreaga cantitate livrată fermierilor. — *Nota trad.*

²⁾ — produsul brut al pămîntului. — *Nota trad.*

³⁾ — se dispune. — *Nota trad.*

⁴⁾ — încasator. — *Nota trad.*

⁵⁾ — salariat. — *Nota trad.*

reîntoarcere formală a banilor ca la capitalistul industrial, care începe și încheie întreaga operație în calitate de cumpărător. Mai de parte, $\frac{1}{5}$ din avances aparține reproducției. Rămîne să se dispună de $\frac{1}{5}$ din produs care constă din mijloace de subzistență ce nu intră în circulație.

[4. *Circulația mărfurilor și circulația banilor
în Tableau Économique. Diferite cazuri de reîntoarcere
a banilor la punctul de plecare*]

S cumpără de la fermier de 1 000 de milioane mijloace de subzistență și de 1 000 de milioane materii prime, iar F cumpără de la S numai de 1 000 de milioane marfă pentru a-și înlocui avances. S are deci de plătit un sold de 1 000 de milioane, pe care îl plătește, în ultimă analiză, cu cele 1 000 de milioane primite de la P. Această *plată* a sumei de 1 000 de milioane către fermier este, pare-se, confundată de Q[uesnay] cu *cumpărarea* de produse de la F în sumă de 1 000 de milioane. Pentru a ne clarifica asupra interpretării date de Quesnay acestei probleme, trebuie să analizăm observațiile dr. Baudeau ¹¹².

Într-adevăr (potrivit calculului nostru), cele 2 000 de milioane au servit numai : 1) pentru a plăti 2 000 de milioane rentă în bani ; 2) pentru a pune în circulație produs brut al fermierului în sumă de 3 000 de milioane (din care 1 000 de milioane mijloace de subzistență trec la P, 2 000 de milioane mijloace de subzistență și materii prime trec la S) și produs brut în sumă de 2 000 de milioane al lui S (din care 1 000 de milioane pentru P, care le consumă, și 1 000 de milioane pentru F, care le consumă în scopul reproducției).

La ultimul act de cumpărare ($a'' - b''$), în care S cumpără de la F materii prime, S i le plătește cu bani.

/433/ Așadar, încă o dată :

S-a primit de la P 1 000 de milioane în bani. Cu aceste 1 000 de milioane el cumpără de la F de 1 000 de milioane mijloace de subzistență. Cu aceleași 1 000 de milioane F cumpără de la S mărfuri. Cu aceleași 1 000 de milioane în bani S cumpără de la F materii prime.

Sau : S cumpără de la F de 1 000 de milioane în bani materii prime și de 1 000 de milioane în bani mijloace de subzistență. F cumpără de la S marfă de 1 000 de milioane [în bani]. În acest din urmă caz, 1 000 de milioane s-au întors la S, dar numai pentru că, potrivit ipotezei, în afară de 1 000 de milioane în bani, primiți

de la landlord, și de 1 000 de milioane pe care le mai avea de vânzare, S avea încă 1 000 de milioane în bani, pe care le-a pus chiar el în circulație. Potrivit acestei ipoteze, circulația mărfurilor între S și F ar necesita nu 1 000 de milioane în bani, ci 2 000 de milioane. Ca urmare, 1 000 de milioane se întorc la S. Aceasta se datorează faptului că S cumpără de la fermier mărfuri de 2 000 de milioane în bani, în timp ce acesta cumpără de la S mărfuri de 1 000 de milioane, pe care le plătește cu jumătate din banii primiți chiar de la el.

În primul caz, S cumpără în două etape. Întii el cheltuiește 1 000 de milioane ; acestea se întorc de la F la S ; apoi el cheltuiește din nou aceste 1 000 de milioane — de data aceasta definitiv — plătind lui F, și banii nu se mai întorc la el.

Dimpotrivă, în cazul al doilea, S cumpără o singură dată de 2 000 de milioane. Dacă, la rîndul lui F cumpără de la S de 1 000 de milioane, această sumă rămîne la S. În acest caz, circulația ar necesita 2 000 de milioane, în loc de 1 000 de milioane, deoarece în primul caz suma de 1 000 de milioane a realizat prin două rotații mărfuri în sumă de 2 000 de milioane. În celălalt caz, 2 000 de milioane [au realizat] printr-o singură rotație mărfuri în sumă de 2 000 de milioane. Și, dacă fermierul îi plătește acum 1 000 de milioane lui S, aceasta nu înseamnă că S primește mai mult decît în primul caz. Căci, în afară de mărfuri în sumă de 1 000 de milioane, el a pus în circulație și suma de 1 000 de milioane în bani din propriul lui fond, care exista înainte de a fi început acest proces de circulație. El a avansat acești bani pentru nevoile circulației, și de aceea banii se întorc din nou la el.

În primul caz : cu 1 000 de milioane în bani S cumpără de la F marfă de 1 000 de milioane ; F cumpără cu 1 000 de milioane în bani marfă de 1 000 de milioane de la S ; S cumpără cu 1 000 de milioane în bani marfă de 1 000 de milioane de la F, astfel că la F rămîn 1 000 de milioane în bani.

În cazul al doilea : cu 2 000 de milioane în bani S [cumpără] de la F marfă de 2 000 de milioane ; [cu] 1 000 de milioane în bani F cumpără de la S marfă de 1 000 de milioane. Ca și în primul caz, fermierul rămîne cu 1 000 de milioane. La rîndul său, S primește înapoi cele 1 000 de milioane care reprezentau capitalul avansat de el pentru procesul circulației și care acum se întoarce la el din acest proces. S cumpără de 2 000 de milioane marfă de la F ; F cumpără de 1 000 de milioane marfă de la S. Prin urmare, S trebuie să plătească în toate împrejurările un sold de 1 000 de milioane, dar nu mai mult. Întrucît, pentru a plăti acest sold, S, datorită particularităților circulației, i-a plătit lui F 2 000 de milioane,

acesta îi restituie 1 000 de milioane, pe cînd în primul caz nu i-a restituit nimic.

În primul caz, S cumpără de la F marfă de 2 000 de milioane, iar F cumpără de la S marfă de 1 000 de milioane. Prin urmare, acum ca și înainte, soldul continuă să fie de 1 000 de milioane pentru F. Dar acest sold îi este plătit în așa fel încît la el se întorc propriii lui bani, deoarece la început S cumpără de 1 000 de milioane de la F, apoi F cumpără de 1 000 de milioane de la S și, în sfîrșit, S cumpără iar de 1 000 de milioane de la F. Aici 1 000 de milioane au făcut să circule 3 000 de milioane. În total însă, în circulație s-au aflat valori în sumă de 4 000 de milioane (dacă banii au fost bani reali), și anume 3 000 de milioane marfă și 1 000 de milioane bani. Suma de bani care circulă și care a fost pusă inițial în circulație nu a depășit niciodată 1 000 de milioane, adică soldul pe care S trebuia să-l plătească lui F. Datorită faptului că F cumpără de la S mărfuri de 1 000 de milioane înainte ca S să fi cumpărat a doua oară de la F mărfuri de 1 000 de milioane, S poate să plătească cu această sumă soldul datorat de el.

În cazul al doilea, S pune în circulație 2 000 de milioane. Cu acești bani el cumpără de la F marfă de 2 000 de milioane. Aici aceste 2 000 de milioane sînt necesare ca mijloc de circulație și sînt cheltuite în schimbul unui echivalent sub formă de marfă. La rîndul său însă, F cumpără de la S mărfuri în sumă de 1 000 de milioane. Prin urmare, la S se întorc 1 000 de milioane, deoarece soldul pe care el trebuie să-l plătească lui F este de 1 000 de milioane, și nu de 2 000 de milioane. S i-a înlocuit acum lui F 1 000 de milioane în marfă, și de aceea F trebuie să-i restituie lui S 1 000 de milioane în bani pe care acesta, cum se constată *acum*, i l-ar fi plătit în plus. Acest caz este destul de interesant pentru a ne opri asupra lui.

În circulația pe care am presupus-o mai sus și în care se află marfă în sumă de 3 000 de milioane, din care 2 000 de milioane mijloace de subzistență (și materii prime) și 1 000 de milioane produse industriale, sînt posibile diferite cazuri; aici însă trebuie avut în vedere, *în primul rînd*, că, potrivit ipotezei lui Q[uesnay], la începutul procesului de circulație dintre S și F 1 000 de milioane în bani se află la S și 1 000 de milioane în bani se află la F; *în al doilea rînd*, să admitem, cu titlu de exemplu, că în afară de 1 000 de milioane în bani pe care S îi primește de la P, S mai are în casă 1 000 de milioane în bani.

/434/ I. *În primul rînd*: cazul prezentat de Q[uesnay]. S cumpără cu 1 000 de milioane marfă de 1 000 de milioane de la F; cu 1 000 de milioane primite de la S, F cumpără de la acesta marfă

de 1 000 de milioane ; în sfârșit, cu cele 1 000 de milioane care s-au întors la el, S cumpără de la F marfă de 1 000 de milioane. Lui F îi rămân, prin urmare, 1 000 de milioane în bani, care reprezintă pentru el capital (de fapt aceste 1 000 de milioane, împreună cu celelalte 1 000 de milioane în bani pe care le-a primit înapoi de la P, constituie venitul cu care el va plăti din nou anul viitor renta în bani, și anume 2 000 de milioane în bani). Aici 1 000 de milioane bani au circulat de trei ori : de la S la F, de la F la S, de la S la F, și de fiecare dată pentru 1 000 de milioane de mărfuri, în total deci pentru 3 000 de milioane. Dacă banii folosiți au și ei valoare, înseamnă că în circulație se află valori de 4 000 de milioane. Banii funcționează aici numai ca mijloc de circulație, dar pentru F, unde rămân în cele din urmă, ei se transformă în bani și eventual în capital.

II. *În al doilea rînd* : Banii funcționează pur și simplu ca mijloc de plată. În acest caz, S, care cumpără de la F marfă de 2 000 de milioane, și F, care cumpără de la S marfă de 1 000 de milioane, se socotesc între ei. La sfârșitul tranzacției, S trebuie să plătească un sold de 1 000 de milioane în bani. F încasează, ca și în cazul precedent, 1 000 de milioane în bani, cu deosebirea că înainte banii respectivi nu au servit ca mijloc de circulație. Pentru F acești bani reprezintă un transfer de capital, întrucît ei nu fac decît să-i înlocuiască un capital de 1 000 de milioane în mărfuri. În felul acesta au intrat în circulație, ca și înainte, 4 000 de milioane. Dar în locul celor trei mișcări efectuate de cele 1 000 de milioane în bani a avut loc o singură mișcare, iar banii nu au plătit decît o sumă de valori-marfă egală cu propria lor valoare. În primul caz însă, ei au plătit o valoare de trei ori mai mare. În comparație cu primul caz, aici se elimină două acte de circulație inutile.

III. *În al treilea rînd* : Cu 1 000 de milioane în bani (primiți de la P), F apare întîi ca cumpărător, cumpărînd de 1 000 de milioane marfă de la S. În loc ca aceste 1 000 de milioane să stea nefolosite, să fie tezurizate de F pînă la achitarea rentei pe anul următor, ele intră în circulație în modul arătat mai sus. S are acum 2 000 de milioane în bani (1 000 de milioane de la P și 1 000 de milioane de la F). Cu aceste 2 000 de milioane în bani el cumpără de la F marfă de 2 000 de milioane. Acum se află în circulație valori de 5 000 de milioane (3 000 de milioane în marfă și 2 000 de milioane în bani). A avut loc o circulație de 1 000 de milioane în bani și 1 000 de milioane marfă și o circulație de 2 000 de milioane în bani și 2 000 de milioane marfă. Din aceste 2 000 de milioane în bani, cele 1 000 de milioane de la F circulă de două ori, iar cele

1 000 de milioane de la S circulă o singură dată. La F se întorc acum 2 000 de milioane în bani, din care numai 1 000 de milioane în bani acoperă soldul său, iar celelalte 1 000 de milioane în bani, pe care chiar el le-a pus în circulație, deoarece a acționat primul în calitate de cumpărător, se întorc acum la el prin intermediul circulației.

IV. *In al patrulea rînd*: Cu 2 000 de milioane în bani (1 000 de milioane de la P și 1 000 de milioane puse în circulație din propria lui casă) S cumpără de la F, at once ¹⁾, marfă de 2 000 de milioane. La rîndul său, F cumpără de la S marfă de 1 000 de milioane, ceea ce înseamnă că primul îi restituie celui de-al doilea 1 000 de milioane bani, reținînd, ca și înainte, 1 000 de milioane bani pentru acoperirea soldului dintre el și S. Acum au circulat valori în sumă de 5 000 de milioane. Au avut loc două acte de circulație.

Din cele 2 000 de milioane în bani pe care S le restituie lui F, 1 000 de milioane reprezintă banii pe care însuși F i-a pus în circulație, și numai 1 000 de milioane reprezintă banii pe care i-a pus în circulație S. La F se întorc 2 000 de milioane bani, în loc de 1 000 de milioane, dar de fapt el primește numai 1 000 de milioane, deoarece celelalte 1 000 de milioane le-a pus chiar el în circulație. Acesta este cazul al III-lea. În cazul al IV-lea se întorc la S 1 000 de milioane, dar acestea reprezintă banii pe care S i-a scos din propria sa casă și i-a pus în circulație, și nu banii rezultați din vânzarea mărfii sale către P.

Dacă în cazul I, ca, dealtfel, și în cazul al II-lea, nu circulă niciodată mai mult de 1 000 de milioane bani — în cazul I acestea circulă de trei ori, trecînd de trei ori din mîină în mîină, pe cînd în cazul al II-lea circulă doar o singură dată —, faptul se explică pur și simplu prin aceea că în cazul al II-lea se presupune existența unui credit dezvoltat, adică posibilitatea de a reduce numărul plăților, pe cînd în cazul I are loc o mișcare rapidă; de fiecare dată însă, banii apar ca mijloc de circulație, așa încît valoarea trebuie să apară de fiecare dată la ambii poli sub cele două forme ale ei: la un pol sub formă de bani și la celălalt sub formă de marfă. Dacă în cazurile III și IV circulă 2 000 de milioane bani, în loc de 1 000 de milioane, cum se întîmplă în cazurile I și II, aceasta se datorește faptului că în ambele cazuri intră concomitent în circulație o valoare-marfă de 2 000 de milioane (în cazul al III-lea, S este cumpărător care încheie procesul de circulație, iar în cazul al IV-lea S este cumpărător care deschide procesul de circulație); pe scurt, în circulație intră concomitent mărfuri în valoare

¹⁾ — textual: dintr-o dată; aici: printr-o singură tranzacție. — *Nota trad.*

de 2 000 de milioane, presupunându-se totodată că ele sînt cumpărate imediat, și nicidecum că vor fi plătite abia după lichidarea conturilor.

Oricum ar fi însă, în această mișcare cel mai mare interes îl prezintă cele 1 000 de milioane care în cazul al III-lea rămîn fermierului, iar în cazul al IV-lea industriașului, deși în ambele cazuri soldul de 1 000 de milioane este plătit lui F, care în cazul al III-lea nu primește nici un ban mai mult, iar în cazul al IV-lea nici un ban mai puțin. Aici, firește, are loc întotdeauna un schimb de echivalente și, dacă vorbim de soldul rezultat din lichidarea conturilor, nu trebuie să înțelegem prin aceasta decît echivalentul-valoare, care este plătit în bani, și nu în marfă.

În cazul al III-lea, F pune în circulație 1 000 de milioane în bani și primește în schimb de la S un echivalent-marfă, adică 1 000 de milioane marfă. După aceea însă, S cumpără de la F marfă de 2 000 de milioane. În felul acesta, primele 1 000 de milioane în bani pe care F le-a pus în circulație se reîntorc la el, în schimb de la el pleacă marfă de 1 000 de milioane. Aceste 1 000 de milioane marfă îi sînt plătite cu banii pe care chiar el i-a cheltuit. Celelalte 1 000 de milioane în bani sînt primite de F ca plată pentru celelalte 1 000 de milioane în marfă. Acest sold în bani în favoarea lui se datorește faptului că el cumpără marfă numai de 1 000 de milioane, în timp ce de la el se cumpără marfă de 2 000 de milioane.

/435/ În cazul al IV-lea, S pune at once în circulație 2 000 de milioane în bani și primește în schimb de la F marfă de 2 000 de milioane. La rîndul său, F cumpără de la el, cu banii cheltuiți chiar de S, marfă de 1 000 de milioane, și astfel suma de 1 000 de milioane se întoarce la S.

În cazul al IV-lea : S îi dă de fapt fermierului, sub formă de marfă, 1 000 de milioane în marfă (= 1 000 de milioane în bani) și sub formă de bani 2 000 de milioane în bani, în total deci 3 000 de milioane în bani, dar primește de la F de numai 2 000 de milioane în marfă. De aceea, F trebuie să-i restituie 1 000 de milioane bani.

În cazul al III-lea : F îi dă lui S, 2 000 de milioane în marfă (= 2 000 de milioane în bani) și 1 000 de milioane în bani. Așadar, 3 000 de milioane bani, dar nu primește de la el decît 1 000 de milioane marfă = 1 000 de milioane bani. De aceea S, trebuie să-i restituie 2 000 de milioane în bani ; 1 000 de milioane el le plătește cu banii pe care i-a pus în circulație fermierul, iar celelalte 1 000 de milioane le pune el însuși în circulație. F reține, ca sold, suma de 1 000 de milioane în bani, dar nu poate să rețină 2 000 de milioane.

În ambele cazuri, S primește 2 000 de milioane în marfă, iar F primește 1 000 de milioane în marfă + 1 000 de milioane bani, adică soldul rezultat din lichidarea conturilor. Dacă în cazul al III-lea la F se întorc încă 1 000 de milioane, acestea nu reprezintă decît banii pe care chiar el i-a pus în circulație în afară de banii pe care el îi scoate din circulație prin vînzarea mărfii. La fel stau lucrurile cu S în cazul al IV-lea.

În ambele cazuri, S trebuie să plătească în bani un sold de 1 000 de milioane, deoarece el scoate din circulație 2 000 de milioane marfă și pune în circulație numai 1 000 de milioane în marfă. În ambele cazuri, F are de primit în bani un sold de 1 000 de milioane bani, pentru că el pune în circulație 2 000 de milioane marfă și scoate din circulație numai 1 000 de milioane marfă, așa încît celelalte 1 000 de milioane marfă trebuie să-i fie plătite în bani. În ultimă analiză, numai aceste 1 000 de milioane în bani pot să treacă în ambele cazuri de la unul la celălalt. Dar, cum în circulație se află 2 000 de milioane în bani, acestea trebuie să se întoarcă la acela care le-a pus în circulație, adică fie la F, care a primit din circulație un sold de 1 000 de milioane în bani și a pus în circulație încă 1 000 de milioane în bani, fie la S, care, neavînd de plătit decît un sold de 1 000 de milioane în bani, a mai pus în circulație încă 1 000 de milioane în bani.

În cazul al III-lea intră în circulația bănească cu 1 000 de milioane bani mai mult față de masa de bani necesară în alte condiții circulației masei de mărfuri, deoarece F apare întîi în rolul de cumpărător și trebuie să pună în circulație bani, indiferent de calculele finale. În cazul al IV-lea intră în circulația bănească tot 2 000 de milioane, în loc de 1 000 de milioane, ca în cazul al II-lea, căci în cazul al IV-lea, în primul rînd, S apare de la început în rolul de cumpărător și, în al doilea rînd, el cumpără dintr-o dată marfă de 2 000 de milioane. În ambele cazuri, suma de bani care *circulă* între acești cumpărători și vînzători poate să fie egală, în ultimă analiză, numai cu soldul pe care unul dintre ei trebuie să-l plătească celuilalt. Căcii banii pe care S sau F i-a cheltuit peste această sumă sînt restituiți celui care i-a cheltuit.

Să presupunem că F cumpără de la S marfă de 2 000 de milioane. În acest caz, lucrurile s-ar prezenta astfel: F îi dă lui S 1 000 de milioane în bani pentru marfa lui. S cumpără de 2 000 de milioane marfă de la F; pe această cale, la F se întorc cele 1 000 de milioane plus 1 000 de milioane. F cumpără din nou de la S marfă de 1 000 de milioane, ceea ce face ca această sumă să se întoarcă la S. La sfîrșitul procesului, F ar avea marfă de 2 000 de milioane, plus 1 000 de milioane în bani pe care le-a

avut inițial, cînd a început procesul de circulație; iar S ar avea 2 000 de milioane marfă și 1 000 de milioane bani pe care le-a avut și el cînd a început același proces. 1 000 de milioane în bani ai lui F și 1 000 de milioane în bani ai lui S ar juca numai rolul de mijloc de circulație, pentru a se întoarce apoi sub formă de bani sau, în cazul de față, și sub formă de capital la cei doi care le-au pus în circulație. Dacă ambii ar fi folosit banii ca mijloc de plată, atunci și-ar fi plătit reciproc marfa de 2 000 de milioane cu marfă de 2 000 de milioane; contul lor s-ar fi compensat, fără ca între ei să fi circulat vreun ban. Prin urmare, banii care circulă ca mijloc de circulație între cei doi, care stau față în față într-o dublă calitate, de cumpărător și de vânzător, se întorc înapoi; în circulația lor sînt posibile următoarele trei cazuri.

[*În primul rînd:*] Valorile-marfă puse în circulație se compensează reciproc. În acest caz, banii se întorc la cel care i-a avansat circulației și care a acoperit astfel cu capitalul său cheltuielile de circulație. De pildă, dacă F și S cumpără fiecare, unul de la altul, marfă de 2 000 de milioane și S este acela care deschide balul, el cumpără de la F marfă de 2 000 de milioane în bani. F îi restituie cele 2 000 de milioane în bani, cumpărînd cu acestea de la S marfă de 2 000 de milioane. În felul acesta, S posedă, atît înainte cît și după tranzacție, 2 000 de milioane în marfă și 2 000 de milioane în bani. Sau: dacă amîndoi, ca în cazul de mai sus, avansează în părți egale mijloacele de circulație, la fiecare dintre ei se întoarce suma pe care el a avansat-o circulației; de pildă, am văzut mai sus că 1 000 de milioane în bani se întorc la F și 1 000 de milioane la S.

În al doilea rînd. Valorile-marfă schimbate între cele două părți nu se compensează. Rămîne un sold care trebuie să fie plătit în bani. Dacă circulația mărfurilor a avut loc, ca în cazul I de mai sus, fără ca suma de bani care a intrat în circulație să depășească suma necesară pentru plata acestui sold — întrucît numai această sumă trecea pe rînd de la unul la celălalt —, în cele din urmă ea rămîne la ultimul vânzător căruia îi revine soldul respectiv.

În al treilea rînd. Valorile-marfă schimbate între cele două părți nu se compensează; rămîne de plătit un sold, dar circulația mărfurilor are loc într-o formă în care circulă mai mulți bani decît sînt necesari pentru plata soldului. În acest caz, banii care depășesc soldul se întorc la cel care i-a avansat. În cazul al III-lea, ei se reîntorc la cel care primește soldul, în cazul al IV-lea — la cel care trebuie să-l plătească.

În cazurile grupate la rubrica „în al doilea rînd”, banii se întorc la cel care primește soldul numai dacă el este primul care

apare în postura de cumpărător, ca în exemplul cu muncitorul și capitalistul. Dacă însă cealaltă parte apare prima în postura de cumpărător, atunci banii trec la celălalt partener, așa cum se întâmplă în cazul al II-lea.

/436/ { Toate acestea au loc, firește, numai în ipoteza că vânzarea și cumpărarea unei cantități de marfă determinate au loc între aceleași persoane, așa încît fiecare apare alternativ față de cealaltă ca cumpărător și vânzător. Să presupunem însă că cele 3 000 de milioane marfă sînt repartizate egal între trei posesori de marfă A, A', A'', vânzătorii cărora li se opun B, B', B'', cumpărătorii. Dacă cele trei cumpărări au loc aici simultan, adică dacă sînt alăturate în spațiu, trebuie să circule 3 000 în bani, așa încît fiecare A ca-pătă 1 000 în bani, iar fiecare B 1 000 în marfă. Dacă însă cele trei cumpărări au loc una după alta, adică se succed în timp, aceasta face posibilă circulația aceleiași sume de 1 000 în bani, dar numai atunci cînd metamorfozele mărfurilor se împletesc, adică atunci cînd unii participanți apar atît ca cumpărători cît și ca vânzători, chiar dacă nu față de aceleași persoane, ca în cazul de mai sus, ci față de unele ca cumpărători, iar față de altele ca vânzători.

Așa de exemplu : A îi vinde lui B de 1 000 în bani ; cu 1 000 în bani A cumpără de la B' ; B' cumpără cu 1 000 în bani de la A' ; A' cumpără apoi cu 1 000 în bani de la B'' ; B'' cumpără și el cu 1 000 în bani de la A''.

În cazul de față, banii ar fi trecut de cinci ori dintr-o mină în alta, între aceste șase persoane, dar în același timp ar fi fost pusă în circulație și marfă în valoare de 5 000. Dacă ar circula marfă numai în sumă de 3 000, atunci am avea :

A [cumpără] marfă de 1 000 în bani de la B ; B cumpără de 1 000 în bani de la A' ; A' cumpără de 1 000 în bani de la B'. Trei deplasări între patru persoane. Acesta e procesul B—M. }

Cazurile examinate mai sus nu contrazic legea expusă mai înainte, potrivit căreia, dacă sînt date „viteza de circulație a banilor și suma prețurilor mărfurilor, cantitatea mijloacelor aflate în circulație reprezintă o mărime determinată” (I, p. 85) ¹¹³. În exemplul de mai sus — cazul I —, 1 000 în bani ¹¹⁴ circulă de trei ori și pun în mișcare marfă de 3 000. Masa de bani aflată în circulație este prin urmare :

$$\frac{3\ 000 \text{ (suma prețurilor)}}{3 \text{ (viteza de circulație)}} \text{ sau } \frac{3\ 000 \text{ (suma prețurilor)}}{3 \text{ rotații}} = 1\ 000 \text{ în bani}$$

În cazul al III-lea sau al IV-lea, suma prețurilor mărfurilor aflate în circulație este, ce-i drept, aceeași, adică 3 000 în bani, dar viteza de circulație este diferită. 2 000 în bani circulă o singură dată,

adică 1 000 în bani + 1 000 în bani. Dar din acești 2 000 în bani 1 000 circulă încă o dată. Cele 2 000 în bani fac să circule $\frac{2}{3}$ din marfă în valoare de 3 000, iar jumătate din acești bani fac să circule marfă de 1 000, adică cealaltă treime; 1 000 în bani circulă de două ori, iar 1 000 circulă numai o singură dată. Dubla circulație a sumei de 1 000 realizează prețul mărfurilor = 2 000 în bani, iar circulația unică a sumei de 1 000 realizează prețul mărfurilor = 1 000 în bani; în total 3 000 în marfă. Care este, așadar, viteza de circulație a banilor în raport cu mărfurile pe care acești bani le fac să circule aici? Cele 2 000 în bani efectuează $1\frac{1}{2}$ circulații (ceea ce este același lucru, ca și cum *mai întâi* întreaga sumă efectuează o circulație după care o jumătate din aceeași sumă efectuează încă o circulație) = $\frac{3}{2}$. Și într-adevăr :

$$\frac{3\ 000 \text{ (suma prețurilor)}}{\frac{3}{2} \text{ circulații}} = 2\ 000 \text{ în bani}$$

Dar ce determină aici *viteza diferită* a circulației banilor?

În opoziție cu cazul I, atît în cazul al III-lea cît și în cazul al IV-lea deosebirea rezultă din faptul că în cazul I suma prețurilor mărfurilor aflate în circulație în fiecare moment dat nu este niciodată mai mare sau mai mică de $\frac{1}{3}$ din suma prețurilor întregii mase de mărfuri care intră, în genere, în circulație. În circulație se află în permanență marfă de 1 000 în bani. Dimpotrivă, în cazurile al III-lea și al IV-lea, o dată circulă marfă de 2 000 și o dată marfă de 1 000, deci o dată circulă $\frac{2}{3}$ din masa de mărfuri existentă și o dată $\frac{1}{3}$. Din același motiv, în comerțul cu ridicata trebuie să circule monede mai mari decît în comerțul cu amănuntul.

După cum am mai arătat (I, „*Circulația banilor*“), reîntoarcerea banilor arată în primul rînd că *cumpărătorul* a devenit, *la rîndul său vînzător*¹¹⁵, indiferent că el vinde aceluiași persoane de la care a cumpărat sau altor persoane. Cînd însă tranzacțiile au loc între aceleași persoane, apar fenomenele care au generat atîtea erori (Destutt de Tracy¹¹⁶). Faptul că aici cumpărătorul devine vînzător arată că noi mărfuri sînt de vînzare. Continuitatea circulației mărfurilor înseamnă reînnoirea lor permanentă (I, p. 78.¹¹⁷), prin urmare aici avem un proces de reproducție. Cumpărătorul poate să devină, la rîndul său, vînzător, așa cum fabricantul poate să devină vînzător față de muncitor fără ca aceasta să exprime un act de reproducție. Numai continuitatea acestei reîntoarceri a banilor, numai repetarea ei arată că există un proces de reproducție.

Reîntoarcerea banilor, care este expresia retransformării capitalului în forma sa bănească, indică în mod necesar sfîrșitul unei rotații și reînceperea reproducției dacă capitalul ca atare își con-

tinuă procesul. Și aici, ca și în toate celelalte cazuri, [capitalistul] a fost întâi vânzător, M—B, iar apoi a devenit cumpărător, B—M, dar numai în B capitalul său capătă din nou forma în care poate să fie schimbat pe elementele lui de reproducție, M reprezentînd aici aceste elemente de reproducție. B—M reprezintă aici transformarea capitalului bănesc în capital productiv, sau capital industrial.

Apoi, după cum am văzut, reîntoarcerea banilor la punctul lor de plecare poate să indice că, în urma unei serii de cumpărări și vânzări, a rezultat un sold în bani pentru cumpărătorul care a deschis seria acestor procese. F cumpără de la S marfă de 1 000 în bani. S cumpără de la F de 2 000 în bani. La F se întorc astfel 1 000 în bani. În ce privește cealaltă mie, are loc aici o simplă deplasare a banilor de la S și F.

/437/ În sfîrșit, o reîntoarcere a banilor la punctul lor de plecare poate să aibă loc și fără ca aceasta să reprezinte plata unui sold, și anume atît 1) în cazul în care balanța de plăți se echilibrează, adică atunci cînd nu trebuie plătit nici un sold în bani, [cît și] 2) în cazul în care balanța de plăți *nu* se echilibrează și trebuie plătit un sold în bani. Vezi cazurile analizate mai sus. În toate aceste cazuri este indiferent dacă în fața lui F, de pildă, se află sau nu se află întotdeauna același S. Aici S reprezintă față de F și F față de S toate persoanele care îi vînd lui marfă și care cumpără marfă de la el (exact ca în exemplul în care plata soldului se exprimă într-o reîntoarcere a banilor). În toate aceste cazuri, banii se întorc la acela care, ca să spunem așa, i-a avansat circulației. Asemenea bancnotelor, ei și-au îndeplinit aici rolul și se întorc la acela care i-a pus în circulație. *Aici banii servesc numai ca mijloc de circulație. Capitaliștii care intervin cei din urmă își efectuează reciproc plățile, și astfel banii se întorc la acela care i-a pus în circulație.*

Rămîne problema a cărei examinare am amînat-o [pentru] mai tîrziu: capitalistul scoate din circulație mai mulți bani decît a pus în ea ¹¹⁸.

[5. *Importanța pe care o prezintă Tableau Économique în istoria economiei politice*]

Să ne întoarcem la Quesnay :

A. Smith citează, nu fără ironie, fraza hiperbolică a marchizului de Mirabeau :

„De la începutul lumii, s-au făcut trei invenții mari... Prima este invenția scrisului... A doua este *invenția* (!) *banilor*... A treia este *Tableau Économique*, re-

zultatul primelor două pe care le completează desăvârșind scopul lor" (éd. Garnier, t. III, I. IV, ch. IX, p. 540.) [Versiunea românească, vol. II, p. 139.]

În realitate însă, aceasta a fost o încercare de a prezenta întregul proces de producție al capitalului ca un proces de reproducție, circulația doar ca forma acestui proces de reproducție și circulația banilor doar ca un moment al circulației capitalului; a fost totodată o încercare de a cuprinde în acest proces de reproducție originea venitului, schimbul dintre capital și venit, raportul dintre consumul reproductiv și cel definitiv și de a cuprinde în circulația capitalului circulația dintre producători și consumatori (în fapt dintre capital și venit); în sfârșit, aceasta a fost o încercare de a prezenta, ca momente ale procesului de reproducție, circulația dintre cele două mari sectoare ale muncii productive — producția de materii prime și industria —, și toate acestea într-un *Tableau*, care în fapt se compune numai din cinci linii care leagă între ele șase puncte de plecare sau puncte de întoarcere. Această încercare, făcută în a doua treime a secolului al XVIII-lea, în perioada copilăriei economiei politice, reprezintă o idee genială, fără îndoială cea mai genială idee din câte a formulat pînă acum economia politică.

În ceea ce privește circulația capitalului, procesul său de reproducție, diferitele forme pe care capitalul le ia în acest proces de reproducție, corelația dintre circulația capitalului și circulația generală, în ceea ce privește deci nu numai schimbul de capital pe capital, ci și schimbul dintre capital și venit, Smith nu a făcut de fapt decît să preia moștenirea fiziocraților și să facă o clasificare mai riguroasă și o descriere amănunțită a fiecărui articol din inventar, dar cu greu s-ar putea spune că a prezentat și a interpretat acest proces în ansamblul lui într-un mod atît de exact cum a fost prezentat — ca idee de ansamblu — în *Tableau Économique*, în pofida premiselor greșite ale lui Quesnay.

Și, dacă Smith spune mai departe despre fiziocrați :

„Lucrările lor au fost desigur de oarecare folos pentru țara lor" (l.c. p. 538) [Versiunea românească, vol. II, p. 138],

aceasta este o apreciere mult prea modestă a influenței exercitate de un *Turgot*, de pildă, unul dintre părinții revoluției franceze. /437/

[Capitolul șapte]

Linguet

[*Polemica cu concepția burghezo-liberală
despre libertatea muncitorului*]/438/ Linguet, „*Théorie des lois civiles etc.*”, Londres, 1767.

În general, potrivit planului lucrării mele, autorii socialiști și comuniști nu sînt incluși în aceste analize cu caracter istoric. Ele își propun să arate doar, pe de o parte, în ce formă economiștii se critică pe ei înșiși, iar pe de altă parte în ce forme — devenite jaloane istorice — au fost formulate pentru prima oară și dezvoltate ulterior legile economiei politice. De aceea, la examinarea plusvalorii eu fac abstracție de autori din secolul al XVIII-lea ca Brissot, Godwin etc., precum și de socialiștii și comuniștii din secolul al XIX-lea. Cei cîțiva autori socialiști despre care voi vorbi mai încolo în această lucrare ¹¹⁰ ori adoptă punctul de vedere al economiei politice burgheze, ori o combat pornind de la propriul ei punct de vedere.

Linguet însă nu este socialist. <El a fost mai degrabă reacționar>. Polemica sa, îndreptată împotriva idealurilor burghezo-liberale ale iluminiștilor contemporani cu el, împotriva dominației incipiente a burgheziei are — pe jumătate serios, pe jumătate ironic — un înveliș reacționar. El susține despotismul asiatic, combătînd formele europene civilizate ale despotismului; susține sclavia, combătînd munca salariată.

Vol. I. Chiar și numai următoarea afirmație îndreptată împotriva lui Montesquieu: *l'esprit des lois, c'est la propriété* ¹⁾, arată întreaga profunzime a concepției lui ¹²⁰.

Singurii economiști pe care Linguet îi avea în față erau fiziocrații.

Cei bogați au luat în stăpînire toate condițiile producției; aceasta a dus la *înstrăinarea condițiilor producției*, pe care, în forma lor cea mai simplă, le reprezintă înseși elementele naturii.

¹⁾ — spiritul legilor este proprietatea. — *Nota trad.*

„În țările noastre civilizate, toate elementele [naturii] sînt sclave” (p. 188).

Pentru a se apropria o parte din aceste comori apropiate de cei bogați, este necesar ca ele să fie cumpărate printr-o muncă istovitoare care sporește avuția acestor bogați.

„Astfel natura captivă a încetat să ofere copiilor ei resurse ușor accesibile pentru întreținerea vieții. Binefacerile ei trebuie plătite cu eforturi asidue, iar darurile ei cu o muncă tenace.”

(Aici, în dons de la nature¹⁾ se întrezărește concepția fizio-crată.)

„Bogatul, care le-a acaparat în posesiune exclusivă, admite numai cu acest preț să redea în folosință comună o parte neînsemnată din ele. Pentru a fi admis să te împărtășești din comorile lor, trebuie să muncești pentru a le înmulți” (p. 189). „Trebuie să renunți deci la himera libertății” (p. 190). Menirea legilor este „de a consfinți uzurparea inițială” (a proprietății private) „și de a preveni noi uzurpări” (p. 192). „Ele sînt un fel de conspirație împotriva părții celei mai numeroase a genului uman” (l.c. p. 195) (și anume împotriva celor săraci). „Societatea a creat legile, nu legile societatea” (p. 230). „Proprietatea a apărut înaintea legilor” (p. 236).

Societatea însăși — faptul că omul trăiește în societate, și nu ca individ independent, autonom — este rădăcina proprietății, a legilor bazate pe proprietate și a sclaviei izvorite în mod necesar din ea.

Într-o parte trăiau pașnic și izolați cultivateurs²⁾ și pasteurs³⁾. În altă parte

„vînătorii, obișnuiți să-și procure hrana prin vărsare de sînge, să se unească în grupuri pentru a putea hăitui și ucide mai ușor animalele cu a căror carne se hrăneau și să se înțeleagă între ei pentru împărțirea prăzii” (p. 279). „La vînători trebuie să fi apărut primele indicii de societate” (p. 278). „Adevărata societate s-a format pe seama păstorilor și a agricultorilor, iar la baza ei a stat supunerea acestora” de către grupurile unite ale vînătorilor (p. 289). Toate îndatoririle în societate se reduc la commander și obéir⁴⁾. „Această degradare a unei părți a genului uman, după ce a generat societatea, a generat legile” (p. 294).

Pentru a putea trăi, muncitorii deposedați de condițiile de producție sînt nevoiți să muncească și să sporească astfel avuția altora.

„Imposibilitatea de a-și cîștiga altfel existența îi silește pe zilerii noștri să are pămîntul ale cărui roade nu ei le vor mînca, iar pe zidarii noștri să clădească case în care nu ei vor locui. Mizeria îi mină pe piață, unde așteaptă să

¹⁾ — daruri ale naturii. — *Nota trad.*

²⁾ — agricultorii. — *Nota trad.*

³⁾ — păstorii. — *Nota trad.*

⁴⁾ — a comanda și a se supune. — *Nota trad.*

vină stăpini care să binevoiască să-i cumpere. *Mizeria li silește să ینگuncheze în lașa bogatului, cerșindu-i permisiunea de a-l یمبوغاڭی*" (p. 274).

„Așadar, violența a fost prima cauză a societății, iar forța prima ei verigă” (p. 302). „Prima lor grijă (des hommes ¹⁾) „a fost, fără îndoială, aceea de a-și procura hrana... a doua trebuia să fi fost aceea de a *și-o procura fără să muncească*” (p. 307—308). „Ceea ce ei nu puteau să obțină decât prin *aproprierea roadelor muncii altora*” (p. 308). „Primii cuceritori au devenit despoți numai pentru a putea duce nepedeșiți o viață de trindavi și regi pentru a avea din ce să trăiască, ceea ce ینگustează și simplifică mult... ideea de dominație” (p. 309). „Societatea a fost generată de violență, iar proprietatea — de uzurpare” (p. 347). „Societatea s-a format de îndată ce au apărut stăpini și sclavi” (p. 343). „De la început, cei doi piloni ai comunității civile /439/ au fost, pe de o parte, sclavia majorității bărbaților, iar pe de altă parte sclavia tuturor femeilor... Pe seama a trei sferturi din totalitatea membrilor ei, societatea a asigurat fericirea, opulența și tihna unui număr redus de proprietari, singurii de care ea se ینگrijea” (p. 365).

Vol. II : „Prin urmare, nu este vorba de a stabili dacă sclavia contravine naturii ca atare, ci dacă ea contravine naturii societății... Sclavia este indisolubil legată de existența societății” (p. 256). „Societatea și aservirea au apărut concomitent” (p. 257). „Sclavia perpetuă... temelia indestructibilă a societăților” (p. 347).

„Oameni nevoiți să trăiască din generozitatea unui alt om au existat numai atunci *când, cu bunurile luate chiar de la ei, acest om s-a یمبوغاڭیت în așa măsură încît să le poată restituire* o mică parte. Pretinsa generozitate a acestui om nu putea să fie decît o *restituire a unei părți din roadele muncii lor, pe care el și le-a apropiat*” (p. 242). „*În ce constă oare sclavia* dacă nu în obligația de a semăna fără a culege pentru tine roadele, de a sacrifica propria bunăstare pentru bunăstarea altuia, de a munci fără nici o speranță în viitor? Și oare adevărata epocă a sclaviei nu a început în momentul în care au existat oameni care puteau fi siliți să muncească sub bici, dîndu-li-se, la întoarcerea în grajd, un pumn de ovăz? Numai într-o societate evoluată mijloacele de subzistență *apar* în ochii omului sărac și flămînd ca fiind un *echivalent* suficient al libertății sale, dar într-o societate aflată la începuturile ei oamenilor liberi un asemenea schimb inegal le-ar părea monstruos. Un asemenea schimb putea fi propus numai unor *prizonieri*. Abia după ce au fost lipsiți de posibilitatea de a se bucura de orice bunuri, un asemenea schimb a putut deveni pentru ei o necesitate” (p. 244, 245).

„*Esența societății... constă în a-l scuti de muncă pe cel bogat, în a-i da organe noi, membre neobosite care să facă toate muncile grele, ale căror roade și le apropiază. Acesta este scopul care, datorită sclaviei, putea să fie atins fără greutate de cel bogat. El își cumpăra oamenii care urmau să-l slujească*” (p. 461). „Prin desființarea sclaviei nu s-a urmărit cituși de puțin desființarea opulenței sau a avantajelor ei... Cu excepția denumirii, totul a trebuit să rămînă neschimbat. A fost mereu necesar ca majoritatea oamenilor să trăiască din salariu, aflîndu-se într-o stare de dependență față de o minoritate infimă, *care și-a apropiat toate bunurile*. Sclavia a fost deci eternizată pe pămînt, dar sub un nume mai blind. Ea dănuie în mijlocul nostru impoșonată cu numele de „domesticitate” (p. 462).

Prin „domestiques ³⁾), spune Linguet, el nu ینگtelege lacheii etc.

„Orașele și satele sînt populate de un alt soi de servitori, mai numeroși, mai folositori, mai sîrguincioși și care sînt cunoscuți sub numele de *zileri, mun*

¹⁾ — a oamenilor. — *Nota trad.*

²⁾ — servitorime. — *Nota trad.*

³⁾ — servitori. — *Nota trad.*

citori manuali etc. Ei nu sînt dezonorați de culorile strălucitoare ale luxului ; ei gem sub zdrențele lor oribile, această *livrea* a sărăciei. Ei nu *beneficiază niciodată de abundența a cărei sursă o constituie munca lor*. Bogăția pare să le facă o favoare atunci cînd primește *darurile pe care aceștia i le aduc*. Ei trebuie să fie recunoscători bogăției pentru *serviciile pe care i le fac*. Ea îi copleșește cu cel mai jignitor dispreț, atunci cînd ei, îmbrățișîndu-i genunchii, o imploră să le *îngăduie să-i fie utili*. Ea se lasă rugată să acorde această îngăduință, și, în acest schimb — *unic în felul lui — dintre risipa reală și binefacerea imaginară*, trufia și disprețul sînt de *partea celui care primește*, iar supunerea, solicitu-dinea și zelul de *partea celui care dă*. Acesta este genul de servitori care au luat la noi, de fapt, locul sclavilor" (p. 463, 464).

„Trebuie să stabilim care este avantajul efectiv pe care îl au de pe urma *destiințării sclaviei*. O spun cu amărăciune și cu toată sinceritatea : singurul avantaj este că sînt mereu frămîntați de teama de a muri de foame, nenorocire de care măcar predecesorii lor de pe această ultimă treaptă a societății omenești erau scutiți" (p. 464). „El [muncitorul] este liber, spuneți voi. Dar, tocmai asta este nenorocirea lui. Lui nu-i pasă de nimeni ; dar nici nimănui nu-i pasă de el. Cînd cineva are nevoie de el, îl *tocmește* la prețul *cel mai scăzut cu putință*. Plata infimă care i se promite abia dacă egalează *prețul mijloacelor de subzistență de care are nevoie în cursul zilei de muncă pe care el o dă în schimb*. I se pun *supraveghetori* (overlookers) „*pentru a-l obliga să lucreze cit mai repede ;* il zoresc, îl imboldesc, de teamă ca nu cumva din lene să recurgă la subterfugii care să-l ajute să-și ascundă jumătate din forță ; există temerea că speranța de a *face timp îndelungat aceeași muncă* ar putea să diminueze agilitatea miinilor și să tocească uneltele. *Economia avidă, care îl urmărește cu privire neliniștite pe muncitor, îl copleșește cu reproșuri la cel mai mic răgaz pe care și l-ar putea îngădui*, iar atunci cînd se odihnește o clipă ea *pretinde că el o fură*. Cînd termină munca, el este concediat cu aceeași indiferență glacială cu care a fost primit și fără ca cineva să se întrebe dacă cei 20 sau 30 de sols¹⁾ pe care i-a primit pentru o zi de muncă grea îi vor ajunge pentru [440] subzistență în cazul în care nu ar găsi de lucru în ziua următoare" (p. 466, 467).

„El e liber ! Și tocmai de aceea îl depling. Fiindcă în muncile la care e folosit el nu este aproape deloc cruțat. Fiindcă viața lui este irosită fără pic de scrupule. Sclavul reprezenta pentru stăpînul său o anumită valoare, căci îl costase bani. Muncitorul manual pe care-l angajează nu-l costă însă nimic pe bogatul sibarit. Pe vremea sclaviei, singele omului avea un oarecare preț. Oamenii aveau o valoare cel puțin egală cu suma la care erau vînduți pe piață. De cînd nu mai sînt vînduți, ei nu mai au în realitate nici o valoare intrinsecă. În armată, un pionier contează mult mai puțin decît un cal de povară, deoarece calul este foarte scump, pe cînd pionierul nu costă nimic. Desființarea sclaviei a făcut ca acest mod de a-i aprecia pe oameni să treacă din domeniul militar în viața civilă ; *de atunci nu există burghez înstărit care în această privință să nu gîndească la fel ca vajnicii oșteni*" (p. 467).

„Muncitorii zileri se nasc, cresc și sînt educați pentru a sluji bogăția, care nu cheltuiește nimic pentru ei tot așa cum nu cheltuiește nimic pentru animalele sălbatic pe care le vinează pe domeniile pe care le stăpînește. Se pare că bogăția deține realmente secretul cu care se fălea, fără temei, nefericitul Pompei. Ajunge ca ea să bată din picior, și apar legiuni întregi de oameni harnici care își dispută cîstea de a fi la ordinele ei. Și, dacă dispare vreunul din această mulțime de mercenari care îi zidesc casele sau îi îngrijesc grădinile, nici nu se observă că locul este vacant, căci este imediat ocupat fără vreo intervenție din

¹⁾ — sol — monedă medievală franceză egală cu a douăzecea parte dintr-o livră. — *Nota trad.*

partea cuiva. Nu regreti pierderea unei picături de apă dintr-un mare fluviu, pentru că vin mereu alte valuri. La fel se întâmplă și cu muncitorii ; ușurința cu care pot fi înlocuiți alimentează lipsa de sensibilitate a *bogaților*".

(așa se exprimă Linguet ; el nu vorbește încă despre capitalist) (p. 468).

„Aceștia, se spune, nu au stăpîn... pur și simplu abuz de cuvinte. Ce înseamnă asta ? Ei au un stăpîn și încă cel mai îngrozitor, cel mai despotic dintre toți stăpînii : *nevoia*. Ea îi aruncă în cea mai cumplită stare de robie. *Ei nu sînt la ordinele unui singur om, ci la ordinele tuturor în general*. Dacă ar fi un singur tiran, ale cărui capricii ei trebuie să le satisfacă și a cărui favoare ar trebui s-o cîștige, robia ar fi intrucitva limitată și suportabilă. *Dar ei devin servitorii oricărui posesor de bani*, ceea ce face ca robia lor să fie infinit mai mare și mai aspră. Se spune : dacă nu se simt bine la un stăpîn, ei au cel puțin consolarea că pot să i-o spună și să-și caute un alt stăpîn ; sclavii nu pot face nici una, nici alta. Ei sînt, prin urmare, și mai nenorociți. Ce sofism ! Gîndiți-vă numai că numărul celor care pun pe alții să muncească este foarte mic, pe cînd numărul celor care muncesc este, dimpotrivă, enorm" (p. 470, 471). „La ce se reduce în fond pentru ei libertatea iluzorie pe care le-ați acordat-o ? *Ei trăiesc numai de pe urma închirierii brațelor lor. Prin urmare, ei trebuie să găsească pe cineva care să le închirieze ; altminteri mor de foame. Înseamnă oare aceasta libertate ?*" (p. 472).

„Și mai îngrozitor este faptul că modicitatea acestui cîștig constituie încă un motiv pentru a-l reduce. Cu cît muncitorul zilei este mai copleșit de nevoi, cu atît e nevoit să se vîndă mai ieftin. Cînd, cu lacrimi în ochi, muncitorul imploră să i se accepte serviciile, despoții nu se jenează să-i pipăie pulsul, ca să zicem așa, pentru a-și da seama cîtă putere mai are. Plata pe care i-o oferă ei este în funcție de gradul de slăbiciune în care el a ajuns. Cu cît li se pare că este mai aproape de moartea prin inaniție, cu atît ei oferă mai puțin din ceea ce l-ar putea salva. Și ceea ce îi dau acești barbari poate mai curînd să-i amîne moartea, decît să-i prelungească viața" (p. 482, 483). „Independența" (muncitorului zilei) „...este una dintre cele mai funeste calamități pe care le-a produs rafinamentul vremurilor moderne. Ea sporește opulența celor bogați și mizeria celor săraci. Unul economisește tot ceea ce altul cheltuiește. Săracul este silit să facă economii nu din ceea ce îi prisosește, ci din strictul său necesar" (p. 483).

„Dacă în zilele noastre este atît de ușor să întregii armate mari, care se alătură luxului pentru a extermina neamul omenesc, aceasta se datorează numai desființării sclaviei... De cînd nu mai există sclavi, desfrîul și mizeria furnizează războinici cu 5 sols pe zi" (p. 484, 485).

„Găsesc că, pentru oamenii siliți să-și cîștige traiul muncind cu ziua, ea" (sclavia asiatică) „este de preferat oricărui alt mod de existență" (p. 496).

„Lanțurile lor" (ale esclavelor și journaliers¹⁾) „sînt făurite din același material și nu se deosebesc decît prin culoare. Lanțurile primilor sînt negre și par masive ; lanțurile celorlalți nu au o culoare atît de sumbră și par să fie mai ușoare ; dar, cîntărite fără părtinire, ele nu se deosebesc prin nimic ; și unele, și altele sînt făurite de mizerie. Ele au exact aceeași greutate ; sau dacă unele cîntăresc ceva mai mult acelea sînt tocmai lanțurile care par mai ușoare" (p. 510).

Adresîndu-se iluminiștilor francezi, Linguet spune despre muncitori :

¹⁾ sclavilor și muncitorilor zilei. — *Nota trad.*

„Nu vedeți voi oare că supunerea și, s-o spunem deschis, resemnarea totală a acestei părți atât de mari a turmei creează bogăția păstorilor?... Credeți-mă că, în interesul lui” (du berger¹⁾), „în interesul vostru și în interesul lor, ar fi bine să le lăsați convingerea pe care o au că dulăul care latră la ele este mai puternic decât ele toate la un loc. Lăsați-le să fugă, năucite de spaimă, chiar când îi văd doar umbra. Toată lumea va fi în câștig. Vouă vă va fi mai ușor să le adunați ca să vă apropriați lina lor. În felul acesta, ele vor fi mai puțin amenințate de primejdia de a fi mâncate de lupi. /441/ Este adevărat că ele vor scăpa de această primejdie pentru a fi mâncate de oameni. Dar aceasta le este soarta din clipa în care au intrat în saivan. Înainte de a vorbi de scoaterea lor de acolo, începeți prin a dărîma saivanul, adică societatea” (p. 512, 513.) /X—441./

¹⁾ — al păstorului. — *Nota trad.*

Anexe

[Hobbes despre rolul economic al științei, despre muncă și despre valoare]

/XX—1 291 a/ Hobbes consideră că *știința*, și nu *munca executantului* este mama meseriilor.

„Meseriile de utilitate publică, cum ar fi fortificațiile, fabricarea de mașini și de alte instrumente de război, reprezintă o forță, deoarece contribuie la apărare și la victorie ; și, deși adevărata lor mamă este *știința*, și *anume matematica*, totuși, dat fiind că sînt produse de mina meseriașului, el este considerat a fi autorul lor, așa cum în popor moașa este numită mamă” („*Leviathan*” ; *English Works of Th. Hobbes*, Edit. *Molesworth*, Lond. 1839—44, t. III, p. 75.)

Produsul muncii intelectuale, știința, este prețuită întotdeauna mult sub valoarea ei, deoarece timpul de muncă necesar pentru reproducerea ei nu este cîtuși de puțin proporțional cu timpul de muncă cerut pentru producția ei inițială. Astfel, de pildă, teorema binomului poate fi învățată de un elev în decursul unei singure ore.

Capacitatea de muncă :

„Valoarea unui om, ca și a oricărui alt lucru, este prețul său, adică ceea ce trebuie să se plătească *pentru a se putea folosi forța lui*” (l.c. p. 76, *Hobbes*, „*Leviathan*”). „*Munca unui om*” (așadar, *use of his labouring power* ¹⁾) „este și ea o *marfă*, care poate fi schimbată cu folos întocmai ca oricare alt lucru” (l.c. p. 233).

Muncă productivă și muncă neproductivă :

„Nu este îndeajuns *ca un om să muncească* pentru întreținerea existenței sale ; el trebuie să și *lupte*, dacă este nevoie, pentru *apărarea muncii sale*. Oamenii trebuie să procedeze fie așa cum au procedat evreei după întoarcerea din robie, atunci cînd, la reconstruirea templului, țineau într-o mîină mistria, iar în cealaltă sabia, fie să angajeze pe alții care să lupte pentru ei” (l.c. *Hobbes*, p. 333.)
/XX—1 291a/

¹⁾ — folosirea forței lui de muncă. — *Nota trad.*

Petty

[a] Teoria populației — Critica profesiunilor neproductive]

/XXII—1 346/ [Petty.] „*A Treatise of Taxes and Contributions*”, London, 1667. Amicul nostru Petty ¹²¹ are o „Populationstheorie” ¹⁾ diferită de cea a lui Malthus. După părerea lui, a check ought to be put upon the „breeding” faculties of parsons, and the „Coelibat” again put upon them ²⁾.

Toate fac parte din capitolul: *Productive and unproductive labour* ¹²².

a) Parsons ³⁾ :

„Deoarece în Anglia există mai mulți bărbați decât femei... ar fi bine dacă pastorii s-ar întoarce la celibatul lor ; ar fi bine dacă nimeni nu ar putea fi pastor atâta timp cât este căsătorit... Și atunci *pastorul* nostru *necăsătorit* ar putea trăi din jumătatea venitului său bisericesc tot atît de bine cum trăiește acum din întregul său venit” (p. 7, 8).

b) Comercianții și retailers ⁴⁾ :

„Numărul acestora, de asemenea, ar putea să fie mult redus, căci, *la drept vorbind*, nu li se cuvine nimic de la societate, ei *neliind* decît un fel de *cartofori* care joacă avînd ca miză /1 347/ *munca săracilor*, dar care nu produc nimic și care, întocmîi! ca venele și arterele, nu fac decît să împrăștie în toate direcțiile singele și sucțiile nutritive ale corpului societății, adică produsele agriculturii și ale manufacturii” (p. 10).

c) Avocații, medicii, funcționarii de stat etc. :

„Dacă s-ar reduce numărul funcțiilor și cheltuielilor legate de *guvernare, justiție și biserică*, precum și cel al clericilor, avocaților, medicilor, comercianților și micilor negustori care primesc *lefuri mari pentru o muncă neînsemnată în folosul societății* — ce ușor s-ar acoperi cheltuielile publice !” (p. 11).

¹⁾ — Teorie a populației. — *Nota trad.*

²⁾ — ar trebui limitată „înmulțirea” pastorilor și reintrodus „celibatul”. — *Nota trad.*

³⁾ — *Pastorii*. — *Nota trad.*

⁴⁾ — micii negustori. — *Nota trad.*

d) Pauperii ; *supernumeraries*¹⁾ :

„Cine trebuie să-i plătească pe acești oameni? Răspunsul meu este : toți... Cred că este limpede că nu trebuie nici lăsați să moară de foame, nici spânzurați și nici alungați etc.” (p. 12). Trebuie fie să li se dea „excedentul”, iar dacă excedent nu există..., *să se facă o oarecare reducere cantitativă sau calitativă a hranei celorlalți*” (p. 12, 13). Este indiferent ce muncă li se dă (acestor *supernumeraries*) ; singura condiție este „să nu implice cheltuirea unor mărfuri străine”. Principalul este „să facem ca în conștiința lor să pătrundă ideea disciplinei și supunerii și să-i deprindem cu efortul fizic pe care vor trebui să-l depună atunci când vor trebui să presteze munci mai utile” (p. 13). Este de preferat ca „ei să fie folosiți la construcții de șosele, poduri, la exploatarea minelor etc.” (p. 11, 12).

Populația, avuția :

„Numărul redus al populației este adevărata sărăcie. O țară cu o populație de 8 000 000 de suflete este de peste două ori mai bogată decât alta care, pe un teritoriu egal, are o populație de numai 4 000 000” (p. 16).

ad a) de mai sus, *Parsons*. Despre preoți Petty vorbește cu o fină ironie :

„Religia înflorește cel mai bine acolo unde preoții își mortifică cel mai mult trupul, după cum... justiția... înflorește cel mai bine acolo unde avocații mor de foame” (p. 57). În orice caz, el li sfătuiește pe *parsons* „să nu pregătească *mai mulți preoți* decât pot să absoarbă *parohiile* existente”. De pildă, în Anglia și Wales există 12 000 beneficii²⁾. În acest caz „ar fi imprudent să se pregătească 24 000 de preoți”. Căci cei 12 000 rămași pe dinafară vor face concurență celor care au parohii, „și cum ar putea face mai ușor acest lucru decât încercând să-i convingă pe oameni că cei 12 000 care au parohii le otrăvesc sufletele sau li înfometează” (aluzie la războiul religios din Anglia) „și-i îndreaptă pe o cale greșită, o cale pe care nu vor ajunge în ceruri” (p. 57).

[b) Determinarea valorii prin timpul de muncă]

Originea și calcularea plusvalorii. Această temă nu este expusă prea organizat ; dar tot acest travaliu al gândurilor duce la concluzii adecvate, deși expuse nesistematic.

Petty face deosebire între *natural price*, *political price*, *true price currant*³⁾ (p. 67). Prin *natural price* el înțelege de fapt *value*⁴⁾, și aceasta este singura care ne interesează aici, deoarece /1 348/ de *determinarea valorii depinde* și *determinarea plusvalorii*.

În această lucrare, Petty determină în fond *valoarea mărfurilor* prin *cantitatea* relativă de *muncă* cuprinsă în ele.

1) — excedentarii. — *Nota trad.*

2) — parohii. — *Nota trad.*

3) — prețul natural, prețul politic, prețul real al pieței. — *Nota trad.*

4) — valoarea. — *Nota trad.*

„Dar înainte de a vorbi despre *rente* trebuie să încercăm să lămurim natura lor misterioasă atât în ceea ce privește *banii*, a căror *rentă* o *numim dobândă*, cit și în ceea ce privește *renta terenurilor și a caselor* (p. 23).

α) În primul rînd, el se întrebă ce este *valoarea* unei mărfi, în speță a grîului ?

„Dacă cineva poate să obțină și să aducă o uncie de argint din minele din Peru la Londra cu *aceeași cheltuire de timp* care ar fi necesară pentru a produce un bushel de grîu, unul din aceste produse constituie prețul natural al celuilalt ; dar dacă prin punerea în exploatare a unor mine noi, mai bogate, el poate să obțină două uncii de argint cu același efort cu care înainte obținea una, *caeteris paribus*¹⁾, grîul va fi tot atât de ieftin la prețul de 10 șilingi bushelul cum era mai înainte la prețul de 5 șilingi” (p. 31). „Să presupunem că producerea unui bushel de grîu ar cere *tot atîta muncă ca și producerea unei uncii de argint*” (p. 66). Aceasta este înainte de toate „o cale reală, și nu imaginară, de a calcula prețurile mărfurilor” (p. 66).

β) Al doilea punct care urmează să fie examinat este *valoarea muncii*.

„Legea... *trebuie să asigure muncitorului numai strictul necesar pentru trai* ; căci, dacă i se dă de două ori mai mult decît are nevoie, el va lucra numai jumătate din cît ar putea să lucreze și din cît ar fi lucrat efectiv ; or, *pentru societate aceasta înseamnă pierderea produsului unei cantități corespunzătoare de muncă*” (p. 64).

Așadar, *valoarea muncii* este determinată prin mijloacele de subzistență necesare. Muncitorul este nevoit să dea plusprodus și supramuncă numai pentru că este constrîns să-și folosească întreaga forță de muncă de care dispune pentru a primi doar *strictul necesar pentru a putea trăi*. Iar ieftinătatea sau scumpetea muncii lui este în funcție de două împrejurări : fertilitatea naturală a solului și mărimea cheltuielilor (trebuințelor) determinată de climă.

„*Scumpetea sau ieftinătatea naturală* depinde de faptul *dacă este nevoie de mai multe sau de mai puține brațe pentru satisfacerea trebuințelor naturale* ; astfel, grîul este mai ieftin acolo unde un om produce grîu pentru zece oameni decît acolo unde el poate să producă grîu numai pentru șase ; în afară de aceasta însă, ele depind și de climă, care în unele cazuri impune oamenilor cheltuieli mai mari, în altele mai mici” (p. 67).

γ) Pentru Petty *plusvaloarea* există numai sub două forme : *rent of land* sau *rent of money* (usury)²⁾. Din prima el o deduce pe cea de-a doua. Prima constituie pentru el, ca și mai tîrziu pentru fiziocrați, *forma propriu-zisă* a plusvalorii (totodată însă el de-

¹⁾ — celelalte condiții rămînînd neschimbate. — *Nota trad.*

²⁾ — *rentă funciară* sau *renta adusă de bani* (dobîndă). — *Nota trad.*

clară că prin pîine el înțelege all necessities of life¹⁾, adică exact ceea ce se înțelege prin cuvîntul pîine în rugăciunea „Lord's Prayer' (Tatăl nostru).

În expunerea sa, el nu se limitează la a prezenta renta (plus-valoarea) ca excedent pe care employer²⁾ îl obține peste necessary time of labour³⁾, ci o și tratează ca excedent al supramuncii producătorului peste salariul convenit lui și peste ceea ce reprezintă înlocuirea propriului său capital.

„Să presupunem că un om lucrează cu propriile sale brațe o întindere de pămînt, pe care cultivă grîu, adică sapă sau ară, grăpează, plivește, stringe recolta, o transportă, treieră grîul și îl vîntură, într-un cuvînt face tot ce se cere pentru cultivarea pămîntului, și că în plus el are sămînța necesară pentru a semăna această întindere de pămînt. Eu susțin că, după ce omul acesta va scădea din recolta obținută sămînța pusă de el” (adică, în primul rînd, după ce va scădea din produs echivalentul capitalului său constant) /1 349/, „precum și tot ce a consumat el și ce a dat altora în schimb pentru îmbrăcăminte și alte obiecte necesare pentru satisfacerea trebuințelor firești, restul de grîu va constitui renta funciară adevărată și naturală a acestui an ; iar media pe șapte ani, sau, mai bine zis, media pe un șir de ani în care recoltele bune alternează cu cele proaste, ne va da renta funciară obișnuită, exprimată în grîu” (p. 23, 24).

Prin urmare, la Petty, întrucît valoarea grîului este determinată de timpul de muncă pe care acesta îl conține și renta este egală cu produsul total minus salariul și sămînța, înseamnă că această rentă este egală cu surplus produce⁴⁾, în care se materializează surplus labour⁵⁾. Renta include aici profitul, care nu este încă separat de rentă.

La fel de ingenios pune apoi P[etty] următoarea întrebare :

„Aici însă apare o altă întrebare, deși secundară : *cît valorează acest grîu sau această rentă în bani englezești ?* Eu răspund : *atîția bani cît poate economisi în același interval de timp un alt individ, după scăderea tuturor cheltuielilor sale, dacă s-ar ocupa exclusiv cu producția de bani. Și anume să presupunem că un alt individ pleacă într-o țară în care există argint ; acolo extrage argintul, îl curăță și, după ce-l aduce în același loc în care primul individ cultivă grîu, bate acolo monedă etc. ; totodată, în tot timpul cît durează producerea argintului, omul acesta își procură îmbrăcăminte și hrana necesară întreținerii sale. Consider că argintul unuia trebuie să aibă aceeași valoare ca și grîul celuilalt ; unul a produs, să zicem, 20 de uncii de argint, iar celălalt 20 de busheli de grîu. Rezultă că o uncie de argint va reprezenta prețul unui bushel de grîu” (p. 24).*

Diversitatea muncilor, arată Petty în mod expres, nu are aici nici o importanță ; totul depinde de *timpul de muncă*.

¹⁾ — toate cele necesare traiului. — *Nota trad.*

²⁾ — întreprinzătorul. — *Nota trad.*

³⁾ — timpul de muncă necesar. — *Nota trad.*

⁴⁾ — plusprodusul. — *Nota trad.*

⁵⁾ — supramunca. — *Nota trad.*

„Și, chiar dacă producerea argintului cere mai multă pricepere și comportă un risc mai mare decât producerea grâului, în ultimă analiză totul se reduce la același lucru. Să presupunem că 100 de oameni produc griu timp de zece ani și că *un număr egal de oameni cheltuiesc tot atâta timp* pentru a extrage argint; eu afirm că produsul net în argint va fi *prețul întregului produs net în griu* și că părți egale dintr-unul vor constitui prețul unor părți corespunzătoare din celălalt” (p. 24).

[c) *Determinarea prețului pământului, rentei și dobânzii*]

După ce a determinat în felul acesta *renta*, care aici este egală cu întreaga *plusvaloare*, inclusiv profitul, și a găsit expresia ei în bani, Petty trece la determinarea *valorii în bani a pământului*, ceea ce este, de asemenea, genial.

„Așadar, am fi bucuroși dacă am determina *valoarea naturală* a pământului care se vinde liber, tot atât de bine cum am determinat valoarea *uzufuctului* despre care am vorbit mai sus... După ce am determinat *renta sau valoarea uzufuctului pe timp de un an*, se pune întrebarea: cu ce *sumă de rente anuale* este în mod firesc egală valoarea unui teren care se vinde liber? Dacă am spune că este egală cu un număr infinit de asemenea rente, ar însemna că (pentru că o infinitate de unități este egală cu o infinitate de mii) valoarea unui acru de pământ este egală cu valoarea a 1 000 de acri din același pământ, ceea ce este absurd. De aceea trebuie să ne decidem pentru un *număr limitat* de ani, și eu cred că acesta este numărul de ani pe care pot socoti că-l vor trăi concomitent reprezentanții a trei generații, dintre care unul are 50 de ani, altul 28 și altul 7 ani și care trăiesc în același timp, adică bunicul, tatăl și fiul. Căci puțini oameni au motive să se îngrijească de urmașii lor mai îndepărtați... De aceea, eu consider că *numărul rentelor anuale care constituie valoarea naturală a unui teren* este egal cu durata obișnuită a vieții trăite concomitent /1 350/ de trei persoane aparținând acestor trei generații. Acum, în Anglia, se consideră că această durată este de 21 de ani. În consecință, *valoarea pământului este egală* cu aproximativ *aceleși număr de rente anuale*” (p. 25—26).

După ce a redus *renta* la *supramuncă* și deci la *plusvaloare*, Petty declară că pământul nu este altceva decât rentă capitalizată, adică o *sumă determinată de rente anuale*, sau suma rentelor dintr-un număr determinat de ani.

Renta se capitalizează, adică de fapt se calculează ca *valoare a pământului*, în felul următor:

Un acru de pământ dă o rentă anuală de 10 l. st. Dacă rata dobânzii = 5%, 10 l. st. reprezintă dobânda unui capital de 200 l. st., și deoarece, la o dobândă de 5%, dobânzile înlocuiesc capitalul în 20 de ani, valoarea unui acru ar fi egală cu 200 l. st. (20 × 10 l. st.). Capitalizarea rentei depinde deci de rata dobânzii. Dacă rata dobânzii ar fi egală cu 10, 10 l. st. ar reprezenta dobânda unui capital de 100 l. st., sau, cu alte cuvinte, a sumei venitului pe 10 ani.

Însă *P[etty]* pornește de la *renta funciară* ca forma generală a plusvalorii care include profitul; el nu poate să pornească de la premisa că dobînda la capital este ceva dat, ci, dimpotrivă, trebuie s-o deducă din rentă, ca *formă specifică* a acesteia (cum procedează și Turgot, care este consecvent din punctul său de vedere). Așadar cum se poate determina numărul de ani, numărul rentelor anuale care formează *valoarea pămîntului*? Omul are interes să cumpere doar atîtea rente anuale cîți ani trebuie „să se îngrijească” de sine și de urmașii săi apropiați, sau, cu alte cuvinte, cîți ani trăiește un *om mediu* — bunic, tată și copil, iar conform aprecierii „englezești” aceasta înseamnă 21 de ani. Prin urmare, ceea ce depășește un „uzufruct” de 21 de ani nu are nici o valoare pentru el, și de aceea el plătește uzufructul a 21 de ani, ceea ce și constituie *valoarea pămîntului*. Prin acest procedeu ingenios, Petty iese din încurcătură; aici important este

că, în primul rînd, *renta*, ca expresie a întregii *agricultural surplus value*¹⁾, nu este dedusă din pămînt, ci din muncă și este definită ca surplus creat de muncă peste ceea ce este necesar pentru întreținerea vieții muncitorului:

că, în al doilea rînd, *valoarea pămîntului* se dovedește a nu fi decît rentă cumpărată cu anticipație pentru un număr determinat de ani, o formă *transformată* a rentei propriu-zisă în care surplus value (sau munca) unui număr de ani, de pildă 21 de ani, apare ca *valoare a pămîntului*; pe scurt, *valoarea pămîntului* nu este decît *rentă capitalizată*.

Iată că *Petty* pătrunde esența problemei. Din punctul de vedere al *cumpărătorului* rentei (adică al cumpărătorului terenului), *renta* apare, așadar, pur și simplu ca *dobîndă la capitalul său*, la capitalul cu care a cumpărat-o, iar sub această formă *renta* devine cu totul de nerecunoscut și apare ca *dobîndă la capital*.

După ce a determinat astfel *valoarea pămîntului* și *valoarea rentei anuale*, *Petty* poate să deducă *rent of money*, sau *usury*, ca formă derivată.

„În ceea ce privește *dobînda*, ea trebuie să fie cel puțin egală cu *renta unui teren care poate fi cumpărat cu banii dați cu împrumut* dacă restituirea acestora este în afară de orice îndoială” (p. 28).

Aici *dobînda* apare ca fiind determinată de *prețul rentei*, pe cînd în realitate, dimpotrivă, *prețul rentei*, sau *valoarea de cumpărare a pămîntului*, este determinat de *dobîndă*. Ceea ce este însă pe deplin consecvent, deoarece *renta* este prezentată ca formă ge-

¹⁾ — plusvalori din agricultură. — *Nota trad.*

nerală a plusvalorii și, în consecință, *dobinda banilor* trebuie să fie dedusă din rentă ca o formă derivată.

Renta diferențială. La Petty găsim și primele noțiuni despre renta diferențială. El nu o deduce din fertilitatea *diferită* a unor terenuri de aceeași întindere, ci din *poziția diferită*, din diferența de distanță față de piață a unor *terenuri cu o fertilitate egală*, ceea ce, după cum se știe, este unul dintre elementele rentei diferențiale. El spune :

/1 351/ „După cum o cerere mare de bani ridică cursul banilor, tot astfel o cerere mare de grâu ridică prețul grâului și, în consecință, ridică și renta obținută la pământul care produce grâu”

(aici se spune, așadar, direct că *prețul grâului* determină renta, după cum din expunerea anterioară rezultă că renta nu determină *valoarea grâului*),

„și, în cele din urmă, chiar *prețul pământului*. De pildă, dacă grâul care hrănește Londra sau o armată oarecare este adus de la o distanță de 40 de mile, atunci grâul cultivat pe terenurile situate la distanța de o milă de oraș sau de locul în care se află armata respectivă *va adăuga la prețul său natural* cheltuielile de transport pe cele 39 de mile... Așa se face că terenurile situate în apropierea unor centre populate care se aprovizionează dintr-un ținut întins nu numai că aduc din această cauză o *rentă mai mare*, dar vor costa mai multe rente anuale decât terenurile de aceeași calitate aflate în locuri mai îndepărtate etc.” (p. 29).

Petty menționează și cea de-a doua cauză a rentei diferențiale : *fertilitatea diferită* a pământului și deci *productivitatea diferită* a muncii pe terenuri de aceeași suprafață :

„Calitatea bună sau proastă a unui teren, sau, cu alte cuvinte, valoarea lui, depinde de raportul dintre partea — mai mică sau mai mare — din produsul lui, plătită pentru folosință, și munca simplă cheltuită pentru obținerea acestui produs” (p. 67).

Prin urmare, Petty a expus renta diferențială *mai bine decât* A. Smith. /XXII-1 351/

/XXII—1 397/ { Petty, „*A Treatise of Taxes and Contributions*”, London, 1667, Adaos.

1. *Despre cantitatea de bani aflați în circulație*, de care are nevoie o națiune, p. 16—17.

Concepția lui despre *producție în ansamblul ei* se reflectă în următoarea frază :

„Dacă pe un teritoriu dat locuiesc 1 000 de oameni și 100 din ei sînt în stare să producă hrana și îmbrăcămintea necesară pentru 1 000 ; dacă 200 produc atîtea mărfuri cîte vor să ia în schimbul mărfurilor lor sau pe bani alte națiuni și dacă 400 produc pentru toți podoabe, spectacole și obiecte de lux ; dacă, în sfîr-

șit, 200 de oameni sint guvernanți, clerici, juriști, medici, comercianți și mici negustori, în total deci 900 de oameni, se pune întrebarea" etc. ce se întâmplă cu pauperii („supernumeraries”) (p. 12.).

Atunci cînd se ocupă de rentă și de expresia ei bănească, pornind de la ¹⁾ *equal labours* (quantities) ²⁾, Petty remarcă :

„Eu afirm că aceasta este baza egalizării și a măsurării valorilor ; trebuie să recunosc însă că în suprastructurile care se înalță pe această bază și în aplicările ei practice există foarte multă diversitate și complexitate” (p. 25).

[d] „*Raportul de egalitate natural dintre pămînt și muncă*”]

/1 398/ 2. Ceea ce îl preocupă foarte mult is the „natural Par between Land and Labour” ³⁾ (p. 25).

„Monedele noastre de argint și de aur au denumiri diferite, de pildă, în Anglia : lire sterline, șilingi și pence, iar fiecare dintre ele poate fi exprimată ca sumă sau ca parte a oricărei alteia. În legătură cu aceasta însă aș vrea să spun următoarele : evaluarea tuturor lucrurilor ar trebui adusă *la doi numitori naturali : pămîntul și munca* ; adică ar trebui să spunem : valoarea unei corăbii sau a unei haine este egală cu valoarea cutărei sau cutărei suprafețe de pămînt plus cutare sau cutare cantitate de muncă, deoarece amîndouă, atît corabia cît și haina, sint *produse ale pămîntului și ale muncii omului*. Or, dacă este așa, ar fi de dorit să găsim un raport de egalitate natural între pămînt și muncă, astfel încît valoarea să poată fi exprimată cu ajutorul unuia dintre acești doi factori tot așa de bine (sau chiar și mai bine) ca și atunci cînd este exprimată prin amîndoi și să putem transforma pe unul în celălalt la fel de ușor și la fel de sigur cum transformăm pencele în lire”.

De aceea, el și caută „natural value of fee-simple of land” ⁴⁾ după ce a găsit expresia bănească a rentei. (p. 25.)

Petty operează haotic cu trei feluri de determinări :

a) *Mărimile de valoare*, determinate de timpul de muncă egal, *munca fiind considerată ca sursă a valorii*.

b) *Valoarea* ca formă a muncii sociale. De aceea, banii apar ca *adevărata formă a valorii*, deși în alte locuri Petty spulberă toate iluziile sistemului monetar. Aici, prin urmare, se conturează *determinarea conceptului*.

c) Confundarea muncii ca sursă a valorii de schimb cu munca ca sursă a valorii de întrebuițare, în care munca presupune substanța naturii (pămîntul). De fapt, he „cuts” ⁵⁾ „raportul” dintre

¹⁾ Vezi volumul de față, p. 341. — *Nota red.*

²⁾ — munci (cantități) egale. — *Nota trad.*

³⁾ — este raportul de egalitate natural dintre pămînt și muncă. — *Nota trad.*

⁴⁾ — „valoarea naturală a pămîntului care se vinde liber”. — *Nota trad.*

⁵⁾ — el „ignorează”. — *Nota trad.*

labour and land, prezentînd *Fee simple* ¹⁾ a acestuia din urmă ca *rentă capitalizată*, aşadar nu vorbeşte despre pămînt ca substanţă naturală a muncii reale.

3. Despre rata dobînzii, el spune :

„În altă parte am arătat cît de zadarnic şi de inutil este să faci *legi civile pozitive* care vin în contradicţie cu *legile naturii*” (adică legile care decurg din natura producţiei burgheze) (l.c. p. 29).

4. Cu *privire la rentă : surplus value* ²⁾ ca o *consecinţă a productivităţii sporite a muncii* :

„Dacă comitatele amintite ar putea să devină mai fertile datorită folosirii unei cantităţi mai mari de muncă decît în prezent (de pildă, dacă pămîntul ar fi săpat în loc să fie arat, dacă sămînta ar fi sădită în loc să fie semănată, dacă ea ar fi sortată şi selecţionată în loc să fie folosită de-a valma, saramurată în loc să fie folosită fără o tratare prealabilă, iar pămîntul ar fi îngreşat cu săruri şi nu cu paie putrezite etc.) atunci *renta* ar creşte cu atît mai mult cu cît *venitul sporit ar depăşi munca sporită*” (p. 32).

(Prin [muncă sporită] se înţelege aici *price or wages of labour* ³⁾).

5. *Raising of money* ⁴⁾ [ch. XIV].

6. Pasajul citat mai sus ⁵⁾ : „Dacă i se dă de două ori mai mult decît are nevoie, el va lucra numai jumătate etc.” trebuie înţeles astfel : dacă muncitorul ar primi pentru şase ore de muncă valoarea creată în aceste şase ore, el ar primi *de două ori mai mult* decît primeşte acum, cînd pentru douăsprezece ore primeşte valoarea creată în şase ore. În acest caz, el ar începe să muncească numai şase ore, „ceea ce ar însemna o pierdere pentru societate” etc.

Petty, „An Essay concerning the Multiplication of Mankind” (1682). Diviziunea muncii (p. 35, 36).

„*Political Anatomy of Ireland*” şi „*Verbum Sapienti*”, 1672 (ediţia *London*, 1691).

1. „Aceasta mă duce la cea mai importantă problemă a *economiei politice*, şi anume : cum se poate stabili un *raport de egalitate, o egalitate* între pămînt şi muncă, astfel încît valoarea oricărui lucru să poată fi exprimată numai printr-unul dintre aceşti doi factori” (p. 63, 64).

În fond el nu-şi propune aici decît să reducă *valoarea pămîntului la muncă*.

¹⁾ — simpla plată. — *Nota trad.*

²⁾ — plusvaloarea. — *Nota trad.*

³⁾ — *preţul sau salariul muncii*. — *Nota trad.*

⁴⁾ — *Creşterea valorii banilor*. — *Nota trad.*

⁵⁾ *Vezi volumul de faţă, p. 340. — Nota red.*

/1 399/ 2. Această lucrare a fost scrisă mai târziu decât cea menționată mai sus ¹²³.

„Măsura generală a valorii o constituie hrana medie zilnică a unui adult, și nu munca lui zilnică; această măsură pare a fi tot atât de sistematică și de constantă ca și valoarea argintului pur... De aceea, eu determin valoarea unei colibe irlandeze prin numărul rațiilor zilnice de alimente pe care constructorul ei le-a cheltuit în timpul cât a durat construcția ei” (p. 65).

Acest din urmă pasaj are o rezonanță absolut fiziocrată.

„Faptul că unii oameni mănincă mai mult decât alții nu este esențial, deoarece prin rație zilnică de alimente se înțelege a suta parte din cantitatea de hrană pe care o consumă 100 de oameni de constituție și proporții diferite și care le dă posibilitatea de a trăi, de a munci și de a se perpetua” (p. 64).

Dar ceea ce Petty caută aici, în *statistica* Irlandei, nu este măsura generală a valorii, ci măsura valorii în sensul în care banii sînt măsura valorilor.

3. *Cantitatea de bani și avuția națiunii* (<„Verbum Sapienti”> p. 13).

4. *Capital*.

„Ceea ce noi numim avuție, capital sau rezervă a națiunii și este rezultatul muncii anterioare sau trecute, nu trebuie să fie conceput ca ceva distinct de forțele care acționează în prezent” (p. 9).

5. *Forța productivă a muncii*.

„Am spus că, muncind foarte moderat, jumătate din populație ar putea îmbogăți considerabil regatul... Ce mărfuri ar trebui să producă acești oameni? La aceasta răspund la modul general: ei trebuie să producă alimente și obiecte de primă necesitate pentru întreaga populație a țării folosind în acest scop un număr restrîns de oameni; acest lucru poate fi obținut fie printr-o muncă mai intensă, fie prin folosirea unor mijloace care economisesc și ușurează munca, ceea ce este echivalent cu rezultatul pe care oamenii sperau zadarnic să-l obțină de la poligamie. Căci, dacă cineva poate să facă singur munca pe care o fac cinci oameni, el ajunge la același rezultat ca și cînd ar fi produs patru muncitori adulți” (p. 22). „Hrana este mai ieftină acolo... unde numărul brațelor de muncă folosite pentru producerea ei este mai mic decât în oricare altă parte” (p. 23).

6. *Scopul și menirea omului* (p. 24).

7. *În ceea ce privește banii, vezi și „Quantulumcunque” (1682).* }
[XXII—1 399]

Petty, sir Dudley North, Locke

/XXII-1 397/ Compararea scrierilor lui North și Locke cu cele ale lui Petty, „*Quantulumcunque*” (1682) și „*A Treatise upon Taxes and Contributions*” (1662), arată dependența lor de Petty: 1) în ceea ce privește *lowering of interest*¹⁾; 2) raising and abasing of money²⁾; 3) *North's calling interest the rent of money*³⁾ etc. — [Cf. de asemenea lucrarea lui Petty] „*Anatomy of Ireland*” (1672).

North și *Locke* și-au scris lucrările¹²⁴ în același timp și cu același prilej: *Lowering of Interest* și *Raising of Money*. Concepțiile lor sint însă diametral opuse. La *Locke*, „*Want of money*”⁴⁾ constituie cauza ratei ridicate a dobânzii și în genere that things do not fetch their real prices, and the revenues to be paid out of them⁵⁾. *North*, dimpotrivă, arată că nu penuria de bani este cauza acestor fenomene, ci penuria de capital sau de venit. La el găsim pentru prima oară noțiunea bine determinată de *stock*⁶⁾, sau *capital*, sau, mai bine zis, noțiunea de *bani* care funcționează numai ca *formă a capitalului* în măsura în care nu servesc ca mijloc de circulație. La *Sir Dudley North* găsim pentru prima oară noțiunea justă a dobânzii, în opoziție cu concepția lui *Locke*. /XXII-1 397/

¹⁾ — scăderea ratei dobânzii. — *Nota trad.*

²⁾ — creșterea și scăderea valorii banilor. — *Nota trad.*

³⁾ — în felul în care *North* numește dobânda rentă adusă de bani. — *Nota trad.*

⁴⁾ — „Penuria de bani”. — *Nota trad.*

⁵⁾ — că lucrurile nu se vînd la prețul lor real și nu aduc veniturile ce ar trebui să rezulte din vânzarea lor. — *Nota trad.*

⁶⁾ — fond, rezervă. — *Nota trad.*

Locke

[*Tratarea rentei și a dobânzii din punctul de vedere al teoriei burgheze a dreptului natural*]

/XX-1 291 a/ Dacă comparăm concepția generală a lui Locke despre labour și concepția lui despre *originea dobânzii și a rentei* — căci plusvaloarea apare la el numai sub aceste forme determinate —, constatăm că plusvaloarea nu este altceva decât *muncă străină*, supramuncă, pe care proprietarii pământului și ai capitalului, adică ai condițiilor muncii, și-o pot apropria tocmai datorită faptului că acestea se află în posesiunea lor. Proprietatea asupra unei cantități de condiții de muncă care depășește ceea ce un individ poate să valorifice cu propria sa muncă este, după Locke, o invenție politică /1 292 a/ care se află în contradicție cu baza de drept natural a proprietății private.

{Și la *Hobbes* munca este unica sursă a oricărei avuții dacă facem abstracție de acele daruri ale naturii care există într-o formă ce face posibilă consumarea lor imediată. Dumnezeu (nature)¹⁾ „dă neamului omenesc cele necesare fie *gratuit*, fie *prin vânzare în schimbul muncii*” („*Leviathan*” [p. 232]). La *Hobbes* însă, suveranul este acela care repartizează proprietatea asupra pământului după bunul lui plac. }

Pasajele referitoare la această chestiune sînt următoarele :

„Deși *pământul* și toate ființele inferioare aparțin laolaltă tuturor oamenilor, totuși fiecare om are în propria sa persoană o proprietate asupra căreia nimeni, în afară de el însuși, nu are nici un drept. Putem spune că munca trupului său și creația miinilor sale îi aparțin prin însăși natura lucrurilor. Tot ce omul obține din obiectele create și lăsate de natură se contopește cu munca sa și se împletește cu ceva ce îi aparține lui ; în felul acesta, produsele muncii sale devin proprietatea sa” ([Locke, „*Of Government*”, b. II, ch. V ; *Works*, 1768, v. II, 7th, edit., p. 229).

„Munca lui le-a luat din mîinile naturii, unde erau un bun comun și aparțineau în egală măsură tuturor copiilor ei, și prin aceasta și le-a apropiat” (l.c. p. 230.)

¹⁾ — natura. — *Nota trad.*

„Aceeși lege a naturii care ne dă în felul acesta proprietatea limitează, totodată, mărimea acestei proprietăți... Prin munca sa, omul are dreptul să transforme în proprietate a sa atît cît poate să folosească pentru nevoile traiului său înainte ca obiectele respective să se altereze; ceea ce trece de această limită depășește partea lui și aparține celorlalți” (l.c.).

„În prezent însă, obiectul principal al proprietății nu-l mai constituie *roadele pămîntului*” etc., „ci pămîntul însuși... Bucata de pămînt pe care un om e în stare s-o are, s-o semene, s-o ingrașe și s-o cultive pentru a consuma apoi produsele obținute constituie proprietatea lui. Prin munca lui, el o delimitează, ca să zicem așa, de bunurile comune” (l.c. p. 230). „Supunerea pămîntului prin muncă, sau cultivarea lui, și stăpînirea lui sînt, după cum vedem, indisolubil legate. Una dă dreptul la cealaltă” (p. 231). „Natura a stabilit în mod just măsura proprietății în funcție de limitele muncii omului și ale confortului vieții sale: nimeni nu și-ar putea supune prin muncă proprie sau nu și-ar putea apropria totul, și nimeni nu ar putea consuma pentru satisfacerea nevoilor lui mai mult decît o parte neînsemnată din acest tot; ar fi deci imposibil ca în felul acesta cineva să încalce drepturile altuia sau să-și aproprieze o proprietate în detrimentul vecinului său... În timpurile de demult, această măsură limita posesiunea fiecăruia la proporții foarte modeste, la atît cît putea să-și aproprieze un om fără a prejudicia pe altul... Și, oricît de populată pare a fi lumea, aceeași măsură ar mai putea fi aplicată și acum fără a păgubi pe cineva” (p. 231, 232).

Munca conferă lucrurilor aproape întreaga lor valoare { aici *value* înseamnă valoare de întrebuințare, iar munca este privită ca muncă concretă, și nu din punct de vedere cantitativ; dar măsurarea prin muncă a valorii de schimb se întemeiază în realitate pe faptul că muncitorul creează valoare de întrebuințare }. Restul valorii de întrebuințare care nu poate fi redus la muncă este un dar al naturii, și de aceea în sine el este *proprietate comună*. De aceea, *Locke* nu caută să dovedească teza că proprietatea poate fi dobîndită și pe alte căi decît prin muncă, ceea ce ar contrazice teza care constituie punctul său de plecare, ci își propune să arate în ce mod munca individuală poate să creeze proprietate individuală, cu toate că obiectele naturii sînt *common property* ¹⁾).

„În realitate munca este aceea care determină deosebirea de valoare dintre lucruri... Dintre produsele pămîntului care sînt folositoare pentru traiul omului... nouăzeci și nouă de sutimi trebuie să fie puse în întregime pe seama muncii” (p. 234). „Prin urmare, munca este aceea care creează cea mai mare parte a valorii pămîntului” (p. 235). „Deși obiectele naturii sînt date tuturor, omul, ca stăpîn asupra lui însuși și proprietar al propriei sale persoane, al acțiunilor sau al muncii lui, poartă chiar în sine marea temelie a proprietății” (p. 235).

Așadar, o limită a proprietății o constituie *limita muncii personale*, cealaltă constă în aceea că nimeni nu acumulează mai multe lucruri decît poate folosi. Această din urmă limită se lărgeste datorită faptului că (exceptînd celelalte schimburi) produsele perisabile sînt schimbate pe *bani* :

¹⁾ — proprietate comună. — *Nota trad.*

„El poate acumula atâtea lucruri *durabile* câte dorește; depășirea limitei proprietății sale legitime” { exceptînd *limita* pe care o constituie propria sa muncă } „nu constă în faptul că el are multe bunuri, ci în faptul că o parte dintre ele se alterează fără a-i aduce vreun folos. De aceea s-a trecut la folosirea banilor, acest obiect durabil care putea fi păstrat fără a se altera și pe care, printr-un consimțămînt mutual, oamenii îl acceptă în schimbul /1 293 a/ mijloacelor de subzistență realmente folositoare, dar perisabile” (p. 236).

Astfel apare inegalitatea proprietății individuale, dar *măsura care constă în munca personală* rămîne valabilă.

„Această împărțire a lucrurilor în proprietate privată inegală oamenii au făcut-o practicabilă dincolo de limitele societății și fără vreo convenție; acest lucru s-a făcut exclusiv prin aceea că s-a conferit o valoare aurului și argintului și s-a convenit tacit să se folosească banii” (p. 237).

Să comparăm cele de mai sus cu următorul pasaj din lucrarea lui Locke despre dobîndă¹²⁶, fără să uităm totodată că, după părerea lui, dreptul natural face din *munca personală* o limită a proprietății :

„Să examinăm acum în ce mod ajung ei” (banii) „să aibă aceeași însușire ca și pămîntul, aducînd un anumit venit anual, pe care îl numim dobîndă. Căci pămîntul produce în mod firesc ceva nou, util și de valoare pentru omenire; banii însă sînt sterili și nu produc nimic; în schimb, în virtutea unei înțelegeri mutuale, ei *transferă cîștigul, care reprezintă răsplata muncii unui om, în buzunarul altuia*. Aceasta se datorește inegalității distribuirii banilor, inegalitate care are același efect alît în privința pămîntului cît și în privința banilor... Pentru că distribuirea inegală a pămîntului (în sensul că unul are mai mult pămînt decît poate sau vrea să cultive, iar altul mai puțin) îi aduce ție un fermier pentru pămînt, după cum distribuirea inegală a banilor... îmi aduce mie un fermier pentru banii mei: în felul acesta, datorită sirguinței celui care se împrumută, *banii* mei capătă însușirea de a-i produce acestuia în întreprinderea lui mai mult de 6%, după cum, *datorită muncii fermierului, pămîntul* tău capătă însușirea de a da mai multe roade decît ceea ce reprezintă renta plătită de el” (folio ed. of *Locke's Works*, 1740, vol. II)¹²⁶.

În acest pasaj, L[ocke] avea, în parte, un interes polemic: el voia să arate proprietății funciare că renta ei nu se deosebește cu nimic de dobînda cămătarului. Datorită repartiției inegale a condițiilor de producție, atît renta funciară cît și dobînda „transferă cîștigul, care reprezintă răsplata muncii unui om, în buzunarul altuia”.

Concepțiile lui Locke au o importanță cu atît mai mare cu cît el este exponentul clasic al ideilor juridice ale societății burgheze în opoziție cu cea feudală; în plus, filozofia sa a stat la baza tuturor ideilor de mai tîrziu ale întregii economii politice engleze. /XX-1 293 a/

North

[*Banii ca capital. Dezvoltarea comerțului —
cauză a scăderii ratei dobânzii*]

[XXIII-1 418] *Sir Dudley North*, „Discourses upon Trade etc.“, London 1691 (*Caietul suplimentar C*)¹²⁷.

Această lucrare, ca și lucrările economice ale lui Locke, se află în directă legătură cu lucrările lui Petty și se bazează pe ele.

Lucrarea se ocupă în special de *capitalul comercial*, și de aceea nu o analizăm acum. În problemele pe care le tratează, North dă dovadă de ingeniozitate și măiestrie.

Este deosebit de semnificativ faptul că, de la restaurarea lui Carol al II-lea și pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, landlorzii s-au plîns încontinuu de scăderea rentei (cum, dealtfel, și prețul grîului scade neîncetat în special cu începere din ?¹²⁸). Cu toate că (de pe timpul lui Culpeper și al lui sir Josiah Child) clasa capitaliștilor industriali a participat activ la reducerea ratei dobînzii prin mijloace coercitive, totuși adevărații promotori ai acestei măsuri au fost *landed interest*¹⁾. Ei declară că „*value of land*”²⁾ și creșterea ei sînt de interes național. (Tot așa cum, invers, începînd de prin 1760, creșterea rentei, *value of land*, *cornprices* și *provisions*³⁾, ca și plîngerile proprietarilor de manufacturi în legătură cu aceasta, constituie baza cercetărilor economice întreprinse în această direcție).

Cu mici excepții, perioada 1650—1750 este marcată de lupta dintre *moneyed interest* și *landed interest*⁴⁾, deoarece nobilii, care trăiau pe picior mare, constatau cu oroare că depindeau tot mai mult de cămătari și că, pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea, odată

1) — *proprietarii funciari*. — *Nota trad.*

2) — „*valoarea pămîntului*”. — *Nota trad.*

3) — *valorii pămîntului* prețului la cereale și mijloace de subzistență. — *Nota trad.*

4) — *financieri și proprietarii funciari*. — *Nota trad.*

cu apariția sistemului modern de credit și a datoriei publice, aceștia cîștigau teren în legislație etc., în detrimentul lor.

Încă *Petty* vorbește în lucrările lui despre faptul că landlorzii se plîng de scăderea rentei și se opun ameliorărilor funciare (vezi pasajul respectiv ¹²⁹). El ia apărarea cămătarului împotriva landlordului și pune pe același plan *rent of money* și *rent of land*.

Locke reduce ambele rente la exploatarea muncii. El se situează pe aceeași poziție ca *Petty*. Ambii sînt împotriva reglementării dobînzii prin măsuri coercitive. Landed interest au observat că, dacă dobînda scade, *value of land* ¹⁾ crește. Mărimea rentei fiind dată, expresia ei capitalizată, adică *value of land*, scade sau crește invers proporțional cu rata dobînzii.

Sir Dudley North, în lucrarea amintită mai sus, este al treilea care merge pe această linie a lui *Petty*.

Aceasta este prima formă sub care *capitalul* se opune *proprietății funciare*, după cum *usury* ²⁾ era de fapt principalul mijloc de acumulare a capitalului, adică de coproprietorship ³⁾ la veniturile landlorzilor. Dar împotriva acestei forme învechite a capitalului capitalul industrial și cel comercial merg, mai mult sau mai puțin, mîna în mîna cu landlorzii.

„După cum landlordul își dă în arendă pămîntul, tot așa cei” (who have ⁴⁾ „*capital* pentru comerț, dar care nu sînt destul de pricepuți ca să-l folosească în comerț sau nu vor să se ostenească cu o asemenea activitate”) „își închiriază *capitalul*. Ceea ce ei primesc în schimb se numește *dobîndă*, care însă nu este decît *renta* la capital”

aici, ca și la *Petty*, dealtfel, vedem că oamenilor abia ieșiți din evul mediu *renta* [1419] le apare ca forma inițială a plusvalorii),

„după cum venitul landlordului este *renta* pe care o aduce pămîntul. În unele limbi, expresiile a închiria bani și a închiria pămînt sînt folosite în mod curent ; același lucru se întîmplă și în unele comitate din Anglia. Nu este deci nici o deosebire între a fi *proprietar funciar* și a fi *capitalist*. Landlordul are un singur avantaj : cel care închiriază pămîntul nu-l poate lua cu sine, așa cum face foarte ușor cel care închiriază capital. Și, pentru că atunci cînd dai bani cu împrumut riscul este mai mare, pămîntul trebuie să aducă un *profit mai mic* decît cel pe care îl aduce capitalul” (p. 4).

Dobînda. *North* este, după cît se pare, primul care a înțeles just *dobînda*, căci, după cum se va vedea din citatele de mai jos, prin *stock* el nu înțelege banii, ci capitalul (așa cum, dealtfel, și *Petty*

¹⁾ — valoarea pămîntului. — *Nota trad.*

²⁾ — *camăta*. — *Nota trad.*

³⁾ — participație. — *Nota trad.*

⁴⁾ — care au. — *Nota trad.*

face distincție între *stock* și *bani*. La Locke, dobînda este determinată exclusiv de cantitatea banilor aflați în circulație, idem la Petty. Vezi la *Massie pasajele referitoare la această chestiune*).

„Dacă numărul celor care dau cu împrumut este mai mare decît numărul celor care iau cu împrumut, dobînda... va scădea... Nu este just să se spună că o dobîndă mică stimulează tranzacțiile ; dimpotrivă, odată cu dezvoltarea comerțului, *capitalul națiunii* determină o scădere a dobînzii” (p. 4). „Aurul și argîntul, precum și moneda care se bate din aceste metale, nu sînt altceva decît măsuri și greutăți cu ajutorul cărora comerțul se poate desfășura cu mai multă ușurință decît dacă ele nu ar exista ; în plus, ele constituie un fond care poate servi pentru a depozita sub această formă excedentul de *capital*” (p. 16).

Prețul și banii. Dat fiind că prețul nu este altceva decît *echivalentul* mărții exprimat în *bani* și — atunci cînd este vorba de *vînzare* — realizat în bani, adică dat fiind că în preț *marfa* își găsește expresia ca *valoare de schimb* pentru a fi retransformată în valori de întrebuițare, una dintre primele concluzii la care a ajuns gîndirea economică a fost că aici aurul și argîntul figurează nu ca atare, ci numai ca *formă de existență a valorii de schimb* a mărfurilor, ca *moment al metamorfozei lor*. Pentru vremea lui, North exprimă foarte bine această idee :

„Ce vor acești oameni care țipă după bani ?” etc.

(Întregul pasaj în caietul suplimentar C, p. 12, 13.) *130

„Să începem cu cerșetorul... El are nevoie nu de bani, ci de pîine și de alte lucruri strict necesare... Fermierul se plînge de lipsa de bani... el crede că, dacă ar fi mai mulți bani în țară, el ar căpăta un preț mai bun pentru produsele sale. Se pare că nu-i lipsesc banii, ci un preț pentru cerealele și pentru vitele sale, pe care ar vrea să le vîndă, dar nu poate... Dar de ce nu poate să obțină un preț?... 1) Sau fiindcă în țară există prea multe cereale și prea multe vite, astfel că cei mai mulți dintre cei care vin pe piață au nevoie, ca și el, să vîndă, dar numai puțini vin pentru a cumpăra ; sau 2) fiindcă desfacerea obișnuită pe calea exportului stagnează, ca în timp de război, cînd comerțul este nesigur sau interzis ; sau 3) fiindcă consumul se reduce, dacă, de pildă, din cauza sărăciei oamenii nu mai cheltuiesc pentru gospodăria lor atît cît cheltuiau înainte. De aceea, nu simpla sporire a cantității de bani ar influența favorabil asupra vînzării bunurilor fermierului, ci înlăturarea uneia din aceste trei cauze care grevează realmente asupra pieței.

* „Întrucît banii... reprezintă măsura obișnuită pentru cumpărări și vînzări, oricine are ceva de vîndut și nu poate găsi cumpărător înclină imediat să creadă că dacă mărfurile sale nu găsesc plasament de vină este lipsa de bani în Kingdom ¹⁾ sau în district ; de aceea, toată lumea țipă că e lipsă de bani, ceea ce totuși este o mare greșeală...” (p. 11).

¹⁾ — regat. — *Nota trad.*

Negustorul și băcanul au, de asemenea, nevoie de bani, căci din cauza stăg-nării de pe piață ei nu pot desface mărfurile cu care fac comerț" (p. 11, 12).

Mai departe : capitalul este valoare care se valorifică, pe cînd în cazul teaurizării scopul îl constituie forma cristalizată a valorii de schimb ca atare. De aceea, una dintre primele descoperiri ale economiștilor clasici este luarea în considerare a opoziției dintre teaurizare și valorificarea banilor, adică tratarea banilor ca capital.

„Nimeni nu devine mai bogat de pe urma faptului că ține la el, sub formă de bani, de obiecte de aur și de argint etc., toată averea lui; dimpotrivă, el devine din această cauză mai sărac. Omul cel mai bogat este acela a cărui averie este în creștere, fie că este vorba de pămînt dat în arendă, de bani dați cu dobîndă sau de mărfuri cu care se face comerț" (p. 11).

<Iată ce spune în această privință John Bellers în „*Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality etc.*” Lond. 1699 :

„Banii se înmulțesc și aduc folos numai atunci cînd posesorul lor se desparte de ei; și, așa cum unei persoane particulare banii îi aduc folos numai atunci cînd sînt folosiți pentru a obține ceva mai valoros, tot așa surplusul de bani existent peste nevoile stricte ale comerțului interior reprezintă un capital mort pentru un regat sau pentru o națiune și nu aduce nici un profit țării care îl posedă" (p. 13).>

„Deși fiecare dorește să-i aibă" (adică să aibă bani), „totuși nimeni nu do-rește — sau numai foarte puțini doresc — să-i păstreze la ei, toți se străduiesc să-i folosească de îndată, știind că de pe urma banilor care stau nefolosiți nu trebuie să te aștepti la cîștig, ci la o pierdere sigură" ([North, l.c.] p. 21).

[1 420] *Banii ca bani universali.*

„Cît privește comerțul, o națiune ocupă în lume în toate privințele locul pe care un oraș îl ocupă într-un stat și o familie într-un oraș" (p. 14). „În cadrul acestor relații comerciale, aurul și argintul nu se deosebesc cîtuiși de puțin de celelalte mărfuri; ele se iau de la cei la care prisosesc și se aduc acolo unde se simte lipsa lor sau acolo unde sînt cerute" (p. 13).

Cantitatea de bani care poate să se afle în circulație este de-terminată de schimbul de mărfuri.

„Oricîți bani s-ar aduce din străinătate și oricîtă monedă s-ar bate în țară, tot ce depășește nevoile comerțului național nu este decît *metal nobil brut* și va fi considerat ca atare; în acest caz, banii sub formă de monedă metalică se vor vinde, asemenea obiectelor de aur și argint uzate, numai după conținutul lor metalic" (p. 17, 18).

Transformarea banilor în lingouri și invers (p. 18) (caietul suplimentar C, p. 13). *Evaluarea și cîntărirea banilor*. Mișcare oscilatorie (l.c. p. 14) ¹³¹,

Cămătarul, landed interest și trade ¹⁾ :

„Nici măcar a zecea parte din banii care se dau cu dobîndă în țara noastră nu se împrumută *unor oameni de afaceri* pentru întreprinderile lor ; în majoritatea cazurilor, banii se împrumută pentru cumpărarea unor articole de lux și pentru acoperirea cheltuielilor unor oameni care, deși stăpînesc domenii întinse, cheltuiesc totuși mai mult decît le aduce proprietatea lor ; și, cum nu vor să vîndă ceva din bunurile lor, ei preferă să-și ipotecheze domeniile” ([North, l.c. p.] 6, 7). [XXIII — 1 420]

¹⁾ — proprietarii funciari și comerțul. — *Nota trad.*

[Berkeley despre sîrguință ca sursă a avuției]

/XIII-670a/ „Nu este oare greșit să se considere că *pămîntul în sine este avuție*? Și nu trebuie oare considerată în primul rînd sîrguința unui popor ca fiind aceea care creează avuția și care transformă în avuție chiar pămîntul și argintul, care nu ar avea nici o valoare dacă nu ar servi ca *mijloace și stimulente* ale muncii?” (*„The Querist“*. By Dr. G. Berkeley, London, 1750, Query¹) 38).
/XIII-670a/

¹ — Întrebarea. — *Nota trad.*

Hume și Massie

[a] *Dobînda la Massie și la Hume*

/XX-1293 a/ Lucrarea lui Massie „An Essay on the Governing causes of the Natural Rate of Interest” a apărut anonim în 1750, partea a doua a lucrării lui Hume „Essays”, care cuprinde studiul „Of Interest”, a apărut în 1752, deci cu doi ani mai târziu. Așadar, Massie are prioritatea. Ambele au o adresă precisă: Massie împotriva lui Petty și Locke, Hume împotriva lui Locke, și în ambele este exprimată ideea că mărimea ratei dobînzii depinde de masa banilor aflați în circulație și că, de fapt, obiectul propriu-zis of the loan ¹⁾ îl constituie banii (și nu capitalul).

Ideea că *interest* ²⁾ nu-i decît o parte a profitului este formulată mai clar la Massie decît la Hume, care își propune în special să demonstreze că rata dobînzii nu depinde de valoarea banilor, deoarece, proporția dintre dobîndă și capitalul bănesc fiind de pildă 6⁰/_o, valoarea a 6 l. st. crește sau scade odată cu valoarea celor 100 l. st. (adică odată cu valoarea lirei sterline), fără ca în urma acestui fapt proporția — exprimată în cazul de față prin cifra 6 — să fie întrucîtva afectată.

[b] *Hume. Scăderea profitului și a dobînzii în funcție de dezvoltarea comerțului și a industriei*

Să începem cu *Hume*.

„Totul în lume se cumpără cu muncă” („Essays”, v. I, part. II, ed. 1764, London, p. 289).

Mărimea ratei dobînzii depinde, după părerea lui Hume, de cererea debitorilor și de oferta creditorilor, așadar de cerere și ofertă. Ea mai depinde însă esențialmente de mărimea „profits arising from commerce ³⁾” l.c., p. 329).

¹⁾ — al împrumutului — *Nota trad.*

²⁾ — dobînda. — *Nota trad.*

³⁾ — „profiturilor provenite din comerț”. — *Nota trad.*

„Rezerva mai mare sau mai mică de muncă și de mărfuri trebuie să exercite o influență puternică" (upon interest¹⁾) „deoarece în realitate pe acestea le împrumutăm atunci când împrumutăm bani cu dobîndă" (l.c. p. 337). „Nimeni nu se va mulțumi cu un profit mic acolo unde poate să obțină o dobîndă ridicată; și nimeni nu se va mulțumi cu o dobîndă mică acolo unde poate să obțină un profit mare" (l.c. p. 335).

O dobîndă mare și un profit mare denotă „un progres neînsemnat al comerțului și al industriei, și nu o lipsă de aur și de argint" (l.c. p. 329). Iar „low interest"²⁾ denotă contrariul.

/1 294 a/ „Într-un stat în care nu există decît proprietari funciari" (sau, cum spune el ulterior, „landed gentry and peasants"³⁾), „numărul debitorilor trebuie să fie mare, iar dobînda trebuie să fie ridicată" (p. 330),

căci, din plictiseală, reprezentanții avuției consumatoare aleargă după plăceri, iar pe de altă parte producția, cu excepția agriculturii, este foarte redusă. Situația se schimbă radical odată cu dezvoltarea comerțului. Merchant⁴⁾ este dominat total de passion of gain⁵⁾). Pentru el

„nu există plăcere mai mare decît aceea de a vedea cum averea sa crește zi de zi".

(Aici, în goana după valori de întrebuintare, precumpănește considerabil goana după valori de schimb, după avuție abstractă.)

„Iată de ce comerțul contribuie la dezvoltarea spiritului de economie și de ce printre negustori numărul avarilor întrece pe cel al risipitorilor, după cum printre proprietarii funciari lucrurile se prezintă invers" (p. 333).

Munca neproductivă :

„Avocații și medicii nu desfășoară o activitate productivă și își cîștigă averile numai pe seama altora, așa încît ei micșorează în mod necesar avuțiile unora dintre concetățenii lor cu aceeași repeziune cu care își sporesc propriile lor avuții" (p. 333, 334).

„Așadar, dezvoltarea comerțului atrage după sine o creștere considerabilă a numărului creditorilor și de aceea provoacă o scădere a ratei dobînzii" (p. 334).

„Dobînda mică și profiturile mici în comerț constituie doi factori care se influențează reciproc, doi factori care se datoresc dezvoltării comerțului, dezvoltare care-i îmbogățește pe comercianți și sporește capitalul bănesc. Acolo unde negustorii posedă capitaluri mari, indiferent dacă ele constau într-o cantitate mai mare sau mică de monede, se întimplă adesea ca, atunci cînd acești negustori se retrag din afaceri sau cînd moștenitorii lor nu sînt dispuși sau nu sînt capabili să facă comerț, o parte considerabilă din capitaluri să caute în mod firesc un venit anual sigur. Creșterea ofertei provoacă o scădere a prețului și-i obligă pe credi-

¹⁾ — asupra dobînzii. — *Nota trad.*

²⁾ — „dobînda mică". — *Nota trad.*

³⁾ — „nobilime rurală și țărani". — *Nota trad.*

⁴⁾ — negustorul. — *Nota trad.*

⁵⁾ — dorința de cîștig. — *Nota trad.*

tori să se mulțumească cu o dobândă mai mică. Acest fapt îi determină pe mulți să-și investească capitalul în afaceri și să prefere să aibă un profit mai mic decât să dea credite cu o dobândă și mai mică. Pe de altă parte, atunci când comerțul ia o mare dezvoltare și folosește capitaluri foarte mari, *concurența dintre negustorii crește*, inevitabil și, datorită acestui fapt, *profiturile realizate în comerț scad* în măsura în care volumul comerțului crește. Scăderea profiturilor în comerț îi determină pe negustori să se mulțumească cu o dobândă mai mică atunci când se retrag din afaceri și duc o viață liniștită și inactivă. Este deci *inutil să ceretăm* care anume din aceste împrejurări — *dobânda mică sau profiturile mici* — trebuie considerată *cauză* și care *efect*. Ambele se datoresc unui comerț dezvoltat și se influențează reciproc... Un comerț dezvoltat, creind capitaluri mari, face să scadă atât dobânda cât și profiturile; și, ori de câte ori face să scadă dobânda, el este ajutat de o scădere corespunzătoare a profitului, și viceversa. Pot să adaug că profiturile mici decurg din *dezvoltarea comerțului și a industriei*, iar, la rândul lor, ele contribuie la extinderea comerțului, ieftinind mărfurile, înviorând consumul și stimulând industria. De aceea... *dobânda este adevăratul barometru al stării statului, iar un nivel scăzut al dobânzii este indiciul aproape infailibil al prosperității unui popor*" (l.c. p. 334—336).

[c] *Massie. Dobânda ca parte a profitului.*
Explicarea mărimii dobânzii prin rata profitului]

(J. Massie) „*An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest; wherein the sentiments of Sir W[illiam] Petty and Mr. Locke, on that head, are considered*”, London, 1750.

„Din aceste extrase¹³² reiese că d-l Locke consideră că *rata naturală a dobânzii* este determinată de raportul dintre cantitatea de bani existentă într-o țară și sumele pe care locuitorii ei și le datorează unii altora, pe de o parte, și comerțul ei, pe de altă parte, iar sir W. Petty afirmă că această rată a dobânzii depinde numai de cantitatea de bani existentă într-o țară, astfel că părerile lor diferă numai în ceea ce privește datoriile” (p. 14, 15). /XX-1 249 a/

XXI — 1300/ Unii oameni bogați, „în loc să folosească ei înșiși banii, îi dau cu împrumut altora, pentru ca aceștia să realizeze profituri, rezervând pentru proprietarii banilor o *parte din aceste profituri*. Dar atunci când avuția unei țări este repartizată în mod egal la un număr atât de mare de oameni încât numai puțini dintre ei ar putea să hrănească două familii investind banii în afaceri, *împrumuturile de bani nu pot să ia o mare amploare*; când un singur om dispune de 2 000 l. st., el poate să-i dea cu împrumut, căci cu dobânzile obținute se poate întreține o familie; pe cînd dacă de acești bani dispun 10 oameni ei nu pot să-i dea cu împrumut, deoarece dobânzile respective nu sînt suficiente pentru întreținerea a 10 familii” (p. 23, 24).

„Orice încercare de a determina rata naturală a dobânzii pornind de la *rata pe care o plătește guvernul* este inevitabil sortită eșecului; experiența ne-a arătat că ele nu coincid niciodată și că între ele nu există nici o legătură, iar rațiunea ne spune că acest lucru nici nu este cu putință, deoarece *rata naturală a dobânzii este determinată de profit*, pe cînd *rata dobânzii plătite de stat este determinată de necesitate*; profitul are limite, necesitatea însă nu. Nobilul care ia bani cu împrumut pentru a face ameliorări funciare pe domeniul său și negustorul sau industriașul care ia bani cu împrumut pentru a-i investi într-o întreprindere au anumite limite pe care nu le pot depăși; dacă cu acești bani ei pot să cîștige 10%, ei au posibilitatea de a plăti o dobândă de 5%, dar nu vor plăti 10%; dimpotrivă,

cel care se împrumută de nevoie nu are nici o limită, căci nevoia nu cunoaște lege" (p. 31, 32).

„Justificarea luării dobânzii nu depinde de faptul dacă cel care se împrumută realizează sau nu *profit*, ci de faptul dacă, fiind folosiți cu chibzuință, acești bani pot să aducă *profit*" (p. 49). „Dacă ceea ce se plătește drept dobândă pentru banii împrumutați reprezintă o parte din *profitul pe care acești bani sînt în stare să-l dea*, rata dobânzii trebuie întotdeauna să fie determinată de acest *profit*" (p. 49).

„Ce parte din acest *profit* revine de drept debitorului și ce parte revine creditorului? Pentru a stabili acest lucru nu există în general altă metodă decît aceea de a-i întreba pe debitori și pe creditori în general; căci în această pricină drept sau nedrept nu este decît ceea ce este declarat de toți ca atare" (p. 49).

„Această lege a împărțirii *profitului* nu este însă aplicabilă fiecărui debitor și fiecărui creditor, ci numai debitorilor și creditorilor în general... Profituri deosebit de mari sau deosebit de mici constituie răsplata priceperii sau a lipsei de pricepere în afaceri, cu care *creditorii nu au nimic comun*, deoarece, așa cum aceștia din urmă nu suportă pagubele datorate lipsei de pricepere, tot astfel ei nu trebuie să se bucure de avantajele datorate priceperii în afaceri. Ceea ce s-a spus despre *diferite persoane din aceeași ramură a economiei este valabil și pentru diferite ramuri ale comerțului sau ale industriei*" (p. 50).

„Rata naturală a dobânzii este în funcție de *profiturile realizate în întreprinderile comerciale și industriale*" (p. 51).

De ce în Anglia rata dobânzii este de 4⁰/₀, în loc de 8⁰/₀ cît era înainte?

Pentru că odinioară negustorii englezi „realizau profituri de două ori mai mari ca acum”.

De ce în Olanda rata dobânzii este de 3⁰/₀, în Franța, Germania și Portugalia de 5⁰/₀ și 6⁰/₀, în Indiile occidentale și în cele orientale de 9⁰/₀, iar în Turcia de 12⁰/₀?

„Pentru toate aceste cazuri este suficient să dăm un singur răspuns, și anume că în toate aceste țări profiturile care se realizează în comerț se deosebesc de profiturile de la noi, și se deosebesc atît de mult încît de aici rezultă toate aceste diferențe în ceea ce privește rata dobânzii” (p. 51).

Ce determină însă scăderea profitului?

Concurența dinăuntru și din afara țării: „scăderea volumului comerțului exterior” (ca urmare a concurenței străine) „sau *faptul că oamenii de afaceri își fac concurență scăzînd prețurile mărfurilor lor*... atît din cauză că ei sînt în general nevoiți să vindă, cît și din cauză că, în rapacitatea lor, se străduiesc să vindă cît mai mult” (p. 52, 53).

„Profitul comercial este determinat în general de raportul *dintre numărul comerțanților și volumul comerțului*” (p. 55). „În Olanda, unde numărul oamenilor de afaceri este foarte mare în raport cu numărul total al populației..., *rata dobânzii este foarte scăzută*; în Turcia, unde acest raport este mai mic decît în celelalte țări, rata dobânzii este foarte mare” (p. 55, 56).

/1301/ „Ce determină raportul dintre volumul comerțului și numărul comercianților?” (p. 57). „Stimulentele comerțului” : „necesitatea naturală, libertatea, respectarea drepturilor private ale oamenilor, securitatea publică” (p. 57, 58).

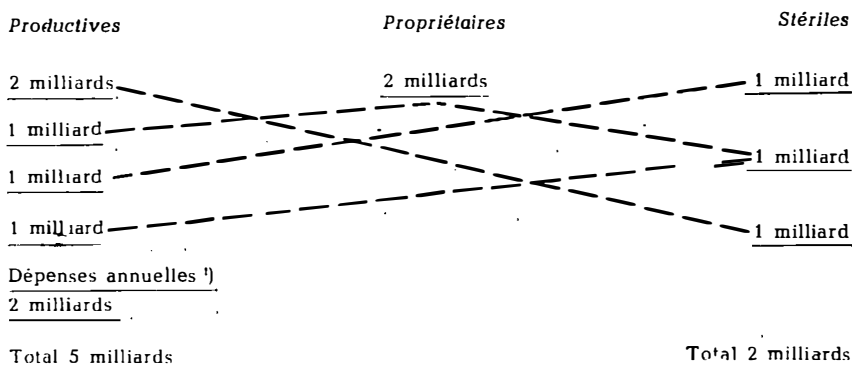
„Nu există două țări care să furnizeze același număr de mijloace de asistență în aceeași cantitate și cu aceeași cheltuire de muncă. Trebuințele oamenilor cresc sau scad după cum clima în care trăiesc este mai aspră sau mai blândă ; în consecință cantitatea proporțională de muncă pe care locuitorii diferitelor țări sînt obligați s-o presteze nu poate fi aceeași ; nici gradul acestei diversități nu poate fi stabilit altfel decît după gradele de căldură sau de frig. De aici se poate trage concluzia generală că cantitatea de muncă necesară pentru întreținerea unui anumit număr de oameni este maximă în regiunile reci și minimă în regiunile calde ; nu numai fiindcă în regiunile reci oamenii au nevoie de mai multă îmbrăcăminte, dar și fiindcă pămîntul trebuie lucrat mai bine decît în regiunile calde” (p. 59). „În Olanda există o necesitate specifică..., ea decurge din faptul că țara este suprapopulată, ceea ce, împreună cu lucrările de îndiguire și drenare a solului, reclamă în Olanda mai multă muncă decît în orice altă parte locuită a pămîntului” (p. 60).

Massie afirmă mai categoric decît Hume că dobînda nu este decît o parte a profitului ; ambii explică scăderea dobînzii prin acumularea de capitaluri (Massie vorbește în special de concurență) și prin scăderea profitului, determinată de această acumulare. Ambii se ocupă la fel de puțin de originea profitului comercial propriuzis /XXI-1301/.

[Completare la capitolul despre fiziocrați]

[a) Observații suplimentare la Tableau Économique]

||XXIII—1.433|

Aceasta este cea mai simplă formă a *Tableau Économique* ¹³³.

1. *Circulația banilor* (se presupune că plățile se fac numai o dată pe an). Punctul de plecare al circulației banilor îl constituie spending class ²⁾, clasa proprietarilor care nu au *mărfuri* de vândut și care cumpără fără să vîndă.

Ei cumpără de un miliard de la clasa productivă, restituindu-i miliardul pe care aceasta din urmă l-a plătit cu titlu de rentă. (Prin aceasta se realizează $\frac{1}{5}$ din agricultural produce.) Ei cumpără de 1 miliard de la stériles, care primește deci 1 miliard în bani. (Totodată se realizează jumătate din produsul industrial.) Stériles cumpără cu acest miliard mijloace de subsistență de la clasa productivă, la care se întoarce, așadar, încă 1 miliard în bani. (Prin aceasta se realizează încă $\frac{1}{5}$ din produsul agricol.) Cu același mi-

¹⁾ — cheltuieli anuale. — *Nota trad.*

²⁾ — clasa celor care cheltuiesc. — *Nota trad.*

liard clasa productivă cumpără produse industriale în valoare de 1 miliard, înlocuindu-și astfel jumătate din avances ¹⁾. (Odată cu aceasta se realizează cea de-a doua jumătate a manufacturing produce ²⁾). Tot cu acest miliard în bani stériles cumpără /1434/ materii prime. (Prin aceasta se realizează încă $\frac{1}{5}$ din produsul agricol.) Astfel, cele 2 miliarde în bani se reîntorc la productives.

Rămîn deci $\frac{2}{5}$ din produsul agricol, $\frac{1}{5}$ este consumată în natura, dar sub ce formă se acumulează cealaltă cincime? Această problemă urmează a fi examinată ¹³⁴.

2. Chiar din punctul de vedere al lui Quesnay, potrivit căruia de fapt întreaga clasă sterilă este formată numai din muncitori salariați, se poate constata în *Tableau* falsitatea premiselor.

La clasa productivă se presupune că *avances primitives* (capital fixe ³⁾) reprezintă o sumă de cinci ori mai mare decît *avances annuelles* ⁴⁾. La clasa sterilă, acest capitol nici nu este menționat, ceea ce, firește, nu-l împiedică să existe.

Apoi este greșit să se considere că reproducția este egală cu 5 miliarde. Chiar potrivit Tabloului ea este egală cu 7 miliarde; 5 la productives și 2 la stériles.

[b) *Revenirea fiziocrațiilor la sistemul mercantilist.*
Revendicarea liberei concurențe]

Produsul clasei sterile este egal cu 2 miliarde. Acest produs se compune din 1 miliard materii prime (care, așadar, în parte intră în produs, iar în parte înlocuiesc uzura mașinilor care a intrat în valoarea produsului) și 1 miliard mijloace de subzistență, care se consumă în cursul prelucrării acestor materii prime.

Clasa sterilă vinde acest produs în întregime clasei proprietarilor și clasei productive, în primul rînd, ca să înlocuiască avanse (în materii prime), în al doilea rînd ca să obțină produsele agricole necesare traiului. Pentru consumul propriu, clasei sterile nu-i rămîne deci nici *un dram de produse industriale*, fără să mai vorbim de profit sau de dobîndă. E drept că Baudeau (sau [Le] Trosne) înțelege acest lucru și îl explică prin faptul că clasa sterilă își vinde produsul *peste valoarea* lui, adică ceea ce se vinde cu 2 miliarde este egal 2 miliarde minus x. Așadar, profitul și chiar ceea ce în-săși *această* clasă consumă sub formă de produse industriale de primă necesitate nu se explică decît prin *sporirea prețului mărfu-*

¹⁾ — avansuri. — *Not atrad.*

²⁾ — produsul industrial. — *Nota trad.*

³⁾ — *avansurile inițiale* (capital fix). — *Nota trad.*

⁴⁾ — avansuri anuale. — *Nota trad.*

rilor peste valoarea lor¹³⁵. Aici fiziocrații revin deci în mod necesar la sistemul mercantilist, la noțiunea de *profit upon alienation*¹⁾.

Tochmai de aceea consideră ei că este absolut necesară libera concurență între industriași, pentru ca aceștia din urmă să nu înșele prea mult clasa productivă, clasa agricultorilor. Pe de altă parte, această liberă concurență este necesară pentru ca agricultorul produce să se vîndă la „*bon prix*”²⁾, adică pentru ca, datorită exportului, acest preț să depășească *native price*³⁾, deoarece este presupusă o țară *which exports wheat*⁴⁾ etc.

[c] *Quesnay* : În cadrul schimbului nu este posibilă o sporire reală a valorii]

„Orice cumpărare este vînzare, și orice vînzare este cumpărare” (*Quesnay*, „*Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans* etc.” éd. Daire¹³⁶, p. 170). „A cumpăra înseamnă a vinde și a vinde înseamnă a cumpăra” (*Quesnay*, în Dupont de Nemours „*Origine* etc.” 1767, p. 392)¹³⁷.

„Prețul precede întotdeauna vînzările și cumpărările. Dacă concurența dintre vînzători și cumpărători nu determină nici o schimbare, prețul rămîne așa cum s-a stabilit datorită altor cauze, independente de comerț” (p. 148)¹³⁸.

„Este întotdeauna de presupus că el” (*échange*⁵⁾) „este avantajos pentru ambii” (*contractants*⁶⁾) „căci ambii își asigură reciproc posibilitatea de a se bucura de bunuri pe care nu le pot obține decît pe calea schimbului. Întotdeauna însă este vorba numai de un schimb de bunuri de o valoare determinată cu alte bunuri de valoare egală și, în consecință, nu de o sporire reală a avuției” (ar fi trebuit spus : *poin d'augmentation réelle de valeur*)⁷⁾ (l.c. p. 197)¹³⁹.

Avances și capital considerate evident ca identice. *Acumularea de capitaluri* ca principală condiție.

„Creșterea capitalurilor este deci principalul mijloc de a spori munca și aduce cel mai mare folos societății” etc. (*Quesnay* în Dupont de Nemours, l. c. 391)¹⁴⁰. — /XXIII—1 434/.

1) — *profit din înstrăinare*. — Nota trad.

2) — „preț bun”. — Nota trad.

3) — prețul de pe piața internă. — Nota trad.

4) — care exportă grîu. — Nota trad.

5) — schimbul. — Nota trad.

6) — contractanți. — Nota trad.

7) — nu de un spor de valoare real. — Nota trad.

[Buat]

[*Apologia aristocrației funciare*]

/XXII-1399/ *Buat* (comte du), „*Éléments de la politique, ou Recherche des vrais principes de l'écon. sociale*” (6 vls.), London, 1773.

Acest autor mediocru și prolix, care ia drept esența fiziocrației ceea ce nu e decît aparența ei și face apologia aristocrației funciare — de fapt el acceptă fiziocrația numai în măsura în care ea corespunde acestui scop —, nici nu ar merita să fie menționat dacă în concepțiile sale caracterul burghez brutal nu s-ar manifesta la fel de pregnant ca, de pildă, mai târziu la Ricardo. Eroarea că produsul net s-ar reduce la rentă nu schimbă nimic. Același lucru repetat de Ricardo pentru produsul net în general¹⁴¹. Muncitorii fac parte din *faux frais* ¹⁾ și există numai pentru ca posesorii produsului net „să constituie societatea” (vezi pasajele respective)¹⁴². Situația muncitorilor liberi este considerată doar ca o formă modificată a sclaviei, care însă este necesară pentru ca păturile superioare să poată constitui „societatea”. {Și la *Arthur Young* produsul net, plusvaloarea, reprezintă scopul producției ¹⁴³. }

/1 400/ În legătură cu aceasta trebuie amintit pasajul în care Ricardo combate părerea lui A. Smith că cel mai productiv capital este acela care folosește cel mai mare număr de muncitori¹⁴⁴. *Comp. Buat*, p. 30, 31 [t. VI, p. 51, 52, 68—70]. Apoi referitor la clasa muncitoare și sclavie (p. 28, 29) [t. II, p. 288, 297, 309; t. III, p. 74, 95, 96, 103; t. VI, p. 43, 51]; despre necesitatea ca acești muncitori să presteze supramuncă, precum și despre sensul expresiei strict nécessaire ²⁾ (p. 30) [t. VI, p. 52, 53].

¹⁾ — *cheltuielile auxiliare*. — *Nota trad.*

²⁾ — *strictul necesar existenței*. — *Nota trad.*

Singurul pasaj pe care îl vom reproduce aici, deoarece conține un argument valabil împotriva vorbăriei pe tema *riscului* la care s-ar expune în general capitalistul este următorul :

„Ei” [negustorii] „au riscat mult pentru a câștiga mult. Dar ei au pus în joc fie oameni, fie mărfuri sau bani. În ceea ce privește oamenii, dacă i-au expus unui pericol evident pentru a câștiga, fapta lor este cît se poate de reprobabilă. În ceea ce privește mărfurile, dacă este un merit să le produci, nu trebuie să fie un merit să le expui unor riscuri în folosul unui singur om” etc. (t. II, p. 297).
/XXII—1 400/

[John Gray]

[Polemica împotriva aristocrației funciare
de pe pozițiile fiziocraților]

[XXIII-1 449/ [John Gray] ¹⁴⁵ „*The Essential Principles of the Wealth of Nations, illustrated, in opposition to some false doctrines of Dr. Adam Smith, and others*”, London, 1797.

Acest autor cunoștea lucrările lui Anderson, căci în anexele la cartea sa el reproduce un pasaj din Agricultural Report for the County of Aberdeen al lui Anderson.

Aceasta este singura lucrare engleză mai însemnată care aderă direct la teoria fiziocraților. W. Spence : „*Britain independent of Commerce !*”, 1807, nu este decît o caricatură. Același individ a fost în 1814—1815 unul dintre cei mai fanatici apărători ai landed interest ¹⁾ pe baza doctrinei fiziocrate care a propovăduit... libertatea comerțului. Individul nu trebuie confundat cu T. Spence, dușmanul de moarte al *Private Property in Land* ²⁾.

Lucrarea conține în primul rînd un rezumat excelent și concis al doctrinei fiziocrate.

Autorul arată în mod just că concepțiile fiziocraților derivă din concepțiile lui *Locke* și *Vanderlint*. Despre fiziocrați el spune că „very systematically, though not correctly, illustrated” ³⁾ doctrina (p. 4). (Vezi în această privință și p. 6 ; caietul H, p. 32, 33.) ¹⁴⁶

Din rezumatul doctrinei fiziocrate, făcut de el, reiese foarte limpede că originea *teoriei abstenenței*, pe care apologeții de mai târziu, partly ⁴⁾ chiar Smith, o consideră ca fiind baza formării capitalului, trebuie căutată tocmai în doctrina fiziocrată, potrivit căreia în industrie etc. *no surplus value is created* ⁵⁾ :

¹⁾ — proprietarilor funciari. — *Nota trad.*

²⁾ — *proprietății private asupra pămîntului.* — *Nota trad.*

³⁾ — au ilustrat foarte sistematic, deși nu tocmai corect. — *Nota trad.*

⁴⁾ — în parte. — *Nota trad.*

⁵⁾ — nu se creează plusvaloare. — *Nota trad.*

„Suma cheltuită pentru a-i ocupa și a-i întreține pe meseriași, pe manufacturieri¹⁴⁷ și pe negustori nu are alt efect decât conservarea valorii sumelor cheltuite și de aceea este neproductivă” (pentru că nu produce plusvaloare). „Meseriașii, manufacturierii și negustorii nu pot nicidecum să sporească avuția societății pe altă cale decât prin economisirea și acumularea unei părți din ceea ce este destinat traiului lor zilnic; prin urmare, numai prin abținerea și economisire pot ei să adauge ceva la capitalul total”

(teoria abținerei a lui Senior și teoria economisirii a lui Adam Smith).

„Dimpotrivă, agricultorii își pot consuma tot venitul și totuși pot în același timp să îmbogățească statul, căci activitatea lor dă un plusprodus numit rentă” (p. 6).

„Clasa de oameni a cărei muncă (deși produce ceva) nu produce totuși mai mult decât s-a cheltuit pentru a pune în mișcare această muncă poate fi, pe bună dreptate, numită *clasa neproductivă*” (p. 10).

Trebuie să se facă o distincție netă între producția de plusvaloare și transferarea ei.

„Sporirea venitului” { adică „acumularea” } constituie numai în mod indirect obiectul studiului economiștilor¹⁴⁸... Obiectul studiului lor îl constituie *producția și reproducția venitului*” (p. 18).

Și tocmai acesta este marele merit al fiziocraților. Ei își pun întrebarea : cum se produce și se reproduce *plusvaloarea*? (el [Gray] o numește venit). Problema *reproducerii ei pe scară mai mare*, adică sporirea ei, este pe planul al doilea. În primul rând trebuie descoperită *categoria plusvaloare*, trebuie descoperit secretul producerii ei. /1 450/

Plusvaloarea și commercial capital¹⁾

„Cînd se vorbește de *producția venitului*, este cu totul nelogic că se substituie acestei probleme problema *transferării venitului*, care constituie în esență conținutul tuturor *tranzacțiilor comerciale*” (p. 22). „Ce altceva înseamnă cuvîntul *comerce*”²⁾ decît *commutatio mercium*³⁾... care uneori este mai avantajos uneia din părți decît celeilalte; dar ceea ce cîștigă una pierde întotdeauna cealaltă, iar din tranzacția lor *nu rezultă în realitate nici un spor de avuție*” (p. 23). „Dacă un evreu ar vinde o coroană cu 10 șilingi sau un farthing de pe vremea reginei Ana cu o guinee¹⁴⁹, el și-ar spori fără îndoială venitul propriu, dar nu ar spori prin aceasta *cantitatea de metale nobile existente*; iar natura acestei tranzacții ar fi aceeași atît în cazul în care cumpărătorul, colecționar de obiecte rare, ar locui pe aceeași stradă cu el, cît și în cazul în care ar locui în Franța sau în China” (p. 23).

1) — *capitalul comercial*. — Nota trad.

2) — *comerț*. — Nota trad.

3) — *schimb de mărfuri*. — Nota trad.

La fiziocrați profitul realizat în industrie este tratat ca profit upon alienation¹⁾ (deci mercantilist). De aceea, englezul nostru trage concluzia justă că numai atunci când mărfurile industriale se vînd în străinătate profitul acesta reprezintă un cîștig real. Dintr-o premisă mercantilistă el trage o concluzie mercantilistă justă.

„Nici un manufacturier, oricît s-ar îmbogăți, nu adaugă nimic la venitul național dacă mărfurile sale se vînd sau se consumă în țară; căci cumpărătorul mărfurilor... pierde exact atît... cît cîștigă manufacturierul... Aici are loc un schimb între vînzător și cumpărător, dar nu un spor de avuție” (p. 26). „Pentru a compensa lipsa unui excedent... întreprinzătorul adaugă un profit de 50% la suma cheltuită pentru salarii, sau 6 pence la fiecare șiling plătit de el muncitorilor din manufactura sa... Și dacă mărfurile se vînd în străinătate acesta va fi profitul național” (p. 27) rezultat de pe urma cutărui număr de „artificers”²⁾.

Foarte bine tratate cauzele avuției Olandei. Pescuitul (ar fi trebuit să adauge și creșterea vitelor). Monopoly of the spices of the East. Carrying trade³⁾. Împrumuturile acordate străinătății (Caietul suplimentar H, p. 36, 37)¹⁵⁰.

„Manufacturierii sînt o clasă necesară”, nu însă „o clasă productivă” (p. 35). Ei „nu fac decît să provoace o transformare sau o transferare a venitului creat în prealabil de agricultor, rezultat pe care ei îl obțin conferind acestui venit durabilitate sub o formă nouă” (p. 38).

Există doar patru essential classes. Productive class or cultivators. Manufacturers. Defenders. *The class of instructors*⁴⁾, pe care el le pune în locul Décimateurs⁵⁾, sau al popilor, care figurează la fiziocrați „căci orice societate civilă trebuie să fie hrănită, îmbrăcată, apărată și instruită” (p. 51).

Greșeala economiștilor constă în aceea că

„pe beneficiarii rentei funciare, ca simpli beneficiari ai rentei, ei i-au considerat drept o clasă productivă a societății... Într-o anumită măsură, ei și-au îndreptat greșeala arătînd că biserica și regele ar trebui să fie întreținuți din aceste rente. Dr. Smith... repetă această greșeală” (a economiștilor) „de-a lungul întregii sale analize” (asta este just) „și-și îndreaptă critica tocmai împotriva a ceea ce este just în sistemul economiștilor” (p. 8).

/1451/. Landlorzii ca atare nu numai că nu constituie o clasă productivă, dar nu constituie nici măcar *an essential class of society*.

1) — profit din înstrăinare. — Nota trad.

2) — „meseriași”. — Nota trad.

3) — Monopolul mirodeniilor din Orient. Transportul de mărfuri. — Nota trad.

4) — clase esențiale. Clasa productivă sau agricultorii. Manufacturierii. Apărătorii. Clasa învățătorilor. — Nota trad.

5) — beneficiarilor zeciuiei. — Nota trad.

„Landlorzii ca simpli beneficiari ai rentei funciare nu constituie o clasă esențială a societății... În măsura în care renta funciară nu este folosită în scopul ei inițial, și anume : apărarea statului, beneficiarii acestei rente, în loc să fie o clasă esențială, devin o clasă cit se poate de inutilă și împovărătoare pentru societate” (p. 51).

Vezi în continuare. Toate acestea sînt foarte bune, iar polemica împotriva beneficiarilor rentei funciare dusă de pe pozițiile fiziocraților este foarte importantă ca desăvîrșire a doctrinei lor, p. 38, 39 (Caietul suplimentar H) ¹⁵¹

Arată că impozitul real asupra pămîntului este caracteristic pentru Turcia (l.c. p. 59).

Landlordul pune un impozit nu numai pe improvements of land ¹⁾, ci și pe presumption of future improvement ²⁾. [p. 63, 64.] Impozit pe rentă (p. 40, Caiet, l.c.). [p. 65]

Doctrina fiziocrată anciently established ³⁾ în Anglia, Irlanda, Europa feudală, Empire of the Mogul ⁴⁾ (p. 42, l.c.). [p. 93, 94.]

Landlordul ca tax-imposer ⁵⁾ (p. 43, l.c.). [p. 118.]

Mărginirea fiziocrată se vedește în următoarele considerații (neînțelegerea diviziunii muncii) :

Să presupunem că un ceasornicar sau un fabricant de stambă nu-și pot vinde ceasurile sau pînza. { Dar să presupunem că un producător de cărbune, de fier, de in, de indigo etc. nu poate să vîndă aceste produse sau chiar că un producător de grîu nu-și poate vinde grîul. Această chestiune este bine tratată la *Béardé de l'Abbaye* ¹⁵², pe care l-am citat mai sus ¹⁵². El [Gray] este nevoit să opună producției de mărfuri producția pentru consumul imediat, ceea ce este în totală contradicție cu faptul că pentru fiziocrați principala lucru este, dimpotrivă, *valeur vénale* ⁶⁾. Dar acest din urmă moment trece ca un fir roșu prin toată lucrarea autorului nostru. Concepția burgheză în cadrul modului preburghez de a vedea lucrurile ¹⁵³. } Aceasta dovedește

„că un manufacturier se îmbogățește numai datorită faptului că este vînzător” (în realitate aceasta nu dovedește decît că el își produce produsul său ca *marfă*) „și că atunci cînd încetează să fie vînzător profiturile lui încetează imediat”

¹⁾ — ameliorările funciare. — *Nota trad.*

²⁾ — propunerea pentru o viitoare ameliorare. — *Nota trad.*

³⁾ — practică din vechi timpuri. — *Nota trad.*

⁴⁾ — Imperiul Mogulilor. — *Nota trad.*

⁵⁾ — cel care stabilește impozitul. — *Nota trad.*

⁶⁾ — valoare de vînzare. — *Nota trad.*

(dar cum rămîne cu profits ale farmers who is not a seller¹⁾?) „pentru că nu sînt profituri naturale, ci artificiale. În schimb agricultorul... poate să existe, să prospere și să-și sporească avuția fără a vinde ceva” (p. 38, 39).

(Dar în acest caz el trebuie să fie totodată manufacturer.)

Combaterea lui A. Young, care consideră că High Price²⁾ este important pentru prosperity of agriculture³⁾; combaterea lui Young este totodată polemică cu fiziocrații (p. 41, 42, Caietul suplimentar H și 43). [I.c. p. 65—78 și 118]

Plusvaloarea nu poate fi dedusă dintr-o majorare nominală a prețului de către vînzători.

„Prin creșterea valorii nominale a produsului... vînzătorii nu devin mai bogați..., căci exact ceea ce cîștigă în calitate de vînzători pierd în calitate de cumpărători” (p. 66).

Iată un pasaj scris à la Vanderlint :

„Atîta timp cît pentru orice om fără lucru se poate găsi o bucată de pămînt cultivabil, nici un om fără lucru nu ar trebui să rămînă fără o bucată de pămînt. Casele de muncă sînt bune, dar mult mai bune sînt ogoarele de muncă” (p. 47).

Împotriva farm system⁴⁾, pentru long leases⁵⁾, deoarece altfel proprietatea funciară frînează producția și improvements⁶⁾ (p. 43) [p. 118—123] („Irish right of tenantry”)¹⁵⁴. /XXIII—1 451/

¹⁾ — profiturile fermierului care nu este vînzător. — Nota trad.

²⁾ — prețul ridicat. — Nota trad.

³⁾ — înflorirea agriculturii. — Nota trad.

⁴⁾ — sistemului arenzilor. — Nota trad.

⁵⁾ — contracte de arendare pe termen lung. — Nota trad.

⁶⁾ — ameliorările funciare. — Nota trad.

Digresiune

(despre munca productivă)

/V—182/ Un filozof produce idei, un poet poezii, un pastor predici, un profesor compendii etc. Un criminal produce crime. Dacă am cerceta mai îndeaproape legătura dintre această din urmă ramură de producție și ansamblul societății, ne-am debarasa de multe prejudecăți. Criminalul nu produce numai crime, ci și dreptul penal, deci și pe profesorul care ține prelegeri de drept penal și totodată inevitabilul compendiu sub a cărui formă același profesor își aruncă în calitate de „marfă” prelegerile pe piața mărfurilor. Prin aceasta s-ar obține o creștere a avuției naționale, fără a mai vorbi de desfătarea personală pe care manuscrisul unui asemenea compendiu — după cum [ne asigură] un martor competent, profesorul Roscher, — i-o procură autorului însuși.

Criminalul produce apoi întreaga poliție și întreaga justiție penală, agenți de poliție, judecători, călăi, jurați etc. ; și toate aceste diferite îndeletniciri care constituie tot atâtea categorii ale diviziunii sociale a muncii, dezvoltă diferite facultăți ale spiritului omenesc, creează noi trebuințe și noi moduri de satisfacere a lor. Numai tortura a prilejuit cele mai ingenioase invenții mecanice, dînd de lucru unui mare număr de meșteșugari cinstiți care s-au îndeletnicit cu producerea instrumentelor de tortură.

Criminalul produce o impresie în parte morală, în parte tragică, după cum e cazul, și aduce astfel anumite „servicii” în sensul trezirii sentimentelor morale și estetice ale publicului. El produce nu numai compendii de drept penal, nu numai coduri penale și, odată cu ele, legiuitori în acest domeniu, ci și artă, literatură, romane și chiar tragedii ; drept dovadă în această privință servesc nu numai „Vina” de Müllner și „Hoții” de Schiller, ci chiar „Oedip” și „Richard al III-lea”. Criminalul întrerupe monotonia și tihna vieții burgheze. El o ferește astfel de lîncezeală și provoacă acea tensiune și agitație fără de care s-ar toci pînă și tăișul concurenței. În felul acesta, el stimulează dezvoltarea forțelor productive. În timp

ce crimele degajează piața muncii de o parte din populația excedentară și, slăbind în felul acesta concurența dintre muncitori, împiedică într-o anumită măsură scăderea salariului muncitorilor sub un anumit minim, lupta împotriva criminalității absoarbe o altă parte din această populație excedentară. Reiese astfel că criminalul realizează una din acele „echilibrări” naturale care restabilesc nivelul corespunzător și pregătesc terenul pentru dezvoltarea unui șir întreg de îndeletniciri „utile”.

Influența exercitată de criminali asupra dezvoltării forței productive poate fi urmărită pînă în cele mai mici amănunte. Ar fi ajuns oare lacătele la perfecțiunea lor actuală dacă nu ar exista hoți? Ar fi atins oare fabricarea bancnotelor o astfel de perfecțiune dacă nu ar exista /183/ falsificatori de bani? Ar fi pătruns oare microscopul în sferile comerciale obișnuite (vezi Babbage) dacă nu ar exista înșelăciune în comerț? A profitat oare chimia practică mai puțin de pe urma falsificării mărfurilor și a străduinței de a descoperi această falsificare decît de pe urma zelului producătorilor cinstiți? Inventînd mereu noi mijloace de atentare la proprietate, crima cheamă la viață mereu noi mijloace de apărare a proprietății și prin aceasta constituie un stimulent al producției în aceeași măsură în care grevele constituie un stimulent pentru inventarea de mașini noi. Și — ca să părăsim sfera crimelor săvîrșite de particulari — fără crime naționale ar fi putut oare să apară piața mondială? Și chiar națiunile? Și nu este oare adevărat că, încă de pe timpul lui Adam, pomul păcatului este totodată și pomul cunoașterii? Încă în 1705, în „Fable of the Bees”, Mandeville a încercat să demonstreze productivitatea tuturor îndeletnicirilor posibile etc.; la el se și vede tendința generală a tuturor acestor considerații:

„Ceea ce numim noi rău în această lume, atît răul moral cît și cel fizic, este marele principiu care face din noi ființe sociale, este baza trainică, *forța dătătoare de viață și sprijinul tuturor profesiunilor și îndeletnicirilor fără excepție*; aici trebuie căutată adevărata origine a tuturor artelor și științelor; în momentul în care răul ar înceta, societatea ar decădea sau chiar ar dispărea cu totul”¹⁵⁵.

Numai că Mandeville a fost, bineînțeles, infinit mai îndrăzneț și mai cinstit decît apologeții filistini ai societății burgheze. /V—183/

Productivitatea capitalului. Munca productivă și munca neproductivă ¹⁾

[a) *Toate forțele productive ale muncii sociale apar
ca forțe productive ale capitalului*]

/XXI—1317/ Am văzut nu numai cum produce capitalul, ci și cum este produs el însuși, cum el, ca o relație esențialmente modificată, izvorăște din procesul de producție, cum se dezvoltă în cadrul acestuia din urmă ¹⁵⁶. Pe de o parte, capitalul transformă modul de producție, iar pe de altă parte această transformare a modului de producție și această treaptă specifică de dezvoltare a forțelor de producție materiale constituie baza și condiția capitalului însuși, premisa propriei lui formări.

Deoarece — prin schimbul dintre capital și muncitor — munca vie este transformată într-o parte componentă a capitalului și din primul moment al procesului de muncă apare ca o activitate încorporată capitalului, întreaga forță productivă a muncii sociale apare ca forță productivă a capitalului, tot așa cum în bani forma socială generală a muncii apare ca proprietate a unui lucru. În felul acesta, forța productivă a muncii sociale și formele ei specifice apar acum ca forțe productive și ca forme ale capitalului, adică ale muncii *obiectualizate*, ale condițiilor materiale ale muncii, care, fiind astfel autonomizate, se opun muncii vii și sînt personificate în capitalist. Aici ne lovim iarăși de acea formă denaturată a relației care-și găsește expresia în ceea ce, încă atunci cînd am analizat banii, am numit *caracter de fetiș* ¹⁵⁷.

Capitalistul este un stăpîn absolut numai ca *personificare a capitalului*. (În contabilitatea italiană, acest rol al său de *capitalist*, de capital personificat, îi este în permanență opus lui însuși în calitatea sa de simplu individ, care figurează doar ca consumator privat și debitor al propriului său capital.)

¹⁾ Acest titlu a fost dat pe baza schiței de plan a lui Marx pentru partea I a „Capitalului” (vezi volumul de față, p. 403). — *Nota red.*

Productivitatea capitalului, chiar dacă considerăm numai subordonarea *formală* a muncii față de capital, constă în primul rînd în *constringerea* de a presta *supramuncă*, de a presta o cantitate mai mare de muncă decît cea necesară pentru satisfacerea trebuințelor imediate, constringere care este comună modului de producție capitalist și modurilor de producție anterioare, dar pe care primul o exercită și o aplică într-o formă care favorizează într-o măsură mai mare producția.

Chiar dacă considerăm această relație pur formală — forma *generală* a producției capitaliste, comună atît stadiului mai puțin dezvoltat al acestei producții cît și stadiului ei mai dezvoltat —, chiar și în acest caz *mijloacele de producție*, condițiile materiale ale muncii — materialul muncii, mijloacele de muncă (și mijloacele de subzistență), nu apar ca fiind subordonate muncitorului, ci, dimpotrivă, muncitorul apare ca subordonat lor. Nu el le folosește pe ele, ci ele îl folosesc pe el. Prin aceasta ele sînt capital. Capitalul *employs labour*¹⁾. Pentru muncitor ele nu sînt mijloace de producere a produselor, fie sub formă de mijloace de subzistență directe, fie sub formă de mijloace de schimb, de mărfuri. Dimpotrivă, muncitorul constituie pentru ele un mijloc cu ajutorul căruia își conservă valoarea și o transformă în capital, adică o sporesc, absorbînd surplus labour²⁾.

Chiar și sub forma ei simplă, această relație intervertită reprezintă o personificare a obiectului și o obiectualizare a persoanei; căci deosebirea dintre această formă și toate formele anterioare constă în aceea că muncitorul este dominat de capitalist nu datorită vreunei însușiri personale a acestuia din urmă, ci numai în virtutea faptului că el, capitalistul, reprezintă „capitalul”; dominația lui nu este decît dominația muncii obiectualizate asupra celei vii, dominația pe care produsul creat de muncitor o exercită asupra muncitorului însuși.

Această relație devine însă și mai complicată și pare a fi și mai misterioasă datorită faptului că, odată cu dezvoltarea modului de producție specific capitalist, împotriva muncitorului acționează, opunîndu-i-se în calitate de „capital”, atît aceste obiecte nemijlocit materiale — care sînt toate produse ale muncii; privite din punctul de vedere al valorii de întrebuintare, ele sînt condiții obiective ale muncii și în același timp produse ale muncii, iar din punctul de vedere al valorii de schimb ele sînt timp de muncă general obiectualizat sau bani —, cît și formele muncii socialmente dez-

¹⁾ — *folosește munca*. — *Nota trad.*

²⁾ — *supramunca*. — *Nota trad.*

voltate — cooperarea, manufactura (ca formă a diviziunii muncii), fabrica (ca formă a muncii sociale, care are ca bază materială mașinile) — ca *forme de dezvoltare a capitalului*, și de aceea forța productivă a muncii care s-a dezvoltat din aceste forme ale muncii sociale, deci și știința și forțele naturii, apar ca *forțe productive ale capitalului*. Într-adevăr, unirea în cadrul cooperării, combinarea în cadrul diviziunii muncii, folosirea forțelor naturii și a științei, ca și a produselor muncii, în industria mecanizată — toate acestea se opun muncitorilor individuali ca ceva *străin* și ca ceva *obiectiv*, ca simplă formă de existență a mijloacelor de muncă, care sînt independente de ei și care îi domină, așa cum înseși aceste mijloace de muncă, sub forma lor vizibilă și simplă, ca materiale, instrumente etc., se opun muncitorilor ca funcții ale *capitalului* și deci ale *capitalistului*.

Formele sociale ale muncii proprii a muncitorilor — sau formele proprii /1 318/ lor munci sociale — sînt relații care s-au statornicit cu totul independent de muncitori, considerați individual; prin faptul că muncitorii sînt subordonați capitalului, ei devin elemente ale acestor forme sociale, dar acestea nu le aparțin. De aceea, ele se opun muncitorilor ca *forme* ale capitalului însuși, ca combinații care, spre deosebire de capacitatea de muncă individuală, aparțin capitalului, izvorăsc din el și fac parte din el. Și acest lucru capătă o formă tot mai reală pe măsură ce, pe de o parte, sub acțiunea acestor forme înseși, capacitatea de muncă a muncitorilor suferă modificări în urma cărora ea, ca o forță avînd o existență autonomă, adică *în afara* acestei relații capitaliste, devine neputincioasă și capacitatea ei de a produce în mod autonom este anihilată, iar pe de altă parte, odată cu dezvoltarea mașinismului, condițiile muncii apar ca o forță ce domină munca și din punct de vedere tehnologic, care totodată o înlocuiește, o oprimă și o face de prisos sub formele ei autonome.

În acest proces, în care caracterul *social* al muncii muncitorilor se opune acestora ca ceva într-un anumit sens *capitalizat* — de pildă, în producția mașinistă produsele vizibile ale muncii apar ca dominînd munca —, și tot așa, firește, forțele naturii se opun științei, acest produs al dezvoltării istorice generale, în chintesența ei abstractă, și anume: forțele naturii și știința sa opun muncitorului ca *forțe* ale capitalului. Știința și aplicarea ei se separă realmente de iscusința și priceperea muncitorului și, deși la originea lor nu sînt decît produse ale muncii, pretutindeni unde intră în procesul muncii ele apar ca fiind *incorporate* capitalului. Capitalistul care folosește o mașină nu trebuie să cunoască neapă-

rat construcția ei. (Vezi Ure.)¹⁵⁸ Dar în mașină știința realizată se opune în calitate de *capital* muncitorului. Și, într-adevăr, toate aceste aplicări — bazate pe *munca socială* — ale științei, ale forțelor naturii și ale unor mase mari de produse ale muncii nu apar decît ca *mijloace de exploatare* a muncii, ca mijloace de apropiere a supra-muncii și deci ca *forțe* care aparțin capitalului și care se opun muncii. Capitalul, firește, folosește toate aceste mijloace numai pentru a exploata munca, dar pentru a atinge acest scop el trebuie să le folosească în procesul de producție. Astfel, dezvoltarea forței productive *sociale* a muncii și condițiile acestei dezvoltări apar ca *acțiune a capitalului*, acțiuni care nu numai că este independentă de voința muncitorului, dar este și îndreptată direct împotriva lui.

Capitalul însuși are un dublu caracter, deoarece constă din mărfuri :

[1.] *Valoare de schimb* (bani) ; dar aceasta este *valoare care se valorifică*, valoare care, datorită faptului că este *valoare*, creează *valoare*, crește ca *valoare*, primește un increment. Această valorificare a valorii se reduce la faptul că o cantitate dată de muncă materializată este schimbată pe o cantitate mai mare de muncă vie.

[2.] *Valoare de întrebuințare*. Aici capitalul apare sub aspectul relațiilor determinate care-i sînt inerente în procesul muncii. Dar tocmai aici capitalul nu rămîne pur și simplu <materie primă> material al muncii, mijloc de muncă cărora le aparține *munca* încorporată în ele : odată cu munca, capitalul și-a încorporat și *combinările sociale* ale muncii, precum și acel grad de dezvoltare a mijloacelor de muncă care corespunde acestor combinații sociale. Producția capitalistă dezvoltă pentru prima oară pe scară mare — separîndu-le de muncitorul autonom — atît condițiile obiective cît și condițiile subiective ale procesului de muncă, dar le dezvoltă ca forțe care-l domină pe *muncitor și-i sînt străine*.

Toate acestea fac din capital o ființă foarte misterioasă.
/1 318/¹⁵⁹

/1 320/ Capitalul este deci productiv :

1. ca forță care *constrînge* la supramuncă ;
2. ca forță care absoarbe și-și apropiază (ca personificare a lor) forțele productive ale muncii sociale și forțele productive sociale generale, de pildă știința.

Se pune întrebarea : cum sau de ce munca ce se opune capitalului apare ca productivă, ca *muncă productivă*, cu toate că forțele productive ale muncii au trecut la capital și cu toate că aceeași forță productivă nu poate fi socotită de două ori, o dată ca forță productivă a muncii și o dată ca forță productivă a capitalului ?

{Forța productivă a muncii constituie forța productivă a capitalului. Dar *capacitatea de muncă* este productivă datorită *diferenței* dintre valoarea ei și *valoarea pe care o creează această capacitate de muncă*.}

[b) *Munca productivă în sistemul producției capitaliste*]

Numai mărginirea burgheză, care consideră că formele capitaliste ale producției sînt forme absolute ale acestora și deci forme naturale eterne ale producției, poate confunda problema : ce este *munca productivă* din punctul de vedere al capitalului cu problema : care muncă este în genere productivă sau ce este munca productivă în general ; de aceea, numai ea își poate imagina că este foarte înțeleaptă și se poate mindri cu răspunsul că munca care în genere produce ceva, care are un rezultat oarecare, este prin în-suși acest fapt o muncă productivă.

[În primul rînd :] *Productivă* este numai acea muncă care se transformă nemijlocit în capital, adică numai acea muncă care face din capitalul variabil o mărime variabilă, astfel încît întregul capital C să devină $= C + \Delta$ ¹⁰⁰. Dacă înainte de a fi schimbat pe muncă capitalul variabil este egal cu x , astfel încît avem egalitatea $y = x$, atunci munca productivă este aceea care transformă pe x în $x + h$, făcînd ca egalitatea $y = x$ să devină $y' = x + h$. Acesta este un prim punct care trebuie elucidat. Este vorba aici de munca care creează plusvaloare sau care servește capitalului drept *agency*¹⁾ care-i dă posibilitatea de a forma plusvaloare și deci de a se afirma în calitate de capital, în calitate de valoare care se valorifică.

În al doilea rînd : forțele productive sociale și generale ale muncii apar ca forțe productive ale capitalului ; dar aceste forțe productive se manifestă ca atare numai în procesul muncii, ele afectează numai valoarea de întrebuințare. Ele apar ca atribut al capitalului ca lucru, ca valoare de întrebuințare a lui. Ele nu afectează în mod nemijlocit *valoarea de schimb*. Atît în cazul cînd 100 de muncitori lucrează laolaltă, cît și în cazul cînd lucrează separat, *valoarea* produsului lor este egală cu 100 de zile de muncă, indiferent de faptul că aceste zile de muncă sînt reprezentate într-o cantitate mai mare sau mai mică de produse ; cu alte cuvinte, valoarea acestei mase de produse nu depinde de productivitatea muncii.

/1 321/ Într-o singură privință, productivitatea diferită a muncii afectează valoarea de schimb.

¹⁾ — forță motrice. — Nota trad.

Dacă, de pildă, productivitatea muncii se dezvoltă într-o singură ramură de producție — dacă, să zicem, producția de țesături cu ajutorul power-loom¹⁾ în locul celor manuale încetează de a fi o excepție și dacă presupunem totodată că la un power-loom producerea unui cot de pînză necesită numai jumătate din timpul de muncă necesar pentru producerea unui cot de pînză la hand-loom²⁾, atunci cele 12 ore ale unui hand-loom-weaver's³⁾ nu mai reprezintă o valoare de 12 ore, ci una de 6 ore, deoarece timpul de muncă necesar s-a redus acum la 6 ore. Acum cele 12 ore ale hand-loom-weaver's sînt egale cu numai 6 ore timp de muncă social, cu toate că el continuă să lucreze 12 ore.

Dar nu despre aceasta este vorba aici. Să luăm însă o altă ramură de producție, de pildă ramura tipografiei, unde încă nu s-au introdus mașini; în această ramură, 12 ore produc tot atîta valoare cît produc 12 ore în ramurile de producție în care introducerea mașinilor etc. a luat o mare dezvoltare. Prin urmare, ca producătoare de valoare, munca rămîne întotdeauna o muncă a *muncitorului singular*, dar exprimată sub forma *muncii generale*. De aceea, munca productivă, ca muncă producătoare de valoare, se opune întotdeauna capitalului ca muncă a capacității de muncă singulare, ca muncă a unui *muncitor singular*, indiferent de combinațiile sociale în care intră acești muncitori în procesul de producție. Prin urmare, în timp ce capitalul care se opune muncitorului reprezintă forța productivă socială a muncii, munca productivă a muncitorului care se opune capitalului reprezintă întotdeauna numai munca *muncitorului singular*.

În al treilea rînd: Dacă însușirea capitalului — de a storce supramuncă de la muncitor și de a-și apropria forța productivă socială a muncii — ia aparența unei însușiri naturale a capitalului, deci aparența unei însușiri care izvorăște din valoarea lui de întreținere, nu e mai puțin adevărat că, dimpotrivă, apare ca o însușire naturală a muncii faptul că propria ei forță productivă socială apare ca forța productivă a capitalului, iar propriul ei plusprodus apare ca plusvaloare produsă de capital, ca autovalorificare a capitalului.

Aceste trei puncte trebuie examinate acum mai pe larg și de aici trebuie să deducem deosebirea dintre munca productivă și munca neproductivă.

ad. 1. Productivitatea capitalului constă în aceea că el își opune munca sub formă de muncă salariată, iar productivitatea muncii

1) — războaielor mecanice. — *Nota trad.*

2) — războiul manual. — *Nota trad.*

3) — țesător manual. — *Nota trad.*

constă în aceea că ea, munca, își opune mijloacele de muncă sub formă de capital.

Am văzut că banii se transformă în capital, adică o valoare de schimb determinată se transformă în valoare care se autovalorifică, în valoare plus plusvaloare, datorită faptului că o parte din această valoare de schimb se transformă în mărfuri care servesc ca mijloace de muncă în procesul de muncă (materii prime, unelte, pe scurt condiții materiale ale muncii), iar o altă parte este folosită pentru a cumpăra forța de muncă. Totuși nu acest prim schimb dintre bani și capacitate de muncă, nu simpla cumpărare a acesteia din urmă transformă banii în capital. Această cumpărare face ca pentru un anumit timp forța de muncă folosită să se transforme într-o parte componentă a capitalului; cu alte cuvinte, o anumită cantitate de muncă vie devine una din formele de existență ale capitalului, sau, ca să zicem așa, entelehia capitalului.

În procesul real de producție, munca vie se transformă în capital datorită faptului că, pe de o parte, această muncă reproduce salariul, adică reproduce valoarea capitalului variabil, iar pe de altă parte creează plusvaloare; ca urmare a acestui proces de transformare întreaga sumă de bani se transformă în capital, deși numai partea care funcționează nemijlocit ca variabilă este cheltuită pentru plata salariilor. Dacă înainte valoarea era $= c + v$, acum ea este $= c + (v + x)$ sau, ceea ce este același lucru, $= (c + v) + x$ ¹⁶¹; cu alte cuvinte, suma de bani inițială, mărirea inițială a valorii a crescut în procesul muncii, manifestându-se ca o valoare care se conservă și în același timp sporește.

(Este necesar să remarcăm următoarele: împrejurarea că numai *partea variabilă* a capitalului creează acest spor nu schimbă cituși de puțin faptul că prin intermediul acestui proces sporește întreaga valoare inițială și incrementul ei este egal cu plusvaloarea; rămâne deci stabilit că întreaga sumă de bani inițială se transformă în capital. Căci valoarea inițială este egală cu $c + v$ (capital constant plus capital variabil). În acest proces, ea devine $c + (v + x)$; $v + x$ reprezentînd partea nou creată, care a luat naștere din transformarea muncii vii în muncă obiectualizată, transformare care este determinată și inițiată de schimbul lui v pe capacitate de muncă, adică de transformarea capitalului variabil în salariu. Dar $c + (v + x) = c + v$ (capitalul inițial) $+ x$. În afară de aceasta, transformarea lui v în $v + x$, așadar și transformarea lui $(c + v)$ în $(c + v) + x$, a putut avea loc numai datorită faptului că o parte din bani s-a transformat în c . O parte din acești bani se poate transforma în capital *variabil* numai dacă partea cealaltă se transformă în capital constant.)

În procesul de producție real, munca se transformă *realiter*¹⁾ în capital, dar această transformare este condiționată de schimbul inițial dintre bani și capacitatea de muncă. Numai datorită acestei transformări *nemijlocite* a muncii în muncă *obiectualizată*, care nu aparține muncitorului, ci capitalistului, banii — inclusiv partea din bani care a luat forma de mijloace de producție, de condiții de muncă — se transformă în capital. Înainte de aceasta, banii sînt numai *an sich*²⁾ capital, indiferent dacă ei există sub forma lor proprie sau sub formă de mărfuri (produse) care pot servi ca mijloace de producție necesare pentru crearea unor noi mărfuri.

/1 322/ Acest raport determinat față de muncă transformă în capital banii sau marfa, și munca care transformă în capital banii sau marfa — în virtutea raportului dintre ea și condițiile de producție, căruia îi corespunde un anumit caracter al relațiilor în procesul real de producție —, adică numai munca care conservă și sporește valoarea muncii obiectualizate devenită autonomă față de capacitatea de muncă, este *muncă productivă*. Munca productivă nu este decît o expresie concisă, care rezumă întregul conținut și caracterul specific al relației în care forța de muncă figurează în procesul de producție capitalist. Distincția dintre munca productivă și *alte* feluri de muncă este însă de cea mai mare importanță, deoarece ea exprimă tocmai acea formă determinată de muncă pe care se bazează întregul mod de producție capitalist și capitalul însuși.

Așadar, în sistemul producției capitaliste, *muncă productivă* este acea *muncă* care produce *plusvaloare* pentru cel care o folosește, sau, cu alte cuvinte, acea muncă care transformă în capital condițiile obiective ale muncii și face din posesorul lor un capitalist; prin urmare, este munca care produce sub formă de capital propriul ei produs.

De aceea, atunci cînd vorbim despre *muncă productivă* ne referim la muncă *socialmente determinată*, care presupune un raport absolut determinat între cumpărătorul muncii și vînzătorul ei.

Și, deși banii aflați în posesia cumpărătorului capacității de muncă sau mărfurile — atît mijloacele de producție cît și mijloacele de subzistență pentru muncitori — devin capital numai datorită procesului menționat, în cursul căruia banii se transformă în capital (înainte de a intra în acest proces, banii sau mărfurile nu sînt capital, ci abia urmează să devină capital) —, *în sine* ei sînt totuși capital. Acest lucru se datorește faptului că banii se opun

¹⁾ — *realmente*. — Nota trad.

²⁾ — *in sine, potențial*. — Nota trad.

forței de muncă ca ceva autonom și că în același mod forța de muncă li se opune lor; avem aici un raport care condiționează și asigură atât schimbul cu forța de muncă cât și procesul ulterior al transformării reale a muncii în capital. Față de muncitor, mijloacele de producție și mijloacele de subzistență au de la bun început un caracter *social determinat*, care face din ele capital și le face să comande munca. De aceea, față de muncă ele constituie o *premisă*, opunându-i-se în calitate de capital.

De aceea, *munca productivă* poate fi definită ca o muncă care se schimbă direct pe *bani în calitatea lor de capital*, sau, ceea ce este numai o expresie concisă a aceluiași lucru, ca o muncă care se schimbă în mod nemijlocit pe *capital*, adică pe bani, care sînt an sich capital, care sînt destinați să funcționeze în calitate de capital, sau, cu alte cuvinte, care se opun capacității de muncă în calitate de *capital*. Prin expresia muncă care se schimbă *nemijlocit* pe *capital* se subînțelege că munca se schimbă contra bani în calitatea lor de *capital* și că-i transformă actu ¹⁾ în capital. Se va vedea îndată ce urmări decurg din determinarea acestui *nemijlocit*.

Muncă productivă este deci aceea care, în ceea ce-l privește pe muncitor, nu reproduce decît valoarea, în prealabil determinată, a capacității sale de muncă, dar care în același timp, ca activitate creatoare de valoare, sporește valoarea capitalului, sau, cu alte cuvinte: aceea care opune muncitorului, sub formă de capital, valorile create de ea.

(c) Două momente esențial diferite în schimbul dintre capital și muncă]

În schimbul dintre capital și muncă trebuie să distingem, după cum am văzut în analiza procesului de producție ¹⁶², două momente care, deși sînt esențial diferite, se condiționează reciproc.

În primul rînd: Schimbul inițial dintre muncă și capital este un *proces formal*, în care capitalul figurează ca *bani*, iar capacitatea de muncă figurează ca *marfă*. Vînzarea ideală, sau juridică, a capacității de muncă are loc în acest proces, cu toate că munca va fi *plătită* abia după ce va fi fost prestată, adică la sfîrșitul zilei, al săptămîinii etc. Aceasta însă nu afectează cîtuși de puțin tranzația prin care se efectuează *vînzarea* capacității de muncă. Ceea ce se vinde aici *nemijlocit* nu este o marfă ce cuprinde muncă deja obiectualizată, ci *folosirea capacității de muncă înseși*, așadar, de fapt, *munca propriu-zisă*, deoarece folosirea forței de muncă se ex-

¹⁾ — într-adevăr. — *Nota trad.*

primă în acțiunea ei, în muncă. Prin urmare, aici nu este vorba de un schimb de muncă pe muncă, realizat prin intermediul unui schimb de marfă pe marfă. Când A vinde cizme lui B, amândoi fac un schimb de muncă; unul schimbă muncă materializată în cizme, celălalt muncă materializată în bani. În cazul nostru însă se face un schimb, pe de o parte, între *muncă obiectualizată* sub forma ei socială generală, adică sub formă de bani, și, pe de altă parte, muncă existentă numai ca *capacitate de muncă*; ceea ce se cumpără și se vinde este folosirea acestei capacități de muncă, adică munca propriu-zisă, deși *valoarea* mărfii vândute în cazul de față este *valoarea* capacității de muncă, și nu *valoarea* muncii (ceea ce este o expresie irațională). Prin urmare, aici are loc un schimb nemijlocit între muncă *obiectualizată* și *capacitate de muncă*, care *de facto* se transformă în muncă vie, adică un schimb între muncă obiectualizată și muncă vie. De aceea, după cum am arătat mai înainte, salariul — *valoarea* capacității de muncă — își capătă expresia în *prețul muncii*¹⁶³, care este prețul ei de cumpărare nemijlocit.

În acest prim moment, între muncitor și capitalist există același raport care există între vânzătorul și cumpărătorul unei mărfi. Capitalistul plătește *valoarea* capacității de muncă, adică *valoarea* mărfii pe care o cumpără.

În același timp însă, capacitatea de muncă este cumpărată numai pentru că cantitatea de muncă pe care o poate efectua și pe care se obligă s-o efectueze este mai mare decât cantitatea de muncă necesară pentru reproducerea capacității de muncă, și de aceea munca efectuată de ea reprezintă o valoare mai mare decât *valoarea* capacității de muncă.

/1 323/ În al doilea rînd: Cel de-al doilea moment al *schimbului* dintre capital și muncă nu are de fapt nimic comun cu primul moment și, la drept vorbind, nici nu este un *schimb*.

În primul moment are loc un schimb de bani pe marfă, un schimb de echivalente; aici muncitorul și capitalistul se opun numai ca posesori de mărfuri. Are loc un schimb de echivalente. (Ceea ce înseamnă că raportul nu se schimbă în funcție de timpul cînd are loc în realitate acest schimb; de asemenea, faptul că prețul muncii este *mai mare* sau *mai mic decât valoarea* capacității de muncă sau este *egal* cu ea nu schimbă cîtuși de puțin caracterul tranzacției. Această tranzacție *poate* deci să aibă loc în conformitate cu legea generală a schimbului de mărfuri.)

În al doilea moment nu are loc nici un schimb. Posesorul de bani a încetat să fie un cumpărător de marfă și muncitorul a încetat să fie un vânzător de marfă. Posesorul de bani funcționează

acum în calitate de capitalist. El consumă marfa pe care a cumpărat-o, iar muncitorul i-o livrează, deoarece folosirea capacității sale de muncă este însăși munca sa. Ca urmare a tranzacției precedente, *munca* însăși a devenit o parte a averii materiale. Muncitorul efectuează această muncă, dar ea *aparține* capitalului, nefiind acum altceva decât o funcție a acestuia. De aceea, ea este efectuată sub controlul și conducerea directă a capitalului, iar produsul în care se materializează această muncă reprezintă forma nouă sub care apare capitalul sau, mai exact, sub care el se *realizează* actu în calitate de capital. Iată de ce în acest proces munca se *obiectualizează* direct, se transformă *nemijlocit* în capital, după ce, ca urmare a primei tranzacții, a fost *formal* încorporată capitalului. Totodată cantitatea de muncă care s-a transformat aici în capital *depășește* cantitatea de capital cheltuită mai înainte pentru cumpărarea forței de muncă. În acest proces se apropiază o cantitate de muncă neplătită, și numai datorită acestui fapt banii se transformă în capital.

Dar cu toate că de fapt nu avem nici un act de schimb, totuși, abstracție făcând de fazele intermediare, vedem că în acest proces — ca rezultat al lui, care cuprinde ambele momente în unitatea lor — o cantitate determinată de muncă obiectualizată s-a schimbat pe o cantitate mai mare de muncă vie. Ca urmare a întregului proces, acest lucru capătă următoarea expresie: munca obiectualizată în produsul ei este cantitativ mai mare decât munca obiectualizată în forța de muncă și deci mai mare decât munca obiectualizată care se plătește muncitorului cu titlul de salariu; sau, cu alte cuvinte: rezultatul real al procesului este că capitalistul nu numai că recapătă partea din capital pe care a cheltuit-o sub formă de salariu, ci primește și o plusvaloare, care nu îl costă nimic. Aici schimbul *nemijlocit* dintre muncă și capital înseamnă: 1) transformarea nemijlocită a muncii în capital, [într-o] parte componentă materială a capitalului, transformare care are loc în procesul de producție; 2) schimbul unei cantități determinate de muncă obiectualizată pe o cantitate egală de muncă vie plus o cantitate suplimentară de muncă vie care este apropiată *fără a se da ceva în schimb*.

Expresia: *muncă productivă* este munca care se schimbă în mod *nemijlocit* pe *capital* cuprinde toate aceste momente și reprezintă doar o formulare derivată a tezei că aceasta *este o muncă* care transformă banii în capital, o muncă care se schimbă pe condițiile de producție în calitatea lor de *capital*; prin urmare, cu aceste condiții de producție, care figurează aici nu ca simple con-

diții de producție, munca intră într-o relație determinată, dar nicidecum ca *muncă* pur și simplu, nicidecum ca muncă lipsită de orice determinație socială specifică.

Aceasta implică: 1) raportul dintre bani și capacitatea de muncă ca un raport între mărfuri, vânzare și cumpărare între posesorul de bani și posesorul capacității de muncă; 2) subordonarea directă a muncii față de capital; 3) transformarea reală a muncii în capital în cursul procesului de producție, sau, ceea ce este același lucru, crearea plusvalorii pentru capital. Între *capital* și *muncă* are loc un *dublu schimb*. Primul schimb nu exprimă decât cumpărarea forței de muncă, adică — dacă se are în vedere rezultatul real — cumpărarea muncii și, prin urmare, a produsului ei. Al doilea exprimă transformarea directă a muncii *vii* în capital, sau obiectualizarea muncii *vii* ca realizare a capitalului.

[d) *Valoarea de întrebuințare specifică a muncii
productive pentru capital*]

Rezultatul procesului de producție capitalist nu este pur și simplu un produs (valoare de întrebuințare) și nici *marfă*, adică o valoare de întrebuințare care are o anumită valoare de schimb. Rezultatul acestui proces, produsul lui, constă în crearea de *plus-valoare* pentru capital și deci în *transformarea* efectivă a banilor sau a mărfii în capital, în timp ce înainte de procesul de producție banii sau marfa sînt capital numai în intenție, în sine, prin determinația lor. Procesul de producție absoarbe o cantitate mai mare de muncă decât aceea care a fost cumpărată; această absorbire, /1 324/ această *apropriere* de muncă străină, neplătită, care are loc în procesul de producție, constituie *scopul nemijlocit* al procesului de producție capitalist; căci ceea ce vrea să producă capitalul ca atare (și deci capitalistul ca atare) nu este nici valoare de întrebuințare pentru consumul propriu, nici marfă în vederea transformării ei ulterioare în bani și apoi în valoare de întrebuințare. Scopul producției capitaliste este *îmbogățirea, valorificarea valorii, sporirea* ei, prin urmare conservarea vechii valori și crearea de plusvaloare. Și acest *produs specific* al procesului de producție capitalist poate fi obținut de capital numai dacă este schimbat pe muncă, care de aceea se numește *muncă productivă*.

Pentru a produce *marfă*, munca trebuie să fie muncă utilă, adică trebuie să producă *valoare de întrebuințare*, să se concretizeze într-o *valoare de întrebuințare*. Ca atare, numai munca care se concretizează în *marfă*, deci în valori de întrebuințare, este o *muncă*

care se schimbă pe capital. Această premisă este indiscutabilă. Dar nu acest caracter concret al muncii, nu valoarea ei de întrebuințare ca atare, adică nu faptul că ea este, de pildă, muncă efectuată de croitor, de cizmar, de filator, de țesător etc. este ceea ce reprezintă pentru capital valoarea ei de întrebuințare specifică și-i pune amprenta de *muncă productivă* în sistemul de producție capitalist. Pentru capital *valoarea ei de întrebuințare specifică* o constituie nu caracterul ei util determinat și nici proprietățile utile specifice ale produsului în care ea se materializează. Pentru capital valoarea de întrebuințare a muncii este determinată de caracterul acestei munci ca element creator de valoare de schimb, de caracterul ei de muncă abstractă, dar nu în sensul că ea reprezintă o cantitate determinată din această muncă generală, ci în sensul că reprezintă o cantitate mai mare de muncă abstractă decât cea cuprinsă în prețul muncii, adică în *valoarea capacității de muncă*.

Pentru capital valoarea de întrebuințare a capacității de muncă constă tocmai în excedentul de muncă pe care ea, capacitatea de muncă, îl efectuează peste cantitatea de muncă care este obiectualizată în ea însăși și care este deci necesară pentru reproducerea ei. Munca este efectuată, firește, sub *forma determinată* care-i este proprie ca muncă utilă concretă, ca muncă a filatorului, a țesătorului etc. Dar acest caracter concret al ei, care în genere creează posibilitatea ca ea să-și găsească expresia în marfă, nu constituie pentru capital *valoarea ei de întrebuințare specifică*. Pentru capital această valoare de întrebuințare specifică a muncii constă în calitatea ei de muncă în general și în ceea ce cantitatea de muncă efectuată conține *peste* cantitatea de muncă plătită.

O anumită sumă de bani x devine capital în virtutea faptului că, în produsul ei, ea se exprimă ca $x + h$, adică în virtutea faptului că cantitatea de muncă pe care o conține ea ca produs este mai mare decât cantitatea de muncă pe care o conține inițial. Acesta este rezultatul schimbului dintre bani și muncă productivă; cu alte cuvinte, este *productivă* numai acea muncă care, schimbată pe muncă obiectualizată, face posibil ca aceasta din urmă să se exprime într-o cantitate sporită de muncă obiectualizată.

De aceea, procesul de producție capitalist nu este pur și simplu producție de mărfuri. El este un proces care absoarbe muncă neplătită, un proces care transformă — materialul muncii și mijloacele de muncă — mijloacele de producție în mijloace care absorb muncă neplătită.

Din cele de mai sus rezultă că *munca productivă* este o determinare a muncii care nu are absolut nici o legătură cu conți-

nutul determinat al muncii, cu utilitatea ei concretă sau cu valoarea de întrebuințare specifică în care ea își găsește expresia.

Unul și același fel de muncă poate fi *productiv* sau *neproductiv*.

De pildă, Milton who did the „Paradise Lost” for 5 l.¹⁾ a fost un *muncitor neproductiv*. Dimpotrivă, scriitorul care lucrează pentru librarul său așa cum se lucrează în fabrică este un *muncitor productiv*. Milton a produs „Paradise Lost” din aceleași motive din care viermele de mătase produce mătase. Era o manifestare a naturii lui. Ulterior el și-a vândut produsul cu 5 l. st. Dar scriitorul-proletar de la Leipzig care fabrică cărți la ordinele editorului său (de pildă, compendii de economie politică) este un *muncitor productiv* pentru că produsul său este de la bun început subordonat capitalului și este produs numai în vederea valorificării acestuia. O cîntăreață care își vinde cîntul pe cont propriu este un *muncitor neproductiv*. Dar aceeași cîntăreață dacă este angajată de un entrepreneur care, pentru a cîștiga bani, o pune pe ea să cînte este un *muncitor productiv*, pentru că produce capital.

[e] *Munca neproductivă ca muncă care prestează servicii ;
cumpărarea serviciilor în condițiile capitalismului.*

*Concepția vulgară asupra raportului
dintre capital și muncă ca schimb de servicii]*

/1 325/ Există aici probleme distincte care nu trebuie confundate.

Dacă am nevoie de o pereche de pantaloni, eu pot să-i cumpăr sau pot să cumpăr stofă și să angajez un croitor să-i lucreze acasă, plătindu-i *serviciul* prestat (adică munca lui de croitor), care constă în a transforma această stofă într-o pereche de pantaloni ; pentru mine este indiferent la care din aceste două procedee voi recurge, deoarece pe mine nu mă interesează decît pantalonii propriu-ziși. În loc să angajez un croitor care să mi-i lucreze acasă, cumpăr pantalonii de la magazin, deoarece primul procedeu este mai scump ; într-adevăr, pantalonii costă muncă mai puțină, adică sînt mai ieftini atunci cînd îi produce un croitor-capitalist decît atunci cînd îi confecționează un croitor la domiciliu. Dar în ambele cazuri banii cu care cumpăr pantalonii sînt transformați de mine nu în capital, ci într-o pereche de pantaloni, și în ambele cazuri eu nu fac decît să folosesc banii ca simplu mijloc de circulație, adică să-i transform în această valoare de întrebuințare determinată. Prin urmare, aici banii nu funcționează ca capital, deși într-unul din cazuri eu îi

¹⁾ — care a scris „Paradisul pierdut” pentru 5 l. — *Nota trad.*

schimb pe *marfă*, iar în celălalt cumpăr cu ei *muncă* în calitate de *marfă*. Ei funcționează numai ca bani, sau, mai precis, numai ca mijloc de circulație.

Pe de altă parte, croitorul care lucrează la domiciliu *nu este muncitor productiv*, deși munca lui creează pentru mine un produs, pantalonii, iar lui îi procură prețul muncii sale, banii. Se prea poate ca cantitatea de muncă pe care o efectuează croitorul să fie mai mare decât cea cuprinsă în plata pe care o primește de la mine; acest lucru este chiar foarte probabil, deoarece prețul muncii lui este determinat de prețul pe care-l obțin acei croitori care *sînt muncitori productivi*. Pentru mine însă, acest lucru nu are nici o importanță. Din moment ce prețul a fost stabilit, îmi este absolut indiferent dacă el lucrează 8 ore sau 10 ore. Ceea ce interesează însă este *valoarea de întrebuințare*, pantalonii, și totodată, fie că îi dobîndesc într-un fel, fie în altul, important este să plătesc pentru ei cît mai puțin; atît într-un caz cît și în celălalt, eu urmăresc același interes: *prețul plătit* de mine să nu depășească prețul *normal*. Aici este vorba de o *cheltuială* făcută pentru consumul meu; banii mei nu se înmulțesc, ci, dimpotrivă, se împuținează. Această cheltuire de bani nu e cîtuși de puțin un mijloc de îmbogățire, după cum în genere nici o cheltuire de bani pentru *consumul personal* nu constituie un mijloc de îmbogățire.

Vreun *savant* din personajele lui Paul de Kock ar putea să-mi obiecteze că fără a cumpăra pantalonii, ca și fără a cumpăra piine, eu nu pot să trăiesc și, prin urmare, nu pot nici să mă *îmbogățesc*; că această cumpărare este, așadar, un mijloc indirect sau cel puțin o condiție pentru îmbogățirea mea. Tot așa și circulația singelui meu și procesul meu de respirație ar putea fi considerate ca fiind condiții pentru îmbogățirea mea. Totuși nici circulația singelui meu și nici procesul meu de respirație, considerate ca atare, nu mă îmbogățesc cîtuși de puțin, ci, dimpotrivă, amîndouă presupun prezența unui schimb de substanțe costisitor, și dacă acesta din urmă n-ar fi absolut necesar n-ar exista săraci în lume. De aceea, schimbul *nemijlocit*, schimbul simplu al banilor pe muncă nu transformă nici banii în capital, nici munca în muncă productivă.

Care este lucrul cel mai caracteristic în acest schimb? Prin ce se deosebește el de schimbul banilor pe muncă productivă? Pe de o parte, prin faptul că aici *banii* sînt cheltuiți *ca bani*, ca formă autonomă a valorii de schimb care urmează să fie transformată într-o *valoare de întrebuințare*, în mijloace de subzistență, într-un obiect destinat consumului personal. Așadar, banii nu se transformă în capital, ci, dimpotrivă, încetează să existe ca valoare de schimb pentru a fi cheltuiți și consumați ca valoare de întrebuințare. Pe

de altă parte, pentru mine munca prezintă interes aici numai ca valoare de întrebuințare, ca *serviciu* prin care stofa este transformată într-o pereche de pantaloni, ca serviciu pe care mi-l prestează caracterul ei util, determinat.

Dimpotrivă, serviciul pe care același croitor îl prestează croitorului-capitalist care-l angajează nu constă nicidecum în faptul că cel dintii transformă stofa într-o pereche de pantaloni, ci în aceea că timpul de muncă necesar, materializat într-o pereche de pantaloni, este egal cu 12 ore de muncă, pe când salariul primit de croitorul salariat este egal cu numai 6 ore. Serviciul prestat de el croitorului-capitalist constă deci în aceea că lucrează 6 ore gratuit. Faptul că acest lucru are loc sub forma confecționării unei perechi de pantaloni nu face decât să *camufleze* raportul real. De aceea, de îndată ce are posibilitate, croitorul-capitalist caută să retransforme pantalonii în bani, adică într-o formă în care caracterul determinat al muncii croitorului dispare cu totul, iar serviciul prestat se exprimă în aceea că, în locul unui timp de muncă de 6 ore, /1 326/ exprimat într-o anumită sumă de bani, există acum un timp de muncă de 12 ore, exprimat într-o sumă de bani de două ori mai mare.

Eu cumpăr munca croitorului în vederea serviciului pe care ea mi-l va presta tocmai ca *muncă de croitor*, satisfăcînd nevoia mea de îmbrăcăminte, deci una din *trebuințele* mele. Croitorul-capitalist o cumpără ca mijloc de a face dintr-un taler doi. Eu o cumpăr pentru că produce o anumită valoare de întrebuințare, pentru că prestează un anumit serviciu. El o cumpără pentru că îi furnizează mai multă valoare de schimb decît a cheltuit pentru cumpărarea ei, adică o cumpără ca pe un simplu mijloc care-i permite să schimbe o cantitate mai mică de muncă pe o cantitate mai mare de muncă.

Atunci cînd banii se schimbă nemijlocit pe o muncă care nu produce capital, adică pe o muncă *neproductivă*, aceasta din urmă este cumpărată ca *serviciu*, ceea ce nu este în genere decît denumirea valorii de întrebuințare concrete pe care o procură această muncă ca și orice altă marfă; dar aici valoarea de întrebuințare concretă a acestei munci a primit denumirea specifică de serviciu, pentru că munca prestează servicii nu în calitate de *lucru*, ci în calitate de *activitate*, ceea ce însă nu o deosebește cîtuși de puțin, să zicem, de o mașină, de pildă de un ceasornic. Do ut facias, facio ut facias, facio ut des, do ut des¹⁶⁴ reprezintă aici forme absolut identice ale aceluiași raport, pe cînd în producția capitalistă do ut facias exprimă un raport specific între valoarea care este dată sub formă de obiect și activitatea vie apropiată. De aceea, dat fiind că

această cumpărare de *servicii* nu conține cîtuși de puțin raportul specific dintre muncă și capital — fie că este cu totul estompat, fie că nu există deloc —, cumpărarea de servicii constituie în mod firesc pentru Say, Bastiat și consorții forma preferată în care exprimă *raportul dintre capital și muncă*.

Cum se reglează *valoarea* acestor servicii și cum însăși această *valoare* este determinată de legile salariului este o problemă care nu are nici o legătură cu analiza raportului de care ne ocupăm aici și care își are locul în capitolul despre salariu.

Rezultă deci că simplul schimb al banilor pe muncă încă nu o transformă pe aceasta din urmă în *muncă productivă* și că, pe de altă parte, la prima abordare a problemei *conținutul* acestei munci nu prezintă importanță.

Muncitorul poate să cumpere muncă, adică mărfuri care sînt procurate sub formă de servicii, iar cheltuirea salariului său pe asemenea servicii nu se deosebește cu nimic de cheltuirea acestuia pe orice alte mărfuri. Serviciile pe care le cumpără muncitorul pot fi mai mult sau mai puțin necesare; de pildă, el poate să cumpere serviciul unui medic sau al unui preot tot așa cum poate să-și cumpere piine sau rachiu. În calitate de cumpărător, adică de reprezentant al banilor care se opun mărfii, muncitorul face parte din aceeași categorie din care face parte și capitalistul atunci cînd apare numai în rolul de cumpărător, adică atunci cînd este vorba numai de transformarea banilor în marfă. Cum se determină prețul acestor servicii și care este raportul dintre acest preț și salariul propriu-zis, în ce măsură este el reglat de legile salariului, în ce măsură se abate de la aceste legi, — toate acestea sînt probleme care țin de analiza salariului și nu își au locul aici.

Dacă, prin urmare, simplul schimb al banilor pe muncă nu o transformă pe aceasta din urmă în *muncă productivă*, sau, ceea ce este același lucru, nu transformă banii în capital, pe de altă parte, la rîndul său și *conținutul* muncii, caracterul ei concret, utilitatea ei specifică apare inițial ca ceva lipsit de importanță; am văzut mai sus că aceeași muncă a aceluiași croitor apare într-un caz ca muncă productivă, iar în alt caz ca muncă neproductivă.

Anumite *servicii*, sau, cu alte cuvinte, *valorile de întrebuințare* rezultate din anumite activități sau munci, se întruchipează în mărfuri; alte servicii însă, dimpotrivă, nu lasă în urma lor rezultate palpabile care să existe separat de persoana celor care le prestează; cu alte cuvinte, rezultatul lor nu este o *marfă vandabilă*. De pildă, serviciul pe care mi-l prestează un cîntăreț satisface tre-

buințele mele estetice, dar ceea ce-mi desfată auzul nu există decît ca activitate inseparabilă de cîntăreț, și de îndată ce încetează munca lui, adică cîntatul, încetează și desfătarea mea ; ceea ce mă desfată este activitatea însăși, acțiunea ei asupra auzului meu. Privite în sine, aceste servicii, ca și mărfurile pe care le cumpăr, pot fi realmente necesare sau doar să pară necesare, ca, de pildă, serviciile unui soldat, sau ale unui medic, sau ale unui avocat ; ele pot fi, de asemenea, servicii a căror importanță să se limiteze la faptul că îmi procură o desfătare. Dar aceasta nu schimbă cu nimic determinația lor economică. Dacă sînt sănătos și nu am nevoie de medic sau dacă am norocul să nu am procese, mă voi feri ca de ciumă să cheltuiesc bani pe serviciile medicului sau ale avocatului.

/1 328/¹⁶⁵ *Serviciile pot fi și impuse, de pildă serviciile funcționarilor publici etc.*

Dacă cumpăr serviciile unui profesor -- sau dacă alții le cumpără pentru mine -- nu în vederea dezvoltării aptitudinilor mele, ci cu scopul de a dobîndi o anumită îndemînare care îmi dă posibilitatea să cîștig bani și dacă într-adevăr reușesc să învăț ceva -- ceea ce în sine nu depinde cîtuși de puțin de retribuirea serviciului prestat de profesor --, cheltuielile făcute cu plata profesorului intră, ca și cheltuielile făcute cu întreținerea mea, în cheltuielile de producție ale forței mele de muncă. Dar utilitatea specifică a acestui serviciu *nu schimbă* cîtuși de puțin *raportul economic* ; nu este un raport în care eu transform banii în capital sau în care executantul serviciului, profesorul, mă transformă în *capitalistul său*, în master ¹⁾ al său. De aceea, *determinația economică* a acestui raport nu depinde cîtuși de puțin de faptul că medicul mă vindecă, că profesorul mă instruește bine sau că avocatul îmi cîștigă procesul. Ceea ce se plătește aici este serviciul ca atare, al cărui rezultat, prin însăși natura serviciului, nu poate fi garantat de cel care prestează serviciul. O mare parte din *servicii* fac parte din cheltuielile de consum ale mărfurilor, ca, de pildă, serviciile bucătăresei, ale cameristei etc.

Caracteristic pentru toate *muncile neproductive* este faptul că le pot folosi numai în măsura în care exploatez *muncitori productivi*, ceea ce, de altfel, este valabil și în ceea ce privește cumpărarea tuturor celorlalte mărfuri destinate consumului. De aceea, *muncitorul productiv* are mai puțin ca oricine posibilitatea de a dispune de *serviciile* muncitorilor neproductivi, deși trebuie să plă-

¹⁾ — patron. — *Nota trad.*

tească mai mult decît toți pentru servicii ce-i sînt *impuse* (stat, impozite). Posibilitatea mea de a folosi *muncitori productivi* nu crește însă proporțional cu numărul *muncitorilor neproductivi* folosiți de mine ; aici, dimpotrivă, există un raport invers proporțional.

Înșiși *muncitorii productivi* pot fi, în raport cu mine, *muncitori neproductivi*. De pildă, atunci cînd îmi tapetez casa, iar tapițerii sînt muncitorii salariați ai unui master care execută comanda, în ceea ce mă privește este ca și cînd aș fi cumpărat o casă gata tapetată, ca și cînd aș fi cheltuit bani pentru o marfă destinată consumului meu ; dar pentru master care îi angajează pe acești muncitori să tapeteze casa ei sînt muncitori productivi, deoarece îi produc plusvaloare /1 328/.

/1 333/ Cît de *neproductiv* este, din punctul de vedere al producției capitaliste, muncitorul care, deși produce marfă vandabilă, nu produce totuși decît în limitele valorii proprii lui capacități de muncă, adică muncitorul care nu produce plusvaloare pentru capital, se vede din acele pasaje din lucrările lui Ricardo în care se spune că însăși existența unor asemenea oameni este o povară¹⁸⁶. Aceasta este teoria și practica capitalului. •

„Atît teoria capitalului cît și practica ce constă în a *extinde durata muncii pînă la punctul* în care aceasta din urmă poate să producă și un *profit* pentru capitalist, peste cheltuielile de întreținere ale muncitorului, par a fi în contradicție cu legile naturale care reglează producția” (Th. Hodgskin. „Pop. Polit. Econ.” Lond., 1827, p. 238). /1 333/

/1 336/ *Procesul de producție a capitalului*. Am văzut că acest proces de producție nu este numai un proces de producție de *mărfuri*, ci și un proces de producție de *surplus value*, absorbire de supramuncă, și deci un proces de producție de capital. Primul act de schimb formal, de bani și muncă sau de capital și muncă, este numai *posibilitatea* de apropiere de muncă vie străină cu ajutorul unei munci obiectualizate. Adevăratul proces de apropiere are loc abia în procesul de producție real, pentru care această primă și formală tranzacție este o etapă depășită și în care capitalistul și muncitorul se opun ca *simpli posesori de mărfuri*, unul în calitate de cumpărător, iar celălalt în calitate de vînzător. Din această cauză, toți economiștii vulgari se opresc — cum face Bastiat — la această primă tranzacție formală tocmai pentru a escamota raportul capitalist specific. În schimbul dintre bani și munca neproductivă, această deosebire apare foarte limpede. Aici banii și munca se schimbă reciproc *numai* ca mărfuri. De aceea, acest schimb nu creează capital, el reprezintă *cheltuire* de venit. /1 336/

[f) *Munca meseriaşilor şi a ţăranilor în societatea capitalistă*]

/1 328/ Care este însă situaţia meseriaşilor sau ţăranilor autonomi care nu folosesc muncitori salariaţi şi care, prin urmare, nu produc în calitate de capitalişti ? Ei sînt fie *producători de mărfuri*, ca în cazul ţăranilor { dar nu şi în cazul grădinarului, de pildă, pe care-l angajez eu }, iar eu cumpăr de la ei marfă ; trebuie adăugat că lucrurile nu se schimbă cîtuşi de puţin dacă, de pildă, meseriaşul furnizează marfa la comandă, pe cînd ţăranul o furnizează pe măsura mijloacelor lui. În raport cu mine, ei sînt vînzători de mărfuri, şi nu vînzători de muncă ; prin urmare, acest raport nu are nici o legătură cu schimbul dintre capital şi muncă şi deci nici cu deosebirea dintre *munca productivă* şi *munca neproductivă*, deosebire care este în funcţie de împrejurarea dacă munca se schimbă pe bani ca atare sau pe bani în calitatea lor de capital. De aceea, ţăranii şi meseriaşii nu fac parte nici din categoria *muncitorilor productivi*, nici din aceea a *muncitorilor neproductivi*, deşi sînt producători de mărfuri. Dar producţia lor nu este subordonată modului de producţie capitalist.

Este posibil ca aceşti producători care lucrează cu mijloace de producţie proprii să nu reproducă numai forţa lor de muncă, ci să creeze şi plusvaloare, poziţia lor permiţîndu-le să-şi aproprieze supramunca lor sau o parte din ea (deoarece o altă parte din ea le este luată sub formă de impozite etc.). Aici întîlnim o particularitate caracteristică unei societăţi în care predomină o determinaţie a modului de producţie, deşi încă nu toate relaţiile de producţie ale societăţii respective sînt subordonate acestui mod de producţie. Astfel, în societatea feudală au luat un aspect feudal chiar şi acele relaţii care sînt foarte departe de esenţa feudalismului (fapt ce poate fi studiat cel mai bine în Anglia, deoarece aici sistemul feudal a fost adus din Normandia, iar formele lui şi-au pus amprenta pe rînduierile sociale existente, care se deosebeau de el în multe privinţe). De pildă, au căpătat aspect feudal simplele relaţii băneşti în care nici nu poate fi vorba de servicii personale reciproce între suzeran şi vasal. Drept exemplu poate servi, de asemenea, ficţiunea că micul ţăran deţine bucata sa de pămînt cu titlu de feudă.

La fel stau lucrurile şi în cadrul modului de producţie capitalist. Ţăranul sau meseriaşul autonom se dedublează.

„În micile întreprinderi, întreprinzătorul este adesea propriul său muncitor” (Storch, t. I, ed. Petersb. Ausg., p. 242).

Ca posesor de mijloace de producție el este capitalist, ca muncitor el este propriul său muncitor salariat. Așadar, în calitate de capitalist, el își plătește salariu și obține profit la capitalul său, adică se exploatează pe sine însuși ca muncitor salariat, plătindu-și sub formă de surplus value tributul pe care munca este nevoită să-l dea capitalului. Nu e exclus, de asemenea, ca, în calitate de proprietar funciar, el să-și plătească și o a treia parte (rentă) tot așa cum — ne vom ocupa ulterior de acest lucru¹⁶⁷ — capitalistul industrial care folosește în întreprinderea sa propriul /1 329/ său capital își plătește dobîndă, considerînd, totodată, că dobînda i se cuvine nu în calitatea lui de capitalist industrial, ci în aceea de capitalist pur și simplu.

Determinația socială <economică> a mijloacelor de producție în procesul de producție — ea exprimînd o *relație de producție* determinată — s-a contopit într-atît cu existența materială a acestor mijloace de producție ca mijloace de producție, iar în concepția societății burgheze este atît de inseparabilă de această existență materială încît această determinație (determinație categorială) este atribuită chiar și unor relații care sînt în directă contradicție cu ea. Mijloacele de producție devin capital numai în măsura în care, ca forță autonomă, se autonomizează față de muncă. În cazul dat, producătorul — muncitorul — este posesorul, proprietarul mijloacelor lui de producție. Prin urmare, ele nu sînt capital și nici muncitorul nu li se opune ca muncitor salariat. Cu toate acestea, ele sînt considerate capital, iar muncitorul se dedublează, așa încît în calitate de capitalist *el* se angajează pe sine însuși ca muncitor salariat.

De fapt, acest mod de a prezenta lucrurile, oricît de irațional ar părea on first view¹⁾, exprimă totuși ceva just: În cazul dat, producătorul creează, ce-i drept, propria sa surplus value { se presupune că el își vinde marfa la valoarea ei } sau întregul său produs obiectualizează numai propria sa muncă. Dar faptul că el își poate apropria întregul produs al propriei sale munci și că o terță persoană, un *master*, nu-și apropiază excedentul valorii produsului său peste prețul mijlociu al muncii sale în decursul, să zicem, al unei zile, acest fapt nu se datorește muncii sale — în acest sens el nu se deosebește de ceilalți muncitori —, ci numai împrejurării că el posedă mijloacele de producție. Așadar, numai

¹⁾ — la prima vedere. — *Nota trad.*

datorită faptului că este proprietarul mijloacelor de producție el își poate apropria propria sa supramuncă, și în acest sens se poate spune că el este propriul său capitalist, la care se raportează ca muncitor salariat.

În această societate, *separația* apare ca un raport normal. De aceea, acolo unde această separație nu există efectiv, ea este presupusă, și, după cum am arătat mai sus, într-un anumit sens acest lucru este just, căci (spre deosebire, de pildă, de relațiile sociale din Roma antică, din Norvegia, precum și din America — nord-vestul Statelor Unite) *reunirea* apare ca ceva întâmplător, iar *separația* ca ceva normal, și de aceea separația este pusă la bază ca relație durabilă chiar și în cazurile în care una și aceeași persoană îndeplinește funcții diferite. Aici este evident că capitalistul ca atare nu este decît o funcție a capitalului, iar muncitorul o funcție a forței de muncă. În afară de aceasta este o lege că în procesul dezvoltării economice aceste funcții se despart, fiind îndeplinite de diferite persoane, iar meseriașul sau țăranul care produce cu propriile sale mijloace de producție ori se transformă cu timpul într-un mic capitalist, care exploatează muncă străină, ori își pierde mijloacele de producție { de cele mai multe ori, acest lucru se întâmplă chiar dacă el rămîne proprietarul lor *nominal*, ca, de pildă, țăranul care are datorii ipotecare } și se transformă într-un muncitor salariat. Aceasta este tendința de dezvoltare în formațiunea socială în care predomină modul de producție capitalist.

[g] *Determinarea secundară a muncii productive ca muncă care se realizează în avuție materială*

În analiza relațiilor esențiale ale producției capitaliste putem, așadar, să admitem { deoarece producția capitalistă se apropie tot mai mult de acest lucru, deoarece aceasta reprezintă direcția generală a procesului și deoarece numai în aceste condiții dezvoltarea forței productive a muncii atinge punctul cel mai înalt } că întreaga lume a mărfurilor, toate sferile producției materiale — ale producției de avuție materială — sînt subordonate (formal sau real) modului de producție capitalist. În această premisă, care exprimă limita și care, prin urmare, se apropie tot mai mult de punctul în care va deveni imaginea fidelă a realității, toți muncitorii ocupați în producția de mărfuri sînt muncitori salariați, iar în toate sferile producției materiale mijloacele de producție li se opun în calitate de capital. În consecință, se poate considera că pentru *muncitorii*

productivi, adică pentru muncitorii care produc capital, este caracteristic faptul că munca lor se realizează în mărfuri < produse ale muncii >, în avuție materială. În felul acesta, *munca productivă* a căpătat o a doua determinare, secundară, deosebită de trăsătura ei caracteristică decisivă, care nu are nici o legătură cu *conținutul muncii* și nu depinde de acesta.

[h) *Manifestări ale capitalismului în domeniul producției nonmateriale*]

În producția nonmaterială, chiar atunci când ea are loc numai în vederea schimbului și deci produce *mărfuri*, sînt posibile două situații :

1. Din această producție rezultă *mărfuri*, valori de întrebuințare — care au o formă diferită, autonomizată atît față de producător cît și față de consumator, și care de aceea își pot menține existența în intervalul dintre producție și consum, pot circula în acest interval ca mărfuri *vandabile*, de pildă cărțile, tablourile și în genere toate operele de artă care există separat de activitatea artistului care le creează. Aici producția capitalistă este aplicabilă pe o scară foarte restrînsă, de pildă în cazul în care, în vederea tipăririi unei opere colective, de exemplu a unei enciclopedii, un autor exploatează numeroși alți autori în calitate de salahori. /1 330/ În majoritatea cazurilor nu avem aici decît o *formă de trecere* la producția capitalistă, formă care constă în aceea că diferiți producători în domeniul științei sau al artei, amatori sau profesioniști, lucrează pentru întregul capital comercial al librarilor — relație care nu are nimic comun cu modul de producție capitalist propriu-zis și nu-i este subordonată nici măcar formal. Faptul că tocmai în cadrul acestor forme de trecere exploatarea muncii atinge punctul culminant nu schimbă nimic.

2. Producția este inseparabilă de actul producerii, cum se întîmplă în cazul artiștilor, al oratorilor, actorilor, profesorilor, medicilor, preoților etc. Și aici modul de producție capitalist poate fi aplicat numai pe scară redusă și, prin firea lucrurilor, numai în unele sfere. De pildă, într-o instituție de învățămînt, profesorii pot fi simpli muncitori salariați ai întreprinzătorului care posedă respectiva instituție de învățămînt ; în Anglia există numeroase asemenea fabrici de instruire. Deși, în raport cu elevii lor, acești profesori nu sînt *muncitori productivi*, ei sînt totuși muncitori productivi în raport cu întreprinzătorul care i-a angajat. Acesta din urmă

schimbă capitalul lui pe capacitatea lor de muncă și se îmbogățește de pe urma acestui proces. În același mod se îmbogățesc și proprietarii de teatre, de localuri de distracție etc. În raport cu publicul, actorul apare ca om de artă, dar în raport cu întreprinzătorul care l-a angajat el este un *muncitor productiv*. Toate aceste manifestări ale producției capitaliste în acest domeniu sînt atît de neînsemnate în comparație cu ansamblul producției încît pot fi trecute cu vederea.

[i] *Problema muncii productive văzută prin prisma procesului de ansamblu al producției materiale]*

Odată cu dezvoltarea modului de producție specific capitalist, în care un număr considerabil de muncitori, lucrînd laolaltă, produc una și aceeași marfă, raportul nemijlocit care există între munca unora sau altora dintre muncitori și obiectul producției devine în mod necesar foarte diferit. De pildă, muncitorii necalificați dintr-o fabrică¹⁶⁸, despre care am vorbit mai sus, nu participă direct la prelucrarea materiei prime. Muncitorii însărcinați cu supravegherea celor care participă direct la această prelucrare sînt la un pas de ea; inginerul participă în alt fel și lucrează în special cu capul etc. Dar *totalitatea acestor muncitori* care posedă forțe de muncă de valori diferite, deși masa de muncă investită este aproximativ la același nivel, produce un rezultat care — dacă am considera *rezultatul* procesului de muncă pur și simplu ca proces de muncă — se exprimă într-o *marfă* sau într-un *produs material*; și toți laolaltă, ca atelier, reprezintă o mașină de producție vie a acestor produse, după cum, dacă considerăm procesul de producție în ansamblul lui, ei își schimbă munca pe capital și reproduc banii capitalistului ca capital, adică ca valoare care se valorifică, care crește.

Ceea ce caracterizează modul de producție capitalist este tocmai faptul că el separă diferitele munci, deci și munca intelectuală de cea fizică — sau muncile în care predomină una din ele —, și le repartizează între diferite persoane, ceea ce nu împiedică însă ca produsul material să fie *produsul comun* al acestor persoane sau ca produsul muncii comune să se obiectualizeze în *avuție materială*; pe de altă parte, această separare nu împiedică cîtuși de puțin ca fiecare să rămînă mereu, în raport cu capitalul, un muncitor salariat, un *muncitor productiv* în acest sens specific. Toate aceste persoane nu numai că participă în mod *nemijlocit* la produ-

cerea avuției materiale, ci și schimbă munca lor *direct* pe bani, în calitate de capital, și de aceea nu numai că își reproduc salariul, dar produc nemijlocit și plusvaloare pentru capitalist. Munca lor constă din muncă plătită plus supramuncă neplătită.

[k] *Industria transporturilor ca ramură a producției materiale.
Munca productivă în industria transporturilor*

În afară de industria extractivă, de agricultură și de manufactură, există o a patra sferă a producției materiale, care în dezvoltarea ei trece, de asemenea, prin diferitele trepte ale producției: producția meșteșugărească, manufacturieră și mecanizată. Aceasta este *industria transporturilor*, indiferent dacă este vorba de transport de oameni sau de mărfuri. Raportul dintre *munca productivă*, adică dintre muncitorul salariat, și capitalist este aici același ca în celelalte sfere ale producției materiale. Aici obiectul muncii este supus unei anumite schimbări materiale, în sensul de schimbare în *spațiu*, schimbare de loc. Când este vorba de transportul oamenilor, această schimbare de loc nu apare decât ca un *serviciu* furnizat de întreprinzător. Dar raportul dintre cumpărătorul acestui *serviciu* și vânzătorul lui are tot atât de puțin comun cu raportul dintre muncitorii productivi și capital ca și raportul dintre vânzătorul unei cantități de fire și cumpărătorul ei.

Dacă însă este vorba de transportul de mărfuri, /1 331/ aici obiectul muncii, *marfa*, suferă realmente în procesul muncii o anumită schimbare. Se schimbă existența mărfii în spațiu și, odată cu aceasta, se schimbă și valoarea ei de întrebuințare, deoarece se schimbă existența în spațiu a acesteia din urmă. Totodată valoarea de schimb a mărfii crește direct proporțional cu cantitatea de muncă necesară pentru producerea respectivei schimbări a valorii de întrebuințare a mărfii, cantitate de muncă determinată, pe de o parte, de consumul de capital constant, adică de quantumul de muncă obiectualizată încorporată în marfă, iar pe de altă parte de quantumul de muncă vie, așa cum se întâmplă în procesul de valorificare al oricărei alte mărfi.

De îndată ce marfa a ajuns la destinație, schimbarea pe care o suferă valoarea ei de întrebuințare dispăre și nu se mai exprimă decât în valoarea de schimb sporită a mărfii, în scumpirea ei. Și cu toate că munca reală nu a lăsat nici o urmă în valoarea de întrebuințare, totuși această muncă s-a realizat în valoarea de schimb a produsului material respectiv. De aceea, pentru industria transporturilor este valabil ceea ce este valabil și pentru celelalte

ramuri ale producției materiale; și aici munca reală se întruchipează în *marfă*, chiar dacă nu lasă nici o urmă vizibilă în valoarea de întrebuințare a mărfii.

Aici ne-am ocupat numai de *capitalul productiv*, adică de capitalul angajat în *procesul de producție nemijlocit*. Ulterior ne vom ocupa de capital în *procesul de circulație*. Și abia atunci când vom analiza forma specială pe care o ia capitalul în calitate de *capital comercial* se va putea răspunde la întrebarea în ce măsură muncitorii ocupați în această sferă sînt productivi sau neproductivi ¹⁶⁹.
/XXI—1 331/

[Schite de plan pentru părțile I și
a III-a ale „Capitalului”¹⁷⁰]

[a] *Planul pentru partea I sau secțiunea I a „Capitalului”*

/XVIII—1 140/ Secțiunea întâi¹⁷¹ — „Procesul de producție a capitalului” — va cuprinde :

1. Introducere. Marfa. Banii.
 2. Transformarea banilor în capital.
 3. *Plusvaloarea absolută*. a) Procesul muncii și procesul de valorificare. b) Capital constant și capital variabil. c) Plusvaloarea absolută. d) Lupta pentru ziua de muncă normală. e) *Zile de muncă cu o durată de timp egală* (numărul muncitorilor care lucrează un număr egal de ore). Suma plusvalorii și rata plusvalorii (mărimea și nivelul ?).
 4. *Plusvaloarea relativă*. a) Cooperația simplă. b) Diviziunea muncii. c) Mașinile etc.
 5. Combinarea plusvalorii absolute cu plusvaloarea relativă. Raportul (proporția) dintre muncă salariată și plusvaloare. Subordonarea formală și subordonarea reală a muncii față de capital. Productivitatea capitalului. Muncă productivă și muncă neproductivă.
 6. Retransformarea plusvalorii în capital. Acumularea primitivă. Teoria colonizării a lui Wakefield.
 7. *Rezultatul procesului de producție*.
(Schimbarea în manifestarea legii aproprierii poate fi studiată la punctul 6 sau la punctul 7).
 8. *Teorii asupra plusvalorii*.
 9. *Teorii asupra muncii productive și muncii neproductive*.
- /XVIII—1 140/

[b] *Planul pentru partea a III-a sau pentru secțiunea a III-a a „Capitalului”*

/XVIII—1 139/ Secțiunea a treia — „Capital și profit” — va cuprinde :

1. Transformarea plusvalorii în profit. Rata profitului spre deosebire de rata plusvalorii.

2. Transformarea profitului în profit mijlociu. Formarea ratei generale a profitului. Transformarea valorilor în prețuri de producție.

3. Teoriile asupra profitului și asupra prețurilor de producție la A. Smith și la Ricardo.

4. *Renta funciară* (ilustrarea deosebirii dintre valoare și preț de producție).

5. Istoricul așa-numitei legi a rentei a lui Ricardo.

6. Legea scăderii ratei profitului. A. Smith, Ricardo, Carey.

7. Teorii asupra profitului. Problema dacă Sismondi și Malthus nu trebuiau incluși în „Teorii asupra plusvalorii”.

8. Scindarea profitului în profit industrial și dobândă. Capitalul comercial. Capitalul bănesc.

9. Revenue and its sources ¹⁾. A se include și problema raportului dintre procesul de producție și procesul de repartitie.

10. Reîntoarcerea banilor în procesul de ansamblu al producției capitaliste.

11. Economia politică vulgară.

12. *Incheiere. Capital și muncă salariată. [XVIII—1 139/*

[c) *Planul pentru capitolul al doilea ¹⁷² al părții a III-a a „Capitalului”*

[XVIII—1 109/ Capitolul al doilea al părții a 3-a, referitor la „Capital și profit”, tratează formarea ratei generale a profitului. Aici vor fi analizate următoarele probleme :

1. *Compoziția organică diferită a capitalurilor*, determinată în parte de deosebirea dintre capitalul variabil și capitalul constant — în măsura în care această deosebire rezultă dintr-o anumită *treaptă de dezvoltare a producției*, din raporturile *cantitative* absolute existente între mașini și materii prime, de o parte, și cantitatea de muncă care le pune în mișcare, de cealaltă parte. Aceste deosebiri se referă la procesul de muncă. Aici trebuie analizate, de asemenea, acele deosebiri dintre *capitalul fix și capitalul circulant* care, izvorite din *procesul de circulație*, fac ca valorificarea într-o perioadă de timp dată să varieze în diferite sfere.

2. *Deosebiri în ceea ce privește raportul de valoare al părților componente* ale diferitelor capitaluri, deosebiri care nu decurg din compoziția organică a acestora din urmă. Ele decurg mai ales din

¹⁾ — Venitul și sursele lui. — *Nota trad.*

deosebiri în ceea ce privește valoarea materiilor prime, chiar dacă presupunem că în două sfere diferite materiile prime absorb o cantitate egală de muncă.

3. *Ratele inegale ale profitului în diferite sfere ale producției capitaliste* ca rezultat al acestor deosebiri. Numai în ceea ce privește capitaluri cu aceeași compoziție etc. este adevărat că rata profitului la aceste capitaluri este aceeași, iar masa profitului este direct proporțională cu mărimea capitalului investit.

4. În ceea ce privește capitalul total, este însă valabil ceea ce s-a spus în ch. I. În cadrul producției capitaliste, fiecare capital acționează ca parte alicotă a capitalului total. *Formarea ratei generale a profitului* (Concurența).

5. *Transformarea valorilor în prețuri de producție*. Deosebirea dintre valoare, preț de cost și preț de producție.

6. Pentru a-l analiza și pe Ricardo trebuie adăugat următorul punct : Influența oscilațiilor generale ale salariului asupra ratei generale a profitului și deci asupra prețurilor de producție. /XVIII—
1 109/

Adnotări
și
indici

Citate în limbi străine

Capitolul întâi

- p. 7 "Positive profit, implies no loss to anybody ; it results from an *augmentation* of labour, industry, or ingenuity, and has the effect of swelling or augmenting the *public good*... *Relative profit*, is what implies a loss to somebody ; it marks a vibration of the balance of wealth between parties, but implies *no addition to the general stock*... *The compound* is seasily understood ; it is that species of profit... which is partly *positive*... both kinds may subsist inseparably in the same transaction," (*Principles of Pol. Oeconomy*", v. I. *The Works of Sir James St[euar]t* etc., ed. by General Sir James Steuart, his son etc., in 6 vols., London 1805, p. 275, 276).
- p. 8 "In the *price* of goods, I consider two things as really existing, and *quite different* from another ; the *real value* of the commodities, and the *profit upon alienation*." (p. 244.)
- p. 8 "...upon an average, a workman of the country in general may perform... in a day, a week, a month etc.". În al doilea rând : "the value of the workman's subsistence and necessary expense, both for supplying his personal wants, and... the instruments belonging to his profession, which must be taken upon an average as above." În al treilea rând : "the value of the materials" (p. 244, 245). "These three articles being known, the price of manufacture is determined. It cannot be lower than the amount of all the three, that is, than the *real value* ; whatever is higher, is the *manufacturer's profit*. This will be in proportion to *demand*, and therefore will fluctuate according to circumstance. l. c. p. 245.) Hence appears the necessity of a great demand, in order to promote flourishing manufactures... the industrious regulate their living and expence according to their certain profit" (l. c. p. 246).

Capitolul doi

- p. 18 "It is obvious, that the relative numbers of persons who can be maintained without agricultural labour, must be measured wholly by the productive powers of the cultivators." (R. Jones. "*On the Dist. of Wealth*", London 1831, p. 159, 160.)

- p. 23 «*la classe productive*» (agricultural labourers) «*la classe des propriétaires, et la classe stérile*» («tous les citoyens occupés à d'autres services et à d'autres travaux que ceux de l'agriculture») («*Physocrates etc.*», édit. Eugène Daire. Paris 1846, I. partie, p. 58).
- p. 24 «*Son*» (du laboureur) «travail, dans l'ordre des travaux partagés entre les différents membres de la société, conserve la même primauté... qu'avait, entre les différents travaux qu'il était obligé dans l'état solitaire de consacrer à ses besoins de toute espèce, le travail qui subvenait à sa nourriture. Ce n'est pas ici une primauté d'honneur ou de dignité ; elle est de nécessité physique... Ce que son travail fait produire à la terre au delà de ses besoins personnels est l'unique fonds des salaires que reçoivent tous les autres membres de la société en échange de leur travail. Ceux-ci, en se servant du prix de cet échange pour acheter à leur tout les denrées du laboureur, ne lui rendent exactement» (in material) «que ce qu'ils ont reçu. C'est une différence ||230| essentielle entre ces deux genres de travaux...» («*Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses*» (1766). Turgot, *Œuvres*, édit. Daire, t. I, Paris 1844, p. 9, 10.)
- p. 24—25 «Dès que le travail du laboureur *produit au delà* de ses besoins, il peut, avec ce superflu *que la nature lui accorde en pur don* au delà du salaire de ses peines, acheter le travail des autres membres de la société. Ceux-ci en le lui vendant ne gagnent que leur vie ; mais le laboureur recueille, outre sa subsistance, une richesse indépendante et disponible, *qu'il n'a point achetée et qu'il vend*. Il est donc l'unique source des richesses qui par leur circulation alimentent tous les travaux de la société, *parce qu'il est le seul dont le travail produise au delà du salaire du travail.*» (l. c. p. 11.)
- p. 25—26 «Dans les premiers temps le propriétaire n'a pas dû être distingué du cultivateur... dans ce premier temps, tout homme laborieux, trouvant autant de terre qu'il en ||231| voulait, ne pouvait être tenté de *labourer pour autrui*... Mais à la fin toute terre trouva son maître, et ceux qui ne purent avoir des propriétés n'eurent d'abord d'autre ressource que celle *d'échanger le travail de leurs bras* dans les emplois de la *classe stipendiée*» (...) «contre le superflu des denrées du propriétaire cultivateur.» (p. 12.)
- p. 26 ... «payer des hommes pour cultiver sa terre, et pour des hommes qui vivent de salaires, autant valait les gagner à ce métier qu'à tout autre. *La propriété dut donc être séparée du travail de la culture, et bientôt elle le fut*... Les propriétaires commencent à... se décharger du travail de la culture sur des cultivateurs salariés.» (p. 13.)
- p. 26 «Le simple ouvrier, qui n'a que ses bras et son industrie, n'a rien qu'autant qu'il parvient à vendre à d'autres sa peine... En tout genre de travail il doit arriver et il arrive en effet que le salaire de l'ouvrier se borne à ce qui lui est nécessaire pour lui procurer sa subsistance.» (l. c. p. 10.)
- p. 26 ... «le produit de la terre se divise en deux parts : l'une comprend la subsistance et les profits du laboureur, qui sont la récompense de son travail et la condition sous laquelle il se charge de cultiver le champ du propriétaire ; ce qui reste est cette partie indépendante et disponible que la *terre donne en pur don à celui qui la cultive* au delà de ses avances et du salaire de ses peines, et c'est la part du propriétaire ou le revenu avec lequel celui-ci peut vivre sans travail et qu'il porte où il veut.» (p. 14.)

- p. 27 «Le cultivateur produit son propre salaire, et en outre le revenu qui sert à salarier toute la classe des artisans et autres stipendiés... Le propriétaire n'a rien que par le travail du cultivateur ;» [... «il reçoit de lui sa ||232| subsistance et ce avec quoi il paye les travaux des autres stipendiés... le cultivateur n'a besoin du propriétaire qu'en vertu des conventions et des lois...» (l. c. p. 15.)
- p. 27 ...«fermage ou louage des terres... la méthode la plus avantageuse de toutes, mais elle suppose un pays déjà riche.» (l. c. p. 21.)
- p. 28 «Dans quelque métier que ce soit, il faut d'avance que l'ouvrier ait des outils, qu'il ait une suffisante quantité des matières qui sont l'objet de son travail ; il faut qu'il subsiste en attendant la vente de ses ouvrages.» (p. 34.)
- p. 28 «Elle a donné le premier fonds des avances antérieures à toutes cultures¹⁾». ...«laitages, laines, curis et autres matières qui, avec le bois pris dans les forêts, ont été le premier fonds des ouvrages d'industrie.» (p. 34.)
- p. 28 «Lorsqu'une grande partie de la société n'eut que ses bras pour vivre, il fallut que ceux qui vivaient ainsi de salaires commençassent par avoir quelque chose d'avance, soit pour se procurer les matières sur lesquelles ils travaillaient, soit pour vivre en attendant le payement de leur salaire.» (p. 37, 38.)
- p. 29 ... «que lui aurait valu son argent s'il l'avait employé en acquisition de fonds ; (de terre) ; si salaire, car sans doute, à profit égal, il aurait préféré vivre, sans aucune peine, du revenu d'une terre qu'il aurait pu acquérir avec le même capital.» (p. 39.)
- p. 29 «Tout cela doit être prélevé sur le prix des productions de la terre ; le surplus sert au cultivateur à payer au propriétaire la permission que celui-ci lui a donnée de se servir de son champ pour y établir son entreprise. C'est le prix du fermage, le revenu du propriétaire, le produit net, car tout ce que la terre produit jusqu'à la concurrence de la rentrée des avances de toute espèce et des profits de celui qui les fait, ne peut être regardé comme un revenu, mais seulement comme rentrée des frais de culture, attendu que si le cultivateur ne les retirait pas, il se garderait bien d'employer ses richesses et sa peine à cultiver le champ d'autrui.» (p. 40.)
- p. 29 «Quoique les capitaux se forment en partie de l'épargne des profits des classes laborieuses, cependant, comme ces profits viennent toujours de la terre, puisque tous sont payés ou sur le revenu, ou sur les frais qui servent à produire le revenu, il est évident que les capitaux viennent de la terre tout comme le revenu, ou plutôt qu'ils ne sont que l'accumulation de la partie des valeurs produites par la terre que les propriétaires du revenu ou ceux qui le partagent peuvent mettre en réserve chaque année, sans l'employer à leurs besoins.» (p. 66.)
- p. 30 «Tale moltiplicazione di materia», ... «non si ha certamente nè mai aver potrassi dalle arti, ma sola forma, sola modificazione : non si ha dunque produzione dalle arti. Ma le arti, mi si replica, danno la forma alla materia, dunque esse son produttive ; imperocchè è questa una produzione se non di materia, di forma. Va bene, io nol contrasto ; ma questa non è produzione di ricchezza, ella non è anzi altro che un dispendio... La politica economia propone e cerca produzione fisica e reale, la quale si ha dalla sola agricoltura, giacchè questa sola moltiplica le materie ed i prodotti che dan le ricchezze..

¹⁾ La Turgot : toute culture. — Nota red.

- Le arti comprano dall' agricoltura le materie prime per lavorarle. Questo lavoro altro non fa, come è già detto, che dare una forma a quelle materie prime, ma non le accresce però nè le moltiplica.» (p. 196, 197.)
- «Date al cuoco una misura di piselli che ve gli appresti pel pranzo, egli ben cotti e ben conditi ve li manda in tavola, ma nella stessa misura in cui gli ha ricevuti; date al contrario quella misura all' ortolano acciò li confidi alla terra, egli vi riporta a suo tempo il quadruplo almeno della misura ricevuta. Ecco la vera e sola produzione.» (p. 197.) «Il valore alle cose lo danno i bisogni degli uomini. Dunque il valore o l'aumento del valore delle derrate non è l'effetto de' lavori delle arti, ma delle spese de' lavoranti.» (p. 198.) «Qualunque manifattura di moda appena è comparsa, di subito si estende e dentro e fuori del paese; ed ecco che *ben presto* la concorrenza di altri artefici, di altri mercanti riduce il prezzo al suo giusto livello, che è quello... del valore delle materie prime e della sussistenza dei lavoranti.» (p. 204, 205. *Ferdinando Paoletti, «I veri mezzi di render felici le società», t. XX, Custodi, Parte moderna.*)
- p. 31 "It is the work of nature which remains after deducting or compensating every thing which can be regarded as the work of man. It is seldom less than a fourth, and frequently more than a third of the whole produce. No equal quantity of productive labour employed in manufactures can ever occasion so great a reproduction. *In them nature does nothing; man does all*; and the reproduction must always be in proportion to the strength of the agents that occasion it." (A. Smith, ["An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations"] book II, ch. 5. [By J. R. McCulloch, vol. II, Edinburgh 1828, p. 147.])
- p. 31 "Does nature nothing for man in manufactures? Are the powers of wind and water, which move our machinery, and assist navigation, nothing? The pressure of the atmosphere and the elasticity of steam, which enable us to work the most stupendous engines — are they not the gifts of nature? to say nothing of the effects of the matter of heat in softening and melting metals, of the decomposition of the atmosphere in the process of dyeing and fermentation. There is not a manufacture which can be mentioned, in which nature does not give her assistance to man, and give it too, generously and gratuitously." (Ricardo, ["On the principles of political economy, and taxation"] 2 nd edit., 1819, Notă la p. 61, 62.)
- p. 31 "The Physiocrates say f. i. of the price of a piece of lace, one part merely replaces what the labourer consumed, and the other part is only transferred from one man's' (...) "pocket to another's." (*An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus etc.*., London 1821, p. 96.)
- p. 31 «Il», ...«est le seul dont le travail produise *au delà du salaire du travail.*» (*Turgot*, l. c. p. 11.)
- p. 32 «Le cultivateur fait naître, au delà de cette rétribution», ...«le revenu du propriétaire; et l'artisan ne fait naître aucun revenu, ni pour lui, ni pour d'autres» (l. c. p. 16). «Tout ce que la terre produit jusqu'à la concurrence de la rentrée des avances de toute espèce et des profits de celui qui les fait, *ne peut être regardé comme un revenu, mais seulement comme rentrée des frais de culture.*» (l. c. p. 40.)
- p. 32 «Le travail appliqué à la culture de la terre produisait non seulement de
• quoi s'alimenter lui-même pendant toute la durée de l'ouvrage, mais encore un excédant de valeur» (plusvaloare) «qui pouvait s'ajouter à la masse des

richesses déjà existantes : ils appelèrent cet excédant le *produit net.*» (...) «Le produit net devait nécessairement appartenir au propriétaire de la terre et constituait entre ses mains un revenu pleinement disponible. Quel était donc le produit net des autres industries ?... Manufacturiers, commerçants, ouvriers, tous étaient les commis, les *salariés* de l'agriculture, souveraine créatrice et dispensatrice de tous les biens. Les produits du travail de ceux-là ne représentaient, dans le système des *économistes*, que l'équivalent de leurs consommations pendant l'ouvrage, en sorte qu'après de travail achevé, la somme totale des richesses se trouvait absolument le même qu'auparavant, à moins que les ouvriers ou les *maîtres* n'eussent mis en réserve, c'est-à-dire *épargné* ce qu'ils avaient le droit de consommer. Ainsi donc, le travail appliqué à la terre était le seul productif de la richesse, et celui des autres industries était considéré comme *stérile*, parce qu'il n'en résultait aucune *augmentation du capital général.*» (A. Blanqui, «Histoire de l'éc. pol.», Bruxelles 1839, p. 139.)

- p. 32 «Pour avoir de l'argent», ...«il faut l'acheter ; et après cet achat, on n'est pas plus riche qu'on l'était auparavant ; on n'a fait que recevoir en argent, une valeur égale à celle qu'on a donnée en marchandises.» (Mercier de la Rivière, «Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques», t. II, p. 338.)
- p. 33 «Le travail des artisans et manufacturiers n'ouvrant aucune source nouvelle des richesses, ne peut être profitable que par des échanges avantageux, et n'a qu'une valeur purement relative, valeur qui ne se répétera plus quand il n'y aura plus occasion de *gagner sur les échanges.*...» (A. Smith, «Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations», t. V, Paris 1802, p. 266)
- p. 33 «Le travail des artisans et manufacturiers ne pouvant ajouter à la masse générale des richesses de la société que les épargnes faites par les salariés et les capitalistes, il peut bien, par cette voie, tendre à enrichir la société.» (l. c. p. 266.)
- p. 33—34 «Les ouvriers de la culture enrichissent l'État par le produit même de leur travail : les ouvriers de manufactures et du commerce, au contraire, ne sauraient l'enrichir autrement que par des *épargnes sur leur propre consommation.* Cette assertion des économistes est une conséquence de la distinction qu'ils ont établie, et paraît aussi incontestable. En effet, le travail des artisans et manufacturiers ne peut ajouter autre chose à la valeur de la matière, que la valeur de leur propre travail, c'est-à-dire, celle des salaires et profits que ce travail a dû gagner, au taux courant actuel des uns ||238| et des autres, dans le pays. Or, ces salaires, quel qu'ils soient, faibles ou forts, sont la récompense du travail ; c'est ce que l'ouvrier a droit de consommer et ce qu'il est présumé consommer ; car c'est en consommant seulement qu'il peut jouir du fruit de son travail, et cette jouissance est tout ce qui constitue réellement sa récompense. *Pareillement les profits, quels qu'ils soient, faibles ou forts,* sont aussi réputés être la consommation journalière et successive du capitaliste, qui est naturellement présumé proportionner ses jouissances au revenu que lui donne son capital. Ainsi, à moins que l'ouvrier ne se retranche une partie de l'aisance à laquelle il a droit, d'après le taux courant du salaire attribué à son travail ; à moins que le capitaliste ne se soumette à épargner une partie du revenu que lui rend son capital, l'un et l'autre consommeront, à mesure que l'ouvrage s'achèvera, toute la valeur résultante de ce même ouvrage. La masse totale des richesses de la société sera donc, après leur travail fait, la même qu'elle était auparavant, à moins qu'ils n'aient épargné une partie de ce qu'ils avaient droit de consommer, de ce qu'ils pouvaient consommer sans

être taxés de dissipation ; dans lequel cas, la masse totale des richesses de la société aurait été grossie de toute la valeur de ces épargnes. Il est donc juste de dire que les agens des manufactures et du commerce ne peuvent ajouter à la masse totale des richesses existantes dans la société, que par leurs privations seulement.» (l. c. p. 263, 264.)

- p. 34 «Enfin, si les économistes ont soutenu que l'industrie manufacturière et commerçante ne pouvait ajouter à la richesse nationale que par des privations seulement, Smith a dit également que l'industrie s'exercerait en vain, et que le capital d'un pays ne serait jamais plus grand si l'économie ne l'augmentait par ses épargnes.» (liv. II, ch. 3.) «Smith est donc parfaitement d'accord avec les économistes.» etc. (l. c. p. 270.)
- p. 34 «De toutes les valeurs écloses sous l'atmosphère embrasée du système» (Law), «il ne restait plus rien que la ruine, la désolation et la banqueroute. La propriété foncière seule n'avait pas péri dans cette tourmente.» {...} «Elle s'était même améliorée en changeant de mains, et en se subdivisant sur une vaste échelle, pour la première fois, peut-être, depuis la féodalité.» (A. Blanqui, l. c. p. 138.) Într-adevăr : »Les mutations innombrables qui s'effectuèrent sous l'influence du système, commencèrent le morcellement de la propriété... La propriété foncière sortit pour la première fois de l'état de torpeur où l'avait si longtemps maintenue le système féodal. Ce fut un véritable réveil pour l'agriculture... Elle» (la terre) «venait de passer du régime de la main-morte à celui de la circulation.» (p. 137, 138.)
- p. 35 «Fermage ou louage des terres... cette dernière méthode»... «est la plus avantageuse de toutes, mais elle suppose un pays déjà riche.» (vezi Turgot, l. c. p. 16—21.)
- p. 35 «Que les terres employées à la culture des grains soient réunies, autant qu'il est possible, en grandes fermes exploitées par de riches laboureurs (adică capitaliști) ; «car il y a moins de dépense pour l'entretien et la réparation des bâtiments, et à proportion beaucoup moins de frais, et beaucoup plus de produit net dans les grandes entreprises d'agriculture, que dans les petites.» (Quesnay, «Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole». [p. 96, 97.])
- p. 35 «Toute épargne faite à { son } profit { i. e. au profit du produit net } dans les travaux qui peuvent s'exécuter par le moyen des animaux, des machines, des rivières, etc., revient à l'avantage de la population etc.» [p. 97].
- p. 35 «Modérez votre enthousiasme, aveugles admirateurs des faux produits de l'industrie : avant de crier miracle, ouvrez les yeux, et voyez combien sont pauvres, du moins malaisés, ces même ouvriers¹⁾ qui on l'art de changer 20 sous en une valeur de mille écus : du profit de qui passe donc cette, multiplication énorme de valeurs ? Quoi, ceux par la main²⁾ desquels elle s'opère, ne connoissent pas l'aisance ! au ! Défiez-vous de ce contraste !» (Mercier de la Rivière, l. c., t. II, p. 407.)
- p. 36 «Que l'autorité soit unique... Le système des contreforces dans un gouvernement est une opinion funeste qui ne laisse apercevoir que la discorde entre les grands et l'accablement des petits.» (Quesnay, «Maximes générales» etc. [p. 81.])
- p. 36 «Par cela seul que l'homme est destiné à vivre en société, il est destiné à vivre sous le despotisme.» (Mercier de la Rivière, l. c. t. I, p. 281.)

¹⁾ La Mercier de la Rivière : fabricants — ²⁾ Mercier de la Rivière : les mains.

- p. 37 «Si la nature lui» (au bailleur des bienfonds, proprietarului funciar) «paie aussi un *intérêt double* de l'*intérêt légal*, par quelle raison plausible prendrait-on l'en priver?»¹⁾ (Schmalz, «*Écon. politique*», traduit par *Henri Jouffroy*, t. I, Paris, 1826, p. 90.)
- p. 38 «Le terme moyen du salaire d'un profession est égal au terme moyen de ce que consomme un homme de cette profession pendant le temps de son travail. (l. c. p. 120.) «*La rente foncière* est le seul et unique élément du revenu national ; || 242| et que l'intérêt des capitaux placés et le salaire de tous les genres de travaux ne font que faire passer et circuler le produit de cette rente foncière dans toutes les mains.» (Schmalz, l. c., t. I, p. 309, 310.) «La disposition du sol, sa faculté, sa capacité pour la reproduction annuelle de la rente foncière, est tout ce qui constitue la richesse nationale.» (l. c. p. 310.) «Si l'on remonte jusqu'aux fondements, jusqu'aux premiers éléments de la *valeur* de tous les objets, quels qu'ils soient, on est forcé de reconnaître que cette valeur n'est autre chose que celle des simples productions de la nature ; c'est-à-dire que, quoique le travail ait donné une valeur nouvelle à ces objets et haussé les prix, cette nouvelle valeur, ou ces prix, ne se compose cependant que de l'ensemble des valeurs réunies de tous les produits naturels, qui, en raison de la nouvelle forme que le travailleur a donnée, ont été anéantis, consommés, ou employés par l'ouvrier, d'une manière quelconque.»¹⁾ (l. c. p. 313.)
- p. 38 «Ce genre de travail» (...) «étant le seul qui contribue à produire de *nouveaux corps*, il est aussi le seul que puisse, jusqu'à un certain point, être considéré comme productif. Quant aux travaux d'apprêt ou d'industrie... ils donnent simplement une forme nouvelle à des corps que la nature a produits.»²⁾ (Schmalz, l. c. p. 15, 16.)
- p. 38 «Tutti i fenomeni dell' universo, sieno essi prodotti dalla mano dell' uomo,

¹⁾ In originalul german : „Wer kann ihm wehren es anzunehmen, wenn din Natur ihm zwey Mal so viel Zinsen zahlen will, als sonst landesüblich sind?“ (Schmalz, „Staatswirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen“. Erster Teil, Berlin 1818, S. 98.) — *Nota red.*

²⁾ In originalul german : „Aller Arbeitslohn (im Durchschnitt) ist dem gleich, was (wiederum im Durchschnitt) ein Mann vor der Classe des Arbeiters in der Zeit, in welcher seine Arbeit (wiederum im Durchschnitt) vollendet wird, gewöhnlich zu verbrauchen pflegt.“ (S. 124.) „Also bleibt Landrente das einzige Einkommen der Nation, die Natur allein ernährt sie. Gott allein schafft. Arbeitslohn und Zinsen bringen nur aus einer Hand in die andre, immer in andre Hände, was die Natur an Landrente gegeben hat.“ (S. 279.) „Das Vermögen der Nation ist die Fähigkeit des Grundbodens, diese Landrente jährlich zu liefern.“ (S. 279.) „Alle Werth habenden Dinge, wenn man auf die Bestandtheile und die Grunde ihres Werthes zurückgeht — es ist aber von Tauschwerthe die Rede — sind bloß Naturproducte. Hat Arbeit gleich eine neue Form diesen Dingen zugesetzt, und also ihren Werth erhöhet, so besteht dieser Werth doch nur aus dem zusammen gerechneten Werthe aller der Naturproducte, welche wegen dieses Werthes der neuen Form zerstört, das ist, von dem Arbeiter verzehrt und auf irgendeine Weise verbraucht worden.“ (S. 281, 282.) — ³⁾ in originalul german : „Diese Arbeit ist also wirklich und sie allein hervorbringend, indem sie selbständige organische Körper schafft. Die zubereitenden Arbeiten verändern bloß vorhandene Körper mechanisch oder chemisch.“ (S. 26.) — *Nota red.*

ovvero dalle universali leggi della fisica, non ci danno idea di attuale creazione, ma unicamente di una *modificazione* della materia. *Accostare e separare* sono gli unici elementi che l'ingegno umano ritrova analizzando l'idea della *riproduzione*; e tanto è *riproduzione di valore* e di *ricchezza* della terra, l'aria e l'acqua ne' campi si trasmutino in grano, come se colla mano dell'uomo il glutine di un insetto si trasmuti in velluto, ovvero alcuni pezzetti di metallo si organizzino a formare una ripetizione.» (Pietro Verri, «*Meditazioni sulla Economia Politica*», t. XV, Custodi, Part. mod., p. 21, 22.)

- p. 38 ... «la classe dei manifattori sterile, perchè il valore della manifattura, secondo essi, è una quantità eguale alla materia prima più gli alimenti che consumarono gli artigiani nel fabbricarla.» (l. c. p. 25.)
- p. 39 «Questo dimostra che l'artigiano, nel prezzo che riceve, non solamente ottiene il *rifacimento della consumazione fatta, ma ne ottiene una porzione di più, a questa porzione à vera nova*¹⁾ *quantità di valore creata nella massa dell'annua riproduzione.*» (l. c. p. 26.) «La riproduzione di valore è quella quantità di prezzo che ha la derrata o manifattura, oltre il *valor primo* della materia e la consumazione fattavi per formarla. Nell'agricoltura si detraggono la semente e la consumazione el contadino: nelle manifatture ugualmente si detraggono la materia prima e la consumazione dell'artigiano, e tanto annualmente si crea un *valore di riproduzione, quanto importa questa quantità restante.* (l. c. p. 26, 27.)

Capitolul trei

- p. 40 «Il faut de toute nécessité qu'on homme vive de son travail, et que son salaire suffise au moins à sa subsistance; il faut même quelque chose de plus dans la plupart des circonstances, autrement il lui serait impossible d'élever une famille, et alors la race de ces ouvriers ne pourrait pas durer au-delà première génération.» ([Smith, «*Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*», Paris 1802], t. I, l. I, ch. VIII, p. 136.)
- p. 40 "The produce of labour constitutes the natural recompense or wages of labour. In that original state of things, which precedes both the *appropriation of land* and the *accumulation of stock*, the whole produce of labour belongs to the labourer. He has neither landlord nor master to share with him. Had this state continued, the wages of labour would have augmented with all those improvements in its productive powers, to which the *division of labour* gives occasion. All things would gradually have become cheaper." {...} "They would have been produced by a smaller quantity of labour; and as the commodities produced by equal quantities of labour would naturally in this state of things be exchanged for one another, they would have been purchased likewise with ||244| the produce of a smaller quantity. But this original state of things, in which the labourer enjoyed the whole produce of his own labour, could not last beyond the first introduction of the *appropriation of land* and the *accumulation of stock*. It was at an end, therefore, long before the most considerable improvements were made in the productive powers of labour, and it would be to no purpose to trace further what might have been its effects upon the recompense or wages of labour." (A. Smith, l. I, ch. VIII, edit. MacCulloch, London 1828, p. 107—109.)
- p. 41 «Il en coûtait une bien plus grande quantité de travail ||283 b| pour mettre la marchandise au marché; ainsi, quand elle y était venue, il fallait bien qu'elle achetât ou qu'elle obtînt en échange le prix d'une grande quantité

¹⁾ La Verri: é una nuova. — Nota red.

de travail.» ([Smith, «Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations», Paris 1802] t. II, p. 156.)

- p. 44 «Le même auteur ajoute que le travail d'un esclave bien constitué est estimé valoir le double de sa subsistance, et il pense que celui de l'ouvrier de plus raible ne peut pas valoir moins que celui d'un esclave bien constitué.» (t. I, l. I, ch. VIII, p. 137, Garnier.)
- p. 45 «Que l'échange du drap contre la toile soit accompli, les producteurs du drap participeront à la toile dans une proportion égale à celle dans laquelle ils avaient auparavant participé au drap.» ([Marx,] «Misère de la Phil.», p. 29.)
- p. 45 "...Interchange of commodities and distribuiton must be kept distinct from each other¹⁾ ...the circumstances which affect the one do not always affect the other. For instance, a reduction in the cost of producing any particular commodity will alter its relation to all others; but it will not necessarily alter its own distribution, nor will it any way affect theirs. Again, a general reduction in the value of commodities affecting them *all alike* will not alter their relation to each other. It might or might not affect their distribution." etc. (*John Cazenove* in *Preface* la Edit. of Malthus' "Definitions in Polit. Econ.", London 1853, [p. VI.]
- p. 45 «Un hōmme est riche ou pauvre, suivant les moyens qu'il a de se procurer les besoins, les aisances et les agréments de la vie. Mais la division une fois établie dans toutes les branches du travail, il n'y a qu'une partie extrêmement petite de toutes ces choses qu'un homme puisse se procurer directement par son travail, et c'est du *travail d'autrui* qu'il lui faut attendre la très-majeure partie de toutes ces jouissances; ainsi il sera riche ou pauvre, *selon la quantité de travail qu'il pourra commander ou qu'il sera en état d'acheter. Ainsi la valeur d'une denrée quelconque pour celui qui la possède, et qui n'entend pas en user ou la consommer lui-même, mais qui a intention de l'échanger pour autre chose, est égale à la quantité du travail que cette denrée le met en état d'acheter ou de commander.* Le travail est donc la mesure *réelle* de la *valeur échangeable* de tout marchandise. (A. Smith, t. I, p. 59, 60 [Garnier].)
- p. 46 «Elles» (les marchandises) «contiennent la valeur d'une certaine quantité de travail que nous échangeons pour ce ||248| qui est supposé alors contenir la valeur d'une quantité égale de travail... Ce n'est point avec de l'or ou de l'argent, c'est avec du travail que toutes les richesses du monde ont été achetées originairement; et leur valeur pour ceux qui les possèdent et qui cherchent à les échanger contre de nouvelles productions, est précisément égale à la quantité de travail qu'elles le mettent en état d'acheter ou de commander.» (l. I, [ch.] V, p. 60, 61.)
- p. 46 «Comme dit M. Hobbes, *richesse* veut dire *pouvoir*; mais celui qui acquiert une grande fortune ou qui l'a par héritage, n'acquiert par-là nécessairement aucun pouvoir politique, soit civil, soit militaire... Le genre de pouvoir que cette possession lui transmet immédiatement et directement, c'est le pouvoir d'acheter; c'est un droit de commandement sur *tout le travail d'autrui, ou sur tout le produit de ce travail existant alors au marché.*» (l. c. p. 61.)
- p. 46 «Les marchandises contiennent la valeur d'une certaine quantité de travail que nous échangeons pour ce qui est supposé alors contenir *la valeur d'une quantité égale de travail.*»

¹⁾ La Cazenove: Interchange and distribution distinct from each other...

- p. 47 «Sa fortune est plus ou moins grande exactement, en proportion de l'étendue de ce pouvoir, en proportion de la quantité du travail d'autrui, qu'elle le met en état de commander, ou ce *qui est la même chose* (...) «*du produit du travail d'autrui, qu'elle le met en état d'acheter.*» (p. 61.)
- p. 47 «Elles» (les marchandises) «contiennent la valeur d'une certaine quantité de travail que nous échangeons pour ce qui est supposé alors la valeur d'une *quantité égale de travail.*»
- p. 47 «Ainsi le travail, ne variant jamais dans sa *valeur propre*, est la seule mesure réelle et définitive qui puisse servir, dans tous les tems et dans tous les lieux, à apprécier et à comparer la valeur de toutes les marchandises.» (p. 66.)
- p. 48 «Dans ce premier état informe de la société, qui *précède l'accumulation des capitaux et la propriété des terres*, la seule circonstance qui puisse fournir quelque règle pour les échanges, c'est, à ce qu'il semble, la *quantité du travail nécessaire pour acquérir les différents objets d'échange.*... Il est naturel que ce qui est ordinairement le produit de deux jours ou de deux heures de travail, vaille le double de ce qui est ordinairement le produit d'un jour ou d'une heure de travail.» (I. I, ch. VI, p. 94, 95, Garnier.)
- p. 49 «Dans cet état de choses, le produit du travail appartient tout entier à l'ouvrier, et la quantité de travail communément employée à acquérir ou à produire un objet échangeable est la seule circonstance qui puisse régler la quantité de travail que cet objet devrait communément acheter, commander ou obtenir en échange.» (l. c. p. 96.)
- p. 49 «Aussitôt qu'il y aura *provisions accumulées dans les mains de quelques particuliers*, certains d'entre eux emploieront naturellement ces provisions à mettre en oeuvre des gens d'industriels, auxquels ils fourniront des matériaux et des subsistances, *afin de faire un profit sur la vente de l'ouvrage*, ou sur ce que le travail de ces ouvriers ajoute de valeur aux matériaux.» (l. c. p. 96.)
- p. 49 «...*afin de faire un profit sur la vente de l'ouvrage*, ou sur ce que le travail ||251| de ces ouvriers ajoute de valeur aux matériaux.»
- p. 50 «Quand *l'ouvrage fini* est échangé, ou contre de l'argent, ou contre du travail,» (...) «ou contre d'autres marchandises, il faut bien qu'en outre de ce qui pourrait suffire à payer le prix des matériaux et les salaires des ouvriers, il y ait encore *quelque chose de donné* pour les profits de l'entrepreneur de l'ouvrage, qui hasarde ses provisions dans cette affaire.» [l. c. p. 96.]
- p. 50 «Ainsi» ... «la *valeur que les ouvriers ajoutent à la matière se résout alors* (...) «*en deux parties, dont l'une paie leurs salaires et l'autre paie les profits que fait l'entrepreneur sur la somme des fonds qui lui ont servi à avancer ces salaires et la matière à travailler.*» (p. 96, 97.)
- p. 51 «Quand l'ouvrage fini est échangé, ou contre de l'argent, ou contre du travail, ou contre d'autres marchandises...» (p. 96.)
- p. 52 «Les profits des fonds, dira-t-on peut-être, ne sont autre chose qu'un nom différent donné aux salaires d'une espèce particulière de travail, le travail d'inspection ou de direction.» (p. 97.)
- p. 52 «Dans cet état de choses donc, le produit du travail n'appartient pas toujours tout entier à l'ouvrier. Il faut le plus souvent que celui-ci le partage avec le *propriétaire de capital* qui le fait travailler. Ce n'est plus alors la quantité de travail mise communément à acquérir ou à produire quelque

marchandise, qui est la seule circonstance qui puisse régler la quantité de travail que cette marchandise devra communément acheter, commander ou obtenir en échange. Il est clair qu'il sera encore dû une *quantité additionnelle* pour le profit du capital qui a avancé les salaires de ce travail et qui en a fourni les matériaux.» (l. c. p. 99.)

- p. 53 «Dès l'instant que le sol d'un pays est divisé en autant de propriétés privées, les propriétaires, comme *tous les autres hommes*, aiment à recueillir où ils n'ont pas semé, et ils demandent une *rente*, même pour le produit naturel de la terre... Il faut qu'il» (l'ouvrier) «cède au propriétaire du sol une *portion de ce qu'il recueille* ou de ce *qu'il produit par son travail*. Cette portion ou, ce qui revient au même, le prix de cette portion constitue la *rente de la terre*.» (l. c. p. 99, 100.)
- p. 54 «...*intérêt d'argent est toujours*» (...) «un *revenu secondaire* qui, s'il ne se prend sur le *profit* que procure l'usage de l'argent, doit être payé par quelque autre source de revenu,» (...) «à moins que l'emprunteur ne soit un dissipateur qui contracte une seconde dette pour payer l'intérêt de la première.» (l. c. p. 105, 106.)
- p. 55 "The stock which is lent at interest is always considered as a capital by the lender. He expects that in due time it is to be restored to him, and that in the meantime the borrower is to pay him a certain annual rent for the use of it. The borrower may use it either as a *capital*, or as a *stock reserved for immediate consumption*. If he uses it as a capital, he employs it in the maintenance of productive labourers, *who reproduce the value with a profit*. He can, in this case, both restore the capital and pay the interest without alienating or encroaching upon any other source of revenue. If he uses it as a stock reserved for immediate consumption, he acts the part of a prodigal, and dissipates in the maintenance of the idle, what was destined for the support of the industrious. He can, in this case, neither restore the capital nor pay the interest, without either alienating or encroaching upon some other source of revenue, such as the property or rent of land." (v. II, b. II, ch. IV, p. 127, edit. McCull[och].)
- p. 55 «Tous les impôts et tous les revenus qui sont fondés sur les impôts, les appointemens, pensions et annuités de toute sorte, sont, en dernière analyse, dérivés de l'une ou de l'autre de ces trois sources primitives de revenu, et sont payés, soit immédiatement, soit médiatement, ou avec des salaires de travail, ou avec des profits de capitaux, ou avec des rentes de terres.» (l. I, ch. VI, p. 106, l. c. [Garnier].)
- p. 56 "As soon as land becomes private property, the landlord demands a share of almost all the produce which the labourer can either raise, or collect from it. *His rent makes the first deduction from the produce of the labour which is employed upon land*. It seldom happens that the person who tills the ground has wherewithal to maintain himself till he reaps the harvest. His maintenance is generally advanced to him from the stock of a master, the farmer who employs him, and who would have no interest to employ him, unless he was to share in the produce of his labour, or unless his stock was to be replaced to him with a profit. *This profit makes a second deduction* || 256 | *from the labour which is employed upon land*. The produce of almost all other labour is liable to the like deduction of profit. In all arts and manufactures the greater part of the workmen stand in need of a master to advance them the materials of their work, and their wages and maintenance till it be completed. *He shares in the produce of their labour. or in the value*

which it adds to the materials upon which it is bestowed ; and in this share consists his profit." (v. I, b. I, ch. VIII, p. 109, 110, l. c. [McCulloch].)

- p. 60 "The *natural price* (or *necessary price*) means the whole *quantity of labour*, nature requires from man, that he may produce any commodity... Labour was the original is now and ever will be the only purchase money in dealing with nature... Whatever quantity of labour may be requisite to produce any commodity, the labourer must always, in the present state of society, give a great deal more labour to acquire and possess it than is requisite to buy it from nature. Natural price so increased to the labourer is *social price*. Între acestea trebuie să se facă întotdeauna o distincție." (*Thomas Hodgskin, "Popular Political Economy etc."*, London 1827, p. 219, 220.)
- p. 61 «Ainsi la valeur que les ouvriers *ajoutent* à la matière se résout alors en deux parties, dont l'une paie leurs salaires et l'autre paie les profits que fait l'entrepreneur sur la somme des fonds qui lui ont servi à avancer ces salaires et la matière à travailler... «Il» (l'entrepreneur) «n'aurait pas d'intérêt à employer ces ouvriers, s'il n'attendait pas de la vente de leur ouvrage quelque chose de plus que ce qu'il fallait pour lui remplacer ses fonds, et il n'aurait pas d'intérêt à employer une grosse somme de fonds plutôt qu'une petite, si ses profits ne gardaient pas quelque proportion avec l'étendue des fonds employés.» (A. Smith, l. I, ch. VI, [p. 96, 97].)
- p. 62 ...«sur la somme des fonds qui ont servi à avancer ces salaires et la matière à travailler.» [p. 97.]
- p. 62 ...«n'aurait pas d'intérêt à employer ces ouvriers, s'il n'attendait pas de la vente de leur ouvrage *quelque chose de plus* que ce qu'il fallait pour lui remplacer ses fonds.» [p. 97.]
- p. 63 «Ils» (les profits des fonds) «sont dépendant d'une nature absolument différente des salaires ; il se régle sur des principes entièrement différens, et ne gardent aucune proportion avec la quantité et la nature de ce prétendu travail d'inspection et de direction. *Ils se réglent en entier sur la valeur du capital employé*, et ils sont plus ou moins forts, à proportion de l'étendue des fonds. Par exemple, supposons qu'en un lieu particulier où les *profits des fonds employés* dans les manufactures *sont communément de dix pour cent par an*, il y ait deux différentes manufactures, chacune desquelles emploie vingt ouvriers, à raison de 15 livres par chacun, ou bien fait une dépense de 300 livres par an pour chaque atelier ; supposons encore que les matériaux grossiers qu'on travaille annuellement dans l'une, coûtent seulement 700 livres, tandis que dans l'autre on travaille des matières plus précieuses qui coûtent 7 000 l., le capital employé annuellement dans l'une sera, dans ce cas, de 1 000 l. seulement, tandis que celui employé dans l'autre montera à 7 300 l. Ainsi, au taux de dix pour cent, l'entrepreneur de l'une comptera sur un profit annuel d'environ 100 l. seulement, tandis que l'entrepreneur de l'autre s'attendra à un bénéfice d'environ 730 l. Mais malgré cette différence énorme dans leur profits, il se peut que leur travail d'inspection et de la direction soit tout-à-fait le même ou très-approchant». [l. c. p. 97, 98]
- p. 65 „Acum mai bine de un secol, Locke a emis aproape aceeași părere" (ca și A. Smith)... „Banii — spune el — sînt ceva steril, ei nu produc nimic ; tot folosul tras de pe urma lor constă în faptul că îl transporte, par un accord mutuel, le profit qui a salarîé le travail d'un homme dans la poche d'un autre." (*Lauderdale*, p. 116.) „Dacă această idee despre profitul la capital ar fi riguros exactă, îl s'ensuivrait qu'il serait, nu o sursă originară a avuției,

ci doar una derivată ; et l'on pourrait considérer les capitaux comme un des principes de la richesse, leur profit n'étant qu'un transport de la poche du travailleur dans celle du capitaliste." (l. c. p. 116, 117.)

- p. 65 «*Salair, profit et rente* sont les *trois sources primitives* de tout revenu, *aussi bien que de toute valeur échangeable*.» (A. Smith, l. I, ch. VI, [p. 105].)
- p. 67 «Ainsi, dans le *prix* des marchandises, les *profits* des fonds ou capitaux sont une *source de valeur* entièrement *différente* des salaires, et réglée sur des principes tout-à-fait différens.» (b. I, ch. VI, [p. 99].)
- p. 69 «La rente fait... partie du prix des denrées, mais tout autrement que les profits et les salaires¹⁾. Suivant que ceux-ci sont hauts ou bas, ils sont la cause du haut ou du bas *prix du blé*, et la *rente haute ou basse en est le résultat*.» ("Wealth of N.", l. I, ch. II.)
- p. 70 «Ces trois parties» (salaires, profits, rente du propriétaire) «semblent constituer immédiatement on en définitif la *totalité* du prix du blé.»
- p. 70 «On pourrait peut-être penser qu'il faut y ajouter une *quatrième partie*, nécessaire pour remplacer le capital du fermier ou pour compenser le dépérissement et l'user de ses chevaux de labour et autres instrumens d'agriculture. Mais il faut considérer que le prix de tout instrument de labourage, tel qu'un cheval de charrue, est lui-même formé de ces mêmes trois parties ; la rente de la terre sur laquelle il a été élevé, le travail de ceux qui l'ont nourri et soigné, et les profits d'un fermier qui a fait les avances tant de cette rente que des salaires de ce travail.»
- p. 70 «Ainsi quoique le prix du blé doive payer aussi bien le prix principal du cheval que son entretien, la *totalité* du prix de ce blé se résout toujours, soit immédiatement, soit en dernière analyse, dans ces mêmes trois parties, rente, travail et profit.» ([A. Smith.] b. I, ch. VI, [p. 101, 102].)
- p. 71 «On a fait voir... que le *prix* de la *plupart des marchandises* se résout en trois parties, dont l'une paie les salaires du travail, l'autre les profits du capital, et la troisième la rente de la terre.» (b. II, ch. II, t. II, Garnier, p. 212.)
- p. 72 «On a observé que puisqu'il en était ainsi pour toute marchandise quelconque prise séparément, il fallait nécessairement qu'il en fût du même pour les marchandises qui composent la *totalité* du produit de la terre et du travail d'un pays, prises en masse. La *somme totale du prix ou de la valeur échangeable* de ce produit annuel doit se résoudre de même en ces trois parties et se distribuer entre les *différens* habitans du pays, ou comme salaires de leur travail ou comme profits de leur capital, ou comme rentes de leur terre.» (l. c. p. 213.)
- p. 72 «Mais quoique la valeur totale du produit annuel des terres et du travail d'un pays soit ainsi partagée entre les différens habitans et leur constitue un revenu, cependant, de même que dans le revenu d'un domaine particulier, nous distinguons le *revenu brut* et le *revenu net*, nous pouvons aussi faire une pareille distinction à l'égard du revenu de *tous les habitans* d'un grand pays.» [l. c. p. 213.]
- p. 73 «Le *revenu brut* d'un domaine particulier comprend généralement tout ce que débourse le fermier ; le *revenu net* est ce qui reste franc et quitte de *toutes charges au propriétaire*, après la déduction des frais de régie, des

¹⁾ La Smith : gages. — Nota red.

- réparations et tous autres *prélèvements nécessaires*, ou bien ce qu'il peut, sans nuire à sa fortune, placer dans le fonds qu'il destine à servir immédiatement à sa consommation, c'est-à-dire, dépenser pour sa table etc. Sa richesse réelle n'est pas en proportion de son revenu *brut*, mais bien de son revenu *net*» [l. c. p. 213, 214.]
- p. 73 «Le revenu *brut* des tous les habitans d'un grand pays comprend la *masse totale* du produit annuel de leur terre et de leur travail» (...); «leur revenu *net* est ce qui leur reste franc et quitte, déduction faite de ce qu'il faut pour entretenir premièrement leur *capital fixe*; secondement, leur *capital circulant*» (...); «Ou bien ce qu'ils peuvent placer, sans empiéter sur leur capital, dans leur *fonds de consommation*...».
- p. 74 «Il est évident qu'il faut retrancher du revenu *net* de la société toute la dépense d'entretien du *capital fixe*. Ni les *matières nécessaires* pour la conservation des machines utiles, des instrumens de métier, bâtimens d'exploitations, etc. ni le *produit du travail nécessaire* pour façonner ces matières dans la forme convenable, ne peuvent jamais faire partie de ce revenu *net*. Le *prix* de ce *travail*, à la vérité, peut bien en faire partie, puisque les ouvriers qui y sont employés, peuvent placer la *valeur* ||269| *entière de leurs salaires* dans leur *fonds de consommation*. Mais la différence, c'est que, dans les autres sortes de travail, et le *prix* et le *produit vont l'un et l'autre* à ce *fonds*; le *prix* va à celui des ouvriers, et le *produit* à celui d'autres personnes dont la subsistance, les aisances et les amusemens se trouvent augmentés par le travail de ces ouvriers.» (l. c. p. 214, 215.)
- p. 75 ...«les machines et instrumens de métier, etc. qui composent le *capital fixe*, soit d'un individu, soit d'une société, ne font partie *ni du revenu brut ni du revenu net* de l'un ou de l'autre, de même *l'argent*» etc. (p. 220.)
- p. 75 «A considérer une nation en masse, elle n'a point de produit net; car les *produits* n'ayant qu'une valeur égale aux *frais* de leur production, lorsqu'on retranche ces *frais*, on retranche toute la *valeur des produits*... Le *revenu annuel* est le *revenu brut*.» (Say, «*Traité d'Écon. Politique*», 3e édit., t. II, Paris 1817, p. 469.)
- p. 76 «Il est clair que la valeur du produit annuel se distribue partie en capitaux et partie en profits, et que chacune de ces *portions de la valeur du produit annuel* va *régulièrement acheter les produits dont la nation a besoin*, tant pour entretenir son capital que pour renouveler son fonds consommable.» (Storch, «Cours d'Éc. Pol.», t. V.: «*Considérations sur la nature du revenu national*», Paris 1824, p. 134, 135.) «Se pune întrebarea dacă venitul unei familii qui suffit par son propre travail à tous ses besoins, fapt des întilnit în Rusia..., dacă venitul unei asemenea familii este egal cu produsul brut rezultant de ses terres, de son capital et de son industrie? Peut-elle habiter ses granges ou ses étables, manger ses semailles et ses fourrages, s'habiller de ses bestiaux de labour, se divertir de ses instrumens aratoires? D'après la thèse de M. Say, il faudrait affirmer toutes ces questions.» (l. c. p. 135, 136.) „Pentru Say produsul brut este venitul societății și de aici el trage concluzia că societatea poate consuma o valoare egală cu acest produs.” (l. c. p. 145.) «Le revenu (net) d'une nation n'est pas l'excédant des valeurs produites sur la *totalité des valeurs consommées*, sur les *valeurs consommées pour produire*... «si une nation consomme dans une année tout cet excédant, elle consomme tout son revenu (net).» (l. c. p. 146.) «Si l'on admet que le revenu d'une nation est égal à son produit brut, c'est-à-dire qu'il n'y a point de *capital* à en déduire, il faut aussi admettre qu'elle peut dépenser improductivement la valeur entière de son produit annuel sans faire le

moindre tort à son revenu futur.» (l. c. p. 147.) «*Les produits qui constituent le capital d'une nation ne sont point consommables.*» (l. c. p. 150.)

- p. 76 „Ricardo”... „uită că întregul produs nu se împarte numai între wages și profit, ci că mai este necessary o parte for replacing fixed capital.” (Ramsay, George, “*An Essay on the Distribution of Wealth*”, Edinburgh 1836, p. 174, Note.)
- p. 77 În ce fel se poate compara produsul cu the stock expended upon it?... În regard to a whole nation... it is evident that all the various elements of the stock expended must be reproduced in some employment or another, otherwise the industry of the country could not go on as formerly. The raw material of manufactures, the implements used in them, as also in agriculture, the extensive machinery engaged in the former, the buildings necessary for fabricating or storing the produce, must all be parts of the total return of a country, as well as all the advances of its master-capitalists. Therefore, the quantity of the former may be compared with that of the latter, each article being supposed placed as it were beside that of a similar kind.” (Ramsay, l. c. p. 137—139). „În ceea ce privește însă capitalistul individual, întrucît el nu *înlocuiește* în kind cheltuielile lui, ci, în greater number, trebuie să le obțină prin exchange, a certain portion of the product being necessary for this purpose, așa încît fiecare individual master-capitalist comes to look much more to the exchangeable value of the product than to its quantity.” (l. c. p. 145, 146.) “The more the *value of the product* exceeds the *value of the capital* advanced, the greater will be the profit. Thus, then, will he estimate it, by comparing value with value, not quantity with quantity... Profit must rise or fall exactly as the proportion of the gross produce, or of its *value*, required to *replace necessary advances*, fall or rise. Așadar, upon two circumstances depinde rate of profit: 1. the proportion of the whole produce which goes to the labourers; secondly, the proportion which must be set apart for replacing, either in kind or by exchange, the fixed capital.” (l. c. p. 146—148, passim.)
- p. 79. “Be the amount¹⁾ of the gross return” (al fermierului, de pildă) “small or great, the quantity of it required for replacing what has been consumed in these different forms, can undergo no alternation whatever. This quantity must be considered as *constant*, so long as production is carried on the same scale.” (l. c. p. 166.)
- p. 80 “The master-capitalist is the general distributor of wealth¹⁾; el plătește muncitorului salariul, capitalistului (moneyed) dobînda, proprietarului funciar renta.” (Ramsay, p. 218, 219.)
- p. 98 «On peut regarder la circulation d'un pays comme divisée en deux branches différentes; la circulation qui se fait entre commerçans» (dealers) «seulement» (Garnier explică că prin dealers el înțelege aici «tous marchands, manufacturiers, gens de métier etc.; en un mot, tous les agens du commerce et de l'industrie d'un pays.») «et la circulation entre les commerçans et les consommateurs. Quoique les mêmes pièces de monnaie, soit papier, soit métal, puissent être employées tantôt dans l'une de ces deux branches de circulation, et tantôt dans l'autre, cependant comme ces deux branches marchent constamment, en même tems, chacune d'elles exige un certain fonds de monnaie, d'une expèce ou de l'autre, pour la faire marcher. La *valeur des marchandises qui circulent entre les différens commerçans, ne peut jamais excéder la valeur de celles qui circulent entre les commerçans et les consom-*

¹⁾ La Ramsay: the national revenue. — *Nota red.*

mateurs ; tout ce qui est acheté par les gens de commerce étant en définitiv destiné à être vendu aux consommateurs.» (A. Smith, t. II, l. II, ch. II, p. 292, 293.)

- p. 124 «Pour achever d'entendre cette matière des revenus, il faut considérer que la valeur toute entière d'un produit se partage en revenus à diverses personnes ; car la valeur totale de chaque produit se compose des profits des propriétaires fonciers, des capitalistes et des industriels qui ont contribué à lui donner l'existence. C'est ce qui fait que le revenu de la société est égal à la valeur brute qui a été produite, et non, comme l'imaginait la secte des économistes, au produit net des terres... S'il n'y avait de revenus dans une nation que l'excédent des valeurs produites sur les valeurs consommées, il résulterait de là une conséquence véritablement absurde : c'est qu'une nation qui aurait consommé dans son année autant de valeurs qu'elle en aurait produit, n'aurait point de revenu.» ([Say,] l. c., t. II, p. 63, 64.)

Capitolul patru

- p. 128 „The remarkable increase, care a avut loc în ultimii 50 sau 60 de ani aproape în toată Europa se datorește, poate, mai ales increased productivness a American mines. Creșterea excedentului de precious metals” of course ca urmare a scăderii valorii lor reale “face ca prețul mărfurilor să crească într-o măsură mai mare decât prețul muncii ; it depresses the condition of the labourer și în același timp increases the gains of his employer, care datorită acestui fapt, întrebuițează mai mult circulând capital pentru angajarea de muncitori, și aceasta favorizează creșterea populației... Malthus subliniază că „descoperirea minelor din America a făcut ca prețul cerealelor să crească de 3—4 ori, în timp ce prețul muncii a crescut de numai 2 ori...” Creșterea prețului mărfurilor destinate home consumption (de pildă al cerealelor) nu este legată nemișlocit de influx of money ; intrucit însă rate of profit în agricultură scade în comparație cu cea din industrie, capitalul din agricultură se îndreaptă spre industrie : thus all capital comes to yield higher profits than formerly, and a rise of profits is always egală cu a fall of wages.” (John Barton, “Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society”, London 1817, p. 29 sqq.)
- p. 129 “There is one sort of labour which adds to the value of the subject upon which it is bestowed : there is another which has no such effect. The former, as it produces a value, may be called *productive* ; the latter, *unproductive labour*. Thus the labour of a manufacturer adds, generally, to the value of the materials which he works upon, *that of his own maintenance, and of his master's profit*. The labour of a menial servant, on the contrary, adds to the value of nothing. Though the manufacturer has his wages advanced to him by his master, he, *in reality, costs him no expence*, the value of those wages being generally restored, *together with a profit*, in the improved value of the subject upon which his labour is bestowed. But the maintenance of a menial servant never is restored. A man grows rich by employing a multitude of manufacturers : he grows poor, by maintaining a multitude of menial servants.” ([A. Smith,] b. II, ch. III — vol II, ed. McCulloch —, p. 93 sq.)
- p. 130 “If the quantity of food and clothing, which were... consumed by unproductive, had been distributed among productive hands, they would have re-produced, *together with a profit*, the full value of their consumption.” (l. c. p. 109 ; l. II, ch. III.)

- p. 133 "That part of the annual produce of the land and labour of *any country which replaces a capital*, never is *immediately* employed to maintain any but productive hands. It *pays the wages of productive labour* only. That which is *immediately* destined for constituting a revenue either as profit or as rent, may maintain indifferently either productive or unproductive hands." (l. c. p. 98.) "Whatever part of his stock a man employs as a capital, he always expects it to be replaced to him with a profit. He employs it, therefore, in maintaining *productive hands* only ; and after having served in the function of capital to him, it constitutes a revenue to them. Whenever he employs any part of it *in maintaining unproductive hands* of any kind, that part is, from that moment, withdrawn from his capital, and placed in his stock reserved for immediate consumption." (l.c.)
- p. 134 "The labour of some of the most respectable orders in the society is, like that of menial servants, unproductive of any value... The sovereign, for example, with all the officers both of justice and war who serve under him, the whole army and navy, are unproductive labourers. They are the servants of the public, and are maintained by a part of the annual produce of the industry of other people... In the same class must be ranked... churchmen, lawyers, physicians, men of letters of all kinds ; players, buffoons, musicians, opera-singers, opera-dancers, etc." (l. c. p. 94, 95.)
- p. 135 "The labour of a menial servant' (...) "...adds to the value of nothing... the maintenance of a menial servant never is restored. A man grows rich by employing a multitude of manufacturers : he grows poor, by maintaining a multitude of menial servants. The labour of the latter, however, has its value, and deserves its reward as well as that of the former. But the labour of the manufacturer *fixes and realizes itself in some particular subject or vendible commodity, which lasts for some time at least after that labour is past*. It is, as it were, a certain quantity of labour stocked and stored up to be employed, if necessary, upon some other occasion. That subject, or what is the same thing, the price of that subject, can afterwards, if necessary, put into motion a quantity of labour equal to that which had originally produced it. The labour of the menial [307] servant, on the contrary, *does not fix or realize itself in any particular subject or vendible commodity*. His services generally perish in the very instant of their performance, and seldom leave any trace or value behind them, for which an equal quantity of service could afterwards be procured... The labour of some of the most respectable orders in the society is, like that of menial servants, *unproductive of value, and does not fix or realize itself in any permanent subject, or vendible commodity*." (l. c. p. 93, 94 *passim*.)
- p. 135 "It is" (labour a unproductive labourer) "unproductive of value", "adds to the value of nothing" "the maintenance" (of the unproductive labourer) "never is restored", "does not fix or realize itself in any particular subject or vendible commodity"... "His services generally perish in the very instant of their performance, and seldom leave any trace of value behind them, for which an equal quantity of service could afterwards be procured"... "it does not fix or realize itself in any permanent subject, or vendible commodity."
- p. 136 «Premièrement, on convient que cette classe» (..) «reproduit annuellement la valeur de sa propre consommation annuelle, et continue au moins l'existence du fonds ou capital qui la tient employée et la fait subsister... A la vérité, les fermiers et les ouvriers de la campagne, outre le capital qui les fait travailler et subsister, reproduisent encore annuellement un produit net, une rente franche et quitte au proprié-

taire... le travail des fermiers et ouvriers de la campagne est assurément plus productif que celui des marchands, des artisans et des manufacturiers. Avec cela, la supériorité du produit de l'une de ces classes ne fait pas que l'autre soit *stérile et non productive.*» (l. c., t. III, p. 530 [Garnier].)

- p. 137 ...«continue au moins l'existence du fonds ou capital qui la tient employée.»
- p. 137 «Secondement,»... «sous ce même rapport, il paraît aussi tout-à-fait impropre de considérer des artisans, manufacturiers et marchands, sous le même point de vue que de simples domestiques. *Le travail d'un domestique ne continue pas l'existence du fonds qui lui fournit son emploi et sa subsistance. Ce domestique est employé et entretenu finalement aux dépens de son maître, et le travail qu'il fait n'est pas de nature à pouvoir rembourser cette dépense.* Son ouvrage consiste en services qui, en général, *périssent et disparaissent à l'instant même où ils sont rendus, qui ne se fixent ni ne se réalisent en aucune marchandise qui puisse se vendre et remplacer la valeur de leur subsistance et de leur salaires.* Au contraire, le travail des artisans, marchands et manufacturiers se fixe et se réalise naturellement en une chose *vénale et échangeable.* C'est sous ce rapport que, dans le chapitre où je traite du *travail productif* et du *travail non productif*, j'ai classé les artisans, les manufacturiers et les marchands parmi les ouvriers *productifs*, et les domestiques parmi les ouvriers *stériles et non productifs.*» (l. c. p. 531.)
- p. 137 «en une chose vénale et échangeable», «en une ¹⁾ *marchandise qui puisse se vendre et remplacer la valeur de leur subsistance et de leurs salaires.*»
- p. 137 ...«qui lui fournit son emploi et sa subsistance.»
- p. 138 ..."his services generally perish in the very instant of their performance etc." [A. Smith, "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" ...By J. R. McCulloch, vol. II, Edinburgh 1828, p. 94.]
- p. 138 ..."services perish in the very instant of their performance" ... "any permanent" (...) "subject, or vendible commodity." [l. c. p. 94.]
- p. 141 Troisièmement, dans toutes les suppositions, il semble impropre de dire que le travail des artisans, manufacturiers et marchands n'augmente pas le *revenu réel* de la société. Quand même nous supposerions, par exemple, comme on le fait dans ce système, que la valeur de ce que consomme cette classe dans un jour, un mois, une année, est précisément égal à ce qu'elle produit dans ce jour, dans ce mois, dans cette année, cependant il ne s'ensuivrait nullement de là que son travail n'ajoutât rien au *revenu réel* de la société, à la valeur réelle du produit annuel des terres et du travail du pays. Par exemple, un artisan qui, dans les six mois que suivent la moisson, exécute pour la valeur de 10 livres d'ouvrage, quand même il aurait consommé pendant le même tems pour la valeur de 10 livres de blé et d'autres denrées nécessaires à la vie, néanmoins, dans la réalité, il ajoute une valeur de 10 livres au produit annuel des terres et du travail de la société. Pendant qu'il a consommé une demi-année de revenu valant 10 livres, en blé et autres denrées de première nécessité, il a en même tems produit une valeur égale en ouvrage, laquelle peut acheter pour lui ou pour quelque autre personne une pareille demi-année de revenu. Par conséquent la valeur de ce qui a été tant consommé que produit pendant ces six mois, est égale non à 10, mais à 20 livres. Il est possible, à la vérité, que de cette valeur il n'en ait jamais existé, dans un seul instant, plus de 10 livres en valeur à la fois. Mais si les 10 livres vaillant, en blé et autres denrées de nécessité ont été consommées

¹⁾ În traducerea lui Garnier : *aucune.* — *Nota red.*

par cet artisan, eussent été consommées par un soldat ou par un domestique, la valeur de la portion existante du produit annuel, au bout de ces six mois, aurait été de 10 livres moindre de ce qu'elle s'est trouvée être, en conséquence du travail de l'ouvrier. Ainsi, quand même on supposerait que la valeur produite par l'artisan n'est jamais, à quelque moment que ce soit, plus grande que la valeur par lui consommée, cependant la valeur totale des marchandises actuellement existantes dans le marché, à quelque moment qu'on la prenne, se trouve être en conséquence de ce qu'il produit, plus grande qu'elle ne l'aurait été sans lui.» (l. c., t. III, 531—533 [Garnier].)

- p. 142 «Quand les champions de ce système avancent que la consommation des artisans manufacturiers et marchands est égale à la valeur de ce qu'ils produisent, vraisemblablement ils n'entendent pas dire autre chose, sinon que le revenu de ces ouvriers ou le fonds destiné à leur subsistance est égal à cette valeur» { viz : la valeur de ce qu'ils produisent }. (l. c. p. 533.)
- p. 143 «Le produit annuel des terres et du travail d'une société ne peut recevoir d'augmentation que de deux manières ; ou bien, premièrement, par un perfectionnement survenu dans les facultés productives du travail utile actuellement en activité dans cette société ; ou bien, secondement, par une augmentation survenue dans la quantité de ce travail. Pour qu'il survienne quelque perfectionnement ou accroissement de puissance dans les facultés productives du travail utile, il faut, ou que l'habileté de l'ouvrier se perfectionne, ou que l'on perfectionne les machines avec lesquelles il travaille.. L'augmentation dans la quantité de travail utile actuellement employé dans une société, dépend uniquement de l'augmentation du capital qui le tient en activité ; et, à sont tour, l'augmentation de ce capital doit être précisément égale au montant des épargnes que font sur leurs revenus, ou les personnes qui dirigent et administrent ce capital, ou quelques autres personnes qui le leur prêtent.» (p. 534, 535.)
- p. 144 «Le commerce qui s'établit entre ces deux différentes classes du peuple» (campagne și ville) «consiste, en dernier résultat, dans l'échange d'une certaine quantité de produit brut, contre une certaine quantité de produit manufacturé. Par conséquent, plus celui-ci est cher, plus l'autre sera à bon marché ; et tout ce qui tend dans un pays à élever le prix du produit manufacturé, tend à abaisser celui du produit brut de la terre, et par-là à décourager l'agriculture.» (Smith, l. c. p. 554.)
- p. 144 «The labour of the latter... has its value, and deserves its reward as well as that of the former. [A. Smith, "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations..." By J. R. McCulloch, vol. II, Edinburgh 1828, p. 94.]
- p. 147 ...«la richesse des nations comme ne consistant pas dans ces richesses non consommables d'or et d'argent, mais dans les biens consommables reproduits annuellement par le travail de la société.» (v. III, l. IV, ch. IX, p. 538 [Garnier].)
- p. 148 «En réservant» (spune *Blanqui*, A., «Histoire de l'écon. polit.», Bruxelles 1839, p. 152) «exclusivement la qualité de richesses aux valeurs fixées dans des substances matérielles, il raya du livre de la production cette masse illimitée de valeurs immatérielles, filles du *capital moral* des nations civilisées etc.
- p. 151 «L'une échange toujours son travail contre le capital d'une nation, l'autre l'échange toujours contre une partie de revenu national.» (Sismondi, «Nouv. princ.» t. I. p. 148.)

- p. 151 „Deși prin munca sa zilnică ouvrier produce mai mult decît ceea ce reprezintă dépenses, totuși, după împărțirea cu proprietarul funciar și cu capitalistul, lui arareori îi rămîne ceva care să depășească simțitor le strict necessaire.” (*Sismondi*, t. I, «N.P. etc.», p. 87.)
- p. 151 “If a landlord, or a capitalist, expends his revenue in the manner of an ancient baron, in the support of a great number of retainers, or menial servants, he will give employment to much more labour, than if he expended it on fine clothes, or costly furniture ; on carriages, on horses, or in the purchase of any other luxuries. In both cases the net revenue would be the same, and so would be the gross revenue, but the former would be realised in different commodities. If my revenue were 10 000 l., the same quantity nearly of productive labour would be employed, whether I realised it in fine clothes and costly furniture, etc. or in a quantity of food and clothing of the same value. If, however, I realised my revenue in the first set of commodities, no more labour would be consequently employed : — I should enjoy my furniture and my clothes, and there would be an end of them ; but if I realised my revenue in food and clothing and my desire was to employ menial servants, all those whom I could so employ with my revenue of 10 000 l., or with the food and clothing which it would purchase, *would be to added to the former demand for labourers*, and this addition would take place only because I chose this mode of expending my revenue. As the labourers, then, are interested in the *demand for labour*, they, must naturally desire that as much of the revenue as possible should be diverted from expenditure on luxuries, to be expended in the support of menial servants.” (Ricardo, “Princ.”, 3 ed., 1821, p. 475, 476.)
- p. 152 „Prin aceasta el vrea să spună că prima dintre cele două clase ale poporului se întreține singură from land, arts, and industry și în fiecare an adaugă ceva la capitalul național ; din prisos ea mai contribuie anual so much to the maintenance of others. Dintre cei care aparțin celei de-a doua clase, unii se întrețin în parte singuri by labour, dar restul, precum și soțiile și copiii lor, sînt întreținuți pe spezele celorlalți ; ei sînt o povară pentru societate, deoarece consuming annually tot atît cit would be otherwise added la capitalul total al națiunii.” (*D’Avenant*, “*An Essay upon the probable methods of making a people gainers in the balance of trade*”, London 1699, p. 23 și p. 50.)
- p. 152 „Exportul propriului nostru produs trebuie să îmbogățească Anglia ; pentru a avea o balanță comercială favorabilă trebuie să exportăm propriul nostru produs ; what will purchase the things of foreign growth that are needful for our own consumption, with some *overplus* either in bullion or goods to be sold in other countries ; *which overplus is the profit a nation makes by trade*, and it is more or less according to the natural frugality of the people that export” (...) “or as from the low price of labour and manufacture they can afford the commodity cheap, and *at a rate not to be under-sold in foreign markets.*” (*D’Avenant*, l. c. p. 45, 46.)
 { “By what is consumed at home, one loseth only what another gets, iar națiunea în ansamblu nu este mai bogată ; dar all foreign consumption is a clear and certain profit.” (“*An Essay on the East India Trade etc.*”, Lond. 1697 [p. 31].)
- p. 153 „Aurul și argintul sînt într-adevăr măsura comerțului dar, in all nation sursa și the original of it, le constituie produsele naturale sau cele fabricate ale țării, adică ceea ce produce pămîntul ei sau munca și hărnicia oamenilor care o populază. Și acest lucru este atît de adevărat încît printr-o împre-

jurare oarecare un popor ar putea să-și piardă toți banii, dar, dacă este numeros, harnic, priceput în comerț, iscusit în sea affairs, dacă are porturi bune și un pământ care rodește în a variety of comodities, el va fi totuși în stare să facă comerț și să dobândească în scurt timp a plenty of silver and gold. Așa încît avuția reală și efectivă a unei țări o constituie produsele ei proprii" (l. c. p. 15). „Aurul și argintul sînt atît de departe de a fi singurele lucruri care merită să poarte numele de comoară sau avuție a unei națiuni încît banii nu sînt, într-adevăr, decît niște semne de calcul cu care oamenii s-au obișnuit în relațiile lor de schimb.” (l. c. p. 16). „Prin avuție noi înțelegem ceea ce oferă to the Prince and the general body a poporului său un trai în plenty, ease și safety: de asemenea, treasure este ceea ce în schimbul aurului și argintului, a fost prefăcut (converted), for the use for man, în clădiri și improvements of the country; as also other things convertible into those metals, as the fruits of the earth, mani factures or foreign comodities, and stock of shipping... Chiar și shable goods may be held the riches of a nation, dacă pot fi *schimbate* pe aur și argint chiar dacă un asemenea schimb nu a avut loc; și, după părerea noastră, ele reprezintă avuție nu numai în relațiile dintre man and man, ci și în relațiile dintre o țară și alta”. (l. c. p. 60, etc.) „Common people este stomacul of body politick. În Spania, „acest stomac” nu suporta cum se cuvine banii, (318) nu îi digera... “trade and manufactures sînt singurele mijloace care pot asigura o digestie și o repartizare a aurului și argintului care să procure to the body politick hrana de care are nevoie”. (l. c. p. 62, 63.)

- p. 154 „Agriculorii, marinarii, soldații, artisans și negustorii sînt adevărații pillars of any common wealth; toate celelalte profesii importante do rise out of the infirmities and miscarriages of these; now the seaman is three of these four” (navigator, merchant, soldier). ([Petty,] “Polit. Aritmetick etc.” London 1699, p. 177.) „Munca marinarului și navlul vaselor sînt întotdeauna, prin natura lor of an exported commodity, the *overplus* whereof, above what is imported, brings home money etc. (l. c. p. 179.)
- p. 154 „Cei care domină în comerțul maritim pot obține și cu un navlu mai mic un profit mai mare decît obțin alții cu un navlu mai ridicat (cu un navlu mai scump); căci, așa cum o rochie costă mai ieftin atunci cînd unul face o operație altul alta, tot astfel cei care domină în comerțul maritim pot construi diverse feluri de vase cu destinații diferite: vase maritime, fluviiale, vase comerciale, vase de război etc., și acesta este una dintre principalele cauze pentru care (olandezii) pot transporta mărfuri cu un navlu mai mic decît vecinii lor, căci ei can afford a particular sort of vessels for each particular trade.” (l. c. p. 179, 180.)
- p. 154 Dacă se percep impozite de la industriași etc.. pentru a da bani celor care prin natura ocupațiilor lor „produce *no material thing*, or things of real use and value in the common wealth — avuția societății se micșorează: Other-wise than as such exercices, are recreations and refreshments of the mind; and which being moderately used, do qualify and dispose men to what in itself is more considerable.” (l. c. p. 198.) „După ce s-a stabilit de cîți oameni este nevoie pentru munca în industrie, the remainder pot practica fără grijă și fără prejudiciu pentru colectivitate arts and exercises of pleasure and ornament; the *greatest whereof is the improvement of natural knowledge*.” (l. c. p. 199.) „De pe urma industriei se poate cîștiga mai mult decît de pe urma agriculturii, iar de pe urma marchandise mai mult decît de pe urma manufacture” (l. c. p. 172.) „Un marinar valorează cît trei țărani” (p. 178.)

- p. 155 "If a man can bring to London an ounce of Silver out of the earth in Peru, in the same time that he can produce a bushel of corn, then one is the natural prince of the other ; now if by reason of new and more easier mines a man can get two ounces of silver as easily as formerly he did one, then Corn will be as cheap at 10 sh. the bushel, as it was before 5 sh. caeteris paribus." "Let a hundred men work 10 years upon corn, and the same number of men the same time, upon silver ; I say, that the neat proceed of the silver is the price of the whole neat proceed of the corn, and like parts of the one, the price of like parts of the other." "Corn will be twice as dear when there are 200 husbandmen to do the same work which a hundred could perform." "*On Taxes and Contributions*", 1662) (ed. 1679, p. 31, 24, 67.)
- p. 155 "As trades and curious arts increase; so the trade of husbandry will decrease, or else the wages of husbandmen must rise, and *consequently* the rents of land must fall." (p. 193.) "If trade and manufacture have increased in England... if a greater part of the people, apply themselves to those faculties, than there did heretofore, and if the price of corn be no greater now, than when husbandmen were more numerous, and tradesmen fewer : it follows from that single reason... that the rents of land must fall : să presupunem, de pildă, că prețul grâului ar fi de 5 şilingi sau 60 de d. per bushel ; dacă renta pământului pe care creşte acest grâu o constituie fiecare al treilea sheaf" (i. e. part, share) "atunci din cei 60 d. 20 revin pământului şi 40 to the husbandman ; dacă ciştigul of husbandman ar spori cu 1/8, sau de la 8 la 9 d. pe zi, atunci husbandman's share in the bushel of wheat, from 40 to 45 d. and consequently the rent of the land must fall from 20 d. to 15 d. for we suppose *the price of the wheat still remains the same* ; especially *since we cannot raise it*, for if we did attempt it, corn would ||371| be brought in to us, (as into Holland) from foreign parts, where the state of husbandry was not changed." ("Polit. Arithmetick", etc., edit. Lond. 1699, p. 193, 194.)
- p. 155 «Supposons qu'un homme plante du¹⁾ blé, avec ses mains, une certaine étendue de terre, c'est-à-dire, laboure, sème, herse, récolte, engrange, vanne, en un mot, fasse tout se que la culture exige, je dis que, quand cet homme a retiré sa semence et tout ce qu'il a mangé ou donné à d'autres en échange de ses vêtemens et de ses autres besoins naturels, ce qui reste de blé est la véritable rente de la terre pour cette année ; et le *médium* de sept années, ou plutôt du nombre d'années dans lesquelles la cherté et l'abondance font leur révolution, donne la rente ordinaire de la terre cultivée en blé. Mais une question ultérieure et collatérale peut être, combien d'argent vaut ce blé ou cette rente ? Je répons qu'il en vaut autant qu'il en resterait à un autre individu qui emploierait *le mieux son temps*, pour aller dans le pays de mines, pour en extraire le minerai, pour de raffiner, le convertir en monnaie et le rapporter au même lieu où l'autre individu a semé et recueilli son blé. Le somme restante à cet individu, après le prélèvement de toutes ses dépenses, serait parfaitement égale en valeur à celle du blé qui resterait au cultivateur.» («*Traité des taxes*», p. 23, 24.)
- p. 156 „*Sources of enjoyment* pot fi acumulate şi înmagazinate, nu însă delectarea propriu-zisă. Avuţia unei ţări constă din suma totală a permanent sources of enjoyment, indiferent dacă acestea sînt materiale sau imateriale ; iar munca sau cheltuiala care tinde să sporească or keep up these permanent sources trebuie numită productivă”. (J. St. Mill, „*Essays on some unsettled questions of polit. econ.*”, London 1844, p. 82.) „Ceea ce consumă mecanicul sau fila-

¹⁾ La Ganilh : en. — Nota red.

torul în timpul cît învață meseria este consumed productively, adică consumul lui nu tinde să micșoreze ci să sporească the permanent sources of enjoyment in the country, by effecting a new creation of those sources, more than equal to the amount of the consumption.” (l. c. p. 83.)

- p. 156 ...«travail productif... celui qui se réalise sur un objet, celui qui laisse après soi des traces de son opération et dont le produit peut être la matière d'une vente ou d'un échange.» ([A. Smith.] l. c., t. V, p. 169.)
- p. 157 «Cette distinction est fautive, en ce qu'elle porte sur une différence qui n'existe pas. *Tout travail est productif* dans le sens dans lequel l'auteur entend ce mot *productif*. Le travail de l'une comme de l'autre de ces deux classes est également productif de quelque jouissance, commodité ou utilité pour la personne qui le paie, sans quoi ce travail ne trouverait pas de salaire.» [l. c. p. 171.]
- p. 157 «Le domestique qui est à mon service, qui allume mon feu, qui me coiffe, qui nettoie et entretient mes habits et mes meubles, qui prépare mes aliments, etc. rend des *services absolument du même genre* que la blanchisseuse ou la lingère, qui nettoie et entretient le linge de ses pratiques ;... que le traiteur, rôtisseur ou cabaretier, qui fait son métier de préparer des aliments aux personnes auxquelles il convient mieux de venir manger chez lui ; que le barbier, le coiffeur etc.» (...) «qui rendent des services immédiats; que le maçon enfin, le couvreur, le menuisier, le vitrier, le fumiste etc., etc. et cette foule d'ouvriers employés aux bâtimens, qui viennent lorsqu'ils sont appelés pour faire des raccommodages et réparations, et dont le bénéfice annuel consiste autant en ouvrages de simple réparation et entretien, qu'en constructions nouvelles.» (l. c. p. 171/172.)
- p. 157 «Ce genre de travail consiste moins à produire qu'à conserver ; il a moins pour but d'ajouter à la valeur des sujets auxquels il s'applique, que de prévenir leur dépérissement. Tous ces travailleurs, y compris le domestique, *épargnent à celui qui les paie, le travail d'entretenir sa propre chose.*» [l. c. p. 172.]
- p. 157 ...«c'est pour cela et pour cela seul le plus souvent qu'ils travaillent ;» (...) «ainsi, ou ils sont tous *productifs, ou aucun d'eux n'est productif.*» (l. c. p. 172.)
- p. 158 ...«le travail d'un commis-inspecteur ou directeur d'une entreprise particulière de commerce ou de manufacture, et comme *non productif*, celui de l'administrateur, qui, veillant à l'entretien des routes publiques, des canaux navigables, des ports, des monnaies et autres grands instrumens destinés à animer l'activité du commerce, veillant à la sûreté des transports et des communications, à l'exécution des conventions, etc. peut, à juste titre, être regardé comme le *commis-inspecteur de la grande manufacture sociale* ? C'est un travail absolument de même nature, quoique dans des proportions plus vastes.» (p. 172, 173.)
- p. 159 «Les uns et les autres ont, pour dernier terme de *leur travail, une consommation du même genre*. Si la fin que se proposent les uns, ne mérite pas d'être comptée au nombre des *produits* du travail de la société, pourquoi traiterait-on plus favorablement ce qui n'est autre chose qu'un *moyen pour arriver à cette fin* ?» (l. c. p. 173.)
- p. 160 «La seule différence générale qu'on puisse, à ce qu'il semble, observer entre les deux classes imaginées par Smith, c'est que dans ceux de la classe qu'il nomme *productive*, il y a ou il *peut toujours y avoir quelque personne inter-*

- médiaire entre le travailleur de la chose et celui qui la consomme ; au lieu que, dans celle qu'il nomme non productive, il ne peut y avoir aucun intermédiaire, et que la relation est nécessairement directe et immédiate entre le salarié et le consommateur. Il est évident qu'il y a nécessairement une relation directe et immédiate entre celui qui use de l'expérience du médecin, de l'habileté du chirurgien, du savoir de l'avocat, du talent du musicien ou de l'acteur, ou enfin des services du domestique, et entre chacun de ces différents salariés au moment de leur travail ; tandis que dans les professions qui composent l'autre classe, la chose à consommer étant matérielle et palpable, elle peut être l'objet de plusieurs échanges intermédiaires avant d'arriver de la personne qui travaille, à celle qui consomme.» (p. 174.)*
- p. 161 «Encore faudrait-il déduire toujours de sa classe *productive* tous les ouvriers dont le travail consiste purement à nétoyer, entretenir, conserver ou réparer des choses finies, et ne fournit pas par conséquent de produit nouveau dans la circulation.» (p. 175.)
- p. 161 «C'est par suite de cette différence que la classe *non productive*, ainsi que Smith l'a observé, ne subsiste que de revenus. En effet, cette classe n'admettant aucun intermédiaire entre elle et celui qui consomme ses produits, c'est-à-dire, celui qui jouit de son travail, elle est immédiatement payée par le consommateur ; or *celui-ci ne paie qu'avec des revenus*. Au contraire, les ouvriers de la classe productive étant, pour l'ordinaire, payés par un *intermédiaire qui se propose de faire un profit sur leur travail, sont le plus souvent payés par un capital*. Mais ce capital est toujours en définitif remplacé par le revenu d'un consommateur, sans quoi il ne circulerait point et dès-lors ne rendrait aucun profit à son possesseur.» [p. 175.]
- p. 174 «Tout ce qu'on peut conclure de cette différence, c'est que, pour employer les gens *productifs*, il faut non-seulement le *revenu de celui qui jouit de leur travail, mais encore un capital qui donne des profits aux intermédiaires*, au lieu que pour *employer les gens non productifs*, il suffit le plus souvent du revenu qui les paie.» (l. c. p. 175.)
- p. 174 ...«que pour employer les gens *non productifs*, il suffit le plus souvent du revenu qui les paie...»
- p. 174 «Pour employer les gens *productifs*, il faut *non-seulement le revenu de celui qui jouit de leur travail, mais encore un capital qui donne des profits aux intermédiaires.*» [l. c. p. 175.]
- p. 175 «Encore beaucoup d'ouvriers *non productifs*, tels que les comédiens, musiciens, etc. ne reçoivent-ils leurs salaires le plus souvent que par le canal d'un directeur qui tire des profits du capital placé dans ce genre d'entreprise ?» (l. c. p. 175, 176.)
- p. 175 «Il s'ensuit donc que, dans une société où la classe *productive* est très-multipliée, on doit supposer qu'il existe une grande accumulation de capitaux dans les mains des intermédiaires ou entrepreneurs de travail.» (l. c. p. 176.)
- p. 175 «ce n'est donc pas, comme le prétend Smith, la proportion existante entre la masse des capitaux et celle des revenus, qui déterminera la proportion entre la classe *productive* et la classe *non productive*. Cette dernière proportion semble dépendre bien d'avantages des mœurs et des habitudes de peuple : du degré plus ou moins avancé de son industrie.» (p. 177.)

- p. 176 «A nombre égal d'individus, aucune classe ne contribue plus que celle des domestique, à convertir en *capitiaux* des sommes procédant du revenu¹⁾» (p. 181.)
- p. 176 „„un homme qui a observé avec autant de sagacité», nu apreciază pe «cet intermédiaire placé près du riche, pour *recueillir* les débris du revenu que celui-ci dissipe avec tant d'insouciance.» (l. c. p. 182, 183.)
- p. 176 ... «créé encore une valeur nouvelle, une valeur qui *n'existait pas* dans la société, même en équivalent, au moment où ce travail a commencé son opération ; et c'est cette valeur qui fournit une rente au propriétaire du sol.» (l. c. p. 184.)
- p. 177 ...«créer une valeur nouvelle... qui n'existait pas dans la société, même en équivalent, au moment où ce travail a commencé son opération.»
- p. 177 «La fortune d'un individu se grossit par l'épargne ; la fortune publique *au contraire*, reçoit son accroissement de l'augmentation des consommations.» (G. Garnier, «*Abrégé élémentaire des Principes de l'Économie Politique*», Paris 1796, p. XIII.)
- p. 177 «L'amendement et l'extension de la culture et par suite des progrès de l'industrie et du commerce n'ont pas *d'autre cause* que l'extension des besoins artificiels.» (l. c. p. 240.)
- p. 177 «Je remarque seulement... que l'on ne devra pas considérer comme essentielle et très-exacte la distinction de Smith entre le travail *productif* et le travail *improductif*, si l'on fait attention que le travail d'autrui en général ne produit jamais pour nous qu'une économie de temps, et que cette économie de temps est tout ce qui constitue *sa valeur et son prix*»²⁾. (Schmalz, *Économie Politique*, trad. par Henri Jouffroy etc., t. I, 1826, p. 304.)
- p. 178 «Le menuisier, par exemple, qui me fait une table, et le domestique qui porte mes lettres à la poste, qui bat mes habits, ou qui cherche pour moi les choses qui me sont nécessaires, me rendent l'un et l'autre un service absolument de même nature ; l'un et l'autre m'épargne et le temps que je serais obligé d'employer moi-même à ces occupation, et celui qu'il m'aurait fallu consacrer à acquérir l'aptitude et les talents quelles exigent.»³⁾ (p. 304.)
- p. 178 «Ce système» (de Quesnay) «fait aux artisans et même aux *simple consommateurs* un mérite de leurs consommations ; par le motif, que ces consommations contribuent, quoique d'une manière indirecte et médiate, à augmenter le revenu national, puisque, sans ces *consommation*, les *objets consommés* n'au-

¹⁾ La Smith : de *revenus* — ²⁾ În originalul german : „Eben so wenig will ich rügen, daß der Unterschied, den Smith zwischen productiver und nicht-productiver Arbeit macht ganz unwesentlich sich darstelle, wenn man nur erwäget, welchen Werth die Arbeit Anderer überhaupt eigentlich habe, nemlich, da sie bloß uns Zeit erspare.“ (Schmalz, „*Stattwirthschaftslehre* in Briefen an einen teutschen Erbprinzen“, Erster Teil, Berlin 1818, S. 274) — ³⁾ În originalul german : „Der Tischler, welcher mir einen Tisch verfertigt und der Bediente, welcher mir Briefe auf die Post trägt, meine Kleider reinigt und meine Bedürfnisse hohlt, beide thun mir ganz gleichen Dienst ; sie ersparen mir die Zeit, und zwar zwiefache Zeit ; die erste die, welche ich izt aufwenden müßte, um das selbst zu thun ; die zweite die, welche ich hätte anwenden müssen, um die Geschicklichkeit dazu mir zu erwerben.“ (S. 274, 275.). — *Nota red.*

*raient pas été produits par le sol et n'auraient pu être ajoutés au revenu du propriétaire foncier.»*¹⁾ (p. 321.)

- p. 179 «Dans l'état actuel de la civilisation le travail ne nous est connu que par l'échange...» (*Ch. Ganih, «Des systèmes d'écon. pol.»*, t. I. Paris 1821, p. 79.) «Le travail sans échange ne peut produire aucune richesse.» (l. c. p. 81.)
- p. 179 ... «la richesse dérive exclusivement du commerce.» (l. c. p. 84.)
- p. 179 «L'échange ou le commerce donne seul la valeur aux choses.» (l. c. p. 98.)
- p. 179 ... «principe de l'identité des valeurs et de la richesse... repose la doctrine de la fécondité du travail général» (l. c. p. 93.)
- p. 179 ... «fait dériver la richesse particulière et générale des valeur échangeables du travail, soi que ces valeurs soient ou non fixées dans des objets matériels durables et permanens.» (l. c. p. 95.)
- p. 180 «*Système commercial*, ou l'échange des valeurs du travail général.» (l. c. p. 98.)
- p. 181 «L'échange donne aux choses une valeur qu'elles n'auraient pas eue sans lui.» (p. 102.)
- p. 181 «Les produits les plus utiles peuvent n'avoir aucune valeur si l'échange ne leur en donne point.» (...) «Et les produits les plus inutiles peuvent avoir une très-grande valeur si l'échange leur est favorable.» (p. 104.)
- p. 182 «La valeur échangée des choses et non leur valeur échangeable constitue la véritable valeur, celle qui est identique avec la richesse.» (l. c. p. 104.)
- p. 182 «Ce n'est donc ni l'utilité réelle des choses, ni leur valeur *intrinsèque* qui en font des richesses ; c'est l'échange qui fixe et détermine leur valeur, et c'est cette valeur qui les identifie avec la richesse.» (l. c. p. 105.)
- p. 183 «Il n'y a véritablement des richesses pour les particuliers et pour les peuples, que lorsque chacun travaille pour tous et tous pour chacun»... (l. c. p. 108.)
- p. 183 ... «richesse nationale, qui se compose des valeurs échangeables du travail»... (p. 108.)
- p. 184 «Si l'abondance du blé en fait *baisser la valeur*, les cultivateurs seront moins riches, parce qu'ils ont moins de valeurs d'échange pour se procurer les choses nécessaires, utiles ou agréables à la vie ; mais les consommateurs du blé profiteront de tout ce que les cultivateurs auront perdu : la perte des uns sera compensée par le gain des autres, et la richesse générale n'éprouvera point de variation.» (p. 108, 109.)
- p. 184 « De là vient qu'il est difficile, et peut-être impossible à un pays de s'enrichir par le commerce intérieur. Il n'en est pas tout-à-fait de même des peuples qui se livrent au commerce avec l'étranger.» (p. 109.)
- p. 185 «Tout travail, quelle que soit sa nature, est productif de la richesse, pourvu qu'il ait une valeur d'échange.» (l. c. p. 119.) «L'échange n'a aucun égard, ni à la quantité, ni à la matérialité, ni à la permanence des produits.» (l. c. p. 121.) «Tous» (les travaux) «sont également productifs de la somme contre laquelle ils ont été échangés.» (p. 121, 122.)

¹⁾ In originalul german : „Ja noch mehr, sie schreibt ihnen selbst ihn Verzehren als ein Verdienst mittelbarer Erhöhung des National-Einkommens zu. Denn wäre sie nicht, so wäre auch, was sie verzehren, nicht hervorgebracht, oder dem Grund-Eigenthümer nicht zu gekommen.“ (S. 287.). — *Nota red.*

- p. 185 «Il n'y a aucune différence entre le travail de l'ouvrier qui fait une commode dont l'échange lui produit un septier de blé, et le travail de ménétrier qui lui produit un septier de blé. Des deux côtés il y a un septier de blé produit pour payer la commode, et un septier de blé produit pour le plaisir procuré par le ménétrier. A la vérité, après la consommation du septier de blé par le menuisier, il reste une commode, et après la consommation du septier de blé par le menuisier, il ne reste rien ; mais combien de travaux réputés productifs sont dans le même cas !... ce n'est pas ce qui reste après la consommation qu'on peut juger si un travail est productif ou stérile, c'est par l'échange ou par la production qu'il a fait naître. Or, comme le travail du ménétrier est, aussi-bien que le travail du menuisier, la cause de la production d'un septier de blé, tous deux sont également productifs d'un septier de blé, quoique l'un, après qu'il est fini, ne se fixe et ne se réalise dans aucun objet permanent, et que l'autre se fixe et se réalise dans un objet permanent.» (l. c. p. 122, 123.)

«A. Smith voudrait réduire le nombre des travailleurs qui ne s'occupent pas utilement, pour multiplier celui des travailleurs qui s'occupent utilement; mais on n'a pas fait attention que, si ce désir pouvait se réaliser, toute richesse serait impossible, parce que les consommateurs manqueraient aux producteurs, et que les excédans non consommés ne seraient pas reproduits. Les classes productives ne donnent pas gratuitement les produits de leurs travaux aux classes dont les travaux ne donnent aucuns produits matériels» (aici el distinge între travaux qui donnent en échange des commodités, des plaisirs ou des jouissances qu'elles en reçoivent, et, pour les leur donner, elles sont obligées de les leur produire. Si les produits matériels du travail n'étaient pas employés à salarier les travaux qui ne donnent point de produits matériels, ils n'auraient pas de consommateurs et leur reproduction cesserait. Les travaux productifs d'agrément concourent donc aussi efficacement à la production que le travail réputé le plus productif.) (l. c. p. 123, 124.)

«Presque toujours les commodités, les plaisirs, ou les agréments qu'ils (les peuples) «recherchent, suivent et ne devancent pas les produits qui doivent les acquitter.» (l. c. p. 125.) (Par a fi mai mult efectul decît cauza des produits qui doivent les acquitter.) «Il en est autrement lorsque les travaux consacrés au plaisir, au luxe et au faste, ne sont pas demandés par les classes productives» (...) «et que cependant elles sont forcées de les salarier et de prendre ce salaire sur leurs besoins. Alors il peut arriver que ce salaire forcé ne fasse pas naître un surcroît de production.» (l. c. p. 125.) «Hors ce cas... tout travail est nécessairement productif et contribue plus ou moins efficacement à la formation et à l'accroissement des richesses générales, parce qu'il fait naître nécessairement les produits qui les salarient.» (l. c. p. 126.)

- p. 186 «Si l'échange donne au travail du domestique une valeur de 1 000 frs, quand il ne donne à celui du cultivateur et du manufacturier qu'une valeur de 500 frs., il faut en conclure que le travail du domestique contribue à la production de la richesse deux fois autant que celui du cultivateur et du manufacturier ; et cela ne peut pas être autrement tant que le travail des domestiques reçoit en paiement deux fois autant de produits matériels que le travail des cultivateurs et des manufacturiers. Le moyen de concevoir que la richesse provient du travail qui a le moins de valeur d'échange et qui par conséquent est le moins payé » (l. c. p. 293, 294.)

- p. 187 «Vainement objecte-t-on que si le travail des domestiques est aussi productif que celui des cultivateurs et des manufacturiers, on ne voit pas pourquoi les économies générales d'un pays ne seraient pas employées à leur entretien non-seulement sans être dissipées, mais avec une augmentation constante de valeur. Cette observation ¹⁾ n'est spécieuse que parce qu'elle suppose que la fécondité de chaque travail résulte de sa coopération à la production des objets matériels, que la production matérielle est constitutive de la richesse, et que production et richesse sont parfaitement identiques. On oublie que toute production n'est richesse que jusqu'à concurrence de sa consommation.»
- iată de ce în pagina următoare același domn ne spune «que tout travail est productif de la richesse, dans la proportion de sa valeur d'échange déterminée par l'offre et la demande,» (ea produce avuție nu proporțional cu valeur d'échange produsă de ea, ci proporțional cu ceea ce reprezintă propria ei valoare de schimb, adică nu proporțional cu ceea ce produce, ci proporțional cu ceea ce costă), «que sa valeur respective ne concourt à l'accumulation des capitaux que par l'économie et la non consommation des produits que ces valeurs autorisent à prendre dans la production générale.»} «et que l'échange détermine jusqu'à quel point elle contribue à la formation de la richesse. Si l'on se rappelait que tous les travaux concourent directement ou indirectement à la production totale de chaque pays, que l'échange, en fixant la valeur de chaque travail, détermine la part qu'il a eue à la production, que la consommation de la production réalise la valeur que lui a donnée l'échange, et que l'excédant ou le déficit de la production sur la consommation détermine l'état de la richesse ou de la misère des peuples, on sentirait combien il est inconséquent d'isoler chaque travail, de fixer sa fertilité et sa fécondité par son concours à la production matérielle et sans aucun égard à sa ||364| consommation qui seule lui donne une valeur, valeur sans laquelle la richesse ne peut exister.» (l. c. p. 294, 295.)
- p. 191 «Quand un pays est privé du secours des machines, et que son travail se fait à force de bras, les classes laborieuses consomment la presque totalité de leurs productions. A mesure que l'industrie fait des progrès, qu'elle se perfectionne par la division du travail, par l'habileté des ouvriers, par l'invention des machines, les frais de la production diminuent, ou, en d'autres termes, il faut un moindre nombre d'ouvriers pour obtenir une plus grande production.» ([Ganilh.] l. c., t. I. p. 211, 212.)
- p. 197 «Tant que la division du travail n'est pas établie dans toutes ses branches, tant toutes les classes de la population laborieuse et industrielle n'ont pas atteint le terme de leur complément, l'invention des machines, et leur emploi dans certaines industries, ne font que refluer les capitaux et les ouvriers déplacés par la machines, dans d'autres travaux qui peuvent les employer utilement. Mais il est évident que quand tous les travaux ont le capital et les ouvriers qui leur sont nécessaires, tout perfectionnement ultérieur, toute machine nouvelle qui abrègent le travail, réduisent nécessairement la population laborieuse; et comme sa réduction ne diminue point la production, la part qu'elle laisse disponible accroît ou au profit des capitaux, ou à la rente de la terre; et par conséquent l'effet naturel et nécessaire des machines est de diminuer la population des classes salariées qui vivent du produit brut, et d'augmenter la population des classes qui vivent du produit net.» (l. c. p. 212.)

¹⁾ La Ganilh : objection. — Nota red.

«Le déplacement de la population d'un pays, effet nécessaire des progrès de l'industrie, est la véritable cause de la prospérité, de la puissance et de la civilisation des peuples modernes. Plus les classes inférieures de la société décroissent en nombre, moins elle doit s'inquiéter des dangers auxquels l'exposent sans cesse les besoins, l'ignorance, la crédulité et la superstition de ces classe infortunées ; plus les classes supérieures se multiplient, plus l'état a de sujets à sa disposition, plus il est fort et puissant, plus il a y dans toute la population de lumières, de raison et de civilisation.» (l. c. p. 213.)

- p. 197 «Le revenu net d'un particulier se compose de la valeur du produit auquel il a concouru... moins ses déboursés ; mais comme les déboursés qu'il a faits sont des portions de revenu qu'il a payées à d'autres, la totalité de la valeur du produit a servi à payer des revenus. Le revenu total d'une nation se compose de son produit brut, c'est-à-dire, de la valeur brute de tous ses produits qui se distribue entre les producteurs.» [71]
- p. 198 «Cette valeur, après plusieurs échanges, se consommerait tout entière dans l'année qui l'a vue naître, qu'elle n'en serait pas moins encore le revenu de la nation : de même qu'un particulier qui a 20[000]frs. de revenu annuel, n'a pas moins 20 000 frs. de revenu annuel, quoiqu'il le mange tout entier chaque année. Son revenu ne se compose pas seulement de ses épargnes.» [71]
- p. 198 «Le seul produit net»... «et ceux qui le consomment composent sa» (de l'état) «richesse et sa puissance, et concourent à sa prospérité, à sa gloire et à sa grandeur.» (l. c. p. 218.)
- p. 199 «Cela ressemble tout-à-fait à la doctrine des économistes du 18e siècle, qui prétendaient que les manufactures ne servaient nullement à la richesse de l'état, parce que la classe salariée, consommant une ||370| valeur égale à celle qu'elle produisait, ne contribuait en rien à leur fameux produit net.» [l. c. p. 219.]
- p. 199 «Il n'est pas facile d'apercevoir quelque rapport entre l'assertion des économistes, que la classe industrielle consommait une valeur égale à celle qu'elle produisait, et la doctrine de M. Ricardo, que le salaire des ouvriers ne peut être compté dans le revenu d'un état.» (p. 219, 220.)
- p. 200 «Sur sept millions d'ouvriers tous occupés, il y aura plus d'épargnes que sur cinq millions.» [l. c. p. 220.]
- p. 200 «C'est supposer que les économies sur les salaires sont préférables à l'économie qui résulte de la suppression des salaires... Il serait par trop absurde de payer 400 millions de salaires à des ouvriers qui ne donnent aucun produit net, afin de leur procurer l'occasion et le moyen de faire des économies sur leur salaire.» (l. c. p. 221.)

«A chaque pas que fait la civilisation, le travail devient moins pénible et plus productif ; les classes condamnées à produire et à consommer diminuent ; et les classes qui dirigent le travail, qui soulagent (!), consolent (!) et éclairent toute la population se multiplient, deviennent plus nombreuses, et s'approprient tous les bienfaits qui résultent de la diminution des frais du travail, de l'abondance des productions et du bon marché des consommations. Dans cette direction, l'espèce humaine s'élève... dans cette tendance progressive de la diminution des classe inférieures de la société et de l'accroissement des classes supérieures... la société civile devient plus prospère, plus puissante etc.» (l. c. p. 224.) «Si... le nombre des ouvriers employés est de 7 millions, les salaires seront de 1 400 millions ; mais si les 1 400 millions ne donnent pas un plus grand produit net que le milliard payé aux cinq

millions d'ouvriers, la véritable économie serait dans la suppression des 400 millions de salaires à deux millions d'ouvriers, qui ne donnent aucun produit net, et non dans les épargnes que les deux millions d'ouvriers peuvent faire sur les 400 millions de salaires.» [l. c. p. 221.]

- p. 200 «A. Smith exagère toujours les avantages qu'un pays tire d'un gros revenu brut comparés à ceux d'un gros revenu net... Quel avantage résultera-t-il pour un pays de l'emploi d'une grande quantité de travail productif, si, soit qu'il emploie cette quantité ou une moindre, son revenu et se profits doivent rester les mêmes ? Indifferent de faptul că o națiune folosește cinci sau șapte milioane de muncitori productivi pentru a produce venitul net, [371] din care trăiește restul de cinci milioane, "... «la nourriture et l'habillement de ces cinq millions seraient toujours le revenu net. L'emploi d'un plus grand nombre d'hommes ne nous mettrait en état ni d'ajouter un homme à notre armée ou à notre marine, ni de fournir une guinée de plus aux impôts.» [l. c. p. 215.]
- p. 203 »Il serait tout-à-fait indifférent pour une personne qui, sur un capital de 20 000 l., ferait 2000 l. par an de profit, que son capital employât 100 hommes ou mille, et que ses produits se vendissent 10 000 l. ou 20 000 l., pourvu que dans tous les cas ses produits ¹⁾ ne baïssassent point au-dessous de 20 000 l.»
- p. 203 "A. Smith constantly magnifies the advantages which a country derives from a large gross, rather than a large net income" (deoarece spune Adam, „the greater will be the quantity of productive labour which it puts into motion”)... "What would be the advantage resulting to a country from the employment of a great quantity of productive labour, if, whether it employed that quantity or a smaller, its net rent and profits together would be the same." (Ricardo, 3 ed., p. 415, 416, 417, ch. XXVI.)
- p. 203 "To an individual with a capital of 20 000 l., whose profits were 2000 l. per annum, it would be a matter quite indifferent whether his capital would employ a 100 or a 1 000 men., whether the commodity produced, sold for 10 000 l., or for 20 000 l., provided, in all cases, his profits were not diminished below 2 000 l." [l. c.]
- p. 204 "Is not the real interest of the nation similar ? *Provided its net real income, its rent and profits be the same, it is of no importance whether the nation consists of 10 or of 12 millions of inhabitants.*
Its power of supporting fleets and armies, and *all species of unproductive labour.*" (...) "must be in proportion to its net, and not in proportion to its gross income. If five millions of men could produce as much food and clothing as was necessary for 10 millions, food and clothing for 5 millions would be the net revenue. Would it be of any advantage to the country, that to produce *this same net revenue*, seven millions of men should be required, that is to say, that seven millions should be employed to produce food and clothing sufficient for 12 millions ? The food and clothing of 5 millions would be still the net revenue. The employing a greater number of men would enable us neither to add a mas to our army and navy, nor a contribute one guinea more in taxes." [l. c.]
- p. 206 «Je ne doute nullement ²⁾ que dans le travail de l'esclave, l'excédent des produits sur les consommations ne soit plus grand que dans le travail de l'homme libre... Le travail de l'esclave ³⁾ n'a de bornes que le pouvoir de ses

¹⁾ La Ganilh și : les produits — ²⁾ La Say : aucunement — ³⁾ La Say : du premier. — Nota red.

facultés... L'esclave» (...) «*travaille pour un besoin illimité : la cupidité de son maître.*» (Say, 1e éd., p. 215, 216.)

- p. 206 «L'ouvrier libre ne peut dépenser plus et produire moins que l'esclave... Toute dépense suppose un équivalent produit pour la payer. Si l'ouvrier libre dépense plus que l'esclave, les produits de son travail doivent être plus considérables que ceux du travail de l'esclave.» (Ganilh, t. I, p. 234.)
- p. 207 «Je sais»... «qu'on peut dire avec quelque raison, que les *économies que le maître fait sur les dépenses de l'ouvrier* ¹⁾» (aici, așadar, totuși economii sur le salaire de l'esclave), «servant à augmenter ses dépenses personnelles etc. ... Mais il est plus avantageux à la richesse générale qu'il y ait de l'aisance dans toutes les classes de la société qu'une excessive opulence parmi un petit nombre d'individus.» (p. 234, 235.)
- p. 207 «Il» (Quesnay) «refuse positivement aux économies des classes salariées la faculté d'accroître les capitaux ; et la raison qu'il en donne, c'est que ces classes ne doivent avoir aucun moyen de faire des économies, et que si elles avaient un *surplus, un excédant*, il ne pourrait provenir que d'une erreur ou d'un désordre dans l'économie sociale.» (l. c. p. 274.)
- p. 207 «Si la classe stérile épargne pour augmenter son numéraire..., ses travaux et ses gains diminueront dans la même proportion et elle tombera dans le dépérissement.» («Physiocratie», p. 321.)
- p. 207 «Plus ils» (les salaires) «sont considérables, moindre est le revenu de la société,» (société se bazează pe ele, dar ele nu se află în societate) «toute l'habileté des gouvernemens doit s'appliquer à en réduire la masse» (l. c. p. 24, t. II)... «Tâche... digne du siècle éclairé dans lequel nous vivons.» (t. II, p. 24.)
- p. 230 «Les principes que Smith a posés sur l'économie des nations ont pour fondement deosebirea dintre munca productivă și cea neproductivă...» (F.-L.A. Ferrier, «Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce», Paris 1805, [p. 141].) «Cette distinction est essentiellement fautive. Il n'y a point de travail improductif.» (l. c. p. 141.) «Il y a donc une économie et une prodigalité des nations ; mais une nation n'est prodigue ou économe que dans ses relations avec les autres peuples, et c'était ainsi que la question devait être envisagée.» (l. c. p. 143.)
- „Națiunile — spune Ferrier — fac economii, dar nu de felul aceloră despre care vorbește Smith. Economiile își găsesc expresia în hotărîrea de a n'acheter de productions étrangères qu'autant qu'elle en peut payer avec les siennes. Elle consiste quelquefois à s'en passer absolument.» (l. c. p. 174, 175.)
- p. 230 «Comme dans un pays civilisé il n'y a que très-peu de marchandises dont toute la valeur échangeable procède du travail seulement, et que, dans la très-majeure partie d'entr'elles, la rente et le profit y contribuent pour de fortes portions, il en résulte que le produit annuel du travail de ce pays suffira toujours pour acheter et commander une quantité de travail beaucoup plus grande que celle qu'il a fallu employer pour faire croître ce produit, le préparer et l'amener au marché. Si la société employait annuellement tout le travail qu'elle est en état d'acheter annuellement, comme la quantité de ce travail augmenterait considérablement chaque année, il s'ensuivrait que le produit de chacune des années subséquentes serait d'une valeur incomparablement plus grande que celui de la précédente. Mais il n'y a aucun pays

¹⁾ Ganilh : l'esclave. — Nota red.

dont tout le produit annuel soit employé à entretenir des travailleurs. Partout les oisifs en consomment une grande partie ; et selon les différentes proportions dans lesquelles ce produit se partage entre ces deux différentes classes de gens, sa valeur ordinaire ou moyenne doit nécessairement ou augmenter ou décroître, ou demeurer la même d'une année à l'autre.» (A. Smith, b. I, ch. VI, t. I, éd. Garn., p. 108, 109.)

- p. 232 «Comme dans un pays civilisé il n'y a que très peu de marchandises dont toute la valeur échangeable *procède du travail seulement*, et que, dans la très-majeure partie d'entr'elles, *la rente et le profit y contribuent pour de fortes portions*, il en résulte que *le produit annuel du travail de ce pays suffira toujours pour acheter et commander une qualité de travail beaucoup plus grande que celle qu'il a fallu employer pour faire croître ce produit*, le préparer et l'amener au marché.» [l. c.]
- p. 234 «Si la société employait annuellement tout le travail qu'elle est en état d'acheter annuellement, comme la quantité de ce travail augmenterait considérablement chaque année, il s'ensuivrait que le produit de chacune des années subséquentes serait d'une valeur incomparablement plus grande que celui de la précédente.» [l. c. p. 109.]
- p. 236 «4°. Les talens utiles acquis par les habitans ou membres de la société. L'acquisition de ces talens coûte toujours une dépense réelle à cause de l'entretien de celui qui les acquiert, pendant le tems de son éducation, de son apprentissage ou de ses études, et cette dépense est un capital fixé et réalisé pour ainsi dire dans sa personne. Si ces talens composent une partie de la fortune, ils composent pareillement une partie de la fortune de la société à laquelle il appartient. La dextérité perfectionnée, dans un ouvrier, peut être considérée sous le même point de vue qu'une machine ou un instrument de métier qui facilite et abrège le travail, et qui, malgré la dépense qu'il a coûté, restitue cette dépense avec un profit.» (l. c., l. II, ch. I, t. II, p. 204, 205.)
- p. 236 «Quand la société est encore dans cet état d'enfance où il n'y a aucune division de travail, où il ne se fait presque point d'échanges, et où chaque individu pourvoit par ses mains à ses besoins, *il n'est pas nécessaire qu'il y ait aucun fonds accumulé ou amassé d'avance pour faire aller les affaires de la société*» (si anume, după ce se presupune, quel n'y a pas de société), aux besoins du moment, à mesure qu'ils se font sentir. Quand la faim le presse, il s'en va chasser dans la forêt etc.» (l. c., t. II, p. 192.) (l. II, introduction.) «Mais quand une fois la division du travail est généralement établie, un homme ne peut plus appliquer son travail personnel qu'à une bien petite partie des besoins qui lui surviennent. Il pourvoit à la très-majeure partie de ces besoins avec *des choses produites par le travail d'autrui* ou ce qui revient au même, avec le prix de ce produit. Or, cet achat ne peut se faire à moins qu'il n'ait le tems, non-seulement *d'achever tout-à-fait*, mais encore de *vendre le produit de son travail.*»
- p. 236 «Il faut donc qu'au moins, jusqu'à ce qu'il ait pu venir à bout de ces deux choses, il existe quelque part *un fonds de denrées de différentes espèces, amassé d'avance* pour le faire subsister et lui fournir en outre la matière et les instrumens nécessaires à son ouvrage. Un tisserand *ne peut vaquer entièrement* à sa besogne particulière s'il n'y a pas quelque part, *soit en sa possession, soit en celle d'un tiers, une provision* fait par avance, où il trouve de quoi subsister et de quoi se fournir des outils de son métier et de la matière de son ouvrage, jusqu'à ce que sa toile puisse être non-seule-

ment achevée, mais encore vendue. Il est évident qu'il faut que l'*accumulation* précède le moment où il pourra appliquer son industrie à entreprendre et achever cette besogne... dans la nature des choses, l'*accumulation d'un capital* est un préalable nécessaire à la division du travail.» (l. c. p. 192, 193.)

- p. 237 «Le travail ne peut recevoir de subdivisions ultérieures qu'à proportion que les capitaux se sont préalablement accumulés de plus en plus. A mesure que le travail vient à se subdiviser, la quantité de matières qu'un même nombre de personnes peut mettre en œuvre augmente dans une grande proportion ; et comme la tâche de chaque ouvrier se trouve successivement réduite à un plus grand degré de simplicité, il arrive qu'on invente une foule de nouvelles machines pour faciliter et [395] abrégier ces tâches. A mesure donc que la division de travail va en s'étendant, il faut, pour qu'un même nombre d'ouvriers soit constamment occupé, qu'on accumule d'avance une égale provision de vivres et une provision de matières et d'outils plus forte que celle qui aurait été nécessaire dans un état de choses moins avancé.» (l. c. p. 193, 194.) «De même que le travail ne peut acquérir cette grande extension de puissance productive, sans une accumulation préalable des capitaux, de même l'accumulation des capitaux amène naturellement cette extension. La personne qui emploie son capital à faire travailler, cherche nécessairement à l'employer de manière à ce qu'il fasse produire la plus grande quantité possible d'ouvrage : elle tâche donc à la fois d'établir entre ses ouvriers la distribution de travaux la plus convenable, et de les fournir des meilleures machines qu'elle puisse imaginer ou qu'elle soit à même de se procurer. Ses moyens pour réussir dans ces deux objets, sont proportionnés en général à l'étendue de son capital ou au nombre de gens que ce capital peut tenir occupés. Ainsi non-seulement la quantité de l'industrie augmente dans un pays à mesure de l'accroissement du capital qui la met en activité, mais encore, par une suite de cet accroissement, la même quantité d'industrie produit une beaucoup plus grande quantité d'ouvrage.» (p. 194, 195.)
- p. 237 «Une maison servant de logement ne contribue en rien, sous ce rapport, au revenu de celui qui l'occupe ; et quoique, sans contredit, elle lui soit extrêmement utile, elle l'est comme ses habits et ses meubles de ménage, qui lui sont aussi très utiles, mais qui pourtant font une partie de sa dépense et non pas de son revenu.» (l. c., t. II, ch. I, p. 201, 202.) Din capital fixe fac parte «tous les bâtimens destinés à un objet utile, et qui sont des moyens de revenu, non seulement pour le propriétaire qui en retire un loyer en les louant, mais même pour la personne qui les tient et qui en paie le loyer ; tels que les boutiques, les magasins, les ateliers, les bâtimens d'une ferme, avec toutes leurs dépendances nécessaires, étables, granges, etc. Ces bâtimens sont fort différens des maisons purement habitables ; ce sont des espèces d'instrumens de métier...» (l. c., t. II, ch. I, p. 203, 204.)
- «On regarde toujours comme un grand avantage pour une société tous les nouveaux procédés en mécanique, qui mettent un même nombre d'ouvriers en état de faire la même quantité d'ouvrage avec des machines plus simples et moins coûteuses que celles dont on faisait usage précédemment. Il se trouve alors une certaine quantité de matériaux et un certain nombre d'ouvriers qui avaient été employés auparavant à entretenir des machines plus compliquées et plus dispendieuses, et qui maintenant peuvent l'être à augmenter la quantité de l'ouvrage pour lequel ces machines ou toutes autres ont été faites.» (l. c., t. II, ch. II., p. 216, 217.)

«La dépense d'entretien du *capital fixe* se trouve... nécessairement retranchée du revenu net de la société» (l. c., t. II, ch. II, p. 218.) «Toute épargne dans la dépense d'entretien du *capital fixe*, qui ne diminue pas dans le travail la puissance productive, doit augmenter le fonds qui met l'industrie en activité, et par conséquent accroître le produit annuel de la terre et du travail, revenu réel de toute société.» (l. c., t. II, ch. II, p. 226, 227.)

Numărul care se scurge în străinătate sub formă de bilete de bancă și în genere sub formă de bani de hirtie, dacă este cheltuit «a acheter des marchandises étrangères pour la consommation intérieure» — cumpără fie obiecte de lux, ca vins étrangers, soieries etc. pe scurt, «marchandises... à être consommées par *des gens oisifs* qui ne produisent rien... ou bien... ils achèteront un *fonds additionnel de matières, d'outils et de vivres, dans la vue d'entretenir et d'employer un nombre additionnel de ces gens industriels qui reproduisent, avec un profit, la valeur de leur consommation annuelle.*» (l. c., t. II, ch. II, p. 231, 232.)

Primul mod of employment, spune Smith, sporește prodigialitate, «augmente la dépense et la consommation sans rien ajouter à la production, et sans établir un fonds permanent propre à entretenir cette dépense, et sous tous les rapports il tourne au préjudice de la société.» (l. c., t. II, p. 232.) Dimpotrivă, «employé de la seconde manière, il agrandit d'autant les bornes de l'industrie ; et quoiqu'il augmente la consommation de la société, il ouvre une source permanente pour fournir à cette consommation, *les gens qui consomment reproduisant avec un profit la valeur entière de leur consommation annuelle.*» (l. c., t. II, ch. II, p. 232.)

«La quantité d'industrie que peut mettre en œuvre un capital, doit évidemment être égale au nombre d'ouvriers auxquels il peut fournir des matériaux, des outils et une subsistance convenable à la nature de l'ouvrage.» (l. c., t. II, ch. II, p. 235.)

- p. 238 «Les travailleurs productifs et les non-productifs, et ceux qui ne travaillent pas du tout, sont tous également entretenus par le produit annuel de la terre et du travail du pays. Ce produit... a nécessairement ses bornes. Sui vant donc que, dans une année, une portion plus ou moins grande de ce produit est employée à entretenir des gens non-productifs, plus ou moins grande sera la portion qui restera pour les gens productifs, et plus ou moins grand sera par conséquent le produit de l'année subséquente...

Quoique la totalité du produit annuel des terres et du travail d'un pays soit... destinée en définitif à fournir à la consommation de ses habitans et à leur procurer un revenu, *cependant, à l'instant* qu'il sort de la terre ou des mains des ouvriers productifs, il se divise naturellement en deux parties. L'une d'elles, et c'est souvent la plus forte, est, en premier lieu, destinée à *remplacer un capital ou à renouveler la portion de vivres, de matières ou d'ouvrage fait* qui a été retirée d'un capital ; l'autre est destinée à former un revenu, ou au maître de ce capital, comme profit, ou à quelque autre personne, comme rente de sa terre...

Cette partie du produit annuel de la terre et du travail d'un pays qui remplace un capital, n'est jamais immédiatement employée à entretenir d'autres salariés que des salariés productifs ; elle ne paie des salaires qu'au travail productif seulement. Celle qui est destinée à former immédiatement un revenu... peut indifféremment entretenir des salariés productifs ou des salariés non-productifs...

Les travailleurs non-productifs et les gens qui ne travaillent pas du tout, sont tous entretenus *par un revenu* : soit, en premier lieu, par cette partie du produit annuel, qui est, dès l'origine, destinée à former un revenu à quelques personnes particulières, ou comme rente de terre, ou comme profit

de capital ; soit, en second lieu, par cette autre partie qui, bien qu'elle soit destinée à remplacer un capital et à n'entretenir que des ouvriers productifs, néanmoins, quand elle est une fois venue dans les mains de ceux-ci, pour tout ce qui excède leur subsistance nécessaire, peut être employée indifféremment à l'entretien de gens qui produisent ou de gens qui ne produisent pas. Ainsi, le simple ouvrier, si ses salaires sont forts, peut... entretenir un domestique à son service personnel, ou bien il peut aller quelquefois à la comédie ou aux marionnettes, et par-là contribuer pour sa part à l'entretien d'une classe de travailleurs non-productifs, ou enfin il peut payer quelque impôt, et par-là concourir à l'entretien d'une autre classe... également non-productive. Néanmoins, de cette partie du produit de la terre, destinée originairement à remplacer un capital, il n'en passe jamais aucune portion à l'entretien de salariés non-productifs, qu'après avoir mis en activité sa mesure complète de travail productif... Il faut que l'ouvrier ait pleinement gagné son salaire par de l'ouvrage fait, avant qu'il puisse en dépenser la moindre chose en travail non-productif... La rente de la terre et les profits des capitaux sont... partout les principales sources où les salariés non-productifs puisent leur subsistance... L'un et l'autre de ces revenus peuvent indifféremment entretenir des salariés productifs et des salariés non-productifs ; ils semblent pourtant avoir toujours pour les derniers quelque pré-dilection...

Ainsi, ce qui contribue beaucoup à déterminer dans tout pays la proportion entre les gens productifs et les gens non-productifs, c'est principalement la proportion qui s'y trouve entre cette partie du produit annuel, qui, au sortir même de la terre ou des mains des ouvriers qui l'ont produite, est destinée à remplacer un capital, et cette autre partie qui est destinée à former un revenu, soit comme rente, soit comme profit. Or, cette proportion est très-différente, dans les pays riches, de ce qu'elle est dans les pays pauvres.» (I. II, ch. III, l. c., t. II, p. 314 sqq.)

[Smith] compară apoi «très-forte portion¹⁾ souvent la plus forte du produit de la terre» care la «nations opulentes de l'Europe est destinée à remplacer le capital d'un fermier riche et indépendant», cu «empire du gouvernement féodal, unde une très-petite portion du produit était suffisante pour remplacer le capital employé à la culture.»

p. 240 ...«rendissent de très-gros profits. Nulle part l'intérêt n'était dessous de 10 pour 100, et il fallait bien que les profits des fonds pussent suffire à payer un intérêt aussi fort. Acum, în țările mai înaintate din Europa, dobînda nu depășește nicăieri 6%, iar în cele mai bogate 4, 3, 2%. Si cette partie du revenu des habitans, qui provient de profits, est toujours beaucoup plus grande dans les pays riches que dans les pays pauvres, c'est parce que le capital y est beaucoup plus considérable ; mais les profits y sont en général dans une proportion beaucoup moindre, relativement au capital. Ainsi cette partie du produit annuel qui, au sortir de la terre ou des mains des mains des ouvriers productifs, est destinée à remplacer un [397] capital, est non-seulement beaucoup plus grande dans les pays riches que dans les pays pauvres, mais encore elle s'y trouve dans une proportion bien plus forte, relativement à la partie destinée immédiatement à former un revenu, soit comme rente, soit comme profit. Le fonds qui est destiné à fournir de la subsistance au travail productif, est non-seulement bien plus abondant dans les premiers de ces pays, qu'il ne l'est dans les autres, mais il est encore dans une plus grande proportion, relativement au fonds qui, pouvant être employé à entretenir des salariés productifs aussi bien que des salariés

¹⁾ La Smith : partie. — Nota red.

non-productifs, a néanmoins toujours en général plus de tendance à aller à ceux-ci.» [l. c. p. 320, 321.]

- p. 240 «La proportion qui se trouve entre ces deux différentes espèces de fonds, détermine nécessairement dans un pays le caractère général des habitans, quant à leur penchant à l'industrie ou à la paresse.» Astfel, de pildă, spune el „în orașele comerciale și manufacturiere engleze și olandeze unde classes inferieures du peuple trăiesc în special de pe urma utilizării de capital ele¹⁾ sînt în general laborieux, frugal et économe. Dimpotrivă, în orașele care se susțin în special prin reședința permanentă sau temporară, în care classes inferieurs du peuple trăiesc din dépenses și revenu, ele sînt en général paresseux, débauché et pauvre, comme à Rome, Versailles, etc..»

C'est donc la proportion existante entre la somme des capitaux et celle des revenus qui détermine partout la proportion dans laquelle se trouveront l'industrie et la fainéantise : partout où les capitaux l'emportent, c'est l'industrie qui domine ; partout où ce sont les revenus, le fainéantise prévaut. Ainsi toute augmentation ou diminution dans la masse des capitaux tend naturellement à augmenter ou à diminuer réellement la somme de l'industrie le nombre des gens productifs et par conséquent la valeur échangeable du produit annuel des terres et du travail du pays, la richesse et le revenu réel de tous ses habitans... Ce qui est annuellement épargné, est aussi régulièrement consommé que ce qui est annuellement dépensé, et il l'est aussi presque dans le même tems ; mais il est consommé par une autre classe de gens : Prima parte din venit... este consumată de domestiques, bouches inutiles etc., qui ne laissent rien après eux en retour de leur consommation. A doua parte par des ouvriers qui reproduisent avec profit la valeur de leur consommation annuelle... La consommation est la même, mais les consommateurs sont différens.» [l. c. p. 321—328, passim.]

- p. 241 ...«établit en quelque sorte un fonds pour l'entretien à perpétuité d'une même nombre de gens productifs,» în timp ce le prodigue «diminue la masse des fonds destinés à employer le travail productif... si cette quantité de vivres et d'habits ainsi» (ca urmare a prodigalității du prodigue) «consommés par des gens non productifs, eût été distribuée entre des gens productifs, ceux-ci auraient reproduit, avec encore un profit, la valeur entière de leur consommation.» (l. c., t. II, l. II, ch. III, p. 328, 329 sq.)
- p. 241 „Marile națiuni ne s'appauvrissent jamais par la prodigalité et la mauvaise conduite des particuliers, mais quelquefois bien par celle de leur gouvernement. Dans la plupart des pays, la totalité ou la presque totalité du revenu public est employée à entretenir des gens non-productifs.» Astfel de oameni sînt cei care alcătuiesc numeroasele și strălucitele curți princiare, marile instituții bisericești, flotele și armatele, «qui ne produisent rien en tems de paix, et qui, en tems de guerre, ne gagnent rien qui puisse compenser la dépense que coûte leur entretien, même pendant la durée de la guerre. Les gens de cette espece ne produisant rien par eux-même sont tous entretenus par le produit du travail d'autrui. Ainsi, quand ils sont multipliés au-delà du nombre nécessaire, ils peuvent, dans une année, consommer une si grande part de ce produit, qu'ils n'en laissent pas assez de reste pour l'entretien des ouvriers productifs, qui devraient le reproduire pour l'année suivante.» (p. 336.)
- p. 241 «Le fonds destiné à l'entretien du travail productif grossissant de jour en jour, la demande qu'on fait de ce travail devient aussi de jour en jour plus

¹⁾ La Smith : il est. — Nota red.

grande : les ouvriers trouvent ||398| aisément de l'emploi, mais les possesseurs de capitaux ont de la difficulté à trouver des ouvriers à employer. La concurrence des capitalistes fait hausser les salaires du travail et fait baisser les profits.» (l. c. p. 359.)

- p. 242 «Les personnes dont les capitaux sont employés de l'une de ces quatre manières sont elles-mêmes des *ouvriers productifs*. Leur travail, quand il est convenablement dirigé, se fixe et se réalise dans le sujet ou la chose vénale sur laquelle il est appliqué, et en général il ajoute au prix de cette chose la valeur au moins de leur subsistance et consommation personnelle.» (l. c. p. 374.)
- p. 242 «Aucun capital, à somme égale, ne met en activité plus de *travail productif* que celui du fermier. Ce sont non-seulement ses valets de ferme, mais *ses bestiaux de labour et de charroi qui sont autant d'ouvriers productifs.*» [l. c. p. 376.]
- p. 243 «On conçoit maintenant que le profit des capitaux provient toujours, ou de ce qu'ils supplient à une portion de travail que l'homme devrait faire de ses mains ; ou de ce qu'ils accomplissent une portion de travail au-dessus des efforts personnels de l'homme, et qu'il ne saurait exécuter lui-même.» (p. 119, trad. fr.)
- p. 243 Dacă această idee a beneficiului la capital ar fi riguros exactă, «il sensuivrait qu'il serait,» nu sursa avuției, ci ceva derivat ; «et l'on ne pourrait considérer les capitaux comme un des principes de la richesse, leur profit n'étant qu'un transport de la poche du travailleurs dans celle du capitaliste.» (l. c. p. 116, 117.)
- p. 243 «Ainsi le même travail paraîtra ou productif ou non productif, selon l'emploi subséquent de l'objet auquel on l'a appliqué. Si mon cuisinier, p. e., fait une tarte que je mange sur-le-champ, c'est un ouvrier non productif, et sa besogne un travail également stérile, parce que ce service a péri aussitôt qu'il a été rendu. Mais ce même travail se fait-il dans la boutique d'un pâtissier, dès-lors il devient productif.» (l. c. p. 110.)
- p. 243 «Cette distinction extraordinaire, fondée sur la simple durée des services, range parmi les travailleurs non productifs, des personnes occupées aux plus importantes fonctions de la société. Le souverain, les ministres de la religion, les magistrats, les défenseurs de l'état, tous ces hommes, sans excepter ceux dont l'habileté... conserve la santé ou forme l'éducation des citoyens, tous ces hommes sont réputés travailleurs non productifs.» (l.c. p. 110, 111.)
- p. 243 «Les ecclésiastiques, les gens de loi, les médecins et les gens de lettres de toute espèce, ainsi que les comédiens, les farceurs, les musiciens, les chanteurs, les danseurs de l'opéra, etc.» (A. Smith, t. II, l. II, ch. III, p. 313.)
«Si l'on veut que la valeur vénale soit la base de la richesse, il est inutile d'entrer dans de longs raisonnemens pour démontrer les erreurs de cette doctrine. Rien n'en ||399| prouve mieux la fausseté que l'estime, que les hommes font de ces services, à en juger par le prix qu'ils y mettent.» ([Lauderdale,] l. c. p. 111.)
- p. 244 «Le travail du manufacturier se fixe et se réalise en quelque production commerciale... Ni le *travail du domestique*, ni celui du capital circulant { el are în vedere *argent monnaie* } «ne forment naturellement une accumulation, un fonds qui puisse se transmettre pour une valeur déterminée. Le profit qu'ils donnent provient également de ce qu'ils *épargnent le travail du*

- maître* ou du possesseur. Ils ont des effets tellement semblables, que ce qui a fait juger l'un non productif, a dû donner de l'autre le même opinion.» (Lauderdale, l. c. p. 144 145.)
- p. 244 ...«refuse aux *résultats* de ces industries le nom de *produits*. Il donne au travail auquel elles se livrent de nom *d'improductif*.» (J.-B. Say, «Traité d'économie politique», 3e éd., t. I, p. 117.)
- ...«la protection, la tranquillité, la défense de la chose publique» ca «résultat du travail d'une année» (des serviteurs de l'état). (Smith, t. II, l. II, ch. III, p. 313, éd. G[arnier].)
- p. 244 ...«ouvrage — en général — s'évanouissent, périssent à l'instant même où ils sont rendus, au moment même de leur production.» (Smith, l.c.)
- p. 244 ...«des produits immatériels, ou des valeurs qui sont consommées au moment de leur production.» [Say, l. c. p. 116.]
- p. 245 ...«qu'ils ne servent point à augmenter le capital national.» (t. I, p. 119.) «Une nation où il se trouverait une foule de musiciens, de prêtres, d'employés, pourrait être une nation for divertie, bien endoctrinée, et admirablement bien administrée, mais voilà tout. Son capital ne recevrait de tout le travail de ces hommes industriels aucun accroissement direct, parce que leur produits seraient consommés à mesure qu'ils seraient créés.» (l. c. p. 119.)
- p. 245 «Il est impossible d'admettre l'opinion de M. Garnier, qui conclut de ce que le travail des médecins, des gens de loi et autres personnes semblables, est productif, qu'il est aussi avantageux à une nation de le multiplier que tout autre.» (l. c. p. 120.)
- «Il est de cela», ...«comme de la main-d'œuvre qu'on répandrait sur un produit, pardelà ce qui est nécessaire pour l'exécuter.» (...) «Le travail productif de produits immatériels n'est productif, *comme tout autre travail*, que jusqu'au point où il augmente l'utilité, et par-là la valeur» (adică valoarea de întrebuintare, dar Say confundă utilitate cu valoarea de schimb «d'un produit : au-delà de ce point, c'est un travail purement improductif.» (l. c. p. 120.)
- p. 246 «Le défaut d'écoulement de plusieurs produits vient de la rareté de plusieurs autres.» [l. c. p. 438.]
- p. 247 «Tout travail utile est réellement productif, et toute la classe laborieuse de la société mérite également le nom de *productive*.» (Destutt de Tracy, «*Éléments d'idéologie*», IVe et V^e parties. *Traité de la volonté et de ses effets*, Paris 1826, p. 87.)
- p. 247 ...«la classe laborieuse et *directement productive* de toutes nos richesses.» (p. 88.)
- p. 248 «La vraie classe *stérile* est celle des oisifs, qui ne font rien que vivre ce que l'on appelle *noblement*, du produit de travaux exécutés avant eux, soit que ces produits soient réalisés en fonds de terre qu'ils afferment, c'est-à-dire qu'ils *louent* à un travailleur, soit qu'ils consistent en argent ou effets qu'ils prêtent moyennant rétribution, ce qui est encore *louer*. Ceux-là sont les vrais frelons de la ruche (fruges consumere nati)» (p. 87), sau acești oisifs «ne peuvent dépenser que leur *revenu*. S'ils entament ||401| leurs fonds rien ne les remplace ; et leur consommation momentanément exagérée cesse pour toujours.» (p. 237.)
- «Ce *revenu* n'est... qu'un prélèvement qui se fait sur les produits de l'activité des citoyens industriels.» (p. 236.)

- p. 248 «Puisque les hommes à qui il» (le revenu) «appartient sont oisifs, il est manifesté qu'ils *ne dirigent aucun travail productif*. Tous les travailleurs qu'ils soldent sont uniquement destinés à leur procurer des jouissances. Sans doute ces jouissances sont de différents genres... les dépenses de toute cette classe d'hommes... alimentent une nombreuse population qu'elles font subsister, mais dont le travail est complètement stérile... Unele dintre aceste dépenses pot fi plus ou moins fructueuses ca, de pildă, la construction d'une maison, l'amélioration d'un fonds de terre. Dar acestea sint excepții, în virtutea că- rora oamenii sint momentanément directeurs du travail productif. A ces lé- gères exceptions-là près, toute la consommation de cette espèce de capita- listes est absolument en pure perte sous le rapport de la reproduction, et autant de diminué sur les richesses acquises.» (p. 236.)
- p. 249 «Pour trouver la formation de ces revenus» (din care trăiesc oisifs) «il faut toujours remonter jusqu'à des *capitalistes industriels*.» (p. 237, Notă.)
- p. 249 ...«comprend tous les entrepreneurs d'une industrie quelconque, c'est-à-dire tous les hommes qui *ayant des capitaux*... emploient leur talent et leur travail à les faire valoir eux-mêmes au lieu de les louer à d'autres, et qui par consé- quent ne vivent ni de salaires ni de revenus mais *de profits*.» (p. 237.)
- p. 249 «Ils ont... entre les mains presque toutes les richesses de la société... ce n'est pas seulement la rente de ces richesses qu'ils dépensent annuellement, mais bien le fonds lui-même, et quelquefois plusieurs fois dans l'année, quand la marche du commerce est assez rapide pour que cela se puisse. Car comme en leur qualité d'hommes industriels ils ne font aucune dépense que pour qu'elle leur rentre avec profit, plus ils en peuvent faire qui remplisse cette condition, plus leurs bénéfices sont grands.» (p. 237, 238.)
- p. 249 ...«au total médiocre, car les hommes industriels sont ordinairement mo- destes.» (p. 238.) ...«elle n'est rien moins que définitive ; elle leur rentre avec profits.» (l. c.)... «consommation personnelle — mais encore» pentru «la rente des terres et de l'argent qu'ils tiennent des capitalistes oisifs.» p. 238.)
- p. 249 «Ces rcvncus des riches oisifs ne sont que des rentes prélevées sur l'indus- trie ; c'est l'industrie seule qui les fait naître.» (p. 248.) «Capitalistes in- dustriels prennent à rente leurs terres, leurs maisons et leur argent» (adică al capitalistes oisifs) «et ils s'en servent de manière à en *tirer des profits su- périeurs à cette rente*.» (p. 237.)... «le seul revenu de ces oisifs et le seul fonds de leurs dépenses annuelles.» (p. 238.)
- p. 250 «Ceux-là n'ont d'autre trésor que leur travail de tous les jours. Ce travail leur procure des salaires... Mais sur quoi sont pris ces salaires ? il est évi- dent que c'est sur les propriétés de ceux ||402| à qui les salariés *vendent leur travail*, c'est-à-dire sur des fonds qui sont d'avance en leur possession, et qui ne sont *autre chose que les produits accumulés de travaux antérieurement exécutés*. Il suit de là que la consommation que paient ces richesses est bien consommation des salariés, en ce sens que ce sont eux qu'elle substantive, mais qu'au fond ce ne sont pas eux qui la paient, ou du moins qu'ils ne la paient qu'avec les fonds existans d'avance entre les mains de ceux qui les emploient. Leur consommation doit donc être regardée comme faite par ceux qui les soudoient. Ils ne font que recevoir d'une main et rendre de l'autre... il faut considérer non-seulement tout ce qu'ils dépensent» (les salariés) «mais même la totalité de ce qu'ils reçoivent, comme la dépense réelle et la *consommation propre de ceux qui achètent leur travail*. Cela est si vrai que pour voir si cette consommation est plus ou moins destructive de la richesse

acquise, ou même si elle tend à l'augmenter... tout dépend de savoir *quel usage font les capitalistes du travail qu'ils achètent.*» (p. 234, 235.)

p. 250 «On me demandera comment ces entrepreneurs d'industrie peuvent faire de si grands profits, et de qui ils peuvent les tirer ? Je réponds que *c'est en vendant tout ce qu'ils produisent plus cher que cela ne leur a coûté à produire.*» p. 239.)

p. 250 «Ils le vendent

1° à eux-mêmes pour toute la partie de leur consommation destinée à la satisfaction de leur besoins, laquelle ils paient avec une portion de leurs profits ;

2° aux salariés, tant ceux qu'ils soldent que ceux que soldent les capitalistes oisifs, *desquels salariés ils retirent par ce moyen la totalité de leurs salaires*, à cela près des petites économies qu'ils peuvent faire ;

3° aux capitalistes oisifs *qui les paient avec la partie de leur revenu qu'ils n'ont pas déjà donnée aux salariés qu'ils emploient directement*, en sorte que toute la rente qu'ils leur desservent annuellement leur revient par un de ces côtés ou par l'autre.» (l. c. p. 239.)

...«*vendant à eux-mêmes*¹⁾ tout se qu'ils produisent *plus cher* que cela ne leur a coûté à produire.»

p. 250 ...«*la consommation propre de ceux qui achètent leur travail.*» [p. 235.]

p. 250 ...«*retirent la totalité de leurs salaires.*» [p. 239.]

...«*salariés*²⁾ ne font que recevoir d'une main et rendre de l'autre.» [p. 235]

p. 253 ...«*capitalistes oisifs qui les paient avec la portion*³⁾ de leur revenu qu'ils n'ont pas déjà donnée aux salariés qu'ils emploient directement, en sorte que toute la rente qu'ils» (les capitalistes industriels) «*leur desservent annuellement leur revient par un de ces côtés ou par l'autre.*» [l. c. p. 239.]

p. 255 Mais, me dira-t-on, si cela est et si les entrepreneurs d'industrie recueillent en effet *chaque année plus qu'ils n'ont semé*, ils devraient en très-peu de temps avoir attiré à eux *toute la fortune publique*, et bientôt il ne devrait plus rester dans un état que des salariés sans avances et des capitalistes entrepreneurs. *Cela est vrai*, et les choses seraient ainsi effectivement, si les entrepreneurs ou leurs héritiers ne prenaient le parti de se reposer à mesure qu'ils se sont enrichis, et n'allaient ainsi continuellement recruter la classe des capitalistes oisifs ; et même malgré cette émigration fréquente, il arrive encore que quand l'industrie a agi pendant quelques temps dans un pays sans de trop grandes perturbations, ses capitaux se sont toujours augmentés non-seulement en raison de l'accroissement de la richesse totale, mais encore dans une bien plus grande proportion... On pourrait ajouter que cet effet serait bien plus sensible encore sans les prélèvements immenses que tous les gouvernements, fût chaque année sur la classe industrielle par la voie des impôts.» (p. 240, 241.)

p. 256 «Il n'y a qu'à voir dans toute l'Europe combien ils» (les capitalistes industriels) «*étaient faibles il y a trois ou quatre siècles, en comparaison des richesses immenses de tous les hommes puissants et combien ils sont aujourd'hui multipliés et accrus, tandis que les autres sont diminuées.*» (l. c. p. 241.)

¹⁾ La Destutt de Tracy lipsește : à eux-même — ²⁾ La Destutt de Tracy ; Ils — ³⁾ La Destutt de Tracy : partie. — *Nota red.*

- p. 256 ...«doit être regardée comme faite par ceux qui les soudoient.» (p. 235.)
- p. 257 ...«manière de considérer la consommation de nos richesses... répand sur toute la marche de la société. D'où vient cet accord et cette lucidité ? de ce que nous avons rencontré la vérité. Cella rappelle l'effet de ces miroirs où les objets se peignent nettement et dans leurs justes proportions quand on est placé dans leur¹⁾ vrai point de vue, et où tout paraît confus et désuni quand on est trop près ou trop loin.» (p. 242, 243.)
- p. 257 «D'où viennent à ces hommes oisifs leurs revenus ? N'est-ce pas de la rente que leur paient sur leurs *profits* ceux qui *font travailler leurs capitaux*, c'est-à-dire ceux qui avec leurs fonds *salarient du travail qui produit plus qu'il ne coûte*, en un mot les hommes industriels ?»
- p. 257 «Ce sont ceux-là qui nourrissent réellement même les salariés qu'emploient les autres.» (p. 246.)
- p. 258 «C'est donc toujours jusqu'à ceux-là» (...) «qu'il faut remonter pour trouver la source de toute richesse.» (p. 246.)
«Avec le temps, des richesses se sont accumulées en plus ou moins grande quantité, parce que le résultat des travaux antérieurs n'a pas été entièrement consommé aussitôt que produit. Des possesseurs de ces richesses, les uns se contentent d'entier une rente et de la manger. Ce sont ceux que nous avons appelés oisifs. Les autres plus actifs font travailler leurs propres fonds et ceux qu'ils louent. Ils les emploient à *solder du travail qui les reproduit avec profit.*» {...} «Avec ce profit ils paient leur propre consommation et défraient celle des autres. Par ces consommations-là même» (...) «leurs fonds leur reviennent un peu accrus, et ils recommencent. Voilà ce qui constitue la circulation.» (p. 246, 247.)
- p. 258 «Ceux qui vivent de profits» (les capitalistes industriels) «alimentent tous les autres et seuls augmentent la fortune publique et créent tous nos moyens de jouissance. Cela doit être *puisque le travail est la source de toute richesse*, et puisqu'eux seuls donnent une *direction utile au travail actuel*, en faisant un *usage utile du travail accumulé.*» (p. 242.)
- p. 259 «Nos facultés sont notre seule richesse originaire, notre travail produit toutes les autres, et tout travail bien dirigé est productif.» (p. 243.)
- p. 259 «Si l'économie augmente la masse générale des capitaux et si la prodigalité la diminue, la conduite de ceux qui dépensent tout juste leur revenu, sans rien amasser ni sans entamer leurs fonds, ne l'augmente ni ne la diminue. Avec cela il y a certaines manières de dépenser, qui semblent contribuer plus que d'autres à l'accroissement de l'opulence générale.» (A. Smith, t. II, p. 345, G[arnier].)
- p. 259 «Si la consommation est fort différente suivant l'espèce de consommateur, elle varie aussi suivant la nature des choses consommées. Toutes représentent bien du travail, mais sa valeur est fixée plus solidement dans les unes que dans les autres. On peut avoir pris autant de peine pour fabriquer un feu d'artifice que pour trouver et tailler un diamant, et par conséquent l'un peut avoir autant de valeur que l'autre. Mais quand j'aurai acheté, payé et employé l'un et l'autre, au bout d'une demi-heure il ne me restera rien du premier, et le second pourra être encore la ressource de mes petits-enfants dans un siècle... Il en est de même de ce || 407| que l'on» (c'est-à-dire Sayus) «appelle les produits immatériels. *Une découverte est d'une utilité éternelle.*

¹⁾ La Destutt de Tracy : le. — Nota red.

Un ouvrage d'esprit, un tableau sont encore d'une utilité plus ou moins durable, tandis que celle d'un bal, d'un concert, d'un spectacle est instantanée et disparaît aussitôt. On en peu dire autant des *services personnels* des médecins, des avocats, des soldats, des domestiques, et généralement de tout ce que l'on appelle des *employés*. Leur utilité est celle du moment du besoin... la consommation la plus ruineuse est la plus prompte, puisque c'est celle qui détruit le plus de travail dans le même temps, ou une égale quantité de travail en moins de temps ; en comparaison de celle-là, celle qui est plus lente est une espèce de *thésaurisation* puisqu'elle laisse à des temps à venir la jouissance d'une partie des sacrifices actuels... chacun sait qu'il est plus économique d'avoir *pour le même prix* un habit qui dure trois ans que d'en avoir un pareil qui ne dure que trois mois.» (D[estutt], p. 243, 244.)

- p. 262 «Un peuple frugal et laborieux emploie son activité à satisfaire aux demandes d'une nation, riche et adonnée au luxe.» (Dr. Paley, "Moral Philosophy", vol. II, ch. XI).
- «Ils» (nos politiques, Garnier etc.), spune Destutt, «posent en principe général que la consommation est la cause de la production, [...] qu'ainsi il est bon qu'elle soit [très-]forte. Ils affirment que c'est là ce qui met une grande différence entre l'économie publique et l'économie privée.» (l. c. p. 249, 250.)
- p. 262 «*Les nations pauvres*, c'est là où le peuple est à son aise ; et *les nations riches*, c'est là où il est ordinairement pauvre,» (l. c. p. 231.)
- p. 263 «Il est évident que l'homme ne parvient jamais à produire des richesses qu'autant qu'il est pourvu des biens internes, c'est-à-dire qu'autant qu'il a développé ses facultés physiques, intellectuelles et morales, ce qui suppose les moyens de leur développement, tels que les *institutions sociales*, etc. Ainsi, plus un peuple est civilisé, plus sa richesse nationale peut s'accroître.» (Henri Storch, «Cours d'écon. politique etc.», éd. lui J.-B. Say, Paris 1823, t. I, p. 136.)
- p. 263 «Smith... exclut des *travaux productifs* tous ceux qui ne coopèrent pas *directement* à la production des richesses ; mais aussi il ne considère que la *richesse nationale*... «n'avoir pas distingué les valeurs *immatérielles des richesses*.» (t. III, p. 218.)
- p. 265 «En regardant le travail immatériel comme *productif*, ils le supposent *productif en richesses*,» (...) «c'est-à-dire en valeurs matérielles et échangeables : et il ne l'est qu'en valeur immatérielle et directes : il soumettent¹⁾ que les produits du travail immatériel sont soumis aux mêmes lois que ceux du travail matériel : et cependant les premiers se régissent par d'autres principes que les seconds.» (t. III, p. 218.)
- p. 265 «De ce que les biens internes sont en partie le produit des services, on en a conclu qu'ils n'avaient pas plus de durée que les services mêmes, et qu'ils étaient nécessairement consommés à mesure qu'ils étaient produits.» (t. III, p. 234.) «Les biens primitifs, loin d'être détruits par l'usage qu'on en fait, s'étendent et s'accroissent par l'exercice, de sorte que *la consommation* même en augmente la valeur.» (l. c. p. 236.) „Ca și avuțiile, les biens internes sînt susceptibile de a fi acumulate și pot forma capitaluri care sã poată fi folosite în vederea reproducției etc.” (l. c. p. 236.) «L'industrie doit être divisée et ses produits doivent être accumulés avant qu'on puisse songer à diviser le travail immatériel.» (p. 241.)

¹⁾ La Storch : admettent. — Nota red.

- p. 265 «La *production* des biens internes, loin de diminuer la richesse nationale par la consommation des produits matériels qu'elle exige, est au contraire un puissant moyen de l'augmenter ; după cum, dimpotrivă, la production des richesses, un moyen également puissant d'augmenter la civilisation.» (l. c. p. 517.) «C'est l'équilibre des deux genres de production qui fait avancer la prospérité nationale.» (l. c. p. 521.)
- p. 266 «Selon Smith, le législateur des Hébreux fut un travailleur improductif.» (*W. Nassau Senior, «Principes fondamentaux de l'écon. polit.» traduits par Jean Arrivabene, Paris 1836, p. 198.*)
- p. 267 «Le médecin qui, par une ordonnance, guérit un enfant malade et lui assure ainsi la vie pour de longues années, ne *produit*-il pas un résultat durable ?» (l. c.)
- p. 267 «Les Hollandais, en s'opposant à la tyrannie des Espagnols, ou les Anglais se révoltant contre une tyrannie qui menaçait d'être encore plus terrible, ont-ils produit des résultats temporaires ?» (l. c. p. 198.)
- p. 268 «Il y a des pays où on ne peut absolument pas cultiver la terre, si on n'est pas protégé par des soldats. Eh bien ! suivant la classification de Smith, la récolte n'est pas produite par l'association du travail de l'homme qui conduit la charrue et de celui qui se tient à son côté l'arme à la main : selon lui, le laboureur seul est un travailleur productif, et le soin du soldat est improductif.» (l. c. p. 202.)
- p. 268 "If the soldier, for example, be termed a productive labourer because his labour is subservient to production, the productive labourer might, by the same rule, lay claim to military honours ; as it is certain that without his assistance no army could ever take the field to fight battles or to gain victories." (*D. Buchanan, "Observations on the Subjects treated of in Dr. Smith's Inquiry etc."* Edinb. 1814, p. 132.)
«La richesse d'une nation ne dépend pas d'une proportion numérique entre ceux qui produisent des *services* et ceux qui produisent des *valeurs*, mais de cette proportion entre eux, qui est la plus propre à rendre plus efficace le travail de chacun.» (*Senior, l. c. p. 204.*)
- p. 270 «Il semble, en vérité, que dans ce cas-ci l'attention de Smith a été adsorbée tout entière par la condition des *grands propriétaires*, les seuls auxquels ses observations sur les classes improductives puissent généralement être appliquées. Je ne sais me rendre autrement compte de sa supposition, *que le capital n'est employé qu'à entretenir les travailleurs productifs, tandis que les improductifs vivent du revenu*. Le plus grand nombre de ceux qu'il appelle par excellence improductifs, les précepteurs, ceux qui gouvernent l'état, sont entretenus aux *dépens du capital*, c'est-à-dire *au moyen de ce qui est dépensé d'avance pour la reproduction.*» (l. c. p. 204, 205.)
- p. 271 «M. Storch se trompe, sans aucun doute, lorsqu'il établit formellement que ces *résultats*» (...) «font partie du *revenu* de ceux qui les possèdent, comme les autres objets qui ont de la valeur, et qu'ils sont de même échangeables.» (...) «S'il en était ainsi, si le goût, la moralité, la religion, étaient réellement des *objets* que l'on pût *acheter*, la richesse aurait une importance bien autre que celle que les économistes... lui donnent. Ce que nous achetons, ce n'est point la santé, le savoir ou la piété. Le médecin, le prêtre, l'insituteur... ne peuvent produire que les instrumens au moyen desquels, avec plus ou moins de certitude et de perfection, ces résultats ultérieurs seront produits... si dans chaque cas particulier les moyens les plus propres pour obtenir du succès ont été employés, le producteur de ces *moyens* a droit à

une récompense, lors même qu'il n'aurait pas réussi ou qu'il n'aurait pas produit les résultats auxquels on s'attendait. L'échange est complet aussitôt que le conseil ou la leçon a été donnée et qu'on en a reçu la salaire.» (l. c. p. 288, 289.)

- p. 271 ...«la consommation productive et la consommation improductive.» (p. 206.)
- p. 272 «*Les moyens indirects*» (de la production) «est tout ce qui favorise la production, tout ce qui tend à faire disparaître un obstacle, à la rendre plus active, plus prompte, plus facile.» (El spune mai înainte, p. 268 : «Il y a des moyens de production directs et des moyens indirects. C'est dire qu'il est des moyens qui sont une cause *sine qua non* de l'effet dont il s'agit, des forces qui *font* cette production. Il y en a d'autres qui contribuent à la production, mais ne la feraient pas. Les premiers peuvent agir même *seuls*, les autres ne peuvent qu'aider les premiers à produire.»)
«...toute le travail gouvernemental est un moyen indirect de production... Il faut bien que celui qui a fabriqué ce chapeau reconnaisse que le gendarme qui passe dans la rue, que le juge qui siège dans son tribunal, que le geôlier qui reçoit un malfaiteur et le garde en prison, que l'armée qui défend la frontière contre les invasions de l'ennemi contribuent à la production.» (P. Rossi, «Cours d'Écon. Polit.», *édit Bruxelles 1842*, p. 272.)
- p. 272 «Parmi les *acheteurs*, les uns achètent des produits ou du *travail pour les consommer eux-mêmes directement* ; d'autres ne les achètent que pour vendre les nouveaux produits qu'ils obtiennent au moyen des produits et du travail qu'ils ont acquis.» [l. c. p. 275, 276.]
- p. 272 «Le travail de mon domestique est improductif pour moi : admettons-le pour un instant ; est-il improductif pour lui ?» (l. c. p. 276.)
- p. 273 ...«emploie une force, l'applique selon un certain mode, produit un résultat qui satisfait un besoin de l'homme»... [p. 275.]
- p. 273 «Une seconde erreur a été de ne pas distinguer la production directe et la production indirecte»... «si la production ¹⁾ est presque impossible,» (sans le travail du magistrat) «n'est-il pas évident que ce travail y contribue, si ce n'est par un concours direct et matériel, du moins par une action indirecte dont on ne peut pas ne pas tenir compte ?» (l. c. p. 276.)
- p. 273 «On n'a pas soigneusement distingué les trois faits principaux du phénomène de la production : la *force ou moyen productif*, l'*application* de cette force, le *résultat*.» [l. c. p. 276.]
- p. 273 «Il se trouve encore des personnes, gens de la vieille roche, qui n'entendent pas les choses ainsi. Ils font venir chez eux un ouvrier et lui donnent à faire telle ou telle pièce d'habillement, en lui fournissant l'étoffe et tout ce qui est nécessaire à ce travail. Qu'achètent-ils, ceux-la ? Ils achètent une force,» { dar și une application de cette force } «un moyen qui produira des résultats quelconques à leur périls et risques... l'objet du contrat, c'est l'achat d'une force.» [l. c. p. 276.]
- p. 274 „Angajind un servitor, cumpăr une force care poate fi folosită pentru sute de services diferite și ale cărei rezultate depind de felul cum le folosesc (p. 276.)
- p. 274 «On achète ou on loue... une application déterminée d'une ²⁾ force... vous n'achetez pas un produit, vous n'achetez pas le résultat que vous avez en

1) La Rossi : elle. — 2) La Rossi : de cette. — *Nota red.*

vue. Pledoaria avocatului poate să ducă sau să nu ducă la câștigarea procesului. Ce qu'il y a de certain, ce qui se passe entre vous et votre avocat, c'est que, pour un certain valeur, il ira tel jour, en tel endroit, porter la parole pour vous, faire, dans votre intérêt, une application de ses forces intellectuelles.» (p. 276.)

- p. 274 «Je suis loin de ne voir des producteurs que dans ceux qui passent leur vie à faire de la toile de coton ou des souliers. J'honore le travail que qu'il soit... mais ce respect ne doit pas être le privilège exclusif du *travailleur manuel*.» (p. 273.)
- p. 275 «C'est ainsi que dans les échanges on fixe son attention sur l'un ou l'autre des trois faits principaux de la production. *Mais ces diverses formes de l'échange* peuvent-elles enlever à certains *produits* le caractère de *richesse* et aux *efforts d'une classe de producteurs* la *qualité de travaux productifs* ? Evidemment, il n'est entre ces idées aucune liaison propre à légitimer une pareille déduction. Parce qu'au lieu d'acheter le résultat, j'achète la force nécessaire pour le produire, *l'action de force ne sera productive* et le *produit ne sera pas richesse* ? Reprenons l'exemple du tailleur. Qu'on achète d'un tailleur des vêtements tous confectionnés, ou qu'on les obtienne d'un ouvrier tailleur auquel on fournit la matière et un salaire, toujours est-il que, quant aux résultats, les deux faits sont parfaitement semblables. Nul ne dira que le premier est un *travail productif* et le second un *travail improductif* ; seulement, dans le second cas, celui qui *désirait un habit* a été son *propre entrepreneur*. Or, entre l'ouvrier tailleur que vous avez pris chez vous et votre domestique, quelle différence y a-t-il sous le rapport des forces productives ? Aucune.» (l. c. p. 277.)
- p. 276 «Quand Smith a dit qu'il ne restait rien du travail du domestique, il s'est trompé, disons-le, au delà de ce qu'il était permis à A. Smith de se tromper. Un fabricant dirige lui-même une vaste manufacture qui exige une surveillance très-active et très-laborieuse... Ce même homme, ne voulant pas autour de lui des ouvriers improductifs, n'a point de domestiques. Il est donc forcé de se *servir lui-même*... Que devient son travail productif pendant le temps qu'il doit consacrer à ce prétendu travail improductif ? N'est-il pas évident que vos gens font un ouvrage qui vous donne les moyens de vous livrer à un travail plus approprié à vos facultés ? Dès lors, comment dire qu'il ne reste pas de traces de leur service ? Il reste tout ce que vous faites et que vous ne pourriez pas faire si vous n'étiez pas remplacé par eux dans le service de votre personne et de votre maison.» (l. c. p. 277.)
- p. 278 «Le chanteur (on insiste), quand il a fini de chanter, ne nous laisse rien. — Il nous laisse un souvenir » (...) «Quand vous avez bu du vin de Champagne, que reste-t-il ?... Que la consommation suive ou non de près le fait de la production, qu'elle s'accomplisse plus ou moins rapidement, les résultats économiques pourront être divers, mais le fait de la consommation, quel qu'il soit, ne peut ôter au produit la qualité de richesse. Il est des produits immatériels qui sont de plus longue durée que certains produits matériels. Un palais dure longtemps, mais *l'Illiade* est une source des plaisirs encore plus durables.» (p. 277, 278.)
- p. 279 ..."distinction seems to be negatory, and withal, mischievous in application." ([Chalmers.], l. c. p. 344.)
- p. 279 "We have entered at so much length into this argument, because we think *the political economy of our days bears a hard and hostile aspect towards an ecclesiastical establishment* ; and we have no doubt, that to this, *the*

hurtful distinction') of Smith has largely contributed". (Thomas Chalmers, (Prof. of Divinity), "On Political Economy, in Connexion with the Moral State and Moral Prospects of Society", 2nd ed., London 1832, p. 346.)

- p. 280 "It is the highest impertinence and presumption, therefore, in kings and ministers, to pretend to watch over the economy of private people, and to restrain their expense, either by sumptuary laws, or by prohibiting the importation of foreign luxuries. They are themselves always, and without any exception, the greatest spendthrifts in the society. Let them look well after their own expense, and they may safely trust private people with, theirs. If their own extravagance does not ruin the state, that of their subjects never will." ([A. Smith], t. II, l. II, ch. III, ed. McCulloch], p. 122.)
- p. 280 "The labour of some of the most respectable orders of²⁾ society is, like that of *menial servants*, unproductive of any value," {...} "and does not fix or realize itself in any permanent subject, or vendible commodity... The sovereign, for example, with all the officers both of justice and war who are³⁾ under him, the whole army and navy, are *unproductive labourers*. They are the *servants* of the public, and are maintained by a part of the annual produce of the *industry of other people*... In the same class must be ranked.. churchmen, lawyers, physicians, men of letters of all kinds ; players, buffoons, musicians, opera-singers, opera-dancers, etc." (l. c. p. 94, 95.)
- p. 281 «Si les riches n'y dépendent pas beaucoup, les pauvres mourront de faim.» (Montesquieu, «*Esprit des lois*», l. VII, ch. IV [Paris 1820, t. IV, p. 200].)
- p. 282 «De telles occupations» (d'artisan et de manufacturier) «étaient censées ne convenir qu'à des esclaves,» (în plusieuri anciens états) «et on défendait aux citoyens de s'y adonner. Dans les États même où cette défense n'eût pas lieu, tels que Athènes et Rome, le peuple était, par le fait, exclu de tous les métiers qui sont maintenant exercés, pour l'ordinaire, par la dernière classe des habitans des villes. Ces métiers, à Rome et à Athènes, étaient remplis par les esclaves des riches, qui les exerçaient pour le compte de leurs maîtres, et la richesse, la puissance et la protection de ceux-ci mettaient le pauvre libre, presque dans l'impossibilité de trouver le débit de son ouvrage, quand cet ouvrage venait en concurrence avec celui des esclaves du riche. Mais les esclaves sont rarement inventifs et les procédés les plus avantageux à l'industrie, ceux qui facilitent et abrègent le travail, soit en fait de machines, soit en fait d'arrangement et de distribution de tâches, ont tous été inventés par des hommes libres. Si même un esclave s'avisait de proposer quelque moyen de ce genre, le maître serait disposé à regarder sa proposition comme suggérée par la paresse et par un désir d'épargner sa peine aux dépens du maître. Le pauvre esclave, au lieu de récompense, n'aurait vraisemblablement qu'une fort mauvaise réception à attendre, peut-être même quelque châtement. Par conséquent, dans les manufactures qui vont par le moyen d'esclaves, il faut, en général, employer plus de travail pour exécuter la même quantité d'ouvrage, que dans celles qui vont par le moyen d'hommes libres. Par cette raison, l'ouvrage des manufactures de cette première espèce a dû, en général, être plus cher que celui des autres. M. de Montesquieu observe que les mines de la Hongrie, sans être plus riches que les mines de la Turquie de leur voisinage, ont toujours été exploitées à moins de frais, et par conséquent avec plus de profit. Les mines de la Turquie sont exploitées par des esclaves, et les bras de ces esclaves sont

1) La Chalmers : *définition* — 2) La Smith : *in the* — 3) La Smith : *serve*.
— Nota red.

les seules machines que les Turcs se soient jamais avisés d'y employer. Les mines de la Hongrie sont exploitées par des hommes libres qui font usage d'une grande quantité de machines pour faciliter et abrégier leur travail. D'après le peu que nous connaissons des prix des ouvrages de manufactures dans le tems des Grecs et des Romains, il paraît que ceux du genre le plus fin étaient d'une cherté excessive.» ([A. Smith,] l. c., t. III, l. IV, ch. IX, p. 549—551, éd. Garnier.)

- p. 283 «M. Locke observe qu'il y a une distinction à faire entre l'argent et les autres biens-meubles. Tous les autres biens-meubles, dit-il, sont d'une *nature si périssable*, qu'il y a peu de fonds à faire sur la richesse qui consiste dans ce genre de biens... L'argent, au contraire, est un ami solide etc.» (l. c., t. III, l. IV, ch. I, p. 5.)
- p. 283 «Les marchandises consommables, dit-on, sont bientôt détruites, tandis que l'or et l'argent sont d'une *nature plus durable*, et que sans l'exportation continuelle qu'on en fait, ces métaux pourraient s'accumuler pendant plusieurs siècles de suite, de manière à augmenter incroyablement la richesse réelle d'un pays.» (l. c. p. 24, 25.)
- p. 283 ..."fixes and realizes itself in some particular subject or vendible commodity, *which lasts for some time at least after that labour is past*. It is, as it were, a certain quantity of labour stocked and stored up to be employed, if necessary, upon some other occasion."
... "generally perish in the very instant of their performance, and seldom leave any trace or *value* behind them, for which an equal quantity of service could afterwards be procured." (v. II, b. II, ch. III, éd. McCulloch, p. 94.)

Capitolul cinci

- p. 286 «Je vois une des classes de la société, dont la fortune doit toujours être à-peu-près la même ; j'en apperçois une autre dont la richesse augmente nécessairement : ainsi, le luxe, qui naît d'un rapport et d'une comparaison, a dû suivre le cours de ces disproportions, et devenir plus apparent avec la succession des années.» (Necker, «*De l'administration des finances de la France* etc.» *OEuvres*, t. II, Lausanne et Paris 1789, p. 285, 286.) (...) «La classe de la société, dont le sort se trouve comme *fixé* par l'effet des lois sociales, est composée de tous ceux qui, *vivant du travail de leurs mains*, reçoivent impérieusement la loi des *propriétaires*,» (...) «et sont forcés de se contenter d'un *salaire proportionné aux simples nécessités de la vie* : leur concurrence et l'*urgence de leurs besoins*, constituent leur *état de dépendance* ; et ces circonstances ne peuvent point changer.» (l. c. p. 286.)
«*L'invention successive des instrumens qui ont simplifié tous les arts mécaniques*, a donc *augmenté les richesses et la fortune*¹⁾ des *propriétaires* ; une partie de ces instrumens, en *diminuant les frais d'exploitation des fonds de terre*, a rendu *plus considérable le revenu* dont les possesseurs de ces biens peuvent disposer ; et une autre partie des découvertes du génie a *tellement facilité* les travaux de l'industrie, que les *hommes, aux services des dispensateurs des subsistances*,» (...) «ont pu dans un *espace de tems égal*, et pour la même rétribution, fabriquer une plus grande quantité d'ouvrages de toute espèce.» (p. 287.) «Supposons que dans le siècle dernier, il fallut cent mille ouvriers, pour exécuter ce qui se fait aujourd'hui avec quatre-vingt mille ; les autres vingt mille se trouveraient dans la nécessité

¹⁾ La Necker : *et le lot fortune*. — Nota red.

- de s'adonner à des *occupations différentes*, pour obtenir des salaires ; et les nouveaux ouvrages de main-d'œuvre qui en résulteraient accroîtraient les jouissances et le luxe des riches.» (p. 287, 288.)
- p. 286 «Car», ...«il ne faut pas ¹⁾ perdre de vue, que les rétributions assignées à tous les métiers qui n'exigent point un talent distingué, sont toujours proportionnées, au *prix de la subsistance nécessaire* à chaque ouvrier ; ainsi *la rapidité de l'exécution*, quand la science en est devenue commune, ne tourne point à l'*avantage des hommes de travail*, et il n'en résulte qu'une *augmentation des moyens*, pour satisfaire les goûts et les vanités, de ceux qui disposent des productions de la terre.» (l. c. p. 288.) «Entre les différents biens de la nature que l'industrie des hommes façonne et modifie, il en est un grand nombre, dont la durée excède de beaucoup le terme commun de la vie : chaque génération a hérité d'une partie des travaux de la génération qui l'a précédée,» {el are în vedere aici numai acumulare a ceea ce A. Smith numește fond de consumație } «et il s'est accumulé successivement, dans tous les pays, une grande quantité des productions des arts ; et comme cette quantité, est toujours répartie entre les mains des propriétaires, la disproportion entre leurs jouissances, et celle de la classe nombreuse des citoyens, a dû nécessairement être plus considérable et plus remarquable.» (p. 289.)
- p. 287 «L'*accélération des travaux de l'industrie*, qui a multiplié sur la terre les objets de faste et de somptuosité, le *tems qui en a grossi l'accumulation*, et les *loix de la propriété*, qui ont rassemblé ces biens dans une seule classe de la société... ces grandes sources du luxe eussent également existé, quelle qu'eût été la somme de numéraire.» p. 291.)
- p. 287 «Dès que l'artisan ou l'homme de campagne n'ont plus de réserve, ils ne peuvent plus disputer ; il faut qu'ils travaillent aujourd'hui sous peine de mourir demain, et dans ce combat d'intérêt entre le §421| propriétaire et l'ouvrier, l'un met au jeu sa vie et celle de sa famille, et l'autre un simple retard dans l'accroissement de son luxe.» (Necker, «Sur la législation et le commerce des grains etc.» Œuvres, t. IV, p. 63.)
- p. 287 «La faculté de sçavoir et d'entendre est un don général de la nature, mais il n'est développé que par l'instruction ; si les propriétés étaient égales, chacun travaillerait modérément,» (...) «et chacun sçaurait un peu, parce qu'il resterait à chacun une portion de tems» (...) «à donner à l'étude et à la pensée ; mais dans l'inégalité de la fortune ²⁾, effet de l'ordre social, l'instruction est interdite à tous les hommes nés sans propriétés ; car toutes les subsistances étant entre les mains de la partie de la nation qui possède l'argent ou les terres, et personne ne donnant rien pour rien ; l'homme né sans autre réserve ³⁾ que sa force, est obligé de la consacrer au service des propriétaires, dès le premier moment où elle se développe, et de continuer ainsi toute sa vie, depuis l'instant où le soleil se leve jusqu'à celui où cette force abattue a besoin d'être renouvelée par le sommeil.» (p. 112.) «Est-il bien sûr enfin que cette inégalité de connaissances ne soit pas devenue nécessaire au maintien de toutes les inégalités sociales qui l'on fait naître ?» (l. c. p. 113.)
- p. 288 «On commence par confondre l'importance du propriétaire (fonction si facile à remplir) avec l'importance de la terre.» (p. 126.)

¹⁾ La Necker : point — ²⁾ La Necker : des fortunes — ³⁾ La Necker : ressource. — Nota red.

Capitolul șase

- p. 309 «La somme des créances hypothécaires, d'après les auteurs les mieux informés, est de 12 milliards, (după alții 16 milliards) ; cea a créances chirographaires, cel puțin 6, suma datorată comanditarilor se cifrează la circa 2, datoria publică la 8 miliarde, în total 28 milliards. Toutes ces dettes, notez ce point, proviennent d'argent prêté, ou censé l'avoir été, qui à 4, à 5, à 6, à 8, à 12, et jusqu'à 15%. Je prends pour moyenne de l'intérêt, en ce qui concerne les 3 premières catégories, 6% : soit donc, sur 20 milliards, 1 200 millions. Ajoutez l'intérêt de la dette publique, environ 400 millions : en tout, 1 600 millions d'intérêt annuel, pour un capital de 1 milliard.» (p. 152.) Deci 160%. Căci «la somme de numéraire, je ne dirai pas existant, mais circulant en France, y compris l'encaisse de la Banque, ne dépasse pas, suivant l'évaluation la plus commune, 1 milliard.» (p. 151.) «L'échange conclu, l'argent redevient disponible, capable, par conséquent, de donner lieu à une nouvelle location... le capital-argent, d'échange en échange, revient toujours à sa source, il s'ensuit que la relocation, toujours faite par la même main, profite toujours au même personnage.» (p. 153, 154.) «*Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*», Paris, 1850.
- p. 328 «Depuis l'origine du monde il y eu trois grandes découvertes... La première, c'est l'invention de l'écriture... La seconde est l'invention (!) de la monnaie... La troisième est le *Tableau économique*, le résultat des deux autres, qui en est le complément.» (Garnier, t. III, l. IV, ch. IX, p. 540.)
- p. 329 «Leurs travaux ont certainement rendu quelques services à leur pays»... (l. c. p. 538.)

Capitolul șapte

- p. 331 «Dans nos pays civilisés¹⁾, tous les éléments sont esclaves.» (Linguet, «*Théorie des loix civiles etc.*», vol. I, Londres 1767, p. 188.)
- p. 331 «C'est ainsi que toute la nature captive a cessé d'offrir à ces enfants des ressources faciles pour le soutien de leur vie. Il faut payer ses bienfaits par des fatigues assidues, et ses présents par des travaux opiniâtres.» [l. c. p. 188.]
- p. 331 «Le riche qui s'en est attribué la possession exclusive, ne consent qu'à ce prix à en remettre en commun la plus petite portion. Pour être admis à partager ses trésors, il faut s'employer à les augmenter.» (p. 189.) «Il faut donc renoncer à ces chimères de liberté.» (p. 190.) Legile sînt pentru «consacrer une première usurpation» (...) «pour en prévenir de nouvelles.» (p. 192.) «Elles sont, en quelque sorte, une conspiration contre la plus nombreuse partie du genre humain.» (l. c. p. 195.) (...) «C'est la société qui a produit les lois, et non les lois qui ont produit la société.» (p. 230.) «La propriété leur est²⁾ antérieure.» (p. 236.)
- p. 331 ...«des chasseurs accoutumés à vivre de sang, à se réunir par bandes, pour surprendre et tressasser plus aisément les bêtes dont ils se nourrissaient, et à se concerter pour en partager les dépouilles.» (p. 279.) «C'est chez les chasseurs qu'a dû se montrer la première apparence de société.» (p. 278.) «La vraie société s'est formée aux dépens des pasteurs ou agriculteurs, et a

¹⁾ La Linguet : policés — ²⁾ La Linguet : soit. — *Nota red.*

été fondée sur leur assujettissement» de către cetele de chasseurs réunis. (p. 289.) Toate îndatoririle în societate se reduc la commander și obéir. «Cette dégradation d'une partie du genre humain, après avoir occasionné la société, a donné naissance aux lois.» (p. 294.)

- p. 331 «C'est l'impossibilité de vivre autrement, qui force nos journaliers à remuer la terre dont ils ne mangeront pas les fruits, et nos maçons à élever des édifices où ils ne logeront pas. C'est la misère qui les traîne sur ces marchés, où ils attendent des maîtres qui veuillent bien leur faire la grâce de les acheter. *C'est elle qui les réduit à se mettre aux genoux du riche, pour obtenir de lui la permission de l'enrichir.*» (p. 274.)

«La violence a donc été la première occasion de la société, et la force son premier lien.» (p. 302.) «Leur» (des hommes) «premier soin a été sans doute de se pourvoir de nourriture... le second a dû être de chercher à *s'en pourvoir sans travail.*» (p. 307, 308.) «Or ils n'ont pu y parvenir qu'en *s'appropriant le fruit du travail étranger.*» (p. 308.) «Les premiers conquérans ne se faisaient despotes que pour être impunément paresseux, et Rois, que pour avoir de quoi vivre : ce qui rétrécit et simplifie beaucoup... l'idée de la domination.» (p. 309.) «La société est née de la violence, et la propriété de l'usurpation.» (p. 347.) «Dès qu'il y eut des maîtres et des esclaves, la société fut formée.» (p. 343.) «Dès l'origine, les deux | 439 soutiens de l'union civile furent d'une part l'esclavage de la plus grande partie des hommes, et de l'autre, celui de toutes les femmes... Ce fut aux dépens de trois quarts de ses membres que la société assura le bonheur, l'opulence, le repos du petit nombre de propriétaires qu'elle avait seuls en vue.» (p. 365.)

- p. 332 «Il ne s'agit donc pas d'examiner si l'esclavage est contre la nature en elle-même, mais s'il est contre la nature de la société... il en est inséparable.» (p. 256.) «La société et la servitude civile sont nées ensemble.» (p. 257.) «L'esclavage durable... le fondement indestructible des sociétés.» (p. 347.)

«Il n'y a eu des hommes réduits à tenir leur subsistance de la libéralité d'une autre homme que *quand celui-ci a été assez riche de leurs dépouilles* pour pouvoir leur en rendre une petite portion. Sa prétendue générosité n'a pu être qu'une *restitution de quelque partie des fruits de leurs travaux qu'il s'était appropriés.*» (p. 242.) «N'est-ce pas dans cette obligation de semer sans recueillir pour soi, de sacrifier son bien-être à celui d'un autre, de travailler sans espérance, que *consiste la servitude* ? Sa véritable époque n'est-elle pas l'instant où il y eut des hommes que l'on put contraindre au travail à coups de fouet, sauf à leur donner quelques mesures d'avoine en les ramenant à l'écurie ? C'est dans une société perfectionnée que les aliments paraissent au pauvre *affamé* un *équivalent* suffisant de sa liberté, mais dans une société qui commence cet échange inégal ferait horreur à des hommes libres. Ce n'est qu'à des *captifs* qu'on peut le proposer. Ce n'est qu'après leur avoir ôté la jouissance de toutes leurs facultés qu'on peut le leur rendre nécessaire.» (p. 244, 245.)

«*L'essence de la société... est d'exempter le riche du travail* c'est de lui donner des nouveaux organes, des membres infatigables qui prennent sur eux toutes les opérations laborieuses *dont il doit s'approprier le fruit.* Voilà le plan que l'esclavage lui permettait d'exécuter sans embarras. Il achetait les hommes qui devaient le servir.» (p. 461.) «En supprimant la servitude, on n'a prétendu supprimer ni l'opulence ni ses avantages... il a fallu que les choses restassent, au nom près, dans le même état. Il a toujours fallu que la plus grande partie des hommes continuât de vivre à la solde et dans la dépendance de la plus petite *qui s'est approprié tout les biens.* La servitude

s'est donc perpétuée sur la terre, mais sous un nom plus doux. Elle s'est décorée parmi nous du titre de domesticité.» (p. 462.)

- p. 332 «Les villes et les campagnes sont peuplées d'une autre espèce de domestiques plus répandus, plus utiles, plus laborieux, et connus sous le nom de *journaliers*,» (...) «*manouvriers*, etc. Ils ne sont point déshonorés par les couleurs brillantes du luxe ; ils gémissent sous les haillons degoutants qui font la livrée de l'indigence. Ils n'ont jamais de part à l'abondance dont leur travail est la source. La richesse semble leur faire grâce quand elle veut bien agréer les présents qu'ils lui font. C'est à eux d'être reconnaissants des services qu'ils lui rendent. Elle leur prodigue le mépris le plus outrageant dans le temps où ils embrassent les genoux pour obtenir la permission de lui être utiles. Elle se fait prier pour l'accorder, et dans cet échange singulier d'une prodigalité réelle contre une bienveillance imaginaire, la fierté, le dédain sont du côté de celui qui reçoit, et la bassesse, l'inquiétude, l'empressement du côté de celui qui donne. Ce sont là les domestiques qui ont vraiment remplacé les serfs parmi nous.» (p. 463, 464.)

«Il s'agit d'examiner quel est le gain effectif que lui a procuré la *suppression de l'esclavage*. Je le dis avec autant de douleur que de franchise : tout ce qu'ils ont gagné, c'est d'être à chaque moment ¹⁾ tourmentés par la crainte de mourir de faim, malheur dont étaient du moins exempts leur prédécesseurs dans ce dernier rang de l'humanité.» (p. 464.) «Il est libre, dites vous ! Eh ! voilà son malheur. Il ne tient à personne : mais aussi personne ne tient à lui. Quand on en a besoin, on le loue au meilleur marché que l'on peut. La faible solde qu'on lui promet égale à peine le prix de sa subsistance pour la journée qu'il fournit en échange. On lui donne des *surveillans*» (overlookers) «pour l'obliger à remplir promptement sa tâche ; on le presse ; on l'aiguillonne de peur qu'une paresse industrielle et excusable ne lui fasse cacher la moitié de sa vigueur ; on craint que l'espoir de rester plus long-tems occupé au même ouvrage n'arrête ses bras et n'émousse ses outils. L'économie sordide qui le suit des yeux avec inquiétude l'accable de reproches au moindre relâche qu'il paraît se donner, et s'il prend un instant de repos, elle prétend qu'il la vole. A-t-il fini, on le renvoie comme on l'a pris, avec la plus froide indifférence, et sans s'embarasser si les vingt ou trente sols qu'il vient de gagner par une journée pénible ||440|| suffiront à sa subsistance, en cas qu'il ne trouve pas à travailler le jour d'après.» (p. 466, 467.)

«Il est libre ! C'est précisément de quoi je le plains. On l'en ménage beaucoup moins dans les travaux auxquels ²⁾ on l'applique. On en est plus hardi à prodiguer sa vie. L'esclave était précieux à son maître en raison de l'argent qu'il lui avait coûté. Mais le manouvrier ne coûte rien au riche voluptueux qui l'occupe. Du tems de la servitude, le sang des hommes avait quelque prix. Ils valaient du moins la somme qu'on les vendait au marché. Depuis qu'on ne les vend plus ils n'ont réellement aucune valeur intrinsèque. Dans une armée on estime bien moins un pionnier qu'un cheval de caisson, parce que le cheval est fort cher et qu'on a le pionnier pour rien. La suppression de l'esclavage a fait passer ce calcul de la guerre dans la vie commune ; et depuis cette époque il n'y a point de bourgeois à son aise qui ne suppute en ce genre comme le font les héros.» (p. 467.)

«Les journaliers naissent, croissent et s'élèvent» (...) «pour la service de l'opulence sans lui causer le moindre frais, comme le gibier qu'elle massacre sur ses domaines. Il semble qu'elle ait réellement le secret dont se vantait sans raison le malheureux Pompée. En frappant du pied la terre, elle en fait

¹⁾ La Linguet : instant — ²⁾ La Linguet : dans les quels. — Nota red.

sortir des légions d'hommes laborieux qui se disputent l'honneur d'être à ses ordres : en disparaît-il quelqu'un parmi cette foule de mercenaires qui élèvent ses bâtimens, ou alignent ses jardins, la place qu'il a laissée vacante est un point invisible qui est sur le champ recouvert sans que personne s'en mêle. On perd sans regret une goutte de l'eau d'une grande rivière, parce qu'il en survient sans cesse de nouveaux flots. Il en est de même des manouvriers ; la facilité de les remplacer nourrit l'insensibilité du riche» (...) «à leur égard.» (*ibidem* p. 468.)

«Ceux-ci, dit-on, n'ont point de maître... pur abus du mot. Qu'est-ce à dire ? Ils n'ont point de maître : ils en ont un et le plus terrible, le plus impérieux des maîtres : c'est le *besoin*. Celui-là les asservit à la plus cruelle dépendance. *Ils ne sont pas aux ordres d'un homme en particulier, mais à ceux de tous en général*. Ce n'est point d'un seul tyran qu'ils ont à flatter les caprices, et à rechercher la bienveillance, ce qui bornerait la servitude, et la rendrait supportable. C'est de *quiconque a as l'argent qu'ils deviennent les valets*, ce qui donne à leur esclavage une étendue et une rigueur infinie. S'ils ne se trouvent pas bien d'un maître, dit-on, ils ont au moins la consolation de le lui dire, et le pouvoir d'en changer : les esclaves n'on ni l'un ni l'autre. Ils sont donc plus malheureux. Quel sophisme ! Songez-donc que le nombre de ceux *qui font travailler* est très petit et que celui des travailleurs au contraire est immense.» (p. 470, 471.) «A quoi se réduit pour eux cette liberté apparente dont vous les avez investis ? *Ils ne subsistent que du loyer de leurs bras. Il faut donc trouver à qui les louer ou mourir de faim. Est-ce là être libre ?*» (p. 472.)

«Ce qu'il y a de plus terrible, c'est que la modicité même de cette paie est encore une raison pour la diminuer. Plus le journalier est pressé par le besoin, plus il se vend à bon marché. Plus sa nécessité est urgente, moins son travail est fructueux. Les despotes momentanés qu'il conjure en pleurant d'accepter ses services, ne rougissent pas de lui tâter, pour ainsi dire, le pouls, afin de s'assurer de ce qu'il lui reste encore de forces ; c'est sur le degré de sa défaillance qu'ils règlent la rétribution qu'ils offrent. Plus ils le sentent près de périr d'inanition, plus ils retranchent de ce qui peut l'en préserver ; et les barbares qu'ils sont lui donnent bien moins de quoi prolonger sa vie que de quoi retarder la mort.» (p. 482, 483.) «L'indépendance» (du journalier) «...est un des plus funestes fléaux qu'ait produits le raffinement des tems modernes. Il augmente l'opulence du riche, et l'indigence du pauvre. L'un épargne tout ce que l'autre dépense. Ce n'est pas sur son superflu que celui-ci est forcé d'économiser c'est sur non nécessaire.» (p. 483.)

«Si l'on trouve aujourd'hui tant de facilités à entretenir ces prodigieuses armées qui se joignent au luxe pour achever d'exterminer la race humaine, on n'en est redevable qu'à la suppression de l'esclavage... Ce n'est que depuis qu'il n'y a plus d'esclaves que la débauche et la mendicité forment des héros à cinq sols par jour.» (p. 484, 485.)

«C'est celle (...) que je trouve 100 fois préférable, à toute autre façon d'être, pour les hommes réduits à gagner leur vie par un travail journalier.» (p. 496.)

«Leurs chaînes», (a esclaves și journalieri) «tissues de la même matière, ne sont que diversement coloriées. Ici elles sont noires, et semblent massives : là elles ont une apparence moins triste, et paraissent plus évidées : pesez-les cependant avec impartialité, vous n'y trouverez aucune différence ; les unes et les autres sont également fabriquées par la nécessité. Elles ont précisément le même poids, ou plutôt s'il y a quelques grains de plus d'un côté, c'est de celui qui annonce à l'extérieur plus de légèreté.» (p. 510.)

p. 335 «Ne voyez-vous pas que l'obéissance, l'anéantissement, puisqu'il faut le dire, de cette nombreuse partie du troupeau fait l'opulence des bergers ?... Croyez-moi, pour son intérêt,» (du berger) «pour le votre, et même pour le leur, laissez-les» (...) «dans la persuasion où elles sont, que ce roquet qui les aboie, a plus de force à lui seul, qu'elles toutes ensemble. Laissez-les fuir stupidement au simple aspect de son ombre. Tout le monde y gagne. Vous en avez plus de facilité à les rassembler, pour vous approprier leurs toisons. Elles sont plus aisément garanties d'être dévorées par les loups. ||441| Ce n'est, il est vrai, que pour être mangées par les hommes. Mais enfin, c'est là leur sort du moment qu'elles sont entrées dans une étable. Avant que de parler de les y soustraire, commencez par renverser l'étable, c'est-à-dire la société.» (p. 512, 513.)

Anexe

- p. 339 "Arts of public use, as fortification, making of engines, and other Instruments of war ; because they confer to defence, and victory, are power ; and though the true mother of them, be *science*, namely the *mathematics* ; yet, because they are brought into the light, by the hand of the artificer, they be esteemed, the midwife passing with the vulgar for the mother, as his issue." ("Leviathan" ; *English Works of Th. Hobbes*. Edit. Molesworth, Lond. 1839—44, t. III, p. 75.)
- p. 339 "The *value, or worth of a man*, is as of all other things, his price ; that is to say, so much as would be given for the use of his power." (l. c. p. 76, *Hobbes, "Leviathan"*.) "A man's labour" (deci the use of his labouring power) "is a commodity exchangeable for benefit, as well as any other thing." (l. c. p. 233.)
- p. 339 "It is not enough, for a man to labour for the maintenance of his life ; but also to *fight*, if need be, for the *securing of his labour*. They must either do as the Jews did after their return from captivity, in re-edifyng the temple, build with one hand, and hold the sword in the other ; or else they must hire otheis to fight for them." (l. c., *Hobbes*, p. 333.)
- p. 340 "Forasmuch as there be more males than females in England... it were good for the ministers to *return to their Coelibat* ; or that none should be ministers, whilst they are ¹⁾ married... And then our *unmarried Parson* might live as well with *half* as now with the whole of his benefice" (*Petty, "A Treatise of Taxes, and Contributions"*, London 1667, p. 7, 8.)
- p. 340 "A large proportion of these also might be retrenched, who *properly and originally earn nothing from the publick*, being only a kind of *gamesters*, that play with one another for the labours of the poor ; yielding of themselves no fruit at all, otherwise than as veins and arteries, to *distribute* forth and back the labour and nutritive juyces of the body politick, namely, the product of husbandry and manufacture." (p. 10.)
- p. 340 "If the numerous offices and fees relating to the *gouernment, law, and church* ; and if the number of divines, lawyers, physicians merchants, and retailers were also lessened, all which do receive *great wages for little work* done to the publick, with how much greater ease would common expenses be defrayed ?" (p. 11.)

1) La Petty : were. — Nota red.

- p. 341 „Who shall pay these men ? I answer, everybody... I think't is plain, they ought neither to be starved, nor hanged, nor given away etc.” (p. 12.)
- p. 341 ...”in case there be *no overplus*... ; 't is fit to *retrench a little* from the delicacy of others feeding in quantity or quality.” (p. 12, 13.)
- p. 341 ...”without expense of foreign commodities ;” ...”to keep their minds to discipline and obedience, and their bodies to a patience of more profitable labours when need shall require it.” (p. 13.) „Este de preferat ca ei să fie folosiți la construirea de șosele, poduri, la exploatarea minelor etc.” (p. 11, 12.)
- p. 341 *“Fewness of people, is real poverty ; and a nation wherein are 8 millions of people, are more than twice as rich as the same scope of land wherein are but four.”* (p. 16.)
- p. 341 *“Religion best flourishes when the priests are most mortified, as... the law... best flourishes when lawyers have least to do.”* (p. 57.)
- p. 341 ...”*not to breed more Churchmen than the benefices* as they now stand shared out will receive.”
- p. 341 ...”it will not be safe to breed up 24 000 ministers.”
- p. 341 ...”which they cannot do more easily, than by persuading the people, that the 12 00 incumbents *de poison or starve their souls*,” (...) ”and misguide them in their way to heaven.” (p. 57.)
- p. 342 *“But before we talk too much of rents, we should endeavour to explain the mysterious nature of them, with reference as well to money, the rent of which we call usury ; as to that of lands and houses.”* (p. 23.)
- p. 342 *“If a man can bring to London an ounce of silver out of the earth in Peru, in the same time that he can produce a bushel of corn, then one is the natural price of the other ; now if by reason of new more easier mines a man can get two ounces of silver as easily as formerly he did one, then corn will be as cheap at ten shillings the bushel, as it was before at five shillings caeteris paribus.”* (p. 31.) *“Let the production of a bushel of corn be supposed of equal labour to that of producing an ounce of silver.”* (p. 66.)
- p. 342 ...”real and not an imaginary way of computing the prices of commodities.” (p. 66.)
- p. 342 ...”the law... *should allow the labourer but just wherewithal to live ; for if you allow double then he works but half so much as he could have done, and otherwise would ; which is a loss to the public of the fruit of so much labour.*” (p. 64.)
- p. 342 *“Natural dearness and cheapness depends upon the few or more hands requisite to necessaries of nature ; As corn is cheaper where one man produces corn for ten, then where he can do the like but for six ; and withal, according as the climate disposes men to a necessity of spending more or less.”* (p. 67.)
- p. 343 *“Suppose a man could with his own hands plant a certain scope of land with corn, that is, could digg, or plough ; harrow, weed, reap, carry home, thresh, and winnow so much as the husbandry of this land requires ; and had withal seed wherewith to sow the same. I say, that when”* (...) *“this man hath subducted his seed out of the proceed of his harvest, and also what himself had both eaten and given to others in exchange for clothes, and other natural necessaries ; that the remainder of corn, is the natural and true rent of*

the land for that year ; and the medium of seven years, or rather of so many years as makes up the cycle, within which dearth and plenties make their revolution, doth give the ordinary rent of the land in corn." (p. 23,24.)

- p. 343 "But a further, though collateral question may be, *how much English money this corn or rent is worth ?* I answer, *so much as the money which another single man can save within the same time, over and above his expence, if he employed himself wholly to produce and make it ; viz. Let another man go travel into a countrey where is silver there, dig it, refine it, bring it to the same place where the other man planted his corn ; coyn it, etc., the same person, all the while of his working for silver, gathering also food for his necessary livelihood, and procuring himself covering, etc. I say, the silver of the one must be esteemed of equal value with the corn of the other : the one, being perhaps twenty ounces and the other twenty bushels. From whence it follows that the price of a bushel of his corn to be an ounce of silver."* (p. 24.)
- p. 344 "And forasmuch as possible there may be more art and hazard in working about the silver, then upon ¹⁾ corn, yet all comes to the same pass ; for let a hundred men work ten years upon corn, and the same number of men the same time, upon silver ; I say, that the neat proceed of the silver in the price of the whole neat proceed of the corn, and like parts of the one, the price of like parts of the other." (p. 24.)
- p. 344 "Wherefore we would be glad to find *the natural value of the Fee-simple of land, though but no better than we have done that of the usus fructus above-mentioned.*" (p. 25.)... "Having found the *rent or value of the usus fructus per annum*, the question is, *how many years purchase* (as we usually say) is the *Fee-simple* naturally worth ? If we say an infinite number, then an acre of land would be equal in value to a thousand acres of the same land ; which is absurd, an infinity of unites being equal to an infinity of thousands : wherefore we must pitch upon some *limited number*, and that I apprehend the number of years, which I conceive one man of 50 years old, another of 28, and another of 7 years old, all being alive together may be thought to live ; that is to say, of a grandfather, father and child ; few men having reason to take care of more remote posterity... Wherefore I pitch the *number of years' purchase, that any lang is naturally worth*, to be the ordinary ||1350| extend of three such persons their lives. Now in England we esteem three lives equal to one and twenty years, and consequently the *value of land, to be about the same number of years' purchase.*" (p. 26.)
- p. 345 "As for usury, the least that can be, is the *rent of so much land as the money lent will buy, where the security is undoubted.*" (p. 28.)
- p. 346 "As great need of money heightens exchange, so doth great need of corn raise the price of that likewise, and consequently of the rent of the land that bears corn," (...) "and lastly of the land itself ; as for example, if the corn which feeds London, or an army, be brought 40 miles thither²⁾ then the Corn growing within a mile of London, or the quasters of such army, shall have added into its nature! price, so much as the charge of bringing it thirty nine miles does amount to... Hence it comes to pass, that lands intrinsically alike near populous places, such as where the perimeter of the area that feeds them is great, will not only yield more rent for these reasons, but also more years purchase than in remote places etc." (p. 29.)

¹⁾ La Petty : about the ²⁾ La Petty : together. — Nota red.

- p. 346 "The goodness or badness, or the value of land depends upon the greater or lesser share of the product given for it in proportion to the simple labour bestowed to raise said product." (p. 67).
- p. 346 "If there be 1000 men in a territory, and if 100 of these can raise the necessary food and raiment for the whole 1000 ; if 200 more make as much commodities, as other nations will give either their commodities or money for, and if 400 more be employed in the ornaments, pleasure, and magnificence of the whole ; if there be 200 governours, divines, lawyers, physicians, merchants, and retailers, making in all 900, the question is"... (p. 12.)
- p. 347 "This, I say to be the foundation of equalizing and ballancing of values ; yet in the superstructures and practices hereupon, I confess there is much variety and intricacy." (p. 25.)
- p. 347 "Our silver and gold we call by several names, as in England by pounds, shillings, and pence ; all which may be called and understood by either of the three. But that which I would say upon this matter is, that all things ought to be valued by two natural denominations, which is land and labour ; that is, we ought to say, a ship or garment is worth such a measure of land, with such another measure of labour ; forasmuch as both ships and garments were the creatures of lands and men's labours thereupon : This being true, we should be glad to find out a natural Par between land labour, so as we might express the value by either of them alone, as well or better than by both, and reduce one into the other, as easily and certainly, as we reduce pence into pounds." (p. 25.)
- p. 347 "Of the vanity and fruitlessness of making Civil Positive Laws against the Laws of Nature" (...) "I have spoken elsewhere." (l. c. p. 29.)
- p. 348 "If the said shires by greater labour than now is used, (as by digging instead of ploughing, setting instead of sowing, picking of choice seed instead of taking it promiscuously, steeping it instead of using it wholly unprepared, and manuring the ground with salt instead of rotten straw, etc.) could be fertilized, then will the rent be as much more advanced, as the excess of increase exceeds that of the labour." (p. 32.)
- p. 348 "...if you allow double, then he works but half so much." (p. 64.)
- p. 348 ..."which is a loss to the publick" etc. (p. 64.)
- p. 348 "This brings me to the most important consideration in *Political Economies*, viz'. how to make a Par and Equation between Lands and Labour, so as to express the value of any thing by either alone." (*Political Anatomy of Ireland* și "Verbum Sapienti" 1672, ediția London 1691, p. 63, 64.)
- p. 349 "The days food of an adult man, at a medium, and not the days labour, is the common measure of value, and seems to be as regular and constant as the value of fine silver... Wherefore I valued an Irish cabin at the number of days food, which the maker spent in building of it." (p. 65.)
- p. 349 "That some men will eat more than others, is not material, since by a days food we understand what $\frac{1}{100}$ part of all sorts and sizes will eat, so as to live, labour, and generate." (p. 64.)
- p. 349 "What we call the wealth, stock, or provision of the nation, being the effect of the former or past labour, should not be conceived to differ from efficiencies in being." ("Verbum sapienti", p. 9.)

- p. 349 "We said, that half the people by a very gentle labour, might much enrich the kingdom... upon what shall they employ themselves ? To which I answer in general, upon producing food and necessaries for the whole people of the land, by *few hands* ; whether by *labouring harder*, or by the *introducing the compendium, and facilitations of art*, which is equivalent to what men vainly hoped from *polygamy*. For as much as he that can do the work of five men by one, effects the same as the begetting four adult workmen." (p. 22.) "Cheapest food will be when food also *is raised, by fewer hands than elsewhere*." (p. 23.)
- p. 351 "...either *freely gives*, or for *labour sells* to mankind." ("*Leviathan*", [p. 232.]
- p. 351 "Though the *earth*, and all inferior creatures, be common to all men, yet every man has a property in his own person : this nobody has any right to but himself. The labour of his body, and the work of his hands, we may say, are properly his. Whatsoever then he removes out of the state that nature has provided, and left it in, he has mixed his labour with, and joined to it something that is his own, and thereby makes it his property." ([Locke,] "*Of Government*", b, II, ch. V ; *Works*, 1763, v. II, 7th edit., p. 229.)
 "His labour has taken it out of the hands of nature, where it was common, and belonged equally to all her children, and has thereby appropriated it to himself." (l. c. p. 230.)
 "The same law of nature, that does by this means give us property, does also bound that property too... As much as any one can make use of to any advantage of life before it spoils, so much he may by his labour fix a property in : whatever is beyond this, is more than his share, and belongs to others." (l. c.)
 "But the chief matter of property being now not *the fruits of the earth*" etc., "but the *earth itself*... As much land as a man tills, plants, improves, cultivates, and can use the product of, so much is his property. He by his labour does, as it were, enclose it from the common;" (p. 230.) "Subduing or cultivating the earth, and having dominion, we see are joined together. The one gave title to the other." (p. 231.) "The measure of property nature has well set by the extent of *men's labour*, and the conveniencies of life ; no man's labour could subdue, or appropriate all ; nor could his enjoyment more consume than a small part ; so that it was impossible for any man, this way, to intrench upon the right of another, or acquire to him[self] a property, to the prejudice of his neighbour... This measure did confine every man's possession to a very moderate proportion, and such as he might appropriate to himself, without injury to anybody, in the first ages of the world ...And the same measure may be allowed still without prejudice to any body, as full as the world seems." (p. 231, 232.)
- p. 352 "*It is labour indeed that puts the difference of value on every thing... Of the products of the earth useful to the life of man... $\frac{99}{100}$ are wholly to be put on the account of labour.*" (p. 234.) "It is labour then which puts the greatest part of the value upon land." (p. 235.)
 "Though the things of nature are given in common, yet men, by *being master of himself*, and *proprietor of his own person*, and the actions or labour of it, had still in himself the great foundation of property." (p. 235.)
- p. 353 "He might heap as much of these *durable* things as he pleased ; the exceeding" {...} "of the bounds of his just property not lying in the largeness of his possession, but the perishing of any thing uselessly in it. And thus

- came in the use of money, some lasting thing which might men¹⁾ keep without spoiling, and that by mutual consent men would take in ||1293 a| exchange for the truly useful, but perishable supports of life." (p. 236.)
- p. 353 "This partage of things in an inequality of private possessions, men have made practicable out of the bounds of society, and without compact ; only by putting a value on gold and silver, and tacitly agreeing in the use of money." (p. 237.)
- p. 353 "Let us next see how it" (money) "comes to be of the same nature with land, by yielding a certain yearly income, which we call use or interest. For land produces naturally something new and profitable, and of value to mankind ; but money is a barren thing, and produces nothing, but by compact, *transfers that profit, that was the reward of one man's labour, into another man's pocket.* That which occasions this, is the unequal distribution of money ; which inequality has the same effect too upon land, that it has upon money... For as the unequal distribution of land, (you having more than you can, or will manure, and another less) brings you a tenant for your land ; and the same unequal distribution of money... brings me a tenant for my money : *So my money is apt in trade, by the industry of the borrower, to produce more than 6°/₁₀, to the borrower, as well as your land, by the labour of the tenant, is apt to produce more fruits, than his rent comes to.*" (folio ed. of *Locke's Works*, 1740, vol. II.)
- p. 353 "...transfers that profit, which²⁾ was the reward of one man's labour, into another man's pocket"... [l. c.]
- p. 355 "As the landed man lets his land, so these" (who have "stock for trade, and³⁾ either have not the skill, or care not for the trouble of menaging it in trade") "let their stock ; this latter is called *interest*, but is only *rent* for stock." (...) "as the other is for land. And in several languages, hiring of money, and lands, are terms of common use ; and it is so also in some counties of England. Thus to be a *Landlord*, or a *Stocklord* is the same thing ; the landlord has the advantage only in this ; that his tenant cannot carry away the land, as the tenant of the other may the stock ; and therefore land ought to yield *less profit* than stock ; which is let out at the greater hazard." ([North, "Discourses upon trade..."], p. 4.)
- p. 356 "If there be more lenders than borrowers, interest will... fall ;... it is not low interest makes trade, but *trade increasing, the stock of the nation* makes interests low." (p. 4.) "Gold and silver, and, out of them, money are nothing but the weights and measures, by which traffick is more conveniently carried, on, than could be done without them : and also a proper fund for a *surplusage of stock to be deposited in.*" (p. 16.)
- p. 356 "What do these people want, who cry out for money ?" (...) "I will begin with the Beggar... it is not money, but bread, and other necessaries for life that he wants... The farmer complains, for the wants of money... he thinks that were more noney in the country, he should have a price for his goods which he would sell, but cannot... why he cannot get a price ?... 1. Either there is too much corn and cattel in the country, so that most who come to market have need of selling, as he has, and few of buying ; or 2. There wants the usual vent abroad, by transportation, as in time of war, when

¹⁾ La Locke : that men might — ²⁾ La Locke : that — ³⁾ La North : who. — *Nota red.*

trade is unsafe, or not permitted ; or, 3. The consumption fails, as when men by reason of poverty, do not spend so much in their houses as formerly they did ; wherefore it is not the increase of specifick money, which would at all advance the farmers goods, but the removal of any of these three causes, which do truly keep down the market

The merchant and shop-keeper want money in the same manner, that is, they want a vent for the goods they deal in, by reason that the markets fail." (p. 11, 12.)

- p. 357 "No man is richer for having his estate all in money, plate, lying by him, but on the contrary, he is for that reason the poorer. That mas is rechest, whose estate is in a *growing condition*, either in land at farm, money at interest, or goods in trade." (p. 11.)
- p. 357 "Money being... the common measure of buying and selling, everybody who has any thing to sell, and cannot procure chapmen for it, is presently apt to think, that want of *money in the Kingdom*, or country is the cause why his goods do not go off ; and sa, want of money, is the common cry ; which is a great mistake" p. 11.)
- p. 357 "Money neither *increaseth*, nor is useful, but when it's parted with, and an money is unprofitable to a private person but as he disposeth of it, for something more valuable, so what money is more than of absolute necessity for a home trade, is dead stock to a kingdom or nation and brings no profit to that country it's kept in." (*John Bellers, "Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality etc."*, Lond. 1699, p. 13.)
 "Altho' everyone desires to have it" (money), "yet none, or very few care for keeping it, but they are forthwith contriving to dispose it ; knowing that from all the money that lies dead, no benefit it to be expected, but it is a certain loss." ([North, l. c.] p. 21.)
- p. 357 "A nation in the world, as to trade, is in all respects like a city in a kingdom, or family in a city." (p. 14.) "In this course of trade, gold and silver are in no sort different from other *commodities*, but are taken from them who have plenty, and caried to them who want, or desire them." (p. 13.)
 "If never so much" (money) "be brought from abroad, or never so much coyned at home, all that is more than what the commerce of the nation requires, is *but Bullion*, and will be treated as such ; and coyned money, like wrought plate at second hand, shall sell but for the *intrinsic*." (p. 17, 18.)
- p. 358 "The moneys employed at interest in this nation, are not near the tenth part, *disposed to trading people*, wherewith to manage their trades ; but are for the most part lent for the supplying of luxury, and to support the expense of persons, who though great owners of land, yet spend faster than their lands bring in ; and being loath to sell, choose rather to mortgage their estates." ([North, l. c. p.] 6, 7.)
- p. 359 "Whether it were not wrong to suppose *Land itself to be Wealth* ? And whether the Industry of the People is not first to be considered, as that which constitutes Wealth, which makes even Land and Silver to be Wealth, neither of which would have any value, but as *means and motives* to Industry ?" (*"The Querist"*. By Dr. G. Berkeley. London 1750, Query 38.)
- p. 360 "Everything in the world is purchased by labour." ([Hume.] *"Essays"*, v. I, part II, ed. 1764, London, p. 289.)

- p. 361 "The greater or less stock of labour and commodities must have a great influence" (upon interest) ; "since we really and in efect borrow these, when we take money upon interest." (l. c. p. 337.) "No man will accept of low profits, where he can have high interest; and no man will accept of low interest, where he can have high profits." (l. c. p. 335.)
- p. 361 "...of the small advance of commerce and industry, not of the scarcity of gold and silver." (l. c. p. 329.)
- p. 361 "In a state, therefore, where there is nothing but a landed interest" (sau cum mai spune el, "landed gentry and peasants") "the borrowers must be numerous, and interest high." (p. 330.)
- p. 361 ... "knows no such pleasure as that of seeing the daily encrease of his fortune."
- p. 361 "And this is the reason why trade increases frugality, and why, among merchants, there is the same overplus of misers above prodigals, as, among the possessors of land, there is the contrary." (p. 333.)
- p. 361 "Lawyers and physicians beget no industry; and it is even at the expense of others they acquire their riches; so that they are sure to diminish the possessions of some of their fellow-citizens, as fast as they encrease their own." (p. 333, 334.)

"Thus an increase of commerce raises a great number of lenders, and by that means produces lowness of interest." (p. 334.)

Low interest and low profits of merchandize are two events, that mutually forward each other, and are both originally derived from that extensive commerce, which produces opulent merchants, and renders the monied interest considerable. Where merchants possess great stocks, whether represented by few or many pieces of metal, it must frequently happen, that, when they either become tired of business, or leave heirs unwilling or unfit to engage in commerce, a great deal¹⁾ of these riches naturally seeks an annual and secure revenue. The plenty diminishes the price, and makes the lenders accept of a low interest. This consideration obliges many to keep their stock in trade, and rather be content with low profits than dispose of their money at an under value. On the other hand, when commerce has become very extensive, and employs very large stocks, there must arise rivalships among the merchants, which diminish the profits of trade, at the same time that they increase the trade itself. The low profits of merchandize induce the merchants to accept more willingly of a low interest, when they leave off business, and begin to indulge themselves in ease and indolence. It is needless therefore, to enquire which of these circumstances, viz²⁾, low interest or low profits, is the cause, and which the effect. They both arise from an extensive commerce, and mutually forward each other... An extensive commerce, by producing large stocks, diminishes both interest and profits; and is always assisted, in its diminution of the one, by the proportional sinking of the other. I may add, that, as low profits arise from the increase of commerce and industry, they serve in their turn to the farther increase of commerce³⁾, by rendering the commodities cheaper, encouraging the consumption, and heightening the industry. And thus... interest is the true

¹⁾ La Hume : proportion — ²⁾ La Hume : to wit — ³⁾ La Hume : to its farther encrease. — *Nota red.*

barometer of the state, and its lowness is a sign almost infallible of the flourishing of a people." (l.c.p. 334—336)

p. 360 „It appears from these several extracts, that Mr. Locke attributes the government of the natural Rate of Interest to the Proportion which the quantity of money in a country bears to the debts of its inhabitants one amongst [another], and to the trade of it ; and that Sir W. Petty makes it depend on the quantity of money alone ; so they [only differ] in regard to debts." (*J. Massie, "An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest"* ; wherein the sentiments of Sir W. Petty and Mr. Locke, on that head, are considered", *London 1750*, p. 14, 15.)

p. 362 Rich people "instead of employing their money themselves, let it out to othere people for them to make profit of, reserving for the owners a *proportion of the profits to be* ¹⁾ made : But when the riches of a country are dispersed into so many hands, and so equally divided, as not to leave many people enough to maintain two families, by employing it in trade, there can be *little borrowing* ; for 2 000 l. ²⁾ when it belongs to one man, may be lent, because the interest of it will keep a family, but if it belongs to ten men, it cannot be lent, because the interest will not keep 10 families." (p. 23, 24.)

"All reasoning about natural interest from the rate which the government pays for money, is, and unavoidably must be fallacious ; experience has shown us, they neither have agreed, nor preserved a correspondence with each other ; and reason tells us they never can ; for the one has its foundation in profit, and the other in necessity ; the former of which has bounds, but the latter none : The gentleman who borrows money to improve his land, and the merchant or tradesman who borrow to carry on trade, have limits beyond, which they will not go ; in they can get 10 p.c. by money, they may give 5 p.c. for it ; but they will not give 10 ; whereas he who borrows through necessity, has nothing else to determine by, and this admits of no rule at all." (p. 31, 32.)

The equitableness of taking interest, depends not upon a man's making or not making *profit* by what he borrows, but upon its being capable of producing profit it rightly employed" (p. 49) "If that which men pay an interest for what they borrow, be a *part of the profits it is capable of producing*, this interest must always be governed by those *profits*." (p. 49.)

"What proportion of these profits do of right belong to the borrower, and what to the lender ? And this there is no other method of determining, then by the opinions of borrowers and lenders in general ; for right and wrong in this respect, are only what common consent makes." (p. 49.)

"This rule of *dividing profits* is not however to be applied particularly to every lender and borrower, but to lenders and borrowers in general... remarkably great and small gains are the rewards of skill, and the want of understanding, which lenders have nothing at all to do with, for as they will not suffer by the one, they ought not to benefit by the other. What has been said of *particular men in the same business* is applicable to *particular sorts of business*." (p. 50.)

"The natural rate of interest is governed by the *profits of trade* to particulars. (p. 51.)

p. 363 ... "got ³⁾ double the profits they now make."

¹⁾ La Massie : so — ²⁾ La Massie : 20 000 l. — ³⁾ La Massie : get —
Nota red.

- p. 363 "One general answer will do for the whole, which is, that the profits of trade in these several countries differ from the profits of trade here, and so much as to produce all those different rates of interest." (p. 51.)
- p. 363 ... "by decrease of foreign trade ¹⁾" (...) "or to people in trade lowering the prices of their commodities upon each other... through necessity to get some trade, or through avarice to get most." (p. 52, 53.)
 "The profits of trade in general, are governed by the proportion which the number of traders bears to the quantity of commerce ²⁾. (p. 55.) „În Olanda unde in trade employed people bears the greatest proportion to the whole number of inhabitants... interest is lowest ; in Turkey, where the disproportion este cea mai mare, interest este cea mai ridicată." (p. 55, 56.)
 "What governs the proportion between trade and traders ?" (p. 57.) "Motives to trade" : "natural necessity, liberty, preservation of men's private rights, public safety." (p. 57, 58.)
 "There are no two countries which furnish an equal number of the necessities of life in equal plenty, and with the same quantity of labour ; men's wants increase or diminish with the severity or temperateness of the climate they live in ; consequently, the proportion of trade which the inhabitants of different countries are obliged to carry on through necessity, cannot be the same, nor is it practicable to ascertain the degree of variation further than by the degrees of heat and cold ; from whence one may make this general conclusion, that the quantity of labour required for [the maintenance of] a certain number of people is greatest in cold climates, and least in hot ones ; for in the former, men not only want more cloaths, but the earth more cultivating, than in the latter." (p. 59.) "One kind of necessity which is peculiar to Holland... arises from the country being overpeopled ; which, with the great labour required to fence and drain the ³⁾ land, makes their necessity to trade greater than it is in any other part of the habitable world." (p. 60.)
- p. 367 «Tout achat est vente, et toute vente est achat.» (Quesnay, «Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans etc.», éd. Daire, p. 170.) «Acheter c'est vendre c'est acheter.» (Quesnay de Dupont de Nemours, «Origine etc.» 1767, p. 392.)
 «Le prix précède toujours les achats et les ventes. Si la concurrence des vendeurs et d'acheteurs n'y apporte pas de changement, il existe tel qu'il est par d'autres causes indépendantes du commerce. (p. 148.)
 «Il est toujours à présumer qu'il (échange) «est profitable à tous deux» (contractants) ; «car de part et d'autre ils se procurent la jouissance de richesses qu'ils ne peuvent obtenir que par l'échange. Mais toujours n'y a-t-il qu'échange de richesses d'une valeur pour d'autres richesses de valeur égale, et par conséquent point d'augmentation réelle de richesses» (ar trebui spus : point d'augmentation réelle de valeur). (l. c. p. 197.)
- p. 367 «L'augmentation des capitaux est donc le principal moyen d'accroître le travail, et le plus grand intérêt de la société.» (Quesnay de Dupont de Nemours, l. c. p. 391)
- p. 369 «Ils ont risqué beaucoup pour gagner beaucoup. Mais ils ont risqué des hommes, et des denrées ou de l'argent. Pour les hommes s'ils les ont exposés à un péril évident, pour gagnèr, ils ont fait une très-vilaine action. Pour les denrées, si c'est un mérite d'en produire, ce ne doit pas être un mérite de les risquer pour le profit d'un seul homme.» (Buat, «Eléments de la politique,

¹⁾ La Massie : a decrease of trade — ²⁾ La Massie : trade — ³⁾ La Massie : their. — Nota red.

ou Recherche des vrais principes de l'écon. sociale», London 1773, t. II, p. 297.)

- p. 371 "The expence laid out in employing and maintaining them does no more than continue the existence of its own value, and is therefore unproductive." {Căci adesea surplus value — unproductive.} The wealth of society can never in the smallest degree be augmented by artificers, manufacturers, or merchants, otherwise than by their saving and accumulating part of what is intended for their daily subsistence; consequently it is by privation or parsimony alone" (...) "that they can add anything to the general stock. Cultivators, on the contrary, may live up to the whole of their income, and yet at the same time enrich the state; for their industry affords a surplus produce called rent." ([John Gray,] "The Essential Principles of the Wealth of Nations, illustrated, in opposition to some false doctrines of Dr. Adam Smith, and others", London 1797, p. 6.)
- "A class of men whose labour (though it produce something) produces no more than what was bestowed, in order to effect that labour, may with the greatest propriety be called an unproductive class." (p. 10.)
- p. 371 "The augmentation of revenue" {...} "is not, but indirectly, the object of the Economists... The object is the production and reproduction of revenue." (p. 18.)
- p. 371 "When the question is about the production of revenue, it is altogether illogical to substitute for that the transfer of revenue, which all commercial dealings are resolvable into." (p. 22.) "What does the word commerce imply but commutatio mercium... sometimes more beneficial to the one than the other; but still what the one gains the other loses, and their traffic really produces no increase." (p. 23.) "Should a Jew sell a crown-piece for 10 sh., or a Queen Anne's farthing for a guinea, he would augment his own income, no doubt, but he would not thereby augment the quantity of the precious metals; and the nature of the traffic would be the same whetehr his virtuoso customer resided in the same street with himself, or in France, or in China." (p. 23.)
- p. 372 "No man, as a manufacturer, however he may gain himself, adds anything to the national revenue, if his commodity is sold and consumed at home; for the buyer precisely loses... what the manufacturer gains... There is an interchange between the seller and the buyer, but no increase." (p. 26.) "To supply the want of a surplus... the master employer takes a profit of 50 p. c. upon what he expends in wages, or 6d. in the shilling on each manufacturer's pay; ...and if the manufacture is sold abroad"... "would be the national profit"... (p. 27.)
- p. 372 "...manufacturers are a necessary class" ... "productive class." p. 35.) Ea este "occasion a commutation or transfer of the revenue previously provided by the cultivator, by giving a permanency to that revenue under a new form." (p. 38.)
- p. 372 "...for every civil society must be fed, [...] clothed, defended and instructed." (ibidem p. 51.)
- p. 372 "...deemed Receivers of land rents, as mere Receivers of rents, a productive class in society... they have in some degree compensated for their error by intimating that the Church and King are to be served out of those rents. Dr. Smith... suffering it" (această error a Economists) "to pervade the

- whole of this¹⁾ enquiry," (...) "directs his refutation to the sound part of the Ec. system." (p. 8.)
- p. 373 "The *proprietors of land* as mere receivers of land rents are *not an essential class of society*... By separating the rents of lands from the constitutional purpose of the defence of the state, the receivers of those rents instead of being an essential class, render themselves one of the most unessential and burdensome classes in society." (p. 51.)
- p. 373 ..."that a manufacturer only enriches himself by being a *seller*" (...) "and that when he ceases to be a *seller*, his *profits*" (dar unde rămân profits ale farmers who is not a seller ?) "are immediately at a stand, because they are not natural profits, but artificial. The cultivator... *may exist*, and thrive, and multiply, without *selling* any thing" (p. 38, 39.)
- p. 374 ..."the augmentation of the *nominal value of the produce*... *sellers not enriched* ²⁾ ...since what they gain as sellers, they precisely expend in quality of buyers." (p. 66.)
- p. 374 "While a field admitting cultivation can be found for every idler, let no idler be without a field. Houses of industry are good things ; but fields of industry are much better." (p. 47.)
- p. 376 "That what we call evil in this world, moral as well an natural, is the grand principle that makes us sociable creatures, the solid basis, the *life and support of all trade and employments* without exception there we must look for the true origin of all arts and sciences ; and the moment, evil ceases, the society must be spoiled if not totally destroyed ³⁾." (Mandeville, „Fable of the Bees“, 1705.)
- p. 395 "Both the theory relative to capital, and the *practice of stopping labour at that point* where it can produce, in addition to the subsistence of the labourer, a *profit* to ⁴⁾ the capitalist, seem opposed to the natural laws which regulate production." (Th. Hodgskin, "Pop. Polit. Econ.". Lond. 1827, p. 238.)
- p. 396 «Dans les petites entreprises... *l'entrepreneur est souvent son propre ouvrier*.» (Storch, t. I, Petersb. ed., p. 242.)

¹⁾ La Gray : *his own* — ²⁾ La Gray ; nor are *sellers... enriched* — ³⁾ La Mandeville : *dissolv'd* — ⁴⁾ La Hodgskin : *for*. — *Nota red.*

Adnotări

- 1 Acest cuprins al manuscrisului lucrării „Teorii asupra plusvalorii” a fost scris de Marx pe copertile caietelor VI—XV ale manuscrisului din 1861—1863. În unele din aceste caiete, sumarul a fost scris înaintea textului, lucru ce se poate vedea din corecturile și ștersăturile făcute ulterior cu prilejul redactării sumarului, după ce caietul respectiv fusese scris. În caietul XIV conținutul nu concordă cu sumarul de pe copertă ; acesta reprezintă planul care a fost dezvoltat în caietele XIV, XV și XVIII. — 3.
- 2 La Marx, înainte de titlul „Teorii asupra plusvalorii” figurează cifra 5. Ea indică partea a cincea, finală, a primului capitol consacrat analizei capitalului pe care Marx intenționa să-l publice ca o continuare directă a primei părți din „Contribuții la critica economiei politice”, care tratează despre marfă și bani. Această parte (a cincea) a fost precedată, în caietele I—V, de trei secțiuni într-o primă redactare : 1) transformarea banilor în capital, 2) plusvaloarea absolută și 3) plusvaloarea relativă. În caietul V, la pagina de manuscris 184, Marx spune că „după plusvaloarea relativă trebuie studiate plusvaloarea absolută și plusvaloarea relativă în imbinarea lor”. Această cercetare trebuia să constituie secțiunea a patra, care nu a fost totuși scrisă la acea dată. De la secțiunea a treia, rămasă neterminată, Marx a trecut direct la secțiunea a cincea, la „Teorii asupra plusvalorii”. — 3.
- 3 De fapt aceasta nu este „sfârșitul”, ci numai „continuarea” secțiunii despre Smith. Sfârșitul acestei secțiuni se află în caietul următor, caietul IX. — 3.
- 4 Capitolul despre adversarii economiștilor începe abia în caietul XIV. Acest capitol continuă în prima jumătate a caietului XV. — 4.
- 5 Extrasele din cartea lui Bray „Labour’s Wrongs and Labour’s Remedy”, însoțite de câteva comentarii făcute de Marx, sînt cuprinse în caietul X. — 4.
- 6 Capitolele despre Ramsay, Cherbuliez și R. Jones se află în caietul XVIII. — 5.
- 7 Marx tratează venitul și sursele lui în cea de-a doua jumătate a caietului XV, analizînd cu acest prilej rădăcinile de clasă și gnoseologice ale economiei politice vulgare. Marx prevăzuse acest excurs pentru partea a treia a „Capitalului”, așa cum reiese din planul acestei părți, întocmit în ianuarie 1863, și în conformitate cu care capitolul nouă trebuia să fie intitulat „Venitul și sursele lui” (vezi volumul de față, p. 402). — 5.
- 8 Secțiunea despre Ravenstone începe la p. 861 a caietului anterior (XIV). Această secțiune este precedată în caietul XIV, la numărul 1, de o secțiune ce tratează

despre broșura anonimă „The Source and Remedy of the National Difficulties”. — 5.

- 9 Sfirșitul secțiunii despre Hodgskin se află în caietul XVIII (p. 1 084—1 086). — 5.
- 10 Marx analizează economia politică vulgară în caietul XV, unde analizează venitul și sursele lui. La p. 935 a acestui caiet, el se referă la „Secțiunea despre economiștii vulgari” ca la o secțiune încă nescrisă a lucrării sale, în care urma „să revină” la polemica dintre Proudhon și Bastiat, amintită doar în treacăt. Această referire arată că Marx intenționa să consacre criticii economiei politice vulgare un capitol special, pe care însă nu l-a mai scris. În caietul XVIII, după ce analizează concepțiile lui Hodgskin și menționează polemica lui cu apologeții concepțiilor burgheze, Marx notează : „A se aduce aceasta în capitolul despre economiștii vulgari” (p. 1086). Această notație dovedește, de asemenea, că Marx intenționa să scrie un capitol special despre economia politică vulgară. În planul părții a treia a „Capitalului”, întocmit în ianuarie 1863, capitolul unsprezece, penultimul, poartă titlul „Economia politică vulgară” (vezi volumul de față, p. 402). — 5.
- 11 Pe coperta caietului XV, pe care Marx a notat cuprinsul acestui caiet, câteva titluri care fac parte din acest caiet sînt scrise pe margine sau sus. În cuprinsul din ediția de față, aceste titluri sînt date în ordinea care corespunde conținutului real al caietului. — 5.
- 12 Prin „capitolul al III-lea” Marx înțelege aici partea a treia a cercetării sale „Capitalul în general”. Acest capitol urma să poarte titlul „Unitatea dintre procesul de producție și procesul de circulație a capitalului, sau Capital și profit”. În alte locuri (vezi, de exemplu, caietul IX, p. 398 și caietul XI, p. 526), Marx nu vorbește despre „capitolul al III-lea”, ci despre „secțiunea a III-a” (dritter Abschnitt). Ulterior el numește acest capitol al III-lea „cartea a III-a” (de exemplu, în scrisoarea către Engels din 31 iulie 1865). Inceputul „capitolului al III-lea” al cercetării „Capitalul în general” este în caietul XVI.
- După cum reiese din schița de plan a acestui „capitol al III-lea” sau a „secțiunii a III-a” (vezi volumul de față, p. 403—404), Marx intenționa să facă aici două excursuri istorice speciale cu privire la teoriile asupra profitului. Dar, în timp ce lucra la „Teorii asupra plusvalorii”, el a făcut o amplă analiză critică, chiar în cadrul acestei cercetări istorice-critice, a concepțiilor diferiților economiști burghezi asupra profitului. De aceea, Marx a făcut chiar în „Teorii asupra plusvalorii”, și în special în părțile a II-a și a III-a, o analiză completă a erorilor teoretice rezultate din confundarea plusvalorii cu profitul. — 6.
- 13 În original : „Arbeitsvermögen”. În manuscrisul din 1861—1863, Marx folosește în majoritatea cazurilor în locul termenului „Arbeitskraft” (forță de muncă) termenul „Arbeitsvermögen” (capacitate de muncă). În volumul I al „Capitalului”, Marx folosește ambii termeni : „Unter Arbeitskraft oder Arbeitsvermögen verstehen wir den Inbegriff der physischen und geistigen Fähigkeiten, die in der Leiblichkeit, der lebendigen Persönlichkeit eines Menschen existieren und die er in Bewegung setzt, sooft er Gebrauchswerte irgendeiner Art produziert” (Marx-Engels. Werke, Bd. 23, Deitz Verlag Berlin, S. 181). Versiunea românească : „Prin forță de muncă sau capacitate de muncă se înțelege totalitatea aptitudinilor fizice și intelectuale pe care le posedă organismul, în personalitatea vie a omului, și pe care omul le pune în funcțiune atunci cînd produce valori de întrebuințare de un fel oarecare” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 180). — 13.

- 14 Este vorba de capitolul al doilea al cercetării „Capitalul în general”, care a devenit în cele din urmă volumul II al „Capitalului”. Capitolul zece din volumul II al „Capitalului” („Teorii asupra capitalului fix și asupra celui circulant. Fiziocrații și Adam Smith”) cuprinde analiza concepțiilor fiziocraților asupra capitalului fix și a capitalului circulant. În secțiunea „Reproducția și circulația capitalului social total”, în capitolul nouăsprezece, intitulat „Prezentări anterioare ale problemei”, există un paragraf special despre fiziocrați. — 15.
- 15 Marx se referă la paginile 58—60 din caietul II al manuscrisului său din 1861—1863 (secțiunea „Transformarea banilor în capital”, paragraful „Cele două părți componente ale procesului de transformare”). — 15.
- 16 Marx se referă la caietul III al manuscrisului său din 1861—1863, paginile 105—106, în care amintește în treacăt și de fiziocrați (secțiunea „Plusvaloarea absolută”, paragraful „Caracterul supramuncii”). — 18.
- 17 Marx se referă la ricardienii radicali, care au tras din teoria lui Ricardo concluzii practice îndreptate împotriva existenței proprietății private asupra pământului, propunând transformarea ei (totală sau parțială) în proprietate a statului burghez. Printre ricardienii radicali se numărau James Mill, John Stuart Mill, Hilditch și, într-o oarecare măsură, Cherbuliez. Vezi în legătură cu aceasta „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, p. 458 a manuscrisului lui Marx, partea a III-a, p. 791, 1 120 și 1 139 ale manuscrisului lui Marx; vezi, de asemenea, „Mizeria filozofiei” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, p. 169) și scrisoarea lui Marx către Sorge din 20 iunie 1881 (K. Marx și F. Engels. „Scrisori despre «Capitalul»”, București, E.S.P.L.P., 1955, p. 266—268). — 22.
- 18 În Franța, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, fiziocrații erau numiți „*economisti*”. — 32.
- 19 Volumul V al traducerii franceze a lucrării lui Adam Smith „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” (ediția 1802), făcută de Germain Garnier, cuprinde „Notele traducătorului”, adică ale lui Germain Garnier. — 33.
- 20 După titlul uneia din operele sale, Mirabeau-senior era numit în timpul vieții sale „L'ami des hommes” („Prietenul oamenilor”). — 36.
- 21 Vezi adnotarea 17. — 36.
- 22 În manuscris acest paragraf se află cu trei paragrafe mai jos (pe aceeași pagină de manuscris, 241). El este despărțit de textul care-l precede și de cel care-i urmează — deoarece nu este legat direct nici de paragraful precedent, nici de cel următor — prin câte o linie orizontală. De aceea, în ediția de față, acest paragraf a fost pus la sfârșitul paginii 240, unde îi este locul, potrivit conținutului său. — 37.
- 23 Vezi p. 15 din text și adnotarea 14, referitoare la acest pasaj. În „Teorii asupra plusvalorii”, Marx revine la fiziocrați în capitolul X, în care se află o amplă „digresiune” intitulată „Tableau Économique al lui Quesnay” (vezi volumul de față, p. 289—329). — 37.
- 24 *Demagogi* erau numiți în Germania în deceniul al 3-lea al secolului al XIX-lea participanții la mișcarea opoziționistă a intelectualității germane. Acest cuvânt a fost pus în circulație după conferința de la Karlsbad din august 1819 a miniștrilor statelor germane, la care s-au luat hotărâri speciale privind lupta împotriva „uneltirilor demagogilor”. — 37.

- 25 Originalul german al cărții lui Schmalz a apărut în 1818 la Berlin sub titlul *Staatswirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen. Erster and zweiter Theil*. — 37.
- 26 În partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii” (p. 628—632 ale manuscrisului, capitolul „Teoria rentei a lui Adam Smith”), Marx analizează critic elementul fiziocrat din concepțiile lui Smith asupra rentei funciare. Comp. capitolul „Fiziocrația”, în volumul de față, p. 31—34. — 41.
- 27 Marx se referă la secțiunea I a lucrării sale „Contribuții la critica economiei politice”. Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 47—48. — 41.
- 28 Este vorba de lucrarea lui Ricardo „On the Principles of Political Economy and Taxation”. 2nd ed. London 1819, capitolul 1, secțiunea I. — 42.
- 29 În partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în capitolul „Th. R. Malthus” (p. 753—781 din manuscris), Marx analizează amănunțit concepțiile lui Malthus asupra valorii și plusvalorii (p. 753—767 din manuscris). — 44.
- 30 Marx citează prima ediție franceză a lucrării sale „Mizeria filozofiei” (Paris—Bruxelles, 1847). Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, p. 87. — 45.
- 31 Marx se referă la unul din „caietele sale de excerpte”, caiete în care trecea extrase din literatura citită. La p. 173 a caietului de excerpte VII (judecând după extrasele din ziare cuprinse în această parte a caietului VII, pagina 173 a fost scrisă în ianuarie 1863), Marx dă citate din capitolul al 6-lea al cărții I din lucrarea lui Smith „Avuția națiunilor”, însoțindu-le de observații critice în care relevă absurditatea încercării de a deduce profitul din „riscul întreprinzătorului”. În ceea ce privește „capitolul consacrat prezentărilor apologetice ale profitului”, Marx intenționa să-l scrie pentru partea a treia a cercetării sale „Capitalul în general”. În partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii” (p. 777 din manuscris), Marx amintește în același sens de secțiunea pe care urma s-o scrie sub titlul „Prezentarea apologetică a raportului dintre capital și munca salariată”.
- Concepția burgheză despre profit ca „primă de risc” este criticată de Marx și în caietul X al manuscrisului din 1861—1863, unde analizează „Tableau Économique al lui Quesnay” (vezi volumul de față, p. 295—305). — 50.
- 32 Concepția apologetică asupra venitului întreprinzătorului ca salariu pe care capitalistul îl primește pentru „munca de supraveghere și conducere” este criticată de Marx în partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii” (capitolul referitor la Ramsay și excursul „Venitul și sursele lui. Economia politică vulgară”). Vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 342—344, și vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 387—396. — 52.
- 33 Marx analizează „formele antediluviene” ale capitalului în excursul „Venitul și sursele lui. Economia politică vulgară” (p. 899—901 ale manuscrisului). Vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 137—156. — 54.
- 34 Vezi adnotarea 29. — 60.
- 35 Vezi adnotarea 12. În „Teorii asupra plusvalorii”, Marx a criticat și concepțiile ricardienilor asupra profitului. În partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în capitolul „Destrămarea școlii ricardiene”, Marx se ocupă în mod spe-

cial de procedeele scolastice cu ajutorul cărora ricardianul James Mill a încercat să rezolve contradicțiile din teoria ricardiană a profitului și de eforturile infructuoase ale lui John Stuart Mill de a deduce în mod nemijlocit din teoria valorii teza lui Ricardo după care rata profitului este invers proporțională cu mărimea salariului. — 61.

36 Prin termenul „preț mediu” („Durchschnittspreis”) Marx înțelege aici același lucru ca și prin termenul „preț de producție”, adică cheltuielile de producție ($c+v$) plus profitul mediu. Problema corelației dintre valoarea mărfurilor și „prețul lor mediu” este cercetată de Marx în partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în capitolul referitor la Rodbertus și în capitolul „Teoria prețului de cost la Ricardo și la Adam Smith”. Insuși termenul „preț mediu” arată că aici este vorba de „prețul de piață mediu pe o perioadă mai mult sau mai puțin îndelungată sau punctul central spre care tinde prețul de piață”, după cum explică Marx la pagina 605 a manuscrisului său (capitolul „Teoria rentei a lui Ricardo [Sfârșit]”). — 68.

37 Termenul „preț de cost” („Kostenpreis” sau „Kostpreis”, „cost price”) este folosit de Marx în trei sensuri diferite: 1) în sensul cheltuielilor de producție pentru capitalist ($c+v$), 2) în sensul „cheltuielilor de producție imanente” ale mărfii ($c+v+m$), care coincid cu valoarea mărfii, și 3) în sensul prețului de producție ($c+v$ +profitul mediu). În pasajul respectiv, acest termen este luat în cel de-al doilea sens, adică în sensul de cheltuieli de producție imanente. În partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, termenul „preț de cost” este folosit de către Marx în cel de-al treilea sens, adică în sensul de preț de producție sau „preț mediu”. Acolo Marx consideră pur și simplu acești termeni ca fiind identici. Așa, de pildă, la p. 509 din manuscris Marx scrie: „...Prețuri medii care se deosebesc de valorile propriu-zise, sau, cum vom spune noi, *prețuri de cost* care nu sînt determinate direct de valorile mărfurilor, ci de capitalul avansat pentru producerea acestor mărfuri plus profitul mediu”. Iar la pagina 624 Marx arată: „Prețul care este o condiție necesară pentru ca marfa să fie oferită, o condiție necesară pentru ca în general aceasta să fie produsă, „să apară pe piață ca marfă, este, desigur, *prețul ei de producție* sau *prețul de cost*” (K. Marx. „Teorii asupra plusvalorii”, partea a II-a, București, Editura politică, 1960, p. 142 și 296).

În partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, termenul „Kostenpreis” este folosit de Marx în sensul de preț de producție (în aceste cazuri, el este tradus „preț de cost”) sau în sensul de cheltuieli de producție pentru capitalist, adică în sensul de $c+v$ (în aceste cazuri este tradus „cheltuieli de producție”).

Tripla folosire a termenului „Konstenpreis” se explică prin faptul că în terminologia economică „Kosten” („cheltuieli”, „cheltuieli de producție”) era folosit în cele trei accepții ale lui, după cum remarcă Marx în mod special în partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii” (p. 788—790 și 928 din manuscrisul din 1861—1863): 1) în sensul de ceea ce avansează capitalistul, 2) în sensul prețului capitalului avansat plus profitul mijlociu și 3) în sensul cheltuielilor de producție reale (imanente) ale mărfii.

În afară de aceste trei accepții întîlnite la clasicii economiei politice burgeze, există și o patra accepție, vulgară, a termenului „cheltuieli de producție”, folosită de J. B. Say, care definește „cheltuielile de producție” ca „ceea ce se plătește pentru serviciile productive ale muncii, capitalului și pămîntului” (J. B. Say. „Traité d'économie politique”. Seconde édition. Tome XIII, Paris, 1814, p. 453). Marx respinge categoric această concepție vulgară asupra „cheltuielilor de producție” (vezi, de pildă, p. 506 și 693—694 din manuscris în vartea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”). — 68.

- 38 În partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în ampla secțiune consacrată lui Ricardo, care cuprinde caietele XI, XII și XIII din manuscrisul lui Marx, există un capitol intitulat „Teoria prețului de cost a lui Ricardo și Adam Smith (Infirmare)”, în care Marx reia analiza concepției lui Smith asupra „prețului natural” (p. 549—560 din manuscris). — 69.
- 39 În partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în capitolul „Teoria rentei a lui A. Smith” (p. 620—625 din manuscris), Marx supune unei analize critice teza lui Smith conform căreia renta intră în componența prețului produsului altfel decât profitul și salariul. Citatul din lucrarea lui Smith „Avuția națiunilor” este reprodus de Marx după cartea lui Ganih „Des systèmes d'économie politique...” (Paris, 1821, vol. II, p. 3). — 69.
- 40 Vezi adnotarea 12. — 77.
- 41 Problemei puse aici Marx îi dă, în volumul III al „Capitalului”, capitolul patruzeci și nouă, următoarea formulare : „Cum este deci posibil ca muncitorul cu salariul lui, capitalistul cu profitul lui, proprietarul funciar cu renta lui să cumpere mărfuri dintre care fiecare conține nu numai a dintre aceste părți componente, ci toate trei la un loc și cum este posibil ca suma valorii salariului, profitului și rentei, deci a celor trei surse de venit la un loc, să cumpere mărfurile care constituie consumul total al celor ce primesc aceste venituri, mărfuri care, în afară de aceste trei părți componente ale valorii, conțin și o altă parte componentă a valorii, și anume capitalul constant ? Cum pot ei să cumpere cu o valoare care constă din trei părți o valoare care constă din patru părți” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 381). În continuare Marx scrie : „Am analizat acest lucru în «Capitalul», cartea a II-a, secțiunea a III-a, Ibid., p. 382”. Este vorba de secțiunea „Reproducția și circulația capitalului social total” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 366—547). — 79.
- 42 Termenul „cheltuieli de producție” („Produktionskosten”) este folosit aici în sensul de „cheltuieli de producție imanente”, adică în sensul de $c+v+m$. Vezi adnotarea 37. — 81.
- 43 Cuvintele „(Forcade, Proudhon)” au fost adăugate de Marx în manuscris cu creionul. Marx are în vedere pasajul notat de el în caietul XVI și extras din articolul publicistului burghez francez, economistul vulgar Forcade „La guerre du socialisme” (articolul al doilea), apărut în „Revue des deux Mondes” în 1848 (vol. 24, p. 998—999). În acest pasaj din articolul său, Forcade critică teza lui Proudhon potrivit căreia „muncitorul nu-și poate răscumpăra propriul lui produs, fiindcă acesta conține dobînda care se adaugă la prețul de cost” (această teză figurează în cartea lui Proudhon „Qu'est-ce que la propriété”, Paris 1840, chapitre IV, § 5). Forcade generalizează dificultatea pe care Proudhon a prezentat-o dintr-un punct de vedere limitat și menționează că prețul mărfii conține în sine nu numai un excedent peste salariu, ci și peste profit, întrucât conține și valoarea materiei prime etc. Încercînd să rezolve problema în această formă generalizată, Forcade invocă „creșterea permanentă a capitalului național” ca ceva ce ar putea explica amintita „răscumpărare”. În volumul III al „Capitalului”, capitolul 49, nota 53, Marx arată absurditatea acestei referiri a lui Forcade la creșterea capitalului și o califică „optimism al mîrginirii burgheze sub o formă savantă”.

„Revue des deux Mondes” — revistă burgheză literar-artistică, editată la Paris începînd din 1829. — 84

- 44 În continuare, menținind indicii de mai sus, Marx schimbă literele care desemnează sferele de producție (în afară de A). În locul notării B și C, el folosește acum notarea $B^1—B^2$ (sau B^{1-2}) ; în locul notării D, E, F, G, H, I — notarea $C^1—C^6$ (sau C^{1-6}) ; în locul notării $K^1—K^{18}$ — notarea $D^1—D^{18}$ (sau D^{1-18}) ; în locul notării $L^1—L^{54}$ — notarea $E^1—E^{54}$ (sau E^{1-54}) ; în locul notării $M^1—M^{162}$ — notarea $F^1—F^{162}$ (sau F^{1-162}) ; în locul notării $N^1—N^{486}$ — notarea $G^1—G^{486}$ (sau G^{1-486}). — 91.
- 45 Marx folosește aici notările „B” și „C” în aceeași accepție în care le-a folosit până la p. 91 (vezi adnotarea 44). Marx are în vedere aici două sfere de producție, în fiecare dintre ele munca nou adăugată reprezentând o zi de muncă. Suma muncii nou adăugate în sferile A, B și C este egală cu 3 zile de muncă, adică este egală cu munca materializată în produsul sferei A. — 95.
- 46 Marx nu mai folosește aici notările „B” și „C” în accepția de două sfere de producție, căci într-un asemenea caz produsul acestora ar trebui să reprezinte în total numai 6 zile de muncă, pe cînd la Marx este vorba de 18 zile de muncă. Marx nu folosește aceste notări nici în accepția de $B^1—B^2$ și $C^1—C^6$ ($B^1—B^2$ înseamnă la Marx un grup de două sfere de producție ; $C^1—C^6$ înseamnă un grup de șase sfere de producție ; produsul total al acestor opt sfere de producție reprezintă 24 de zile de muncă). Aici Marx are în vedere un grup compus din șase sfere de producție. Produsul lor total reprezintă 18 zile de muncă și, prin urmare, poate fi schimbat pe munca nou adăugată în $D^1—D^{18}$, care este egală tot cu 18 zile de muncă. — 95.
- 47 Adaosul din paranteza pătrată decurge din însăși desfășurarea raționamentului lui Marx. Potrivit calculelor sale, în fiecare grup următor numărul sferelor de producție este de două ori mai mare decît numărul total al tuturor sferelor precedente. Astfel, în grupul $D^1—18$, care cuprinde 18 sfere de producție, sînt de două ori mai multe sfere decît în toate celelalte grupuri precedente luate la un loc (A — o sferă, $B^1—2$ — două sfere, $C^1—6$ — șase sfere ; în total nouă sfere). De aceea, după $D^1—18$ Marx scrie în paranteze : 2×9 . — 96.
- 48 Marx îl citează aici pe Smith în traducerea lui Garnier. Explicația dată termenului „dealers”, menționată de Marx în paranteză, îi aparține lui Garnier. — 98.
- 49 Mai jos, la p. 115—116 și 227—229, Marx face unele observații critice cu privire la această teză greșită a lui Smith și Tooke.
- În „Capitalul”, volumul II, capitolul douăzeci, Marx arată că părerea lui Smith și Tooke după care „banii necesari pentru circulația venitului anual sînt suficienți și pentru circulația produsului anual total” este strîns legată de dogma lui Smith care reduce întreaga valoare a produsului social la veniturii (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 498—499). Vezi și vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 378—380. — 98.
- 50 Conform calculului precedent, $5^1/3$ coți de pînză reprezintă capitalul constant total al filatorului și al fabricantului războiului de țesut. De aceea, pentru determinarea părții care revine cultivatorului de in trebuie luat ca punct de plecare nu $5^1/3$ coți, ci o cantitate mai mică de pînză. Ulterior Marx corectează această inexactitate și presupune că capitalul constant al filatorului reprezintă în total numai 4 coți de pînză. — 102.
- 51 Marx critică aici teza lui Smith (preluată de Tooke) conform căreia „valoarea mărfurilor care circulă între dealers și dealers nu este niciodată mai mare decît valoarea mărfurilor care circulă între dealers și consumers” (vezi p. 98). — 116.

- 52 Marx se referă aici la precizarea pe care o face la p. 115—116, în sensul că în acest caz nu ia în considerare „acea parte din profit care se transformă în capital nou”. — 117.
- 53 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 441—444. — 121.
- 54 Concepția burgheză după care „ceea ce este capital pentru unul este venit pentru celălalt, și invers” este criticată de Marx în volumul II al „Capitalului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 458—461). Vezi și ibid., p. 394—401, 406—408, precum și vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 378—379. — 121.
- 55 Fragmentul cuprins între paranteze ascuțite se găsește în manuscris la p. 304, care se ține de capitolul IV. Acest fragment a fost inserat în capitolul III pe baza unei însemnări făcute de Marx chiar la începutul acestui capitol : „La p. 300”. La p. 300 de manuscris se găsește fragmentul referitor la Say care începe cu cuvintele : „Completare la cele precedente”. Confruntând aceste fragmente, observăm următoarele : fragmentul de la p. 304 se încheie cu întrebarea : „Cum este posibil ca valoarea produsului vândut” etc. Sfârșitul fragmentului referitor la Say conține răspunsul la această întrebare : „Venitul, care constă exclusiv din muncă adăugată, poate plăti acest produs” etc. În consecință, fragmentul de la p. 304 a manuscrisului a fost pus înaintea fragmentului referitor la Say, care figurează ca încheiere a întregului paragraf 10 din capitolul III. — 124.
- 56 Vezi adnotarea 18. — 124.
- 57 Marx se referă la cercul vicios din concepția lui Smith asupra „ratei naturale a salariului”, despre care a scris mai sus (vezi p. 74). — 124.
- 58 Este vorba de secțiunea întâi din „Contribuții la critica economiei politice”. Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 53—65. — 125.
- 59 Fragmentul care explică caracterul general al contradicțiilor lui Smith se dă, în ediția de față, ca observație finală, la sfârșitul capitolului trei. Aceasta corespunde locului pe care acest fragment îl ocupă în manuscrisul lui Marx, unde imediat după acest fragment urmează capitolul următor. — 125.
- 60 Marx se referă la afirmația lui Malthus că deosebirea dintre munca productivă și cea neproductivă reprezintă piatra unghiulară a operei lui Adam Smith și baza tuturor considerațiilor lui (Malthus. „Principles of Political Economy”, 2nd edition, London, 1836, p. 44). — 131.
- 61 Despre bancheri și despre rolul lor parazit în societatea capitalistă vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 21—24, 50, 54—56, 86—90. — 138.
- 62 Despre concentrarea capitalului ca condiție inițială a creșterii productivității muncii, Marx vorbește în caietul IV al manuscrisului din 1861—1863, p. 171—172 secțiunea „Plusvaloarea relativă”, paragraful „Diviziunea muncii”). — 144.
- 63 Marx se referă la secțiunea întâi a lucrării sale „Contribuții la critica economiei politice”. În volumul 13 al Operelor Marx-Engels, pasajul din Petty la care se referă Marx este la p. 118. — 148.
- 64 Este vorba de satira scriitorului englez Mandeville : „The Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits”, a cărei primă ediție a apărut în 1705, iar cea de-a cincea în 1728. — 149.

- 65 Este vorba de lucrarea lui D'Avenant, apărută anonim, „Discourses on the Publick Revenues, and on the Trade of England”, part II, London, 1698, la care a fost anexată o altă lucrare a lui D'Avenant, „An Essay on the East-India Trade”, apărută cu un an înainte. Traducerea acestui pasaj a fost pusă de acord cu cele spuse de Marx despre D'Avenant în caietul său de excerpte, de unde sint luate toate citatele din lucrările lui D'Avenant (pe coperta caietului se află următoarea însemnare scrisă de mîna lui Marx : „Manchester, iulie 1845”). — 153.
- 66 Lucrarea lui William Petty „A treatise of Taxes, and Contributions...” este citată aici de Marx după cartea lui Charles Ganilh, „Des Systèmes d'économie politique”, vol. II, Paris, 1821, p. 36—37, în care acest pasaj este dat în traducerea franceză a lui Ganilh. Textul traducerii franceze a respectivului pasaj se deosebește intrucitva de textul originalului englez, pe care Marx îl reproduce în limba engleză în caietul XXII al manuscrisului său (vezi volumul de față, p. 340—341). — 155.
- 67 După acest citat din Garnier, în manuscris urmează o lungă digresiune despre John Stuart Mill (p. 319—345 din manuscris), o scurtă notă despre Malthus (p. 345—346) și un succint excurs despre Petty (p. 346—347). Digresiunea despre John Stuart Mill începe cu cuvintele : „Înainte de a examina concepțiile lui Garnier, vom spune în treacă cîteva cuvinte despre *Mill-junior*, pe care l-am citat mai sus. Ceea ce vom spune aici se leagă de fapt de secțiunea următoare, în care va fi vorba de teoria plusvalorii a lui Ricardo, și nu de pasajul de față, în care ne ocupăm deocamdată de concepțiile lui Adam Smith”. În sumarul caietului XIV (vezi volumul de față, p. 4), precum și în textul propriu-zis al acestui caiet, secțiunea despre John Stuart Mill este înglobată în capitolul „Descompunerea școlii ricardiene”. De aceea, în ediția de față digresiunea despre John Stuart Mill a fost plasată în capitolul amintit, care intră în partea a III-a a „Teorilor asupra plusvalorii”. Nota despre Malthus a fost plasată în capitolul în care se vorbește despre Malthus, iar excursul despre Petty a fost plasat mai înainte (vezi volumul de față, p. 155—156). După toate aceste digresiuni, în manuscris se spune (caietul VIII, p. 347) : „Și acum revenim la problema muncii productive și a muncii neproductive. *Garnier*. Vezi caietul VII, p. 319”. În continuare urmează analiza concepțiilor lui Garnier (vezi volumul de față, p. 156—184). — 156.
- 68 Pînă aici Marx nota cu X produsul considerat valoare de întrebuințare și cu Z valoarea produsului. Începînd cu acest pasaj, Marx notează cu X valoarea și cu Z valoarea de întrebuințare. În volumul de față este folosită în continuare notarea adoptată de Marx inițial. — 163.
- 69 Acest alineat, care constituie o completare la paragraful în care se vorbește despre Germain Garnier, a fost luat din caietul IX, unde figurează între paragraful referitor la Say și paragraful referitor la Destutt de Tracy. Pasajele din cartea lui Garnier „Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique” sînt citate de Marx după cartea lui Destutt de Tracy „Éléments d'idéologie”, IV-e et V-e parties, „Traité de la volonté et de ses effets”, Paris, 1826, p. 250—251. — 177.
- 70 Cele cîteva aliniate care figurează sub titlul comun „*Schmalz*” se găsesc la sfîrșitul caietului IX. Prin conținutul lor, ele completează nota suplimentară cu privire la Garnier, aflată în același caiet la p. 400 a manuscrisului (vezi volumul de față, p. 176—177). — 178.

- 71 Definiția pe care Canard o dă avuției este citată de Marx după cartea lui Ganih „Des Systèmes d'économie politique...”, t. I, Paris, 1821, p. 75. În cartea lui Canard, definiția este la p. 4 — 178.
- 72 Această afirmație a lui Ganih se află în volumul întâi al lucrării sale „Des Systèmes d'économie politique...” (seconde Édition, Paris, 1821), p. 213.
Cartea lui Ganih, „Théorie de l'économie politique” a apărut în 1815, la doi ani după prima ediție a lucrării lui Ricardo „On the Principles of Political Economy, and Taxation”. — 189.
- 73 Strict vorbind, valoarea mașinilor — dacă presupunem că este de patru ori mai mare decât restul capitalului, care este egal cu 460 l. st. (150+310) — ar trebui să reprezinte 1840 l. st. Dar această cifră ar complica mult calculele. De aceea, pentru simplificare, Marx consideră că valoarea mașinilor reprezintă 1 600 l. st. — 190.
- 74 Nota lui Say la capitolul 26 din lucrarea lui Ricardo „On the Principles of Political Economy, and Taxation” este citată aici de Marx după cartea lui Ganih (vol. I, p. 216). — 197.
- 75 Vezi adnotarea 18. — 199.
- 76 Marx indică aici pagina din volumul I al cărții lui Ganih, după care el citează diverse pasaje din capitolul 26 al lucrării lui Ricardo „On the Principles...” (în traducerea franceză a lui Constancio). Mai departe, la p. 377 a manuscrisului, Marx citează din nou același pasaj, dar de data aceasta în limba engleză (după ediția a III-a) și mai complet (vezi volumul de față, p. 202—204). — 200.
- 77 *Vos, non vobis* (voi, nu pentru voi) — cuvinte din epigrama lui Vergiliu care spune: „Așa cum voi, păsărilor, nu clădiți cuiburi pentru voi înșivă, așa cum voi, oilor, nu purtați lină pentru voi înșivă, așa cum voi, albinelor, nu faceți miere pentru voi înșivă, așa cum voi, boiler, nu trageți plugul pentru voi înșivă”. — 202.
- 78 Marx dă aici un citat din capitolul 26 al lucrării lui Ricardo „On the Principles of Political Economy...”, întâi în franceză, în traducerea lui Constancio (după cartea lui Ganih, vol. I, p. 214), iar apoi în limba originalului (după ediția a III-a, p. 416). — 203.
- 79 În manuscris urmează patru pagini și jumătate (372—376) tăiate cu creionul, în care Marx analizează cifrele date de Ricardo în exemplul său cu „persoana care posedă un capital de 20 000 l. st.”. Marx relevă absurditatea acestor cifre. Într-un caz posesorul unui capital de 20 000 l. st. folosește 100 de muncitori și vinde marfa produsă cu 10 000 l. st. În celălalt el folosește 1 000 de muncitori și vinde marfa produsă cu 20 000 l. st. Ricardo afirmă că în ambele cazuri profitul la capitalul de 20 000 l. st. este același, adică 2 000 l. st. Marx face calcule minuțioase, care arată că pe baza premiselor date acest rezultat este imposibil. În legătură cu aceasta, Marx enunță următoarea teză: „În exemplele care ilustrează o demonstrație, premisele nu trebuie să se contrazică ele însele. Ele trebuie să fie formulate în așa fel încât să fie premise reale, ipoteze reale, și nu inepții adoptate ca premise, nu lucruri ireale și imposibile, presupuse în mod ipotetic” (p. 373 de manuscris). Deficiența exemplului dat de Ricardo se vedește și în faptul că se indică numai numărul muncitorilor folosiți, dar nu și cantitatea de produs global obținută în ambele cazuri. În vederea unei analize mai profunde a acestor două cazuri, Marx ia cifre mai adecvate în ceea ce privește numărul muncitorilor și cantitatea de produs obținută și face calculele corespunzătoare. Dar când ajunge la calcularea cantității de produs pe care o primesc muncitorii drept salariu în fiecare din aceste două cazuri el descoperă o

- eroare de calcul și hotărăște să renunțe. Pasajul tăiat de Marx se încheie (p. 376) cu cuvintele : „Acest calcul este inutil. N-are rost să pierd timpul cu construirea acestei ineptii ricardiene”. — 203.
- 80 Marx se referă la raționamentul lui Say (în ale sale „Lettres à M. Malthus”, Paris, 1820, p. 15) potrivit căruia dacă, de pildă, în Italia se observă o saturare a pieței cu mărfuri englezești cauza acestui fenomen constă în faptul că nu s-au produs în cantități suficiente mărfuri italiene, care ar fi putut fi schimbate pe mărfuri englezești. Aceste considerații ale lui Say sînt citate în tratatul anonim „An Inquiry into those Principles...” (London, 1821, p. 15) și figurează în extrasele făcute de Marx din „An Inquiry into those Principles...” în caietul XII al manuscrisului, p. 12. Vezi și teza lui Say potrivit căreia „stagnarea care survine în desfacerea unor produse se datorește rarității altor produse”, analizată de Marx la p. 245 din volumul de față. — 211.
- 81 Marx ia cifra rotundă 10 pentru a nu complica calculele ulterioare. Pornindu-se de la cifrele indicate în text (110 ani ca sumă totală a perioadelor de rotație pentru cele 14 feluri de capital fix), se ajunge la rezultatul că timpul mediu de rotație a capitalului fix (dacă se presupune că toate cele 14 feluri de capital fix au aceeași mărime) este de 7,86 de ani, și nu de 10. — 220.
- 82 În caietul X al manuscrisului său, în cadrul analizei „Tabloului economic” al lui Quesnay, Marx revine la unele dintre problemele atinse în acest „intermezzo” (vezi volumul de față, capitolul șase). Un răspuns amănunțit și sistematic la cele două probleme puse mai sus se dă în volumul II al „Capitalului” (în special în capitolul douăzeci, subcapitolul X : „Capital și venit : capital variabil și salariu” și în capitolul douăzecișunu „Acumularea și reproducția lărgită”).
- În partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii” revine la problemele analizate în acest „intermezzo” în capitolul consacrat teoriei ricardiene a acumulării.
- În partea a III-a a „Teoriilor...”, Marx revine la problema schimbului dintre capital și venit în capitolul „Adversarii proletari ai economiștilor” (în legătură cu analiza critică a pamfletului anonim „The Source and Remedy of the National Difficulties”) și în capitolul despre Cherbuliez (în legătură cu problema acumulării ca reproducție lărgită). — 229.
- 83 Vezi adnotarea 12. — 242.
- 84 Este vorba de pasajul următor „la monnaie d'or et d'argent qui circule dans un pays, et par le moyen de laquelle le produit des terres et du travail de ce pays est annuellement mis en circulation est distribué aux consommateurs auxquels il appartient, est aussi tout comme l'argent comptant du négociant, un fonds mort, en totalité. C'est une partie très-précieuse du capital du pays, qui n'est point productive” (Adam Smith, „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations”. Trad. nouv., ...par Germain Garnier, t. II, Paris, 1802, p. 290). [„Moneda de aur și de argint care circulă într-o țară și cu ajutorul căreia produsul pământului și muncii țării este și el pus în circulație și distribuit consumatorilor firești, este de asemenea, ca și banii în numerar ai comerciantului, un capital mort. Ea este o parte extrem de prețioasă din capitalul țării, dar care nu produce nimic pentru țară.”] (Adam Smith. „Avuția națiunilor”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 215). — 244.
- 85 *Instituit de France* — cea mai înaltă instituție științifică din Franța, formată din mai multe secții sau academii, înființată în 1795. Destutt de Tracy a fost membru al Academiei de științe morale și politice. — 257.

- 86 În manuscris, în caietul XIV (volumul 26, partea a III-a), Marx, după ce analizează ideile lui Malthus, se oprește asupra conținutului a două scrieri anonime, dintre care una îl combate pe Malthus de pe poziții ricardiene, iar cealaltă ia apărarea ideilor lui Malthus și-i combate pe ricardieni. Prima este intitulată „An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that Taxation and the Maintenance of Unproductive Consumers can be conducive to the Progress of Wealth”, London, 1821. Cea de-a doua scriere se intitulează: „Outlines of Political Economy...”, London, 1832. — 262.
- 87 Acest citat din cartea lui William Paley „The Principles of Moral and Political Philosophy” (London, 1785) a fost luat de Marx din ediția franceză a cărții: T. R. Malthus. „Essay sur le principe de population”. Traduit de l'anglais sur la cinquième édition par P. Prévost et G. Prévost. 3-e édition française. Tome IV, Paris-Genève, 1836, p. 109. — 262.
- 88 Marx se referă la critica ideilor lui Voltaire făcută de Lessing în „Hamburgischer Dramaturgie” (1767—1769). — 264.
- 89 „Henriada” — poem epic despre regele Henric al IV-lea al Franței scris de Voltaire; prima ediție a apărut în 1723. — 264.
- 90 În ceea ce privește atitudinea ostilă a lui Adam Smith față de cler, vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, capitolul 23, nota 75. — 280.
- 91 În acest capitol, Smith analizează concepțiile teoretice generale ale mercantilismului. — 282.
- 92 Marx se referă la paragraful „Tezaurizarea” din secțiunea I a lucrării sale „Contribuții la critica economiei politice”, în care dă un citat din lucrarea lui Petty, „Political arithmetick”. La același citat se referă Marx mai sus, la p. 148 unde menționează revenirea parțială a lui Smith la concepțiile mercantiliste. — 283.
- 93 Marx se referă la ultimele șase alineate ale capitolului al 3-lea din cartea a II-a a lucrării lui Smith „Avuția națiunilor”, unde acesta cercetează care moduri de cheltuire a venitului contribuie într-o măsură mai mare la creșterea avuției sociale și care într-o măsură mai mică. Smith consideră că aceasta depinde de natura diferită a obiectelor de consum, de durabilitatea lor. Această părere a lui Smith este amintită de Marx mai sus, la p. 259—260, în paragraful referitor la Destutt de Tracy. — 283.
- 94 În caietul V, la p. 181 a manuscrisului (capitolul 1, subdiviziunea a III-a, „Plusvaloarea relativă”, paragraful „Diviziunea muncii”), Marx dă următorul citat din Linguet: „Economia avidă, care îl urmărește cu priviri neliniștite pe muncitor, îl copleșește cu reproșuri la cel mai mic răgaz pe care el și l-ar putea îngădui, iar atunci când muncitorul se odihnește o clipă ea pretinde că el o fură” (Linguet, „Théorie des Loix Civiles”. Tome II, Londres, 1767, p. 466). Același pasaj este citat de Marx în caietul X, la p. 439 a manuscrisului, în capitolul despre Linguet (vezi volumul de față, p. 330—331). În volumul I al „Capitalului”, textul prescurtat al acestui citat este dat în capitolul opt, nota 39 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 244). — 285.
- 95 Marx plasează capitolul despre „Linguet” după capitolul despre „Necker”, cu toate că lucrarea lui Linguet „Théorie des Loix Civiles...” (1767) a precedat apariția celor două lucrări ale lui Necker de care se ocupă Marx aici, și

anume „Sur la législation et le commerce de grains” (1775) și „De l’administration des finances de la France” (1784). Aceasta se explică prin faptul că, din punctul de vedere al înțelegerii caracterului producției capitaliste, lucrarea lui Linguet reprezintă o treaptă mai înaltă decât cele două cărți ale lui Necker menționate mai sus. — 285.

- 96 Marx reproduce aici „Tableau Économique” din cartea lui Schmalz „Economie politique. Ouvrage traduit de l’allemand par Henri Jouffroy”. Tome I, Paris, 1826, p. 329.

În caietul IV, la p. 241—242 (vezi volumul de față, p. 37—38), Marx critică ideile lui Schmalz. Observațiile suplimentare cu privire la Schmalz, însoțite de citate din cartea lui, se găsesc la sfârșitul caietului IX, la p. 421 (vezi volumul de față, p. 178—179). În pagina următoare a manuscrisului (caietul X, p. 422), Marx trece la „Digresiune”, care este consacrată analizei critice a „Tabloului economic” al lui Quesnay, pe care-l reproduce aici după cartea lui Schmalz. Caracteristic pentru această „Digresiune” (p. 422—437 din manuscris) este faptul că Marx nu dă aproape deloc citate din scrierile autorilor la care se referă. Numai pe ultima pagină dă citate din Smith și un extras din Proudhon, cu mențiunea că extrasul se referă la pasajul din manuscris (p. 428) în care se vorbește de Proudhon (în conformitate cu aceasta, în volumul de față, extrasul din Proudhon a fost pus la p. 309). Toate acestea ne fac să conchidem că atunci când a scris „Digresiunea” Marx nu avea la îndemână scrierile lui Quesnay și ale celorlalți autori menționați. După toate probabilitățile, aproape întreaga „Digresiune” (până la citatele din Smith și Proudhon reproduse la p. 437 de manuscris) a fost scrisă în aprilie 1862, când a stat la Engels, la Manchester.

În observațiile suplimentare la fiziocrați cuprinse în caietul XXIII, p. 1 433—1 434 din manuscris, Marx reproduce „Tableau Économique” așa cum l-a prezentat Quesnay în lucrarea sa „Analyse du Tableau Économique” (vezi volumul de față, p. 365). În aceeași formă, „Tableau Économique” este reprodus de Marx și în scrisoarea sa către Engels din 6 iulie 1863 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 30, București, Editura politică, 1969, p. 319—325. — 289.

- 97 Sistemul de notare prin litere și indici, folosit aici de Marx, face ca „Tableau” să capete o claritate ce-i lipsea atât la Schmalz cât și la Quesnay.

Notarea fiecărei linii prin două litere (a-b, a-c, c-d etc.) permite determinarea direcției liniei respective, arătându-se de la care clasă pornește și la care clasă duce ea (direcția este indicată prin ordinea alfabetică a literelor : a-b, a-c, c-d etc.). Astfel, linia a-b arată că circulația dintre clasa proprietarilor funciari și clasa productivă (fermieri) are drept punct de plecare clasa proprietarilor (aceștia cumpără produse alimentare de la fermieri).

Notarea fiecărei linii prin două litere — la cele două extreme ale liniei — exprimă în același timp mișcarea banilor și a mărfurilor. Astfel, linia a-b reprezintă mișcarea banilor (clasa proprietarilor funciari plătește 1 miliard în bani clasei productive); aceeași linie, însă considerată în direcție opusă (b-a), arată mișcarea mărfurilor (clasa productivă dă clasei proprietarilor funciari produse alimentare în sumă de 1 miliard).

Linia frântă a-b-c-d se compune din următoarele segmente : 1) segmentul a-b, care reprezintă circulația dintre proprietarii funciari și clasa productivă (proprietarii cumpără de la fermieri produse alimentare în sumă de 1 miliard); 2) segmentul a-c, care reprezintă circulația dintre proprietarii funciari și clasa sterilă (industriașii) (proprietarii funciari cumpără de la industriași mărfuri industriale în sumă de 1 miliard); 3) segmentul c-d, care reprezintă circulația dintre clasa sterilă și clasa productivă (industriașii cumpără de la fermieri produse alimentare în sumă de 1 miliard).

Linia a'-b' reprezintă circulația dintre clasa productivă și clasa sterilă (fermierii cumpără de la industriași mărfuri industriale în sumă de 1 miliard).

Linia a''-b'' reprezintă circulația finală dintre clasa sterilă și clasa productivă (industriașii cumpără de la fermieri de 1 miliard materii prime necesare producției industriale). — 289.

- 98 Aici Marx vorbește despre muncitor, a cărui unică marfă este forța sa de muncă, în opoziție cu „posesorul de mărfuri în primul sens al acestui cuvânt”, adică în sensul de posesor de mărfuri care are spre vânzare o „marfă distinctă de forța de muncă propriu-zisă” (vezi mai sus, p. 140—141 și 143—146). — 299.
- 99 Marx se referă la primele două alineate ale subcapitolului 3 („Banii”) din capitolul II al lucrării sale „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 111—112). — 306.
- 100 Marx se referă la următorul pasaj din secțiunea I a lucrării sale „Contribuții la critica economiei politice”: „Banii pe care aceștia [posesorii de mărfuri] i-au cheltuit în calitate de cumpărători se reîntorc în mîinile lor de îndată ce ei apar din nou ca vînzători de mărfuri. Permanenta reinnoire a circulației mărfurilor se reflectă, așadar, în faptul că banii nu numai că rulează în permanență dintr-o mînă în alta pe toată suprafața societății burgheze, ci descriu în același timp numeroase mici circuite diferite, pornind de la o infinitate de puncte diferite și reîntorcîndu-se la aceleași puncte pentru a repeta din nou aceeași mișcare” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 88—89). — 307.
- 101 Vezi volumul de față, p. 247—260; vezi, de asemenea, K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, București, Editura politică, 1967, capitolul douăzeci, subcapitolul XIII, „Teoria reproducției la Destutt de Tracy”. — 307.
- 102 Secțiunea referitoare la Bray se află în caietul X, la p. 441—444 din manuscris. Această secțiune a rămas neterminată, iar concepțiile lui Bray asupra circulației banilor între muncitori și capitaliști n-au fost examinate aici.
- În ceea ce privește concepțiile lui Bray despre esența și rolul banilor, vezi la Marx manuscrisul din 1847, „Salariul” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 598); K. Marx. „Bazele criticii economiei politice”, partea I, București, Editura politică, 1972, p. 71, și partea a II-a, București, Editura politică, 1974, p. 280, 378; scrisoarea lui Marx către Engels din 2 aprilie 1858 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 29, București, Editura politică, 1968, p. 278—285); „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 75). — 307.
- 103 În continuare, la p. 428 și 437 din caietul X, Marx face o scurtă caracterizare a concepțiilor lui Proudhon în această problemă (vezi volumul de față, p. 307). — 307.
- 104 Cuvintele puse în paranteză reprezintă o idee pe care Marx intenționa s-o dezvolte mai târziu. După toate probabilitățile, el se referă aici la concepția apologetică a lui Quesnay asupra proprietății private asupra pămîntului. Potrivit acestei concepții, dreptul proprietarilor funciari asupra pămîntului s-ar întemeia pe faptul că strămoșii lor ar fi transformat pămîntul virgîn în pămînt cultivabil. În captioulul X al secțiunii a doua din „Anti-Duhring”, capitol scris de Marx, această concepție a fiziocraților este caracterizată în felul următor: „...Conform «dreptului natural», funcția lor specifică constă tocmai în «grija pentru buna administrare și pentru cheltuielile necesare întreținerii domeniilor

lor», sau, ... în avances foncières, adică cheltuielile necesare pentru a pregăti solul și a înzestra fermele cu tot inventarul necesar, ceea ce permite fermierului să folosească tot capitalul său exclusiv pentru cultivarea efectivă a pământului" (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 246). — 309.

- 105 În partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în excursul intitulat „Venitul și sursele lui. Economia politică vulgară” (p. 935—937 de manuscris), Marx critică concepția vulgară a lui Proudhon asupra rolului capitalului bănesc și a esenței dobinzii, concepție pe care Proudhon a expus-o în „Gratuité du Crédit”. Vezi și K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 349—351. — 309.
- 106 În volumul II al „Capitalului”, și anume în capitolul șaptesprezece, capitolul douăzeci, subcapitolele V și XII, și douăzecișunu (în special subdiviziunea I, paragraful 1 ; „Tezaurizarea”), Marx a analizat această problemă sub toate aspectele. — 311.
- 107 Vezi adnotarea precedentă. — 312.
- 108 Pentru desemnarea celor trei clase care figurează la Quesnay, Marx folosește aici următorul sistem de notare : P — classe des propriétaires (clasa proprietarilor funciari), S — classe stérile (clasa sterilă, clasa industriașilor), F — fermiers, classe productive (fermieri, clasa productivă). — 313.
- 109 Vezi adnotarea 97. — 313.
- 110 Vezi adnotarea 97. — 316.
- 111 Aici și în cele ce urmează, Marx presupune, ca și Quesnay, că numai $\frac{1}{3}$ din produsul brut al agriculturii nu intră în circulație, ci este folosit în natura de către „clasa productivă”.
- În caietul XXIII, p. 1 433—1 434 de manuscris (vezi volumul de față, p. 365—366), precum și în capitolul X al secțiunii a doua din „Anti-Dühring”, capitol scris de el, Marx revine la această problemă. În acest capitol, el precizează în felul următor caracterizarea făcută opiniilor lui Quesnay în ce privește înlocuirea capitalului circulant în agricultură : „Întregul produs brut, în valoare de cinci miliarde, se găsește deci în mîna clasei productive, adică, în primul rînd, a fermierilor, care l-au produs cheltuind anual un capital circulant de două miliarde, corespunzător unui capital de investiție de zece miliarde. Produsele agricole, mijloacele de subzistență, materiile prime etc. necesare pentru înlocuirea capitalului circulant, deci și pentru întreținerea tuturor persoanelor care lucrează direct în agricultură, se scad în natura din recolta globală și sînt cheltuite pentru noua producție agricolă. Întrucît, așa cum s-a spus, se presupun prețuri constante și reproducție simplă la o scară fixată, valoarea bănească a acestei părți scăzute din produsul brut este egală cu două miliarde de livre. Această parte nu intră, așadar, în circulația generală. Căci, așa cum s-a mai menționat, circulația, în măsura în care are loc *în cadrul* uneia și aceleiași clase, și nu între diferitele clase, este exclusă din tablou” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 20, București, Editura politică, 1969, p. 243).
- De aici rezultă că, potrivit lui Quesnay, două cincimi din produsul global al fermierilor trebuie considerate ca acea parte din produs care se consumă în natura la înlocuirea capitalului lor circulant. — 316.
- 112 Marx se referă la comentariul lui Baudeau „Explication du Tableau Economique” (în cartea : „Physiocrates. Avec une introduction et des commentaires” par. E. Daire. Deuxième partie. Paris, 1846, p. 822—867). — 318.

- 113 Este vorba de secțiunea I a lucrării „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 95). — 326.
- 114 În loc de *mii de milioane* de livre din Tours, cum figurează în Tableau Économique al lui Quesnay, Marx vorbește aici pur și simplu de *mii* de unități bănești, ceea ce nu afectează cîtuși de puțin fondul problemei. — 326.
- 115 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 88. — 327.
- 116 Vezi adnotarea 101. — 327.
- 117 Marx se referă la secțiunea I din „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 88). Vezi și adnotarea 100. — 327.
- 118 Vezi adnotarea 106. — 328.
- 119 În partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii” (în caietele XIV și XV, p. 852—890 de manuscris) există un capitol intitulat : „Opoziția față de economiști (pe baza teoriei lui Ricardo)”. De acest capitol ține și subcapitolul despre Bray, rămas neterminat, din caietul X (p. 441—444), precum și sfîrșitul subcapitolului despre Hodgskin din caietul XVIII (p. 1 084—1 086). — 330.
- 120 [Linguet N.] „Théorie des Loix Civiles, ou Principes fondamentaux de la Société”, Tome I, Londres, 1767, p. 236. — 330.
- 121 Unele dintre concepțiile lui Petty au fost analizate de Marx într-un pasaj anterior, în capitolul „Teorii cu privire la munca productivă și munca neproductivă”, și anume acolo unde este vorba de încercările anterioare de a se face o distincție între munca productivă și cea neproductivă (vezi volumul de față, p. 153—156). — 340.
- 122 Este vorba de ultimul capitol, al nouălea, din prima parte a „Capitalului”, așa cum fusese prevăzut în schița de plan făcută de Marx la p. 1 140 din caietul XVIII (vezi în volumul de față, la p. 403, planul primei părți a „Capitalului”). — 340.
- 123 Este vorba de lucrarea lui Petty „A Treatise of Taxes, and Contributions...”, apărută pentru prima oară în 1662. — 349.
- 124 Este vorba de cartea lui North „Discourses upon Trade...” și de lucrarea lui Locke „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money”. Ambele lucrări au fost scrise în 1691 și au apărut la Londra : prima în 1691, cea de-a doua în 1692. — 350.
- 125 Titlul acestei lucrări este „Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money” (1691). — 353.
- 126 Aici Marx îl citează pe Locke după cartea lui Massie „An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest”, p. 10—11. În ediția din 1768 a operelor lui Locke, acest pasaj este în volumul II, p. 24. — 353.
- 127 Marx se referă aici la unul din „caietele suplimentare” („Beihefte”) la manuscrisul din 1861—1863, datînd din primăvara anului 1863, în care, după cum îi scria lui Engels la 29 mai 1863, a extras „tot felul de note din literatura istorică în legătură cu partea pe care am elaborat-o deja din economia politică” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 30, București, Editura politică, 1969, p. 310). S-au păstrat caietele A, B, C, D, E, F, G, H. În caietul suplimentar C, extrasele din scrierile lui North sînt la paginile 12—14. — 354.

- 128 În manuscris era pus inițial „din 1688”, apoi Marx a tăiat cifra 1688 și a pus un semn de întrebare. În caietul XI al manuscrisului său din 1861—1863, la p. 507—508, Marx reproduce date cu privire la mișcarea prețurilor grîului cu începere din 1641. Dacă în 1641—1649 prețul mediu al grîului a fost de 60 de șilingi și $5\frac{2}{3}$ pence per cuarter, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea el a scăzut la 44 de șilingi și $2\frac{1}{3}$ pence, iar în prima jumătate a secolului al XVIII-lea la 35 de șilingi și $9\frac{29}{60}$ pence per cuarter. — 354.
- 129 Marx se referă, probabil, la pasajul din capitolul al IV-lea al lucrării lui Petty „Political Arithmetick” (1676), pe care o citează în partea a II-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în capitolul referitor la Rodbertus (p. 494) de manuscris. Comp. Opere, vol. 25, partea a II-a, București, Editura politică, 1973, p. 202 : „Pe vremea lui Petty și Davenant populația rurală și proprietarii funciari obiectează împotriva ameliorărilor și a desțelenirilor ; are loc o scădere a rentei pe pămînturile mai bune...”. — 355.
- 130 Pe baza mențiunii făcute de Marx la p. 1 419 (caietul XXIII), acest citat (începînd cu cuvintele : „Să începem cu cerșetorul...”) este dat după textul din caietul suplimentar C, p. 12—13. — 356.
- 131 În caietul suplimentar C, la p. 14, Marx dă extrase din scrierile lui North în care acesta vorbește de „fluxuri și refluxuri” în circulația banilor dintr-o țară. Unul din aceste extrase este citat de Marx în nota 95 din capitolul trei al volumului I al „Capitalului” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 148). — 358.
- 132 Înainte de aceasta, Massie reproduce cîteva pasaje din „Political Arithmetick” al lui Petty și din tratatul lui Locke „Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money”. — 362.
- 133 Marx reproduce aici (cu unele prescurtări) Tableau Économique în forma în care îl găsim la Quesnay în „Analyse du Tableau Économique” (vezi „Physiocrates...” par M. Eugène Daire, 1e partie, Paris, 1846, p. 65). — 365.
- 134 Vezi adnotarea 111. — 366.
- 135 Acest punct de vedere a fost expus de fiziocratul Baudeau în lucrarea „Explication du Tableau Économique”, capitolul III, paragraful 12 (vezi „Physiocrates...” par M. Eugène Daire, 2e partie, Paris, 1846, p. 852—854). — 367
- 136 Sub acest titlu sînt grupate în „Physiocrates...” par M. Eugène Daire, 1e partie, Paris, 1846, două dialoguri aparținînd lui Quesnay : „Du commerce. Premier dialogue entre M.H. et M.N.” și „Sur les travaux des artisans. Second dialogue”. Citatul reprodus de Marx este luat din primul dialog. — 367.
- 137 Citatul reprodus de Marx nu se află în textul propriu-zis al cărții lui Dupont de Nemours „De l'origine et des progrès d'une science nouvelle”, ci în „Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale”, lucrare care prin conținutul ei se înrudește cu prima. — 367.
- 138 Citatul este luat din lucrarea lui Quesnay „Dialogue sur le commerce”. — 367.
- 139 Din „Dialogue sur les travaux des artisans”. — 367.
- 140 Din „Maximes du docteur Quesnay”. — 367.
- 141 Marx se referă la capitolul 26 („On gross and net revenue”) din lucrarea lui Ricardo „Principles of Political Economy, and Taxation”. — 368.

- 142 Marx se referă la extrasele din lucrarea lui du Buat făcute de el în caietul suplimentar A (vezi adnotarea 127), la p. 27—32. În referirile sale ulterioare, în loc să indice paginile din caietul suplimentar, Marx trimite la paginile respective din lucrarea lui du Buat. — 368.
- 143 Despre Arthur Joung, acest „fanatic al plusprodusului”, vezi nota 34 din capitolul șapte al volumului I al „Capitalului” (K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 241). — 368.
- 144 Vezi adnotarea 141. — 368.
- 145 Ulterior s-a constatat că autorul lucrării anonime analizate aici de Marx este un oarecare John Gray, despre care nu se știe când s-a născut și când a murit. În 1802 acest autor a editat la Londra încă o carte despre impozitul pe venit. — 370.
- 146 Marx se referă aici la caietul suplimentar H (vezi adnotarea 127). Aproape toate extrasele din pagina 6 a lucrării anonime pe care Marx o analizează aici, extrase cuprinse în paginile 32—33 din caietul suplimentar H sînt reproduse în alineatul următor din text. — 370.
- 147 Prin „manufacturieri” („manufacturers”) autorul englez anonim înțelege atît pe muncitorii manufacturieri (pe care-i numește uneori „labouring manufacturers” — manufacturieri muncitori) cît și pe proprietarii de manufactură (care figurează la el uneori sub numele de „masters-employers” — patroni-întreprinzători). Prin „meseriași” („artificiers”) el înțelege atît pe muncitorii salariați cît și pe meseriașii propriu-ziși. — 371.
- 148 Vezi adnotarea 18. — 371.
- 149 *Coroană* — monedă de 5 șilingi, *farthing* — a patra parte dintr-o pence, *guinee* — 21 de șilingi. — 371.
- 150 La p. 36—37 din caietul suplimentar H există extrase din p. 31—33 ale lucrării anonime. — 372.
- 151 La p. 38—39 din caietul suplimentar H există extrase din p. 51—54 ale lucrării anonime. În referirile sale ulterioare, în loc să trimită la paginile din caietul suplimentar H, Marx trimite la paginile din lucrarea anonimă. — 373.
- 152 La p. 1 446 a manuscrisului său din 1861—1863 (caietul XXIII), Marx amintește de cartea lui Béardé de l'Abbaye „Recherches sur les moyens de supprimer les impôts”, Amsterdam, 1770. Extrase din această carte se află la p. 10—11 ale caietului suplimentar H. Pasajul din cartea lui Béardé de l'Abbaye la care se referă Marx este la p. 43. — 373.
- 153 În ultimele pasaje în care se vorbește despre „limitele fiziocrate” ale lui John Gray, ordinea intercalărilor făcute de Marx în textul citatului din cartea amintită (p. 38—39) a fost întrucîtva modificată. Cuvintele omise sînt redată după cartea citată în măsura în care fără ele nu este posibilă înțelegerea criticii pe care Marx o face ideilor exprimate în lucrarea respectivă. — 373.
- 154 În ceea ce privește „dreptul de arendă în Irlanda”, vezi articolul lui Marx publicat în „New-York Daily Tribune” din 11 iulie 1853 (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 9, București, Editura politică, 1959, p. 165—171). — 374.
- 155 [Mandeville, B.]. „The Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits”. The 5th edition. London, 1728, p. 428. Prima ediție a acestei cărți a apărut în 1705. — 376.

- 156 Marx se referă la capitolul „Subordonarea formală și reală a muncii de către capital. Forme intermediare” (caietul XXI, p. 1 306—1 316), care precede secțiunea „Productivitatea capitalului. Muncă productivă și muncă neproductivă”. Despre subordonarea formală și reală a muncii de către capital (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 514—515 și 742). — 377.
- 157 Încă în secțiunea I a lucrării „Contribuții la critica economiei politice” (1859), Marx a arătat că în bani mistificarea relațiilor sociale în societatea burgheză apare într-un mod deosebit de frapant că producției burgheze îi este inerentă cristalizarea avuției ca fetiș, sub formă de metale nobile (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 37—38 și 142—143). Procesul fetișizării relațiilor burgheze a fost analizat de Marx în partea a III-a a „Teoriilor asupra plusvalorii”, în excursul „Venitul și sursele lui. Economia politică vulgară” (p. 891—899 și 910—919 de manuscris). — 377.
- 158 În nota 108 la capitolul treisprezece al volumului I al „Capitalului”, Marx scrie : „În genere, știința nu-l costă «nimic» pe capitalist, ceea ce nu-l împiedică deloc s-o exploateze. Știința «altuia» este încorporată capitalului, ca și munca altuia. Dar apropierea «capitalistă» și apropierea «personală», indiferent dacă este vorba de știință sau de avuție materială, sînt lucruri cu totul diferite. Insușii doctorul Ure se lamenta de ignoranța crasă în materie de mecanică a iubitorilor săi fabricanți exploatare de mașini, iar Liebig vorbește despre uluitoarea necunoaștere a chimiei de care dau dovadă fabricanții de produse chimice din Anglia” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 395). — 380.
- 159 Pagina 1 318 a manuscrisului din 1861—1863 a fost detașată de Marx (cu excepția ultimelor 9 rînduri) din caietul XXI și lipită pe pagina 490 a manuscrisului penultimei variante a volumului I al „Capitalului” (capitolul șase al acestei penultime variante a fost publicat în Arhiva Marx-Engels, vol. II (VIII), Moscova, 1933). Textul rămas din pagina 1 318, precum și cel din pagina 1 319 și din prima jumătate a paginii 1 320, Marx intenționa să-l folosească pentru capitolul referitor la profit, după cum reiese din însemnarea „profit” făcută de 2 ori pe marginea manuscrisului (la sfîrșitul paginii 1 318 și începutul paginii 1 320). — 380.
- 160 Litera grecească Δ , folosită în matematici pentru desemnarea unei creșteri, este folosită aici de Marx pentru a desemna plusvaloarea. În continuare în text, el folosește cu aceeași semnificație litera latină *h*. — 381.
- 161 Aici, ca și în cele ce urmează, Marx folosește litera *x* pentru desemnarea plusvalorii. — 383.
- 162 Marx se referă la secțiunea „Schimbul dintre capital și muncă. Procesul de muncă. Procesul de valorificare” (caietul I, p. 15—33), care cuprinde subcapitolul „Unitatea dintre procesul de muncă și procesul de valorificare (procesul de producție capitalist)” (p. 49—53). — 385.
- 163 Aici este vorba de subcapitolele : „Valoarea forței de muncă. Minimul salariului sau salariul mediu” (caietul I, p. 21—25) și „Schimbul dintre bani și forța de muncă” (ibid., p. 25—34). La problema „prețului muncii” Marx revine și în caietul XXI, p. 1 312—1 314. — 386.
- 164 Cele patru formule de relații contractuale din dreptul roman : dau ca să dai ; dau ca să faci ; fac ca să dai și fac ca să faci. Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 23, București, Editura politică, 1966, p. 547. — 392.

- 165 Marx a greșit la numerotarea paginilor ; în loc de „1 327“, el a pus „1 328“. — 394.
- 166 Vezi adnotarea 141. — 395.
- 167 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 25, partea I, București, Editura politică, 1969, p. 375—387. — 397.
- 168 Despre munca muncitorilor necalificați din fabrici, Marx vorbește în același caiet (XXI), la p. 1 308. — 400.
- 169 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 24, capitolul 6, și vol. 25, partea I, capitolul 17. — 402.
- 170 Aceste schițe de plan au fost scrise de Marx în ianuarie 1863. Ele se află în caietul XVIII al manuscrisului din 1861—1863, printre paginile de text ale capitolelor referitoare la Cherbulitz și Richard Jones (de textul acestor capitole ele sînt despărțite în manuscris prin paranteze drepte și grase). — 403.
- 171 Celor trei părți teoretice ale „Capitalului” Marx le-a dat mai întîi denumirea de „capitole”, apoi aceea de „secțiuni”, iar în cele din urmă le-a numit „cărți”. Vezi adnotarea 12. — 403.
- 172 În momentul schițării acestui plan, ciorna capitolului unu al părții a III-a a „Capitalului” era deja scrisă, formînd conținutul caietului XVI al manuscrisului din 1861—1863 ; aici titlul acestui capitol era „Plusvaloare și profit”. — 403.

Indice bibliografic

cuprinzînd lucrările menționate de Marx

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Unele izvoare nu au putut fi identificate.

Arnd, Karl: Die naturgemässe Volkswirthschaft, gegenüber dem Monopoliengeiste und dem Communismus, mit einem Rückblicke auf die einschlagende Literatur. Hanau 1845. — 18.

Barton, John: Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London 1817. — 129.

Baudeau, [Nicolas]: Explication du Tableau Économique, à Madame de ***, par l'auteur des Ephémérides. In: Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire, 2e partie. Paris 1846. — 318.

Béardé de l'Abbaye: Recherches sur les moyens de supprimer les impôts. Amsterdam 1770. — 373.

Bellers, John: Essays about the poor, manufactures, trade, plantetions, and immorality, and of the excellency and divinity of inward light demonstrated from the attributes of God, and the naturale of mans soul, as well as from the testimony of the Holy Scriptures. London 1699. — 357.

Berkeley, George: The querist, containing several queries, proposed to the consideration of the public. London 1750. — 359.

Blanqui, [Jérôme-] Adolphe: Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours, suivie d'une bibliographie raisonnée des principaux ouvrages d'économie politique. Bruxelles 1839. — 32, 34, 148.

[Buat-Nancy, Louis-Gabriel, comte du]: Eléments de la poiltique, ou recherche des vrais principes de l'économie sociale. T. 1—4. Londres 1773. — 368.

Buchanan, David: Observations on the subjects treated of in Dr. Smith' inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Edinburgh 1814. — 267.

Canard, Nicolas-François: Principes d'économie politique. Paris 1801. — 178.

[Cantillon, Richard]: Essay sur la nature du commerce en général. Trad. de l'anglois. Londres 1755. — 44.

[*Cazenove, John*] Outlines of political economy ; being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution and consumption of wealth. London 1832. — 262.

— vezi și *Malthus, Thomas Robert* : Definitions in political economy... A new ed., with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London 1853.

Chalmers, Thomas : On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. 2nd ed. Glasgow, Edinburgh, Dublin, London 1832. — 279.

Considerations on the East India trade vezi [*North, Sir Dudley*] Considerations upon the East India Trade.

Daire, [Louis-François-] Eugène : Introduction. În : Physiocrates. Quesnay Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1e partie, Paris 1846. — 23.

[*D'Avenant, Charles*] Discourses on the publick revenues, and on the trade of England. In 2 parts. Viz I. Of the use of political arithmetick, in all considerations about the revenues and trade. II. On credit, and the means and methods by which it may be restored. III. On the management of the King's revenues. IV. Whither to farm the revenues, may not, in this juncture, be most for the publick service? V. On the publick debts and engagements. By the author of the essay on ways and means. To which is added, a discourse upon improving the revenue of the state of Athens... London 1698. — 152, 153.

— (anonim) An essay on the East India trade. (1687). În : Discourses on the publick revenues, and on the trade of England... Part 2. London 1698. — 152.

— (anonim) An essay upon the probable methods of making a people gainers in the ballance of trade. Treating of these heads, viz. Of the people of England. Of the land of England, and its products. Of our payments to the publick, and in what manner the ballance of trade may be thereby affected. That a country cannot increase in wealth and power but by private men doing their duty to the publick, and but by a steady course of honesty and wisdom, in such as are trusted with the administration of affairs. By the author of the essay on ways and means. London 1699. — 152, 153.

Destutt de Tracy, [Antoine-Louis-Claude] comte de : Eléments d'idéologie. IVe et V^e parties. Traité de la volonté et de ses effets. Paris 1826 (ediția întâi a apărut în 1815). — 247—253, 254—259, 262.

Dupont de Nemours, [Pierre-Samuel] De l'origine et des progrès d'une science nouvelle. (1767). În Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1e partie. Paris 1846. — 367.

— Maximes du docteur Quesnay, ou résumé de ses principes d'économie sociale. În : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur le doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1e partie. Paris 1846. — 367.

An essay on the East India trade vezi [*D'Avenant, Charles*] An essay on the East India trade.

- Ferrier, François-Louis-Auguste* : Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce. Paris 1805. — 229.
- Forcade, Eugène* : La guerre du socialisme. II. L'économie politique révolutionnaire et sociale. In : *Revue des deux Mondes*. Nouv. série. T. 24. Paris 1848. — 34.
- Ganilh, Ch[arles]* : Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse. 2nd éd. T. 1—2. Paris 1821. — 69, 155, 178—188, 191, 197—200, 206—208.
- La théorie de l'économie politique. T. 1—2. Paris 1815. — 189.
- [*Garnier, Germain* :] Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique. Paris 1796. — 177.
- Notes du traducteur. In : Adam Smith : Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Trad. nouv., avec des notes et observations ; par Germain Garnier. T. 5. Paris 1802. — 32—35, 156—158, 173—178, 243.
- Gratuité du crédit. Discussion entre M. Er. Bastiat et M. Proudhon. Paris 1850. — 309.
- [*Gray, John* :] The essential principles of the wealth of nations, illustrated, in opposition to some false doctrines of Dr. Adam Smith and others. London 1797 — 370—374.
- Hobbes, Thomas* : Leviathan : or the matter, form, and power of a commonwealth, ecclesiastical and civil. In : The English works of Thomas Hobbes ; now first collect. and ed. by William Molesworth. Vol. 3. London 1839. — 351.
- Hodgskin, Thomas* : Popular political economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London 1827. — 60, 395.
- Homer* : Ilias. — 264.
- Hume, David* : Of commerce. (1752). In : David Hume. Essays and treatises on several subjects. In 2 vols. Vol. I, containing essays, moral, political and literary. A new ed. London 1764. — 360.
- Of interest. (1752). In : David Hume. Essays and treatises on several subjects. In 2 vols. Vol. I, containing essays, moral, political and literary. A new ed. London 1764. — 360 — 362.
- An inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London 1821. — 31, 263.
- Jones, Richard* : An essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation. London 1831. — 18.
- King, Gregory* : Natural and political observations and conclusions upon the state and the condition of England. 1696. — 151.
- Lauderdale, [James Maitland]* Earl of : An inquiry into the nature and origin of public wealth, and into the means and causes of its increase. Edinburgh, London 1804. — 242.

— Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique et sur les moyens et les causes qui concourent à son accroissement. Trad. de l'anglais par. E. Lagentie de Lavaïse. Paris 1808. — 64, 242, 243.

[Linguet, Simon-Nicolas-Henri :] Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société. T. 1—2, Londres 1767. — 330—335.

Locke, John : Some considerations of the consequences of the lowering of interest, and raising the value of money (1691). In : The works of John Locke. Folio ed. Vol. 2. (London) 1740. — 351.

— Two treatises of government. (1690). In : The works of John Locke. In 4 vols. 7th ed. Vol. 2, London 1768. — 351—353.

Malthus, Th[omas] R[obert] : Definitions in political economy, preceded by an inquiry into the rules which ought to guide political economists in the definition and use of their terms ; with remarks on the deviation from these rules in their writings. A new ed., with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London 1853. — 45.

— Essai sur le principe de population. Trad. de l'anglais sur la 5e éd. par P. Prévost et G. Prévost. 3e éd. française. T. 4. Paris, Genève 1836. — 262.

— Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2nd ed., with considerable add. From the author's own manuscripts and an original memoir. London 1836. — 131.

[Mandeville, Bernard de :] The fable of the bees ; or, private vices, publick benefits. 5th ed. London 1728. — 149, 376.

Marx, Karl : Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. — 45.

— Zur Kritik der Politischen Ökonomie. 1. Heft. Berlin 1859. — 41, 125, 148, 283, 306, 326, 377.

[Massie, Joseph :] An essay on the governing causes of the natural rate of interest wherein the sentiments of Sir William Pety and Mr. Locke, on that head, are considered. London 1750. — 360, 362—364.

McCulloch, J[ohn] R[amsay] : The literature of political economy : a classified catalogue of select publications in the different departments of that science, with historical, critical, and biographical notices. London 1845. — 153.

[Mercier de la Rivière, Paul-Pierre :] L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. Londres, Paris 1767. — 33, 35, 36.

Mill, John Stuart : Essays on some unsettled questions of political economy. London 1844. — 156.

Milton, John : Paradise lost. London 1667. — 390.

Montesquieu, Charles-Louis de : De l'esprit des loix. (1748). T. 1—4. Paris 1820. — 281.

Müllner, Amadeus Gottfried Adolf : Die Schuld. — 375.

- Necker, [Jacques]* : De l'administration des finances de la France. (1784). In : *Oeuvres de Necker*. T. 2e, Lausanne, Paris 1789. — 285—287.
- Sur la législation et le commerce des grains. Paris 1775. — 285.
- Sur la législation et le commerce des grains. (1775). In : *Oeuvres de Necker*. T. 4e. Lausanne 1786. — 287—288.
- [North, Sir Dudley :]* Considerations upon the East India trade. London 1701. — 153.
- (anonim) Discourses upon trade ; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money. London 1691. — 354—358.
- Outlines of political economy vezi *[Cazenove, John :]* Outlines of political economy.
- Paley, William* : The principles of moral and political philosophy. London 1785. — 262.
- Paoletti, Ferdinando* : I veri mezzi di render felici le società. (1772), in : *Scrittori classici italiani di economia politica*. Parte moderna, T. 20. Milano 1804. — 30, 31.
- Petty, William* : An essay concerning the multiplication of mankind. (1682). In : *William Petty : Several essays in political arithmetick : The titles of which follow in the ensuing pages*. Political arithmetick, or a discourse concerning the extent and value of lands, people, buildings ; husbandry, manufactures, commerce, fishery, artizans, seamen, soldiers, publick revenues, interest taxes, superlucration, registries, banks ; valuation of men, increasing of seamen, of militia's, harbours, situation, shipping, power of sea etc. As the same relates to every countrey in general, but more particularly to the territories of His Majesty of Great Britain, and his neighbour of Holland, Zealand, and France. London 1699. — 348.
- The political anatomy of Ireland. Witn the establishment for that Kingdom when the late Duke of Ormond was Lord Lieutenant. Taken from the records. To which is added Verbum sapienti ; or an account of the wealth and expences of England, and the method of raising taxes in the most equal manner. Shewing also, that the nation can bear the charge of four millions per annum, when the occasions of the government require it. London 1691. — 348, 350.
- Political arithmetick. (1676). In : *William Petty : Several essays...* London 1699. — 148, 153—155.
- Quantulumcunque concerning money. 1682. To the Lord Marquess of Halyfax. London 1695. — 349, 350.
- (anonim) A treatise of taxes, and contributions. Shewing the nature and measures of crown-lands, assesments, customs, pollmoneys lotteries, benevolence, penalties, monopolies, offices, tythes, raising of coins, harth-money, excise etc. With several intersperst discourses and digressions concerning warrs, the church, universities, rents and purchases, usury and exchange, banks and lombards, registries for conveyances, beggars, ensurance, exportation of money, wool, free-ports, coins, housing, liberty of conscience, etc. The same

- being frequently applied to the state and affairs of Ireland, and is now thought seasonable for the present affairs of England. London 1662. — 154, 155, 350.
- (anonim) A treatise of taxes, and contributions... London 1667. — 340—349.
- (anonim) A treatise of taxes, and contributions... London 1679. — 154.
- *Verbum sepienti.* (1672). In : William Petty : The political anatomy of Ireland... London 1691. — 349—350.
- Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain. Recueil (d'oeuvres de Quesnay) publié par Dupont. Leyde, Paris 1767. — 207.
- Proudhon, P[ierre-J'seoh]* : Qu'est-ce que la propriété ? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris 1840. — 84.
- Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère. T. 1—2. Paris 1846. — 35.
- Quesnay, François* : Analyse du Tableau Economique. In : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1re partie. Paris 1846. — 23.
- Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans. Du commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N. Sur les travaux des artisans. Second dialogue. In Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1re partie. Paris 1846. — 367.
- Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole, et notes sur ces maximes. In : Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1re partie. Paris 1846. — 35.
- Ramsay, George* : An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh 1836. — 77, 78, 79.
- Return to an adresse of the Honourable The House of Commons, dated 24 April 1861. Ordered, by The House of Commons, to be printed, 11 February 1862. — 175.
- Ricardo, David* : On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. — 31, 32.
- On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. — 151, 152, 203, 204, 368, 394.
- Des principes de l'économie politique et de l'impôts. Trad. de l'anglais par F. S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques, par Jean-Baptiste Say. T. 1—2. Paris 1819. — 197—203.
- Rossi, P[ellegrino-Luigo Edoardo, comte]* : Cours d'économie politique. Bruxelles 1843. — 271—279.

- Say, Jean-Baptiste* : Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris 1820. — 18, 20, 211.
— Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. T. 1—2. Paris 1803. — 206, 244.
— Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. 3e éd. T. 1—2. Paris 1817. — 75, 124, 244—247.
- Schiller, Friedrich von* : Die Räuber. — 375.
- Schmalz, [Theodor Anton Heinrich]* : Économie politique. Ouvrage trad. de l'allemand par Henri Jouffroy. T. 1—2. Paris 1826. — 38, 177, 178.
— Staatswirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen. 1. Th. Berlin 1818. — 177.
- Senior, N[assau] W[illiam]* : Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons éditées et inédites de Mr. N. Senior, par Jean Arrivabene. Paris 1836. — 266—268, 270, 271.
- Shakespeare, William* : Richard III. — 375.
- Sismondi, J[ean]-C[harles]-L[éonard] Simonde de* : Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population. 2nde éd. T. 1—2. Paris 1827. — 260.
- Smith, Adam* : An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In 2 vols. London 1776. — 13, 30.
— An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a life of the author, an introductory discourse, notes, and supplemental dissertations. By J. R. McCulloch. In 4 vols. Edinburgh 1828. — 40, 41, 54—57, 129, 130, 133—136, 138, 140, 144, 279, 280, 284.
— Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Trad. nouv., avec des notes et observations, par Germain Garnier. T. 1—5. Paris 1802. — 40, 42, 45—56, 58, 61—63, 65—66, 69, 75, 98, 136—139, 141, 144, 147, 156, 173, 230—235, 236—243, 244, 245, 282, 284, 327, 329.
- Sophokles* : Œdipus. — 375.
- Spence, William* : Britain independent of commerce ; or proofs deduced from an investigation into the true causes of the wealth of nations, that our riches, prosperity and power are derived from sources inherent in ourselves, and would not be affected even though our commerce were annihilated. London 1807. — 370.
- Steuart, Sir James* : An inquiry into the principles of political oeconomy : being an essay on the science of domestic policy in free nations. In which are particularly considered, population agriculture, trade, industry, money, coin, interest, circulation, banks, exchange, public, credit, and taxes. In 2 vols. London 1767. — 11.
— An inquiry into the principles of political oeconomy... In : The works, political, metaphysical, and chronological. Low first collect. by General Sir James Steuart, his son, from his father's corr. copies, to which are subjoined anecdotes of the author. In 6 vols. T. 1. 3. London 1805. — 7, 8 13.

- Storch, Henri* : Considérations sur la nature du revenu national. Paris 1824. — 76.
— Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. T. 1—6. St.-Pétersbourg 1815. — 396.
— Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say. T. 1—4. Paris 1823. — 263, 266.
- Turgot, [Anne-Robert-Jacques, de l'Aulne]* : Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. In : Oeuvres de Turgot. Nouv. éd... par Eugène Daire. T. 1. Paris 1844. — 24—29.
- Verri, Pietro* : Meditazioni sulla economia politica. In : Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T. 15. Milano 1804. — 30, 38.
- Voltaire, François-Marie-Arouet de* : La Henriade. — 264.

Indice de lucrări citate, apărute
și în limba română

- Homer* : Iliada, București, E.S.P.L.A., 1955. — 264.
- Montesquieu, Ch.* : Despre spiritul legilor, București, Editura științifică, 1964. — 281.
- Ricardo, D.* : Opere alese, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, vol. I—II. — 31, 32, 151, 152, 197—203, 204, 368, 394.
- Smith, A.* : Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei., vol. I—II, București, Editura Academiei R.P.R., 1962. — 40, 41, 45—56, 61—63, 65—66, 69, 75, 98, 136—139, 141, 147, 166, 173, 230—235.
- Schiller, F.* Hoții, Teatru, vol. I, București, E.S.P.L.A., 1951. — 375.
- Shakespeare, W.* : Richard al III-lea, Opere, vol. 7, București, E.S.P.L.A., 1959. — 375.

Indice de nume

A

- Anderson, James* (1739—1808) — economist englez, a elaborat în linii mari teoria rentei diferențiale. — 370.
- Anna (Stuart)* (1665—1714) — regină a Angliei (1702—1714). — 371.
- Aristotel* (384—322 î.e.n.) — mare gânditor al antichității; în filozofie a oscilat între materialism și idealism; ideolog al clasei proprietarilor de sclavi; în concepțiile sale economice a susținut economia naturală a societății sclavagiste; a fost primul care a analizat forma valoare. — 267.
- Arnd, Karl* (1788—1877) — economist german, reprezentant al economiei politice vulgare. — 18.
- Arrivabene, Jean* (1787—1881) — emigrant politic italian, economist, a tradus în limba franceză lucrări ale lui Senior. — 266.
- ### B
- Babbage, Charles* (1792—1871) — matematician și specialist în mecanică și economist englez. — 376.
- Barton, John* (sfârșitul secolului al XVIII-lea—începutul secolului al XIX-lea) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burgheze. — 4, 129.
- Bastiat, Frédéric* (1801—1850) — economist francez; a propovăduit teoria armoniei intereselor de clasă în societatea burgheză. — 309, 393, 395.
- Baudeau, Nicolas* (1730—1792) — abate francez, economist, reprezentant al școlii fiziocraților. — 318, 366.
- Béard de l'Abbaye* (1704—1771) — economist și agronom francez. — 373.
- Bellers, John* (1654—1725) — economist englez; a subliniat importanța muncii în crearea avuției; autorul unor proiecte utopice de reforme sociale. — 357.
- Berkeley, George* (1685—1753) — filozof englez, reprezentant de seamă al idealismului subiectiv, episcop; în economia politică — critic al mercantilismului; considera munca drept principala sursă a avuției; reprezentant al teoriei nominaliste a banilor. — 359.
- Blanqui, Jérôme-Adolphe* (1798—1854) — economist francez și istoric al doctrinelor economice; reprezentant al economiei politice vulgare. — 32, 34, 148.
- Boisguillebert, Pierre* (1646—1714) — economist francez, precursor al fiziocraților; unul dintre fondatorii economiei politice clasice burgheze în Franța. — 20.

Bray, John Francis (1809—1897) — economist englez, socialist utopist, adept al lui Robert Owen ; a dezvoltat teoria „banilor-muncă”. — 3, 4, 307.

Brissot, Jacques-Jean-Pierre (1754—1793) — reprezentant al revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, la începutul revoluției a fost membru al Clubului iacobin, apoi conducător și teoretician al girondinilor. — 330.

Brougham, Henry Peter, baron (1778—1868) — jurist, scriitor și om de stat englez ; în deceniile al 3-lea și al 4-lea ale secolului al XIX-lea, lider al partidului whig ; lord-cancelar (1830—1834). — 150, 207.

Buat-Nancy, Louis-Gabriel, conte de (1731—1787) — istoric și economist francez, epigon al fiziocraților. — 368.

Buchanan, David (1779—1848) — economist și publicist englez, discipol și comentator al lui Adam Smith. — 19, 268.

C

Canard, Nicolas-François (1750—1833) — economist și matematician francez. — 178.

Cantillon, Richard (1680—1734) — economist englez, precursor al fiziocraților. — 44.

Carey, Henry Charles (1793—1879) — economist american, a propovăduit armonia între clase în societatea burgheză. — 149, 404.

Cazenove, John (sec. XIX) — economist englez, adept al lui Malthus. — 45.

Cezar (Caius Iulius) (aprox. 100—44 î.e.n.) — mare conducător de oști și om de stat roman. — 267.

Carol al II-lea (1630—1685) — rege al Angliei (1660—1685). — 354.

Chalmers, Thomas (1780—1847) — teolog protestant și economist englez, adept al lui Malthus. — 279, 280.

Cherbuliez, Antoine-Elisée (1797—1869) — economist elvețian, adept al lui Sismondi ; a îmbinat teoria lui Sismondi cu elemente din teoria lui Ricardo. — 5.

Child, Josiah (1630—1699) — economist mercantilist, bancher și comerciant englez. — 354.

Colbert, Jean-Baptiste (1619—1683) — om de stat francez, controlor general al finanțelor, a dus o politică mercantilistă în interesul întăririi monarhiei absolute. — 29, 36.

Constancio, Francisco Solano (1772—1846) — medic, diplomat și scriitor portughez ; a tradus în limba franceză lucrări ale economiștilor englezi. — 197, 199.

Culpeper, Thomas (1578—1662) — economist englez, adept al mercantilismului. — 354.

Custodi, Pietro (1771—1842) — economist italian, a editat principalele lucrări ale economiștilor italieni de la sfârșitul secolului al XVI-lea—începutul secolului al XIX-lea. — 30, 38.

D

Daire, Louis-François-Eugène (1798—1847) — economist francez, editorul unor lucrări de economie politică. — 23, 24.

Davenant, Charles (1656—1714) — economist și statistician englez, mercantilist. — 151, 152.

Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude, conte de (1754—1836) — economist francez, filozof senzualist ; adept al monarhiei constituționale. — 157, 247, 248, 251—259, 262, 307, 327.

Dupont de Nemours, Pierre-Samuel (1739—1817) — om politic și economist francez, fiziocrat. — 367.

E

Epicur (aprox. 341—aprox. 270 î.e.n.) — filozof materialist grec, ateist. — 36.

F

Ferrier, François-Louis-Auguste (1777—1861) — economist francez, epigon al mercantilismului. — 207, 229, 244—279.

Forcade, Eugène (1820—1869) — publicist francez; economist vulgar. — 84.

G

Ganilh, Charles (1758—1836) — om politic și economist francez, epigon al mercantilismului. — 132, 178, 180—183, 186, 187, 188, 194, 196, 198, 199, 202, 206, 207, 244, 276, 279.

Garnier, Germain, conte de (1754—1821) — economist și om politic francez, monarhist, epigon al fiziocraților; traducător și comentator al lui Adam Smith. — 33, 34, 44, 45, 48, 55, 71, 98, 143, 157, 158, 160, 161, 173—178, 179, 230, 244—245, 259, 262, 276, 279, 282, 329.

Godwin, William (1756—1836) — scriitor și publicist englez, raționalist, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 330.

Gray, John (sfârșitul secolului al XVIII-lea) — autor englez al unor lucrări pe teme politice și economice. — 370, 371, 373.

H

Hobbes, Thomas (1588—1679) — filozof materialist englez, reprezentant al materialismului mecanicist; concepțiile sale social-politice se disting prin puternice tendințe antidemocratice. — 46, 339, 351.

Hodgskin, Thomas (1787—1869) — economist și publicist englez; a apărut interesele proletariatului și a criticat capitalismul de pe pozițiile socialismului utopic; pe baza teoriei lui Ricardo a ajuns la concluzii socialiste. — 5, 60, 395.

Homer — poet epic grec, i se atribuie poemele „Iliada” și „Odiseea”, capodopere ale literaturii antichității. — 264.

Horajiu (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 î.e.n.) — mare poet latin. — 150, 248.

Hume, David (1711—1776) — filozof englez, idealist subiectiv, agnostic, economist și istoric, adversar al mercantilismului, unul dintre primii reprezentanți ai teoriei cantitative a banilor. — 360, 364.

J

Jones, Richard (1790—1855) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 5, 18.

Jouffroy, Henri — consilier intim prusian, de origine francez, autor și traducător al unor lucrări de economie politică și drept (deceniile al 3-lea — al 5-lea ale secolului al XIX-lea). — 37, 178.

K

King, Gregory (1648—1712) — statistician englez. — 151.

Kock, Paul de (aprox. 1794—1871) — scriitor francez, autorul unor romane distractive frivole. — 391.

L

Lagentie de Lavaïsse — traducătorul în limba franceză al cărții lui Lauderdale „An inquiry into the Nature and Origin of public Wealth...” (1808). — 64, 242.

Lauderdale, James Maitland, conte de (1759—1839) — om politic și economist englez; a criticat teoria lui Smith de pe pozițiile economiei politice vulgare. — 64, 65, 150, 207, 242, 243, 276, 279.

Law, John (1671—1729) — economist englez, financiar, ministru de finanțe al Franței (1719—1720); cunoscut prin

- speculațiile sale cu ocazia emisiunii de bancnote, care s-au încheiat printr-un mare crah. — 29, 34.
- Lessing, Gotthold Ephraim* (1729—1781) — poet, critic literar și critic de artă german, unul dintre iluminiștii de seamă din secolul al XVIII-lea. — 264.
- Le Trosne, Guillaume-François* (1728—1780) — economist francez, fiziocrat. — 366.
- Linguet, Simon-Nicolas-Henri* (1736—1794) — avocat, publicist, istoric și economist francez, i-a combătut pe fiziocrați și a criticat libertățile burgheze de pe poziții feudal-absolutiste, făcând o serie de observații critice profunde la adresa libertăților și proprietății burgheze. — 3, 282, 330, 335.
- List, Friedrich* (1789—1846) — economist german, adept al protecționismului extremist. — 229.
- Locke, John* (1632—1704) — filozof dualist englez, senzualist; economist, a oscilat între teoria nominalistă și teoria metalistă a banilor. — 64, 283, 350—357, 360, 362, 370.
- Luther, Martin* (1483—1546) — întemeietorul protestantismului (lutheranismului) în Germania; ideolog al bürgerimii germane. În timpul războiului țărănesc din 1525, Luther s-a ridicat împotriva țărănimii răsculate și a sărăcimii orașelor, trecând de partea principilor. — 5.
- M
- MacCulloch, John Ramsay* (1789—1864) — economist englez, vulgarizator al teoriei economice a lui Ricardo; apologet al capitalismului. — 5, 40, 55, 56, 129, 153, 279, 284.
- Malthus, Thomas Robert* (1766—1834) — teolog englez, economist, ideolog al aristocrației funciare îmburghezite, apologet al capitalismului, a propagat teoria reacționară a suprapopulației. — 4, 5, 31, 44, 45, 60, 128, 131, 150, 188, 259, 340, 404.
- Mandeville, Bernard* (1670—1733) — scriitor și economist englez. — 376.
- Massie, Joseph* (m. 1784) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burgheze. — 356, 360, 362, 364.
- Mendelssohn, Moses* (1729—1786) — filozof deist german. — 266.
- Mercier de la Rivière, Paul Pierre* (1720—1793) — economist francez, fiziocrat. — 32, 36.
- Mill, James* (1773—1836) — economist și filozof englez, vulgarizator al teoriei lui Ricardo, din care a tras însă unele concluzii radicale. — 5.
- Mill, John Stuart* (1806—1873) — economist și filozof pozitivist englez; epigon al economiei politice clasice burgheze; fiul lui James Mill. — 5, 156.
- Milton, John* (1608—1674) — poet și publicist englez, participant la revoluția burgheză din Anglia din secolul al XVII-lea. — 390.
- Mirabeau, Victor Riqueti, marchiz de* (1715—1769) — economist francez, fiziocrat; tatăl lui Honoré-Gabriel-Victor Mirabeau, militant de seamă al revoluției burgheze din Franța de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. — 17, 20, 36, 328.
- Molesworth, William* (1810—1855) — om politic englez, a editat operele lui Hobbes. — 339.
- Montesquieu, Charles* (1689—1755) — sociolog, economist și scriitor francez, reprezentant al iluminismului burghez din secolul al XVIII-lea; adept al teoriei cantitative a banilor — 281, 330.
- Müllner, Adolf* (1774—1829) — scriitor și critic german. — 375.

N

- Napoleon I Bonaparte* (1769—1821) — împărat al Franței (1804—1814 și 1815). — 229.
- Necker, Jacques* (1732—1804) — om politic și economist francez, în deceniile al 8-lea și al 9-lea ale secolului al XVIII-lea a fost director general al finanțelor, în ajunul revoluției burgheze a încercat să înfăptuiască unele reforme. — 3, 285, 287.
- Nicolae I* (1796—1855) — țar al Rusiei (1825—1855). — 263.
- North, Dudley* (1641—1691) — economist englez, unul dintre primii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 350, 354, 358.
- P
- Paley, William* (1743—1805) — teolog, filozof și economist englez. — 262.
- Paoletti, Ferdinando* (1717—1801) — teolog italian, economist fiziocrat. — 30.
- Petty, William* (1623—1687) — economist și statistician englez, părintele economiei politice clasice burgheze engleze. — 148, 151, 153, 154, 155, 283, 340, 341—349, 355, 360, 362.
- Pilat din Pont* (m. aprox. 37) — guvernator al Iudeii (26—36). — 71.
- Pompei (Pompeius Gneius Magnus)* (106—48 i.e.n.) — conducător de oști și om de stat roman. — 333.
- Prévost, Guillaume* (1799—1883) — economist elvețian, vulgarizator al teoriei lui Ricardo. — 5.
- Proudhon, Pierre Joseph* (1809—1865) — publicist, sociolog și economist francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 34, 84, 257, 307, 309.

Q

- Quesnay, François* (1694—1774) — economist francez, întemeietorul școlii fiziocrate, de profesie medic. — 3, 20, 23, 35, 36, 178, 207, 289, 295, 311—313, 317, 320, 328, 365, 366.

R

- Ramsay, George* (1800—1871) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 5, 75, 76—79.
- Ravenstone, Piercy* (m. 1830) — economist englez, adept al lui Ricardo; a apărut interesele proletariatului, adversar al malthusianismului. — 5.
- Ricardo, David* (1772—1823) — economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 4, 5, 31, 44, 59, 61, 64, 69, 70, 76, 77, 125, 149, 151, 189, 197—205, 369, 395, 404, 405.
- Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl* (1805—1875) — economist și om politic german, ideolog al iuncherimii imburghezite; teoretician al „socialismului de stat” prusian. — 4.
- Rœderer, Pierre-Louis, conte de* (1754—1835) — om politic francez. — 36.
- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (1817—1894) — economist german, profesor la Universitatea din Leipzig; întemeietorul așa-numitei școli istorice în economia politică germană. — 375.

- Rossi, Pellegrino* (1787—1848) — economist, jurist și om politic italian; a trăit mult timp în Franța. — 150, 207, 271—276.

S

- Say, Jean-Baptiste* (1767—1832) — economist francez, reprezentant al economiei politice vulgare. — 75, 76, 124, 150, 197, 198, 199, 206, 211, 244, 245, 246, 247, 259, 263, 393.
- Schiller, Friedrich von* (1759—1805) — poet și dramaturg german. — 375.

Schmalz, Theodor Anton Heinrich (1760—1831) — jurist și economist german, epigon al școlii fiziocrate, ultrareacționar. — 37, 177.

Senior, Nassau William (1790—1864) — economist englez, apologet al capitalismului ; s-a pronunțat împotriva reducerii zilei de muncă. — 150, 207, 266—271, 371.

Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773—1842) — economist elvețian, a criticat capitalismul de pe poziții mic-burgheze, reprezentant de seamă al romantismului economic. — 150, 261, 404.

Smith, Adam (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții de seamă ai economiei politice clasice burgheze. — 3, 4, 13, 15, 17, 19, 30, 31, 33, 34, 40, 41, 42, 44—75, 76, 78, 98, 124—131, 133, 134—138, 141—148, 150, 154, 155—160, 173—177, 179, 185, 186, 188, 200—203, 228, 229—235, 236, 239—244, 246, 247, 248, 257, 259, 260, 263, 265, 266—278, 279, 280, 282, 284, 286, 328, 329, 346, 368, 371, 404.

Sofocle (aprox. 497—aprox. 406 î.e.n.) — dramaturg din Grecia antică, autor de tragedii. — 375.

Spence, Thomas (1750—1814) — socialist utopist englez, a propovăduit desființarea proprietății private asupra pământului și instaurarea socialismului agrar. — 370.

Spence, William (1783—1860) — entomolog englez, s-a ocupat și de probleme de economie. — 370.

Steuart, Sir James (1712—1780) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai mercantilismului. — 3, 7, 8, 9, 18, 20, 49, 50.

Stirling, Patrick James (1809—1891) — economist englez. — 5.

Storch, Andrei Karlovici (Heinrich)

(1766—1835) — economist, statistician și istoric rus, membru al Academiei de științe din Petersburg ; epigon al economiei politice clasice burgheze. — 75, 76, 148, 150, 207, 263—266, 271, 277—279, 396.

T

Tocqueville, Alexis (1805—1859) — istoric și om politic francez, legitimist, partizan al monarhiei constituționale. — 207, 244.

Tooke, Thomas (1774—1858) — economist englez, a aderat la școala clasică în economia politică ; a criticat teoria banilor a lui Ricardo ; autorul lucrării în mai multe volume „Istoria prețurilor”. — 97, 99, 228.

Torrens, Robert (1780—1864) — economist englez ; vulgarizator al teoriei economice a lui Ricardo ; a negat aplicabilitatea teoriei valorii la condițiile modului de producție capitalist. — 5.

Turgot, Anne-Robert-Jacques (1727—1781) — economist și om de stat francez, reprezentant de seamă al școlii fiziocrate ; controlor general al finanțelor (1774—1776). — 13, 17, 20, 23, 24, 26, 28, 31, 35—37, 329, 345.

U

Ure, Andrew (1778—1857) — chimist englez, economist, autor a mai multor lucrări de economie industrială. — 380.

V

Vanderlint, Jacob (m. 1870) — economist englez, precursor al fiziocraților, unul dintre primii reprezentanți ai teoriei cantitative a banilor. — 370, 374.

Vergiliu (Publius Vergilius Maro) (70—19 î.e.n.) — poet latin. — 202.

Verri, Pietro (1728—1797) — economist italian, unul dintre primii critici ai teoriei fiziocraților. — 30, 38.

Voltaire, François-Marie-Arouet de (1694—1778) — filozof deist francez, scriitor satiric, istoric; eminent reprezentant al iluminismului din secolul al XVIII-lea; a luptat împotriva absolutismului și catolicismului. — 264.

W

Wakefield, Edward Gibbon (1796—1862) — om de stat englez, economist, a elaborat teoria burgheză a coloni-zării. — 5, 403.

Y

Young, Arthur (1741—1820) — agronom și economist englez. — 368, 374.

Tablou de greutate, măsuri și monede

Greutăți

Libra — în Roma antică (circa 3/4 pfunzi),
ulterior pfundul spaniol și portughez 460 resp. 459 g

Măsuri

Acru (acre) = 4 prăjini (roods) 4 046,7 m²
cot 66,690 cm
cuarter (măsură de volum engleză) = 8 busheli circa 291 l

Monede ¹

Lira sterlină (pund sterling)	= 20 șilingi	20,43 mărci
Coroană (monedă de argint engleză)	= 5 șilingi	5,10 mărci
Șiling (shilling, sh.)	= 12 pence	1,02 mărci
Penny (pence, d.)	= 4 farthingi	8,51 pfeningi
Farthing	= 1/4 penny	2,21 pfeningi
Guinee (veche monedă engleză)	= 21 șilingi	21,45 mărci
Livra (unitate monetară)		20,43 mărci
Livre de Tours (livre tournois — unitate monetară franceză ; pînă în 1796 se bătea la Tours)		

¹⁾ Calcularea în mărci și pfeningi se raportează la anul 1871 (1 marcă = 1/2 790 aur curat). — *Nota red.*

Cuprins

Prefață	V
[Cuprinsul manuscrisului lucrării „Teorii asupra plusvalorii”]	3
[Observație generală]	6
[Capitolul întâi] SIR JAMES STEUART [Distincție între „profit upon alienation” și creșterea pozitivă a avuției]	7
[Capitolul doi] FIZIOCRAȚII	14
[1. Transferarea problemei originii plusvalorii din sfera circulației în cea a producției nemijlocite. Renta funciară ca unică formă a plusvalorii]	14
[2. Contradicții în sistemul fiziocrației : învelișul ei feudal și esența ei burgheză ; dualitate în tratarea plusvalorii]	19
[3. Quesnay despre cele trei clase ale societății. Dezvoltarea teoriei fiziocrate de către Turgot : elemente ale unei analize mai profunde a relațiilor capitaliste]	23
[4. Identificarea valorii cu materia lui Paoletti]	30
[5. Elemente fiziocrate la Adam Smith]	30
[6. Fiziocrații ca adepți ai mării agriculturi capitaliste]	34
[7. Contradicții în concepțiile politice ale fiziocrațiilor. Fiziocrații și revoluția franceză]	36
[8. Vulgarizarea doctrinei fiziocrate de către reacționarul prusian Schmalz]	37
[9. Împotriva prejudecății fiziocrațiilor]	38
[Capitolul trei] ADAM SMITH	40
[1. Cele două determinări ale valorii la Smith]	40
[2. Teoria generală a plusvalorii la Smith. Profitul, renta funciară și dobânda ca scăzăminte din produsul muncii muncitorului]	48

[3. Descoperirea de către Smith a producției de plusvaloare în toate sferele muncii sociale]	57
[4. Neînțelegerea de către Smith a acțiunii legii valorii în schimbul dintre capital și munca salariată]	58
[5. Confundarea plusvalorii cu profitul — element vulgar în teoria lui Smith]	60
[6. Concepția greșită a lui Smith asupra profitului, rentei funciare și salariului ca surse ale valorii]	64
[7. Ambiguitatea concepției lui Smith asupra raportului dintre valoare și venituri. Concepția lui asupra „prețului natural” ca sumă a salariului, profitului și rentei]	67
[8. Greșeala pe care o face Smith reducând întreaga valoare a produsului social la venituri. Contradicții în concepțiile lui asupra venitului brut și venitului net]	70
[9. Say ca vulgarizator al teoriei lui Smith. Identificarea de către Say a produsului social brut cu venitul social. Încercări de a le diferenția la Storch și la Ramsay]	75
[10. Analiza modului în care este posibil ca profitul anual și salariul anual să cumpere mărfurile produse anual, care, în afară de profit și de salariu, conțin și capital constant	79
[a) Imposibilitatea înlocuirii capitalului constant al producătorilor de obiecte de consum prin schimbul între acești producători]	79
[b) Imposibilitatea înlocuirii întregului capital constant al societății prin schimb între producătorii de obiecte de consum și producătorii de mijloace de producție]	98
[c) Schimbul de capital contra capital între producătorii de mijloace de producție. Produsul anual al muncii și produsul muncii nou adăugate anual]	112
[11. Concepțiile contradictorii ale lui Smith asupra măsurii valorilor]	124
[C a p i t o l u l p a t r u] TEORII CU PRIVIRE LA MUNCA PRODUCTIVĂ ȘI MUNCA NEPRODUCTIVĂ	126
[1. Muncă productivă în sensul producției capitaliste este munca salariată care produce plusvaloare]	126
[2. Concepțiile fiziocraților și ale mercantiliștilor despre munca productivă]	127
[3. Ambiguitatea concepției lui Smith despre munca productivă]	129
[a) Interpretarea muncii productive ca muncă ce se schimbă contra capital]	129

[b] Interpretarea muncii productive ca muncă ce se realizează în marfă]	134
[4. Vulgarizarea economiei politice burgheze în determinarea muncii productive]	148
[5. Adepții ai concepțiilor lui Smith asupra muncii productive. Cu privire la istoria acestei probleme]	150
[a] Ricardo și Sismondi — adepți ai primei interpretări date de Smith muncii productive]	150
[b] Primele încercări de a face o distincție între munca productivă și munca neproductivă (D'Avenant, Petty)	151
[c] John Suart Mill — adept al celei de-a doua interpretări date de Smith muncii productive]	156
[6. Germain Garnier]	156
[a] Confundarea muncii care se schimbă pe capital cu munca care se schimbă pe venit. Concepția greșită că întregul capital este înlocuit cu veniturile consumatorilor]	157
[b] Înlocuirea capitalului constant prin intermediul schimbului de capital contra capital]	162
[c] Premisele vulgare ale polemicii lui Garnier cu Smith. Revenirea lui Garnier la concepțiile fiziocraților. Ideea despre consumul muncitorilor neproductivi ca sursă a producției — un pas înapoi în comparație cu fiziocrații)	173
[7. Charles Ganilh	178
[a] Concepție mercantilistă despre schimb și valoarea de schimb]	178
[b] Orice muncă plătită considerată muncă productivă	185
[8. Ganilh și Ricardo despre venitul net. Ganilh — adept al reducerii populației productive ; Ricardo — adept al acumulării capitalului și al creșterii forțelor productive]	189
[9. Schimb de venit și schimb de capital]	207
[a] Schimb de venit pe venit]	208
[b] Schimb de venit pe capital]	212
[c] Schimb de capital pe capital]	221
[10. Ferrier. Caracterul protecționist al atacului îndreptat de el împotriva teoriei lui Smith cu privire la munca productivă și la acumulare. Confuzia pe care o face Smith în problema acumulării. Elementul vulgar din concepția lui despre muncitorii productivi]	229
[11. Lauderdale. Adversar al teoriei acumulării a lui Smith și al distincției pe care o face acesta între munca productivă și munca neproductivă]	242

[12. Say despre „produsele nemateriale”. Justificarea unei creșteri vertiginose a muncii neproductive]	244
[13. Destutt de Tracy. Concepție vulgară asupra originii profitului. Proclamarea capitaliștilor activi drept unici muncitori productivi]	247
[14. Caracteristica generală a polemicii împotriva distincției făcute de Smith între munca productivă și munca neproductivă	260
[15. Henri Storch. Abordarea neistorică a legăturii dintre producția materială și cea spirituală. Concepția lui despre „munca nematerială” a claselor dominante]	263
[16. Nassau Senior. Proclamarea tuturor activităților utile burgheziei ca fiind productive. Ploconirea în fața burgheziei și a statului burghez]	266
[17. P. Rossi. Ignorarea formei sociale a fenomenelor economice. Concepția vulgară a „economisirii muncii” de către muncitorii neproductivi]	271
[18. Chalmers — apologet al risipei făcute de cei bogați, de stat și de biserică]	279
[19. Observații finale cu privire la Smith și la distincția pe care o face acesta între munca productivă și munca neproductivă]	280
[Capitolul cinci NECKER. Prezentarea opoziției dintre clase în capitalism ca opoziție între sărăcie și avuție]	285
[Capitolul șase Digresiune. Tableau Économique suivant Quesnay]	289
[1. Circulația dintre fermieri și proprietarii funciari. Întoarcerea banilor la fermier, moment ce nu exprimă reproducția]	290
[2. Despre circulația banilor între capitalist și muncitor]	297
[a) Fraze absurde despre salariu ca avans dat de capitalist muncitorului. Concepția burgheză despre profit ca primă de risc]	297
[b) Cumpărarea mărfurilor de la capitalist de către muncitor. O reîntoarcere a banilor care nu este expresia vreunui act de reproducție]	305
[3. Circulația dintre fermier și industriaș în Tableau Économique]	313

[4. Circulația mărfurilor și circulația banilor în Tableau Économique. Diferite cazuri de reîntoarcere a banilor la punctul de plecare]	318
[5. Importanța pe care o prezintă Tableau Économique în istoria economiei politice]	328
[Capitolul șaptes] LINGUET [Polemica cu concepția burghezo-liberală despre libertatea muncitorului] . . .	330

ANEXE

Hobbes despre rolul economic al științei, despre muncă și despre valoare	339
Petty	340
[a] Teoria populației — Critica profesiunilor neproductive]	340
[b] Determinarea valorii prin timpul de muncă]	341
[c] Determinarea prețului pământului, rentei și dobânzii]	344
[d] „Raportul de egalitate natural dintre pământ și muncă”]	347
[3. Petty, Sir Dudley North, Locke]	350
Locke. [Tratarea rentei și a dobânzii din punctul de vedere al teoriei burgheze a dreptului natural]	351
North. [Bani ca capital. Dezvoltarea comerțului — cauză a scăderii ratei dobânzii	354
[Berkeley despre sirguință ca sursă a avuției]	359
Hume și Massie	360
[a] Dobînda la Massie și la Hume]	360
[b] Hume. Scăderea profitului și a dobânzii în funcție de dezvoltarea comerțului și a industriei]	360
[c] Massie. Dobînda ca parte a profitului. Explicarea mărimii dobânzii prin rata profitului]	362
[Completare la capitolul despre fiziocrați]	365
[a] Observații suplimentare la Tableau Économique]	365
[b] Revenirea fiziocraților la sistemul mercantilist. Revendicarea liberei concurențe]	366

[c] Quesnay : În cadrul schimbului nu este posibilă o reală sporire a valorii]	367
[Buat] [Apologia aristocrației funciare]	368
[John Gray] [Polemica împotriva aristocrației funciare de pe pozițiile fizio-crațiilor]	370
Digresiune (despre munca productivă)	375
Productivitatea capitalului. Munca productivă și munca neproductivă . .	377
[a] Toate forțele productive ale muncii sociale apar ca forțe productive ale capitalului]	377
[b] Munca productivă în sistemul producției capitaliste]	381
[c] Două momente esențial diferite în schimbul dintre capital și muncă]	385
[d] Valoarea de întrebuințare specifică a muncii productive pentru capital]	388
[e] Munca neproductivă ca muncă care prestează servicii ; cumpărarea serviciilor în condițiile capitalismului. Concepția vulgară asupra raportului dintre capital și muncă ca schimb de servicii]	390
[f] Munca meseriașilor și a țăranilor în societatea capitalistă]	396
[g] Determinarea secundară a muncii productive ca muncă care se realizează în avuție materială]	398
[h] Manifestări ale capitalismului în domeniul producției nonmateriale]	399
[i] Problema muncii productive prin prisma procesului de ansamblu al producției materiale]	400
[k] Industria transporturilor ca ramură a producției materiale. Munca productivă în industria transporturilor]	401
[13. Schițe de plan pentru părțile I și a III-a ale „Capitalului”]	403
[a] Planul pentru partea I sau secțiunea I a „Capitalului”]	403
[b] Planul pentru partea a III-a sau pentru secțiunea a III-a a „Capitalului”]	403
[c] Planul pentru capitolul al doilea al părții a III-a a „Capitalului”]	404

ADNOTĂRI ȘI INDICI

Citate în limbi străine	409
Adnotări	473
Indice bibliografic	493
Indice de lucrări citate, apărute și în limba română	501
Indice de nume	502
Tablou de greutate, măsuri și monede	509

ILUSTRĂȚII

Prima pagină a manuscrisului lui K. Marx „Teorii asupra plusvalorii”. (Începutul caietului al VI-lea al manuscrisului din 1861—1863)	9
Prima pagină din manuscrisul lui Marx „Teorii asupra plusvalorii”, cu o corectură făcută de Engels	11
O pagină din manuscrisul lui Marx „Teorii asupra plusvalorii”, cu prezentarea „Tableau Économique” al lui Quesnay	291

Redactor : MARIA ALEXE

Format 16/60×90. Coli tipar 34.

Bun de tipar 6 octombrie 1979. Apărut — martie 1980.

**Comanda nr. 6 246/60 415
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”,
Piața Scintei nr. 1, București,
Republica Socialistă România**

